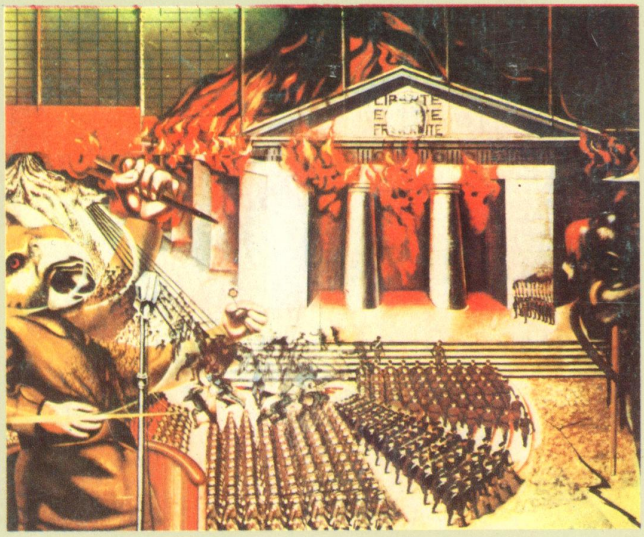

Alain Rouquié

LATİN AMERİKA'DA ASKERİ DEVLET

Baskıya Hazırlayan
Şirin Tekeli

alan yayıncılık

alan yayıncılık

Leon Rouquié'nin anısına

ALAN YAYINCILIK : 70
Bilim Dizisi : 15

L'ÉTAT MILITAIRE EN AMERIQUE LATINE
LATİN AMERİKA'DA ASKERİ DEVLET

Copyright: Edition du Seuil, 1982.

Çevirenler :
CÜNEYT AKALIN, AHMET KOTİL, CEMİL OKTAY
ŞİRİN TEKELİ, HÜLYA TUFAN, ALİCAN TURALI,
SEMİH VANER

*

Ekim 1986
Dizgi-Baskı: Yaylacık Matbaası
Kapak: PANO Grafik/Orhan Ofset
Cilt: Örnek Mücellithanesi

alan yayıncılık
ticaret limited şirketi
Başmuhasip Sk. Talas Han
No: 302 Cağaloğlu/İSTANBUL

Alain Rouquie
LATİN AMERİKA'DA ASKERİ DEVLET

Baskıya Hazırlayan
Şirin TEKELİ

ALAIN ROUQUIÉ

Latin Amerika ve karşılaştırmalı siyaset uzmanı olan Alain Rouquié uzun yıllar Fondation Nationale des Sciences Politiques kurumunda araştırıcı olarak çalıştı ve Paris Siyasal Bilimler Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yaptı. Mitterrand yönetimi tarafından El Salvador elçiliğine atandı. Halen bu görevini sürdürmekte olan Alain Rouquié'nin çağdaş siyasi otoritarizm ve askeri iktidar konusunda birçok eseri yayınlandı. Eserleri: *Le Mouvement Frondizi et la Radicalisme argentin*, Paris, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1967; *Pouvoir militaire et Societe politique en Republique argentine*, Paris, Presses de la FNSP, 1978; *Des élections pas comme les autres* (Guy Hermet ve Juan Linz'le birlikte), Paris, Presses de la FNSP, 1978. Ortak eserler: *Elections without Choise*, Londra, Macmillan, 1978. *Les Partis militaires au Brésil*, Paris, Presses de la FNSP, 1980. *La politique de Mars. Les processus politiques dans les partis militaires*, Paris, Le Sycomore, 1981.

Türkçe Baskıya Önsöz

Bu kitabın yazılışından buyana Latin Amerika'da askerlerin devri geçti. 1979'da ortaya çıkan demilitarizasyon eğilimleri sürdü ve daha da belirginleşti. 1986'da bütün kıtada yalnızca iki eski askeri diktatörlük (Paraguay ve Şili) kaldı; onlar da artık nesli tükenmiş kendine özgü birer örneği simgeliyorlar. Bu «demokratikleşme» deneyiminden nasıl bir ders çıkartmalı? Bu olgu hangi açıdan örnek oluşturabilir, evrenselleştirilebilir ve askeri egemenliklerin görüldüğü diğer kıtaları hangi yönden ilgilendirebilir?

Bu temel soruya yanıtlar getirebilmek için askerlerin yerlerini sivillere hangi koşullar altında terkettiğini incelemek gerekmektedir. Askeri rejimlerin bu kadar çabuk ve geniş çapta geriye çekilişlerinin ortaya koyduğu esas sorun elbette ki bu geri çekilişin süresi ve derinliğiyle ilgilidir. Acaba bu, askeri terimleri kullanırsak, daha sonra safları sıklaştırıp sivil iktidara yeni saldırılara geçmek için yapılan taktik bir geri çekilme midir; yoksa stratejik bir geri çekilme mi? Başka bir deyişle Latin Amerika'da 1930'dan beri sivil-asker ilişkilerini ayarlayan sarkaç hareketlerinden birine mi tanık oluyoruz yoksa çoğulcu demokrasi uzun ve acı bir çocukluk döneminden sonra bir daha geri döndürülemez biçimde sağlamlaşıyor mu?

Bu durumdan çıkarılabilecek ilk sonuç Panama'nın özel konumu dışında (bu ülkede aslında çok az «asker» olan silahlı Ulusal Muhafızlar demokratik bir görüntü altında gerçek iktidarı ellerinde tutmaktadırlar) askerler tarafından denetlenen ve uygulanan tüm geçiş dönemlerinin başarısızlıkla sonuçlandığıdır. Artık Latin Amerika'da demokrasi yarı yolda durdurulamıyor. Siyasete katılım dinamiği üniformalı vasilerin koyduğu sınırları çatlatmaktadır. Brezilya'da, Uruguay'da, Arjantin'de şaşırtıcı seçim sonuçları giden diktatörlerin gereksiz önlemlerini boşa çıkarttı. Öyle ki, bu üç ülkede iktidardaki askerler gidişlerini kendileri hazırlamaya ve kendilerine anayasal düzende bazı haklar sağlayacak ya da yasal önlemler ve gizli siyasal anlaşmalarla tehdit ve intikamlardan koruyan onurlu bir çıkış yolu bulacak bazı bekçiler yerleştirmeye çabaladılar. Malvinas (Falkland) adaları bozgunu ve muhalefete karşı yürütülen pis savaşın kontrol altında ve «lütfedilen bir açılışı» imkansız kıldığı Arjantin'de bile askerler 30 Ekim 1983 seçimlerini azçok kapalı bir biçimde koşullandırmaya çalıştılar. Brezilya'da ise 1974'de başlayan «kademeli ve yavaş detant» Arjantin'deki gibi aşağılatıcı bir «kaçan canını kurtarsın» telaşına dönüşmedi ama, sivil toplumun uyanışı kamuoyunu aldatmaya yönelik ince yöntemleri silip süpürdü. Ve nihayet Uruguay'da üniformalı adları belirsiz diktatörler iktidarlarını kurumlaştırmaya ve askeri denetim altında kısıtlı bir

demokrasiyi kurmaya kalktıklarında, önce ilk savaşı (1980 Kasım referandumunda seçmenlerin % 56'sı askeri egemenliğe hayır dedi) sonra da ikincisini (iki geleneksel partinin katıldığı seçimlerde adayları oyların ancak % 20'sini alabildi) kaybettiler. Teslim olmaktan başka yapacak şeyleri kalmamıştı.

Demokratik yöntemlerin askeri iktidarların kurumsallaşma çabalarını boşa çıkarması şaşırtıcıysa da, bu bizi çağdaş Latin Amerika tarihinde bugünkü demilitarizasyon olgusunun birçok bakımdan istisnai özelliğini vurgulamaya itmektedir. On yıldır arka arkaya gelen hiçbir başarılı askeri darbe yaşanmayan bugünkü dönem, iki askeri dalga arasında önemsiz bir parantez olan 1961'in (Paraguay hariç her yerde sivillerin iktidarda olduğu tarihtir bu) bir tekrarı değildir. Üstelik 70'li yılların başında askerlerden ilk kurtulan ülkelerde (Peru, Honduras, Ekvador) seçilen başkanlar (ya da ölmeleri halinde yerlerine geçen yardımcıları) yalnızca anayasanın kendilerine tanıdığı iktidar süresini tamamlamakla kalmadılar, kendilerinden sonra seçilenlere hiçbir askeri müdahale olmadan yerlerini bırakabildiler. Şurda burda eski günleri özleyenlerin çabaları görülse bile demokrasinin gittikçe sağlamlaştığı gözardı edilemez. Hatta 1982'de sivillerin dönüşünün bir çeşit mucize gibi göründüğü Bolivya'da bile 1985 Temmuz'unda iki sivil başkan uyumlu biçimde iktidar devir-teslimi yapabildiler. Bu demokrasi salgını, askerlerin beceriksizlikleri ya da yolsuzlukları yüzünden bitmeyen bir ekonomik kriz karşısındaki başarısızlıklarıyla yanyana gitti.

Askeri müdahaleleri yalnızca ekonomik unsurlarla açıklamak yeterli değildir. Latin Amerikalı diktatörlerin iflas aşamasına getirdikleri ülkeleri artık yönetmek zorunda olmadıkları için rahatladıkları düşünülse bile, hareketlerinin tek nedeninin de ekonomik bozgun olduğu söylenemez. Askeri diktatörlüklerin pedagojik bir değeri de olmuştur. Bu nedenledir ki, bugünkü liberalleşme yarı yolda durmamıştır. Liberal ideolojinin egemen olduğu böyle bir kıtada demokrasi yarı yolda durdurulamaz. Geçiş döneminin çok yüksek bir toplumsal ücret ödenerek elde edilen kendine özgü, önüne geçilmez, ya da en azından kendi kendini besleyen bir dinamiği olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu dinamik her şeyden önce askeri saflarda bölünme ve anlaşmazlıklarla kendini göstermektedir. Yine de bu dinamik ancak 70'li yılların sonunda Latin Amerika'da biraraya geldiği anlaşılan belli siyasal koşullar altında harekete geçebilirdi.

Bir yandan on ya da yirmi yıl önce tutucu diktatörlük rejimlerinin kuruluşunu soğuk bir biçimde alkışlayan egemen ve Orta sınıflar en kötü demokrasinin en iyi diktatörlükten daha az kötü olduğunu keşfettiler. Daha dün askerleri tutan ve «demokratik anarşi»nin ortadan kaldırılmasını isteyenlerin çoğu düş kırıklığına uğradılar. Ancak bu konuda tek başlarına değillerdi. Solda da çoğunlukla benzeri bir değişim yaşandı. Silahlı mücadele stratejilerinin yenilgisi, terörist devletlerin ortaya çıkışında gerillaların sorumlulukları ideolojik panoramayı değiştirdi. Askeri diktatörlüklerin gerçekleri biçimsel denilen özgürlüklere duyulan küçümsemeyi sildi. Eski gerillalar Parlamentoya girmek için hazırlanmaya başladılar. Eğer dünyada yurttaşların demokratik uzlaşmasına dayalı olmayan demokrasiler varsa bile, Latin Amerika'da bu böyle değil. Son askeri diktatörlüklerin akılalmaz vahşiliği temsili sistemin şanslarını arttırdı. Demokratik talepler artık bütün sınıflardan gelmeye başladı.

Latin Amerika'da her zaman olduğu gibi, dış unsurlar da kesin olmasa bile büyük ölçüde etkili oldu. Birleşik Devletler'in otoriter eğilimlere karşı tu-

tumu etkin bir rol oynadı. Bunun nedeni Kuzey Amerika Devlet aygıtındaki bazı kesimlerin anti demokratik eğilimleri desteklemekten vazgeçmesinden çok, Washington'un yeni resmi politikasının, Amerikan çıkarları söz konusu olmadıkça, iktidara zorla el koymaya hevesli çıraklarının yolunu keserek demokrasileri kararlı bir biçimde desteklemeye yönelik olmasıdır. Başkan Reagan'ın dünyadaki Amerikan gücünü arttırma isteği ve Amerikan Akdenizinde (Karayipler'de) komünizme karşı eli yumruklu politikasına tamamen ters gibi gözüken bu demokratik haçlı seferine çeşitli nedenler bulunabilir. Bunlardan birincisi, ABD yönetiminin Avrupa'daki müttefiklerine Nikaragua'ya karşı uyguladığı saldırı politikasını kabul ettirmek için demokratik kanıtlar ileri sürmesi gerektiğidir. Ama asıl bundan daha önemli, daha derin ve daha uzun vadeli olan neden, Amerika'daki «karar mercilerinin» Küba ve Nikaragua'dan sonra (en azından İran'dan sonra) sırf Amerikan yanlısı olduğu için halk tarafından sevilmeyen diktatörlükleri desteklemenin (Bayan Kirkpatrick'in o kadar sevdiği ılımlı otokrasiler bile olsa) yalnızca Batı karşıtı rejimlerin kurulmasına yol açtığını anlamalarıdır. Başkan Reagan'ın demokratik haçlı seferi belki de herşeyden önce taktikdir, ancak yine de yalnızca Orta Amerika'daki «arka bahçe»nin sorunlarıyla sınırlı değildir. ABD'nin, Haiti'nin hayat boyu başkanı Baby Doc'ın düşürülmesi ya da Filipinler'de diktatör Marcos'un alaşağı edilmesinde oynadığı rol, Washington'un anti-otoriter yeni politikasının evrenselliğini göstermektedir. Belki de, Latin Amerika'daki demokratik iyileşmenin en evrensel derslerinden biridir bu. Ama öte yandan bu politika da aslında kendiliğinden ortaya çıkmamıştır; kamuoyundaki değişikliğe kendini uydurmak ve bugün batı dünyasını en uç noktalara kadar sarsan engellenemez siyasal katılım ve özgürlük isteklerine cevap vermek için doğmuştur.

Eylül 1986 *Alain Rouquié*

Teşekkür

Bu eser, Fransız Siyasal Bilimler Vakfı'na (FNSP) bağlı Uluslararası Araştırma ve İncelemeler Merkezi'nin (CERI) teşvik edici ortamında geçirdiğim uzun çalışma ve düşünme yıllarının ürünüdür. Aynı şekilde Siyasal Bilimler Enstitüsü (IEP) ve Latin Amerika Yüksek Araştırmalar Enstitüsü'nün (IHEAL) sağladıkları eğitim olanaklarına da çok şey borçludur. Bu kurumlardaki tüm meslektaşlarıma, araştırıcılara ve öğrencilerime, uyarıları, eleştirileri ve önerileriyle bana sağladıkları destekten ötürü teşekkür ederim.
Burada sunulan çözümlemelerden bir bölümü dergilerde, başka bir biçim altında kamu oyuna sunulmuş, bazıları da yuvarlak masa toplantıları ve kollokyumlarda tartışılmıştır. Yolaçtıkları tartışmalar bana, çözümlemelerimi tamamlamak, derinleştirmek ya da yanlışlarımı düzeltmek olanağını sağladı. Bu toplantıların düzenleyicilerine ve katılanlara da teşekkürü borç bilirim. Bunlar arasında, beni ağırlayan Aix-en Provence Siyasal Bilimler Enstitüsü'nü, CLASCO'yu (Buenos Aires), UNAM'a (Mexico) bağlı *Instituto de investigaciones sociales*'i, Getulio-Vargas Vakfı'nı (Rio de Janeiro) ve Wilson Center'in (Washington) *Latin America Program*'ını özellikle zikretmek isterim.
Nihayet, bu kitapta adları zikredilmeyen ama onun etini kemiğini oluşturan tüm tanıklara ve yerinde yaptığım anketlerin konusunu oluşturan, bana doküman sağlayan ve durumu kavramama yardım eden çok sayıda sivil ya da asker kişiye, yani aktörlere teşekkür ederim. Varsayımlarına ve sonuçlarına katılmasalar bile, bu kitap biraz da onlara aittir.

A.R.

«Gidiyorlar, gidiyorlar, bir daha hiç dönmeyecekler!»

(Buenos Aires, 25 Mayıs 1973)

«Siz bu durumu yaratanlar,
Ve siz, tüm karanlığı yaratma
eylemini yaratanlar...

Size rağmen
Yarın bir başka gün
Olacak.»

(Chico Buarque de Holanda, 1970)

Giriş

1973 Eylül'ünde Fransız kamuoyu, Latin Amerika militarizmini terörist ve Şilili, yani bir bakıma hiç beklenmedik biçimiyle, ürkerek keşfetti. Oysa sol bile, Cakarta katliamları karşısında kayıtsız kalmıştı. Fakat Fransızlar «Şili usulü Sosyalizme geçiş» konusunda, yandaş ya da karşıt olsunlar öylesine taraf olmuşlardı ki hep yalnızca başkalarının başına gelen kazalardan bu kez oldukça farklı, egzotik yanı pek az olan bu hükümet darbesini - sözümona ve kuşku götürür benzerlikler de bahane edilerek - kötü ruhları üfürükle başlarından defedercesine kendilerinden uzaklaştırmada sabırsızdılar. Tarihiyle, uygulamadaki ufak tefek farkların dışında hiçbir yeniliği olmayan pretoryanizm pisliğinin okyanusu aşıp güzel sahillerimize vurması, öteden beri bildiklerimizin hiç de yanlış şeyler olmadığına inandırdı bizi. Basit ve alışılmış basma kalıp fikirler ortaya dökülerek, hoşgörülemez tarzda, bir güzel evcilleştirildi. Herşey ITT'ye bağlanarak olayın ardında yatan bir dizi derin ve sürekli etken gözlerden saklandı. Gerisini laf kalabalığı tamamladı ve sonunda ortada yalnızca kayıtsızlık kaldı. Latin Amerika gözden düştü. Hiç değilse 1959'dan beri onu epik ve devrimci olduğu için sevmiştik. Ama bir kez çizmenin altına girilince felaket tellalları, felaketin nedenlerini anlama isteğinin yerini aldı. Hemen ardından işin tulûatı çıktı su yüzüne. Ha biri ha öteki pek farketmeyen Uruguay'ın silik «matonlarının» (*), boğucu Pinochet'nin gülünç - üstelik bayağı - patavatsızlıklarının, ya da Bolivya'daki yüzsekseninci darbenin muhasebe kayıtlarını tutarak kolay yoldan parlamak ve dikkatleri üstüne çekmek mümkün olabiliyor. Ama silahlandırılmış adamların savunmasız sivil bir iktidara itaatlerinin akıl sır ermez gizemi veya içinde yaşadığımız nazik liberal demokrasilerdeki şu garip, garip olduğu kadar da mucizevi sayılabilecek simya üzerinde - inançlar ve gerçekleşmesine katkıda bulunduğumuzu sandığımız toplum projeleri ne olursa olsun - kim aklını yorma zahmetini gösteriyor ki?

(*) **Maton:** İspanyolca'da kabadayı anlamına gelen bir sözcük. (ç.n.)

Oysa Latin Amerika siyasal sistemlerinin askerileşmesi her ne kadar fiilen ve oldum olası alt kıta bağımsız devletlerinin siyasal düzenlerinin bir parçası olmasa bile, bugünün işi de değildir. 1954'-te yirmi Latin Amerika devletinin onüçü askerler tarafından yönetilmekteydi. 1980'de Latin diye adlandırılan Amerika'da yaşayan toplam nüfusun üçte ikisi askeri veya askeri ağırlıklı rejimlere sahip devletlerde yaşıyor, Güney Amerika'da aşağı yukarı aynı tarihlerde - yani Ekvador ve Peru'da sivillerin tekrar işbaşına dönmelerinden önce - kıta yüzölçümünün beşte dördünden fazlasını içeren sekiz ulus, eski ya da o kadar da eski olmayan bir darbeye ya da meslektaşlarının desteğine dayanarak iktidarı ellerinde bulunduran subaylar tarafından yönetiliyordu. Dilleri ve dinlerinden başka, bir de hukuki kuralları ve kurumları bakımından kültürel anlamda tümüyle Batı'ya ait olan bu «uzantı» uluslar üzerinde askeri iktidarın kurduğu hegemonya, «sanayileşmiş demokrasiler»de yaşayan bizlerin vicdan huzurunu kaçırmamazlık edemezdi. Katılmacı-gözlemcilerin öfkeli sabırsızlıklarının da yardımıyla, çok bilmişlerin düşünce labirentlerini yansıtan, yanlışlanması olanaksız kuramlar kabak çiçeği gibi açılıverdi. Bu her yerde genel-geçer açıklamalar ve bu her kapıya uyan anahtarlar, gözalıcı yanı ağır basan veya dayanıksız birkaç veriden yola çıkılarak geliştirilen, az çok tutarlı genellemelerden başka bir şey değildir. Tek işe yarar yanları da, ciddi görgül çalışmaların bulunmadığı ve bu yüzden büyük bir kargaşanın hakim olduğu bir alanda, izlenebilecek araştırma doğrultuları önermeleridir. Bunun yanısıra bir de okuyucuları teskin ederler. Böylece zamanın havasına göre değişen ve gidişata ayak uyduran bir dizi yorum geliştirilir. Yeni yeni modeller kurulur ve kısa sürede soluveren çiçekler gibi terkedilir. Yeni bir bağnazlık bir öncekini kapı dışarı eder, ama o da kolay kolay külahı kaptırmaya niyetli olmadığı için hemen ardından en azından kendini kışalayan model kadar inandırıcı ve daha incelmiş bir biçimde - başka deyişle daha kıvrak ve iç tutarlılığı daha pekişmiş olarak - yeni baştan görümlüğe çıkar; ama bunların hiçbiri ne doğrudur ne de yanlış.

Yalın Fakat Yanlış Birkaç Düşünce Üzerine

Ne var ki, tedirgin edici olduğu kadar, kaygı da uyandıran askeri iktidarın bu yerleşik hegemonyası öyle sanıldığı gibi kolay açıklanacak bir olgu değildir. Ne zaman içinde, ne de mekanda aynı kimlikle çıkar karşımıza. Konjonktürdeki değişmeler de bizi ihtiyatlı olmaya davet ediyor. Belirginleştiğini sandığımız eğilimlerin yorumu son derece nazik bir iştir. Yazıldıkları dönemde çok

haklı gibi görünen değerlendirmeleri ve kesin yargıları, tarihin nasıl birdenbire yalanlayarak yıkıntı haline getirdiğine Latin Amerika siyasal yaşamının dikkatli bir gözlemcisinin 1929'da Arjantin konusunda yazdıkları iyi bir örnek oluşturur: «Bugün Arjantin yalnız Amerika'nın değil, bütün dünyanın en sivil ve en istikrarlı devletlerinden biridir. Nasıl İngiltere'de bir devrim olanaksızsa orada da olanaksızdır»[1]. Bu ifade, Arjantin'in bir daha çıkmamacasına askerler devrine geçişinden tam bir yıl öncesine aittir. Aynı şekilde Latin Amerika'da askerlerin siyasi rolüyle ilgili araştırmaların Kuzey Amerika'lı ustalarından biri, 1960'ların başlarında, Bolivya'nın, Uruguay ve Şili'yle birlikte militarizmin kökünün kesin bir şekilde kazındığı uluslardan biri olduğunu öne sürmemiş miydi?[2] Şurası bir gerçek ki, 1970-1973 arasında Şili'de Halk Birliği yöneticileri olsun, siyaset adamları olsun, sık sık askerlerin itaatkâr ve yasalara saygılı, yani kısaca başka ordulardan farklı olduklarını tekrarlarken, bunu yalnızca subayları pohpohlamak ve kendilerini bu gerçeğe inndırmak için yapmıyorlardı. Bu dokunaklı siyasal beyanlar, manevra ustalığı kadar, safdilce inançları da dile getiriyordu. Demek ki Latin Amerika'da askeri iktidarlar konu olunca, gözünüzün önündeki somut görüntü, zaman içinden aldığınız bir kesit, başka bir deyişle eşzamanlı gözlem kadar, hiçbir şey yanıltamaz sizi.

Bununla beraber, ilk ortaya çıktığı sıralarda oldukça türdeş bir kültür alanıyla sınırlı gibi görünen olgunun zaman içinde süreklilik kazanması tarih çerçevesinin dışında ve kapsayıcı açıklamalara davetiye çıkartmaktaydı. Acaba İberyalılara özgü sivil toplumla, iktidar ve askeri kurumlar arasında belirli bir ilişki tipi mi vardır? Militarizmin terimleri de zaten İspanyolcadan gelmiyor mu? Gerçekten de İber yarımadası, General Riego'dan başkomutan Franco'ya değin, XIX. yüzyılın *espadon* (*)'larından da geçerek, subayların *junta* ve *pronunciamento*'larının has toprağı olarak seçkinleşmiştir. Öyleyse Latin Amerika'ya aşılanan kültür böylesine dirençli bir olgunun açıklanmasında ipuçları verebilirdi.

Kültüre dayalı ve «özcü» açıklamaların bazen daha da geliştirilmiş türleri ortaya atıldı. Ama betimleyici zenginliklerine rağmen, tüm bu yorumlar doğruluğu kendinden menkûl, halkların psikolojisi savlarıyla sakıncalı bir içiçelikten kurtulamamaktadırlar. Söz konusu yorumlar özellikle orduyu sık sık vasıta olarak kullanan Latin Amerika siyasal sistemlerinde, otoriterliğin olağanlığı üzerinde ısrar ediyorlar. Onlara göre demokrasi konusundaki bu

(*) **Espadon:** İspanyolca'da silâhşör anlamına gelen bir sözcük. (ç.n.)

yeteneksizliğin asıl kaynakları, XVI ncı yüzyıldan, hatta bizim Aziz Louis'nin çağdaşı Alphonso X'un *Las Siete Partidas*'ından (*) beri[8] gelen hukuki gelenekler ve İspanyol ilahiyatçılarıyla hukuk bilginlerinin mirasıdır. Sırasıyla «korporatist model», «yeni falanjizm» veya «*mediterranean syndicalism*» (Akdeniz sendikacılığı) adlandırmalarıyla kavramlaştırılan bu «Latin/İberiya geleneği»ne başvurunun tek anlamlı yanı, yapılaşmanın ve siyasal-toplumsal mekanizmaların özgüllüğünü vurgulamasıdır. Ama ortaçağ kentlerine özgü kuralların Atlantik ötesinde, XIX ncu yüzyıl anglo-sakson ve Avrupa liberalizminin anayasaları ve yasalarında kurumlaşan kurallara oranla daha etkin olmalarının nedeni ne olabilir ki? Yoksa aynı toplumsal nedenlerin benzer etkiler doğurduğu bilinmiyor mu? Buna ister cehaletin itirafı, ister seçkin halkın benmerkezciliği diyelim ama, bütün bu yazarlar Kuzey Amerikalıdırlar ve yapıtlarında, bir çırpıda Latin diye vaftiz ediliveren bu dünyanın, İspanyol kökenli olmayan bileşkenlerini es geçmekte ve görmezden gelmektedirler. Atahualpa (**) ya da Moctezuma (***) yerine Bilge Alphonso'ya Latin Amerika siyasal yaşamını etkileme konusunda ayrıcalık tanımak da ne oluyor? Stroessner, Geisel, Medici, Leigh veya Pinochet gibi generaller Kastilya'ya çok şey mi borçlular? Ya Buenos Aires diye bilinen şu İngiliz kentinde oturup, alışkanlık gereği İspanyolca konuşan ve de Cenova aksanını koruyan İtalyan kökenliler, onlar da elli yıldır orduların yasası altında yaşamayı sürdürmekte değiller mi? Kuşkuyu iyice pekiştirmek için, 1980'de Hollandaca konuşulan komşu Surinam'daki hükümet darbesini de zikredelim mi?

Latin Amerika devletlerinin siyasal yaşamlarında askeri müdahalelerin sıklığına daha tarihsel bir çerçeveden bakan kimi yazarlar, İspanyol-Amerika'nın «XIX ncu yüzyılda yaşadığı iç savaşlardan günümüze kalan kültürel kalıntıları» ön plana çıkarma çabasına girdiler. Bu yazarlara göre, bugünün militarizminin kökeninde İspanyol sömürge devletinin çöküşü yatmaktadır. Zira merkezkaç ve anarşik nitelikli *caudillo* (****)'ların güçlerini bu çöküş gemsiz bırakmıştır. Bağımsızlık savaşlarının yaygın ve «tek merkezli olmayan şiddet»i etkisini günümüzün ve yarının hükümet darbelerinde sürdürmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde genel kurmay subayları ve

---

(*) **Las Siete Partidas: Alfonso X tarafından derlenen Kastilya yasaları. (ç.n.)**

(**) **Atahualpa Pizarro'nun Peru'yu ele geçirmesinden önceki son İnka yöneticisi. (ç.n.)**

(***) **Moctezuma: Cortes'in esir aldığı son Aztek imparatoru. (ç.n.)**

(****) **Caudillo: İspanyolcada güçlü adam. (ç.n.)**

siyah bereliler de, peşleri sıra silahlı adamlarını sürükleyen yerel «güçlü kişiler»in mirasçıları olarak yorumlanıyor. Ne var ki, çoğu zaman gösterişli rütbelerle süslü, amatör askeri *caudillo*'ları meslekten yetişme, profesyonel subaylarla özdeşleştirmek karışıklığa yol açmaktadır. Gerçekten de, bu hazırlıksız amatör savaşçı, daha çok devletin dağılması ve toplumsal dokunun altüst olması sonucu ortaya çıktı. Oysa subay, herşeyden önce bir örgüt adamıdır. Devlet sayesinde ve devlet için vardır. Ayrıca sorun tarihsel olarak incelendiğinde böyle bir yorum birçok ülke açısından hatalıdır. Örneğin hiç değilse Arjantin'de, Şili'de, Peru'da ve hatta Bolivya'da bağımsızlığın kargaşaları ile XX nci yüzyılın askeri dönemi arasında süreklilik yoktur. *Caudillismo*'nun ortadan kaldırılmasından sonra, uzunca bir dönem boyunca bu ülkelerde sivil iktidarlar egemen oldular. Üstelik Şili'de *caudillismo* hiçbir zaman varolmadı. Brezilya'nın durumu daha ilginç; çünkü burada bağımsızlığa geçiş, oldukça yumuşak bir inişle gerçekleştirildi denilemezse de, parçalanmalar ve öyle uzun süren savaşlar görülmedi. Öbür uçta da tersine örnekler var: Oldukça yakın bir tarihe kadar *caudillismo* olgusunun önemli bir rol oynadığı ülkeler, bir süreden beri askeri nitelikte müdahalelere ve rejimlere konu olmuyorlar. 1930'lu yıllardan beri Meksika'nın, 1958'den beri de Venezuella'nın durumu buna örnektir. Bütün bunlar bizi, militarizmin kökenlerini, karmaşık ve uyumsuz bir beşeri «iklim»den daha başka yerlerde aramaya davet eder.

Sözü edilen bu kültür ağırlıklı tarihsel yorum, XX nci yüzyılın ikinci yarısında, militarizmi azgelişmişliğe bağlayan kuramların rekabetiyle karşılaştı. Özellikle siyah Afrika'nın eski sömürge devletlerinde askerlerin oynadığı rol, kültür ağırlıklı açıklamaların uyandırdığı kuşkunun artmasına neden oldu. Bundan böyle, Amerikan militarizminin uluslararası, toplumsal ve iktisadi bağlamına ağırlık verilecekti. Sömürge döneminin kapanması, yeni sömürgeciliğin düş kırıklıkları Latin Amerika'nın yeniden keşfine yaradı. Askeri iktidarın nasıl oluştuğu, nasıl işlediği, ne gibi temellere dayandığı v.b. bilinmese de, az gelişmişliğin belli başlı göstergelerine az çok aşina olunmuştu. Sayısal veriler kullanılarak karşılaştırmalar yapma eğilimine karşı koymak bir hayli zordu. Gelişme göstergeleriyle askeri müdahale «derecesi» arasında ilişki aranmaya alabildiğine hız verildi. «Pozitif» bilim tutkunları siyasal istikrarsızlığın denklemini yazdılar. Olgunlaştırılmış kuramsal bir çerçeveden ve her türlü tarihsel bakış açısından yoksun, genellikle türdeşlik derecesi düşük göstergeler kullanan bu sayısal ve «bağlamsal» açıklama yöntemleri, anlama iştahını kabarttı kuşkusuz, ama açlığımızı gideremedi.

Toplumsal yapıların basit ve cılız, teknik adamların ender olduğu az gelişmiş ülkelerde meslekten yetişme ordunun, hem bir tür yetenekler deposu, hem de kadroları hazırlayan bir güç oluşturduğunu ve ordunun yeteneklileri barındırdığı imgesinin (ve bilincinin) ona iktidar kapılarını açtığını düşünmek de pek zor olmasa gerek. Ayrıca iktisadi büyümenin yarattığı gerilimlerin siyasal çoğulculukla pek bağdaşmadığı da söylenmiyor mu? Sivil rejimlerin ve parti mücadelelerinin düzen içinde modernleşmeyle çok zor uyuşabildiği kanısı yaygın değil mi? O halde, kıtanın bütün anayasalarında yazılı demokrasi ancak zengin ülkelere özgü bir lüks olabilir. Şu ünlü «kalkış» için gereken sermaye birikimi otoriter yönetimsiz sağlanamaz kanısı yaygın. Geçen yüzyıl sonunun pozitivistlerine göre durmadan rejim değiştiren Güney Amerika Cumhuriyetleri, doğaları gereği temsili yönetim sistemini uygulamaya yeterli değillerdi. Onlara göre, bu ülkelerin şaşkın halklarının kendine özgülüğüne uygun «gerekli jandarmalık» en iyi «demokratik sezarcılık» diye adlandırılabilirdi. Gelişme ve modernleşme kuramcılarının daha «bilimsel» boyalara batırarak söyledikleri de bundan farklı değil. Çok eskilere giden ve sonuçlandırılamayan tartışmada, varolan rejimlerin durumlarına meşruluk kazandırma kaygısı sık sık «olanı» açıklama çabasının yerine geçmektedir. Kaldı ki, Latin Amerika'nın yakın tarihi hiç de, bu kadar tutarlı fakat aldatıcı kanıtları doğrulamıyor. Arjantin'de, Ekvador'da ya da Peru'da olsun, son on yıl içinde askeri rejimlerin iktisadi alanda elde ettikleri başarı pek de öyle «modernleştirici militarizm» yorumunu haklı çıkartacak özellikler gösterir nitelikte değildir. Trujillo ve Stroessner gibi, askeri diktatörlüklerini çok uzun bir dönem sürdürdükleri halde, ancak, fieflerinin az gelişmişliğine biraz daha katkıda bulunanlara, isterseniz hiç değinmeyelim.

«Gelişmecilerin» mantık çizgisi izlenecek olursa, toplumsal sistem ne denli karmaşıklaşmış ve iktisadi yaşam ne denli modernleşmiş ise silahlı güçlerin siyasete müdahaleleri de o kadar güçleşecektir. Ama günümüzün gerçeği böylesine iyimser bir beklentiyi yanlışlar gibi görünüyor. Kıtanın en ileri üç toplumu, Uruguay, Şili ve Arjantin, en şiddetli ve en inatçı askeri rejimlere katlanmaktalar. Tam da kıtanın eni konu modernleşmiş ve çoğulcu bir yapı kazanmış üç ülkesidir bunlar. Dahası Avrupalı, kentleşmiş bir orta sınıf yönetimine sahip Arjantin'in az gelişmiş uluslar arasında sayılıp sayılmayacağı konusunda bazı güçlükler bile çekiliyor. Oysa 1930'dan beri askeri iktidarın hegemonyası bu ülkede adeta kural haline geldi. Demek ki Güney konisinde sultasını kuran «cellatlar yönetimi»nin iktisadi gerilikle veya hele hele toplumsal ar-

kaiklikle yakından uzaktan bir ilişkisi pek yok gibidir.

Siyasal rejimin askerileşmesini, Latin Amerika toplumlarının dışında bazı çıkarların etkisine bağlayan yeni yorumların kendilerini kabul ettirmeleri altmışlı yılların sonuna, özellikle 1973 sonrasına rastlar. Latin Amerika tahlillerinde bunun bir ilerleme olduğunu belirtelim. Çünkü bu kez artık gerçeklerden yola çıkılıyordu: Ekonomik açıdan dışa dönüklük, ABD başta olmak üzere sanayileşmiş ülkelerin egemenliği ve özellikle ordu kurumlarının oluşturulması ve işleyişinde artan biçimde dışa bağımlılık gibi hususlar bu bağlamda gündeme getirildi. Latin Amerikalı askerlerin Kuzey Amerika'nın gözetimi altında eğitilmeleri, silahlı kuvvetlerin Amerikalılararası eşgüdümü ve savaş oyunlarının Pentagon tarafından geliştirilmesi gibi konular üzerinde haklı olarak ısrar edilmesiyle nihayet, askeri kurumlara, bu kurumların kendilerine özgü niteliklerine ve işlevlerine gereken önem veriliyordu.

Ne var ki, silahlı kuvvetlerin onlara kendi halklarını korumaları için emanet edilen silahları, bir yabancı ülkenin az çok açık desteğiyle, o halkın üzerine çevirmeleri karşısında beslenen, yerinde, uygarca kaygılar, yanıltıcı bir takım kestirmeciliklere yol açtı. Halkların psikolojisi bizi uzun zaman boşuna oyalamıştı ama hiçbir nüansa yer vermeyen bir ekonomizme yaslanan bu komplotarih yaklaşımları da yalnızca bir şeylerin açıklandığı aldatmacasına varıyor. Ulusal seçkinler de zaman zaman bu sözde açıklamaları benimseyerek kendi sorumluluklarını vasi bir gücün üzerine yıkıyor ve böylece bir taşla iki kuş vuruyorlar: Hem sınıf çatışmaları maskelenmiş, dahası askerler masum gösterilmiş, hem de halkın gözünde ucuz yoldan anti-emperyalistlik beratı kazanılmış oluyor. Nüanslara fazla aldırış etmeyen bir üçüncü dünyacılığa aydınca kılıf geçirmede bu «radikal cila»nın önemli payı var. İster çıkarcı, ister safiyane olsun, bu «hazır-düşünce» tarzı, kapsayıcı genellemeler ortaya atıyor ve tümdengelimci yöntemi gönülden benimsiyor. Örneğin Washington tarafından «programlanmış» ya da Pentagon'un basit bir uzantısı sayılan Latin Amerika ordularını harekete geçiren tek neden *yankee*'lerin çıkarlarıdır. Son kertede bu ordular «uluslararası büyük sermayenin siyasal partileri»nden başka bir şey değildir. Ya da Brezilyalı asker kökenli bir marksist tarihçinin dediği gibi; «Aslolan üniformalı generaller değil, *General Motors* ve *General Electric*'tir ve gerçekte en güçlü generaller de onlardır». Askeri iktidarı bir araç gibi gören bu kavramlaştırma, genellemelerini daha da ileriye götürmektedir: Ordular aracılığıyla otoriter rejimlerin kurulması, dünya kapitalizminin bugünkü gereklerine ve kapitalizmin geliştirdiği yeni uluslararası işbölümüne denk

düşmektedir. Gelişmenin bugünkü aşaması, birikimi hızlandırmak ve yatırımları güvence altına almak üzere toplumsal hareketleri baskı altına alan kuvvetli bir iktidarı «zorunlu kılıyormuş»!

Latin Amerika uluslarının özgüllükleri, her ülkeye özgü dolayımlar, askeri kurumların doğası gibi etkenleri, hatta toplumbilimsel tahlili bile hiçe sayan bu kozmolojik ve ekonomici yorumlar hakkında söylenecek çok şey var. Latin Amerika'da «iş alemi diktatörlükleri», ne «iç pazarın uluslararasılaştırılması» sonucu, ne de Trilateral (*) klübü sayesinde doğdular. Eğer bu kuram, yabancı yatırımcıların disiplinli rejimleri tercih ettikleri anlamına geliyorsa, bu XIX ncu yüzyılın diktatörleri için de geçerli olurdu, dolayısıyla Latin Amerika diktatörlükleri konusunda yeni bir şey söylemiş olmazdık. Ayrıca Şili ve ITT gerçeklerine karşın iktisadi açıdan tamamen peykleştirilmiş ülkelerin başında gelen bir Meksika'yla Venezuella'nın sivil rejimlere sahip olmaları ve buralarda askerlerin sakin sakin kışlalarında oturmaları nasıl açıklanacaktır? Keza Kuzey Amerika'nın büyük sanayi kuruluşlarının 1973 sonrasında *Chicago boy*'ların Şili'sine ya da bütün kapılarını ardına kadar açan bir Uruguay'a pek rağbet etmemeleri nasıl açıklanabilir? Aynı firmalar 1976'dan itibaren Arjantin'den bile yatırımlarını çekmeye başlamadılar mı? İşine gelen rejimleri kurtarmakta pek becerikli, ama iş bu rejimlerden yararlanmaya geldiği zaman o kadar da becerikli olamayan tuhaf bir sermaye olmalı bu!

Öte yandan, ABD'nin askeri nüfuzu kesinlikle yadsınamaz türden olsa bile, bu nüfuzun Latin Amerika'yı mekanik biçimde etkilediğini söyleyemeyiz. Örneğin ABD'nin nüfuzu, 1968'den sonra General Velasco Alvarado etrafında toplanan Perulu albayların radikalleşmesini ya da Bolivya'da General Torres'in devrimci bir rejim kurmasını önleyemedi. Dahası, söz konusu nüfuzun iki yanı keskin bir bıçağa benzediği bile söylenebilir: Yon Sosa ve Luis Turcios Lima gibi Guetamala'nın en yetenekli ve en iyi gerilla şefleri Kuzey Amerika'da gördükleri askeri eğitimle yetişmediler mi?[4] Bugünün askeri diktatörlüklerinin yerleşmesinde büyük etki yaptığı öne sürülen «ulusal güvenlik» doktrinine dayalı, neredeyse dinsel açıklamaya gelince, bunun hem ideolojilerin, hem de kırk yıl süreyle bir zamanlar Franco'nun temsilciliğini yaptığı karşı-devrimci retoriğin veya bizimki de dahil olmak üzere bütün Batı ülkeleri ordularının

(*) Trilateral klübü. 1970'lerin başında Amerikalı, Avrupalı ve Japon işadamları, politikacılar ve aydınlarca kurulan ve iktisadi krizin çözümünü gelişmiş kapitalist dünyanın bu üç ayağı arasındaki işbirliğinde arayan komisyon. (ç.n.)

savaş varsayımlarının ağırlığını gereğinden fazla abarttığını belirtelim. Bunu vurgulamakla, söz konusu rejimlerin ideolojik boyutunun fazla bir anlam taşımadığını söylemek istemiyoruz. Keza ne askeri yönden dışa bağımlılık, ne her yerde hazır ve nazır CIA'nın girişimleri, ne de ABD'nin kıta ordularını uzaktan yönlendirme isteği ihmal edilebilecek türden etmenlerdir. Belirtilmeye çalışılan yalnızca, Amerika'nın bu ülkeleri kendi yanına çekme ve etkileme yolundaki tartışmasız arzusundan yola çıkıp, *perinde ad cadaver* (kısa yoldan) manipülasyon hükmüne varmanın olaylara taraf olan aktörleri, bunların kendilerine özgü değerlerini, ulusal bütün içindeki yerlerini ve aralarındaki çelişkileri unutma anlamına geleceği gerçeğidir.

Orduları araç olarak gören yaklaşımların zaafını en iyi bu yaklaşımları benimseyen yazarların tutarsızlıkları ortaya koymaktdır. Gerçekten de bu yazarlar, işlerine geldiği zaman Kuzey Amerika'nın emperyalizmine şaşırtıcı bir kaypaklık atfetmede hiç tereddüt göstermezler. Bazı ülkelerde askerler yerlerini sivillere terketmeye veya sıkıyönetim düzenleri yavaş yavaş ya da birdenbire gevşemeye görsün, yorumlar da hemen tersyüz oluverir. Daha 1976'da baskıcı askeri rejimle büyük sermayenin gerekli birliğinden sözedilirken, 1977'de «demokratik dönüşümlerin uluslararası firmalarca ve merkezi kapitalizmin ulusları ve onların süper gücünce doğrudan ya da dolaylı biçimde istendiği ve hazırlandığı» keşfedilir. Ya da «Kuzey Amerika hükümeti ve uluslararası firmaların 2000 yılına hazırlık siyasetleri geliştirdikleri, çünkü 2000 yılında artık kıta üzerindeki denetimin insanlık dışı yöntemler kullanan kuvvetli ve diktatörce rejimler aracılığıyla gerçekleştirilemeyeceği» öne sürülür. Oysa, bu soğuk canavarların böylesine ani dönüşler yapmaya hiç de gerek duymadıkları sanılırdı.

Latin Amerika askeri rejimlerini açıklama girişimlerini eleştirel bir biçimde gözden geçirmekteki amacımız tartışmalara bir son vermek değil, kendi araştırmamızı yerli yerine oturtabilmektir. Biz, ne tarihe kadercilik yüklemenin bir türü olan kültürel determinizme, ne de coğrafi ya da iktisadi kaderciliğe inanıyoruz. Bütün durumları aydınlatan tek bir tezin arayışı içinde de hiç değiliz. Eğer Latin Amerika militarizmi konusundaki iddialı açıklamaların hepsine kararlı biçimde karşı çıkıyorsak bu zaten bir hayli zengin olan bu açıklamalara, çorbada bizim de tuzumuz bulunsun niyetiyle yeni bir kuram eklemek için değildir. Bu kitaptaki amacımız, sınırlı hatta alçakgönüllü sayılabilecek bir biçimde askeri iktidarın aldığı çeşitli görünümlerin görgül ve gerçekçi bir yorumunu yapabilmektir. Başka bir deyişle, bizce üzerinde asıl durulması gereken *asker-*

lerin iktidarıdır; açıktır ki, anayasal bağlılıklarını ihlâl ettikleri andan itibaren askerleri ihmâl edilebilir veya «pasif» birer aktör olarak ele alamayız.

Askeri İktidarın Yeniden Yorumlanışı

İster araççı, ister düpedüz totolojik olsunlar, çağımızın Latin Amerika militarizminin «istiareli» yorumlarını kabul etmiyor ve bunları reddediyorsak, bunun nedeni, söz konusu yorumların basitleştirici önselcilikleri (a priorizm) nedeniyle siyasal tahlili ilgilendiren asıl sorunu, yani iktidar olgusunu, gözden kaçırmalarıdır. İktidarın somutta hangi dolayımlardan geçerek kullanıldığını açıklamamak, küçüksenemeyecek bir yöntem yanlışıdır. Yazarın inancını dile getirmesi veya işin kolayına kaçmasının sonucu olsun, böyle, bir gerçekliğin yerine bir başkasını koyarak, coğrafi, tarihsel ya da toplumsal gerçekliğe gönderme yaparak yapılan açıklamalar sağlıklı değildir. Aslında bu, askeri kurumları, siyasal güçleri ve bunların devlet ve toplum içindeki yerlerini gözardı etme eğilimi askerlerin siyasal rollerini en ciddi ve gerçeğe oldukça yakın biçimde ele alan araştırmaların çok önemli bir çoğunluğunda da görülüyor. Askerlerin siyasal rollerini tahlil etmede araştırıcıların cazip bulduğu başlıca iki yaklaşım vardır. Bunlardan modernleşme kuramlarının taraftarları sivil olmayan rejimlerin yerine getirdikleri özgül yararlara, performanslara, önem vermekteler. Toplumsal çatışma sosyolojisinin izleyicileri ise askeri müdahalelerin sınıfsal niteliğini açığa çıkarma arayışı içindedir. Her iki durumda da tahlil, askeri iktidar gerçeğinin ya öncesini ya da sonrasını araştırmakta, dolayısıyla, kendisini ihmal etmekte.

Bizim çalışmamız ise bunların tersine, bu iktidarın fizyolojisi, mekanizmaları, işleyişi ve işlevleri üzerine odaklaşmıştır. «Evrensel» veya işin özünü açıklama savındaki kuramlar *nasıl* sorusunun yanıtına gereken önemi vermiyorlar. Bizse onların ihmal ettiği bu nokta üzerinde özellikle duracağız. Sorunun çevresinde dönen yaklaşımlar, askeri kurumları, şifresi çözülemeyen bir muamma (kara kutu) gibi görüyorlar. Biz bu kara kutunun kapağını açmayı deneyeceğiz. Pek doğal olarak, bu, herşeyi, korporatif terimlerle açıklama anlamına gelmiyor. Böylesi bir savla hiçbir ilişkimiz yok. Militarizmin derin kökleri elbette ki askerlerin dünyasında yuvalanmıyor. Bazı ulusların içine düştükleri müzmin istikrarsızlıktan da, subayların tamahkârlığı ve ihtirasları ne olursa olsun, ordular sorumlu değildir. Ahlakçılık, sosyolojik bilgiyle pek uyuşmaz. Ne denli çekici ve haklı yönleri olursa olsun, bizi kıta hakkındaki yerleşik fikirlerden

ve algılamalardan kurtarabilecek tek yolun Latin Amerika ordularının salt siyasal düzeyde nasıl oluştukları, nasıl evrildikleri ve nasıl işledikleriyle ilgili bilgiler olduğuna inanıyoruz. Keza askeri yöntemlerle gasbedilen siyasal sistemin ve devletin geçirdiği dönüşümlerin tahlili de bize, şaşırtıcı olduğu kadar, kötü de incelenmiş bir olgunun bir bütün halinde anlaşılması yönünden zorunlu görünüyor. Bu nedenle elinizdeki kitap, hem Latin Amerika askeri kurumlarıyla (askeri durum) hem de kıta siyasal sistemlerinin askerileşmesiyle (askeri devlet) ilgilidir. İki toplumsal gerçeğin rastlaşması sözcüklerin rastlaşmasını aşan niteliktedir (*). Bu iki toplumsal gerçeğin tarihten gelen birbirinden ayrılmaz niteliği bugünkü durumun anlaşılması için de elzem. Çünkü ordu ile devlet yalnız Latin Amerika'da değil her yerde birlikte varolan iki toplumsal gerçekliktir. Düzenli orduların kurulması devletin egemen bir güç olmasını sağlayan temel etmen değil midir?

Bununla birlikte bizden, Latin Amerika'da devlet üzerine bir denemeye girişmemiz beklenmesin. Siyasal metafiziğe ve soyut kuramlaştırmalara pek meraklı olmadığımız için, ortalığı velveleye veren dallı budaklı ama içi boş birer kılıf ya da yapı iskelesi olmanın ötesine gitmeyen kurgulara hiç heves etmedik. Kanımızca özellikle karışıklığın arşa çıktığı bu alanda, kapsayıcı tahlillere girişmek en azından zamansızdır. Devlet üzerine kafa yormayı başkalarına bırakarak biz kendi köşemizde mütevazi bir araştırma yürütmeyi yeğledik. Kimbilir belki de devlet kurumlarının sınırlı, nispeten tanınması kolay, aynı zamanda da merkezi bir kesitini aydınlatmak, başta Latin Amerika devleti olmak üzere, devlet dediğimiz meçhulü biraz olsun aydınlatmaya yarar.

Öte yandan, Latin Amerika askeri darbelerinin tipleri ve nedenlerinin tahlili de bu çalışmanın konusu değildir. Zaten, çoğu zaman kamu yaşamının devamlı bir aktörü olan ordunun siyasete karışmasının olağanlaştığı ülkelerde böyle bir konunun anlamı da yoktur. Ayrıca sivil ve yasal yönetim dönemlerinin ya çok kısa süreli ya da hemen hemen hiç olmadığı Latin Amerika uluslarında, dikkati yalnızca anayasal otoritelerin devrilmesi üzerinde yoğunlaştırmak, biraz da kültürel bir benmerkezcilik olacaktır. Bu kitap ne askeri rejimlerin - ki biz bir de bunu tanımlama amacıyla zamanımızı kaybetmeyeceğiz - kılı kırk yaran bir sınıflandırılması, ne de bir ordular tarihi olmadığı gibi, belirli bir tema çevresinde toplan-

(*) Fransızca'da küçük harfle yazılan **état**, durum, büyük harfle yazılan **Etat** ise devlet anlamına gelir. Yazar burada bu iki sözcüğün benzerliğinden yararlanarak bir sözcük oyunu yapmakta. (ç.n.)

mış tekdüze ve alışılmış bir ulusal monografiler dizisi görünümünde hiç değildir. İtiraf etmeliyiz ki, bu rahatlatıcı kolaylığa iltifat etmemek Latin Amerika uzmanlarının işine pek gelmez. Çünkü bu kolaylık onları büyük bir yanlıştan, bir bütün olarak Latin Amerika'yı tartışma gündemine getirme günahından kurtarır. Biz burada bunun ne denli güç olduğunu bile bile, alt kıta gerçeklerinin sonsuz derecedeki farklılıklarına duyarlı kalmak kaydıyla, bütün bir kıtayı kapsayan bir yaklaşımı seçtik. Honduras'la Brezilya'yı, Salvador'la Arjantin'i karıştıran, her duruma uygulanabilir genellemelerin sakıncalarının, giderek yararsızlıklarının tamamen bilincinde olarak, yine de tek tek ulusları inceleyen çalışmaların yanyana getirilmesinin ne uluslarüstü büyük gelişmeleri, ne de işlemekte olan temel mekanizmaları anlamaya yaramadığını düşünüyoruz. Üç beş ülkeyle ilgili verilere bakıp, onlardan yola çıkarak aşırı genellemelere gitmemenin sağlıklı yolu karşılaştırmadan başka ne olabilir?

Bu yüzden elinizdeki bu kitap, Latin Amerika gerçeklerine uygun düşen tek yaklaşımla, karşılaştırmalı bir bakış açısıyla kaleme alındı. Gerçekten de çarpıcı bir formülle alt kıtanın ya da o kötü adlandırmayla Latin Amerika bütününün - ama onu adlandırmanın daha basit bir yolu yok ki - egemen karakter çizgilerini tanımlamak gerekseydi, Latin Amerika toplumlarının türdeş olmayan iç yapılarıyla türdeş bir dış çevrenin birbirlerini tamamladıklarını söylerdik. Başka bir deyişle, toplumların çeşitliliği uluslararası egemenlik ve çevre konumunun dayattığı zorlamalarla örülmüş ortak bir zeminde ortaya çıkar. Unutulmaması gereken bir başka nokta da şu: Latin Amerika ordularının maddi-manevi açılardan dışa dönüklüğü kadar, evrensel biçimiyle askeri modelin kendisi de karşılaştırmalı bir yaklaşımı kaçınılmaz kılmaktadır.

Askeri iktidarlarla yerinde kurulan eski bir tanışıklık ve okuyucuya başka bir yerde sunduğumuz[5] bir araştırma stratejisi sonucunda ortaya çıkan bu kitap, birincil kaynaklara ve çoğu yayınlanmamış mevcut araştırmalara dayanan karşılaştırmalı bir sentezdir. Kitapta ne bir tezi savunuyoruz, ne de tek değişkenli bir açıklama öneriyoruz. Yarım yüzyıllık bir askeri iktidar ve seksen enlem boyunca yayılmış yirmiden fazla ülke için geçerli bir genel açıklama bulunabilir mi zaten? Böyle iddialı bir açıklamaya, olsa kindiği başdöndürücü bir bilmeceye bulunacak, o da düşük ihtimalli bir yanıtla ulaşılabilirdi: «Askerler niçin bütün ülkelerde iktidar olsa bizim Avrupa merkezli kültürümüzün hayal etmekten bile çekinda değiller?» Yaptığımız, ipucu ve varsayım yerine geçmek üzere şu birkaç soruya yanıt aramak:

1. Latin Amerika orduları, devlet aygıtının kendilerine özgü işleyiş biçimlerine, değerlere ve çıkarlara sahip, uzmanlaşmış - bu anlamda da toplumdan çok devletin bir parçası olan - bir kesimini oluşturuyorlar mı, oluşturmuyorlar mı?

2. Bu ordular, özleri, tanımları ve oluşumları gereği iç ya da dış toplumsal ve siyasal güçlerin hizmetinde midirler? Eğer böyleyse bu ne yolla olmaktadır? Yoksa iktidarın nesnesini mi oluşturuyorlar? Başka türlü soracak olursak, tahlil edilmesi gereken dolayımlardan geçerek ve belirli mekanizmalar doğrultusunda, bazı toplumsal kesimlerin geçici sayılabilecek çıkarlarını savunmayı mı üstlenmekteler?

3. Ordular siyasal açıdan yekpare ve kültürel ya da ideolojik açıdan türdeş yapılar mıdır?

4. Askerler ve siviller siyasal hayatın hasım iki kamp gibi ayrılmış, ikincilerin özgürlüklerle ilerlemeyi savundukları, birincilerin de onların savunduklarını hor görüp ayaklar altına almayı iş edindikleri taban tabana zıt iki unsuru mudurlar? İşte kendiliklerinden açıklayıcı bir özelliğe sahip olmamakla birlikte tahlil yapmayı ve anlamayı kolaylaştıracak, araştırmamıza kılavuzluk edecek bir yığın soru... Bu soruların bir değer ifade etmesi, ancak her durumun tek tek incelenmesiyle verilecek yanıtların genel bir bağlama, özellikle toplumsal iktidarın dağılımı ile kalkınma modellerini dışlamayan bir bağlama oturtulmasıyla mümkündür. Çünkü devletin bunalıma düşmesi ve askerileşmesi, bu kalkınma modelleriyle toplumsal iktidarın yapısal bozukluklarını ya da tıkanıklıklarını ifade eder.

Bu nedenlerden ötürü, bu yeniden yorumlama girişiminin birinci bölümünde, sorunlarının benzerliği ve ulusal deneyimlerinin çeşitliliği çerçevesinde Latin Amerika ülkelerinin ortak siyasal ve toplumsal özelliklerini gözden geçirecek ve bir siyasal etken olarak orduların tarih içinde nasıl doğup, geliştiklerini karşılaştırmalı bir biçimde inceleyeceğiz. Ardından gelen ayrımda orduların doğuşuyla, devlet kuruluşu arasındaki sıkı ve zaman zaman çelişkili ilişki ele alınacak. Askeri modernleşmeyle devletlerin modernleşmesi arasındaki düzey farklılıkları üçüncü ayrımın konusunu oluşturuyor. Bu bölüm savaş mesleğini somut toplumsal gerçekliği içinde tahlile ağırlık vermektedir. Dördüncü ayrımda 1920'li ve 1930'lu yıllarda ortaya çıkan yeni askeri kurumların siyaset sahnesine girişlerinin görünür nedenleri belirlenmeye çalışılıyor. Beşinci ayrım İkinci Dünya Savaşı'ndan beri alt kıta orduları üzerinde Kuzey Amerika imparatorluğunun kurduğu denetimin siyasi boyutlarını değerlendirme-

ye yöneliktir. Keza bu ayrımda ABD'ye olan askeri bağımlılığın derecesi ve sınırları da değerlendirilmektedir.

İkinci bölüm, günümüz Latin Amerika'sındaki çok sayıda askeri iktidar türünü birbirinden ayırtetmeye, herbirini yerli yerine oturtmaya ve bu türleri anlaşılır kılmaya yönelik bir girişimdir. Nuhnebi'den kalma az çok patrimonyal nitelikte diktatörlüklerden (Ayrım 6) kökenleriyle kendilerine özgü yönlerini değerlendirmeye çalıştığımız kurumlaşmış ve ilerici askeri yönetimlere kadar (Ayrım 10) değişik görünümdeki askeri rejimler hep bu bölümde ele alınmaktadır. Yine bu bölümde, oldukça uzun bir dönem boyunca görece kararlı anayasal yönetimlere sahip uluslarda sivillerin üstünlüklerini kabul ettirme mekanizmaları da (Ayrım 7) incelenmektedir. Ceberrut subay cumhuriyetlerinde (prétorien) birbiri ardına ortaya çıkan militarizmler ve bunların kurumlaşma biçimleri, kanımızca özel bir başlık altında (Ayrım 9) incelenmeliydi. Aynı şekilde Latin Amerika'da uzun yıllar demokratik bir vaha gibi yaşamış olan ülkelerde askerlerin aniden siyasal iktidarın başına geçmeleri de ayrıca ele alınmalıydı.

Nihayet, karşılaştırmalı bir tahlilin zorunlu kıldığı, tasarının varış noktasını oluşturan son ayrım, askeri devletin oluşum sürecinin aydınlatılması ve özellikle böylesi bir siyasal durumdan sivilliğe geçiş, başka bir deyişle siyasal iktidarın askerilikten arındırılması sorununu gündeme getirmektedir: Devletin askerileştirilmesinin dereceleri, biçimleri ve sınırları üzerinde sorular soran bir kitabın mantık gereği varabileceği son durak burası olmalı.

GİRİŞ BÖLÜMÜNÜN DİPNOTLARI

1 Jane (Cecil), **Liberty and Despotism in Spanish America**, Salvador de Madariaga'nın önsözüyle, New York, 1966, s. 173 (İlk baskısı Oxford 1929).

2 Lieuwen (Edwin), «The changing Role of Military in Latin America», **Journal of Inter-American Studies**, Ekim, 1961, ss. 559-569.

3 Bu görüşlerin tartışıldığı bir kaynak: Morse (Richard W.), «Towards a Theory of Spanish American Government», Hamill (Hugh M.), **Dictatorship in Spanish-America**, New York, 1965 içinde. Ayrıca bkz. Wiarda (Howard), «Toward a Framework for the Study of Political change in the Iberic-Latin Tradition; the Corporative-Model», **World Politics**, Ocak, 1973, ss. 205-235.

4 Jonas (Susanne), Tobis (David), **Guatemala Una historia inmediata**, Mexico, 1976, s. 210.

5 Bkz. Alain Rouquié, **La politique de Mars, Les processus politiques dans les partis militaires**, Paris, 1981.

1. Latin Amerika Ülkelerini Anlama Girişimi: Toplumlar ve İktidarlar

Hangi toplumların içinde biçimlendikleri, hangi iktidarlara dayandıkları veya hangi iktidarlarla üstüste çakıştıkları bilinmediği zaman, Latin Amerika devletlerinin kamu yaşamında askerlerin oynadığı rolü ve askeri iktidarı anlayamama durumuyla karşı karşıya kalabiliriz. Böylesi bir anlama girişimi ise, hem oldukça nazik, hem de iddialı bir iştir. Sorun nedir ve biz neden söz etmeye çalışıyoruz? Kolaya kaçan, belirsiz genellemelere veya basmakalıp gözlemlere takılıp kalmayı önlemek için ne yapmalı? Sözcüklerin kendileri bile bir yerde aldatıcı olabiliyor. Örneğin, Latin Amerika diye bir şey var mı? Ama Latin Amerikalar'dan söz etmek de zorluğu aşmaya yetmiyor. Kültür, dil ve coğrafya pek fazla işe yaramamakta. Meksika, Kuzey Amerika'ya ait bir ülke değil mi? Buna karşılık bir kısım halkının Fransızca konuşmasına rağmen, Kanada'nın da bir Latin Amerika ülkesi sayılabileceğini neden bu zamana kadar hiç kimse aklının ucuna bile getirmedi? Ya, SELA (Sistema Economica Latino America) adıyla bilinen örgüt? Kısa bir süre önce kurulan bu iktisadi yardımlaşma örgütü, İngilizce'nin yaygın dil olduğu birçok ülkeyi kapsamıyor mu?

Zira, kullanışlılığı nedeniyle herkes gibi bizim de Latin Amerika diye adlandırmayı sürdüreceğimiz ülkeler bütünü, her şeyden önce içinde bulundukları durumla ve siyasi-iktisadi ilişkilerle Latin Amerika olarak tanımlanır. Söz konusu olan, özellikle İspanyolca ve Portekizce, fakat bazen de Fransızca, İngilizce hatta Hollandaca konuşulan, başkalarının nüfuzu altında ve bağımlı bir Amerika'dır. Başka bir deyişle, sanayileşmiş dünyanın merkezlerine göre «kenar»da yer alan bir Amerika kastedilmektedir. Bu uluslar gelişme çizgilerinde aşağı yukarı aynı aşamaları yaşamış oldukları ölçüde birbirlerine koşut - ama aynı olmayan - bir tarihi geçmişe sahiptirler. Aralarındaki önemli farklılıkları saklı tutsak da bu ülkelerin yadsınamayacak bir ortak kaderi paylaştıklarını teslim etmeliyiz.

Dünyanın diğer bağımlı bölgelerine göre, bu alt kıtanın kendine özgü yanı, kültürel bakımdan ve tümüyle Batı'ya ait olmasıdır. Fetih ve sömürgeleştirme bu toplumları yalnızca etkilemekle kalmadı; dahası onlara Avrupa'nın dillerini, dinini, değerlerini ve tutumlarını kabul ettirmek suretiyle onları biçimlendirdi, âdeta yeniden yarattı. Dolayısıyla Columbus öncesi gerçeklerin ağırlığı ve yeniden hortlamalarının etkisi ne olursa olsun, Latin Amerika, Batı'nın Üçüncü Dünyası'dır. Ayrıca, bu «yeni dünya»nın büyük bölümünün İspanyollar ve Portekizlilerce sömürgeleştirilmesi belirgin biçimler aldı. Bu sürecin tarihsel aşamalarını kaba hatlarıyla bilebiliyorsak da, yadsınamaz bir biçimde bugüne değin gelen şaşırtıcı ve güncel sonuçlarını çözümleyebildiğimiz söylenemez.

Fethedilmiş Bir Kıta

Günümüz Latin Amerika toplumlarına iyi nüfuz edebilmek için Eldorado seraplarından dolanmak çelişkili görülebilir. Ama bu gereklidir, çünkü gerek sömürgeciliğin mirası, gerekse fetih mekanizmaları geriye dönüşsüz bir biçimde bu toplumların evrimine damgalarını vurdular. Dahası, fethin hiçbir zaman durmadığını, bugün de gözlerimizin önünde devam ettiğini ileri sürmek hiç de bir paradoks değildir. Fetih bugün de sürdürülüyorsa, bu, yalnızca önce Karaib, sonra And Ülkeleri ve Meksika'nın yerli halklarına XVI. yüzyılda fetihlerin dayattığı nüfus felaketini zamanımıza kadar uzatan, yerlilerin sürekli yok edilmeleri aracılığıyla veya büyük Amerikan uygarlıklarının soyundan gelenlerin uğratıldıkları köksüzleştirme ve toplumsal gerileme aracılığıyla olmuyor. Bu sürecin yanı sıra, yerli yönetici sınıfların iktisadi bağımlılık durumunu daha kötüye götürmelerini de saymak gerekir. Yerli yöneticilerin bu tutumu hiç değilse nedenleri yönünden *conquistador*'larınkiyle (fatihlerinkiyle) benzerlikler gösteriyor.

«Keşif»den beri, İspanyollar ve Portekizlilerce fethedilen kıtanın zenginlikleri yerli halkların ihtiyaçları düşünülerek değil, Avrupa'nın ihtiyaçları doğrultusunda işletildi. Bugün bazılarının «Üçüncü Dünya yağması» da dediği, bağımlılık ilişkisinin, metafiziğe düşmeyen tam tanımı da bundan başka bir şey değildir. Uluslararası pazarla iç pazar arasındaki çelişki, bugün varılan noktada yeni biçimler kazandı, fakat sanayileşmeye rağmen ortadan kaybolmadı. Rio de Janeiro'nun yoksul sınıfları *feijao preto*'nun (kara fasulye) fiyatı yanına yaklaşılmaz hale geldiği için sokaklara döküldüklerinde, kendilerine verilen yanıt, ihraç ürünlerine öncelik tanınması için her şeyin feda edilmesinin dış ödemeler dengesinin bir gereği olduğudur: Fasulyeye karşı soya!

XVII. yüzyılda dünya pazarları için hammadde üreten Latin Amerika devletleri[1] - ki bugün de geniş ölçüde öyledirler - bu amaçla kurulmuş birer koloni olmanın izlerini taşırlar. İlk kolonileştirme yıllarında Amerika macerasını körükleyen altın tutkusu, bugün de başka biçimlerde sürdürülmektedir. Kısa yoldan zenginleşme, yarın kaygısı taşımadan bir an önce kâr etme anlayışı, «kısa zamanda en çok kârı kazandıran»[2] geçici üretim tercihleri hakim iktisadi tutumların mantığını gösteren işaretlerdir. Örneğin Brezilya'da dönem dönem ortaya çıkan altın değerinde ürünlerin tarihi iyi bilinir. Keza *Boom*'lar ve *Rush*'lar Latin Amerika'nın evriminde âdeta birer kilometre taşıdır. Ekonominin dıştan yönlendirilmesi fetih olayını sürdürmekte, üretim alanında ise hep olasılıklara bağlı kalınmaktadır. Başarılı olduklarında burjuvadan çok «conquistador»lara benzeyen bu alt kıtanın önde gelen iktisadi seçkinleri, gelecekle fazla ilgilenmeyip her şeyi bugün vurulacak vurguna feda ederler. Kırsal alanda, kıtayı «keşfedişinde» Claude Lévi-Strauss'un da çarpıcı ve acılı bir ifadeyle belirttiği gibi, «tecavüze uğramış ve harabedilmiş»liğin izlerini hâlâ taşıyan tarlalarda bir «talan tarımı» söz konusudur. Bu doğa, «daha az bir nüfus barındırdığı ve daha az ekilip biçildiği için Avrupa coğrafyasına oranla daha yabanidir ama gene de gerçek tazeliğini ve bakirliğini yitirmiştir. Vahşi değildir, ama değerinden de düşmüştür»[3].

«Önce baştan çıkarılmış, sonra da terkedilmiş» bu doğanın gayriinsanileşmiş manzaraları ne «kolay servetin *bandeirante* (*) serapları»nın ne de bir Aguierre Lope'nin avare deliliğinin tek belirtileridir. Bunlar da zaten süregelen fethin iki simgesinden ibarettir. Güney Amerika'nın ılıman iklim bölgelerine ayak basan milyonlarca XIX. yüzyıl göçmeni buralara «Amerika'yı kurmak» için gelmediler mi? Sermayenin konjonktür dalgalanmalarına uyarak tarımdan sanayie, sanayiden tarıma kolayca akabilmesinin açıkça gözler önüne serdiği ekonomilerinin uyum yeteneği, finans kesiminin ağırlığı, sanayinin önce taklit yoluyla, sonra da yavaş yavaş uluslararası büyük şirketlerle bütünleşerek gelişmesi, insanlarının dışarıdan önerilen maceralara atılmada gösterdikleri şaşırtıcı esnekliklerinin kanıtları değil midir?

Büyük Toprakların Fethi ve Toplumsal Mülksüzleşme

Toprak mülkiyetindeki yoğunlaşmaya gereken önem verilmeksizin Latin Amerika dünyasının toplumsal yapılarından söz edilemez. *Latifundio-minifundio* ikilisi - bu terimlerin yalnızca bir yüzölçümü

(*) **Bandeirante:** Bayraklaştırılmış anlamında. (ç.n.)

büyüklüğü anlamı taşıdığı kabul edildiğinde - Kosta Rika, Kolombiya, Arjantin ve Brezilya'nın güneyi gibi, orta büyüklükteki arazilerin veya aile işletmelerinin değişik biçimlerinin görüldüğü ülkeler de dahil olmak üzere, kentleşme düzeyi ne olursa olsun aşağı yukarı bütün ülkeleri ilgilendirir. Okuyucuyu tekdüze sayılarla ya da «çarpıcı» tablolarla oyalamayacağız.

Bu konuda sık sık, Perfirio Diaz'ın devrim arifesindeki Meksika'sında Terraraz ailesinin nasıl Chihuahua'da 2,6 milyon hektar araziye sahip olduğu, bir demiryolunun nasıl yüz yirmi km. boyunca hep aynı mülkiyetten geçtiği örneği verilir. Şili'de 1964'te tarımsal üretim alanlarının büyük kısmının çok az sayıda üreticinin elinde yoğunlaştığı ise daha az bilinir: Toprakların % 81,3'ü tarım işletmelerinin % 6,9'una aittir[4]. Ayrıca büyük toprak mülkiyetinin yalnızca işlenmeyen veya kötü nitelikteki arazileri içerdiği de sanılmasın. Arjantin'in çok zengin Buenos Aires eyaletinde, 30 bin hektarın üstünde toprak sahibi olanların listesi bu konuda hayli aydınlatıcıdır: Burada savaştan önce iki ailenin, herbiri kara yağlı has topraklar üzerine kurulu 400.000 hektar genişliğinde çiftlikleri vardı[6]. Bugün bile bu eyalette 11 milyon hektardan fazla bir alan, 500 kadar mülk sahibi arasında paylaşılmıştır.

Ancak bizi burada ilgilendiren bu ham verilerden çok mülkiyetin ele geçirilmesi ve mülksüzleştirme mekanizmalarıdır. Bu olay, kıtanın Avrupalılar tarafından işgal edilmesinden bu yana sürüp gitmektedir ve hiç de yalnızca koloni dönemine özgü değildir. Hatta büyük çiftliklerin yaygınlaşması ve güçlenmesi daha çok, özellikle yerlilerin topraklarının gasp edilmesi ve *desarmotizacion* (hacizli malların satışı) sayesinde bağımsızlık sonrasında gerçekleşmiştir. İspanya tahtının yerlilere verdiği güvencelerin kaldırılması ve genç cumhuriyetlere hakim olan liberal ve biçimsel yönden eşitlikçi hava, yerli toplulukların dağılması, topraklarının ele geçirilmesi ve yerlilerin yerlerinden yurtlarından edilmesi sürecine kapı açtı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, genellikle çok zengin ve geniş topraklara elkoymuş bulunan kilisenin mallarının kamulaştırılması ve yine gelişme ve özgürlük adına köy otlaklarının pay edilmesi, bir avuç, gözde alıcının işine yaradı. Aynı dönemde para sıkıntısı çeken devletler de sıkıntılarını gidermek veya iç istikrazları ödemek için ücra, çoğu zaman ulaşılamamış yörelerdeki toprakları satışa çıkardılar. Bu topraklar, özellikle Şili ve Arjantin'de, o zamana kadar dize getirilemeyen yerlilerin «bastırılması» ve iletişim-ulaşım alanlarında sağlanan ilerlemeyle, ilerde iktisadi değer kazanacaklardı.

Büyük çiftliklerin yaygınlaşması dünya pazarlarının gerekleri-

ne cevap bulmak amacıyla ortaya çıkmış değildir. Kuzey Amerika'nın öncü hudutlarındaki ağır ilerlemeden farklı olarak, Rio Bravo'nun güneyinde topraklar değil onları işletebilmek, işletmeyi düşünemeden önce mülkiyete geçirilmişlerdir. Bu da fetih duygusu, saygınlık arayışı ya da bir soylu gibi yaşama arzusunun sonucu olsa gerek: Birçok örnekte görüldüğü gibi, *hacienda*'lar, topraklarının büyüklüğü ve potansiyel zenginlikleri kadar boyunduruk altına alınan nüfus ölçüsünde değer taşımaktadır. Siyasal önemi ve gördüğü toplumsal işlev iktisadi öneminin önüne geçebilmektedir. Ya da tersine Kosta Rika gibi bazı bölgelerde mülkiyetin görece dengeli dağılımı, daha çok, hükmedilecek veya sömürülecek yerli halkın olmamasına bağlanabilmektedir[6].

Bugün de büyük toprakların fethi sürüyor. Ancak, artık verimliğe ve kapitalist ussallığa bağlı nedenler kapitalizm öncesi düzenin arkaik güdülenmelerinin yerini aldılar ve hatta bazan bunları daha da ağırlaştırdılar. Dahası, tarımın hâlâ öncü değilse bile daha önemli bir rol oynadığı her yerde, tarım reformu yoluyla geçici olarak dağıtılan topraklar üzerinde büyük çiftliklerin yeniden kurulduğuna tanık olunuyor. Hatta Meksika'da, bir Zapata hareketinin gösterdiği gibi, tarımdaki mülksüzleşmenin 1910 devrimci altüst oluşunun kökeninde yer aldığı ve rejimin iftihar ettiği bir tarım reformunun yapıldığı bir ülkede bile, sonuçta değişen bir şeyin olmadığı ortadadır. Bugünkü durum, mülkiyet hakkına getirilen sınırlamalara rağmen devrim öncesi durumdan pek de farklı görünmüyor. 1910'da ulusal toprakların % 60'ının 11.000 mülk sahibinin elinde olduğu hespalanıyordu. 1970'de toplam mülklerin % 0,8'i - ki 10.000 işletme birimine tekabül eder -, aşağı yukarı aynı alanı paylaşıyorlar[7]. 9600 mülkiyet birimi, 95 milyon hektar alanı kapsamaktadır. Oysa, elli yıldır yapılan tarım reformunda bu alanın ancak yarısından biraz fazlası dağıtıma uğramıştır. Öte yandan topraksız köylülerin sayısı 1950-1960 yılları arasında hemen hemen iki katına çıktı[8]. Pinochet'nin Şili'sinde de tarımda yapılan karşı devrim, 1976'dan beri, büyük mülk sahiplerinin haklarını, mülklerini ve iktidarlarını onlara geri vermiş bulunuyor.

Aynı şekilde, Kolombiya'da da *violencia* diye adlandırılan ve ülkede 1948'lerden başlayarak herkesi birbirine düşüren kırsal nitelikli iç savaş, başka birçok sonucu yanında, çiftçileri ve küçük mülk sahiplerini işledikleri topraklardan atma pahasına, tarım kapitalizminin ortaya çıkışını çabuklaştırdı[9]. Petrol yokluğu ve krizin tarımın faziletlerini yeniden keşfettirdiği 1980'lerin Brezilya'sında ilke olarak bakir birtakım topraklar, Avrupalı, Kuzey Amerikalı ve Japon şirketlere ikram edildi. Ormanları ekolojik denge konu-

sunda hiçbir kaygı duyulmadan vahşice kesilen, kıtanın akciğeri konumundaki Amazon bölgesi, en fazla para verene satıldı. Bölgenin hemen her yerinde büyük şirketler, kendi adamlarını, *jagunço* ve *grileiro*'ları kullanarak, ormanı güçlükle açıp ekilebilir küçük topraklar kazanan yerlileri buralardan atıyorlar. Bu büyük arazi yayılmasının muhteşem örneklerinden biri, Fransız *Guyane*'ından ve Belem'den çok uzak olmayan bir yerde, Rio Jari üzerinde kendine özel bir imparatorluk kuran Kuzey Amerikalı bir işadamıdır[10]. İmparatorluğunun 1 milyon hektar mı, yoksa 5-6 milyon hektar mı olduğunu kimse bilmiyor... Bu arada bütün bu ülkelerde mülksüzleştirilmiş köylülerin toprak işgalleri, dün olduğu gibi bugün de, kırsal kesimin günlük tarihinin olağan olayları arasındadır.

Bunların, kentleşmenin dörtnala ilerlediği yarı sanayileşmiş toplumlarda ortaya çıkan, onun için de eninde sonunda bir kalıntı niteliği taşıyan marjinal olaylar olduğu da sanılmamalı. Tersine, kıtanın en fazla kentleşmiş iki ülkesi Uruguay ve Arjantin'de ihracatçı tarım kesimi oldum olası ulusal ekonominin motorudur. Tarımın toplumsal ilişkilerde çok az bir ağırlığa sahip olduğu Venezüella gibi, ekonomisi madene dayalı örneklerse çok enderdir. Sözünü ettiğimiz bu olayların asıl etkisi de toplumsal ilişkiler düzeyinde ortaya çıkar. Nitekim, bir varsayıma göre, Akdeniz ülkeleriyle Orta Avrupa'da küçük toprak sahipliğine ve aile işletmesine dayalı köylülüğün zayıflığı, siyasal istikrarsızlığın ve liberal demokrasinin benimsenememesinin nedenlerinden biridir. Oysa, daha «Devrim» öncesinde krallık topraklarının yarısına sahip olan, küçük toprak sahibi Fransız köylüleri, bu varsayımın öteki yüzü gereğince, cumhuriyetin temel taşıdırlar. Aynı şekilde Batı hududuna yerleşen öncülerle *homestead yasa*sından (*) yararlananlar, Kuzey Amerika'da, demokrasinin kök salmasını sağlamışlardır. Doğrulanması gereken bu varsayım bir yana bırakılırsa, bu olaylardan, bize pek yabancı gelmeseler bile gerçekte çok farklı olan bu toplumları biçimlendiren, silinmesi olanaksız, derin toplumsal izlerin kaldığı söylenmelidir. Bu toplumlarda egemenlik ilişkileri her zaman üretim ilişkilerinden daha ağır basmıştır. Keza, kapitalist rasyonalite, bu toplumlarda çoğu zaman, toplumsal yeniden üretim ve iktidar maksimizasyonunun bir aracı olmuştur.

Malikâne Düzeni ve Kapitalist Modernleşme

İlk kolonileştirmenin yıkıcı ama kısa süreli etkisine oranla, kırsal alanda uzun süre etkili olan beylik düzeni, birkaç istisna dışın-

(*) **Homostead yasası:** A.B.D.'de iç savaş sonrasında Batı'da açılan yeni toprakların küçük çiftçilere dağıtımını öngören yasa. (ç.n.)

da hemen bütün kıta çapında, toplumsal ilişkilerin gerçek matrisini oluşturur. *Hacienda*'nın hiyerarşik otorite modeli, toplumsal dokuyu hem derinliğine etkilemiş, hem de aşılmaz toplumsal uçurumlar yaratarak davranışları biçimlendirmiştir. Yerlilerin topraklarının gasp edilmesi bir yandan, karşılığı gündelikle çalışmak ya da mülk sahibinin evinde ücretsiz çalışmakla ödenen iğreti yarıcılığın[11] yaygın biçimleri diğer yandan, toplumsal yapıların katılığının örnekleri ve nedenleri arasında yer alır. Efendi ve «önemsizler» ya da patron ve *los de abajo* (*) arasında bir nitelik farkı vardır. İkinciler, onları pederşahi ilişkiler içinde tıpkı bir oğul gibi gerektiğinde cezalandırabilen ve haddini bildiren birincilerin borçlusu durumundadırlar. Kendilerini ağaları ve patronlarıyla toplumsal planda eşit görmeye kalkmaları, karşılıklı sözleşme yapabilecekleri rüyasına kapılmaları ya da toplu eyleme yeltenmeleri mümkün değildir. Zira, yolun ucunda onları şiddet bekler. Hatta, romancı Manuel Scorza'nın tasvir ettiği Perulu köylülerin başına geldiği gibi, bir sendika kurma küstahlığına giriştikleri için *hacendado*'nun evinde verilen yemek sırasında başlarına gelene benzer bir «toplu enfarktüs»e bile uğrayabilirler![12]

Geleneksel ilişkilerin dokusunda saklı, ölçüsüz bir toplumsal otoriteden iktidarın kişiselleşmesine geçmek için yalnızca bir adım yeter. Daha bu yüzyılın başında Şili'de maden ocaklarında çalışan işçiler biraz haklarını savunmaya kalksalar demire vurulabiliyorlardı ve özel hapishaneler, arkaik olsun, modern olsun, büyük malikânelerde hâlâ modası geçmemiş şeylerdir. Güçlü bir özel polis örgütüne sahip, uluslararası firmalara ait planstasyonlar ya da büyük inşaat şantiyeleri, Brezilya ve Orta Amerika'da bu güçlerini çok yakın zamanlara dek kullanıyorlardı. 1944'te Arjantin'de Peron, *péon*'ların koşullarını mütevazi bir biçimde fakat yasal olarak düzeltmeyi amaçlayan bir tarım işçisi statüsü ilân ettiğinde, *estanciero*'lar (**), özel mülkiyete tecavüz var, yaygaralarıyla zamanın hükümetine cephe aldılar. Öte yandan kimi zaman iletişim güçlüğü, kimi zaman da iletişim tekeli nedeniyle zaafa uğrayan yerel iktidarın önemi de abartılmamalıdır. Yörenin dışında ve uzağında olan devlet, geleneksel olarak yetkilerini kendi gücüne payandalık yapan, yerel ileri gelenlere, *cacique*'lere (***) ya da *coronie*'lere devretmiştir ve yeri geldiğinde onları kamu gücüyle desteklemektedir.

(*) **Los de abajo:** Alttakiler, aşağıdakiler. (ç.n.)

(**) **Estanciero:** Haclenda sahibi. (ç.n.)

(***) **Cacique:** İspanyolcada, kızılderili şeften türeyen ve eşraf, yerel otorite anlamına gelen sözcük. (ç.n.)

Ama yine de devlet çevresine yayılmaya, toplumsal yaşama nüfuz etmeye ve sorumluluklarını genişletmeye başladığı zaman, genellikle çağdaşlaştırıcı etkiler doğurdu ve yerel ileri gelenlerin, sosyal tahakkümüne, bazan istemeyerek de olsa, karşı çıkmak durumunda kaldı.

Bu tarihsel miras, bugünün zihniyeti üzerinde ağırlığını hâlâ hissettiriyor. Ayrıca bu tarihsel mirasın izleri, ne ekonominin kapitalist öncesi veya arkaik kesimleriyle, ne de gelişmekte özellikle gecikmiş toplumlarla sınırlı kalmakta. Nitekim, XX. yüzyıl boyunca, tümüyle kapitalistleşmiş bağlamların çalışma ilişkilerinde, iktisat dışı zorlamalara başvurulabildiği görülebiliyor. Patronun dükkânından yapılan zorunlu alış-verişlerin doğurduğu bitmez tükenmez borçlar ya da geçimlik tarım arazisinin tekellerde toplanması sonucu, plantasyonlarda her zafra (*) sırasında çok sayıda ve istikrarlı bir işgücü tutma[13] yoluyla, uluslararası veya ulusal pazar için üretim yapan kapitalist işletmeler, serbest emek pazarına ihtiyaç duymadan işlerini yürütebilmektedirler. Hatta örneğin 1936'da Meksika Chipas'ında[14] olduğu gibi, zaman zaman ihracat artışının doğurduğu fazla talebi karşılayabilmek için zorunlu çalıştırma yöntemlerine bile başvurulmaktadır. Aynı şekilde Brezilya'da ihracata yönelik etkin bir tarım politikasının izlenmesi *fazenda*'ların yerleşik tarım işçilerini işlerinden etmiş ve bu, gündelikle çalışan gezginci emekçiler *(boias frias)*, ikinci elden toplayıcılar tarafından en fazla ödeyen işverenlere satılmıştır[15].

Görüldüğü gibi burada toplumsal yapıda çoğulculuk yoktur. Tam tersine, aynı egemenlik olgusunun birbirini tamamlayan iki yüzünün birbirine eklemlendiği görülür. Arkaik ve geleneksel kutbun sürekliliğini, modern kutbun gelişmesi açıklamaktadır. Tabii bunu toplumsal ilişkiler bütününün tam bir tasviri olarak almamak gerekir. Yapmaya çalıştığımız şey, sadece, istisnasız bütün Latin Amerika ülkelerinde, toplumları biçimlendiren mekanizmaların, tekrarlanan şemaların ya da nihai modellerin kaba bir dökümünü yapmaktadır. Bize göre toplumsal bellek, hiç de belirlediği gerçek toplumsal tabakalaşma verilerinden daha az önemli değildir.

Sömürgecilik Dönemi Sonrasının Toplumları Üzerine

Küba dışında, eski İspanyol sömürgesi olan Orta ve Güney Amerika devletleriyle Brezilya yüzelli yıldan beri bağımsızdır. Bu devletler için sömürgecilik oldukça gerilerde kalmış gibidir. Bununla

(*) **Zafra**: Şeker kamşının hasat zamanı. (ç.n.)

beraber, bu yüzelli yıllık bağımsızlıktan, ulusal simgelerden ve yurtseverce, hatta bazen savaşçı duyguların dile getirilişinden sonra bile, Ekvador yerlilerine kendileri için *patria* (yurt) kavramının neyi çağrıştırdığı sorulduğunda, «bir otobüs firması» diye yanıt veriyorlardı! Gerçekten de Quito'da bu adı taşıyan bir otobüs firması vardı. Kıta yerlilerinin köleleştirilmesi ve bastırılışı olsun Afrika'dan çok sayıda siyah köle getirilişi olsun, - Brezilya'nın köleliği ancak 1888'de kaldırdığını unutmayalım - iyi bütünleşmemiş, dağınık bir toplum yapısının oluşmasına katkıda bulundular. Bu nedenle toplum dokusuna kadar işlemiş etnik kültürel farklılıkların, toplumsal yapıyı birbirinden âdeta yalıtılmış, geçirimsiz adalara bölmesini şaşırtıcı bulmamak gerekir. Bugün artık resmi ve yasal bir ırk ayrımı yoktur[16]. Zenginlik ve toplumsal mevki, bunlara sahip olanı «beyaz»laştırmaktadır. Ama yine de yüzyılın başında toplumsal darvinizmi benimseyen seçkinlerin «mürekkep yalamış ırkçılık»larından arta kalan bir şeyler de var. Önyargılarını böylece «bilimsel» bir temele oturtan bu seçkinler, saf kandan olmayan «kast»ların toplum içinde yükselmelerini üçyüz yıl boyunca kurumsal yoldan engelleyen hırçın sömürgecilerin «renk soyluluğu»nun mirasçılarıydılar. Toplumsal piramidin üstünde bulunanlar için, aşağıdakilerin farklı bir kökenden gelmeleri, hatta değişik bir renkten olmaları, böylece derinin rengiyle toplumsal mevkiin birbirini tamamlaması hep güven verici olmuştur.

Hatta, şu (görünüşte) Avrupa'nın «uzantısı» olan XX. yüzyıl Arjantin'inde bile bazı daha ince toplumsal ayırımlar, üstü örtülü bir sömürgecilikle, kaçamak etnik tavırların izlerini taşıyabiliyor hâlâ. Gerçi herkes, «Meksikalılar Azteklerin, Perulular da İnkaların soyundan gelirken», Arjantinlilerin babalarını Avrupa'dan pampaya getiren «gemilerden indiğini» bilir. Bu herkesin üzerinde üç aşağı beş yukarı anlaştığı ünlü deyişe rağmen, büyük göçle gelenlerin de kendi aralarında bir sıralama söz konusudur. Onların da asilleri, kendini fasulye gibi nimetten sanan sıradan insanları, saygıyla veya küçümsemeyle anılanları vardır. Önce kronolojik olarak, kimin ne zaman geldiğine bakılır: XIX. yüzyılda 30-40 yıl gibi kısa bir süre içinde, ufak çaplı bir Mayflowver (*) modeline göre gelen yolcular öbürlerinden ayrılır. Sonra, biraz da gelenlerin nereden geldiklerine bakılır. Her tür işi yapmaya hazır İtalyan asıllı, yontulmamış *gallego*'lar merdivenin en alt basamağında yer alırlar. Üst basamakta ise İngilizler ve Basklılar vardır. Peron'a cephe alan soylular onu karalamak için, Buenos Aires salonlarında

(*) **Maylower:** Kuzey Amerika'ya ilk göçmenleri götüren ünlü gemi. (ç.n.)

«adının gerçekte Perone» olduğunu fısıldıyorlardı, kulaktan kulağa. Yerli kanından izler taşıma ihtimalinin halk nazarında tatsız karşılandığı bu «beyaz» ülkede, Evita'nın kocasını izleyen, çoğu kırsal kökenli *descamisado*'lar (*), karga tüyü gibi saçları ve kırma kanları gösterilerek kümeden düşürüldüler. *Descamisado*'lara, *cabecitas negras* ya da kısaca *negro*'lar deniliyordu.

Buna karşı bize, öteki Amerika'da da benzer veya daha olumsuz etnik hiyerarşiler olduğu söylenebilir. Doğrudur ama, yine de arada önemli bir farklılık vardır. Latin Amerika toplumlarının sömürgecilikten artakalan özellikleri yalnız etnik temele dayanan toplumsal mesafelere indirgenemez. Az önce saydığımız bu özellikler bir de «çevresel» bağlamları içinde ele alınmalıdır. Zira bu özellikler, başat unsuru yabancı olan bir toplumsal bütünle kaynaştıklarında daha da belirgin bir hâl alırlar. Gerçekten de, Atlantik pazarına ilk eklenişlerinden bu yana Latin Amerika ekonomilerinin dışa yönelikliği ve sermaye birikimi sürecinin dıştan yönlendirilmesi, Kıta'nın kuzeyinde görülmeyen türde toplumsal çarpıklıklara neden olmaktadır.

Latin Amerika ekonomilerinin gelişmesi, gelişme sürecinin her aşamasında dıştan belirlenmiştir. İster ihracata dönük ilk aşamada olsun, ister mamûl madde ikamesini öngören içe dönük ve kısa süreli ulusal sanayileşme aşamasında olsun ve nihayet «uluslararasılaşmış sanayileşme» veya «dış dünyanın şubesi olma» dönemi olarak nitelendirilen günümüzde olsun, bu hep böyledir. Her durumda modernleşme, üretim aygıtından çok tüketim modelleri aracılığıyla başlamıştır. Celso Furtado'nun deyişiyle bu, «uygarlığa dolaylı yoldan girme» süreci Latin Amerika'da yerli sanayicilerin sanayileşmiş merkez ülkelerde üretilen malların benzerlerini üretmeye çalıştıkları, bu yüzden çok doğru biçimde «ithal ikamesi» diye adlandırılan uygulamayı da derinden etkilemiştir. İhracata yönelik ilk aşamada tüketimde sağlanan ileri bir «modernleşme», ulusal üretici mekanizmanın tamamen dışında oluşan sermaye birikimiyle birlikte yürümektedir. Bağımlı ekonominin motor kesimi olan ihracata yönelik tarım sektörünün gelişmesi, ne üretim yöntemlerinin dönüşümünü, ne de toplumsal değişmeyi gerektirir. Tersine, gerek üretim fazlasının denetimi, gerek kârlı dış dayanışmaların desteği, gerekse sanayileşmiş merkez ülkelerin kültürüne katılma, toplumsal egemenliği daha da güçlendirir. Sanayi uygarlığının, değerleriyle ve davranış kalıplarıyla böyle «dolaylı yoldan özümsenişi», toplum yapılarının neredeyse mutlak durağanlığıyla pek iyi bir uyum sağlamıştır. Günümüz-

(*) **Descamisado:** Baldırıçıplak. (ç.n.)

de de çokuluslu kapitalizmle «ortak»lığa dayalı sanayileşme modeli, hem gelirlerin giderek yoğunlaşmasına, hem de «gelişmiş» tüketiciler dünyasıyla bütünleşmiş, ayrıcalıklı yeni zümrelerin ortaya çıkması sonucu toplumsal çeşitliliğin artmasına yol açıyor. Toplumsal ilerleme ve ulusal bütünleşmenin motoru olmaktan uzak nitelikteki sanayileşme ve büyüme, eşitsizlikleri giderecek ve toplumsal uçurumları kapatacak yerde bu uçurumları «daha da büyütmekte» ve eşitsizlikleri daha da dayanılmaz hâle getirmektedir.

Bu dıştan fethedilmiş ve dışa dönük toplumlarda, toplumsal dinamiğin merkezinde ne Avrupa'dakine benzer, çelişkileri marksist düşünce tarafından sistemleştirilmiş temel sınıflararası ilişkiler, ne de eski Kıta'nın evrimine damgasını vuran yönetici sınıflar içi çatışma ve değişmeler yer alır. Güney Amerika sanayi burjuvazisinin toprak aristokrasisinin iktidarına karşı bir saldırıya geçtiği olsa olsa Avrupa gerçekliğine yapılan oldukça bağnaz göndermelerle - bu da bağımlılığın bir başka biçimidir - ileri sürülebilir. Aslında dünyanın bu yöresinde işler çok daha farklı şekilde cereyan etmektedir. Tarımsal ihracın sürükleyici etkisi sınai gelişmeyi tarımsal üretimle çelişkili bir duruma sokmak yerine ona daha bağımlı kılarken, iktisadi sistemlerin dışlayıcı mantığı da egemen grupları uzlaşmaya iter. Zanaatkârlıkla ilişkisi kalmadığı zaman, sanayiciyi toprak ağaları ve geleneksel finans çevreleri topluluğundan - ki sanayici bazen bizzat bunların arasından çıkar - ayırdetmek zorlaşır. Zaten çabuk kâr etme yönündeki açıkgözce arayışlar da yatırımların kesimlere göre farklılaştırılmasını ve geçici durağanlık gösteren alanlardan, sanayi dahil, daha verimli alanlara geçebilecek biçimde tutulmasını gerektirir. Doğal olarak bu durum, sanayi burjuvazisinin olmadığı anlamına gelmez. Ne var ki sanayi burjuvazisini bütün ayırıcı özellikleriyle teşhis edebilmek her zaman kolay değildir ve bu burjuvazinin kendisi bile, oynadığı rolün tarihsel öneminin pek farkında görünmemektedir. Yatırım alanlarını sık sık değiştirmesinin ve yabancı sermaye ile işbirliğinin neden olduğu girift ilişkiler, Latin Amerika burjuvazisini eyleminin yol açtığı «anlamlı etkiler» bakımından Avrupalı benzerlerinden ayırır ve çoğu zaman onu, bir kaybolup bir ortaya çıkan bir hayalet haline getirir.

Demek ki burada, bir kez daha, toplumsal alanda karşı karşıya gelen geleneksellikle çağdaşlığın dualizminden (ikicilik), tutarlı ve birbirini dışlayan iki paradigma gibi söz etmek yerine, egemenlik yapılarının, yerine göre birbirini tamamlayan, yerine göre çelişen iki yüzü bulunduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Daha somut biçimde ifade edilecek olursa, üst sınıfların yönetici kesimlerinin, toplumsal yapıların sürekliliği ve durağanlığından kaynaklanan neden-

lerle hem modern, hem de arkaik olduklarını belirtmek gerekiyor: Kimi zaman, en masraflı ve şatafatlı teknikleri kullanmada en önde, ama aynı zamanda toplumsal planda gerici; son moda hatta en ince Avrupa kültürünü özümsemiş, ama aynı zamanda toplumsal iktidarı en kaba biçimde kullanmaktan hiç kaçınmayan bir burjuvazidir, burada söz konusu olan. Bu çifte standartlı değer ve davranışların biribirini tamamlaması ise, tam da bu toplumsal grupların Latin Amerika sisteminin işleyişinde tuttukları yer sayesinde mümkün oluyor: Dış egemenliği mümkün kılan bu gruplar, içerdeki hegemonyalarını da gene bu dış kökenli meşruiyeti devreye sokmak suretiyle sürdürebilmekteler. Başka bir deyişle, bu mürekkep yalamış oligarşilerin, fikirler ve zevkler alanında alabildiğine çağdaş görünebilme şansları, toplumsal planda en geleneksel hakimiyet tarzına yaslanmaları ölçüsünde artar.

İşte bu nedenlerle, bağımlı toplumların çözülmelerini tahlil ederken Alain Touraine'nin haklı bir biçimde işaret ettiği gibi, söz konusu toplumların seçkinleri nezdinde toplumsal yeniden üretim, üretimin kendinden genellikle çok daha önemlidir: Kimi zaman ayrıcalıklarını sürdürmek, kâr hadlerini korumaktan daha önce gelebilir.

Derinlerde yatan farklılıkların ve yadsınmaz tekil özelliklerinin ötesinde, bu toplumların asıl kendilerine özgü yanı, geleneksel yapılarını, sanayileşme süreci içinde de korumalarıdır. Latin Amerika'nın bu, dışarının itmesiyle olan, taklitçi, sanayi devrimi yaşanmadan gerçekleşen sanayileşmesi zaman zaman Barrington Moore'un Almanya ve Japonya örneklerinde marazi sonuçlarını gösterdiği «tutucu modernleşme»yle özdeş tutulmuştur. «Çözülmezi çözmek» arzusuyla kabullenilmiş bu çelişki, önce nesebi belirsiz rejimleri, ardından militarizmi, en sonunda da macerayı davet etmemiş miydi? Karşılaştırmayı fazla uzaklara götürmeden, sadece bu tip toplumsal yapıların, temsili ve liberal sistemlerden çok, ceberrut rejimlerin yerleşmesine yatkın olduğunu söylemekle yetinelim.

Toplumsal Denetim ve Otorite Üslûbu

Toplumsal ve iktisadi iktidarın temerküzü, bölünmelerin katılığı, en laikleşmiş kentsel toplumlarda bile egemenlik yapılarının yerleşikliği, kıtanın hemen her yerinde değişik derecelerde, kendine özgü otorite modelleriyle toplumsal ilişki türlerinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Hemen bütün Latin Amerika ülkelerinde otoriter bir egemenlik modeliyle toplumsal ilişkilerin dikeyliği çarpıcıdır. Gerçekten de özgürce ve eşitler arasında oluşan türde - yatay top-

umsal bağlara hayli ender ve zor rastlanır. Ama bunun ötesinde seçkin-kitle ilişkilerinin üslûbu, hemen tüm alt-kıta ülkelerinde - tabii, bir ülke içinde bile görülebilen bazı nüanslarla - değişmez bir biçimde baskıcı, pederşahi ve tekelcidir. Bunu söylerken anlatmak istediğimiz husus şudur: Yönetilenlerin dışlanma mekanizmaları belirsizdir ve insanlar tarafından aynı anda ya da zaman içinde, bir yandan zorunlu olarak yönetenler safına alınmak, bir yandan da onun dışında bırakılmak biçiminde yaşanır. Yanaşmacılık (clientélisme) ve çeşitli himaye (patronage) sistemleri aynı zamanda hem toplumsal ilişkilerin dikeyliğini, hem de egemenlik biçimlerini yansıtır. Büyük mülk sahibi, tacir ya da nüfuzlu bir eşraf olan *cacique,* insanların toplumun geri kalanıyla kurdukları ilişkilerde vazgeçilmez bir aracı rolü oynar ve kendisine bağımlılardan oluşan bir ağı denetler. Bu bağımlılara da zaman zaman, aslında serbest piyasa ya da mukavele temelinde aldıklarının bir bölümünü adeta bir ihsan gibi dağıtır. Ulaşım zorlukları, içinde bulunulan toplumsal mevkinin güvencesizliği, toprak, su, iş gibi şeylerin kıtlığı, bu eşit olmayan ilişkileri güçlendirir. «Güçlü»nün etrafında görünüşte kişisel nitelikte bir ihsanlar ağı oluşur ve her ihsan görmüş birey kendi rahman ve koruyucusunun daimi bir tutsağı ve borçlusu olur. Kuşkusuz bu durum, geri ve arkaik tarımsal işletme biçimlerinde çok daha yaygındır. Örneğin Halk Birliği sırasında Şili'de sefalet içindeki *inquilino*'ların - *fundo* patronuna küçük bir toprak parçasını işleme hakkını çalışarak ödeyen topraksız köylüler - tarım reformuna karşı sokaklara dökülüp gösteri yürüyüşü yapmaları bu yüzdendir. Ancak fakirlik ve yokluk üzerine bina edilmiş «kıtlık siyaseti»nin yalnızca geleneksel köy dünyasını etkisi altına aldığı sanılmasın. Kentler de tıpkı kırsal alan gibi, az çok kurumlaşmış dikey dayanışma alanlarıdır. Kural dışı, yani gecekondu türü konut, tutulan işin gelişigüzelliği ve istikrarsızlığı bireyi, kendisine bir güvenlik kalkanı, torpil ve koruyucular bulmaya itmektedir.

Yanaşmalarının sadakatını güvenceye almak için patronun onların çocuklarının vaftiz babalığını üstlendiği görülür. Bu yolla, iç içe geçmiş, karmaşık, sağdıç-kirve benzeri *(compadrazgo)* ilişkiler kurulur. Bu tür uygulamaların siyasal ve toplumsal yönlerden ne denli etkili olduğunu hatırlatmaya bile gerek yoktur. *Compadrazgo* kurumu yarattığı sözde dinsel ve hayali akrabalık bağlarıyla yanaşmacı egemenlik ilişkilerini kutsallaştırmakta ve aç ve açıktakilerin güçlülere, yanaşmaların *cacique*'lere bozulmaz bir sadakatle bağlanmasını sağlamaktadır. Bu tür ilişkilerin yalnızca yaşlanan «patriarklar»a ya da eski zamanların *caudillo*'larına özgü olduğu da sanılmasın. Örnek olarak, yanında çalışan işçilerin çocuklarından

en az birine vaftiz babalığı yaptığını övünerek anlatan, Brezilya'da Pernambouc Şeker fabrikasının müdürü gösterilebilir. Çocukların vaftiz babası ve kendileriyle senli benli konuşan bu müdüre, işçiler de - saygıyla - küçük adıyla hitabetmekteler: Her zaman bu kadar kalıplaşmasa da, yükümlülük ve ikili ilişkiler sistemi bütün bir toplumsal yaşam dokusu oluşturmakta ve siyasal kültürü koşullandırmaktadır. Bazı ülkelerde belirli sanayi kesimlerinde işe almada sendikaya tanınan tekel yetkisi bile yasa koyucunun öngörmediği yollardan, yanaşmacılık uygulamasına meydan vermektedir. Meksika'da, bir tanıdığı veya bir dostu olmadan hiçbir iş yapılamaz, denir. Ama bu dostluk ilişkileri çok ender olarak eşitlikçidir; daha çok dikey ve karşılıklı olmayan bir yapıdadırlar. Ancak kentlerdeki bu dostluk ilişkilerinde kırsal kesimdeki klasik patron-yanaşma ilişkilerinin mesafeliliği aynen tekrarlanmaz. Bu tür ilişkileri Kastro'cu Küba'da bile bulmak mümkündür. Sovyetçi ve Lenin'ci ussallık, bu ülkede sosyalist düzenin kurulması sırasında «*socialismo*»nun Gordiyon düğümlerine takılmaktadır. *Sociolismo* (socio = dost, ortak) program ve ideoloji ilkeleriyle bürokrasinin katılıklarını yumuşatarak işleri yürütmeye yarayan bir karşılıklı ahbap çavuş ilişkisi olarak anlaşılmaktadır[17].

Birkaç istisna dışında, yerleşik parti sistemleri olsun, çoğulcu veya çoğulcu olmayan siyasi organlar olsun, fiilen yerel «doğal önderler»le toplumsal otoritelerin etrafında biçimlenirler. İktidar partilerinin mahalle veya köy düzeyindeki sorumluları - Meksika'da egemen «devrimci» parti, 1964 öncesi Brezilya'sında muhafazakâr iki particilik (UDN/PSD), Kolombiya'da liberaller ve muhafazakârlar ve hatta Arjantin'de Peron'cular ya da radikallerin örneğinde görüldüğü gibi - çoğunlukla mevkileri nedeniyle halkı, sağladıkları hizmetler ya da borçlandırma yollarıyla denetimleri altında tutan kişilerdir. Yine aynı yerel önderler, seçim pazarına, denetimleri altında bulundurdukları türdeş oy demetlerini sürebilmekte hatta oy birliği bile sağlayabilmektedirler. Bunu sağlarken kullandıkları yöntemler arasında ödüllendirmeler her zaman gündemde olduğu gibi, zora başvurma da vardır. Bir örnek vermek gerekirse, Brezilya'da haşin ve güçlü adamın *mandonismo*'su (*) pederşahi sorumluluğunun (veya *filhotisma)* öbür yüzü gibidir. İşte bu nedenle Brezilya'daki demokrasi deneyimiyle ilgili olarak «propaganda toplantıları seçim kazandırmaz»[18] denilir; başka bir deyişle oy, bir kanaatin ifadesi değildir. Ayrıca, gerek hükümetler ve siyasal partiler, gerek aşırı ölçüde kişiselleştirilmiş refah devleti uygulamaları, bireylere su-

(*) **Mandonismo:** Patronluk, üstünlük. (ç.n.)

nulan hizmetler ve getirisi yüksek cömertliklerle, yukarıda işaret edilen güçlülerin denetimi türünden ilişkilerin pekişmesine katkıda bulunur: Örneğin sosyal yardım veya sosyal güvenlik anonim bir yönetimin yasal düzenlemelerinden değil, daha çok iktidar sahibinin (ister parti, ister güçlü adam olsun) alicenaplığından ve lütufkârlığından kaynaklanır. Sistemle bütünleşme böylece, açık demokrasi süreçlerinde siyasal talep ve beklenti oluşturma yolu kapatılarak yumuşak bir biçimde gerçekleşir. Toplumsal sorunların, toplum katında ele alınarak çözümlere kavuşturulmak yerine bireylerin sorunlarını çözmek olarak ele alınması, genellikle kooptasyon yani kendi adamını kayırma yolunu açmakta, bu yaklaşım da sınıf gibi büyük toplumsal ve iktisadi bütünleri darmadağın etmektedir.

Bu dikeyine dayanışma bağları, doğal olarak sınıf ya da ortak çıkar zemini üzerinde yatay gruplaşmalar oluşturma denemelerinin başarısını gemlemektedir. Tâbi olanlar, ne patronlarını, ne de vaftiz babalarını seçebilirler. Burada toplumsal piramidi durağan bir imge gibi görmemek gerekir; bu piramid, Latin Amerika'daki gerçek toplumsal bağların canlı bir anlatım aracıdır. Bu eşitsiz, ama yansız olmayan ilişkilerin yarattığı hükmetme üslûbunun bedeli, bir zamanlar din bilginlerinin «yapısal» diye vaftiz ettikleri ve bugün de gözlemcilerin pek az farkettikleri şiddettir. Görünen şiddet, yani gazetelerde sekiz sütuna manşet olan tür şiddet, sistemden dışlanmışların yolaçtığı şiddettir. Oysa tapusuz köylünün işlediği topraktan sürülmesi, hoşa gitmeyen «tarım işçisine» yol verilmesi ya da yalnızca hakları olan ücretlerini isteyen işçilerin jandarma birliği eliyle fabrikalarından atılmaları gibi her gün tekrarlanan hoyratlık hiç de geçmişte kalmış değildir. Görünürde en uygar olan toplumlarda bile, yukardan gelen şiddet, özgürlük alanı sayılan modern ücretli işçiliğin, mücadeleci ve örgütlü proletaryanın bulunduğu sanayi kesimlerinde dahi kendini hissettirir ve en basit bir iş uyuşmazlığı nedeniyle her an gündeme gelebilir.

Bu şiddet, idam sehpaları ve yaldızlı apoletlerin gölgesinde şu son yıllarda yerden mantar biter gibi biten terörist devletler aracılığıyla kurumsallaşmış ve bu devletlerle birlikte tarih sahnesine çıkmış değildir. Ustaca teknikler kullanarak askerlerin yıkıcı faaliyetlere karşı mücadeleye başlamasından önce de, Şili'de, Arjantin'de ya da Brezilya'da, karakollarda hayvan hırsızlarına, sahibesine ait birşeyi çaldığı sanılan hizmetçiye veya *roto*'lara (*) işkence yapılırdı. İşkence, ancak siyasal sınıflarla işkenceden o za-

(*) **Roto**: Şili'de yoksullar, emekçiler için kullanılan bir hakaret ifadesi. Hırpani, serseri anlamına geliyor. (ç.n.)

mana kadar kendini koruyabilmiş olan kentsel orta kesimler üzerinde uygulanmaya başladığı zaman bütün boyutlarıyla ve çirkin ürkütücülüğüyle keşfedildi.

Bu tarihsel koşulların ötesinde, toplumsal alanda yukarıdan aşağıya işleyen ilişkilerin önemini vurgulamak için hiyerarşik ve eşitsiz değerleri bayraklaştıran bir kurumun bu tür uygulama ve zihniyet özellikleriyle çok içli dışlı olduğunu da hatırlatalım. Bu kurum, ordudur.

Siyasal Kültür ve Meşruiyet

Latin Amerika ülkelerinin siyasal yaşamının en çarpıcı yanını birkaç sözcükle belirtmek gerekseydi, hiç kuşku duyulmasın ki ne hükümet darbeleri ve putçlar, ne kaydı hayat şartıyla koltuklarında oturan başkanların *continuismo*'su (*), ne de seçimlere karıştırılan olağan hilelerden söz ederdik. Bizce asıl vurgulanması gereken, Latin Amerika ülkelerinde Batılı temsili demokrasi kurumlarına duyulan platonik ve sarsılmaz bağlılıktır. Liberal ilkeler ve anayasal çerçeveler saptırılır veya çiğnenirken bile hep demokratik düzenin ebedî değerlerine sahip çıkılmaktadır. «Yeni düzen» (**) tacirleri Rio Bravo'nun güneyinde parlama imkânını pek bulamazlar. Sivil olsun, asker olsun herkes yalnızca demokrasiye gönderme yapmakta ve egemen liberalizmin meşruluğunu tanımaktadır. Latin Amerikalı yönetici seçkinlerin önce «parlamentoların anası», sonra da «özgür dünyanın önderi» olan ülkeye olan bağımlılığı bu şaşırtıcı sadakati anlamaya yarayabilir. Zira bu «Batı'nın Üçüncü Dünya»sında en kalıcı diktatörler bile demokratik etikete özen göstermeye çalışırlar. Stroessner'ler, Somoza'lar, Trujillo'lar ve onlardan önce daha birçokları, ya düzenli olarak kendilerini halka seçtirdiler, ya da anayasalarının buna cevaz vermediği durumlarda, yerlerini adı sanı pek bilinmeyen bir sadık bendeye terkederek kendileri, mütevazi bir biçimde ordu başkomutanlığıyla yetindiler.

Anayasa metinlerini yaşayan anayasal gerçeklerden ayıran bir uçurumun varlığı, kuşkusuz tartışılmaz bir gerçektir. «Meksika'da Demokrasi» adlı klasik yapıtında Gonzales Casanova, «her yurttaşın, ortodoks modeli, içinde yaşadığı günahkâr dünyanın gerçeğiyle karşılaştırma alışkanlığı edindiğini» söyler ve şunları ekler: «Avrupa'da yasamayla ilgili kuramsal modeller, tecrübeyle siyasi ve hukuki düşünceyi birbirine bağlayan doğrudan ve yaratıcı bir kav-

(*) **Continuismo:** Süreklilik. (ç.n.)

(**) **Yeni Düzen:** Fransa'daki faşist akımların bir sloganıdır. (ç.n.)

ramsallaştırmanın sonucudur. Bu da oldukça kendine özgü tekniklerin ve araçların bulunmasına yol açmıştır. Bizim memleketimizde ise, yeniyi yaratma, özenti ve taklit yoluyla edindiğimiz yabancı düşüncenin aracılığıyla olur. Örneğin yasamada ancak dinlerde görülen türde bir süreç söz konusudur. Bu süreçte tapılan şeyler, âdeta mazlumların ruh haleti içinde, âyin masasının altına gizlenir». Batı'dan aktarılan kurumlara denk düşen değerler, Latin Amerika'da, daha çok erişilemeyecek ya da ancak bir mucize sonucu erişilebilir birer ideal, birer ütopya işlevi görür. Böylece siyasal yaşam iki ayrı düzeyde cereyan eder. Hukuki esinleniş ve açık ideoloji biçimsel eşitlik ve temsil esasına dayalıdır. Toplumsal iktidarın temerküzü ve bundan kaynaklanan egemenlik biçimleri ise resmi meşruiyet anlayışıyla bağdaşmaz, ya da hiç değilse şu bizim yerleşik Batı demokrasilerinde olduğundan daha az bağdaşır. Siyasal ve iktisadi kaynakların küçük bir azınlık tarafından sahiplenilmesi bir yandan, giderek kendinin olan dünyasını yitirip, aşağılanan kitlelerin mülksüzleşmesi diğer yandan, söylenenle uygulanan arasındaki kopukluğu kaçınılmaz kılar. Bu tür bir ters ilişki, en çağdaşlaşmış toplumlarda göze açık biçimde çarpmayabilir. Ne var ki, söz konusu ilişkiler, toplumsal katılmada başarısız kalınmasının başlıca nedenleri arasındadır. Ulusal egemenliğin «kamuya açık sahnesi»nin ardında, toplumsal hükmetme ilişkilerine uygun şekilde faaliyet gösteren «özel sahne» yer alır. Denetlenmeyen, yani «özel sahne»de oynayanların rızasına aykırı nitelikteki her katılma girişimi de «egemenlik paktını» tehdit edici olarak yorumlanır.

İşte bu nedenlerle Latin Amerika devletlerinde genellikle iki ayrı türde meşruiyetin işlediği görülür. Bir yanda anayasal ilkelere uyan, çoğunluğa dayalı ve yasal tipte bir meşruiyet söz konusudur; öbür yanda da «haklılık gerekçesi» genellikle tarihte veya geleneklerde aranan, oligarşik diyebileceğimiz bir meşruiyet vardır. Bu ikili duruma modern Arjantin'den geri kalmış siyah Haiti Cumhuriyeti'ne kadar, birbirinden çok farklı sistemlerde rastlanıyor. Böylece Latin Amerika'nın en Avrupalı ülkelerinde olsun, Karaibler'deki «renktokrasi» rejimlerinde olsun, iktidarın «daha yeteneklilerin» elinde olmasından yana olanlarla «daha kalabalık olanların»[19] iktidarından yana olanlar karşı karşıya geliyor: Demokrasiye karşı liberalizm. Bu hususlar bilindiğinde, egemenlik ilişkilerine dayanmayan bir siyasetin, bizzat o siyaseti gündeme getiren hükümetin gayrımeşruluğuna yol açışı da kolayca anlaşılır olmaktadır.

Toplumsal ilişkilerin yukarıdan aşağıya doğru kurulu olması ve kurumsal ideolojilerle toplumsal davranışlar arasındaki astrono-

mik mesafeler, göz boyayıcı bir siyasal kültür meydana getirmektedir. Hukuki evrenselliğin açtığı sahte pencereler, aslında güce ve kişisel ilişkilere dayalı özgül uygulamaları gözlerden ırak tutmaya yararlar. Yasalar burada başka yerlerde olduğu gibi, onlara yan çizmek için değil, Brezilya'da söylendiği üzere, genellikle *para igles ver*, yani İngilizlere yutturmak için yapılır. Uluslararası buluşma yerlerinde ve UÇÖ'de (ILO) hazırlanan, son moda akımlardan esinlenerek kaleme alınmış, mükemmel, uygulanamaz ve uygulanmayan, âdeta gerçekle hiç bağı olmayan *blue sky laws* (*) türü metinlerdir bunlar. Yargı kurumlarına gelince, onları da yasaların âkıbetine benzer bir âkıbet beklemektedir. Bu konuda *refranero*'lara (**), geçmiş atasözlerine ve halk diline itibar edelim: Kimi yerde «Dostlara adil davranılır, düşmanlara yasa uygulanır», kimi yerde de «Adalet *ruanas* giyenler içindir» (köylülerin kendilerine özgü, Kolombiya panşosu diye bilinen giysileri) denilegelir. Rio Bravo'nun kuzeyinde zaman zaman yazılıp söylendiği gibi, bu neredeyse şizofreni sayılabilecek çarpıklıklar, demokrasiyle yönetilmek konusunda Latin Amerika toplumlarına, ya da hatta İspanyol dünyasına özgü bir psikolojik yeneksizlikten ileri gelmiyor, tarihin ve toplumun nesnel koşullarından kaynaklanıyor. Bu koşulların kavranılması siyasal olguların iyi anlaşılması için şarttır.

Devlet Hakkında

Bu kendine özgü belirleyicilerin merkezinde hiç tanımadığımız, ya da çok az tanıdığımız bir kurum yer alır: Devlet. Bağımlı toplumlara ait kendine özgü biçimiyle devletten sözetmeden, Latin Amerika'daki askeri iktidarın çözümlemesi yapılamaz. Öte yandan devlet üzerine yazılmış ama askeri bürokrasilerin merkezi önemini ihmal eden yazılar da kaba soyutlamalar olarak kalmaya mahkûmdur. Devlet denen ve çözümlemeciye göre değişen bir dizi farklı gerçekliği içerdiği ölçüde hakkında etraflı bilgi sahibi olunamayan bu varlık nasıl bir şeydir? Öyle ya, kimi zaman ulus ve toprak, kimi zaman siyasal sistem, ya da en fazlasından siyasal merkez ve kamu bürokrasisi, hatta hukuk devleti anlamına gelmiyor mu devlet? Bütün bunlara bir de devletin toplumsal güçlerin elinde basit ve cılız bir araç olduğu yolundaki anlayış eklenebilir. Bu anlayışta olanlar arasında, gerçeği görmezlikten gelemeyenlerin kutsal metinlerin saptırılmış ve yoksullaştırılmış yorumlarına karşı, devletin görece özerkliğinden söz ettiklerini de hatırlarsak, devleti tanım-

(*) **Blue sky laws:** Tozpembe, hayali anlamında. (ç.n.)

(**) **Refranero:** Atasözü derlemeleri. (ç.n.)

lamanın da, çözümlemenin de hiç kolay bir iş olmadığı görülecektir. Ama devleti tanımlarken kendimizi belirsizliğin ve bulanıklığın rehavetine kaptırmamalıyız. Biz devleti, en basit ve kaba biçimde, belirli bir toprak parçasını ve o toprak parçası üzerinde yaşayan halkı denetleyen, iktidarını ve meşruiyetini toplumsal güç ilişkilerinden alan tek bir siyasal merkez olarak tanımlıyoruz[20].

Bu tanımdan yola çıkılarak Latin Amerika'da devletin gelişmesinin kendine özgü yönleri açıklığa kavuşturulabilir. Latin Amerika toplumlarının yapısal ve tarihsel durumları gereği devlet, herşeyden önce - hatta devlet öncesi koloni döneminden beri de diyebilirdik - mülk sahibi yerel gruplarla yabancı burjuvaziler arasındaki pazarlık ve anlaşmaların yapıldığı yerdir. Soruna bu açıdan bakıldığında, biraz çelişkili gibi gelse de, bağımlı toplumlarda devletin toplum içi kısmi çıkarlardan oldukça bağımsız bir devlet olduğu ileri sürülebilir. Ama bu savı çok da genelleştirmemeli. Hiç değilse, ailevi arkeo-diktatörlüklerin patrimonial siyasal sistemlerini söz konusu yargının dışında tutmakta ve artık klasikleşmiş bir iktisadi ayrımı gözönünde bulundurmakta yarar vardır[12]. Gerçekten de yerel iktisadi grupların üretimi denetlediği uluslarla, iktisadi hayatı dıştan kuşatılmış (enclave) ülkelerin burjuvazileri ve devlet örgütleri arasında, gerek bunların rolü, gerekse yetenekleri açısından önemli farklar bulunmaktadır. Ama bu saptama bir yana, devlet, her yerde, farklı derecelerde ve farklı araçlarla da olsa, mülk sahibi sınıfların birbirinden değişik çıkarlarını uyumlu kılmaya çalışır. Latin Amerika'da devlet ender olarak - ya da daha yerinde bir ifadeyle başka yerlerde olduğundan daha ender olarak - egemen sınıfların belirli bir kesiminin aracıdır. Hareket esnekliği de, ihracat kesiminin yerel mülk sahiplerinin elinde bulunduğu toplumlarda bile, oldukça geniştir.

Yerel burjuvaziyle yabancı burjuvazi arasında devlet katında kurulan dinamik denge yalnız çatışmacı nitelikte değil, aynı zamanda da bir hayli iğreti ve kararsızdır. Pazarı etkileyen konjonktürel bir bunalım, bir spekülasyon devresinin sonuna gelinmesi ya da bir projenin suya düşmesi dengeyi altüst etmeye yeter. İşte bu noktaya gelindiğinde devlet aygıtı, hakemlik yapma ya da hatta toplumu yönlendirme konusunda, başka bir toplumsal gücün yapmaya muktedir olamayacağı dönüşümleri başlatan tek unsurdur. Yerel yönetici zümre, içinden çıkılmaz güçlükler arasında çırpındığı, ya da toplumsal işlevini yerine getirmede zaafa düştüğü ölçüde ulusun çıkarlarını kollama görevini devlet - tabii ki devlet yöneticilerinin anlayışıyla sınırlı olarak - üstlenmektedir. Zaten yönetici sınıf, işlerin tıkırında gittiği ve ortalığın toz pembe olduğu dö-

nemler dışında, o günkü çıkarlarını tâbi sınıflara ulusun genel çıkarlarıymış gibi benimsetmeyi beceremez. Bu durumun, bu tür iktisadi yapılarda oldukça sık görülen hakim tercihlerin değişimi ve süreksizliği hesaba katılmazsa, başlıca iki nedeni vardır: Birinci neden, bu burjuvazilerin (dışarıyla) «ortak» olmaları ve yabancı sermayenin imgesini «millileştirme»nin hayli zor olması; ikinci neden de siyasal sistemlerin dışlayıcı niteliğidir. Tâbi sınıfların rızasını sağlayan «yanaşmacılık kanalından işleyen» yeniden bölüştürme işi, açıktır ki, ancak bolluk dönemlerinde mümkündür. Latin Amerika'da devletin bu işlevi, daha *Welfare State*'den (*) buralarda söz edilmeye başlanmasından çok önceden beri belirleyici olmuştur.

Gerçekten de, tarihsel olarak, ulusal iktidarın merkezi, toplumsal sınıfların yaratılmasında bile özgün ve belirleyici bir rol oynamıştır. Öyle ki, son kertede, devleti, bir egemenlik aracı olarak egemen sınıfların yaratmadığı, tersine, bu toplumsal grupları geliştirip güçlendirenin devlet olduğu bile söylenebilir. Latifundio soyluluğu ve kırsal burjuvaziler, XIX. yüzyılda maliyeye katkıda bulunabilecek güçteki dostlara, yanaşmalara ya da iktidara geçici olarak el koymuş mutlu efendilere «askeri» destek sağlayanlara toprak dağıtılmasıyla oluştu. Tükenmek bilmez kamu arazilerinin bağışlanması, kanatlanıp uçmasını devlete borçlu olan, geleneksel ya da «ilerici» bir *leisure class*'ın (**) ilk sermaye birikimini gerçekleştirmesini kolaylaştırdı. Daha sonraları da, kredilerin seçilmiş belli kişilere verilmesi, açılan kamu ihaleleri ve yabancı sermayeyle devletin ortaklaşa giriştikleri bol kazançlı işler, siyasi ve iktisadi alanlara egemen olan bu mülk sahipleri çekirdeğini güçlendirdi. Kolonileştirme planı, Güney Konisi'ne göçün teşviki, sanayileştirme girişimleri, iş imkânları yaratmaya yönelik politikalar v.b. göz önünde bulundurulunca, toplumsal yelpaze içinde devlete karşı minnet borcu olmayan pek az sayıda grup bulunduğu anlaşılır. Kimilerinin varoluşu, kimilerinin örgütlenmesi, kimilerinin de ne olduklarının bilincine varması hep devlet sayesinde olmuştur. Bu yalın gerçeğe karşın, Latin Amerika'nın en ilginç çelişkisi de tam burada ortaya çıkar (belki de ilk kez bu konuda bütün Latin Amerika ülkelerini aynı sepete koyabiliriz): Gerçekten de Latin Amerika'da üretici sınıflar ve sermayedar seçkinler, devlet müdahalesiyle dirijizmin en masumuna karşı bile mutlak bir nefret beslemektedirler. Oysa bu kesimler herşeylerini kamu gücüne borçludurlar.

(*) **Welfare State:** Refah devleti. (ç.n.)

(**) **Leisure class:** T. Veblen'in terminolojisinde burjuvazi ya da çalışmayan sınıf. (ç.n.)

Aslına bakılırsa, bu görünüşteki bir çelişkidir. Çünkü ulusal gelirin bölüştürülmesinde devletin rolü bugün de sürmektedir. İktisatçıların şu ünlü pastasının giderek büyüdüğünü düşünsek bile, bölüşüm her zaman, üretici kesimlerden doğrudan doğruya üretici olmayan kesimlere doğru bir aktarma gerçekleştirir. İktisadi kararlardan sorumlu olanlarsa bu zenginlikten herkesin payına bir şeyler düşmesi gereğini ender olarak toplumsal istikrar veya siyasal barış çerçevesinde ele alırlar. İşte bu yüzden kamu kesiminde iş yaratarak kentsel orta sınıfları memnun eden ve güçlendiren halkçı hükümetlere karşı varlıklılar «minimum» bir devlet ve «kemerleri sıkma» siyasetinden yanadırlar. Latin Amerika'da pek sık rastladığımız, aşırı büyümüş ve etkinlikten uzak bürokrasiler aslında, yeni toplumsal grupların iktidar ve nimet dağıtımı devrelerine sokulmalarına yarar ve iktisadî büyümeyle elde edilen kazançların bölüşümünde devletin oynadığı rolün bir ifadesidir. Dolayısıyle utanç verici bir kırtasiyecilik tutkusuyla *manana* (rüşvet) uygulamasının elele gittiği, kendine özgü bir idari usdışılık açıklaması, pek de haklı değildir. Aslına bakılırsa, Latin Amerikalı bir «kamu kesimi çalışanı», ne bir Fransız memuru, ne de Birleşik Krallığın *civil service*'inin bir üyesidir. Latin Amerikalı memurun işi, görünüşte İngiliz ve Fransız meslekdaşlarınınkiyle aynıysa da, gerek işe alınma nedeni, gerekse mevkiinin kökeni Avrupa örneklerinden köklü olarak ayrılır. Avrupa'nın hiçbir ülkesi için, 1973 öncesi Uruguay'ıyla ilgili olarak Mario Benedetti'nin söyledikleri söylenemez. Yazara göre, Uruguay yalnızca bir büro memurları ülkesi olmakla kalmayıp, «ulusun neredeyse tümünü içine alan, yeryüzündeki tek büroydu»[22].

Diğer taraftan teslim edilmesi gereken bir gerçek de Latin Amerika'da iktisat politikasına kader tayin edici bir önem atfedilmesidir. Yüzseksen derecelik değişmeler, pek tabii, baş rolünü devletin oynadığı ani alt-üst oluşlara yolaçmaktadır. Bugün halkçılara karşı *Chicago boy*'ların etkili olması demek, bir önceki dönemde izlenen siyasete taban tabana zıt yepyeni bir siyasetin gündeme gelmesi ve böylece dünün veya bir önceki günün kazançlılarının maddi yönden yıkıma sürüklenmesi demektir. İlk kez 1973 yılıyla başlayan ibredeki bu geriye dönüş, devleti denetlemenin ne denli hassas bir iş olduğunu iyi anlatmaktadır. Öte yandan, devleti böylesine denetleme gereğinin, sivil toplumun güçsüzlüğünden çok, hareketsizliği ve atıllığından kaynaklandığı düşünülebilir[23].

Latin Amerika devletinden söz edildiğinde, ordunun rolüyle ilgili olarak son bir noktayı belirtmek gerekiyor. Askeri darbe, hiç kuşkusuz, toplumun katılmacı kesimleri arasında hakemlik eden ve

gelişmelere yön veren bir devlet olgusunun dinamiği içinde ortaya çıkar. Askeri darbeler daima *statu quo*'cudur; ama *statu quo*'nun korunması, aslolanı, yani egemenlik ilişkilerini ve toplumsal ve/veya siyasal dışlamaları güvence altına almak üzere, yeni düzenlemelerin yapılmasını, hatta alt-üst oluşları gerektirebilir. Eğer sağlayacağı yarar daha büyükse, ufak bazı zararlar da göze alınacaktır tabii. Değişik ülkelerde bir sarkaç ritmiyle iktidara gelen militarizm, özgül, tarihsel ve kaçınılmaz olarak ulusal açıklamalarımız ne olursa olsun hemen her zaman, bir gelir transferi ve toplumsal planda kartların yeniden dağıtımı sonucunu doğurur. Devlet aygıtının askeri kolu tarafından gerçekleştirilen bu düzenleyici hükümet darbeleri - bu adlandırmanın masumiyeti hükümet darbelerinin somuttaki ağırlığını ya da barbarlık veya vahşetlerini görmezlikten gelme anlamına alınmamalıdır -, herşeyden önce, devletin özerkliğini sınırlandıran veya egemenlik paktının garantörü sıfatıyla devletin işlemesini tehlikeye sokan, toplumsal kesimlerin tepesine inen birer «devlet darbesi»dir. Görünüşte devleti sivil toplumdan kurtarmaya çalışan askeri irade, sonuçta devlete, sivil toplumu dışlayarak ve ona rağmen, onun amaçlarını gerçekleştirme imkânını verebilir. Bu hiçbir zaman, devletin sınıflarüstü bir konuma sahip olduğu anlamına gelmez ama, *statu quo*'yu kendi mantığı çerçevesinde savunduğunu gösterir. Çünkü bir ordu, tanımı gereği ancak varolanı savunursa da, uyduğu kurallar, toplumsal yeniden üretime göre değil, savaşa göre düzenlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Plata Rio'nun ovaları gibi değerli madenler ve yerli işgücü yönünden yoksul marjinal bölgeler dışında.

2 Le Lannou (M.), **Le Brésil**, Paris, 1961, s. 44.

3 Lévi-Strauss (C.), **Tristes Tropiques**, Paris, 1955, s. 89.

4 Solon Barraclough ve Arthur Domike'in sunuşuyla, CIDA (**Comité Interamericano de Desarrollo Agricola**) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre. «Structure in Seven Latin American Countries», Stavenhagen (Rodolfo), der, **Agrarian Problem and Peasant Movements in Latin America**, New York, 1970, içinde s. 48.

5 República Argentina, Congreso de la nacion-Cámara de disputados, **Diario de sesiones** (Millet meclisi tutanakları) 1932, I, s. 914, «Familias duenas de mas de 30.000 has...».

6 Bkz. Torre Rivas (Edelberto), **Centroamerica hoy**, Mexico, 1975, ss. 31-33.

7 Bkz. Meister (Albert), **Le Systéme Mexicain, les avatars d'une participation populaire au développement**, Paris, 1971, ss. 61-65.

8 Gutelman (Michel), **Réforme et Mystification agraire en Amérique latine, Le cas du Mexique**, Paris, 1969, s. 101.

9 Bu konudaki örneklerle ilgili olarak bkz.: Caycedo (German Castro), **Colombia amarga**, Bogota, 1976, ss. 4-8. Colombiya'da tarım kesimindeki kapitalist modernleşmeyle **violencia** arasındaki ilişkiler üzerinde derinlemesine bir çalışma için bkz.: Gilhodes (Pierre), **La Question agraire en Colombie**, Paris, 1974.

10 Özellikle bkz.: Sautchuk (Jaime), Martins de Carvalho (Horacio) ve Buarque de Gusmao (Sergio), **Projeto Jari, a invasao americana**, Sao Paulo, 1979, ve **Movimento** (Sao Paulo), 19 Kasım 1979, «Ludwig sem misterios». Bu büyük proje sonuçta mali bir başarısızlıkla noktalanmışa benzer. Ocak 1982'de, parasal güçlükler içinde olan Ludwig, Amazon imparatorluğunu Brezilyalı iş adamlarına sattı.

11 Servaja benzeyen ve hemen her yerde kaldırılmış olan bu sistemler, ücretsiz yapılan bir hizmet modelidir. Yöreye ve ülkeye göre **concertaje, colonato, huasipungo, yanaconaje** veya **pongaje**... diye adlandırılırlar. Bu sis-

temi uygulayan haciendalarda köylülere kabul ettirilen yükümlülük türlerine bir örnek olarak Cotler (Julio)'in çalışmasına başvurulabilir. Bu çalışma, Peru Sierra'sındaki haciendalar hakkındadır: «Traditional Haciendas and Communities in a Context of Political Mobilization in Peru», Stavenhagen (Rodolfo), op. cit., içinde, s. 545.

12 Scorza (Manuel), **Redoble por Rances**, Barselona 1970, ss. 113-121.

13 Otuzlu yılların sonlarında Kuzey Arjantin'de büyük şeker kamışı ekim alanında olduğu gibi. Bkz.: Rutledge (Ian), «Plantations and Peasents in Northern Argentina: the Sugar Cane Industry of Salta and Jujuy», Rock (David) ve diğerleri. **Argentina in the XX th Century**, Londra, 1975, içinde ss. 89-113.

14 Favre (H) - **Changement et Continuité chez Les Mayas du Mexique (Contribution à l'étude de la situation coloniale en Amérique latine)**, Paris, 1971, s. 73

15 Bunu, J. Bodansky'nin yapımı **Iracema** adlı çok güzel bir Brezilya filminde görebiliyoruz. Linhart (Robert)'in Kuzey Brezilya'nın şeker üretim bölgesindeki yaşam koşullarını konu alan, gazete incelemesi türündeki araştırması, **Le Sucre et La Faim**, Paris, 1980, çalışma ilişkilerindeki bu dönüşümü çok iyi vurgulamaktadır.

16 Hiç değilse egemen ideolojinin iddiası budur. Brezilyalı Siyahları Savunma Hareketi'nin temsilcileri ise Brezilyalı siyahlara karşı girişilen birçok ayırımcı davranıştan ve şiddetten söz etmektedir. Bkz. «Movimento Negro», **Movimento** (Sao Paulo), 19 Mayıs 1980.

17 Resmi nitelikteki **Granma**, 1979'dan beri yayınladığı çizgi romanlarında bütün hafta boyunca bu olayı işlemekte ve kınamakta.

18 Senna (Milton), **Como nao se faz un presidente**, Rio de Janerio, 1968, s. 22.

19 Haiti'yle ilgili olarak bkz. Delince (Kern), **Armée et Politique en Haiti**, Paris, ss. 26-30 ve Labelle (Micheline), **Idéologie dc Couleur et Classes Sociales en Haiti**, Montréal, 1978.

20 Bu tanımı, Tilly'ninkinden esinlenerek yaptık. Bkz. Tilly (Charles), **The Formation of National States in Western Europe**, Princeton (New Jersey), 1975, bölüm I, ss. 70-71.

21 Bu üretimlerini ulusal olarak denetleyebilen toplumlarla, iktisadi yaşamları dıştan yönlendiren toplumlar arasında, Fernando Henrique Cardoso'nun önerdiği ayırımdır. Özellikle bkz. Cardoso (F.H.) ve Falottu (E.), **Dépendance et Développement en Amérique Latine**, Paris, 1978, ss. 94-125.

22 Benedetti (Mario), **El Paris de la cola de paja**, Montevideo, 1966, s. 56.

23 Bu tez, Kling (Merle) tarafından savunulmaktadır. Bkz.: «Toward a Theory of Power and Political Instability in Latin America» Petras (James) ve Zeitlin (Maurice). **Latin America. Reform or Revolution. A Reader**, Greenwich (Conn), 1968 içinde ss. 76-93.

2. Militarizmin Sıfır Derecesi ve Sivil Devletin Doğuşu

Yeni olduklarına inanıldığı için olsa gerek, bizim eski dünyamızdan daha da eski bir geçmişin ağırlığını taşıyan bu ülkelerin bugünü hakkında, akılalmaz fantezilerle dolu yorumlar yapılabiliyor; yaşanan ve canlı gerçekler, anlık gözlemlerin gözlemcinin işine gelen biçimde abartılması sonucu, saçma görünecek ölçüde çarpıtılabiliyor ve dondurulabiliyor. Tarihi geçmişlerinden kopan bu «egzotik» ülkelerin günlük yaşamlarına ve gelişmelerine karmakarışık bir belirsizlik damgasını vurmakta. Yani toplumbiliminin yerini teratoloji (*) alıyor. Bu imgelere dayanılarak da, her tür toplumbilim yasasına olduğu kadar, olayların akıl yoluyla kavranmasına da ters düşen, bir takım gerçeküstü siyaset görüntüleri inşa ediliyor. Değişmez ve jelâtinimsi bir toplum, kendilerini yönetmeyi beceremeyen ve henüz rüşdünü kanıtlayamamış halklar: Kısacası tarihsel kader, ya da halkların psikolojisi tezi sonuçta entellektüel bir hiçlikten başka hiçbir yere varamıyor. Demek ki tüluatlaştırılmış karikatürlerin ya da çıkarcı mitolojilerin üstesinden gelmek istiyorsak, tarihsel bir bakış açısına, Latin Amerika'da başka yerlerde olduğundan fazla ihtiyacımız var.

Tabii, orduların da tarihi vardır. Ancak, burada dar görüşlü bir nominalizm, olaylara yaklaşımı büsbütün zorlaştırır. Bir yüzyıldan fazla bir dönemde yirmi ayrı ulusta askerlerden ve silahlı kuvvetlerden söz etmek mümkün müdür? Şu ya da bu ülkenin ordusundan söz ederken zaman ve mekân içinde hep aynı konuyu konuştuğumuzu iddia edebilir miyiz? Bu ülkelerde bir rejimin askeri nitelikte olduğuna ya da bir siyasal sistemde güçlü bir askeri etkinin var olduğuna nasıl karar verilebilir? Belirtelim ki, mesleğinin ustası tarihçiler de dahil olmak üzere, bu konuda çok hassas davranıl-

(*) **Teratoloji:** Canlı varlıkların kalıtımsal ya da sonradan olma anormalliklerini konu alan tıp dalı. (ç.n.)

dığını söylemek pek mümkün değil. Nitekim, diktatörlük özelliği taşıyan bir yönetim ancak ileri düzeyde uygulanan bir baskı sayesinde vücut bulur ve ayakta durabilirse de, her diktatörlük mutlaka orduya dayanır diye bir kural ileri sürülemez. Garcia Màrquez'in model niteliği taşıyan «patriyarkı», tapon beş yıldızlı «evrensel generali» kişiliği, çevresindeki askerlere büyük ilgi gösteriyorsa, bunun nedeni, «herkesin sandığı gibi bu subayların onun iktidarını desteklemeleri değil, tersine onların general açısından en fazla çekinilmesi gereken doğal düşmanlar olmalarındandır»[1].

Askerlik mesleğinin, bu meslek için yetişmiş bir üyesiyle, omzuna bir tüfek alarak savaşçı oluvermiş bir üyesi arasında dağlar kadar fark vardır. XIX. yüzyılda «Latin Amerika pampalarda çobanlık yapan şefler» hiçbir şekilde meslekten subaylarla bir tutulamazlar. Siyasal amaçla şiddete başvuran güçlü bir adam, omuzları ve göğsü yıldızlarla ne denli süslü olursa olsun, ordu bürokrasisinin yüksek rütbeli bir subayından köklü biçimde ayrılır. Sahneye çıkanlar kartları karıştırarak oyunu bozmakta ne kadar usta olurlarsa olsunlar, aynı kepin altında, birbirine hiç benzemeyen çehreler saklanıyor olabilir. Devlet aygıtları belirli bir modernleşme kaydetmiş, toplum yapıları giriftleşmiş, dolayısıyla biribirlerinden hayli değişik toplumsal farklılaşma düzeyindeki toplumlarda, bir general, söz gelimi XX. yüzyıl başı Meksika'sında eski bir ilkokul öğretmeni ve devrim karmaşası içinde insanları peşi sıra sürükleyebilmiş bir siyasal önder (önce general, sonra başkan olan Calles'in hayat hikâyesi böyledir), devrim ordularına yazıldığında keyfi bir tasarrufla yüzbaşı atanan, kendi halindeki bir belediye yazmanı (1934'te Calles'in halefi olan popüler general Càrdenas'ı kastediyoruz), ya da Küba'da örneği görüldüğü gibi, orduda yazıcı çavuş iken bir hükümet darbesinin yarattığı fırsatlardan yararlanıp başdöndürücü şekilde yükselen biri (bu örnek de Fidel Castro'nun rakibi Batista'dır) olabilir. Benzer durumlar başka Latin Amerika ülkelerinde de söz konusudur. 1935 öncesi Venezuela'sında, rütbelerini daha çok bürokratik yeteneklerine borçlu olan ve işbaşındaki diktatörün ihsanıyla yükselen eski bir saray dalkavuğu (Lopéz Contreras'ın yaşam çizgisinde olduğu gibi) ya da Nikaragua ve Dominik Cumhuriyeti'nde yabancı işgal güçlerinin desteğiyle işbaşına gelenler (Somoza ve Trujillo) de örnek gösterilebilir. Pek tabii zaman zaman, bu diktatör-general, ulusal veya yabancı bir askeri okulda eğitim görmüş, hayatı boyunca kışlalarda çalışmak ve kurmaylık yapmaktan başka hiçbir uğraşısı olmamış, komuta kademelerine kıdem ve liyakat esasına göre yükselmiş, meslekten bir subay da olabilir.

Geçen yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, oligarşik gruplar arasında çıkan iç savaşla çalkalanan bazı ülkelerde, seçkin kesimlerin yöneticileri ve hasım klanların önderleri olan kişilerin kartvizitlerini *doktor* ve general sıfatları, yani hem sivil, hem de askeri rütbelerle süslemeleri pek ender rastlanan bir olay değildi. Kartvizitlerdeki bu çifte, avukat (*) ve savaş komutanı rütbeleri, devletin yokluğu ile özel çıkarların ağır basışını büyük bir belâgatle dile getirmektedir. Üniformanın öylesine bir saygınlığı vardı ki, daha uygar ya da hiç değilse iskeleti biraz daha sağlam toplumlarda bile, öncelik söz konusu olduğunda cübbe silahtan sonra geldiğinden, sivil bürokrasinin üst kademelerinde bulunanlara da askeri rütbeler verilirdi. Guzmán Blanco (yönetimi 1886'ya kadar sürdü) döneminde Venezuela'da Arjantin elçisi olarak görev yapan Michel Cané, general rütbesine sahip bir dışişleri bakanıyla karşılaştığında hayli şaşırmıştı. Çünkü bu bakan, aslında eskiden dışişleri arşivinde müdürlük yapan kendi halinde bir memurdu. Arjantinli diplomat bu konuda şöyle diyor: «Yüzlerce sivil yurttaşı gibi, o da askeri bir ünvan taşıyordu. Ancak o, bu ünvanı salt bir onur belgesi olarak görmekteydi ve sakin yaşamını hiçbir surette askeri yaşamın keşmekeşine feda etme niyetinde değildi»[2].

Düzmece askerleri sahicilerinden nasıl ayırmalı? Bu konuda kesin bazı ölçüler bulmadan ikisi arasındaki hududu çizmek güç oluyor. Büyük ovaların (Rio de Plata pampası, Venezuela'nın Ilanos'u, Meksika'nın kuzeyi gibi) at sırtından inmeyen köylüleri, adeta, düzensiz orduları besleyen nüfus ambarlarıdır. İşte bu nedenle, hiç değilse XIX. yüzyıla ilişkin olarak, temel eksenini atlı adamın[3] oluşturduğu bir tür «sivil-tarımcı-asker» sürekliliğinden söz edilebilmiştir. XX. yüzyıla kadar Dominik Cumhuriyeti ve Uruguay gibi, birbirinden çok farklı ülkelerde partilere ve klanlara ait özel orduların durmadan çoğalması, devletin iğretiliğini, zayıflığını ya da devlet olmaktaki gecikmişliğini kanıtlar. Ulusal ordu da, varolduğu zaman, şiddet tekeline sahip değildir, iktidarı, kılıcının hakkıyla eline geçiren bir *caudillo*'nun ordusudur. Basit bir teknolojinin ürünü olan silahları elde etmenin kolaylığı, bu bakımdan amatörle profesyonel askeri, ya da düzenli orduyla silahlı özel eşkıya birliğini birbirinden ayıran herhangi bir nitelik farkının bulunmayışı, siyasal şiddet olaylarının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Silahların gelişmesi, ağır ve teknik yönden üstün silahların ortaya çıkması, askerlikte at çağının sonuna gelinmesi v.b. Brezilya gibi ülkelerde ancak 1920'li, hatta 1930'lu yıllarda, bu sözü edilen silahlı girişim-

(*) Bir önceki cümlede geçen doktor, hukuk doktoru anlamına geliyordu. (ç.n.)

lerin başarı şansını düşürecekti. 1959'da Küba'da ve 1979'da Nikaragua'da gerillanın ya da bir halk, yani parti ordusunun kazandığı zaferleri esas itibariyle yerleşik rejimlerin çöküşü ve orduların moral yönden dağılmasıyla açıklamak mümkündür. Nikaragua örneğinde bu nedenlere ayrıca, bu ülkede sivil halkın kitle halinde ayaklanmasıyla Sandinist ordunun, Somoza karşıtı yabancılardan gördüğü destek ve yardım sayesinde son model silahlara sahip oluşunu da eklemek gerekir.

Orduların farklılaşmasını ve evrimini tartışırken, özellikle askeri kolunu oluşturdukları devlet aygıtı karşısında sorumlu olan ve devlet orduları diye adlandırdığımız ordular üzerinde duracağız. Bunlar, dünyanın hemen her ülkesinde gördüğümüz biçimdeki düzenli, modern ordulardır. Bu ordular aynı zamanda hükümet darbelerinin ordularıdır. Askeri kuruluşların devletin denetiminde olma dereceleri değişiktir. Öbür uçta düzensiz veya özel diye adlandırabileceğimiz ordular vardır. Bu ordular, devletin değil, toplumun içinde *(sociétales)* oluşurlar; bazen de içinde bulundukları toplumun onlara nüfuz etmesi sonucu ulusal ordular da aynı özellikleri gösterebilir. Ordular arasında yapılabilecek ikinci bir ayrım askeri mesleğe dayandırılabilir ve kurum olarak orduların tarihi çizgisini esas alır. Hayatlarını gerek geçim, gerek yaşam tarzı yönünden askerlik mesleğine bağlamış kadroların ortaya çıkışı, silahlı kuvvetlerin yapısını ve niteliğini tümden değiştirir. Bu açıdan da ordular arasında farklı profesyonelleşme düzey ve dereceleri vardır. Huntington tarafından geliştirilen, ordunun teknik gelişme düzeyi, disiplin ve mesleki dayanışma (esprit de corps)[4] ölçütleri, askeri «mesleğin» yüksek oranda özerklik kazandığı devlet denetimindeki (étatisé) ordulara uygulanabilir ölçütlerdir. Yüksek rütbeli subayların geçici olarak belirli bir toplumsal rolü yerine getirmek üzere - soyluluk gereği - sivil seçkinler arasından geldiği, sürekliliği doğru dürüst sağlayamayan, henüz profesyonelleşmemiş ordularla, kendi kendine yeterliliği amaçlayan, «kapsayıcı» (total) ve toplumla «yatay» ilişki yokluğunun[5] biçimlendirdiği modern ordular arasında hiç kuşkusuz bir kopma ya da en azından köklü bir değişme gerçekleşmiştir. Bu durumda, farklı gerçeklikleri anlatmak üzere aynı sözcüğün kullanılması anlamlı mı sorusu sorulabilir, pekalâ. Dolayısıyla, 1830 ve 1964'lerin «Brezilya Ordusu»ndan arada *geçirdiği evrime rağmen,* özü değişmeyen bir kurummuş gibi söz etmek yanlış olur.

Ancak bu tespit, bağımsız ulusların oluşumu sırasında, hiçbir ön hazırlık yapılmadan ve elde ne varsa onunla kurulan ilk silahlı kuvvetlerin kahramanca geçmişlerinin, bir kurum olarak ordunun

kolektif belleğine dahil edilmediği anlamına gelmez. Tersine bu şanlı geçmiş özellikle siyaset alanında hayli etkili olabilen bir hususdur. *Libertador* (*) ve «kılıç azizi» General San Martin'in vatanı Arjantin'de, ulusu neredeyse yüz generalin yarattığına inanılır. Santiago ve Sao Paula sokaklarına da en az Buenos Aires veya Paris'te (evet yanlış okumadınız, Paris'ten söz ediyoruz! Zaten oldum olası askeri bir toplum değil miydik?) olduğu gibi ünlü ya da daha az ünlü generallerin isimleri verilmiştir. Bunların kimisi sahici generaldir, kimisi kendi kendine şerit takmış iyi aile çocuklarıdır, kimisi de tarih ve devletin tanıdığı eşkiya şefleridir. Ama ne yazar! Bütün Güney Amerika'da başlangıçta hep ordular vardır. Ancak teslim etmek gerekir ki, İspanyol'u kıta dışına atan bağımsızlık savaşı ordularında çok az gerçek asker vardı. Bunlardan bir kısmı mesleklerinden aldıkları zevk yüzünden, barışı olmasa da sivil yaşamı hayatları boyunca terkederek, sahici birer asker oldular.

İşte bu nedenle, bütün Amerika ordularının - ya da daha somut ve açık olarak belirtmek gerekirse, büyük bir çoğunluğu günümüzde Batılı örneklerine uygun biçimde devletleşmiş ve çağdaş örgütler haline gelmiş olan Güney Amerika ordularının - siyasal tarihi, bir boyutu da askerliğin «profesyonelleşmesi» olan ve devletin ortaya çıkışıyla modernleşmesine sıkı sıkıya bağlı, üç dönemden geçmiştir. Brezilya'da bile kılıç gücüyle elde edilen bağımsızlıktan hemen sonra, askersiz militarizm diye adlandırılabilecek bir dönem başlar. O dönemler için, bugün olduğu gibi, askerin siyasi hayata müdahalesinden söz edilemez. Çünkü o tarihlerde siyaset, askeri araçlarla sürdürülen savaşın ta kendisidir ve siyaset adamları da savaşçıdırlar. İspanyol'a karşı mücadele vermek için *montonera*'ları (**) seferber eden, kendi kendini şef ilân etmiş savaşçılar, kurtuluş ordularının dağıtılmasını izleyen yıllarda çeteler oluşturup, iktidarı ele geçirmek ve ülke sırtından geçinmek için birbirleriyle döğüştüler. Bu «yağmacı militarizm», kurumsal bir boşluk ortamında gelişti. Toplumun derinliklerinden fışkıran bu siyasal nitelikli ordular, bazen düzenli ordularmış gibi görünebilirler. Ama aslında devletin kurulmasının önünde bir engel oluştururlar. Nitekim devlet onlara karşı kurulacaktır.

Henüz istikrar bulmamış olsa da devletin iskeleti oluştuğunda, kadroları yönetici sınıftan gelen ve kendilerini siyasi ve idari personelle özdeşleştiren bir ulusal ordu kurulur. Yönetici sınıfların iş-

(*) **Libertador:** Kurtarıcı. (ç.n.)

(**) **Montonera:** Atlı kalabalıklar, (ç.n.)

levleri giderek farklılaşır. Nitekim artık askeri bir kesimleri vardır. İşte bu sırada hemen bütün Güney Amerika Cumhuriyetleri'nde ve İmparatorluk Brezilya'sında sivillerin öne çıktığı, yani militarizm olmadan askerlerin var olduğu bir dönem yaşanmıştır.

Üçüncü dönemse bugün tanık olduğumuz dönemdir. Bu dönem, kimi ülkede yüzyılın başında, kiminde de 1920'li yıllarda başlar. Daha ileride ele alacağımız farklı nedenlerden dolayı, devletin çekirdeğini oluşturan ordular, zamanın en gözde ve saygın askeri kurumları model alınarak yeniden örgütlenmiş, teknik düzeyleri geliştirilmiş ve modernleştirilmiştir. Orduyu devletin ordusu haline getirebilmek için, bir bakıma askerler asker yapılmaya çalışılmış, ama bu iş yapılırken de orduya siyasal hayata müdahale etmesinde işine yarayacak moral ve örgütsel kaynaklar sağlanmıştır. Bu durum, özellikle ulusal okul demek olan zorunlu askerlik hizmetinin kabul edildiği ülkeler için geçerlidir. Biraz da, sivil memurların zayıflığından kaynaklanan kendi yeteneklerine besledikleri güven ve keskin bir ulusal kimlik bilinciyle donanmış subay kadroları, bundan böyle özgül bir kamu örgütü olarak sesini duyurma olanaklarına kavuşacaktır. Bu özgül örgüt meşruiyetini ölümden alır; ufkunu ölüm belirler.

Devlet Öncesinde Ordular

ABD'de askeri rejimler üzerindeki çalışmaların ünlü adı Morris Janowitz, gelişmekte olan diye adlandırılan ülkelerin ordularını üç sınıfa ayırır: Eski sömürge orduları, ulusal kurtuluş savaşlarının orduları, bağımsızlıktan sonra kurulan ordular. Diğer kıtalar açısından oldukça anlamlı olan bu ayrım, Latin Amerika söz konusu olunca, pek işlemsel değildir. Zira burada ulusal ordular, çoğu zaman bu üç özelliği birarada taşıyabilmektedir. Dahası, kimi Latin Amerika ordularının, söz konusu sınıflandırmada yeri pek belli olmayan, «kişisel ordular» olma özelliği gösterdiğini belirtmek gerekir. Örneğin bağımsızlık sonrası Bolivya'da, bu üç tür askeri boyut bir aradadır. Bunlardan birincisi, Peru ve Ekvador'un kurtarıcısı Mareşal Sucre'ün, kökeni Venezuella genel komutanlığına dayalı Büyük Kolombiya kurtuluş ordusu, ikincisi, eski İspanyol ordusu artıkları, üçüncüsü de, İspanyollar'a karşı ilk kurşunu sıkan, aslen Bolivyalı olan gerilla gruplarıdır. Bolivya toprakları üzerinde gerçekten ulusal nitelikte bir ordu örgütleme yolundaki ilk girişimi, 1829'da General Santa Cruz yaptı. Ne var ki generalin etrafında topladığı iyi eğitilmiş ve disiplinli 500 adam, ülkenin XIX. yüzyıl boyunca katlanmak zorunda kalacağı çok sayıda «kişisel ordu»nun da ilk örneğini oluşturuyordu.

Portekizliler'in ve İspanyollar'ın etkisi altındaki Latin Amerika ülkelerinde, sömürgecilik döneminde askeri devletin ve orduların ne oldukları konusunda, birkaç cümleyle de olsa, bilgi aktarmak faydadan ari olmasa gerek. Hele, Latin Amerika'da gözlediğimiz çağdaş militarizmin kökenlerini, bağımsızlık öncesi döneme kadar indirme eğiliminin bazı yazarlar arasında pek yaygın olduğu düşünüldüğünde! Aslında Amerika kolonileri, XVII. yüzyıla kadar kolonici ülkenin kolonilerde bulundurduğu sınırlı sayıda birkaç birlikle savunuluyordu. Kolonici ülkenin beyaz, Avrupalı soyundan gelen yerel uzantıları olan *kreoller* ise özellikle bu birliklerin dışında tutulmaktaydılar. Kreoller ancak iç düzeni korumayı sağlayan yerel milislere alınmaktaydı. Ancak, 1759-1808 yılları arasında Charles III ile Charles IV'ün İngiliz tehlikesine karşı uygulamaya koydukları reformlar, sözü edilen bu durumu değiştirdi. İspanya tacı, sömürgelerindeki egemenliğini güçlendirmek amacıyla sömürge kışlalarına yerel kaynaklardan asker ve subay almaya öncelik tanıdı. Bu yeni siyaset, İspanyol tacını, sömürgelerdeki askeri gücünü sürekli olarak İspanyol yarımadasındaki kaynaklarından besleme zorunluğundan kurtarıyordu. Böylece milisler yeniden örgütlendirildiler ve subayları da düzenli orduların subaylarınınkine benzer haklar kazandılar. İspanya'nın kendi öz kaynaklarının yetersizliğini gidermek üzere, sömürgeci beyazların çocukları da orduya subay olarak alınmaya başlandı. Statü ve kast temelinde örgütlenmiş olan sömürge toplumlarında «asker sınıfı»nın ayrıcalıkları yadsınmaz bir çekiciliğe sahipti. Subay ve astsubayların yararlandığı korporatif hakları belgeleyen *fuero militar* (*) sayesinde, askerler tartışmasız bir saygınlık ve imrenilen bir toplumsal konum kazanmışlardır. Örneğin, asker kişiler, ister davalı ister davacı olsunlar, olağan yargı organlarına değil, özel yargı organlarına tabiydiler ve eğer yasalarda öngörülen süre kadar orduda çalışmışlarsa, bu haktan bütün yaşamları boyunca yararlanabilmekteydiler[6]. Bu yasal üstünlükler nedeniyle iyi ailelerden gelen pek çok Latin Amerikalı, askeri öğrenci olarak orduya alındılar, gerek ailelerinin, gerekse kendilerinin taca sundukları bazı hizmetler karşılığında subay rütbesine yükseltildiler ve bazen de rütbelerini satın aldılar. Burbonlar'ın reformlarından sonra, *fuero militar* sayesinde sömürge ordusu, devlet içinde bağımsız bir örgüt, bir anlamda «kendi kendini yöneten» ve yalnız kendisine karşı sorumlu bir kurum niteliği kazandı.

Bazı gözlemciler, birçok Latin Amerika ülkesinde çağdaş ordu-

(*) **Fuero militar: Askeri yasa.**

ların hakim ve çatık kaşlı özerkliğinin doğrudan doğruya sömürgeci dönemin bu ayrıcalıklı statüsünden kaynaklandığı sonucunu çıkarmakta. Ancak bu deneyin bağımsızlık savaşlarının kargaşasını ve askeri aygıtların geçirdikleri köklü değişiklikleri izleyen militarizm üzerinde herhangi bir etki yapmış olması pek düşük bir ihtimaldir. Hele bu reform girişimlerinin daha çok Küba, Yeni Grenada (bugünkü Kolombiya) ve Yeni İspanya (günümüzün Meksika'sı) gibi biribirine bitişik kıyıların savunması ve sömürgeci ülke merkeziyle ticaret konusunda önemli konumlara sahip limanların güvenliğiyle yükümlü garnizonlarla ilgili olduğu düşünülürse, bu durum daha iyi anlaşılır. Küba örneğini bir yana bırakırsak, sözünü ettiğimiz bu ülkelerde, bugün, ordunun zayıf ve egemenliğinin de sınırlı olduğunu görüyoruz. Oysa Meksika'da örneğin, askeri *fuero*'lar ancak 1856'da yürürlükten kaldırılmıştır. Ne var ki, asıl önemli olan nokta bu değildir. Hiç kuşkusuz bu reform sayesinde İspanyol kökenli Amerikalılar yeni bir kurumla karşı karşıya geldiler. Bu kurum orduydu. Ama bu ordunun yöneticilerini harekete geçiren şey askerlik ruhuna yabancıydı. Onlar ne fazla işi gücü, ne de şanı ve şerefi olan bir ordunun subay kadrosuna, sırf *real cédula*'nın (*) tanıdığı bağışıklık ve imtiyazlara sahip olmak için girmişlerdi. Sonuç malum: Allı pullu, alımlı salon albayları ve yüzbaşıları çıktı ortaya. Askeri kariyer bir tür soyluluk yoluydu. Toplumun en alt tabakalarından derlenmiş birlikler üzerinde bu iyi aile çocuklarının otorite kurması pek beklenemezdi. Gerçekten de birlikler, biraz zoru görünce firar edip işi eşkıyalığa döken hayta tiplerden oluşuyordu.

Durum sömürge Brezilya'sında da aynıydı, hatta daha bile açık seçikti. Omuzlardaki sırmalar, orada sahibini soylu yapmaktaydı. Kıta subayları, rütbelerinin kral tarafından tanınmasıyla soyluluk ünvanı kazanmaktaydılar[7]. Dolayısıyla bunların çocukları ve torunları da bu ünvanı tevarüs edebiliyorlar ve isterlerse subay olabiliyorlardı. Zira 1757'den beri, hem Potekiz'de, hem de sömürgelerinde askeri öğrenci ve subay adayı olmak için soylu sınıftan gelmek gerekiyordu. Brezilya'da bu kural soyluluk ölçülerinin bütün askeri görevlere teşmil edilecek şekilde geniş tutulmasıyla bağımsızlık sonrasında da geçerliliğini korudu. Pek tabii, burada da birlikler İspanyol dünyasında olduğu gibi pek parlak değildi. Orduya asker toplama ve disiplini kurmada, insan avına, baskıya, dayağa başvurulurdu.

Bağımsızlığın kazanılış koşullarına bağlı olarak Brezilya'da he-

(*) **Real cédula:** Krallık beratı. (ç.n.)

men hemen hiç kesintiye uğramayan askeri kurumun sürekliliği, kuşkusuz tarihçi yaklaşımın tezlerini güçlendirmektedir. 1810'lu yılların Brezilya ordusuyla, XX. yüzyıl sonunun Brezilya ordusu arasındaki nitelik farkı hesaba katılsa bile, askerlerin saldırganlığıyla, kendilerine atfettikleri neredeyse tanrısal üstünlük duygularının, sadece meslek ahlâkından değil, aynı zamanda da belirli bir soyluluk özleminden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu özlem de herhalde, kökenleri imparatorluk dönemine kadar giden toplumsal belleğin gizli kanallarından beslenmektedir.

Her ne hal ise, askerlerin sömürge dönemindeki etkileri ve oynadıkları rol hiç de az değildir ve bu etki, yalnızca askerlerin toplumda başkalarından önce mi, sonra mı geldikleri sorununa indirgenemez. Örneğin teknik silahlarda uzmanlaşmış subaylarla asker tabipler, o sırada matematik, mühendislik ve fizik gibi konularda yeni bilgilere sahip olan ender kişilerdir ve bu bilgileri onlar öğretmiş ve yaymışlardır. Bağımsız cumhuriyetlerin doğduğu karışıklık dönemlerinde bu subaylar bir bakıma, Bourbon devletinin aydınlanmacılığının sömürgelerdeki temsilcileriydi.

İspanyol kökenli Amerikalı uluslar, bağımsızlık savaşlarından geçerek uluslaştılar. Yeni cumhuriyetlerin, henüz bir devletleri yokken, orduları vardı. Bağımsızlığı elde eden bu ordular, sömürge düzeninden arta kalan siyasal kurum yıkıntıları üzerinde yeni uluslar inşa ettiler. İktisadi çıkarlarını özgürce yönetmek isteyen, dolayısıyla daha o dönemde egemen olan ve sömürge rejiminin sınırlayıcı kalıplarını kırmayı düşleyen yerel burjuvazilerin yararına ve bizzat bu burjuvaziler tarafından örgütlenmiş bile olsalar İspanyol tacına karşı girişilen bu bağımsızlık savaşları hayli yıkıcı olmuş ve yer yer pek çok kan dökülmüştü. Toplumsal açıdan muhafazakâr olan bu devrimler, Meksika örneğinde görüldüğü gibi, bazan on yıl kadar sürebilmiş ve her iki hasım kampta da geniş halk yığınlarını seferber etmiştir. Bu bağımsızlık mücadeleleri, bağımsız cumhuriyetlerin yaldızlı efsanelerinde iddia edildiği gibi, halk kitlelerinin dipten gelen desteğiyle sömürgeci metropol ülkenin düzenli ordularına karşı vatanseverlerin giriştiği yiğitçe kavgalardan çok ve herşeyden önce, birbirine hasım yönetici gruplar arasında cereyan eden gerçek birer iç savaştır. Gerçekten, ister kralcı olsun, ister bağımsızlık taraftarı, her iki grup da gerilla savaşı vermektedir. Gerektiğinde zorla ordu toplarlar ve yerel milisleri silahlandırırlar. Gerek kralcılar, gerekse bağımsızlık taraftarı üst sınıflar, savaşın uzadığı ve şiddetini artırdığı yerlerde halk sınıfları arasında giderek daha fazla asker toplamak ve siyasal etkilerini daha

geniş halk yığınlarına yaymak zorunda kaldıklarından, yer yer bizzat kendilerinin başlatıp yönlendirdikleri seferberliği denetleyemez duruma düşmüşlerdir. Amerikalıların hızla zafere ulaşamadığı yörelerde, sınıf kinleriyle ırk mücadeleleri üstüste binip acımasız bir anarşiye yol açtığı için savaş daha da kıyıcı olmuştur. Venezuela'nın durumu bu açıdan anılmaya değer bir örnektir. Bu ülkede plebler ve melez ırktan halk yığınları, yani yerel adlarıyla *casta*'lar -ki bunların beyaz seçkinlerin arzuladıkları bağımsızlıktan hiçbir beklentileri yoktu-, savaştan yararlanıp kralcı orduların hücum ve ricatlarına göre, kimi zaman İspanyol kolonlarını kimi zaman da mağlup «isyancıları» katletmişlerdir.

Taca karşı ayaklanmış İspanyol sömürgeleri üzerinde ırklar arası bir savaşın kâbusu dolanır. Uzun yıllar baskı altında tutulmuş olan bölgesel veya toplumsal gerilimler, bağımsızlık savaşlarının yarattığı ortamda olanca güçleriyle günışığına çıkmıştır. İspanyollar da, İspanyollara karşı ayaklananlar da, bu gerilimleri tam denetleyemeseler bile, hep kendi yararlarına kullanmaya çalışırlar. Bu konuda da yine Venezuela ilginç bir örnektir. Savaşın toplumsal yönlerinin özellikle ön plana geçtiği bu ülkede, toplumun en alt tabakalarında yer alan *zambo* (*) ve *mulato* (**) kırmaları kralcıların, yerli kreol soylularının yandaşı isyancılara karşı topladıkları asker deposunu oluşturdular. Bir masal kahramanı gibi görülen Boves, melez kanlı süvarilerinden oluşan çetelerini, İspanyol kralının hesabına eğitti ve kralın emrine sundu. Apureli Attila'yı izleyen adamlar, sonradan bağımsızlık kahramanı «General» Paez'in birliklerine geçtiler. Venezuelalı pozitivist tarihçilerin iç savaştan bize bıraktıkları korku tablosu, bir bakıma «barbar istilaları zamanındaki Roma dünyasının» manzaralarıdır. Irklar arası bir savaştan ve halk ayaklanmasından ürken mülk sahibi zenginlerin büyük korkusuna tercüman olan çıkarcı abartmalarla dolu değil midir bu tarihçilerin yazıları? Hiç kuşkusuz evet. Öteki bağımlı krallıklarda mülkiyet hakkını onaylamak üzere rakipler arasında varılan uzlaşmalarla[8] pleblerden gelecek tehlikelere karşı bir nebze korunan sömürge dengesinin şiddetle çöküşü, hemen her tarafta merkezkaç güçleri dizginsiz bırakarak, yerleşik siyasal yapıların dağılmasına yol açtı ve bütün bir toplumsal hiyerarşiyi baştan sona sarstı.

İspanyol kurumlarının çöküşü, savaş beylerine meydanı boş bıraktı. Latin Amerika ülkeleri arasındaki idari bölünmeler ve sı-

(*) **Zambo:** Kızılderili, negro kırması. (ç.n.)

(**) **Mulato:** Beyaz ve negro kırması. (ç.n.)

nırların çizilişi, sömürgeci güce karşı verilen savaşın izlerini taşır. Bunu, XIX. yüzyıl başı İspanyol Amerikası'nın iktisadi örgütlenme biçimi de kendi yönünden kolaylaştırmıştır. Büyük Britanya'nın güdümünde pazar ekonomisinin kıtaya nüfuz etmesine ve Avrupa'ya yönelen ürün ihracının çok eskilere gitmesine karşın, beslenme tarımına ve kendine yeterli cemaat yaşamına verilen önemle, ulaşım güçlüklerinin sürmesi, siyasal yönleri ağır basan bu kapitalist öncesi toplumları biçimlendirmiştir. «Kapitalist gelişmenin reaksiyoner yolu»[9] diye adlandırılan üretim ilişkilerindeki gerilik, söz konusu özellikleri daha da kuvvetlendirmektedir. İşte bunun içindir ki, Lukacs'ın sözünü ettiği kapitalizm öncesi toplumlarda olduğu gibi, geçen yüzyılın ilk çeyreğinde Latin Amerika'da da, «iktisadi yönden karşılıklı bağımlılıkları kapitalizme oranla daha sınırlı ve daha az gelişmiş olduğu için, tarafların özerkliği daha fazladır». Çünkü «bir toplumun yaşamında mal dolaşımının rolü ne kadar zayıfsa, toplumun ve devletin örgütsel bütünlüğü de o ölçüde zayıf olacak, toplumun gerçek yaşamında o denli sınırlı bir rol oynayacaktır»[10]. Siyasal çözülme, iktisadi nedenlere dayanır ama, açığa çıkışı savaşla olur. Dahası, bağımsızlıklarının şafağındayken Latin Amerika cumhuriyetlerinin çoğu, az çok süreklilik gösteren bir genelleşmiş savaş hali yaşamaktadırlar.

Devlete Karşı Ordular

Alt-Kıta'nın sömürgecilik sonrası toplumlarının mayalandığı bu karışık dönem, aynı zamanda *caudillo*'lar çağıdır. *Caudillo*, kuşkusuz silahlı adamdır, ama yine de meslekten askerin tam zıddı olan bir tiptir. Meslekten gelme bir asker hem bürokrasinin bir parçası, hem de o bürokrasinin ürünü olan bir insandır. *Caudillo* toplumsal ve kurumsal çözülmenin yarattığı bir varlıktır. Birçok ülkede, kurtuluş ordularının şefleri, daha 1825'li yıllarda, yani zafere ulaşılır ulaşılmaz, kimi zaman bir fief oluşturarak, kimi zaman da «ulusal» iktidarı ele geçirmeye çalışarak *caudillo* kimliğine büründüler. Çok daha sık görülen bir başka durum da muzaffer orduların, şeflerinin peşisıra, zaten pek belirgin olmayan ya da lafta kalan ulusal sınırları kendilerine fazla dert etmeden, bütün kıtayı kısmetlerini arayarak dolaşmalarıdır. Generaller bir taht peşinde, onları izleyen adamlarıysa ganimet ve kolayından yaşamak peşindedir. Çıkarlarını korumak ve iktidarlarını sağlamlaştırmak amacıyla devrim girişimini başlatan sivil seçkinlerse, şeritlerini savaş meydanlarında kazanan bu asker eskilerinin saldırganlığından yanıp yakınmaktadırlar. Bu ordular, oluş halindeki devletlere pek pahalıya malolmuştur. Gerçekten de, çoğu durumda bu yeni cum-

huriyetlerin kamu harcamalarının yarısı askeri bütçelere gitmektedir.

Yaygın şiddet döneminin meyvesi olan bu «obur militarizm», bazı ülkelerde siyasal sistem yerini tutmaktadır. Bağımsızlık savaşlarının sonunda, «silahların iktidarından daha üstün bir iktidar bulunmadığı»[11] ve birkaç istisna dışında, diğer kurumlar da hiç bir varlık gösteremediği için, ordu herşey anlamına gelmektedir. Örneğin, 1825'den 1879'a kadar süren uzun ve karanlık bir dönem boyunca, Bolivya renkli megolomanlıkları efsaneleşen «barbar *caudillo*»lar tarafından yönetildi. «Kurtarıcı» birliklerin arasından çıkan bu *caudillo*'lar, hükümeti ele geçirmek, dahası zenginleri haraca bağlamak için kendilerine bağlı ordular oluşturdular. Örneğin, halkın çok sevdiği Isodaro Belzù (1848-1855) bunlardan biriydi. Belzù, onun kişiliğinde sonradan görme melez tipini horlayan soyluları dize getirmek amacıyla, halk tabakalarının temsilcilerinden ve *cholo*'lardan (*) oluşan kendi ordusunu kurdu ve Santa Cruz'un seçkinci ordusunu dağıttı. Bir diğeri de gürültücü Mariano Melgarejo'ydu: Halk geleneklerinin kuşaktan kuşağa naklettiği binlerce hikâyede geçenler doğruysa, Bolivya tarihinin bu tuhaf kahramanı ve ipe sapa gelmez tiranı, 1864'de zorla devlet başkanlığı makamına oturdu.

Çıkar ve ideoloji çatışmasından kaynaklanan sivil mücadelelerde de, eğer anlaşmazlıklar bağımsızlık savaşı eskisi askerlerin hakemliğinde çözüme kavuşturulmamışsa, hemen silâha başvurulmaktadır. Kimi yerde liberaller ve muhafazakârlar, kimi yerde de merkezciler ve federalistler partizan ordular kurarak iktidarı ele geçirmek üzere mücadeleye girmektedir. «Resmi» ya da zamanın deyişiyle «günün» partisine karşı, muhalefetin kendini ifade için ayaklanmadan başka bir aracı yoktur. Kolektif şiddet tekelleştirilmemiştir henüz. Zayıf devlet, hiçbir şeyi denetleyecek durumda değildir. Kişisel ya da sözde kamusal özel ordular, bir devlet aygıtının ortaya çıkmasına ve kurulmasına engel olmaktadır. XIX. yüzyıl sonuna kadar, Latin Amerika'nın hemen her yerinde ulusları yapan orduların, devletlerin kuruluşunu engelledikleri rahatlıkla söylenebilir.

Başlattığı başıbozukluk dönemiyle bağımsızlık savaşı bunalımını tarih, esas itibariyle, İspanyol İmparatorluğu'nun parçalanması ve askeri nitelikli yeni siyasal ünitelerin kurulması olayı olarak ele alır. Bu bunalım, Halperin Donghi'nin deyişiyle alt-kıtayı «uzun bir bekleme»[12] dönemine sokmuştur. Savaşın yıkıntıları ar-

(*) **Cholo**: Kızılderili, Avrupalı kırması, melez. (ç.n.)

dından gelen bu kararsızlık dönemi iktisadi açıdan, kıtanın dünya pazarıyla bütünleşmesine pek de elverişli değildir. Zamanın önde gelen sanayi ülkesi olan İngiltere'nin gözetimi altında gerçekleşen yeni uluslararası işbölümü, iktisadi konjonktürün de desteğiyle hammadde üreticisi ülkelerin piyasaya girmesini kolaylaştırdığında, altkıta uluslarında yeni bir düzenlemeye gidilmesi de gündeme geldi. Atlantik ötesi taşımacılığındaki gelişme ve Avrupa'da artan büyük talepten yararlanarak «iktisat çağı»na girmek için devlet örgütünün kurulması bir gereklilik halini aldı. İktisadi koşullar yeni sömürge düzeninin gerektirdiği önemli değişimleri başlatabilecek güçte bir grubun doğmasına uygundu. Ama bunun için her şeyden önce ademi merkeziyetçi militarizmin ve başıbozuk asker birliklerinin hesabı görülmeliydi. Çünkü, şiddet devlet eliyle tekelleştirilmeden, hammadde ihracatçılarının önayak olduğu ve onların yararına işleyen bir iktisadi modernleşme gerçekleşemezdi. «Barış ve yönetim», «düzen ve ilerleme» o dönemin pozitivist sloganlarıdır. Arjantin'in anayasaya uygun olarak seçilen başkanı General Roca (1880-1886 ve 1898-1905), «devrimlerin - yani siyasal isyanların - Londra Borsası'na kayıtlı değerler olmadığını» düşünen tek kişi değildi. Batı metropollerine bağımlılığa canla başla koşan, maddi gelişmeye - bazen kültürel gelişmeye de, ama asla toplumsal gelişmeye değil - susamış yetkililer açısından yabancı sermayenin güvenini kazanmak, üretim yapmak ve mal ihraç etmek için en önemli şey, sivil toplumu silahlardan, siyasal yaşamı da askerlerden arındırmaktı.

Güney Amerika ülkeleri, biraz geç de olsa, bu amaca ulaşmayı zaman içinde başardılar. Ancak Nikaragua ve Dominik Cumhuriyeti gibi bazı Karaib ve Orta Amerika ulusları, herkes tarafından meşruiyeti tanınmış ve asgari düzeyde de olsa birlik ve süreklilik kazanmış bir siyasal aygıtı oluşturma başarısını gösteremeden XX. yüzyılın ilk otuz yılını yoğun kargaşa içinde geçirdiler. Toplumu militarizmden arındırma süreci, başka yerlerde (Ekvador'da olduğu gibi), bazen hiç beklenmeyen biçimlerde gelişti. Bazı durumlarda bu süreci, yağmacı militarizmin varlığını meşru kılacak tek şeyden, savaş yapma yeteneğinden bile yoksun oluşu, bir hayli kolaylaştırdı.

Bu haşarı ve gürültücü, kılıçlarını büyük cakayla çeken, konuşurken aşağıdan almak nedir bilmeyen asker eskileri, - aralarında «Temmuz veya Aralık kahramanları», «büyük koruyucular», «iyilikseverler» ve akla gelebilecek her tür «restoratör» vardı - bir yandan ulusun vefasını, kamu hazinesinin alicenaplığıyla göstermesini beklerken, bir yandan da yabancı düşman karşısında haysiyet-

lerini bir paralık etmekten geri kalmıyorlardı. Ülkesi Meksika'nın otuz yıl süreyle felaketi ve *caudillo*'lar şeref listesinin en zırzop simalarından biri olan ünlü General Santa Anna, 1847'de Texas'ın elden çıkması sırasında Birleşik Devletler karşısında siyasal ustalığına denk düşen bir askeri yeteneksizlik sergiledi. Dört kez diktatör olan, dört kez alaşağı edilen, vatan hizmetinden kaybettiği bacağına muhteşem bir defin töreni düzenlettiren, döğüş horozları tutkunu bu Napolyon hayranı, Yankee'lerin askeri güçleri önünde, kötü yetiştirilmiş ve disiplinsiz üç orduyu ardı ardına kaybetti, Mexico'nun Amerikalılar tarafından işgaline neden oldu ve ulusal toprakları parçalattı. Felaketin büyüklüğü ordunun saygınlığını sıfıra indirdi. Nitekim, birkaç yıl sonra subayların sömürge döneminden miras kalan ölçüsüz ayrıcalıklarına son verildi. 1872'ye kadar aralıksız olarak iktidarda kalan Péru ordularıyla, ülkeyi değilse bile hükümeti işgal altından tutan Bolivya orduları da, 1879'da Şili'ye karşı Pasifik Savaşı patlak verdiği zaman, askerleri elli yıldan beri siviller önünde esas duruşta duran bu ülkenin taarruzu karşısında hezimete uğradılar. Savaş sırasında zaman zaman gösterdikleri yiğitliğe rağmen, Bolivya yenilgi sonucu denize açılan topraklarını kaybetti; Peru da maden yönünden zengin Tarapoca eyaleti üzerindeki bütün haklarından oldu.

Gerçekten de, Şili, devleti orduya karşı kurma çabalarında en başarılı olan ülkeydi. Resmi tarihin «anarşi» diye adlandırdığı bağımsızlık savaşı karışıklıkları, Şili'de komşu ülkelerdeki kadar kanlı ve yıkıcı olmakla beraber, oldukça kısa sürmüştü. Hasım gruplar arasındaki son çatışma olan 1833 tarihli Lircay savaşından önceki üç yıl içinde beş devrim girişimi yaşayan Şili, 1883'te kabul edilen otoriter ve muhafazakâr Anayasa'dan itibaren, İspanyol Amerikası'nın diğer ülkelerinden çok farklı bir siyasi istikrar dönemine girdi. İspanyol Bask kökenli soyluların vesayeti altında bir düzen hükümeti kurulmasını isteyen merkezci muhafazakârlar - *pelucone*'ler - karşısında, «öfkeli» cumhuriyetçilerin, liberallerin ve federalistlerin - *pipiolo*'lar - uğradığı yenilgi, aynı zamanda sivillerin ordu üzerindeki zaferini de perçinledi. Liberallerle işbirliği içindeki ordunun önemli bir bölümünü, Lircay'de sivil milisler ezip geçtiler. Başkanlık makamına oturan Portales, insanı hayrete düşüren dengesini 1891'e kadar koruyabilen muhafazakâr cumhuriyet kurumlarını yerleştirdi. Güçlü bir yürütme organına dayanan bu «Portales'ci Cumhuriyet», «ordunun subay kadrolarını liberal eğilimlerden ve o zamana kadar ayaklanmalara ve *pronunciamiento*'lara yatkınlıklarıyla tanınanlardan acımasızca temizleyerek, sivil iktidarın üstünlüğünü benimsettirdi. 1837'de sayısı 3000 kişinin altına

düşürülen bu küçültülmüş orduyu dengelemek için, Portales, 25.000 kişilik askerleştirilmiş bir sivil milis örgütü kurdu[13]. Şili askerlerinin siyasal sorunlardan uzak tutulmasında, yüzyıl sonundaki Arjantin gücünün yarattığı korku kadar, Peru-Bolivya ittifakına karşı verilen savaşlar (1836-1839 ve 1879-1883) ve güneyde Araucan «sınırı»nın «huzura kavuşturulması» için aralıksız sarfedilen gayretler de etkili oldu. Tarihin garip bir cilvesi olarak General Pinochet ve ideologları Portales'in otoriter cumhuriyetini yeniden canlandırdıklarını iddia ediyorlar, ama bunu yaparken unuttukları şey, Şili devletini kuran ve «otorite ilkesi»ni yerleştiren Portales'in hayatında en fazla, kamu yaşamını askerlerden arındırmaya özen göstermiş olduğu gerçeğidir.

Peru'da ise durum bundan çok farklıdır. En dinamik yönetici grupların sivil kadroların üstünlüğünü sağlama yolundaki çabaları bu ülkede ancak sınırlı bir başarıya ulaştı. 1821'den 1872'ye kadar iktidara hemen hemen kesintisiz bir biçimde hep askeri şefler geldiler. Askeri olmayan bir hükümetin düşüncesi bile, çok kişiye ütopya olarak gözükmekteydi. Öyle ki, oldukça ılımlı bir siyasi programla kurulan «sivilci parti», sesini pek de yükseltmeye cesaret edemeden ancak sivillerin ve askerlerin sırayla iktidar olmasını talep etmekteydi. 1872'de Manuel Pardo, işte bu partiye yaslanarak, bir halk ayaklanması sonucu iktidardan uzaklaştırılan askerlerin yerine, Peru'nun kongre tarafından seçilen ilk anayasal başkanı oldu. Pardo, önce askeri harcamaları kesti, sonra da orduyu dengelemek için ondan daha fazla sayıda askeri olan ulusal muhafız bölüğünü kurdu, ama, Pasifik Savaşı'nda Şili karşısında yenik düşülmesi pretoryenlere (askeri yöneticilere) 1872'nin rövanşını alma fırsatını verecekti. Oldukça aşina olunan bir senaryo uyarınca, boş yere akıtılmış kanla, bireysel düzeyde kalan birkaç yiğitlik örneğinden dem vuran haysiyeti kırılmış ordu, yenilgisinin sorumlusu olarak techizat noksanlığını ve askerlere göre ulusal duygulardan, genel çıkar kavramından yoksun, hırslı, yoz, sivil «siyaset adamları»nın beceriksizliklerini gösterdi. Bu felaketten - Şili ordusu Lima'yı işgal etmişti - üç yıl sonra, Brena kahramanı - Şili'ye karşı verilen savaştaki bir muharebenin adı - General Cáceres, bir hükümet darbesi yaparak, 1886'da başkanlık koltuğuna oturdu.

Cáceres'in yumruğu hayli ağırdı. Halk kısa bir sürede keyfi yönetimden bıktı. İngiliz sermayesine bağımlı oligarşi de iktisadi konularda askerlerin otoriter dirijizmini onaylamıyor ve gelişme yasalarını görmemezlikten gelmelerini eleştiriyordu. Bırakınız yapsınlar siyasetine ve yabancı şirketlere imtiyaz tanınmasına yatkın bü-

yük *guano* (*) ve nitrat çıkarları yönetime muhalefet etmeye başladılar. Liberalizm yandaşları ve Peru'nun dünya ekonomisine dahil olmasını savunanlar açısından artık yönetimi askerden arındırmak bir gereklilik olmuştu. Dolayısıyla «sivilciler», atlı birlikler *(monteneras)* örgütleyerek yönetime karşı ayaklanan, eski bir «dirijist» olup sonradan liberalizme dönen Piérola'yı desteklediler. Aylarca süren çatışmalardan sonra düzenli ordu, hayli kötü donatılmış ve fazla bir eğitim görmemiş sivil milisler karşısında yenilgiye uğradı. 1895'te Piérola, Lima'ya girdi ve başkanlığı işgal etti. Bu, düzenli Peru ordusu için Pasifik Savaşı'ndan sonra gelen yeni bir aşağılanmaydı. Siviller yirmi yıl süreyle iktidarda kaldılar. Ama oligarşi ve egemen gruplar, kökeni oldukça eskiye giden militarizm karşıtı tavırlarını 1930'lara değin koruyacaklardı.

Egemen militarizme karşı siyasi güçlenme girişimleri arasında en ilginci, hiç kuşkusuz, geçen yüzyılın ortalarında Ekvador'da gündeme gelenidir. Ekvador'daki sivilleşme süreci ünlü bir isimle özdeşleşmiştir: Gabriel Garcıa Moreno. Garcıa Moreno, «Sacré-Coeur de Jesus Cumhuriyeti»nin kurucusu olup geçen yüzyılın sonunda Hıristiyan rahipleri tarafından Fransa'da saygıyla anılan biri ve garip bir teokratik devletin başkanıydı. Aslı aranırsa Garcıa Moreno devleti kurmak için sırtını Kilise'ye dayayan bir siyaset adamıydı.

Ekvador, 1830'dan 1845'e kadar, ülkenin mutlak efendileri olan askerlerin çizmeleri altında çırpındı. Bu arada, Siera ile sahil şeridini karşı karşıya getiren bölgesel ve siyasal bir bölünme ortaya çıktı. General Urbina, 1852'de sahil şeridinin liberal burjuvazisiyle ordu arasında bir ittifak kurdu. Urbina yönetimi Siera Bölgesi'nin fakir köylüleri lehine liberal önlemler aldı. Bunun üzerine iç bölgelerin muhafazakâr büyük çiftçileri önce direndiler, sonra da ayaklandılar. Yöresel ayaklanmalar ülkeyi dağılma ve parçalanma noktasına getirdi. Kıyı şeridinin merkezi Guayaquil'de, Siera Bölgesi'yle iç kesimlerin merkezi Quito'da ve And Dağları üzerindeki yüksek yaylaların merkezleri Cuenca ve Loja'da özerk hükümetler kuruldu. Peru bu durumdan yararlanarak komşusunun bir kısım toprağını işgal etti. Ülkenin başlıca limanı ablukaya alındı. İşte bu sırada Quito hükümetinde, eşine az rastlanır türden enerjik bir adam ortaya çıktı. Bu adam Garcıa Moreno'ydu. Ekvador tarihinde kişiliği çok tartışılan, aynı zamanda kimya ve dini hukuk uzmanı olan bu garip kişi, merkezkaç güçlere kuvvet yoluyla direnmek için iktidarı eline aldı.

(*) **Guano:** Lifleri dam kaplamada kullanılan palmiye ağacı. (ç.n.)

Garcıa Moreno, kimilerine göre tanrının Ekvador'a bir lütfu «kendini Hıristiyan hukukuna adamış bir kurban ve intikamcı»[14], karşıtlarının gözünde ise bağnaz bir dindar, «idam sehpasının azizi» ve baskı tutkunu bir sadistti. Aslında, Garcıa Moreno, ülkeyi Sacré-Coeur'e adadığını - bu sıralarda Paris'te de (1873'te) aynı adla bir kilise inşa ediliyordu - ve kutsal bir amacı gerçekleştirmekte olduğunu ileri sürerek kimseye soluk aldırmayan sert bir baskı rejimi uygulamaktaydı; ama aynı zamanda da devletin 1859'da yaşadığı bölünme tehlikesinin bilincinde bir devlet adamı olarak, bölgesel ve kesimsel farklılıkları ikinci plana atmak üzere ülkesini modernleştirmeye ve merkeziyetçiliğe yöneldi. Zorunlu çalıştırma siyaseti sayesinde yollar, Cizvitler ile Hıristiyan Okulları'nın papazları için okullar inşa ettirdi, Ekvador'a teknik öğretimi getirdi (ama üniversiteyi de kapattı), bayındırlık çalışmalarını başlattı ve vergi sistemini yeniden düzenledi. Kimilerine göre Moreno, modern Ekvador'un yaratıcısıydı. Bu modernleşme çabasında, ne bölünme nedeni haline gelmiş olan orduya, ne de henüz mevcut olmayan siyasal partilere dayanabilirdi. Geriye kala kala, diktatörün kendi deyişiyle «Ekvadorlular arasındaki tek bağ», ya da biricik ulusal kurum olan Kilise kalıyordu. Ekvador'daki durumun çelişkisi çok açıktır: Yazar Juan Montalvo'nun başı çektiği Moreno'ya düşman liberaller, hükümetin ortaçağ karanlığını anımsatan yanlarına karşı «kozmopolitizmi» yüceltirken, Garcıa Moreno, ülkeyi baştan aşağı değiştirme işinde kendisine yardımcı olmak üzere Roma Kilisesi'ne çağrıda bulunuyordu. Dahası da var: Bu ilahiyatçı kimyager, geliştirmeyi ve bilimi harekete geçirme işini Syllabus Kilisesi'ne emanet ederken bunaltıcı bir tek parti yönetimi kuruyordu. Bütün büyük Amerikalı şeflerin ateşli bir hayranı olan Perulu Garcıa Calderon'un deyişiyle «otuz yıllık militarizm»e[15] karşı Ekvador'da devleti kuran Garcıa Moreno'dur. Ama bu, kendini tamamen kutsal görevine adamış bu teokratın Ekvadorlu subayları Prusya'ya göndermesine hiç de engel olmamıştır. Tabii bu arada, 1860'da yaşanan anarşi sırasında, Ekvador'da bir Fransız mandası kurulmasını istediğini de hatırlatmadan geçmeyelim.

Askersiz Bir Militarizm mi?

Bağımsızlık döneminin anarşisi durulup, kılıçlar kına sokulduktan ve toplumsal yapılarla, ülkenin dünya pazarındaki yeri sağlama alındıktan sonra, bu cakacı, yüksekten atıp tutan askerlerin taşkın ordularından, devletin omurgasını oluşturan ve işleyişini garanti altına alan modern ordular çıkacaktır.

Yasal şiddet tekeliyle donatılmış devlet aygıtının bir parçası olan sürekli ordulara kıtada tek tük rastlanırdı ve subaylar asker olmaktan çok birer maceracı ve savaşçıydılar. Bununla birlikte aralarında daha o zamandan bir askeri örgüt nüvesini yerli yerine oturtmaya çalışan kimi profesyoneller de vardı. Bu açıdan, bağımsızlık savaşlarından itibaren, simgeleşen ve birbirine hiç benzemeyen iki meslekten subay tipini karşılaştırmak anlamlıdır. Arjantin'in, Peru'nun ve Şili'nin kurtarıcısı (Libertador) Buenos Airesli San Martin ve Venezuela'nın resmi tarih yazarlığına göre özgürlük destanının «öncüsü» Caracaslı Miranda.

İspanya'ya sekiz yaşında gelen San Martin, Madrid asiller kolejine girdi, 1789'da Murcie alayına alındı. Böylece, İspanya'da subay olmak için izlenen olağan yollardan geçti. 1811'de İspanyol ordusundan ayrıldığında, yarbaydı. 1812'de doğduğu ülkeye geri döndüğünde güney yarımküresinin özgürlük mücadelesinde vurucu gücü oluşturan And ordusunu, günün en iyi askeri modellerine göre örgütledi. Atlı çetelerden *(montonera)* çok farklıydı, bu ordu. Komuta birliği, hiyerarşik yapı, silahlara ya da hizmet sınıfına göre dağılım, teçhizatın standartlaştırılması gibi düzenli ordulara özgü unsurlar görülür bu orduda. Dört tabur piyadeden, beş bölük süvariden ve bir bölük topçudan oluşan bu ordu, üç kıtaya ayrılmıştı ve herbirinin bir kurmayı bulunuyordu. Ve San Martin, ordusundaki meslekten asker olan tek subay değildi.

Miranda'ya gelince, o bir kumaş tüccarının oğluydu, o da İspanya'ya gitti ve bir miktar askeri öğrenim gördükten sonra, Prenses alayında bir yüzbaşılık belgesi satın aldı; 1774'te İspanyol ordusunun saflarında Fas seferine katıldı. Florida'da İngiltere'ye karşı savaştı. Yasadışı ticari faaliyette bulunduğu için ordudan tardedildiğinde - Kuzey Atlantik'te esir ve mal kaçakçılığı yapmakla suçlanmıştı - yarbay rütbesindeydi. Bağımsızlık düşüncesine adayacağı maceracı kaderi, bu pek onurlu olmayan dönüm noktasında başladı. Ne vatanı, ne de ordusu bulunan bu general, davasını anlatmak, ülkesini İspanyol vesayetinden kurtarmak için destek bulmak üzere sırasıyla Pitt'e, büyük Katerina'ya ve Fransız Devrimi'nin yöneticilerine başvuracaktı. Kısa bir süre diktatörlüğünü ilân eden ve sonra da yenik düşen Miranda, sonunda kendi subaylarınca İspanyollara teslim edildi.

Ancak, bağımsızlık ordularının şeflerinin büyük çoğunluğu ne düzenli ordu görmüş, ne de herhangi bir askeri eğitimden geçmiş kişilerdi. Bir çeteye ya da hizibe şeflik, paçavralar içindeki köylülerin oluşturduğu *montonera*'larda yüzbaşılık eden bu subaylar, daha üst rütbedekilere öykünen, gülünç üniformalar taşımaya pek me-

raklı insanlardı. Latin Amerika uluslarının doğuşuna denk düşen karışıklık döneminin *caudillo*'ları başını çektikleri ayaklanmalarda bazı askeri tecrübeler edinmiş sivil kişilerdi. Bundan yaklaşık bir yüzyıl sonraki Meksika devrimi sırasında da durum pek farklı değildi. John Reed, devrimci gelenekleri renkli ve gerçeklere derinden nüfuz eder biçimde resmettiği tablosunda, bize bu konuda pek çok bilgi aktarıyor. Bu cümleden olmak üzere, 1915'te cumhurbaşkanı olan Venustiano Carranza hakkında kuzey Amerikalı gazeteci şunları yazıyor: «Madero devrimi patlak verdiğinde, Carranza savaşa sanki ortaçağda yaşıyormuşçasına gitti. Topraklarında çalışan *poene*'leri silahlandırdı ve aynen bir feodal senyörün yaptığı gibi, onların başına geçti...»[16]

Sarape'lere ya da *poncho*'lara (*) sarınmış birliklerden oluşan bu tip orduların subayları, savaş sanatından tümüyle habersizdiler. Eski askerlerden ya da anadan doğma savaşçılardan oluşan bu subaylar, cesaretleri ya da yırtıcılıkları, gözüpeklikleri ve dayanıklılıklarıyla kendilerini kabul ettirmişlerdi. Eğer savaşlarda ölmezlerse, hızla yükselirlerdi. Rütbelerini de temayüz ettikleri eylemlerde kazanırlardı. Kahramanlık destanlarının yarattığı bu adamlar oldukça gevşek ve yükselmeye açık bir hiyerarşi dayattılar. Örneğin sonradan Uruguay'a diktatör olan General Latorre, acıya duyarsız biri diye bilinirdi. Kuzey Arjantin'deki Rioja yaylalarının *caudillo*'su El Chacho Penaloza, yüzbaşı rütbesini, düşmanın toplarını kementle ele geçirdiği için almıştı. Şiddetin daha az olduğu dönemlerde, daha siyasi bazı subaylar da rütbelerini yalnızca «devrimci liyakatlerine», yani iktidarı ele geçirmesine yardım ettikleri şefin dostluğuna borçluydular. Keyfi biçimde atanan bu subayların da hiçbir teknik bilgileri yoktu. Bu tip ordularda disiplin ve hiyerarşi, sadakat ve güvenden daha az geçer akçedir. John Reed, Meksika devrimci ordularının subayları hakkında şunları da yazıyor: «Bu subayların rolü, birliklerinin başında savaşmanın ötesine geçmiyordu. Askerlerin hepsi, onları silah altına almış olan generali feodal bir senyör gibi görüyorlardı. Askerler ona sadakat bağıyla bağlıydılar ve başka hiçbir klanın subayı onlar üzerinde otorite kuramazdı»[17]. Bundan, özel ordularla devlet bünyesindeki ordular arasındaki farkın çok net olmadığı anlaşılıyor. Zaten, askeri okullar da büyük çoğunluğuyla, yalnızca kağıt üzerinde var görünüyorlardı ve ulusal ordu ancak taşıdığı üniforma sayesinde ayırdedilebiliyordu.

(*) **Sarape ve poncho:** Meksika köylülerinin giydikleri atkı ya da battaniye türü giysiler. (ç.n.)

Subaylar bir kast değildiler; çünkü orduya girişleri bile kurallara bağlanmış değildi. Bu dönemin militarizmi, hem toplumsal planda, hem de ülkelere göre değişik özellikler gösterir, ancak aynı mantıktan hareket eder. Çoğu durumda hiyerarşi, toplumsal hiyerarşiye uydurulmuştur. *Caudillo*'lar, generaller, büyük toprak sahipleri ya da bunların oğulları, yani yörenin önde gelen kişileridir. Ancak şiddet, cesarete ve gözüpekliğe verilen prim, itibar ve mevki kazanma isteği iktidara uzanan yolu demokratikleştiren unsurlardır.

Rioja eyaletinin *caudillo*'su ve generali Arjantinli Facundo Quiroga büyük bir *hacendado*'nun (*) oğludur, eyalet milis kuvvetlerinin komutanlığını da bu sıfatla soydan devralır. Daha sonraları ve yüzyılın sonuna kadar, Arjantinli subayların birliklerde eğitim görmeleri esası benimsenir ama subay adayı olmak için iyi aileden geldiklerini kanıtlamaları gerekmiştir. Mal mülk sahibi bu kişiler için askerlik mesleği genellikle sürekli bir iş değildir. Harekatlardan sonra ordular dağıtılıyordu. Bu işe kendini adayan eşraf, askerliği, bir meslekten çok onurlu bir hizmet olarak görürdü. Başka yerlerde, hiçbir yönetici sınıfın otoritesini kuramadığı daha akışkan ve daha altüst olmuş toplumlarda, Bolivyalı Alcides Arguedas'ın Ortegavari deyişiyle, «Barbar *caudillo*»ların birbirini izlediği belkemiksiz ülkelerde, *pueblos enfemos*'da (hasta halklar) militarizm tam bir toplumsal tırmanış sürecidir. Örneğin Bolivya'da, çok mütevazi bir melez kökenden gelen, onbeş yaşında yukarı Peru'daki devrimci ordunun saflarına katılan, halkın sevgilisi Tata Belzu[18], 1848'de başkanlığa yükselen gözü kara bir savaşçıydı. Dokuz yaşında orduya katıldığı söylenen ve daha sonraları «general» olmadan önce noter katipliği yapan Melgarejo, yerli kitlelerin sevgisini kazanmaktan çok aşırılıklarıyla temayüz etmişti. Üvey kardeşi tarafından öldürülen bu acımasız alkolik de bir melezdi ve cesareti, ona, bir hükümet darbesi sonunda iktidarın tepesine çıkmasını sağlayan hızlı bir askeri kariyer kazandırmıştı. Gömleğini kurşuna dizdirip dizdirmediği, 1870'de Prusya'ya savaş ilan edip etmediği (III. Napoleon'a yardım etmek için), hatta siyasi program yerine «bırakın keyfini çıkarayım» deyip demediği kesin olarak bilinmiyor. Ama bu tür söylentilerin altında halkın benimsediği efsaneler yatmakta. Yedi yıl iktidarda kalan şehvet düşkünü, öfkeli, sapık, hayasız ve her an ya yerlilerin topraklarını ya da ulusal toprakların sınıra yakın eteklerini satmaya hazır biri olan Melgarejo, Bolivya siyasal sözlüğüne bir kelimenin girmesine neden oldu: *Melgarejismo*. Se-

(*) **Hacendado**: Hacienda sahibi. (ç.n.)

fahatin, ölçüsüzlüğün ve militarizmin bir karışımı demek olan bu kelime, o zamandan beri bu yüksek yaylalar ülkesinde çok işe yaradı. Uruguay tarihinde *militarismo* dönemi olarak adlandırılan, yani 1876 ile 1886 arasında Lorenzo Latorre, Maximo Santos ve benzeri birkaç kişinin diktatörlüklerine sahne olan dönem bile salt rastlantı sonucu subay olmuş bu tür anadan doğma savaşçılara dayanmıştır. Dolayısıyla bu diktatörlükler pretorien diktatörlüklerden oldukça farklıdır. Bu durumda iktidar bir kurumun değil, fakat «asker kahramanlar»ın elindedir. Santos, binbaşı olmadan önce, öküz arabası sürücüsüydü. Ne var ki Uruguay ordusunun, bir bütün olarak meslek çıkarına yönelmesi de onun diktatörlüğü altında başladı. Nitekim subayların eğitimi için Askeri Akademi 1885'te kuruldu ve sürekli bir ordunun daha teknik hale getirilmesi ve modernleştirilmesi süreci de böylece gündeme girdi. Söz konusu ordunun oldukça kendine özgü ve çelişkili özellikleri vardı. Yaygın ve kitlesel bir partizan ordu karakterinde, dolayısıyla devlet-öncesi bir görünüm taşıyan, XIX. yüzyıl Uruguay «militarizmi», yine de bazı komşu ülkelerde askerlerin yasaları yaptıkları (ve bozdukları) o korkunç ve yıkıcı anarşilere pek az benzer.

Latorre ve Santos ülkede düzeni kurdular, ticaret ve mülkiyet güvenliğini sağladılar ve büyük toprak sahiplerinin Avrupa pazarına yönelik olarak giriştikleri et ve süt üretimi için huzura ihtiyaç duydukları bir sırada başıbozukluğu ve eşkiyalığı yasakladılar. Telgraf ve demiryoluyla çağdaş olan bu askeri hükümetler, «*gaucho*'nun (*) ölümüne» ve *el ambrador*, yani dikenli tel çevrilerek tarlaların kapatılmasıyla kırsal kesimde manzaranın altüst oluşuna önayak oldular. Böylece iktidarın merkezileşmesi, dünya pazarı ile bütünleşmeye eşlik etti. Bu durumda militarizm, devletin yerleşmesine ve oturmasına engel olmadığı gibi, tersine onu güçlendirmişe benzemektedir.

Daha önce de değindiğimiz gibi, gerçek bir militarizm, istikrarlı ve etkin bir devletin kuruluşundan önceye rastlayamaz ve Latin Amerika'nın geri kalanında da genellikle devletin kuruluşunu izlemiştir; fakat Uruguay'da bu iki olgu eşanlı yaşanır. Bu yüzden de bu militarizm uzun ömürlü olmamıştır. Dahası, bu tampon-devletin doğmasına yolaçan iç savaşlardan beri, silahlı kuvvetlerle ülkedeki iki parti arasında sıkı bağlar vardı: Bunlar *colorado* ve *blanco* ya da ulusal parti adlarını taşıyordu ve her ikisi de 1836'da savaş alanında doğmuşlardı. Uruguaylıların katıldığı ilk dış savaş olan Paraguay Savaşı'na (1864-1870) kadar bu ülkede, gerçek an-

(*) **Gaucho**: Sığır çobanı. (ç.n.)

lamda ulusal bir ordu yoktu. Bitmek tükenmek bilmeyen iç savaşlarda, iktidar için mücadele eden *caudillo*'lar büyük komşulardan biri ya da ötekiyle bağlantı kurmuşlardı. Brezilya'yla Arjantin ise, birine göre *güney*de, ötekine göre ise *doğu*da yer alan bu «eyalet»e göz dikmişlerdi. *Colorado* partisi Brezilya'nın müttefikiydi, beyazlarsa Arjantin tarafından destekleniyorlardı. Ama burada uzun uzadıya anlatmamıza gerek olmayan tarihsel nedenlerden dolayı 1850'den beri ulusal ordunun çoğunluğu *colorado*, buna karşılık Montevideo'yla kıyı şeridindeki ulusal muhafızların çoğunluğu da *blanco* yanlısıydı. *Colorado*'ların siyasal üstünlüğü, ulusal *blanco* partisinin silahlı ayaklanmalarına yolaçtı. Sonuncusunun 1904'te patlak verdiği bu ayaklanmalar *blanco bir caudillo* olan Aparicio Saravia'nın ölümüyle sona erdi. *Blanco*'ların egemen *colorado* partisine karşı silahlı mücadeleden vazgeçmeleri için iki taraf arasında imzalanan anlaşma, «devrimci ordu» subaylarının haklarına ilişkin askeri hükümler içermekteydi. Kurumun siyasi rengi üzerinde bir değişiklik yapmayan bu hükümler, olsa olsa, ordunun siyasal sistemden ve parti sisteminden ne kadar az özerkleşebildiğini kanıtlamaktaydı.

Değindiğimiz bütün bu örnekler, askeri nüfuzun ve baskı aygıtının gelişmesinin, Avrupa'da klasik çağda olduğu gibi devletin sanslarını ve *state-building* (*) sürecini pek de desteklemediğini gösteriyor. S. Finer'in çok haklı olarak belirttiği gibi, büyük, devamlı orduların kuruluşu, iktidarın ya da bir iktidar odağının kaynak toplama ve zorlayıcılık yeteneklerini artırmış, böylelikle bir devlet kurmasına olanak vermiştir[19]. Ekonomileri dışa dönük ve bağımlı olan uluslarda ise benzeri bir *kaynak toplama-zorlayıcılık çevrimi* oluşmamıştır. Bütçeyi kemiren yönü dışında ordunun herhangi bir mali rolü de olmamıştır. Çünkü bu ülkelerde kamu gelirlerinin büyük bölümü gümrüklerden ve uluslararası ticaretten elde edilmektedir. Bu da, çevre ülke olmanın doğurduğu, ihmal edilmemesi gereken bir özelliktir.

Militarizmsiz Askerler
Devlet Bünyesinde Silahlı Kuvvetlerin Kuruluşu

Kendine özgü, *ad hoc*, geçici ordulardan sürekli orduya, *caudillo*'ların özel ordularından devletin tekelindeki orduya geçiş, Latin Amerika'nın her yerinde gerçekleşmedi. Şefe sadakat bağından, kişisellikten uzak devlete sadakat bağına geçiş, basit bir süreç olmadığı gibi, kendiliğinden de gerçekleşmez. Bu evrim, üstüste ça-

(*) **State-building:** Devlet kurma süreci.

kışan bir sürü etkenin ürünü olmuştur. Devlet aygıtının iskeletinin kurulduğu yıllarda, ekonominin ihtiyaçları belirleyici bir ağırlığa sahip olmuşa benzemektedir. Oysa yüzyılın sonunda dünya pazarıyla bütünleşen toplumsal kuruluşların dışa dönük büyümesi, siyasal istikrar ve toplumsal barış gerektirmekteydi. Devletin kuruluşu, ihracatçı yönetici sınıfların çıkarlarına uygun düşüyordu. Sosyo-ekonomik örgütlenme, altyapıların inşası, hizmetlerin ve kamu yönetiminin yaygınlaştırılması zorunlulukları, devletin kuruluşuna yardımcı oldu. Bunun *tersi*ne bu dönemde uluslararası ticaretle bütünleşmeyi başaramayan, yaşamlarını küçük üretimle sürdüren, ihraç edilebilir herhangi bir ürünün güçlü bir burjuvazi ve kurulu bir toplumsal iktidar ortaya çıkaramadığı uluslarda, devletin cisimleşmesi gecikti, siviller arası kargaşa sürüp gitti, ulusal ordu bir türlü kurulamadı, daha doğrusu devlete bağlı görünüm altında özel bir ordu olma niteliğini hiçbir zaman aşamadı. XIX. yüzyıldan Somoza dönemine kadar Nikaragua'nın durumu, bu şemayı örnekliyor. Aynı şekilde XX. yüzyıl başında, ülke muz üreticisi olmadan önceki Honduras'da da durum buydu.

Bu yönde etkili olan, sadece ekonomi değildi. Düzenli, sayıca güçlü, iyi teçhiz edilmiş, şiddet tekelini elinde tutan bir ordunun örgütlenmesi bazı ülkelerde, aynı zamanda, subay kadrolarının en profesyonelleşmiş kesimlerinden gelen bir zorlamasının da ürünüydü. Korporatif değerler ve askeri etik, yavaş yavaş yolunu açıyordu. Komşu cumhuriyetler arasındaki çok sayıda anlaşmazlık, gerektiği gibi teçhiz edilmiş ve eğitilmiş, bünyesine vasıflı eleman alabilen orduları gerektiriyordu. Avrupa örnekleri (ve bunların seyyar satıcıları olan silah tacirleri) de bu yönde etkili oluyordu. Artık iyice kozmopolitleşmiş ve gözlerini geniş ufuklara çevirmiş burjuvaziler ulusal duyguyu yitirirken, bu duygu, ordular içinde gelişiyordu. Dahası, içerde önemli sivil muhalefetlerin ezilmesi için Brezilya'da[20], özellikle 1896 ve 1914'te olduğu gibi, silahlı kuvvetlerin kullanılması, subayların *status regni*'nin, yani devletin güvencesi olduklarının ve bu sıfatla bütçede ve yasalar önünde bazı ayrıcalıklara hak kazandıklarının bilincine varmalarına yolaçtı. Ulusal kimliğin simgeleri olan ordular, yenseler de yenilseler de, katıldıkları dış savaşlarda - doğrusu bunların sayısı pek de fazla değildi - yeni ve özel bir ağırlık kazandılar. Kötü lojistik ve birliklerin acınacak teçhizat düzeyi nedeniyle bir katliama dönüşen uzun Paraguay savaşı (1864-1870), Brezilya ordusunun tarihinde bir dönüm noktası oluşturur. «Vatanın koruyucuları» haline gelen bu ordunun subay kadroları bundan böyle oldukça yüksek perdeden ve azarlayıcı tonda konuşmaya başlayacaklardı. Pasifik Savaşı (1879-1883) farklı bağ-

lamlarda da olsa, Şili, Peru ve Bolivya için benzer sonuçlar doğurdu. Korporatif çıkarların savunuculuğunu yapan, iyi eğitim görmüş subayların talepleri, birliklerin yeniden düzenlenmesinden, genel askerlik hizmetinin yerleştirilmesine kadar uzanıyor ve bu arada, tabii, modern silahların satın alınmasından ve giderek artan bir kurumsal bağımsızlıktan geçiyordu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında devlet bünyesinde ortaya çıkan ilk ordular birbirlerine pek benzemezler ama onları arkadan izleyecek olan modern ordulardan ayırdeden bazı ortak özellikler de taşırlar: Askere almadaki güçlükler ve yetersizlikler, subaylara mesleki eğitimin verilemeyişi ve terfilerinin hâlâ büyük ölçüde keyfi biçimde yapılması v.b. Bu ilk sürekli orduların gerçek mevcutları, masa başında ya da bütçe raporlarında kağıt üzerinde tespit edilen sayıların çok altındadır. Birlikler de yine kağıt üzerinde değişken, fakat genellikle uzun süreli sözleşmelerle silah altına alınan gönüllülerden oluşuyordu. Aslında kural, zorla askere almaydı (Brezilya'da buna kementle askere alma adı veriliyordu). «Katılanlar»ın çoğu sağdan soldan toplamaydı. Yani ordular, ülkenin «toplumsal artıkları»nı, askere alma işini yürüten çavuşların baskınlarında yakayı ele veren şanssızları, işsizleri, Brezilya'da kuraklıktan kaçan *Nordestino*'lar (*) gibi felaketzedeleri topluyorlardı. Toplumsal ve siyasal otoritelerin hoşuna gitmeyenler ya da, iyi hallerine tanıklık edecek bir hamisi, bir «sahib»i olmayanlar, zindana tıkılır gibi askere alınıyordu. Bazı ülkelerde, adi suçtan mahkum olmuş kişiler bile dosdoğru askere yollanıyordu; Arjantin ve Uruguay'da durum buydu.

Disiplin, birliğe fiziki cezalarla dayatılıyordu. Subaylar, üniformalı aydınlar olmaktan çok, kürek mahkumlarına bekçilik eden gardiyanlara benziyorlardı. Brezilya'da yürürlükteki 1763 tarihli, Lippe Kontu'ndan kalma Prusya disiplin yasası, kurulların en ufak çiğnenişinde kırbaç cezası öngörüyordu. İlke olarak 1874 tarihli yasayla kaldırılmış olsalar da, bu cezalar hem orduda, hem de deniz kuvvetlerinde XX. yüzyıla kadar uygulanmaya devam etti. 1903 yılında Guanabara körfezindeki Santa Cruz kalesinde, erler yaşam koşullarına ve uygulanan disipline karşı ayaklandılar ve kendilerine en fazla eziyet eden subayları öldürdüler. 1910'da da donanma mürettebatı, disiplinin sertliğine ve gayri insani karakterine karşı ayaklandı. Bu ayaklanmaya bedensel cezaların uygulanmasında kullanılan aletten esinlenerek *da chibata* (**) ayaklanması

(*) **Nordestino'lar**: Kuzeydoğulular. (ç.n.)
(**) **Da chibata**: Portekizce sopa. (ç.n.)

adı verilir. Erlerin katlanmak zorunda kaldığı korkunç şartlar öteki ülkelerde de aynıydı; bir Uruguaylı bu konuda şunları yazıyor: «Askeri yasalarımızın öngördüğü fiziki cezaların korkunçluğunu ben de herkes gibi esefle karşılıyorum (...). Fakat bir de ileri hatlardaki personelimize bir göz atın. Bunların büyük çoğunluğu işkenceye alışmış, uyuşuk, Afrikalı kölelerden (geçen yüzyılın ellili yıllarındayız) (...) ve daha da kötüsü ipten kazıktan kurtulmuş kişilerden oluşmaktadır (...). Fiziki cezaların kaldırılması düşünülüyor. Cumhuriyetimizin ulaştığı özgürlük ve uygarlık seviyesine uygun düşen ve doğru olan da budur. Ama bundan önce, ordunun personelini suçlulardan ve toplumun tortularından arındırarak, yeniden düzenlemeliyiz (...)»[21].

Ayaklanmalar, «askeri suçlar» - basın, çok sayıda, kendine özgü yanları olan ve her zaman kışlanın dört duvarı arasında gizlenemeyen suçları bu başlık altında veriyordu - firarların yüksek oranlara ulaşması. Bütün bunlar yüzyılın başında en ileri Latin Amerika ordularının yapısı hakkında fikir veren olgulardı. Halk her yola başvurarak askerlik görevinden firar ediyor[22] ve hatta bunun için kendi kendini sakat bırakma gibi yolları bile deniyordu. 1862'de Brezilya savaş bakanı, barış döneminde ordunun her yıl mevcudunun üçte birini yitirdiğini açıklamıştı. Kura yoluyla zorunlu askere alma uygulamasının başlatılmasından sonra bile, askerlikten kaçanların sayısı hayli yüksekti ve mevcudun beşte birine yaklaşıyordu[23]. Asker kaçaklığı bugün de, askerlik hizmetinin kuramsal olarak zorunlu, ama askere almanın fiilen, askerlik yaşına gelmiş gençlerden *(recluta)* kim yakalanırsa kışlaya konması şeklinde yürütüldüğü ve yasanın öngördüğü gönüllülüğün boşluklarının bu yoldan kapatıldığı ülkelerde çok yaygındır. Kısa bir süre öncesine kadar Peru ve Kolombiya'nın kırsal bölgelerinde bu uygulama sürüyordu. Birçok Orta Amerika ülkesinde de durum aynıydı. Bu tür, kaçamayanın yakalandığı «ters seçme yöntemleri» ve «askerlik yükümlülüğünden» kaçış ordunun ulus içindeki yerini ve subayların toplumsal durumlarını belirler. Ordu saflarında ya da donanmada, yalnız bundan kaçamayan kişiler görev yaparlar. Bir Brezilyalı yazar, yüzyılın başında «ordu ile halk arasındaki büyük kopukluk»tan sözediyordu. Askere alma biçimi silahlı kuvvetlerin ırk yapısına da yansımaktadır. Erat And ülkelerinde esas olarak yerlilerden oluşmakta ve Bolivya'yla Peru'da Quechua ya da Aymara dillerini konuşmaktaydı. Arjantin'de birliklerde çok sayıda melez bulunuyordu. XX. yüzyılın başında Brezilya'da donanma mürettebatının % 50'si siyahlardan ve % 30'u melezlerden oluşuyordu. Paraguay savaşı tam bir Afrikalı katliamı oldu. Aslında o zamana kadar köleler askerlik

hizmetinden muaf tutulmuşlardı. Ancak, kuzeydoğunun ağaları kölelerini orduya, ilk safta düşman önüne sürülmek üzere, yani kurbanlık gibi sattılar. Arjantin'in cepheye *pardos* (*) taburları yollayarak, bu savaş sayesinde «beyazlaştığından» ve siyah «sorununu» kökünden çözdüğünden sözedilir.

Brezilya'da olduğu gibi, subayların orduya tavsiye ya da akrabalık ilişkileri yoluyla, hatta az çok sadık kalınan aristokratik şemalara göre alınmaları, bu kadrolarla birlikler arasında derin bir uçurum yaratmıştır. Bu uçurum, yalnızca hiyerarşiden değil, fakat aynı zamanda toplumsal, etnik ve kimi zaman da dille ilgili gerçek bir ayırımdan kaynaklanmaktaydı. Subaylığa kabulde uyulan bu özgücü ve liyakata bakmayan ölçütlere, sözkonusu toplumsal mesafenin de eklenmesi sivillerin orduya elkoyma olanaklarını artırmıştır. Kıtanın «eski orduları»nın büyük çoğunluğunda, etkili bir ailenin oğlu, servetini tüketmiş nüfuzlu birinin torunu ya da güçlü birinin himayesine girmiş mütevazi biri olan subay, çoğunlukla bir birlik komutanının yanında subay adayı eğitimi görürdü. Eğitimi yetersiz, doğru dürüst bir teorik öğrenim görmemiş olan bu subayın terfii mesleki yeteneklerine değil, önemli kişilerden gördüğü desteğe, sivil bir politikacının yardımına, ordunun etkisinin genellikle belirleyici bir rol oynadığı siyasal yaşamın rastlantılarına bağlıydı. Egemen sivil gruplarla askeri korporasyon arasında henüz kopma olmamıştı. Latin Amerika ordularının kurumsal özerkliği çok zayıftı. Askerler hâlâ esas olarak sivildiler ve sivil hayattaki tabiyet ilişkilerinden kendilerini kurtaramıyorlardı. Askerler arası meslek dayanışması, siyasi nüfuz ağlarına göre çok daha az etkiliydi. Kurumun kendi kendini düzenleme yeteneğini kazanması ve sivil seçkinlerin etkisinden çıkmasını *militerleşme* sağladı.

Özellikle askeri bir eğitim sisteminin yaratılması, subay kesiminin türdeşliğini artırmış, ordunun kendi içindeki kurumsal sağlamlığının pekişmesini sağlamış, asker kişi kimliğini geliştirmiştir. Ve daha sonra bir üstünlük duygusuna dönüşen subay ve astsubayların sivil çevreden, bu çevrenin değerlerinden ve göndermelerinden kopuk, özel okullarda eğitilmeleri, bilgi düzeylerini yükseltmenin yanısıra askeri etiği de yaygınlaştırdı. Fakat katıksız, salt askerlere yönelik bir askeri eğitimin varlığı asıl sivillerin rol oynamadığı bir devşirme biçiminin gelişmesinde etkili oldu. Artık okullu subaylar, meslektaşları tarafından kendi içlerinden seçilmekte, bu nedenle siyasi tavsiyeler eski önemini kaybetmekteydi. Geleneksel devşirme sisteminde subaylar, yönetici gruplardan ayrı, özerk

(*) **Pardos:** Siyah derili. (ç.n.)

bir toplumsal grup oluşturmazlar. Ortak bir potada kaynamanın yarattığı bütünsellikten yoksun olduğu için, askeri toplum mevcut seçkinler içinde erir ve bu seçkinler grubunun içindeki bölünmeleri paylaşır. İktidarı zayıftır. Sivillerin siyasal otoritesi kendini dayatmakta güçlük çekmez. Subayların, zorunlu olarak düzeyi yüksek okullardan geçmeleri askeri topluma, sivillerin vesayetini kökünden sarsacak moral, ideolojik, kurumsal dayanakları sağlayacaktır. Ancak, uzun süredir Askeri Akademi'lere sahip olan ülkelerde bile, bu süreç ağır işleyecektir.

Kendimizi XIX. yüzyıl ile sınırlandırdığımızda, askeri okulların kuruluş tarihlerinin 1840'tan (Brezilya), 1896'ya (Peru) kadar yayıldığını görürüz. Bolivya'da birçok girişimden sonra 1891'de Sucre'de bir askeri kolej kuruldu. Uruguay Akademi'sine 1855'ten beri kavuşmuştur. Guatemala Politeknik okulu ise 1873 tarihini taşır. Arjantin'e gelince, 1869'da Sarmiento'nun başkanlığı sırasında bu ülke de bir askeri kolej kurmuştu. Ancak subayların çoğunluğu 1901'deki büyük askeri reformlara kadar bu kurumdan geçmiyordu. Brezilya'da da benzer bir durum söz konusuydu; bu ülkede okullu subaylarla, alayda işbaşında eğitilmiş, hiçbir teorik öğrenim görmemiş *tarimbeiro*'lar (*) arasında bir ayırım vardı. Bu «alaylılar» özellikle 1890'da Benjamin Constant Botelho de Magalhaes tarafından başlatılan pozitivist eğilimli reformdan sonra, Praia Vermelha Okulu'ndaki subay adaylarının gördükleri kitabi eğitimi eleştirmekteydiler. Eleştirilerinin başında da bu yeni öğrenim planının öğrencilere her konuda bilgi vermeyi amaçlaması, askeri konulardan çok sosyolojiye ağırlık verilmesi ve askeri ruhun geliştirilmesi yerine «üniformalı hukukçular» yetiştirilmesi geliyordu.

Sivillerin Üstünlüğü ve Askeri Modernleşme

Kendi içinde bütünleşmiş bir yönetici grubun hegemonyasını dayattığı ülkelerde savaşçıların gerilemesi, sivillerin üstünlüğüne dayalı bir siyasal istikrar dönemi başlattı. *Caudillo*'lar kapitalist gelişmenin gerekleri sonucu bir yana itilmişlerdi; bu kapitalist gelişimin doğurduğu modern silahlı kuvvetlerse, müdahaleleri için gerekli kurumsal dayanakları henüz elde edememişlerdi. Askerler, iktidardan pay alıyorlardı ama askeri iktidar diye birşey yoktu. Kuşkusuz, bu Venezuela'da Cipriano Castro (1899-1908) ve Juan Vicente Gomez (1908-1935), ya da Meksika'da Porfirio Diaz (1876-1911) gibi, şöyle ya da böyle askeri kökenden gelip devlete el koyan ve kendini ömür boyu diktatör ve değişmez patriark ilan eden güçlü

(*) **Tarimbeiro:** Alaylı subay. (ç.n.)

adamların varlığını görmemek anlamına gelmiyor hiçbir şekilde.

Arjantin'de ordu, Buenos Aires'in güneyindeki «sınırda», «çöl seferi»ne kadar boyun eğdirilemeyen yerlileri denetim altına almaya ve pasifize etmeye çalışıyordu. Yerlilerin tehditlerine ancak bu sefer son verdi ve 1880'den itibaren uçsuz bucaksız toprakları tarıma açtı. İç savaşlar ve subayların orduya katılış biçimleri, bunların ulusal seçkinlerden ayırdedilebilmesine, hele siyasi iktidardan bağımsızlaşabilmelerine pek izin vermiyordu. 1879'da orta kesimdeki toprakları yerlilerden fethederek kahramanlaştıktan sonra iki kez başkan seçilen General Roca, eski ordunun asker tipini temsil eden mesleki özellikleriyle bunun canlı bir örneğidir. Roca daha lise sıralarındayken, Buenos Aires eyaletinin Arjantin'den ayrılmasına karşı çıkan ulusal birliklere girdi, teğmen rütbesini Cepeda'da (1859) kazandı, iki yıl sonra Pavon savaşına katıldı. Bunların her ikisi de, Arjantin iç savaşları tarihinde iki büyük dönüm noktasıdır. Yerel bir *caudillo*'nun ayaklanmasına karşı yürüttüğü eylem sonucu yirmidokuz yaşında albay, eski başkan «general» Mitre tarafından yönetilen bir isyana karşı kazandığı zaferden sonra da general oldu. Ne var ki, 1880'e kadar, ülkenin siyasal fizyonomisini belirleyen bu iç mücadeleler, hep siviller arası mücadeleler olmuş ve Arjantin'de 1860 ile 1930 yılları arasında anayasal düzenin kesintisiz biçimde sürmesine engel olmamıştır.

Şili'de Portales'in kurduğu düzen 1891'e kadar sürdü. Oligarşinin iki hizbini karşı karşıya getiren ve başkan Balmaceda'nın intiharına yolaçan kısa iç savaş da, sivillerin üstünlüğünü kesintiye uğratmadı. Zaten ordu, bir grup subayın ihanetine rağmen, başkana sadık kalmış, deniz kuvvetleri ise Parlamento'nun, bankanın ve Balmaceda'nın milliyetçi politikasına tepki gösteren İngiliz çıkarlarının yanında yeralmıştı. Ancak askerler insiyatifi ele geçiremediler ve buhran yalnızca yürütmenin zayıflamasına ve rejimin parlamenter bir karakter kazanmasına neden oldu.

Bolivya'da, Pasifik savaşı yenilgisi, ülkenin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü güvenceye almaktan çok siyasal yaşama egemen olmaya çalışan askerlerin itibarlarını tümüyle yitirmelerine yolaçtı. Böylece kabaca, 1884'ten 1934'e kadar süren sivil bir dönem başladı. Bu dönem boyunca oligarşinin partileriyle yerel çıkarlar arasında kimi zaman silahların konuştuğu iktidar mücadelesi sürdü. Ancak ordu, bu süre içinde, bir bütün olarak siyasal yaşamın dışında kaldı. Önce gümüşün değer kazanması ve sonra XX. yüzyılın başında kalayın yükselişi ile gelişen maden ekonomisi, yerel burjuvazilerin refahını ve iktidarını perçinlerken devlet yönetimine, biribiri peşisıra, muhafazakâr, liberal ve cumhuriyetçi partiler

geçtiler. Terhis edilen ve araç-gereç sayısı azaltılan ordu ve devlet cihazının modernleştirilmesi çerçevesinde, maden gelirleri sayesinde baştan aşağı yenilendi. İktidarın pek uzağında olmamasına rağmen, ordu, kendi içine dönmüştü ve küskündü; iktidara kurumsal olarak katılmadı.

Ülke topraklarının bir kıta boyutuna varan büyüklüğü ve bağımsızlık sürecinin özgüllüğü Brezilya'dan özel olarak sözetmemizi gerektiriyor. Burada askerlerin, İmparatorluğun yıkılışına ve 1889'da Cumhuriyet'in kuruluşuna, sonucu belirleyen bir biçimde katılmaları, ilk bakışta, dönemin İspanyol-Amerika'sında yaşanan demilitarizasyon sürecine ters yönde bir gelişmeymiş gibi görünüyor. Aslında, Cumhuriyet'in kuruluşundan önce, gündemde İmparatorluğun çözemediği ve askerlerin siyasal güçlerinden çok hoşnutsuzluklarını yansıtan bir «asker sorunu» vardı. İmparatorluk döneminde, Brezilya ordusu ikinci sınıf bir askeri örgüttü. Ne silah tekelini, ne de yasal şiddeti elinde tutabiliyordu. Tabii bu bizzat federal devletin, güçsüzlüğünün bir türeviydi. Çünkü iç sorunlarda merkezi iktidar esas olarak bir hakem işlevi görmekteydi[24].

İktidar, onu kimseyle paylaşmayan yerel egemen grupların elindeydi ve bunlar, başta ordu olmak üzere merkezi yönetime kuşku ile bakıyorlardı. Eyaletlerdeki bu oligarşik klanlar için adeta «ölçü üzerine» hazırlanmış olan 1891 anayasası, federe devletlere geniş bir özerklik tanıyor ve federal devletin denetim imkanlarını sınırlandırıyordu. Brezilya bir tür, yirmi uluslu bir konfederasyon olma yolundaydı; bu ise devletin savunuculuğunu yapan ve merkezkaç güçlere düşman olan askerler arasında büyük bir infiale yolaçıyordu. Ülkeyi yöneten toprak oligarşisi ordudan çekinmekte ve yalnız, 1918'de tasfiye edilene dek büyük ölçüde onların kontrolünde olan ulusal muhafızlara (jandarma) güven duymaktaydı. Askerlerini faal ve üretken yurttaşlar, subaylarını da üst sınıflar arasından seçen, vergi mükelleflerince doğrudan kurulan bu güç, birçok bakımdan, bir karşı-ordu görünümündeydi. Gerçekten de ordu adamlarını ancak marjinaller, gelir düzeyi düşük olup da ulusal muhafızlara alınmayan kimseler arasından topluyordu. Rütbelerini satın alan hatta bir süre kendi adamlarınca seçilen muhafız gücü subaylarıysa, yerel toplumun otoriteleri arasından geliyordu. Büyük mülk sahibi genellikle doktor (hukuk doktoru) ve albay (muhafız gücünde) olduğu için Kuzeydoğu'da *coronel* (*) sözcüğü, eşraf ve büyük toprak sahibi ile eşanlamlı hale gelmişti. Günü geldiğinde seçim milisi olarak da hizmet veren ve Brezilya siyasal sisteminin

(*) **Coronel**: İspanyolcada, albay. (ç.n.)

oluşumunda önemli bir unsur olan bu burjuva ordusu devlet ile özel iktidarın karşılıklı hizmet değişiminde bulundukları yerdi[25]. Nitekim ordunun kendisi bile, ulusal muhafızların kaldırılışından sonra, uzun süre ikincil bir konumda kalmaya devam etti, ve federe devletlerin kamu güçleri tarafından dengelendi.

Kimi zaman toplarla ve uçaklarla donatılan, yüzyılın başında Sao Paulo kamu gücünde görüldüğü gibi Avrupalı askeri görevlilerce eğitilen bu askerileştirilmiş (militarize) polisler, federal devlete bağımlı değildiler. Eyalet valileri bunlardan canları istediği gibi yararlanabiliyor hatta kimi zaman ulusal hükümete karşı kullanmaktan bile geri durmuyorlardı. Merkezi devletin bu küçük orduların denetimini ele geçirmesi, son derece tedrici biçimde olacaktır. 1937'de askeri polislere kara kuvvetleri subaylarından bir komutan atanacak ve en sonunda 1964'te doğrudan doğruya ordunun genelkurmayına bağlanacaklardır. Ancak, subayların yakınmalarına rağmen kara kuvvetlerinin mevcudu uzun süre Brezilya federasyonunun bazı federe devletlerine ait polis güçlerinin sayısından az olmuştur.

Brezilya ordusunun ve yerel kamu güçlerinin yaklaşık mevcutları (bin kişi)

	1909	1917	1921	1927	1932	1937
Federe Devletler	18	28	29	28	33	38
Ordu	19	22	29	38	58	75

KAYNAK : Levine (Robert M.), **The Vargas Regime. The Critical Years: 1934-1938**, New York, 1970, s. 157.

Brezilyalı subaylar, ordunun üstünlüğünü dayatabilmek için zorunlu ve genel askerlik yasasının sıkı sıkıya uygulanmasını öngörüyorlardı ve bunu İmparatorluğun devrilmesine katılmış olmalarının gecikmiş bir ödülü olarak, nihayet, 1916'da elde ettiler. Ancak yerel zorbalar kurumun işleyişine sürekli müdahaleden geri durmadılar. Eyalet düzeyindeki siyasal otoriteler, askere alma yasasına rağmen insanların askere alınmalarına karıştılar; garnizon komutanlarının seçiminde de hep söz sahibi oldular. Bunların yanısıra, terfilerde siyasal etkiler ve kayırmacılık da etkili oluyordu. Hiyerarşi içinde yükselmek, ancak esaslı bir «himaye» görüldüğü

takdirde mümkündü; yüzyılın başında bile kişilerin liyakat ya da mesleki yeteneklerine henüz pek az değer veriliyordu.

İmparatorluk döneminde hoş tutulmayan, düşük ücret alan, kötü eğitilmiş ve kötü donatılmış Brezilyalı askerler, iktidara uzanan yolun hayli uzağındaydılar ve kötü düşünceler - köleciliğe karşı çıkmak ve içtenlikle cumhuriyetçi olmak gibi - taşıyorlardı. Zamanla yavaş yavaş ağırlıklarını artırdılar ama, yine de hep sevilmediklerini ve ihmal edildiklerini düşüneceklerdi. Askerlik mesleğinin çekiciliği az olduğundan, askere alma giderek artan ölçülerde iç bünyeden yapılıyordu, bu ise hem askerlerin sivil seçkinlerden kopmalarına, hem de askeri öğrenim geliştikçe kendi içlerinde bir birlik ruhu oluşturmalarına neden oldu. Okullu subaylar idari ve siyasi kadroları dolduran hukukçulara, yani sivil *bacharei*'lere tepeden bakmaya başladılar. Sayısal ve teknik bakımdan güçlendirilmiş bir askeri kuruluş talebine, artık, artan profesyonelliğin güvencesi olarak gördükleri özerklik isteği de eklenmişti. Paraguay savaşı ve ardından da İmparatorluğun yıkılışı, küçük görülen bu askerlere kulak verenlerin sayısını artırırken, kurumlarında reform yapılmasını ve ordunun dünyadaki saygın örneklere uygun olarak modernize edilmesini ısrarla isteyenler bizzat ordunun kendi kadroları olmuştur.

Başka ülkelerde de, subaylar benzeri talepler dile getirmişlerdir; ama buralarda, ordunun yeniden düzenlenmesi ve modernize edilmesi, çoğu zaman siyasal kaygılara bağlı olarak yapılmıştır.

Silahlı kuvvetleri yeniden düzenleme kararının itici gücü sivillerin bu kurumu militarize ederek politikadan uzaklaştırma (depolitize etme) ve giderek artan bir profesyonelleşme yoluyla, mücadele halindeki hiziplerden ve partilerden koparmak arzularıydı. Elde edilen sonuç, çoğu zaman beklentilere uymamıştır. Gerçekten de özerk orduyu partiler üzeri bir konuma yerleştirmek, bu orduya siyasal müdahaleleri için araçlar verilmesine epeyce katkıda bulunmuştur. Ne var ki «kanun koyucu»nun niyetleri tam da bunlardı. Peru'da, ulusal orduyu, teknisyen yani, kendi mesleki faaliyeti ile uğraşan ve siyaset sahnesinden uzak duran bir ordu olarak yeniden düzenleme görevini, askerleri yendikten sonra, «sivil yanlısı» Pierola üstlendi. Kolombiya'da bin gün savaşının (1899-1902) bitiminde Rafael Reye hükümeti düzenli, teorik olarak parti sadakatlarından kurtulmuş bir ordu kurmaya çalıştı. 1902'den sonra birbirini izleyen, hepsi de muhafazakâr bir dizi hükümet, zorunlu askerlik hizmetini getirdiler, askeri okullar açtılar, ya da eskileri yeniden düzenlediler, partilere bağlı orduların defterini dürmek ve devleti apolitik bir

savunma kurumuyla donatmak üzere, yabancı misyonlar davet ettiler. Bolivya'da «kalayın egemenliği» ile ulusal ordunun inşası atbaşı yürüdü, yeni ve zengin maden işletmelerine düzen ve istikrar garantisi verebilmek için, 1904'ten itibaren devletin koruyucu kalkanı oluşturuldu.

Orduda meydana gelen değişikliklerle birlikte çoğu zaman, zorunlu askerlik hizmeti de gündeme gelmiştir. Bu dönemde, Uruguay gibi bir yanda ordusunu modernleştirirken, bir yandan da «gönüllü» askere alma usulünü koruyan ülkelerin sayısı fazla değildi. Uruguay'ın durumunda birçok etken rol oynadı: Bu etkenlerden biri, *colorado* partisinin barışçılığıydı, ama esas önem taşıyanı ***blanco*** partisinin, kendi yanlısı *caudillo*'larca denetlenen kırsal gençliği askere kayıt yolu ile, çoğunluğu rakip partiye sadık bir ordunun eğitmenleri eline teslim etmek istememesiydi. Buna karşılık Arjantin'de 1901'de yapılan büyük reformları zorunlu askerlik hizmeti haklı kılıyordu. Reform yasasının öngördüğü genel askerlik hizmeti ve subay kadrolarının giderek artan ölçülere profesyonelleşmesi, Arjantin toplumunun gündemindeki kapsamlı modernleşme çabalarının bir parçasıydı. Yönetici grubun üstünlüğünü ve meşruiyetini de bu modernleşme projesi sağlıyordu. Ancak kitlesel biçimde göç alan ülkede askere almanın bir yandan da kozmopolitizmin panzehiri olduğunu unutmamak gerekir. Ordu, yabancıyı «Arjantinlileştirecek» ve Arjantin'i kalıba dökecek pota olacaktır. Bu, hassas ve ağır bir sorumluluktu. Dolayısıyla başka sorumlulukları da davet etti. Gidişat böyle olunca askeri kurumun, geri döndürülemez bir biçimde depolitize edilmesi ancak lafta kalabilirdi.

İKİNCİ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Garcia Márques (Gabriel), **El Otono del patriarca**, Bogota 1978, s. 14.

2 Cané (Miguel), «Mi estreno diplomático», **Prosa ligera**, Buenos Aires, 1919, s. 163.

3 Uruguaylı tarihçi Real de Azua (Carlos)'nın formülü, «Ejército y politica en el Uruguay», **Cuadernos de Marcha** (Montevideo), Mart 1969, içinde s. 7.

4 Huntington (Samuel), **The Soldier and the State**, Cambridge (USA) 1957, s. 8.

5 Özgül bir «karmaşık örgüt» tipi olarak ordu için bkz.: Rouquié, (Alain) ve d, **La Politique de Mars**, Paris, 1981, Bölüm I.

6 Sömürge orduları ve askeri fuero'lar hakkında bilgi için bkz: McAllister (Lyle N.), **The «Fuero Militar»in New Spain (1764-1800)**, Gainesville, 1957; Campbell (Leon G.), **The Military and Society in Colonial Peru (1750-1810)**, Philadelphia, 1978; Kuethe (J.), **Military Reform and Society in New Grenada (1773-1808)** Gainesville, 1978.

7 Bkz. Schulz (John), «O exército et o Imperio», **O Brasil monárquico, C. III: Historia general da cıvilizacao brasileira**, Sergio Buarque de Hollanda yönetimi altında, Sao Paulo, 1974, içinde s. 235 ve devamı.

8 Iturbide İmparatorluğu'nun kurulması ve İguala planının getirdiği uzlaşmayla sonuçlanan, bağımsızlık savaşlarının ülkesi Meksika'nın durumu, buna örnektir.

9 Cuevra'nın Lenin'den esinlenerek kullandığı ifade. Bkz. Cuevra (Augustin), **El Desarrollo del capitalismo en América Latina**, Mexico, 1977.

10 Lukács (Georg), **Histoire et Conscience de classe**, Paris, 1960, ss. 78-79.

11 Bedregal (Guillermo), **Los Militares en Bolivia. Ensayo de interpretacion Sociologica**, La Paz, 1971, s. 23.

12 Halperin Donghi (Tulio), **Historia contemporánea de América latina**, Madrid, 1969, Bölüm III.

13 Bkz. Joxe (Alain), **Las Fuerzas armadas en el sistema politico de Chile**, Santiago, 1970, ss. 44-45.

14 Burada, Ekvadorlu tarihçi Ayala (Enrique)'nin geliştirdiği sava yaslanıyoruz. Yazarın özellikle şu makalesine bakmalı: Ayala, «Gabriel Garcia

Moreno y la gestacion del Estado nacional en el Ecuador» Critica y Utopia, (Buenos Aires), Eylül 1981, ss. 126-163.

15 Garcia Calderon (F.), **Les Démocraties de L'Amérique latine**, Paris, 1912, s. 199.

16 Reed, John, **Le Mexique insurgé**, Paris 1975, s. 302.

17 ibid., s. 93.

18 Tata Quechua dilinde «baba» anlamına gelir. Bu bir koruyucuya verilen sevgi dolu isimdir.

19 Finer, (Samuel), «State and Nation-Building in Europe: the Role of the Military», Tilly, (Charles) ve diğ., **The Formation of the National State in Western Europe**, Princeton, 1975, içinde, ss. 96-100.

20 Canudos kırsal gerilla savaşıyla ve **Contestado** köylü hareketini kastediyoruz. Toprak sorunlarından kaynaklanan toplumsal ve dini ayaklanmalar, aynı zamanda Brezilya ordusunun teçhizat ve teknik bakımdan hazırlıksızlığını da ortaya koydu.

21 Aktaran Acevedo (Eduardo), **Manual de historia uruguaya**, Montevideo, 1936, s. 141.

22 Brezilya tarihinde, Kuzeydoğu eyaletinde, Balaiada'da 1838-1840'da patlak veren halk ayaklanmasının kökeninde zorunlu askerliğe karşı duyulan tepkinin yattığını belirtelim.

23 Murilo de Carvalho (José) «As foças armadas na primeira Republica. O poder desestabilizador», **Cadernos do Departamento de ciencia politica** (Belo Horizonte), sayı 1, Mart 1974, s. 132.

24 İçerde güçsüz olan bu devlet, (önce imparatorluk, sonra cumhuriyet) politikasının değirmenine su taşıdığı sınıfların desteği sayesinde dışa karşı güçlüydü: İngiltere'nin zenci ticaretini yasaklama politikasına, Brezilya onlarca yıl, bu sayede karşı durabildi.

25 Ulusal Muhafızların rolleriyle ilgili olarak, Schulz (John), **Historia geral da civilizaçao brasileira, op. cit.**'in dışında Auiliadora Faria (Maria)'nın «Aguardia nacional en Mina Gerais», **Revista brasileira de estudios politicos** (Belo Horizonte), Temmuz 1979, makalesi de incelenebilir.

Yüzyılın başında kıta ülkelerinin çoğunluğunda, ulusal ordular nitel bir sıçrama gerçekleştirirler. Çeşitli etmenlerin etkisiyle «eski ordu» yerini «yeni bir ordu»ya bırakır. Askeri modernleşme bir bütün olarak kadroların «profesyonelleşmesi» ile başlar. Artık bu, tabi durumda kalmayı benimsemeseler de anayasal açıdan «profesyonel, apolitik, siyaset-dışı» bir konuma gelen ordularla karşı karşıya kalan sivillerin ağızlarından düşürmedikleri belirsiz ve büyüleyici bir formül olmuştur. 1973'de Atlantik'in bu yakasında, Halk Birliği sorumlularından duya duya, Şili ordusunun tam bir meslek ordusu olduğuna inanılmaktaydı. Yani bizimki gibi bir ordu olmadığı sanılıyordu. Ne yazık! Tam tersiymiş. Ama bu yanlış anlama, subayları gerçek anlamda silahlı kuvvetler profesyonelleri yapmaya yönelen, böylece artık yalnızca meslekleriyle ilgileneceklerini varsayan bu değişikliğin siyasal nedenleri hakkında çok şey söylemektedir. Kısacası, «silah altına alınmış ulus»u örgütlemeyi amaçlayan reform, askerliği kesin bir biçimde kodlanmış bürokratik kurallara bağlı, belli bir eğitimi, uzun bir fiziksel ve zihinsel hazırlığı gerektiren, tam gün ve ücret karşılığı çalışılan sürekli bir meslek haline getirmektedir.

Ulusal askeri kurumun daha önceki durumuna göre az ya da çok önemli değişimler içeren ve önemi az ya da çok abartılan bu dönüşüm askeri iktidarı, ordunun tarihini ve yapılarını bir yana bırakarak, açıklamayı seçenlere önemsiz gözükebilir. Ama *niçin* sorusunu yanıtlamak için *nasıl* sorusuna ışık tutmak amaçlandığında, modern orduların özgüllüğünü gözardı etmek zordur; tıpkı ulusal özgüllüklerin gözardı edilemeyeceği gibi. Orduların alt-kıtada sürekli, hatta baskın bir siyasal rol oynamaları ve görünüşte onları askeri özelliklerinden arındıran pretoryanizmleri bazen askeri doğalarının ihmal edilmesine yol açmaktadır. Olaya böyle bakıldı mı orduları, iktidar için yarışan öteki siyasal güçlerden herhangi biri gibi görmek yanlışına düşmek de işten bile değildir. Bir kez bu ha-

taya düşüldü mü artık, yalnız «askeri partiler»i değil, yarım yüzyıldır Latin Amerika siyasal sistemlerinin çoğunluğunun işleyişinden de hiçbir şey anlamamaya baştan rıza gösterilmiş olur.

Bunun için, kıtanın geleceği üzerinde böylesine ağırlığı olan bu orduların nasıl örgütlenmiş olduklarını, bu orduları oluşturan ve yöneten askerlerin kim olduklarını ve nihayet siyasetin subayların eline nasıl geçtiğini inceleyeceğiz; çünkü itiraf edilsin edilmesin, amacı, askerleri siyasetten uzaklaştırmak olan bu modernleşme süreci paradoksal bir biçimde, bölge ülkelerinin hemen hemen tümünde sivil hegemonyaya da son vermiştir. Siyasal yaşamı istikrara kavuşturma ve devletin uyumlu bir biçimle işlemesini düzenleme adına savunma düzeninde alınan önlemler, beklenenin aksine kurumsal kopmalara yol açmakta ve militarist gaspla sonuçlanmaktadır. Sivil toplumun ve yönetici sınıfın denetiminden kurtulan ordular başka temeller üzerinde, kendi örgütsel mantıklarına göre siyasallaşmaktadırlar.

Askeri Örgütlenme ve «Profesyonelleşme»

Bütün ordular aynı modele göre örgütlenmişlerdir; hepsi de az ya da çok bu modele uyarlar. Değişen savunma kurumlarının «askerileşme» derecesidir. Bununla birlikte, zaman ve mekânın birbirinden ayırdığı askerler arasında birbirine yakın davranış biçimlerinin, benzeri «zihniyetler»in görülmesine de şaşırılmaktadır. Evrensel bir askeri özün olduğu şeklinde bir postula ileri sürmeye niyetimiz yok, ama orduların, işleyişleri kendilerine özgü açık işlevlerine göre belirlenmiş kurumlar olduklarını da kabul etmek gerekir.

Karmaşık örgütlerin özel bir tipi olan bütün askeri kuvvetlerin, varlık nedenini değilse bile ufkunu, meşru şiddetin kullanılması belirler. Askeri kuvvetleri tanımlayan bu misyondan bir örgütlenme sistemi ve normlar kaynaklanır. Bu değerler bir yandan kurumun işleyişine, öte yandan işlevlerine, yani kendisi için saptadığı amaçlara bağlıdır. Örgütsel değerler piramit biçimi kuruluştan, komutanın merkezileşmesinden kaynaklanır ve savaş durumunda karar almayı sağlamaya yöneliktir. İşlemsel değerlerse savaşın erekselliği ve gerekliliği üzerine soruların yanıtlanmasını sağlarlar: «Ne adına savaşıyoruz?» «Neden bunlar düşmanımızdır?» Bu iki alt-sistem iç içe geçmiştir, ama biri diğerine göre daha fazla önem kazanabilir ve ordular bu normatif bütünlerden birinin ya da ötekinin göreli ağırlığına göre birbirinden ayrılırlar.

Bunun dışında, orduları diğer örgütlerden ayıran bir özellikleri de «bütüncül» ya da hemen hemen «bütüncül» kurumlar olmaları-

dır. Askerler genellikle sivil kökenliyseler de, askerlik mesleği diğer mesleklere benzemez pek. Kurumun içinde çok değer verilen sivil-asker farklılığı üniforma taşımanın ayırımcılığı ve birleştiriciliğinin çok ötesinde bir anlam taşır. Otoritenin hem fiziksel, hem de simgesel bir zorlamaya dayandığı cebri örgütler olan ordular, formelleşmiş karşı-iktidar ve merkezi otoriteyi sınırlandırma mekanizmalarının uygulanmadığı bürokrasilerdir. Kısa kesmek için, komutanın yoğunlaşması savaş gereklerine uygun düştüğü içindir ki subaylar ve astsubaylar evlenirken albaylarından izin almak zorundadırlar, diyebiliriz. Orduların kendi kendilerine yeterlilikleri, «askeri» din adamlarının, tabiplerin, müzisyenlerin, berberlerin ve veterinerlerin varlığının da kanıtladığı gibi topluma muhtaç olmama kapasiteleri de aynı yönde etkili olmaktadır. Bu özgüllüğün, sefer halindeki ordunun kendi kendine yeterliğini sağlaması beklenen bu gönüllü yalıtlanmışlığın bir başka, bu kez simgesel nitelikte, işlevi daha vardır; bu işlev törenler ve mitolojiler, imgeler ve özdeşleşme yöntemleri aracılığıyla şiddet tekelini ve bir savunma örgütünün gerekliliğini kabul ettirmektir.

Orduların bu örgütsel değerlerinin görece evrensel bir nitelik taşıdığı söylenebilir. İşlemsel değerler adını verdiğimiz normlar, yani genellikle askeri ahlâk ya da orduların «simgesel sistemleri»[1] denilen şey ise, aksine sosyo-politik çevre tarafından koşullanmıştır; daha kesin bir deyişle, belli bir uygarlıkta, belli bir dönemdeki devşirme tipine, silahlanma tarzına ve stratejine tekabül eder. Nitekim kültür düzeyleri düşük kırsal katmanlar arasından devşirilen kitle ordusuna, piyade erlerinin itaat ve disiplin duygusunu içselleştirmelerini sağlayan kahramanlık, şeref ve fedakârlığın yüceltilmesi normu tekabül etmektedir. Bunlar, Latin Amerika devletleri herşeyi Avrupa'dan öğrendikleri sırada, Batı ordularında geçerli olan değerlerdir. Eratla - adamlar - komuta kademesi - şefler - arasındaki uçurumu dile getiren subaylara yönelik karakter eğitimi ile «erat terbiyesi»nin önemi de aynı gereklilikten kaynaklanmaktadır.

Latin Amerika ülkeleri bu modeli benimsemeye, bazı kötü niyetlilerin deyişiyle taklit etmeye çalışacaklardır. Bunu da soğukkanlı bir ortamda, yani her türlü silahlı çatışma ihtimalinin uzağındayken yapacaklardır. Bu durum, kahramanlık değerleriyle teçhiz olmuş bu özgül bürokrasilerin kendilerini haklı kılmaya yönelik belâgatını ve kurumsal katılıklarını artırmaya katkıda bulunmuştur. Bu tipte bir örgütün kurulması askeri okullar ağında verilen sürekli bir teknik eğitim aracılığıyla kariyerin kurumsallaşmasını, örgüt mensuplarının sağlam ve kendine özgü bir toplumsallaşma

sürecinden geçirilmesini ve kendi kendine yeterlilikte iyi bir düzeye erişilmesini gerektiriyordu. Bütün bunlar daha sonra göreceğimiz gibi, orduya iktidar yolunu açmak için onu topluma kapayan normatif yalıtlanmışlığın bellibaşlı güvenceleriydi.

Bir önceki bölümde, bu modernleşmenin nasıl ülkesine göre farklı gereklere uyduğunu görmüştük. Ama bütün örneklerde, hatta Brezilya'daki gibi egemen grupların kulaklarının çekildiği örneklerde bile, modern orduların oluşumunun Latin Amerika periferilerinin dünya ekonomisindeki yeni rolüne göre hayli işlevsel bir nitelik taşıdığı da biliniyor. Modernleştirilmiş ordular iç düzeni sağlayan ve Avrupa'nın gereksinme duyduğu maden ve tarım zenginliklerinin sorunsuz bir biçimde sömürülmesini olanaklı kılan devlet ordularıdır. Zamanın uluslararası, yani Avrupai ölçütlerine göre yüksek bir teknik düzeye erişmiş modern kurumlar olarak ordular, dışa karşı, yatırımcılara güven veren bir ciddilik, uzmanlık izlenimi yaratmaktadırlar. Bir bakıma, yüzyılın dönemecinde Latin Amerikalı elitlerin kurmaktan büyük haz duydukları Westminstervari incelikleri olan parlamentarizmin «dış kullanım»a yönelik tamamlayıcısıdırlar.

Bununla birlikte, bu orduları, dünya iktisadi metropollerinin hammadde kaynaklarını daha iyi denetim altında tutabilmek üzere dışardan kurdurdukları doğru değildir. Nedeni çok açık: Bu değişiklik sırasında dünyanın birinci iktisadi gücü, alt-kıtadaki birinci yatırımcı ve birinci mamul madde satıcısı olan Büyük Britanya askeri bir model değildi ve ancak ikinci planda bir silah satıcısıydı. Buna karşılık, Almanya'yla birlikte askeri teknoloji dışsatımında neredeyse - tekel konumunda bulunan Fransa, silah satışı dışında, Latin Amerika ülkelerinin dış ticaretinde mütevazi bir yere sahipti. Büyük Britanya'nın kârlı çıktığı bir anlaşmadan ya da bir işbölümünden de sözedilemez. Aslında bu süreç kuşkusuz bağımlı nitelikte, ama içerden yönetilen ve içsel gerekliliklere yanıt veren bir süreçtir. İlerlemenin simgesi olan modern ordu devletin merkezileştirilmesinin, dolayısıyla güçlendirilmesinin, hatta kuruluşunun bir aracıdır. Onun, ulusal bir ordu olarak yetkinleşmesi ve yayılması yönetici sınıfın birleşmesini varsayar. Bu birleşme ne kadar gecikmişse profesyonelleşme süreci de o kadar gecikmiş; bu durumda bazan istikrarsız bir sivil iktidar, bazan da fiili bir diktatorya iktidarı hüküm sürmüştür.

İyi örgütlenmiş ve iyi eğitilmiş bir ordunun saygınlığı devlete de yansıdığından, bu dışa dönük ulusların o devrin, yani 1880-1920 döneminin dünyadaki en saygın iki ordusundan, Fransız ve Alman

ordularından eğitimci getirtmelerine şaşırmamalı. Birbirini izleyen iki savaştan sırayla galip ve mağlup olarak çıkan bu iki düşman ülke, savunma örgütlerini yeniden örgütlemeyi arzulayan bütün uluslara hizmet sunmaya hazırdılar. Diplomatik ve ticari etkinlikleriyle silah sanayilerinin gelişmesi de bununla ilişkiliydi. Dolayısıyla bu iki ülkenin Atlantik ötesindeki rekabetleri başka araçlarla sürdürülen savaşın biçimlerinden biriydi. Bu kıran kırana askeri-ticari mücadelede her şey mübahtı. Gizli ajanlar yerli basında açılan kampanyalara yol göstermekte, «düşman» hakkında bilgi toplamaktaydılar[2]. Brezilya'da Almanlar Fransız malzemesini kötülemekten çekinmemişler, Fransızlarsa melez bir ulus içinde kendilerini pek de rahat hissetmeyen Alman subaylarının ırkçılığını teşhir etmişlerdir[3]. Bu askeri etki ve üstünlük mücadelesi Latin Amerika devletlerini, kendi jeo-stratejik verilerine göre bir tercih yapmak durumunda bırakmaktaydı. Öte yandan, teknik ve silah alımı yoluyla dışa dönük modernleşmenin sıkı bir bağımlılığı yeniden-ürettiği belirtilmelidir. Demek ki, kurtuluşun simgesi, egemenliğin amblemi olan bu ordular, ancak görünüşte «Avrupa'daki gibi» ordulardır. Ulusal bir ağır sanayie dayanmadıklarından her şeyi Krupp ya da Schneider'den beklemektedirler. Böylece zorunlu olarak diplomasi oyununa taraf olmakta ve dış ticarete ilişkin uluslararası siyaset kararlarına katılmaktadırlar. Yine bu nedenle, kıtanın en zengin ülkelerinde askerler sık sık sınai atılıma öncülük etmişlerdir; bunun nedeni, bu taklitçi silahlı kuvvetlerin harekât kapasitelerini baltalayan «kritik bağımlılıklar»ın üstesinden gelmek istemeleriydi.

Dışa Dönük Bir Modernleşme

Pasifik savaşının üç hasım devleti, savaşın galibi Şili ile iki mağlubu Peru ve Bolivya, ordularını yeniden örgütlemek için Avrupa'ya yönelen ilk devletler olmasalar da, bu işi diğerlerine göre daha eksiksiz ve daha kapsamlı olarak yapmışlardır. Alman okulunu izleyen Şili'de, Prusyalılaşma bugün bile farkedilebilen izler bırakmıştır. Subaylar Prusya üniformalarıyla birlikte kayzervari bıyıklardan ve monokllardan vazgeçmişlerdir ama, askeri kolej öğrencileri hâlâ sivri uçlu zırhlı başlık taşımakta ve geçit törenlerinde kaz adımıyla yürümekteler. 1885'de Şili hükümeti, kara ordusunu «profesyonelleştirmek» amacıyla Almanya'dan bir misyon davet etmeyi kararlaştırır. Zaferle çıkılan savaş ulusal askeri aygıtın zaaflarını göstermiştir ve tehlikeler savuşturulmuş olmaktan uzaktır. Şili kendini düşmanlarla sarılmış hissetmektedir. Peru ve Bolivya'nın *irredantizmi* Santiago'yu kaygılandırmaktadır. Peru Ta-

rapaca eyaletinin yitirilmesini, Tacna ve Arica'nın işgalini henüz kabul etmemiştir. Kara topraklarına tutsak olan Bolivya'ysa, yitirdiği denize açılma noktasından, Pasifik kıyısındaki Antofagasta limanından gözünü ayırmamaktaydı. Üstelik Patagonya'daki yayılmasını sürdüren büyük komşu Arjantin, sınırları belirsiz bir sıradağın ardına sıkışmış küçük ulusa karşı düşmanca bir tutum takınmış gibiydi. 1886 ile 1910 arasında Alman misyonunun başı olan Albay Körner, Pasifik savaşı eskilerinden oluşan orduyu, Prusyalılaşmış bir subay kadrosuyla donanmış, yüksek düzeyli ve bütün kıtada büyük bir saygınlığa sahip modern bir güce dönüştürecektir. *Libertador* O'Higgins bağımsızlığın ertesinde Latin Amerika'nın ilk askeri okulunu kurmuştu (1817), Körner ise 1886'da *Kriegsakademie* modelinde, üç yıllık bir öğretim programına dayalı bir savaş okulu açtı. Okulun en iyi öğrencileri Alman alaylarına, hatta imparatorluk muhafız alayına bile gönderiliyorlardı. Yüzyılın başına doğru, Şili'de otuz kadar Alman subayı görev yapıyordu. 1906'da, Şili ordusunu Ren ötesi ordunun tam bir kopyasına dönüştüren örgütlenme ve iç yönetmelik reform programı tamamlandı. Generalliğe yükselen Albay Körner ulusal orduya dahil edildi ve 1891'de genelkurmay başkanlığına atandı. Milliyetçi başkan Balmaceda ile parlamenter oligarşi arasındaki çatışmalar sırasında, ordu bir bütün olarak başkana sadık kalırken, Körner ve yandaşları başkanın hasımlarının tarafını tuttular. Bu davranış sıkı sıkıya Avrupa çıkarlarına bağlı gayri-milli bir yönelimin kanıtı olarak görülmüştü. Alman askeri misyonunun Ren ötesi ülkenin sanayii ve özellikle de Krupp için çok şeyler yaptığı yadsınamaz. Hükümet 1898'de Körner'in etkisiyle, silah satın almak için dışardan büyük bir borç aldı ve o sıralar Güney konisini saran silahlanma yarışında, Şili hükümeti gümrük gelirlerini alacaklılarına rehin olarak vermekten çekinmedi[4].

Hemen hemen aynı yıllarda Peru da, kuşkusuz Şili tehditine yanıt olarak, bir Fransız askeri misyonunu ülkeye çağırdı. Yüzbaşı Paul Clément'nın komutasındaki ilk ekip 1896'da Lima'ya vardı. Fransızlar 1914-1918 arasındaki kesinti dışında, 1940'a kadar Peruluları yeniden örgütleyecek ve eğiteceklerdi. Şili'de Almanların yaptığından farklı olarak, Peru'daki Fransız subayları Peru siyasal yaşamının dışında kalacaklardı ama, bunların da küçümsenemez bir etkileri olduğu yadsınamaz. O sırada savunmaya, tahkimata, sınırların korunmasına önem veren Fransız ordusu, özellikle askeri istihkâmcılık alanındaki katkısıyla Perulular ilgisini çekmekteydi. Sömürgelerdeki deneylerinden esinlenen Fransızlar, yazdıkları raporlarda ya da verdikleri talimatlarda, özellikle ulaşım ve haber-

leşme, askerlerin halk arasındaki varlığı, ülkenin tanınması üzerinde dururlar. Bazıları bu etkiyi, Perulu subayların altmışlı yıllarda ortaya çıkan «popülist» ve toplumsal yönelimlerinin nedenlerinden biri olarak görmek eğilimindedirler[5]. Bu ikisi arasında doğrudan bir bağlantı kurmak pek inandırıcı değildir. Bununla birlikte, Fransız etkisinin, komşu ve düşman cumhuriyetteki Prusyalı subayların etkisinden çok farklı bir yön izlediği de yadsınamaz bir gerçektir.

Savaşın yarattığı şoktan daha geç kurtulan Bolivya'ysa, seçimlerinde daha eklektik olmuştur. 1905'de, özel bir Fransız askeri misyonu Askeri Okul ve Savaş Okulu'nun porgramlarında reform yapar. Ama 1910'dan itibaren, La Paz Santiago'yu taklit ederek Alman eğitimcilerini görevlendirir. Misyon başkanı Albay Hans Kundt, bir süre sonra genelkurmay başkanlığına atanır. Oniki Alman subay ve astsubayından oluşan bir ekiple, kadroların ve askeri birliklerin eğitim sistemini Almanlaştırır, Bolivya ordusuna Alman ordusunun yönetmeliklerini benimsettirir. Misyonun başlangıçta üç yıl olan sözleşme süresi 1914'e kadar uzatılır. 1921'de, artık generalliğe yükselmiş olan Kundt, Bolivya'ya geri döner, Bolivya tabiyetine geçer ve ulusal siyasal yaşama karışarak Cumhuriyetçi Parti'nin önde gelen desteklerinden biri olur. Ancak önemli bir askeri şahsiyetin bu eski usul «politizasyonu» savaş makinasının güçlenmesini zarara sokmuşa benzemektedir. Chaco sorunu sırasında Bolivya, Paraguay'la çatışmaya girince (1932-1935), Kundt'un ordusu, aynı Pasifik'te Şili tarafından yenilgiye uğratılan eski ordu gibi, Paraguaylılara yenilir. Bu bozgun ve okuldan yetişme genç subaylarla eski tüfek ve siyasete bulaşmış generallerin zor beraberliği, uzun süre Bolivyalı askerlerin duyarlığına damgasını vuracaktır.

Subay kadrosunu çok erken bir tarihten itibaren «profesyonelleştirme»ye girişen kozmopolit Arjantin'de, önceleri örnek alınacak yabancı ülkelerin seçilmesinde eklektizm egemen olmuştur. 1869'da Sarmiento tarafından kurulan, subay yetiştirmekle görevli Askeri Kolej'in ilk yöneticileri Avusturya-Macaristan'dan bir albay ve bir Fransız süvari binbaşısıydı. 1904'e kadar Fransız ordusu Arjantin ordusunun aynası idiyse de, eski ordunun silahları Almanya'dan gelmişti: 1884'te alınan Krupp topları, 1891 modeli Mauser tüfekleri gibi. 1900'de, Alman imparatorluğunun büyük genelkurmayının saygınlığı ağır basar. Yüksek Savaş Okulu Almanların patronajı altında kurulur. Öğretim kadrosu Ren ötesinden gelen subaylardan oluşmaktadır. Genelkurmay «diplomalıları»nı yetiştiren bu okul, İkinci Dünya Savaşı arifesine kadar Alman askeri geleneğinin

kalesi olarak kalır. 1914-1918'den sonra bile 1870 savaşını Almanyanlısı bir bakışla tahlil etmeye devam eden, Prusya askeri makinasının Arjantinli hayranları açısından, sanki Almanya Büyük Savaş'ı kaybetmemiş gibidir.

Almanlaştırma süreci 1904'den itibaren, Arjantinli subayların staj için yığınsal biçimde imparatorluk ordusu alaylarına gönderilmeleriyle tamamlanır. Alman birliklerinde eğitilme subayların küçük bir azınlığını ilgilendirmekle kalmamıştır. Brezilyalı bir askeri ataşe 1920'de, «Arjantinli subayların yarısının Alman okullarından ya da askeri birliklerinden geçtiğini»[6] ileri sürmekteydi. *Offizier Korps*'un etkisi mutlaktır. Bu etki Arjantin askeri toplumuna derinlemesine nüfuz eder. 1918'den 1930'a kadar, bir resmi askeri metinler dizisi olan «Subayın kitaplığı»nda yayımlanan yüz yirmi kitabın yarısı Almanca'dan çevrilmiştir. Alman modeline duyulan hayranlık sınırsızdır. Nitekim 1914'te, o zamana kadar bir benzeri görülmeyen bu müthiş askeri makinanın yenilebileceğini düşünen Arjantinli subay sayısı azdı. 1930'da çağdaş Arjantin'in ilk asker başkanı olacak olan ve Kayzer'in muhafız birliğindeki eğitimden dönüşünde kendisine anlamlı «von Pepe» lakabı takılan General José Uriburu'nun savaş sırasında, Askeri Mahfil'de, harita üzerinde imparatorluk ordularının zaferinin kaçınılmazlığını kanıtlamaya çalıştığı anlatılır. Bu yüzden, Alman modelinin mekanik bir biçimde taklidinin getirdiği «zihinsel vesayet»[7] tehlikesini dile getiren birkaç istisnai kişinin kaygıları pek de yersiz değildi, denilebilir.

Brezilya'da, ulusal ordunun güçlenmesini arzulayanlar subaylardı. Kuşkusuz bölgesel oligarşilerin, federal devletin aracı olan güçlü ordudan duydukları korkuyu paylaşmayan bazı siviller de vardı. Ordunun isyancı Canudos köylüleri önünde verdiği kötü sınavla alt-kıtada Brezilya'nın geleneksel rakibi olan Arjantin'e karşı duyulan güvensizlik yeniden örgütlenmenin ve askeri donatımın yenileştirilmesinin gerekli olduğunu göstermekteydi. Onun için Avrupa'dan yardım istemek gerekliydi. Almanlarla Fransızlar da bunu bekliyorlardı. Yüzyılın sonundan itibaren, bu iki ülke Brezilya'ya top satmak için birbiriyle rekabet ediyorlardı. 1906'da Sao Paulo eyaleti, «kamu gücü»nü yeniden örgütlemek ve talimden geçirmek için Fransa'dan bir misyon çağırdı; böylece bu yerel güç korkutucu bir yerel ordu haline geldi. Bununla birlikte, akıllıca bir propaganda sayesinde giderek ağır basmaya başlayan Almanya'ydı. 1905 ile 1912 arasında, otuz kadar Brezilyalı subay eğitimlerini tamamlamak üzere Alman ordusuna gönderildi. 1908'de, Savaş bakanı ve Brezilyalı generallerin en saygını, en etkilisi olan Mareşal Hermes de

Fonseca imparatorluk hükümetinin konuğu oldu. Büyük manevralara katıldı ve bir Alman askeri misyonu getirtilmesi için görüşmeleri başlatmayı kabul etti. Ne var ki 1910'da, Fransız hükümeti tarafından davet edilen, kendisine büyük saygı ve ilgi gösterilen aynı mareşal Alman tasarısını bir yana bıraktı, ama bir Fransız misyonu da getirtmedi. İki ulus arasındaki rekabet, rekabetin konusunun önemi dikkate alınınca anlamlı gözüküyordu: Savaş sanayiine verilen siparişler topçu birliklerinin yeniden donatılması, bir kıyı koruma programının uygulanması, hava kuvvetlerinin kurulmasıyla ilgiliydi.

Alman ordusundaki stajyerler ülkelerine geri döndüklerinde, Askeri Okul öğrencilerini Alman modeline göre eğiten «yerli bir misyon» oluşturdular. Terfileri gördükleri eğitimden, hatta askeri kapasitelerinden çok siyasal desteklere bağlı olan yaşlı subaylar, her türlü yabancı misyona karşıydılar. Kariyerleri açısından yeni icatlardan korkuyorlar ve kendilerini herhangi bir Avrupalı modele uyum gösterebilecek kapasitede görmüyorlardı. Bununla birlikte, Fransa mı, Almanya mı sorununu silahlar çözümledi ve 1919'da bir Fransız misyonu çağrıldı. Bu misyonun başında General Gamelin vardı. Misyon 1939'a kadar Brezilya ordusunu tepeden tırnağa değiştirecektir.

Silah alımları (kuşkusuz Fransız silahları) her şeyden önce, Brezilya ordusuyla sanayileşmiş ülkelerin orduları arasında, o zamana kadar çok büyük olan farkın kapatılmasını sağladı. Ama Fransız etkisi özellikle örgütlenme, eğitim ve kariyerler alanında belirleyici oldu. Bir polis gücü gibi ülke topraklarına dağılmış birliklerin yerini, Fransız tipi bir plana göre örgütlenmiş, bir genelkurmay tarafından koordine edilen ve manevraya hazır büyük birlikler aldı. O zamana kadar en iyi olasılıkla kitabi ve çok kuramsal bir eğitim gören subaylar, artık Fransız öğretmenlerin yönetiminde, bütün düzeylerde ve 1924'ten itibaren de Askeri Okul'da sağlam bir askeri eğitimden geçiriliyorlardı. Bir dizi uygulama ve yan hizmetler okulu kuruldu. Fransız öğretmenlerinin elinde eski ordu, özellikle artık kesinlikle yerel siyasal etkilerden korunan, kutsal terfi tablosuna göre belirlenen ve yasayla düzenlenen terfiler alanında gerçek bir devrim geçirdi. Artık kariyerleri yetenek ve mesleki eğitim belirliyordu.

Fransız etkisi derin ve kalıcıydı. 1937'de kara ordusunun yüksek komuta düzeyindeki bütün subaylar ve 1934'ten 1960'a kadar görev yapan bütün savaş bakanları Fransızlar tarafından yetiştirilmişti. 1930 ile 1946 arasında askeri alana egemen olan Gene-

ral Goeş Monteiro 1921'de, Rio'da misyon tarafından düzenlenen geliştirme kursunda birinci olmuştu. Fransız ordusunun Brezilyalı öğrencileri öğretmenlerine olan borçlarını ve misyona komuta eden saygın subaylara duydukları hayranlığı hatırlatmaktan bir an için olsun geri durmazlar. Nitekim General Gamelin'in Brezilya'daki görünümü, 1940 «bozgun»unun genelkurmay başkanı olarak Fransa'daki görünümünden çok farklıdır. Bir Brezilya askeri dergisi[8] 1926'da, onun hakkında şunları söylüyordu: «O, ilkelerini temel yönetmeliklerimizde saptadığı, manevra alanlarında ve konferans salonlarında verdiği enfes, pratik ve kuramsal derslerle bize gerçekten öğrettiği savaş öğretimizin yaratıcısı olmuştur». 1940'ta, savaş bakanı General Gaspar Dutra, başkan Vargas'ın da izlediği III. askeri bölge manevralarında verdiği söylevde hâlâ şöyle konuşuyordu: «1922'deki büyük manevraları anımsıyorum, bu manevraları olağanüstü bir sima olan General Gamelin yönetiyordu, bugün dünyanın hayranlığını kazanan bu ismi biz de daima büyük hayranlık ve özlemle telaffuz ediyoruz»[9].

Foch ve Pétain ordusunun hayranları arasındaki bu zihinsel Fransızlaşma çağdaşları şaşırtmaktadır. Jorge Amado romanlarından birinde Arjantin'deki von Pepe'nin simetriği ve muhtemelen gerçeğe uygun, kendini beğenmişliğinden yanından geçilmeyen, Akademi'ye aday, Fransız misyonundaki öğretmenlerin seçkin öğrencisi ve manevra alanlarında hiç yenilmeyen moruk bir Fransız muhibbi general tipi yaratmıştır. Waldomiro Moreira adlı, hasımları tarafından kendisine anlamlı bir biçimde «Maginot hattı» lakabı takılan bu general basında, inatçı bir başarısızlıkla İkinci Dünya Savaşı'nı yorumlar ama, Hitler'in *Panzer Divisionen*'i «askerlik biliminin yerleşmiş kurallarına hiç saygı duymadan, her akşam, onun sabahki öngörülerini yalanlarlar»[10].

Gelecek bölümde ele almak üzere Birleşik Amerika'nın yarattığı yeni-sömürge ordularını bir yana bırakırsak, hemen hemen bütün ülkelerde, değişik koşullara göre ve farklı parametrelere bağlı olarak Avrupa'dan öğrenme yönündeki girişimlere rastlarız; bu parametreler şunlardır: Gelişme düzeyi, jeopolitik durum, ulusal devletin tamamlanmışlık derecesi. Kuşkusuz bütün ülkeler Avrupa'dan gelme, pahalı misyonlara başvurmamıştır. Bu konuda, kıtada birçok ülkede görülen ilginç, Şili ordusu aracılığıyla «ikinci elden» Prusyalılaşma olgusunu belirtmek gerekir. Ekvador'da, Kolombiya'da, Salvador'da ve Venezuela'da, ulusal orduyu yeniden örgütlemek ve «Avrupalılaştırmak» için Şili askeri misyonları çağrılır. Kolombiya'da adına uygun ilk Askeri Okul 1907'de, bir Şilili subay ekibi tarafından kurulmuştur. 1910'da Venezuela'da da aynı durumla kar-

şılaşılır; ama öte yandan Peru'ya da askeri öğrenci yollanır ve 1920'-de hava kuvvetlerini kurma, kara ordusunu eğitme görevi bir Fransız misyonuna verilir.

Yabancı mevcudiyetinin yaygınlığı yabancıları çağıran ordularda zorunlu olarak sorun yaratacaktı. Avrupa'dan gelen misyonlar önce, gerçek direnişlere yol açmışlardır. Direniş, bir başka orduya taraftar olan subaylardan (örneğin Brezilya'daki Alman yanlıları) ve okula geri dönmeyi, kendilerinden daha bilgiç astlarının olmasını, yabancıların kurum içindeki iktidarlarını sağlayan iç mekanizmalara dokunmalarını gönül rahatlığıyla kabul edemeyen «eski ordu»dan gelme yaşlı subaylardan kaynaklanıyordu. Buna karşılık «misyonerler» her şeyi değiştirmek ve her şeye hükmetmek, hatta reformlarını daha iyi uygulamak için komutayı bizzat üstlenmek eğilimi gösteriyorlardı. Şili'de ve Bolivya'da Alman misyon başkanlarının yerli ordulara tam anlamıyla dahil olmaları başka türlü açıklanamaz. General Gamelin'se, hakkında «bizim *vesayeti*mize pek tahammül edemiyor» ve «tam anlamıyla kendisine tabi olacak bir Fransız askeri misyonu hayal ediyor»[11] dediği Brezilya kara ordusu kurmay başkanından yakınmaktadır. Yabancı bir misyonun görevlerinin teknoloji transferi ve uzmanlara danışılmasıyla sınırlı olmadığı doğrudur. Ulusal savunmanın hazırlanması ve bir «savaş öğretisi»nin oluşturulması siyasetle yakından ilgilidir. Nitekim taraflar arasında sık sık çatışma çıkar ve öğrencilerde akıl hocası orduya duyulan hayranlığın yanısıra belli bir sabırsızlığa da rastlanır. Dışa dönük modernleşmenin, kıta ordularının efendileri değişince çok çabuk unutulan paradokslarından biri de belki budur.

Kadroların Devşirilmesi ve Yetiştirilmesi

Subay devşirilmesinde reform, askeri modernleşmenin merkezinde yer alır. Amaç daha iyi eğitilmiş subaylar yetiştirerek rütbelilerin bütününün mesleki ve teknik düzeyini yükseltmektir. Bunun için, çoğunlukla tek bir devşirme kaynağı öngörülür. Askeri Okul'dan geçiş, subay apoletini elde etmek için zorunlu kılınır; en azından, her zaman başaramasalar da bütün orduların ideali budur. Herkesi tek bir kalıptan geçirmenin amacı kadroların türdeşliğini ve mesleki birlik ruhunu artırmaktır. Arjantinli askeri reformcuların *Offizier Korps*'da hayranlık duydukları şey de tam bu, o çok arzulanan türdeşliktir: «Subayları tek ve aynı kökenden gelmektedirler, aynı toplumsal sınıfa mensupturlar ve kabul edilmek için aynı sınavlardan geçmek zorundadırlar. Günümüzde artık gerçek

bir aile oluşturmuşlardır»[12]. Alman subayları hakkında, «eski ordu»nun savunucusu olmasına karşın Arjantinli bir generalin söylediği sözlerdir bunlar. Ama başka devşirme kaynaklarının ortadan kaldırılması her yerde gerçekleştirilmemiştir. Brezilyalı bir subayın 1922'de bağlı olduğu bakanlığa Peru ordusu üzerine sunduğu bir raporda, hayıflanılarak, Peru'da Askeri Okul'a aday olanların yetersizliği nedeniyle subay kadrolarının üçte birinin, 1901 yasasıyla terfi ettirilen astsubaylara ayrıldığı belirtilir. Brezilyalı subay şöyle bir yorum yapar: «Belli bir (iç) rekabete yol açan türdeşlik yokluğunun kaynağı buradadır»[13].

Eski subay devşirme yöntemlerinin tıkanması ya da ortadan kalkması oldukça geç bir tarihte gerçekleşir. Guatemala'da, «kariyerden subaylar»ın yetiştiği Politeknik Okulu 1873'te kurulmuşsa da, alaylı subayların varlığı ancak 1944'ten sonra son bulur. Bu subayların varlığı kurum içinde önemli bir bölünme kaynağı oluşturmuştur[14].

Aynı şekilde, subaylarla astsubaylar arasına konulan duvar, ülkeye göre az ya da çok aşılmaz bir nitelik gösterir. Bu duvar Bolivya'da geçirgen, Arjantin'de ise tümüyle geçilmez niteliktedir. Örneklerin çoğunda belli bir geçiş döneminden sonra, astsubaylar artık teğmen rütbesine yükselemezler ya da Askeri Akademi'ye girmek için sınavdan geçmek zorunda kalırlar (Peru'da olduğu gibi). Örneğin Brezilya'da, bir kademeden diğerine geçiş olanağı otuzlu yıllarda ortadan kalkar. Bu durum çavuşlar arasında keskin bir yoksunluk duygusuna yol açarken, subaylar arasında da gerçek anlamda bir kast ruhunun tohumunu içeren, bir elite mensup olma bilinci yaratır. Bu, yüksek derecede bürokratikleşmiş barış devri ordularında, iç toplumsal katmanlaşma çok kesindir ve palaska kütüğünde mareşal asası taşıyan er efsanesi artık geçersizdir.

Ama katılık dereceleri ne olursa olsun, bu reformların bir başka sonucu daha vardır. Aynı okuldan geçmiş subay kadrosunun ulaştığı yeni iç tutarlılığa, bir de bu kadroyu dolaysız siyasal baskılardan koruyan bir devşirme özerkliği eklenir. Tek bir eğitim tipinden geçişin zorunlu kılınması, kuramsal olarak seçimin nesnel ve evrensel ölçütlere göre yapılması anlamına gelir. Dolayısıyla okullu subaylar kendileri gibi okullu olan subaylar tarafından, bunların kurumun gereksinmeleri ve subay hakkındaki fikirleri doğrultusunda, kooptasyon yoluyla seçilirler. Sivil «koruyucular» tarafından denetlenme, «seçkin askerler»in ya da «yükselmiş subaylar»ın lütfu sonucu devşirilme artık geçmişte kalmış uygulamalardır. Devşirme reformu korporasyonun bağımsızlığını artırarak, askeri iktidarın temellerini atar.

Kurum tarafından gerçekleştirilen özgül toplumsallaştırma ya da yeniden toplumsallaştırmanın gücü yalnızca kadroların mesleki birlik ruhunu güçlendirmekle kalmaz, devletin askeri kanadına mensup olma duygusunu da pekiştirir. Ayrıca eğitimin etkisi göreli bir yalıtlanmışlık içinde, daha körpe bir yaşta yaşanmasına ve daha uzun sürmesine bağlı olarak daha bütüncül olur. Örneğin Guatemala'da geleceğin subayları ondört yaşında, beş yıllığına Politeknik Okulu'na girerler[15]. Arjantin'de askeri öğrencilerin okula girişi ondört ile onsekiz yaşları arasında olur; diğer ülkelerin çoğunda ise, lise diploması istensin istenmesin bu yaş onaltı ya da onyedidir. Başarılı bir özgücü toplumsallaşmayı ve iyice kökleşmiş bir korporatif anlayışı olanaklı kılan davranış modelleriyle değerlerin güçlü biçimde içselleştirilmesi ancak bu koşullarda gerçekleşir.

Kim subay olabilir ve kim gerçekten subay olmaktadır? Görünüşte açık bir devşirmenin biricik sınırlarını askeri okula girişteki öğrenim düzeyiyle ilgili kayıtlar belirliyora benzemektedir. Ortaöğretimin tamamlanması öngörülmüşse, askeri öğrencinin ailesinin görece yüksek bir gelire sahip olduğu düşünülebilir. Nitekim çoğunluğun okuma yazma bilmediği ülkelerde (Guatemala, Peru, Bolivya, vb.), ortaöğrenim görmek bile büyük çapta ayrıcalıklı bir durumdur. Bu yüzden halk sınıfları özellikle bunların daha fazla marjinalleştiği toplumlarda askeri okullarda çok düşük bir oranda temsil edilmektedirler. Bununla birlikte, askeri öğretimin daha kısa ve çoğu kez bedava olması nedeniyle bu mesleği iktisadi nedenlerden ötürü seçen subaylar da çoktur. Yine de bu, bütün ülkelerde subayların yoksul sınıflardan devşirildiği ve ordunun yadsınamaz bir toplumsal yükselme aracı oluşturduğu anlamına gelmez. Kapalı kooptasyon sistemi, çeşitli toplumsal, hatta etnik kesimler arasında pek demokratik olmayan bir seçim yapılmasına yol açmaktadır. Nitekim Askeri Okul'a girişte istenen boy uzunluğu (örneğin Peru'da 1,60 ya da 1,65 metredir ve askeri birliklerdeki adamların ancak % 16'sı bu ölçüte uyabilmektedir) bütün And ülkelerinde, kızılderili çocuklarının daha baştan fiilen tasfiye edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bolivya'da, ilk bakışta önemsiz gibi görünen, belirsiz «iyi bir aile»ye[16] mensup olma ölçütü katı bir toplumsal seçiciliğe yol açmaktadır. Buna Arjantin'de subay adaylarının aileleri hakkında yapılan ahlâk soruşturmaları tekabül etmekte ve bu soruşturmalar sonucunda ebeveynleri «düzgün bir ailevi durumda» olmayan ya da semtlerinde iyi tanınmayan çocukların insafsızca tasfiye edilmesiyle yetinilmeyip, buna adaylarla yapılan görüşmeler ve eleme amacı güden tıbbi muayeneler

de eklenmektedir: Burada asıl önemli olan boy ve göğüs genişliğinden çok genel görünüş ve deri rengidir. Böylece askeri elit dış görünümünü korumaktadır. Bütün rejimler 1942'de, Katolik olmayanlara (özellikle Yahudilere), göçmenlerin ve muhaliflerin çocuklarına, karaderililere, boşanmış ya da nikahsız yaşayan ailelerin çocuklarına Askeri Okul'un kapısını resmen kapayan Brezilya'daki *Estado novo* kadar samimi değildirler[17].

Subayların toplumsal kökenleri sorunu üzerine çok mürekkep akıtılmıştır. Gözlemciler ve gazeteciler bu soruna çok fazla yer ayırma, hatta orduların siyasal tutumlarını, hakkında pek bilgi bulunmamasına karşın bir tek bu değişkenle açıklamaya kalkışma eğilimi göstermişlerdir. Askerlerin ikili, yani hem toplumla, hem de devletle bütünleşmesi ve önemini vurgulamaya çalıştığımız özgül toplumsallaşma biçimlerinin etkisi askeri toplumun bu boyutunun fazla abartılmamasını sağlamalıdır. Maruz kaldığı otoriter «terbiye», mensup olduğu ve yetiştiği kurumun özgüllükleri nedeniyle subay, geldiği aile grubundan çok, orduya göre belli bir yer alır ve belirlenir. Bu, geldiği ailenin ihmal edilmesi gerektiği anlamına gelmez: Aile, subayın sivil toplumla bütünleşmesini belirler, öyle ki subay yaşam çerçevesi olarak seçtiği kurumla çok sıkı ilişki içinde buluduğundan, aile onun sivil çevreyle başlıca ve bazan tek temas alanını oluşturur. Evli subaylar açısından, karısının ailesi de benzer bir rol oynar.

Subayların babalarının toplumsal-mesleki koordinatları çok belirgin bölgesel karşıtlıkların görüldüğü «ikili yapılı» toplumlarda, en anlamlı unsurlar değildir. Bunlarda coğrafi ve ekolojik bölünmeler toplumsal ve bazan da siyasal bir renk taşırlar. Kentsel çevreyle kırsal çevre arasındaki karşıtlığın üzerinde sık sık durulmuş ve hatta bu karşıtlığın önemi abartılmıştır. Nitekim bazıları pek az kentleşmiş ülkelerden (Honduras, Nikaragua) olmak üzere bir Latin Amerikalı subaylar örneklemi çıkaran ve bu örneklemde kentsel kökenlilerin çoğunlukta olmasından yola çıkan bir yazar, toplumun «modern» kesiminden devşirme yapılmasının silahlı kuvvetlerde «reformcu», hatta ilerici tutumlara yol açtığı sonucuna varır. Oysa, kırsal-muhafazakâr denklemi belli kayıtlar altında daha kabul edilebilir olmakla birlikte, kentsel çevrenin liberal ya da reformcu davranışlara neden olduğunu kanıtlamak mümkün değildir[18]. Bununla birlikte, Peru ordusunu anlamak için, bu orduda Lima ve dinamik kıyı bölgesinden gelen subayların gitgide azaldığını, buna karşılık yüzyıl boyunca «iç bölge»deki küçük kentsel merkezlerden ve nüfus yitirme süreci içinde bulunan Kızılderili Si-

erra'sından gelen kadroların gitgide arttığını bilmekte yarar vardır[19]. 1955-1965 döneminde, otuzlu yıllarda henüz subay adayı olan kara ordusu generallerinin yalnızca % 18'i Lima kökenliydi, % 56'sı Sierra'dan ya da Amazon *Selva*'sından geliyordu, oysa Luigi Einaudi'nin[20] belirttiği gibi, Peru'daki en önemli şirketlerin yöneticilerinin % 94'ü Lima'da ya da kıyı bölgesinde doğmuştu. 1968'de, hükümetteki onbeş cunta üyesiinn üçte ikisi taşra kökenliydi.

Garnizonların ülke topraklarına dengesiz bir biçimde dağıldığı ve esas olarak sınırlarda, özellikle de güney sınırında ve kıyı kentlerinde yoğunlaştığı Brezilya'da, Uruguay sınırındaki Rio Grande do Sul eyaletinden gelme subayların çok olması, buna karşılık ülkenin iktisadi başkenti Sao Paulo'dan çok az asker çıkması şaşırtıcı değildir. 1930'da tümen komutanı otuz generalin sekizi *gaucho* (yani Rio Grande do Sul kökenli) idi, aralarında hiç *paulista* yoktu[21]. Yoksullaşmış ve iktisaden çöküntüye uğramış kuzeydoğu eyaletlerinden (Nordeste) gelen subayların sayısı da çoktur. Asker bir tanık, yüzyılın başında, Realengo Askeri Okulu'ndaki (Rio) öğrencilerin geldikleri bölgeye göre gruplaştıklarını, en önemli grupları ülkenin en yoksul ve en zayıf eyaletleri arasında yer alan Sergipe ve Alagoas kökenlilerin oluşturduklarını belirtmektedir[22]. Quai d'Orsay'de protokol şefi olan bir Fransız diplomatı, 1945'te, İkinci Dünya Savaşı sırasında İtalya'da Kuzey Amerika birlikleri yanında çarpışan ve başında daha sonra başkan olan Castello Branco'nun bulunduğu Brezilya askeri gücünün kurmay heyeti şerefine verilen resmi şölenle ilgili olarak şunları belirtmektedir: «Bu sağlam, davranışlarında ağırbaşlı, bakışları meraklı ve kafataslarının arkası kızılderililerle ırk karışımını açığa çıkartan biçimde yassı *(cabeça chata)* subaylarla karşılaşmaktan büyük bir zevk duydum. Hemen hemen tümü kuzey eyaletlerinden (Piaui, Ceara, Pernambouc) gelmeydiler ve Brezilya ordusunun geleneksel, etkin, yetenekli kadrolarını oluşturuyorlardı. Eskiden eğitim misyonumuzda General Gamelin ve General Hutzinger'in öğrencileri olmuş bu subaylar İtalya'da zekice ve mütevazice savaştılar»[23]. Antropolojik varsayımın değerini bilemem, ama istatistiksel not daha az tartışılır bir nitelik taşımaktadır. Siyasal açıdan, subayların çoğunlukla en küçük ve en yoksul eyaletlerden (Alagoas, Sergipe, Ceara, Pernambouc, Piaui) ya da müreffeh olmakla birlikte Sao Paulo-Minas Gerais ittifakının temsil ettiği iktidar ekseninin dışındaki bir eyaletten geliyor olmaları çok önemlidir.

Subay devşirilmesinde bu iki bölgenin tuttuğu ağırlıklı yere iki farklı toplumsal gelişme çizgisi tekabül eder. Yığınsal İtalyan gö-

çü almış, etkin bir hayvancılık ve tarımsal yerleşim bölgesi olan ülkenin güney ucundaki eyalette, askerlik mesleğinin saygınlığıyla Porto Alegre Askeri Okulu'na giren, böylece ailenin yeni ulus tarafından özümlenme sürecinin tamamlanmasını sağlayan göçmen çocuklarının sayısı çoktur. Çünkü *Estado Novo* dönemi dışında, Brezilya ordusu göçmen yabancıların çocuklarına ve torunlarına geniş ölçüde açıktır. Şekerin kral olduğu devirlerde ülkenin iktisadi ağırlık merkezi olan Kuzeydoğu'da (Nordeste) ise evlâtlarını orduya gönderenler, iflas etmiş ama daha da alçalmak istemeyen kırsal aristokrat ailelerdir. Ailesinin öğrenim masraflarını karşılayamadığı şeker baronunun torunu ya da torununun oğlu, *menino de engenho*, Askeri Okul'a girer. Çünkü kabul edilebilir meslekler yelpazesi pek geniş değildir. Demek ki Brezilya'da subay kadrosunun oluşumunda birbirinin tam tersi iki yörünge etkili olmuştur.

Başka bir yerde de gösterdiğimiz gibi, Arjantin'de, yüzyılın başındaki büyük dönüşümden sonra egemen olan coğrafi devşirme kalıbında, modern ekonomi bölgeleri ve kentsel çevre, ağırlıklı bir yer tutar. Örneğin Arjantinli yüksek rütbeli subaylar nadiren Kuzey'in eski sömürge eyaletlerindeki eşraf ailelerinden gelirler. Bu göçmenler ülkesinde, en yüksek askeri görevlere gelen yabancı çocuklarının oranı çok yüksektir. Gelişme halindeki bölgelerde yukarıya doğru toplumsal hareketlilik çok çeşitli ve daha güvenilir yollardan geçebilirken, orduda bu devşirme kalıbının egemen olmasında, göçmen çocuklarının yurtsever bir meslek seçerek ulusal toplumda kök salmak istemeleri etkili olmuşa benzemektedir. Kısacası, burada da subay kadrosu her zaman açık bir grup olmuş, eski «asker» ve konsolos ailelerine özgü kalıtsal bir kast oluşturmamıştır. Şimdi bu mesleğin kimlere açık olduğunu görelim.

Doğrudan bilgi edinmede karşılaşılan zorluk nedeniyle belgelerin yetersizliği ve kıtadaki hemen hemen bütün ordularda gözlemlenebilen toplumsal heterojenlik ortaya pek genelgeçer bir varsayım atılmasına yol açmıştır: Latin Amerika'da subaylar çoğunlukla orta sınıflardan gelmedir. Bu varsayım hem doğrudur, hem de yararlılığı kuşku götürür. Her yerde kullanılan dökümtü bir kategori olan orta sınıf(lar) kavramı bilgimizi yönlendirmekten çok belli bir boşluğu saklamaktadır. Bu yüzden birkaç dağınık ve kuşkusuz yetersiz veriden yola çıkarak daha iyi bir tahlil yapmayı deneyelim.

Genel olarak halk sınıfları, yukarda belirttiğimiz nedenlerden dolayı subay kadrosu içinde iyi temsil edilmemektedirler, ama namevcut oldukları da söylenemez. Subayların toplum içinde kendilerine lâyık gördükleri resmi yer ordunun siyasal rolü ve toplumsal

saygınlığına göre değişir, ama bunlar çoğu zaman kendilerini üst katmanlarla özdeşleştirirler. Farklı ulusların egemen grupları çocuklarını kışlaya göndermek istemeseler de, kalıtsal toplumsal otoritenin insanı komutanlığa hazırladığı fikri geniş kabul görür. Onun için, genelkurmaylar müstakbel subayların profilinin kendi toplumsal özlemleriyle çakışmasını sağlamaya çabalarlar. Ancak bu çaba, bu işi başardıkları anlamına gelmez. 1945'ten önce Arjantin'de, işçi sınıfından gelme tek bir saygın albay vardı; bu kişi bir demiryolu işçisinin oğlu ve Peron'un arkadaşıydı. Altmışlı yılların sonunda Arjantinli askeri öğrenciler üzerine yapılan bir araştırmaya göre, bunların yalnızca % 2,4'ü sanayi işçilerinin çocuklarıydı; ama buna, orta sınıfın «alt» katmanlarına mensup tüm kategoriler (teknisyenler, küçük memurlar, esnaflar) eklenirse, aynı dönemde öğrencilerin dörtte birini aşan bir orana ulaşılmaktaydı[24]. Bu da subaylığa girişte yadsınamaz bir demokratikleşmenin göstergesidir.

Brezilya'da 1941-1943'de Askeri Akademi öğrencilerinin % 3,8'i sanayi ve tarım işçileriyle zanaatçıların çocuklarıydı[25], 1962-1966'da bu oran % 15 oldu; bu incelemede, tacirler orta sınıflar içinde ele alınmıştı. Şili'de yapılan tek ve çok dar bir örnekleme dayanan (otuz yedi emekli general) ankete göre, subayların % 9'u memur çocuğudur[26]. Subay devşirme kalıbının kıtadaki diğer ordulara göre her zaman daha açık olduğu Peru'da, subayların toplumsal piramidin tepelerinde yer alan «beyaz» sınıflar arasından gitgide daha az, «alt ve daha renkli sınıflar» arasından gitgide daha çok devşirildiği bilinmektedir[27]. Altmışlı yılların sonunda, 1968 devrimci askeri hareketinin öncüleri arasında açıkça halk kökenli subayların bulunduğuna dikkat çekilmiştir: Bir öğretmen çocuğu (Leonidas Rodriguez), köylü çocukları (Hoyos ve Gallegos), bir telgraf memurunun çocuğu (Fernández Maldonado)[28]. Melez başkan Velasco Alvarado da kendisine belli bir kişilik oluştururken, kuzeydeki uzak Piura kentinden gelme, mütevazi kökenli biri oluşunu vurgulamıştı.

Geleneksel üst sınıflar askerlik kariyerini her zaman plebe bırakmazlar. Peru'da bile, 1968 «devrimci» cuntası içinde bu sınıflardan gelme askerler vardı; cuntanın onbeş üyesinden ikisi «büyük aileler»den geliyordu (bunlardan biri kendisi de 1975'te başkan olan, bir başkan torunuydu: Morales Bermudez)[29]. Brezilya'da geleneksel üst sınıflardan (büyük toprak sahipleri, serbest meslek sahipleri, yüksek memurlar) gelenler Askeri Okul öğrencilerinin 1941 ile 1943 arasında % 20'den fazlasını, 1962 ile 1966 arasında da hâlâ % 6'sını oluşturuyorlardı[30]. Şili örnekleminde % 66 oranında serbest meslek sahibi, işadamı ya da çiftçi çocuğu vardı; ama bu kategorilerin oldukça belirsiz olduğu da açık.

Arjantin'de, yüksek rütbelerde ünlü ailelerin adlarına sık rastlanır ve aynı adlar Askeri Kolej'in başarılı öğrencileri arasında da eksik değildir. Son dönemde yüksek rütbeliler arasında, göçmen çocuklarının yanısıra yerel ve ulusal aristokrasiler de iyi temsil edilmekteydiler. Zira devşirme kalıbı siyasal yaşamdaki ve askerlerin siyasal yaşama katılma tarzındaki değişikliklere bağlı olarak, değişmeler geçirmiştir. 1930'dan sonra, «soylu gericiliği» oligarşinin çocuklarını Askeri Kolej'e yöneltmiştir. Ellili yılların başında da Peron, aksine, askeri okullara girişi demokratikleştirmeye çalışmıştır. Açılma, demokratikleşme, ne çizgisel ne de evrenseldir.

Buna karşılık, kendi içinden devşirme ve asker çocuklarının sayısının artması Latin Amerika'da da görülen dünya çapında bir olgudur. Aile içindeki erken toplumsallaşma, «külfetler»i ve değerleri genel olarak toplumun evrimiyle çelişki içinde gözüken bir mesleğin seçilmesini kolaylaştırmaktadır. Aynı nedenle, siviller arasından devşirme yapmanın güçleşmesi, hatta bazan subay çocuklarının da askeri kariyere pek ilgi göstermemesi subay kadrosunun astsubay çocuklarına da açılmasına yol açmaktadır; astsubay çocukları açısından bu, bir toplumsal yükselme yoludur. Askeri okulların öğrencileri arasında asker çocuklarının oranı 1967-1968'de Arjantin'de % 42, Brezilya'da % 35'ti[31]. Üç veya dört kuşaktır askeri bir geleneği olan ailelere bu iki ülkenin yanısıra, Peru ve Şili'de de rastlanır. Alt-kıta ülkelerinin çoğunluğunda mesleğe giriş yolları hâlâ çok açık olmasa, kendi içinden devşirme yapma, askeri toplumun kendi içine kapanması olgusunu, bir kastın oluşumunu ifade edebilirdi. Yine de ordunun kendi içinden devşirme yapması, en azından, askeri yaşamın askerileşmesinin ve askeri yaşamın toplumsal bakımdan onaylanan, teşvik edilen, kabul gören yalıtlanmışlığının artması sonucunu doğurmaktadır.

Şili ordusunun yazılı olmayan yasası sivillerle ilişkileri kınar. Genç bir Arjantinli subayın değerlendirme fişinde «sivil unsurlarla görüşür» ibaresinin bulunması yakın zamana kadar, kariyeri açısından kötü bir not idi. Daha önce sözünü ettiğimiz Şilili generaller örnekleminde, son muvazzaflık yıllarında 37 generalden 17'sinin hiç sivil dostu olmadığı ortaya çıkmıştı[32], 7'sinin de tek bir sivil dostu vardı. Savaş olmadığında terfilerin yeteneğe göre, sınav, staj ve yeniden yetiştirme kursları aracılığıyla yapıldığı bir meslekte büyük önem taşıyan öğretimin içeriği, yüzyılın başında yapılan ve yine Avrupa'dan gelen misyonların aşıladığı askeri reformlarla, daha fazla askerileşme ve sivil eğitimi aşağsama yönünde değiştirilmiştir. Böylece eskiden pek farklılaşmamış ve ansiklopedik bir

nitelik taşıyan hatta Brezilya'da olduğu gibi bazan «üniformalı avukatlar» yetiştirdiği söylenen öğretimde belli bir uzmanlaşma gerçekleşir ve sivil ders konuları kötü gözle görülmeye başlanır. Arjantin'de bir subayın üniversite diploması almasının terfiinde lehde bir puan olarak görülmesi ve böyle bir subayın söz işitmesi ya da ceza görmesine yol açmaktan çıkması için ellili yılları beklemek gerekecektir. Günümüzde ise aksine en askerileşmiş uluslarda, ders programları «sivilleşmiş»tir, iktisat ya da kamu yönetimi gibi askerlikten çok uzak disiplinler okutulmaktadır; kuşkusuz okutulan bu derslerin subayların önemli bir bölümünün fiilen üstlendikleri yeni sorumluluklarıyla da ilgisi vardır.

Latin Amerika ülkelerinde subayların toplumsal devşirme kalıbını birkaç sözcükle özetlemek gerekirse, ilerde ele alacağımız bazı tarihsel olaylar nedeniyle askerlerin saygınlığının çok düşük olduğu ülkeler (Meksika, Bolivya) dışında, subaylar esas olarak varlıklı ara tabakalardan, yükselen aşağı orta sınıflardan ya da gerileyen üst sınıflardan gelmektedirler ama, üst sınıflardan ve halk sınıflarından gelenlere de rastlanılır ve üst sınıflardan gelenler üst rütbelere halk sınıflarından gelenlere göre daha kolay yükselebilirler, denilebilir. Birkaç portre bu toplumsal kökenlerin açıklanması için yeterli olacaktır.

Önce savaşlara katılmış iki Brezilyalı muvazzaf subayı ele alalım: Savaş bakanı ve Vargas rejiminin (1930-1945) büyük başkomutanı General Goes Monteiro ile orduyu terkederek komünist partisinin genel sekreteri olan Teğmen Luis Carlos Prestes. Alagoas eyaletinde doğan ve geride dokuz çocuk bırakarak genç yaşta ölen bir tabibin oğlu olan birincisi, kendi terimleriyle «gerileme halinde olan, Kuzeydoğu'nun kırsal plütokrasisi»ne mensuptu. «Ailesinin giderek yoksullaştığı bir sırada[33]» doğdu. Askerliğe karşı özel bir eğilimi olmamasına karşın, 1903'de Realengo Askeri Okulu'na, ardından da Porto Alegra Askeri Okulu'na girdi, ama askerliğe hevesli olmayışı onun çok parlak bir siyasal subay kariyeri yapmasını engellemeyecektir. Gelecekteki «umut atlısı», 1924'te iktidara ve kurulu düzene başkaldıran askerlerin katıldığı uzun yürüyüşün şefi, Brezilya'yı savaşa savaşa bir baştan ötekine kateden Prestes ise Rio Grande do Sul'un başkenti Porto Alegre burjuvazisinden gelmektedir[34]. Büyükbabası yargıçtı, dedesiyse torununun doğumundan bir süre önce servetini yitirmiş, zengin bir tacirdi. 1898'de doğan Luis Carlos Prestes'in babası kara ordusunda subaydı. 1908'de, otuz dokuz yaşındayken öldüğünde dul eşine beş oğul ve küçük bir yüzbaşı maaşı bırakmıştı. Luis Carlos asker çocuğu olduğundan Rio de Janeiro Askeri Hazırlık Okulu'na burslu olarak kabul edildi-

ğinde, annesi de burada bir işçi semtine yerleşti. Annesi yaşamını müzik ve Fransızca dersleri vererek, söylentilere göre bazan da evinde dikiş dikerek kazanıyordu. Prestes'in bir terzinin oğlu, bir halk çocuğu olduğu efsanesi buradan kaynaklanmıştır.

Altmışlı yılların sonunda ün kazanan Şilili darbeci General Roberto Viaux'nun yaşamöyküsü de oldukça anlamlıdır. 1917'de Talca'da doğan, babası kara ordusunda binbaşı olan Viaux, Santiago Alman lisesinde okudu; buradaki eğitimi onu, dördüncü yılından sonra doğal olarak Askeri Okul'a girmeye hazırladı; bu okuldan topçu sınıfına ayrılarak mezun oldu. Bu arada Şili'de pek de ender olmayan bir iş yaparak, anti-demokratik fikirleriyle tanınan bir albayın kızıyla evlendiğini de belirtelim[35]. Son olarak, *last but not least,* bir de müstakbel General Peron'un esrarla çevrili ailevi kökenlerini anımsatalım. Kariyerinin olağan-dışı niteliğine karşın, Peron'un ailevi kökenleri, Arjantinli ortalama askeri öğrenci ailesinin profilini çizmede yararlı olabilecek ölçüde temsili niteliktedir. Juan Domingo Peron, Buenos Aires eyaletinden «iyi» bir aileye mensuptur. Tabip olan büyükbabası Tomas, muhafazakâr siyasal eşraftandı. Ailesinin arzusuna karşın üniversitede okumayan babası, önce Buenos Aires eyaletinde Lobos'da tarımsal bir işletmeyle uğraştı. Babasının ne işleri ne de evliliği doğru dürüst yürüdü. Zaten oğlu da babası ya da annesinden çok büyükbabasından sözetmeyi tercih etmektedir[36]; düşmanlarının onu toplumsal bakımdan gözden düşürmek için çok basit bir aileden geldiği söylentisini (babasının başhademe, annesinin yarı-kızılderili bir hizmetçi olduğu söylenmiştir) yaymalarının nedeni budur. Uzak Patagonya eyaletinde (Chubut) ailesinin yanında geçirdiği birkaç yıldan sonra, babaannesi sayesinde, Buenos Aires'in zengin bir banliyösündeki seçkin bir koleje girer. Peron'un ailesi, görüldüğü gibi, iyi ama gerileme halinde bir ailedir: Böyle bir köken Arjantin orta sınıfına girmenin, belki de Arjantin'de ve başka ülkelerde askerliğe geçmenin temellerinden biridir.

Zorunlu Askerlik Hizmetinin Konulması

Çelişkili olarak, «profesyonelleşmiş» denilen ordularda, erat artık sivillerden oluşmaktadır. Eski orduda erler meslekten asker, rütbeliler ise çoğu kez amatör asker iken, yeni orduda tam tersi görülür: Geçici ve sivil kökenli erat, sürekli işi askerlik olan profesyonellerce eğitilir. Genel askerlik hizmetinin konulmasını isteyenler çoğu zaman askerler olmuştur. «Silah altına alınmış ulus» ideali, askeri aygıtın yüzyılın başında geçirdiği dönüşümlerin temelin-

de yatan unsurdur. Savunma yükümlülüğünün en azından kuramsal olarak genelleşmesi yapılan reformlara içkindir. Gelişigüzel toplama yoluyla askere alınan insan «malzemesi«nin niteliksizliğinin bilincinde olan subaylar ve genelkurmay sorumluları açısından, alanını genişleterek devşirmeyi düzgünleştirmek gerekliydi; böylece hem nicel, hem nitel bir iyileşme sağlanacaktı. «Marjinaller»den derlenen eratıyla ordu da, toplumun ve ulusun «marjı»nda kalıyordu; «modernleşmeden yana» askerlerin talebi, Jose Murilo de Carvalho'nun deyimiyle «toplumun orduya açılması»ydı[37]. Ama bir yurttaşlar ordusu oluşturmak basit bir teknik sorun değildir. Genel askerlik hizmetinin siyasal ve toplumsal yönden bazı sonuçlar doğuracağı açıktır. İlke olarak bütün yurttaşların bir süre saflarında yer aldığı ordu, artık kendini ulusun okulu, ulusal duygunun pekiştiği pota olarak görmektedir.

Askerlik hizmetinin yurttaşlık ve ahlâk eğitimine yönelik işlevine sık sık dikkat çekilmiştir. Latin Amerika'daki yeni ordular subayları da bunu hatırlatmayı severler. Nitekim, kısa bir süre önce yüksek siyasal görevleri olan bir Brezilyalı general, birçok Brezilyalının diş fırçası kullanmayı kışlalarda öğrendiğini belirtiyordu! Askere alma işlemi çerçevesinde subayın rolü ve sorumluluğu ulusal, dolayısıyla siyasal bir boyut kazanmaktadır. Bu heterojen toplumlarda, ordunun artık ulusal bütünleştirme, yurttaşlık bilincini oluşturma diye bir işlevi de vardır. Arjantin'de 1901 tarihli askere alma yasasının tartışılması sırasında, acemi ve samimi bir milletvekilinin şöyle bağırması masum bir eylem olarak nitelenemez: Bu, «genel oy ordusu» olacak! Oysa genel oy o sıralar muhalefetin bayraklarından biriydi ve ancak on yıl sonra gerçekleşecekti. Demek ki yasa koyucunun, dolayısıyla yönetici grubun düşüncesinde, genel askerlik hizmeti ilkesine dayanan ordu, müstakbel seçmenlerin zihniyetlerini biçimlendirmek görevini de üstlenmişti. Asker-yurttaş *civis* olmadan önce *miles* (*) olacaktı.

Zorunlu askerlik hizmetini Şili 1900'de, Peru ve Arjantin 1901'de, Ekvador 1902'de, Bolivya 1907'de, Brezilya ise ancak 1916'da koydu. Brezilya'nın gecikmesinin nedenleri üzerinde biraz durmaya değer. Merkezi devletin zayıflığı ve halk sınıflarıyla yerel oligarşilerin federal orduya karşı ortaklaşa duydukları tiksinti, askerlerin kura çekme yoluyla belirlenmesini getiren çeşitli yasaların uygulanmasına bu tarihten önce olanak vermemişti. Zorunlu askerlik hizmetinin kabul ettirilmesi ve 1918'de, yalnızca ayrıcalıklıların askerlik hizmeti yaptıkları ulusal muhafız birliğinin kaldırılması için, dünya

(*) **Miles:** Latincede, yurttaş ve milis. (ç.n.)

savaşının sunduğu elverişli konjonktürde, saygın sivillerle subaylar tarafından yoğun ve örgütlü bir kampanyanın yürütülmesi gerekti.

«Ulusal Savunma Ligası» tarafından genel askerlik hizmeti lehine kullanılan yurtseverce ve militarist gerekçeler de ilgi çekicidir. Bütün edebi saygınlığını «ulusal, demokratik, özgür, sivil, savunmaya ve iç birliğe hizmet eden bir ordu»nun, bir «asker-yurttaşlar» ordusunun, «halkla aynı şey olan»[38] bir ordunun kurulması lehine propagandanın hizmetine koşan ve bir tür yerel Déroulède (*) olan yurtsever şair Olavio Bilac'ın yazdıklarında, çağdaş askeri iktidara da pek yabancı olmayan sosyo-politik nedenlere ve büyük düşlere rastlanır. Bilac'a göre, «bütün yurttaşların askerileştirilmesi» Brezilya'nın kurtuluşu olacak, genel askerlik hizmeti ilkesine göre asker alma «demokrasinin tam zaferine, toplumsal sınıflar arasında eşitliğin kurulması»na yol açacak, bu temelde kurulan ordu «bir düzen, disiplin okulu [...], insan haysiyetinin ve yurtseverliğin laboratuvarı [...]» haline gelecektir. Ordunun sözcüsü şairimize göre, askerlik hizmeti «zorunlu yurttaşlık eğitimi, zorunlu temizlik, zorunlu sağlık koruma, ruhsal ve bedensel yeniden canlanmadır. Kentler yalınayak, paçavralar içinde dolaşan, yalnızca görünüşü ve kötülüğü insana benzeyen birer hayvan olan, alfabe ve banyo düşmanı miskinlerle doludur. Toplumun bu döküntüleri için kışla kurtuluş olacaktır»[39]. Aynı çağda, Arjantin siyasal sınıfının militarist sözcülerinin de farklı şeyler söylemediğini belirtelim. *Colegio militar*'ın sivil bir hocası, 1915'te verdiği bir konferansta şöyle der: Subaya, «kültürümüz açısından bir tehdit ve toplumsal istikrar açısından bir tehlike oluşturan, doğuştan Arjantinli, ama yaşadığı koşullar bakımından barbar olan [...] cahil, ilkel ve sapık acemi eratın kurtarılması»[40] görevi verilmiştir. Yapılan bu tanımlara bakılınca, subayların kendilerini ulusal topluluk karşısında bazı özel haklarla donanmış hissetmeleri anlaşılır bir durumdur: Askerlik hizmetinin toplumsal denetim işlevi geniş anlamda siyasetin konusuna girer.

Kura çekme yöntemini ve birçok bağışıklığı kapsasa bile, zorunlu askerlik hizmetinin getirilmesi bütün ülkelerde asker sayısının hızla artmasına yol açar. Şili 1900 ile 1901 arasında, yeni yasanın uygulanması sonucunda kara ordusunun asker sayısını üç katına çıkarır[41]. Brezilya ordusunun 1889'da 12.000 kişi olan asker sayısı 1920'de 43.000 kişiye yükselir. Bununla birlikte, askerlik hizmeti henüz genelleşmiş olmaktan uzaktır ve ancak bu hizmetten

(*) Déroulède, Paul (1846-1914), Fransız yurtsever şairi ve politikacısı. 1870 yenilgisinin öcünü almak üzere 1882'de «Yurtseverler Liği»ni kurmuş, General Boulanger'yi desteklediği için 1900'de sürgüne mahkum edilmişti. (ç.n.)

kaçmasını beceremeyenler için zorunludur. Bu, toplumsal bakımdan seçici sistem ordunun ahlâki ve medeni işlevlerinin mantığına uygundur: Eğitilmesi ve ulusla bütünleştirilmesi gerekenler yoksul sınıflardır, zengin çocukları değil. Bütün ülkelerde çok sayıda istisna vardır: Bilmem ne okulundan alınmış bir diploma, bir atış okuluna ya da bir cimnastik klübüne kayıtlı olmak, bir başka yerde bir pilotluk belgesi, bir yıllık kışla deneyinden bağışık kılınmak için yeterlidir. Ülkelerin çoğunluğunda öğrenciler yalnızca birkaç aylığına EOR'nin (*) mangalarına alınırlar. Bağışık tutma işlemleri, çoğu kez subayların arzusu hilafına toplumsal ölçütler temelinde yapılmaktadır. Nitekim 1943'te Arjantin'de, ordu tek başına iktidara gelince, bu bağışıklıklar - anlamlı biçimde - kaldırılmıştır. Yine aynı ülkede, bu toplumsal ayırımcılıktan gına getiren bir askeri birlik komutanı yüzyılın başında, her yeni kuranın gelişinde şöyle bağırıyordu: «Tuhaf, bu yıl yalnızca yoksulların çocuğu olmuş galiba!»[42] Bütçenin gerekleri, askerlik yükümlülüğü olan her yaş grubundan ancak küçük bir bölümün askere alınmasını olanaklı kıldığı halde, askerden kaçışların oranının yüksek olması, kuşkusuz, bu kurumsallaşmış toplumsal ayırımcılıktan ve onun getirdiği disiplin biçiminden kaynaklanıyordu. Aynı nedenle, askerlik çağı gelenlerin baskınlarla toplanması usulü devam etmiş ya da bazı ülkeler yerel planda bir tür asker toplayıcısı çavuşlar sistemini (Guatemala'daki *comisionados militares* gibi) kurumsallaştırmışlardır.

Bütün bunlar eratla subaylar arasında muazzam bir uçurumun oluşmasına yol açmış, bu büyük uçurum askerlik hizmetinin açık hedefleriyle birleşince, özellikle çok sayıda etnik grubun bulunduğu toplumlarda önemli toplumsal ve siyasal sonuçlar doğurmuştur. Guatemala'da kara ordusunun okuma yazma öğretme servislerinin yaptığı bir incelemeye göre, 1960'da askerlik yapanların % 62,5'i okur-yazar değildi, yalnızca % 30,6'sının ana dili İspanyolca'ydı ve askerlerin % 14'ü bu dili konuşamıyordu bile[43]. And ülkelerinde Kızılderililer arasında yalnızca tek dil bilmenin yaygınlığı bir yorumcuya, kısa boylu Kızılderili erleri ve boylu poslu beyaz subaylarıyla Bolivya ordusunun bir sömürge ordusuna benzediğini söyletmiştir[44]. Subaylar eratla temasları sonucunda, halka karşı yadsınamaz bir babacanca üstünlük duygusu beslemeye başlamakta, bu da onların yönetici sınıflarla siyasal eşitlik ve temsili demokrasiye düşman unsurların yanına kaymalarına yol açmaktadır. Guatemala'da Askeri Okul öğrencileri arasından seçilen bir örnekleme yapılan bir anket,

(*) **EOR**: Yedek Subay Okulu'nun kısaltılmışı. (ç.n.)

bunların yarıdan çoğunun Kızılderililer'i aşağı gördükleri sonucunu vermiştir[45]. Bununla birlikte, ülkelerin çoğunda halkın yalnızca en yoksul unsurlarını kapsayan zorunlu askerlik hizmetinin, subay kadrosunu tek yönlü olarak etkilediğini düşünmemek gerekir. Eratla ilişki içine girmek ve eratın her yıl yenilenmesi subayların ülkenin sosyo-ekonomik evrimi hakkında değerlendirme yapmalarını, sefalet ve baskının farkına varmalarını sağlarken, toplumsal kaygılarına mesleki ve korporatif bir boyut da kazandırmaktadır. Askerlerin ikircikli davranışları ve müdahalelerin değişken, sarkılvari niteliği buradan kaynaklanmaktadır.

Bu modern devlet ordularının tam bir panoramasını vermek için kuşkusuz, örneğin Brezilya'da statüleri pek iğreti olan, sözleşmeyle işe alınan, subaylara mutlak biçimde tabi konumdaki astsubayların durumundan; yüzyılın başında subay kariyerinde ilerlemenin yavaşlığından ve rütbe piramidindeki tıkanmalardan (geçen yüzyılın sonunda, Brezilya'da «senatörlük gibi yüzbaşılıkta da ömür boyu kalınabileceği» söyleniyordu[46] ve bu durum reformlardan sonra da fazla değişmemişti), nihayet siyasal yaşama daha geç bir tarihte müdahale eden ve hakkında pek bir şey bilinmeyen donanmadan da sözetmek gerekir. Deniz kuvvetleri mensupları piyadelerden daha sivil bir özellik göstermekte ve askeri toplumun dışında yer almaktalar; daha kozmopolittirler, modelleri ve gemileri bakımından önce Büyük Britanya'ya, daha sonra da yavaş yavaş Birleşik Amerika'ya bağımlı olmuşlardır. Ama askeri iktidara katılımları, böyle bir katılımın ellili yıllarda biçimlendiği Arjantin gibi bazı ülkeler dışında, fazla bir önem taşımaz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Bak. Schweisguth (Étienne), «L'institution militaire et son système de valeurs», **Revue française de sociologie, XIX**, 1978, s. 385-390.

2 Özellikle Yüzbaşı Salats'ın Fransız donanma bakanına gönderdiği gizli raporlara bakınız (Paris, Archives, SHM série BB7 136), tezinde zikreden Domingos Neto (Manuel), **L'influence étrangère sur la modernisation de l'armée brésilienne (1889-1930), Université de Paris III**, 1979, ss. 140-150.

3 Domingos Neto (Manuel), **ibid.**, s. 199.

4 Joxe (Alain), **Las Fuerzas armadas en el sistema politico de Chile**, Santiago, 1970, s. 50.

5 Bu, özellikle Nunn (Frederick)'in savunduğu tezdir: «An Overview of the European Military Missons in Latin America», in Loveman (Bryan), Davis (Thomas M.) **The Politics of Antipolitics**, Lincoln (Nebr.), 1978.

6 Duval (Binbaşı Armando), **A Argentina, potencia militar**, Rio de Janeiro, 1922, cilt 2, s. 368.

7 Maligne (Yarbay A.), «El ejercito en octubre 1910», **Revista de derecho, historia y letras** (Buenos Aires), Mart 1911, s. 271.

8 **A Defesa nacional** (Rio de Janeiro), no. 154, 10 Ekim 1926, zikreden Domingos Nedo (Manuel), Rouquié (Alain) ve diğerleri **Les Partis militaires au Brésil**, Paris 1980, içinde s. 60.

9 **Revista do Clube militar** (Rio), no. 53, Nisan 1940, s. 35.

10 Amado (Jorge), **Fardo, fardao, camisola de dormir**, Rio, 1978, s. 66.

11 General Gamelin, **Notes sur l'action de la mission militaire française au Brésil**, Rio, Nisan 1925, Archives SHA, Paris, zikreden Rizzo de Oliveira (Eliezer), **La Participation politique des militaires au Brésil (1945-1964)**, doktora tezi IEP, Paris, 1980, s. 80.

12 Argentina, Camara de diputados, **Diario de sesiones**, Buenos Aires, 1901, c. 1, s. 620.

13 Klinger (Bertoldo), «Apontamentos sobre e organisaçao militar do Peru», Fundaçao Getulio Vargas, CPDOC, Archives B. Klinger, 22.02.07 GER, s. 6.

14 Bak. Guatemala için, Weaver (Jerry L.), «La élite politica de un régimen dominado por militares: el ejemplo de Guatemala», **Revista latinoamericana de sociologia** (Buenos Aires), I, 1969, ss. 21-37.

15 Adams (R.S.), «El problema del desarrollo politico a la luz de la reciente historia sociopolitica de Guatemala», **Revista latinoamericana de sociologia** (Buenos Aires), no. 2, 1968, s. 183.

16 Bu başlangıçta yalnızca meşru çocuk anlamına geliyordu. Bak. Bedregal (Guillermo), **Los Miliares en Bolivia. Ensayo de interpretacion sociologica**, La Paz, 1971, s. 40.

17 **Boletim do exército**, no. 40, 1942 ve 18, 1943, zikreden Murilo de Carvalho (Jose), in **Forças armadas e Politica** (1930-1945), Rio, FGV-CPDOC (multigr.), 1980, s. 25. Ayrıca bak. Sodrè (Werneck), **Memorias de um soldado**, Rio, 1967, s. 185-186.

18 Ropp (Steve C.), «The Military and Urbanization in Latin America: Some Implications of Trends in Recruitment», **Inter-American Affairs**, 24 (2), güz 1970, s. 27-35.

19 Bak. Astiz (Carlos A.), Garcia (Jose), «El ejercito peruano en el poder», **Aportes** (Paris), 26 Ekim 1972, ve Einaudi (Luigi), Stepan (Alfred), **Latin American Institutional Development: Changing Military Perspectives** Santa Monica [California], Nisan 1971, s. 56.

20 Einaudi (Luigi), **ibid.**, ve Villanueva (V.), **Nueva Mentalidad militar en el Peru**, Buenos Aires, 1969, s. 232 ve devamı.

21 Love (Joseph)'e göre: **Rio Grande do Sul and Brazilian Regionalism (1882-1930)**, Stanford, 1971, s. 117, zikreden Murilo de Carvalho (José), **As Forças armadas no primeira Republica, op. cit.**, s. 147.

22 Costa Dantas (Jose Ibare), **O Tenentismo en Sergipe**, Petropolis, 1974, s. 71, Derneval Peixoto'ya göre: **Memorias de um velho soldado**, Rio, 1960, s. 180.

23 Dumaine (Jacques), **Quai d'Orsay** (1945-1951), Paris, 1955, s. 19.

24 Rouquié (Alain), **Pouvoir militaire et Société politique en République argentine**, Paris, 1978, s. 647.

25 Stepan (Alfred), **The Military in Politics. Changing Patterns in Brasil**, Princeton, 1971, s. 32 ve 33.

26 Hansen (R.A.)'nın bir incelemesine göre: **Military Culture and Organisational Decline: a Study of the Chilean Army**, Ann Arbor (Mich.), mikrofilm, 1967. Bak. Hansen (R.A.), «Career Motivation and Military İdeology: the Case of Chile», in Janowits (Morris) ve Van Doorn (Jacques), ed., **On Military Ideology**, Rotterdam, 1971, s. 119-136. Hansen'in anketinin sonuçları North (Liisa)'nın yapıtında yorumlanır: **The Military in Chilean Politics**, York University, Toronto, 1974, s. 11 ve devamı.

27 Einaudi (Luigi), Stepan (A.), **op. cit.**, s. 14.

28 Van Eeuwen (Daniel)'e göre: **Pouvoir militaire et mutation de la société péruvienne**, siyaset bilimi tezi, Aix-Marseille, 1979, s. 50.

29 Bak. Petras (James), «Los militares y la modernizacion del Peru», **Estudios internacionales** (Santiago de Chile), no. 13, Haziran 1970, s. 122-123.

30. Stepan (A.) **The Military in Politicis, op. cit.**

31 Rouquié (Alain), **Pouvoir militaire..., op. cit.**, s. 641.

32 Hansen (R.A.), «Career Motivation...», **op. cit.**, s. 135.

33 Couthino (Lourival), **O General Goes Depoe**, Rio da Janeiro, 1955, s. XII.

34 Macaulay (Neil)'e göre: **A Coluna Prestes**, Rio de Janeiro, 1977, s. 43.

35 Vara (Florencia), **Conversaciones con Viaux (Primeras exclusivas revelaciones del general Roberto Viaux desde la prision)**, Santiago, 1972.

36 Mart 1969'da Madrid'de bizimle yaptığı kişisel görüşmede bunun farkına varmıştık.

37 Murilo de Carvalho (Jose), **Forças armadas e Politica, op. cit.**, s. 24.

38 Bilac (Olavio), **A Defesa nacional (Discursos)**, Rio de Janeiro, 1965, (1. baskı 1917), s. 107 ve 70.

39 Bilac (Olavio), **A Defesa nacional (Discursos), op. cit.**, s. 26-27 ve 108-109, zikreden MacCann (Frank), «Origins of the 'New Professionalism' of the Brazilian Military», **Journal of Inter-American Studies and World Affairs**, Kasım 1979, s. 513.

40 Carlés (Manuel), «Diplomacia y estrategia (Conferencia dada en el Colegio militar)», **Revista militar**'ın (Buenos Aires) 270 no'lu sayısına ek, Haziran 1915, s. 13.

41 Joxe (Alain)'e göre: **Las Fuerzas armadas..., op. cit.**, s. 53.

42 **XX, El Ejercito argentino por dentro. Estudio para contribuir al restablecimiento de nuestras instituciones militares arruinadas**, Buenos Aires, 1904, s. 9.

43 Adams (Richard N.), **The Development of the Guatemalan Military**, University of Texas at Austin, Offsprint series, no. 90, tarihsiz, s. 100.

44 Bedregal (Guillermo), **Los Militares en Bolivia, op. cit.**, s. 42-45.

45 Monteforte Toledo (Mario), **Guatemala. Monografia sociologica**, México, 1965, bölüm XIX, «El ejército», s. 360.

46 Schulz (John), «O exército e o Imperio», **O Brasil monárquico**, c. II içinde; **Historia geral da civilizaçao brasileira**, yöneten Sergio Buarque de Hollanda, 1974, s. 237.

4. Askeri İktidarın Ortaya Çıkışı

Modernleşmeci yeniden örgütlenmeleri sayesinde elde ettikleri özerklik marjları, yeni medeni ve ulusal sorumlulukları, kıtadaki yeni devlet ordularını «sessiz sedasız» kalmaya yöneltecek gibi değildi. Tarihleri kadar işlevleri de onları, kamu işleri üzerinde ağırlıklarını duyurmaya itti. Devlet bürokrasisinin askeri kesimi önünde artık üçlü bir hedef vardır: Kendi coğrafi dağılmışlığına ya da yerlilerin itaatsizlik bölgelerindeki güçsüzlüğüne bir son vererek iktidarı merkezileştirmek, ulusal devletin temsilciliği (çoğu kez tek temsilcidir) ve egemenliğin siperi işlevini gören garnizonları vasıtasıyla ülke topraklarının bütününü denetlemek, nihayet çeşitli etnik, toplumsal ve bölgesel unsurları ortak bir mensubiyet duygusu aşılayarak bütünleştirmek. Ulus ve devleti kurmada ona verilen bu üç görev orduyu kuşkusuz tarafsız ve yurttaşlık sorununda kayıtsız kalmaya yöneltmeyecekti. Üstelik partilere bağlı ordular ya da iç savaşlar geleneği pek uzakta kalmış sayılmazdı ve orduların gündelik, acil görevleri sınırların korunmasından ibaret değildi. Uluslararası çatışmalara nadiren katılan uluslarda iç savunma işlevlerinin birinci plana geçmesi siyasal müdahaleyi bir bakıma aleladeleştirir; siyasal müdahale kurum üyelerinin aşırı siyasallaşmasından kaynaklanan dramatik bir rol değiştirme eylemi olarak değil de, bunların özgül faaliyetlerinin bir uzantısı gibi görülür.

Nitekim alt-kıta orduları asıl iç düşmana önem vermek için Pentagon'u ve MacNamara ya da Kennedy'nin buyruklarını beklememişlerdir. Avrupa'dan alınan ulusal savunma araçlarının, sınırları korumaya ve dışa yönelikliğe ağırlık tanımasına karşın, Latin Amerika'da orduları askeri eyleme geçmeye iç sorunlar, toplumsal ya da siyasal nitelikli iç tehlikeler zorlamıştır.

Çok eskide kalan - 1837'de Bahia'daki *Sabinada*'dan 1840 ile 1850 arasında Pernambouc ve Rio Grande do Sul'daki *praieira ve farroupilha* isyanlarına değin süren ve imparatorluk geçmişini noktalayan bölgesel nitelikli «heyecan verici olaylar»ın ardından, subayların en son, 1870'de biten Paraguay çatışmasında savaştıkları Brezilya'da, ordunun biraz da zorlanarak başardığı ilk eylem, Contes-

tado ve Canudos köylü ayaklanmalarını bastırmak olmuştur. Arjantin ordusunun, 1930'ların sonuna kadar, güneye püskürtülmüş ve kuzeyde ezilmiş Kızılderililer, 1919'da Buenos Aires'de ayaklanan metal işçileri, 1920'de Patagonya'yı karıştıran mevsimlik işçiler ve Avrupa'dan gelmiş olan anarşistlerden başka düşmanı olmamıştır. Şili'de, Güney Amerika Prusya'sının taburları Moltke'nin ve Scharnhorst'un mirasçılarından öğrendiklerini, ancak 1907'de Iquique'de nitrat sektörü grevcilerine ve 1911 ile 1920 arasında Şili sendikacılığının temellerini atan üçyüz dolayında greve karşı uygulayabilmişlerdir. Örnekler çoğaltılabilir. Bu ordular diplomasinin ve dışa dönük gücün değil, iç düzenin ve toplumsal barışın temel aracıdırlar.

Avrupa ordularının, Atlantik ötesindeki çıraklarının siyasal faaliyetini büyük ölçüde belirlediği ileri sürülmüştür. Buna göre, Brezilya ve Peru ordularına temsili sistemi horgörme aristokratik geleneğini Büyük Dilsiz denilen Fransız ordusu subayları aşılamışlardır[1]. *Offizier Korps*'un da Amerika'nın Prusya etkisi altında kalmış ordularına, demokrasiyle pek uyuşmayan bir kast ruhu ve *Junker* zihniyeti geçirdiğinden kuşkulanılır. Aslında bireysel düzeyde, Fransız ya da Alman etkisi altında kalmayla siyasal yönden faal olma arasında kesin bir bağıntı olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur; kollektif düzeye gelince, burada bir tek örnek yeterlidir: Almanlaşma sürecini çok derinden ve Arjantin'le Bolivya'dan tam yirmi yıl önce yaşayan Şili ordusu, 1932'den 1973'e kadar siyasal yaşamın dışında kalmıştır. Avrupa modellerinin bulaşma etkisiyle doğurdukları sonuçlar, bu türden bir çizgisel açıklamayla yerli yerine oturtulamaz. Onları tam yerine oturtmak için başka bir yöntem gereklidir.

Dehşetengiz Alman savaş makinasının saygınlığı Almanya'nın Güney Amerikalı öğrencileri üzerinde derin izler bırakmıştır, kuşkusuz. Büyük Alman genelkurmayı zamanın Prudhomme'ları ve Frédéric Thomas Graindorge'ları için, -evet şaşırmayın- Lordlar Kamarası ve Fransız Akademisi'nin yanısıra ve onlar kadar Avrupa «uygarlığı»nın aşılmaz «zirveler»inden biri değil midir? Modelin mükemmelliğinin kabul edilmesi grubun iç tutarlılığını sağlayan gurur verici bir etmendir. Aynanın yaptığı gurur okşayıcı imgeyi yansıtmaktır. Öte yandan, Alman ordusuna özgü bazı özelliklerin benimsenmesi -askeri yaşamın törenselleştirilmesi, disiplinin dış belirtilerine ve korporatif birliğe önem verilmesi- kurumsal değerlerin aşırı önem kazanmasına, ordu içinde ve dışında toplumsal mesafelerin büyümesine yol açmıştır. Bu anlamda Alman ordusundan Latin Amerika ordularına aktarılan, *Junker* otoritarizmin-

den çok, Alman ordusunun Töton şövalyesi - dinsel anlamda tarikat-yönü ve şeref gizemciliğidir.

Sömürgecilik deneyiminden birçok ders çıkaran Fransız ordusuysa, kendinden esinlenen ordularda bambaşka bir iz bırakmıştır. Peru'da, toplumla bütünleşmemiş çok sayıda yerlinin yaşadığı bu ülkede, askeri kurumun uygarlaştırıcı misyonu üzerinde ısrarla durulmasında Fransız misyonunun kuşkusuz etkisi olmuştur. Deniz-aşırı ülkelerdeki Fransız ordularının temel anlayışlarına Brezilya'da da rastlanır. Burada Lyautey'nin pek çok tilmizi vardır. 1937'de hâlâ, Brezilyalı bir subay askeri bir derginin sayfalarında, «subayın toplumsal rolü» hakkında «büyük Afrikalı»nın geliştirdiği programın kendi ülkesine uygulanabilirliği üzerine tartışıyor ve şu sonuca varıyordu: «Topraklarının genişliği, iç bölgelerdeki çocuklarının terkedilmişliği, nüfusunun eğitim düzeyinin düşüklüğü, birlik sağlama sorununun önemi, sağlıklı ve okuryazar insanların ülkesi haline gelmek için muazzam bir çaba sarfetmenin gerekliliği nedeniyle, ayrıca kıtada barışın hüküm sürmesi için Brezilya, ordusundan belki de bütün diğer ülkelerden daha çok, eğitici bir rol oynamasını talep etme hakkına sahiptir»[2]. Dolayısıyla Fransız etkisinin ordunun sosyo-politik sorunlarla ilgilenmesine yol açtığı, buna karşılık Prusya modelinin ordunun kendi normları ve etiketinin belirlediği sınırlar içine hapsolmasına neden olduğu düşünülebilir. Aslında farklı yollardan geçerek her iki model de, ordunun saygınlığını sağlamakta, iç tutarlılığını güçlendirmekte ve ulusal yaşam içinde askeri aygıtın ağırlığını artırmaktadır. Ama Fransız ve Alman ordularının taklit edilmiş olması, yenileştirilmiş orduların elde ettiği yeni siyasal kaynakları açıklamak için yeterli değildir.

Askeri İktidarın Örgütsel Etmenleri

Modernleşmeyle verilen görevler ordulara devlet ve toplum içinde özgül bir ağırlık kazandırır; bunun sayesinde ordular önce seslerini duyurur, daha sonra da kendilerine itaat edilmesini beklerler. Karayipler'deki ve Orta Amerika'daki yarı-protektoralar dışında, Latin Amerika'nın siyasal gelişmesinin özelliklerinden biri de devletin eşzamanlı (senkronik) olmayan modernleşmesidir; bu modernleşme sürecinde askerler, çok iyi bilincinde oldukları bir öncülük rolü oynamışlardır. Hatta çoğu kez bu hareket, orduların kendilerine özgü taleplerinden ivme almıştır. Kısacası, devlet askeri kesiminden başlayarak modernleşmiştir. Üstelik toplumun geri kalan kısmı her zaman, bu yolda onu izleyememiştir de. Zorunlu askerlik hizmeti, okuryazarlığın yaygınlaştırılması ve genel oyun kabulünden önce

kabul edilmiş; henüz iktisadi büyüme ve yerleşim düzeninin örgütlenmesi sorunları incelenmeye başlanmamışken savaş öğretileri üretilmiştir. Askeri aygıtlarını belli bir dönüşümden geçiren bütün ülkelerde, ordunun yeniden örgütlenmesi ve donatılmasına bağlı olarak askeri harcamaların artması devletin rolünü genişletmiştir; devletin askerileşmesi bu eğilimin içinde mündemiçtir.

Öte yandan, subayların seçilmesinde ve yükseltilmesinde hakketme ölçütlerinin kullanılması subaylara, devlet aygıtı içinde farklı ve ayrıcalıklı bir yer kazandırır. Liberal geleneğin ve elitlerin çıkarlarının devleti güçsüz ve pek saygın olmayan bir konumda bıraktığı, «ganimet sistemi»nin kamu görevini kendisi için hazırlanılan bir kariyer olmaktan çok, tesadüfi bir siyasal ödül haline getirdiği bu toplumlarda, askerler, istikrarlı bir memurlar topluluğu, bir bakıma çeşitli devlet örgütlerinde görülen az ya da çok aydınlanmış amatörler arasında profesyonel bir kadro olarak temayüz ederler. Bir başka deyişle, «profesyoneleşmiş» subaylar kadrosu devlet içinde, yumuşak ve şekilsiz bir örgütün sert çekirdeği gibidir.

Birbirinin yerini kolaylıkla doldurabilen sivil memurlar karşısında, subaylar, okullar ağı ve yükselmede gerekli sayılan entellektüel ve ahlaki özellikler aracılığıyla sürekli olarak mükemmelleşen, iyi yetişmiş bir elit görünümü verirler. Bu ülkelerin çoğunda subaylar artık, askeri öğretimin düzeyinin yüksek oluşundan gurur duymaktadırlar[3]. Bir süre önce Perulular, ülkelerinde yüksek rütbeli bir subayın otuz beş yıllık faal hizmet süresinin üçte biri kadarını okullarda, yeniden yetiştirme ya da uzmanlaşma stajlarında geçirebileceğini belirtiyorlardı. Savaşın olmadığı durumlarda demek ki ordular, kurumsal değerlerin «kahramanlık» değerlerini gölgede bıraktığı bürokratik kurumlara dönüşmektedirler. Subayın yaşamını artık «yönetmelikler»in uygulanması doldurmaktadır. Yabancı misyonların başlıca görevlerinden biri de aslında, kıta ordularına, hiçbir şeyi tesadüfe ve uygulamacının keyfine bırakmayan tam bir talimatlar listesi sunmak olmuştur. Nihayet, terfinin temelli bir bürokratik mekanizma olarak kodlanması da askerlerin zihniyetini biçimlendirmiş ve aynı çağda sivil memurlar arasında egemen olan zihniyetten ayırmıştır. Subayların kariyerini ve umutlarını terfi tablosu düzenlemektedir. Rütbelerin belirlenmesinde kıdeme bakılmakta, yüksek rütbeli subaylardan oluşan terfi düzenleme konseyleri her yıl tek tek bireylerin terfi işlemleri üzerine eğilmektedirler. Artık muvazzaflık dönemleri boyunca üstleri tarafından kendilerine not verilen subaylar, ilke olarak siyasal otoritenin kaprislerine bağlı değildirler ve bunun da son derece bilin-

cindedirler. Bütün bu mekanizmalarla donanmış askeri kurumun bürokratik bağımsızlığı, üyeleri tarafından titizlikle korunmaktadır. Askeri toplum, en yüksek rütbelere yükselmek için anayasal olarak dış müdahalenin zorunlu kılındığı hallerde bile, dışardan işlerine karışılmasından pek hoşlanmamaktadır.

Devletin seçkin bir kurumuna mensup olma bilincinin askerlerde yarattığı üstünlük duygusu, başka unsurlar tarafından da güçlendirilmektedir. Gelişmiş silahların uzmanlarıyla askeri mühendislerin yetiştirilmesi için yüksek düzeyde bir teknik ve bilimsel öğretimin verilmesi, Avrupa'dan ithal edilen donatımın temsil ettiği modern teknolojinin kullanılması, hiçbiri henüz sanayileşmemiş olan bu ülkelerde askerlere, belirgin bir «yetkililik bilinci» kazandırmaktadır. Eskiden cahil olan subaylar, siyasal sınıfın *doctores*'leri, avukatları ya da tabipleri karşısında artık kendilerini aşağı görmedikleri gibi tersine kendilerini onlara üstün bile görmekteler. Bunun da ötesinde, evrenselci ölçütlere göre düzenlenen devşirme ve yükselme yöntemleri, orduyu üyelerinin gözünde, adalet, meşru hiyerarşi ve organik dayanışmanın hüküm sürdüğü gerçek bir ideal karşı-toplum yapmaktadır. Nitekim albay Peron, 1944'te, Arjantin ordusunun müdahalesini, sivil toplumun ve devletin yozlaşması karşısında askeri toplumun bu mükemmelliğini ileri sürerek haklı gösteriyordu: «Ordunun iç örgütlenmesi [...] örnek bir disiplin, arkadaşlık, yurtseverlik, hiyerarşi ve saygı dersi vermektedir. Ordu içinde ne hakedilmemiş terfi, ne de haksız cezalandırma vardır. Terfi tablosuna *(escalafon)* çok kesin bir adalet anlayışına uygun olarak, istisnasız ve ayrıcalık tanımadan bağlı kalınmaktadır; yalnızca silahlı kuvvetlere özgü olmayan bu uygulama, orduyla sınırlı kalmamalı, bütün Arjantinlilerin toplumsal bir kazanımı haline gelmelidir»[4].

Garnizonların, sivil iktidara bağlı idarenin genellikle az nüfuz edebildiği bütün ülke topraklarına yayılmış olması sayesinde, askeri kurumun ülkeyi herhangi bir diğer kuruma göre daha iyi tanıması, genel askerlik hizmetinin kazandırdığı toplumsal sorumluluğu daha da güçlendirmektedir. Ordu yalnızca gençlik ona emanet edildiği için ulusun okulu olmakla kalmamakta, ayrıca subaylar halkın ve ulusun sorunlarını siyaset adamlarından ve mülk sahiplerinden daha iyi tanımaktadırlar. Bu noktada da Peroncu söylem bir örnek niteliği taşır. 1943'teki hükümet darbesinden bir yıl sonra, Albay şöyle diyordu: «Biz emekçilerden, kuramsal bilgiler temelinde sözetmiyoruz. Biz oğullarınızı ve kardeşlerinizi bağrımıza alıyoruz. Acılarınızı ve felâketlerinizi tanıyoruz. Ülkemizin insanlarının nasıl yaşadığını biliyoruz...»[5] Bu tür bir duygu insanları

mutlaka ileri toplumsal yönelimlere ya da devrimci tutumlara götürmez, ama her zaman mesihvari bir boyut taşır. Egemenlik hakkına sahip halkı eğitmek, özellikle ona yurtseverliği aşılamakla yükümlü olan ordu, ne yazık ki (!) çürümüş, kadınsılaşmış ve kozmopolit bir sivil toplumla karşı karşıya kalan, temiz, atak, yurtsever yurttaşlardan oluşmalıdır. Kahramanca yücelikleri bulunmayan bir askeri yaşamın külfetleri ve salt «uygulamaya» dönük bir mesleğin basitliği, bu tür bir safiyet kazandırıcı belâgatı gerekli kılmaktadır. «Ulusa tapma dininin papazı» olan ve varlığını ona feda eden subay, güçlüler tarafından ne kadar çok bilmezlikten gelindiği ve ihmal edildiği duygusuna kapılıyorsa, toplumsal yapıyı «yeniden canlandırma» görevi için kendini önermeye de o kadar hazır olacaktır. Bu dışa dönük ekonomilerde, İngilizce konuşarak servet yapan ve Fransız yaşamının tadını çıkaran, gözlerini, kuzeye çevirmezden önce eski dünyaya dikmiş olan elitlerin kozmopolitizmi subaylarda, çoğu zaman statü düşüklüğünün olumsuz etkilerini de gideren ruhsal ve ahlaki bir üstünlük duygusunun gelişmesine katkıda bulunur.

Genel olarak toplumdan yalıtlanmışlık, grup içi tutarlılık ve saygınlık, kendisine önemli bir rol düştüğü bilinciyle birlikte, askerleri mağrur ve kasıntılı bir biçimde kurumun mutlak ufku içine kapamaya zorlar. Özel ve kapalı bir grup olarak kendine aşırı önem verme, askeri toplumun hem iktidarlar karşısındaki özerkliğini, hem de siyasal yaşama müdahale etme olanaklarını artırır. Yeni orduların profesyonelleşmiş subayları, devlete hizmet ettikleri inancıyla sadakatlerini askeri kurum üzerinde yoğunlaştırırlar. Böyle bir davranışın sonucu militarist gasptır. Bu devletleşmiş ordular açısından, iktidarın, devlet aygıtının askeri kolu tarafından ele geçirilmesi bir tür iç yeniden-düzenlemeden başka bir şey değildir. Bu durumda askeri hükümet darbesi artık, addeğişimsel diye niteleyebileceğimiz bir kopmaya yol açan, devletin kendi kendisine müdahalesidir; parça kendini bütünle bir tutar, «evrensel sınıf» olan bürokrasinin bir kesimi yönetici olur. Bunun içindir ki, korporatif sorunlar çoğu kez içinden çıkılmaz bir biçimde toplumsal ve ulusal belirlenmelere karışırlar. Herhalükârda, askeri modernleşme ilk belirtilerinden yola çıkarak mekanizmalarını ve erekselliklerini kavrayacağımız yeni bir militarizmin kaynağını oluşturur.

Yeni Ordular Sahneye Çıkıyor

Askerlerin siyasetle ilişkisi çok farklı biçimler alabilir. Askeri sorunlar her zaman siyasidir ve en alt düzeyde, orduların gücünü

korporatist baskılar dile getirir. Ama bizi burada ilgilendiren bambaşka bir sorun: Orduların siyasal hedeflere, özellikle kurumsal düzende bir kopmaya ulaşmak amacıyla askerlik-dışı, dolayısıyla da disipline aykırı eylemlere girişmeleri. Bu bağlamda, doğrudan doğruya askerlerden gelen girişimlerle bazı birliklerin ya da subayların kendilerinin yönetmediği sivil hareketlere sağladıkları desteği birbirinden ayırmak gerekir. Yeni militarizm kuşkusuz birinci kategoriye girmektedir: Ordu bu durumda partilerüstü, hatta siyasete karşıt bir kurum olarak müdahale eder. Ama en azından bir örnekte, yüzyılın başındaki Arjantin'de, okullu subayların ilk siyasal gösterileri muhalif bir sivil hareketi desteklemeye yönelikti. Bu gösteriler, yirmili yılların ortalarından itibaren kıtadaki birçok ülkeyi sarsan darbecilik yöneliminin habercisi olmasaydı, üzerinde durmayacaktık.

Geçen yüzyılın sonuyla bu yüzyılın başında, 1912'de genel, gizli ve zorunlu oyun kabulüne kadar geçen sürede Arjantin'de, Radikal Medeni Birlik (UCR) hareketi «dışlayıcı» oligarşik devlete son vermeyi ve siyasal toplumu genişletmeyi kendine görev olarak seçti. Parti, ayaklanma taktiğini de dışlamıyordu. Bu uğurda yapılan «radikal devrimler», silah elde özgür oya yolu açmaya çalışan militan gruplarını seferber ettiler. Bu *pueblada*'larda (halk darbelerinde) kariyerden askerler ve genel olarak ordu da eksik değildi; hatta yıllar geçtikçe bunlara katılan askerlerin sayısı arttı. 1890'da, 1893'de, özellikle 1905'de, çok sayıda genç subay «demokratik darbeler»de yer aldı. Askeri reformun yapılmasından sonraki ilk ayaklanma olan 1905 ayaklanması sırasında, UCR'nin başkanı Yrigoyen'e göre, bin kadar subay harekâtlara katılmıştı[6]. Bunlara katılanlardan biri daha sonra, ordunun üçte ikisinin bu devrimci harekette yer aldığını öne sürecekti[7]. Ayrıca 1912'den itibaren, seçimlerin dürüstlüğünü sağlamak üzere, seçmen listelerinin hazırlanması işinin radikal muhalefetin isteğiyle askeri otoritelere verildiğini de unutmayalım. Bu nedenle 1915'de, bir radikal yönetici şunları yazabilmiştir: «Radikal partinin elindeki iki güç gençlik ve ordudur, çünkü ikisi de genel çöküşün ortasında bütünlüklerini korumayı başarmışlardır»[8].

Ancak bu radikal darbelerde, askerler sivillere tabiydiler. Ordu kışlasından siyaset adamlarının yönetiminde çıkmıştı. Nitekim bir başka radikal önder çok haklı olarak, bu askeri katılmanın özgüllüğüne dikkat çekiyordu: «Radikalizmin askeri eylemi [...] çok sayıda Amerikan cumhuriyetini altüst eden [devrimlerden] temelli biçimde ayrılır: Bunlar kışla ayaklanmaları değildi, kamuoyunun taleplerinden esinleniyorlardı, yönetimleri sivildi, ortak uygarlık ide-

alleri uğruna halk da ordunun yanında mücadele etmişti [...]. Orduyu harekete geçiren iktidar hırsı değildi, hele hele kendini beğenmiş bir generalin saygınlığı hiç değildi [...]»[9].

Ama onbeş yıl sonra kıtanın diğer ülkelerinde ordular sahneye çıktıklarında, artık sözkonusu olan «kışla ayaklanmaları»ydı ama, bunlar da, kendini beğenmiş bir generalin saygınlığı ve ihtirasının «kamuoyunun talepleri»yle korporatif sorunlara göre daha küçük bir paya sahip olduğu yeni bir militarizmin doğuşuna tanıklık ediyorlardı. Unutmayalım ki yirmili yıllarda, Brezilya'da, Şili'de ve Ekvador'da askerler bir kurum olarak *statu quo*'ya oldukça romantik ve göz alıcı bir biçimde karşı çıkmaktaydılar.

Brezilya'da çok küçük bir azınlık hareketi olan genç subayların, *tenente*'lerin (teğmenler) ayaklanmaları, simgesel anlamı, yaygınlığını, etkinliğini ve görünür nedenlerini büyük ölçüde aşan bir silahlı muhalefeti temsil etmekteydi. 5 Temmuz 1922'de, Rio'da Copacabana kalesinde ayaklanan on kadar idealist teğmenin kahramanca davranışı kısa zamanda siyasal bir efsane haline geldi. Ayaklanmanın doğrudan nedenleri arasında çok tartışmalı ve karışık bir başkanlık seçimi sorunu ve yeni seçilen başkana atfedilen mektuplarda (sonradan bunların sahte olduğu ortaya çıkacaktır) orduya «hakaret edilmesi» gibi olaylar vardı. Genç *tenente*'lerin trajik ölümü, örgütlenmelerinin ve motivasyonlarının zayıflığını unutturdu. Bu ilk ayaklanmayı Temmuz 1924'de Sao Paulo'da, *paulista* muhalefeti tarafından desteklenen yeni bir *tenente* ayaklanması izler; bu ayaklanma Copacabana ayaklanmasından daha ciddi bir görünüm taşır, ama o da yenilir. Siyasal programı, yer yer bulanık noktalar olmasına karşın yine de görece açık-seçiktir: Yürütmenin iktidarı tümüyle gasbetmesine karşı, Anayasa'nın uygulanmasını talep etmektedir. Ayaklanmacıların bildirilerinden birinde, «silahlı kuvvetler»in, «halkın çıkarlarını savunmak, adalete saygı duyulmasını sağlamak ve yürütmenin iktidarını sınırlamak»[10] için silaha sarıldığı belirtilmektedir. Rio Grande do Sul'da Luis Carlos Prestes'in yönettiği bir başka başarısız *tenentista* ayaklanması da geri çekilen paulist isyancıları destekler; bunlar ünlü Prestes-Costa kolonunu oluştururlar, 2.000 kişi düzenli ordu peşlerinde olmak üzere Rio Grande do Sul'dan Nordeste'ye (Kuzeydoğu'ya) kadar uzun bir yürüyüş yaparlar, üç yıl içinde 20.000 km. yol katettikten sonra yürüyüşleri Bolivya'da son bulur; ama ne iç bölgelerin *caboclo*'larını (*) peşlerinden sürükleyebilmişlerdir, ne de Brezilya'nın «yeniden canlanması»na yol açabilirler[11].

(*) **Cabo**: Portekizce şef, komutan. (ç.n.)

Yaygın bir siyasal-askeri tedirginlikten kaynaklanan *tenentismo*, hiçbir zaman «yaşlı Cumhuriyet»in oligarşik rejimini sarsamamıştır, ama genç subaylar hareketi dar ve yozlaşmış siyasal yaşamın arınması ve olanaklı bir yeniden doğuş için trajik simgeler, kahramanlar yaratarak, bütün hoşnutsuz toplumsal kesimlerin değişme özlemlerini yönlendirmiştir. *Tenentismo* gerek muhafazakâr otoriter kesimler gerek devrimci sol üzerindeki etkisiyle, XX. yüzyıl Brezilya tarihine damgasını vurmuş ve Birinci Cumhuriyet'in sonunu hazırlamıştır: Jorge Amado'nun macerasını anlattığı «umut atlısı» Luis Carlos Prestes orduyu terkederek komünist partinin genel sekreteri olurken, başka eski *tenente*'ler de 1964'de kurulan askeri rejimin esin kaynağını oluşturacaklar ve bu rejimi yönetecekleridir...

Şili'de, postalların sesi ilk kez, Eylül 1924'de parlamento koridorlarında duyulur. Genç subaylardan kurulu bir askeri komite Kongre'den, aylardan beri bir türlü görüşülemeyen toplumsal içerikli yasa tasarılarının hemen görüşülüp çıkartılmasını talep eder. İş kazaları, emekli sandıkları, iş sözleşmeleri üzerine yasalar böyle onaylanmıştır. Bunu elde ettikten sonra askerler, parlamentonun feshini isterler. Başkan Alessandri, kararsız bir muhafazakâr parlamentoya toplumsal yasaları onaylatmak için anlaşmış olduğu subayların artık kendisine itaat etmediklerinin farkına varınca, ülkeyi terkeder. Askeri bir cunta iktidara geçer. Böylece ancak 1932'de sona erecek olan bir karışıklık, istikrarsızlık ve reformlar dönemi başlar.

İki amiralle bir generalden oluşan ve donanmaya dayanan cunta, oligarşinin çıkarlarının temsilcisi olarak görülür. Nitekim 23 Ocak 1925'de, genç subaylar Moneda'yı ele geçirirler, cunta üyelerini hapsederler ve görev süresini doldurması için başkan Alessandri'yi geri çağırırlar. 1924 ve 1925 darbelerine katılan subayların reformcu ruhunun canlı simgesi Carlos Ibanez'dir. Eylül 1924 *pronunciamiento*'su sırasında oluşan Askeri Komite'ye komutan rütbesiyle katıldıktan sonra, Alessandri'nin ve onun zayıf halefinin bakanlığını yapar; bu sonuncusunun döneminde gerçek bir hükümet başkanı rolü oynar, ardından 1927'de kendi başkanlığı için bir plebisit düzenler ve oyların % 98'ini elde eder. İki başkan döneminde savaş bakanlığı yapan general Ibanez, ordu içindeki en muhafazakâr unsurları tasfiye etmiş ve reformcu subayları gözetmiştir, ama halk hareketlerine karşı aldığı otoriter önlemler ve «kaba kuvvet»e başvurması nedeniyle, muhafazakârlar tarafından düzenin son sığınağı olarak görülür. Sivil ve askeri sol tarafından da desteklenen Ibanez, ülkeyi sağın istediği gibi diktatoryal bir biçimde yönetir. Yerel

siyasal çıkarlara alet oldukları düşünülen belediye polislerinin yerini almak üzere, içişleri bakanlığına bağlı bir tür ulusal jandarma kuvveti kurar. Bu merkeziyetçi kurumun desteğinde bakan Pedro Ramirez, Şili oligarşisinin pek de hoşlanmadığı dirijist bir iktisat politikası uygular. Ramirez bir yandan hazineyi ve gümrükleri reformdan geçirmeye ve devleti, madencilik ve sanayi kesimlerine mali müdahalede bulunmasını sağlayacak araçlarla donatmaya girişirken, bir yandan da çığır açıcı bir büyük yatırımlar siyaseti başlatır. Ancak büyük bunalımdan kaynaklanan iktisadî güçlükler, bu harcamalardan vazgeçilmesine neden olur ve 1931'de, kamu özgürlüklerinin yeniden tanınması için öğrencilerin ve orta sınıf mensuplarının katıldığı bir dizi gösteri dalgasının ardından Ibanez istifa etmek zorunda kalır.

Ne var ki askerler arasındaki çalkantı sona ermez ve Şili, muhafazakâr tarihçilerin[12] «anarşi» diye adlandırdıkları, kısa süren, yeni bir döneme girer. 1925'te parlamentoya karşı yapılan hükümet darbesi, bütçe görüşmelerinin yavaşlığı ya da hiç değilse, uzunluğu nedeniyle maaşların ödenmesinde ortaya çıkan gecikmelerin ve enflasyonun ordu saflarında yarattığı hoşnutsuzluktan kaynaklanmıştı. 1931'de, Ibanez'in yerini alan geçici hükümetin, bütün sivil ve askeri memurların ücretlerini % 50 oranında azaltma kararını alması yeni ayaklanmalara yol açar. Coquimbo'da demirlemiş bulunan donanma, Eylül 1931'de astsubayların yönetiminde başkaldırır. Ama Potemkin Zırhlısı'na öykünenleri topa tutan kara ordusu ve hava kuvvetleri, kısa sürede isyancı birlikleri teslim olmaya zorlarlar.

4 Haziran 1932'de, hava kuvvetlerine bağlı uçaklar Santiago üzerinde alçaktan uçuşlar yapar ve Moneda üzerinde, «bunalıma son verecek ve yerli oligarşiyle yabancı emperyalistlerin sömürüsüne karşı yoksullara yardım edecek olan[13]» Şili Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan eden bildiriler atarlar. Çeşitli sivil ve askeri sosyalist gruplar, Ibanez'in yandaşları ve mason localarına bağlı (aynı Ibanez gibi) popülistler seçimle gelmiş sivil başkan Montero'yu devirmek için, eski hava kuvvetleri komutanı komodor Marmaduke Grove'nin çevresinde toplanırlar. Ordu yerinden kımıldamaz, jandarmalar hareketi sempatiyle izlerler. Sosyalist cumhuriyet kurulur. Hareketin sloganı olan *Pan, techo y abrigo* (ekmek, bir dam, giyecek) dünya bunalımının yoksullaştırdığı yığınlara toplumsal yardım konusunu vurgulamaktadır. Bu cumhuriyetin hem kapitalizmi, hem de komünizmi reddeden sorumluları, planlı bir ekonomi sayesinde devletin rolünü genişleterek ve işsizliği azaltarak, halkın sefaletini bir nebze gidermeyi hedeflemektedirler. Ancak «sınıf mücadelesin-

den çok planlamayı vurgulayan»[14] bu teknokratik ve askeri sosyalizm ancak onüç gün sürecektir. Orta sınıfların bir bölümü gevşek bir biçimde yeni rejime yakınlık göstermişse de, büyük çıkar grupları, komünist parti de dahil olmak üzere siyasal partiler ve yatırımları için kaygı duyan Birleşik Amerika bu rejime karşıdır. Hükümete komünistlerin sızdığına inanan kara ordusu Moneda'yı yeniden ele geçirir ve Grove'yi uzak Paskalya adasına sürgüne gönderir. *Ibanista* (Ibanez yanlısı) gazeteci Dávila'nın başkanlığında kurulan yeni cunta Grove'nin devrilmesini protesto için düzenlenen gösterileri ve grevleri canla başla bastırır. «Sosyalist cumhuriyet»in devam ettiğini ilan eden Dávila ancak yüz gün iktidarda kalır. Diktatörlük eğilimleri göstermesi yüzünden, askerler onun yerine general Blanche Espejo'yu getirirler. O da, askerlerin kışlalarına dönmelerinden önce düzenlemeye söz verdiği genel seçimlere kadar, halkın «sosyalist özlemleri»ni yanıtlayacağını vaadeder. Genelkurmayda askerlerin bir daha çıkmamak üzere kışlalarına dönecekleri söylenmektedir.

Görülüyor ki sosyalizm bayrağı silahlı kuvvetler içinde, kuşkuya yer bırakmayacak denli olumlu karşılanmıştır. Ve kısa sürmesine karşın komodor Grove'nin Sosyalist cumhuriyeti geçici ama yoğun bir sarsıntı dönemine özgü traji-komik (Şili'de bir yıl içinde, birbiri ardısıra dört hükümet darbesi olmuş ve yedi hükümet kurulmuştur) bir ara rejim olarak görülemez. Şili Sosyalist Partisi kendine özgü çizgileriyle (popülizm ve milliyetçilik), bazılarının deyişine göre zaaflarıyla, bu maceranın içinde doğmuştur; demek ki bu maceranın geleceğe iz bırakmadığı söylenemez. Hayranlarının bazılarınca Şili'nin Luis Prestes'i sayılan 1932 seçimlerinin bahtsız başkan adayı Grove, ertesi yıl, Sosyalist Parti'nin kurucuları arasında yer alacaktır. Demokrasi oyunu içinde yer alan, ama öte yandan zor yoluyla iktidarın ele geçirilmesini de tümüyle reddetmeyen bu sosyalist partiyle, silahlı kuvvetlerin bazı kesimleri arasında iyi ilişkilerin sürdürülmesi, 1973'e kadar Şili siyasal yaşamının değişmez bir ögesi olacaktır. Üstelik sağın parlamentodaki engellemesine karşı, 1938'de Halk Cephesi'nin başkanı olan Aguirre Cerda, tıpkı 1970'teki Halk Birliği'nin başkanı Salvador Allende'nin de yapacağı gibi, kurulmasıyla yıkılması bir olan bu Sosyalist Cumhuriyet'in kabul ettiği ölü doğmuş yasaları tozlu raflardan indirerek programındaki reformları gerçekleştirmede kullanmaktan çok hoşnut kalacaktır.

Reformcu militarizm 1925'de, Ekvador'da da etkili olmuştur. İktidarı denetimi altında bulunduran ve savaş ertesindeki kakao bunalımının zayıflattığı Guayaquil'in dışsatım ve finans burjuvazisi

durgunluğun toplumsal sonuçlarını sert bir biçimde bastırır. 1922'-de liberal hükümet, sefalet ve enflasyona karşı düzenlenen Guayaquil grevlerini milis eliyle (orduya güvenilmemektedir) kanlı bir biçimde ezdirtir. Bine yakın kişi ölür. Sierra bölgesinde, Ambato'-da, büyük bir şirketin mülksüzleştirdiği, bu yüzden direnişe geçen köylüler 1923'te ordu tarafından katledilirler. 1924'teki hileli seçimler[15] ve başkanın zayıf olması, genç subayların sonunda müdahaleye karar vermelerine yol açar. Şili'de olduğu gibi Ekvador'-da da, askerlerin, iktidarın çözümlemeyi başaramadığı toplumsal sorunları baskı yoluyla denetim altına almada kullanılmayı reddetmeleri bu karara varmalarında etkili olmuştur. 9 Temmuz'da Ekvador Devrimci Genç Subaylar Ligası başkanı devirir ve bir cunta oluşturur, daha sonra iktidarı kıyı bölgesinden aydın bir büyük burjuva olan İsidro Ayora'ya devreder. Böylece Ekvador tarihçiliğinin *revolucion juliana* (*Julio*, Temmuz devrimi) olarak adlandırdığı dönem başlar.

Altı yıl boyunca, liberal rejimlere egemen olan *bancocracia guayaquilena* (*) iktidarı yitirecektir. Ekvador'da ilk kez, işçiler lehine yasalar çıkartılır, devletin iktisadi ve toplumsal yaşama müdahale etmesini sağlayan kurumlar yaratılır. *Caudillist* bir niteliği olmayan ve kendine hedef olarak «herkes için eşitlik ve proletaryanın korunması»nı[16] saptayan Ekvador tarihinin bu ilk hükümet darbesi, bir dizi toplumsal içerikli yasaya uyulmasını sağlamakla görevli bir müfettişler kadrosu çalıştıran Çalışma Bakanlığı'nın kurulmasına olanak verir. İlk emekli sandıkları ve Merkez Bankası bu dönemde kurulur. Bu yeni siyasetin ve memur sayısındaki artışın gerekli kıldığı harcamaları karşılamak üzere vergi reformları yapılır, özellikle gelir vergisi tesis edilir. *Habeas corpus*'un (**) kabulü, gayrimeşru çocukların tanınması gibi kararlarla bütün toplum modernleşir, öte yandan sanayii korumaya yönelik önlemlerle bir ulusal kalkınma siyaseti başlatılır.

Ama *juliana* devriminin reformculuğu pek sınırlıdır, ancak sürekli bir işi olan kentsel kesim işçilerine ve geniş anlamıyla orta sınıflara yaramıştır. Bu reformculuk esasa dokunmaz. Guayaquil'-de paranın gücü hâlâ ayaktadır: Liberal rejim devrinde hükümetleri kuran ve deviren, genç subayların nefret ettiği Ticaret ve Tarım Bankası'na, yeni hükümeti boykot etmesine karşın dokunulmamıştır. Nüfusun yarıdan fazlasını oluşturan ve «*hacienda* sistemi» içinde yarı-serf durumunda bulunan Kızılderili köylüler reformlardan

(*) **Bancocracia guayaquilena**: Guayaquil Bankakrasi'si. (ç.n.)
(**) **Habeas corpus**: Doğal yargıç önünde yargılanma hakkı. (ç.n.)

yararlanamamışlardır: Çünkü Sierra oligarşisi de gerçekte devrim hükümetlerine katılmaktaydı. And bölgesinin büyük toprak sahipleri Merkez Bankası'nın yönetiminden, 1929 Anayasa'sını hazırlayan komisyona kadar her yerde hazır ve nazırdılar; «Temmuz subayları» «liberal plütokrasi»den kurtulmak için iktidarı muhafazakârlara vermişlerdi. 1931'de Sierra'nın en gerici güçleri yararına yapılan yeni bir askeri darbe bu reformcu deneye son verdi.

Askeri Özerklik ve Devletin Kurtarılışı

Bugün, Latin Amerika ordularının sahneye ilk çıkışlarının soldan olmasına şaşırılabilir. Ama, bu yeni militarizmin reformcu havası, her şeye karşın yadsınamaz. 1931'de Brezilyalı bir subayın iddia ettiği gibi bu müdahaleci ordular «halkın öncüsü» değil idiyseler de («Karanfil Devrimi» yeni bir şey icat etmemiştir), yüzyılın başındaki eylemci askerler demokratik önlemleri savunuyor, işçilerin tarafını tutuyor, temsil ve adalet için savaşıyor, toplumsal içerikli yasaların çıkarılmasını şart koşuyorlardı. Bazıları bu ilericiliği, orduya orta sınıfların, bunların siyasal sistemle bütünleşmesini sağlamak amacına yönelik siyasal temsilciliğini atfederek açıklamaya çalışmaktalar[17]. Bu varsayım orta kesimlerin sisteme katılımı sağlandıktan sonra, askerlerin davranışında halk karşıtı bir yönde görülen değişimleri açıklamaya yarayabilir[18].

Böyle bir yorum, Arjantin'de olduğu gibi, genişletilmiş bir demokrasi kurmaya yönelik sivil kamuoyu hareketlerine askerlerin katılmasını anlamamıza yardımcı olabilir. Ama sivillerden kuşku duyan, onlarla pek az ilişkisi olan ve orta sınıfın liberal değerlerini paylaşmayan subayların bağımsız, dar anlamda askeri müdahalesi nasıl açıklanabilir? Anti-liberal, merkeziyetçi, otoriter ve milliyetçi olan reformcu subaylar temsil ettikleri söylenen bu sınıflarla ideolojik bakımdan uyum içinde değildirler[19]. Ordu kadrolarının, onları bu orta toplumsal kesimlerle özdeşleştiren ücretli, kamu kesimi memuru nitelikleri yalnızca genç subaylara veya reformcu subaylara özgü bir durum değildir. Bunun dışında, aynı dönemin öbür ilerici militarizm biçimleri gibi *tenentismo*'nun da bu üniformalı «orta sınıflar» içinde bir azınlığı kapsaması dikkat çekicidir. Aslında ücretli olsalar bile, askerlerin esas olarak devlete bağlı oldukları ve bu genç subayların dönüştürücü müdahaleciliklerinin kurumsal dürtülerinin, bu cuntalara son verecek veya onları izleyecek olan muhafazakâr darbelerin kurumsal dürtülerinden temelde pek farklı olmadıkları çoğu kez unutulmaktadır.

Yirmili yıllardaki *golpe*'lerin (*) korporatif belirleyicilerini açıkladık. Bazı ulusal değişkenler de belirtilmeye (ve açımlanmaya) değer. Örneğin Brezilya'da, askerler, ordunun cumhuriyetçi kurumların muhafızlığı rolü konusunda çok duyarlıdırlar, çünkü bu kurumların yerleştirilmesinde ordunun önemli katkısı vardır. Genç subayların bu rol konusunda, diğer subaylara göre daha duyarlı oldukları düşünülebilir. Ama bu ülkelere özgü durumların ötesinde, modernleşmenin sağladığı kaynaklar, aktarılan normatif yönelimler, sınırları aşan ortak tutumları biçimlendirmekte, mekanizmaları belirlemektedir. Askeri müdahale doğrudan modern orduların, Latin Amerika ulus ve devletleri içinde işgal ettikleri alanın bir parçasıdır. Ama anlamı önceden belirlenmemiştir. Askeri müdahale her şeyden önce, silahlı kuvvetlerin kendi kendilerine atfettikleri ve yetişme tarzlarından kaynaklanan istikrar sağlayıcı rolle ilgilidir. 1915'te Arjantinli bir yarbay şunları yazıyordu: «Bugün ordu ulustur, parçalarının birlikteliğini sağlayan, onu şoklardan ve çöküntülerden koruyan, ulusun dış madeni zırhı gibidir»[20]. Yirmi yıl sonra, çağdaş toplumsal sorunlar karşısında subayın rolü konusunda, Buenos Aires'te yayımlanan *Revista militar*'da da şunları okuyabilirdiniz: «Ordunun esas misyonu her türlü tehdite karşı kollektif dengeyi korumaktır»[21]. Brezilya'da, etkili *A Defesa nacional* dergisinin 1913'te yayımlanan ilk sayısının başyazısı «askeri sınıf»ın sorumluluklarını şöyle tanımlıyordu: «Ordunun gelişme içindeki toplumsal unsurları muhafaza edici ve istikrara kavuşturtucu işlevi için hazırlanması gerekmektedir. Ordu kendi kendilerini yaratma halindeki toplumların fırtınalı yaşamında çok sık rastlanan iç karışıklıkları engellemeye hazır olmalıdır»[22].

Bu metinler iyi okunmalıdır; hepsi, misyonları devleti savunmak olan ve kendilerini devlete adamış «aydınlanmış» elitlerin birbirine benzeyen tasarılarını dile getirmektedir. Ama siyasal bir yönelimi tanımlamazlar. Ortaya koydukları toplum-üstü ve toplum-ötesi mesihçilik bir yasanın ve düzenin gerisine saklanma davranışını ifade etmemekte, toplumdan gelen isteklere yanıt olarak değil de, askerlerin kendi kendilerine yorumlama yetkisini atfettikleri ulusun çıkarlarını korumak amacıyla, açık bir varolanı savunma iradesini dile getirmektedir. Bu irade, «kollektif denge»yi tehlikeye düşürebilecek bir grubun, ya da sınıfın iktidara katılmasına karşı çıkılması veya aksine sistemin ondan yararlananlara rağmen tehlikeden kurtarılması anlamına gelebilir. Ulusal birlik, dolayısıyla savunma adına zorla gerekli bulunan reformlar yaptırtıla-

(*) **Golpe**: Darbe. (ç.n.)

bilir ya da bunlara karşı çıkılabilir; siyasal toplumun kapıları kapatılabilir ya da açılabilir. Askeri reformculuk bütün bu zorunluklardan kaynaklanabilir. Bir bakıma, Latin Amerika orduları devleti daha özerk kılmak ve böylece devletin misyonlarını daha iyi yerine getirmesini sağlamak amacıyla, «onu toplumsal sınıflar safrasından kurtarma»ya çalışmaktadırlar[23]. Sözünü ettiğimiz anti-oligarşik yeni militarizmin hedefi de budur. Ancak devlet, askeri bürokrasinin düşündüğü ya da düşlediği gibi ne tarafsızdır ne de tam anlamıyla özerktir. Tarihin devamı bu bürokratik yanılsamanın lehine tanıklık etmekte.

Nitekim, devletin sınıflarüstü olmadığı gibi, sınıfların devlet içinde, profesyonel askerlerin organcı mantığının varsaydığı tür bir eşitlik durumunda olmadıklarını, devletin aslında her an değişebilecek «bir güç dengesinin sentezi» olduğunu anlamak için, askeri reformculuğun büyük bunalım karşısında, 1930'dan itibaren nasıl tasfiye edildiğini ya da eritildiğini görmek yeterlidir.

Ekvador'da *revolucion juliana*'nın nasıl öldüğünü gördük. Şili'de işler daha demokratik biçimde cereyan eder, ama daha az açık değildir. 1932'de, bütün geleneksel partilerin desteklediği eski başkan Alessandri'nin zaferiyle sonuçlanan normal seçimler yapılır. 1925'te ilerici askerlerin iktidara getirdiği sol liberalizmin eski lideri bu kez, sağ bir hükümetin başı olacaktır. Alessandri'nin ikinci başkanlığı (1932-1938) muhafazakârlığa geri dönüş niteliği taşımıştır. Üstelik Alessandri, askeri solun yeniden yükselişi tehlikesine karşı, bir tür paramiliter beyaz muhafızlar kuruluşu olan *Milicias republicanas*'ı karşı-güç olarak kullanır ve böylece Şili siyasal sistemini kalıcı bir biçimde askerden arındırır. Öyle ki Alessandri'nin başkanlık döneminden 1969'a kadar Şili, kıtanın istikrarsız panoraması içinde demokratik ve sivil bir istisna olarak gözükecektir. Hiç de yansız olmayan ve kırk yıla yakın bir süre varlığını sürdüren apolitik, «profesyonel» ordu efsanesi işte böyle bir ortamda, sosyalizan subayların radikal faaliyetini önlemek için ortaya çıkmıştır.

İleride göreceğimiz gibi Brezilya'da, ilerici unsurların yola getirilmesi ya da makbul bir muhafazakârlığa dönmelerinin sağlanmasında belli bir gecikme görülürse de, geriye dönüşü sağlayan ya da kısacası halk karşıtı bir nitelik taşıyan militarizm 1930'da, kıtanın başka birçok ülkesinde hükmünü sürmeye başlamıştı. Ordunun 1905'den beri siyasal yaşamın dışında olduğu demokratik Arjantin'de, radikal başkan Yrigoyen, Eylül 1930'da, kamu işleri konusunda ailevi tecrübeleri olan, «yetenekleri sınanmış», geleneksel elitleri, radikalizmin «sonradan görmeleri»nin yerine yeniden ikti-

dara getirmeyi amaçlayan general Uriburu tarafından devrildi. Uriburi genel iradeye ve «seçim aritmetiği»ne rağmen, iktidarı aydınlanmış kesimlerin «kollektif aklı»na teslim edecekti. Yeni otoriteler ulusal ekonominin yönetimini ele aldılar, işçileri hizaya getirdiler, demokratik rejim altında ulusal gelirin orta sınıflar yararına yeniden-bölüştürülmesinde önemlice bir araç olan kamu yönetimini budadılar. Ayrıca bir yandan devlet harcamalarını kısmaya, bir yandan da «pleb»in ve demagogların iktidarı yasal yoldan ele geçirmelerini önlemek üzere siyasal sistemi reformdan geçirmeye çalışacaklardı.

Ordunun, yönetici çevrelerce pek iyi gözle görülmediği ve kendini reformculuğa hiç kaptırmadığı Peru'da onbir yıldır iktidarda olan Leguia'yı deviren albay Sánchez Cerro'nun hükümet darbesi, ilk bakışta geleneksel bir askeri *caudillismo*'ymuş gibi görünmektedir. Ama devrimci ve şiddet yanlısı bir halk hareketinin APRA'nın[24] kaygı verici yükselişi karşısında, uzun süredir «sivil iktidar yanlısı» olan egemen sınıflar, askerleri horgörmekten vazgeçerek darbeci albayı desteklerler. 1932'de orduyla APRA militanlarını karşı karşıya getiren Trujillo katliamları, orduyla büyük burjuvazi arasında uzun bir süre için bir savunma ittifakının oluşmasını sağlayacaktır. Bu yüzden Peru ordusuna «Oligarşinin bekçi»[25] köpeği gibi bakılmaya başlanır.

Yirmili yıllarda yenik düşmüş azınlıktaki *tenente*'lerin «eski oligarşik cumhuriyet»e son veren ve Getulio Vargas'ı iktidara getiren 1930 devrimiyle rövanş almış gibi gözüktükleri Brezilya'da, durum daha karmaşıktır. Oligarşi-içi bir çatışmadan kaynaklanan 1930 devriminin zaferi bir dizi askeri etmene bağlıdır, ama bu etmenler arasında *tenente*'lerin rolü çok önemsizdir. Ordunun anti-*tenentista* kesiminin 1930 ayaklanmasına katılması, hiyerarşinin son dakikada, yerine *paulista* (Sao Paulo'dan) bir halefin geçmesini sağlamak isteyen başkan Washington Luis'e karşı çıkması ve başkaldırmış eyaletlerin (Rio Grande do Sul, Minas Gerais, Paraiba) yanında saf tutması, nihayet Luis Carlos Prestes'in karşı çıkmasına rağmen *tenente*'lerin bir bölümünün dünkü hasımları olan eski siyasal sınıfın şefleriyle doğalarına ters düşen bir ittifak kurmaları, *tenentismo*'nun içinde boğulup gireceği uyumsuz ve muzaffer koalisyonu açıklamaktadır. Bazan *tenente*'lerin reformcu ve merkeziyetçi otoritarizmine, bazan yerel politikacılara dayanan, «böylece oligarşik devlete ve askerileşmeye geri dönülmesini önleyen»[26] Getulio Vargas, *tenentismo*'yu disiplin altına almakta ve hareketin siyasal özlemlerini kendine mal etmekte gecikmeyecektir. Vargas'ın 1937'de kurduğu, Mussolini'cilikten esinlenen *Estado novo*'nun,

genç devrimci subayların bulanık ideallerini mi gerçekleştirdiği, yoksa kesin olarak tasfiye mi ettiği, bugün için henüz tam anlamıyla bilinmemektedir.

Kıtanın siyasi-askeri tarihinin bu çok özel kesitinden akılda tutulması gereken iki noktayı vurgulayalım: Birincisi süreklidir, ikincisiyse kuşkusuz, yeni yeni gerçekleşen modernleşmenin doğrudan bir sonucudur. Bütün bu ilerici militarizm deneylerinden devletin güçlenerek çıkması eğilimi çarpıcıdır. Ama aslında devletin güçlendirilmesi hem sosyalizan askerlerin hem de, siyasal bakımdan onlar kadar faal olan hasımlarının eseridir. Popülist kanattan çok, totaliter kanatta yer alan ve *tenentismo*'ya karşı çıkan bir Brezilyalı subay, general Goes Monteiro kendi siyasal idealini şöyle özetliyordu: «Devlet bütün kollektif yaşamı düzene sokmak ve ulusu disiplin altına almak için müdahale gücüne sahip olmalıdır...»[27] Devlete tapma, demek ki, yüzyılın başından itibaren askeri ideolojinin kurucu ögelerinden biridir.

Öte yandan, bir genelleştirmeye gidilemezse de, bu dönemin militarizminde dikkat çeken bir özellik, iç siyasal eğilimlerin muhtemelen hiyerarşiye ve kuşaklara göre biçimlendiği hususudur. Bu biçimlenme daha sonraki dönemlerde fiilen ortadan kalkacaktır; bunun nedeni kuşkusuz, yüzbaşılarla generallerin günün sorunları üzerine hep aynı şeyleri düşünmeye başlamaları değildir, ama artık genellikle kurumsal bir nitelik taşıyan müdahaleler, hiyerarşik çatışmaların su yüzüne çıkmasına olanak tanımayacak ve hem örgütsel, hem de teknik dönüşümler, genç subayların *pronunciamiento*'larını gitgide daha düşünülemez hale getirecektir. Kendini katı bir «profesyonellik» yanlısı olarak tanıtan Brezilyalı bir generalin açık bir biçimde formüle ettiği gibi, artık «ordunun siyasetini yapmak gerekir, ordu içinde siyaset değil»[28]. Her halükârda, 1970 ile 1973 arasında Şili ordusunun evriminin de gösterdiği gibi, bugünün karşı-devrimci savaş devrinde artık aşılmış ve temelsiz kalan, generallerin her zaman yüzbaşılardan daha muhafazakâr oldukları ve yüzbaşıların *establishment*'le bütünleşmemiş oldukları için *statu quo*'yu değiştirme yönünde belli bir eğilim gösterdikleri yolundaki inanç, kuşkusuz bu çağda ortaya çıkmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Villanueva (Victor)'un kitabında, ileri sürdüğü gibi: **100 Anos del ejército peruano. Frustraciones y cambios,** Lima, 1971, s. 64.

2 Bak. Sombra (yüzbaşı Severino), «Lyautey e o Brasil, **Revista do Clube militar** (Rio), no. 48, 26 Haziran 1937, s. 241-244.

3 Birçok yayının kanıtladığı gibi; örneğin Guatemala için Paniagua Santizo (Benjamin)'in **Escuela politécnica**'nın kuruluşunun birinci yüzyılı için yayımlanan kitabına bakınız: **Vida y Obra de militares ilustres, primer centenario de la fundacion de la Escuela politécnica (1873-1973),** Guatemala, 1973, 273 s.

4 Juan D. Peron'un 1 Mayıs 1944'deki söylevi, Peron (J.D.), **El Pueblo quiere saber de que se trata,** Buenos Aires, 1944, içinde.

5 25 Haziran 1944 söylevi, **ibid.**

6 Yrigoyen (Hipolito), **Pueblo y Gobierno, c. IV: Mensajes,** Buenos Aires, 1953, s. 322.

7 Reynolds (general Francisco), **La Revolucion del 6 septembre de 1930. Accion militar,** Buenos Aires, 1969, s. 11.

8 Corvalán (Ernesto), «Pensamientos radicales», **Revista argentina de ciencias politicas,** 12 Temmuz 1915, s. 412.

9 Gallo (Vicente C.), «Aspectos y ensenanzas de una obra», **Revista argentina de ciencias politicas,** 12 Temmuz 1915, s. 334.

10 Cf. Spina Forjaz (Maria Cecilia), **Tenentismo e Politica,** Rio de Janeiro, 1977, s. 31-68.

11 Cf. Macaulay (Neil), **A Coluna Prestes,** Rio de Janeiro, 1977 ve Flynn (Peter), **Brazil: a Political Analysis,** Londra, 1978, s. 47-50.

12 Bak. Frias (Francisco), **Manual de historia de Chile,** Santiago, 1969, s. 485-493.

13 Drake (Paul W.)'ye göre: **Socialism and Populism in Chile (1932-1952),** Urbana (İll.), 1978, s. 74.

14 Drake (Paul W.), **ibid.,** s. 76.

15 Muhalefetin adayı «aşırı popülaritesi» yüzünden seçimleri yitirir. **Cf.** Pike (Frederick B.), **The United States and the Andean Republics, Peru, Bolivia, and Ecuador,** Cambridge (Mass.), 1977, s. 190.

16 9 Temmuz devrimci bildirgesine göre. Bak. Cueva (Agustin), **El Proceso de dominacion politica en Ecuador,** Quito, 1974, s. 19.

17 Santa Rosa (Virgilio)'nun öncü yapıtından sonra, özellikle Brezilya'da sık sık ileri sürülen bir varsayım: **O que foi e tenentismo,** Rio, 1936 (yeni baskı 1963). Sorunun tartışması için Spina Forjaz (Maria Cecilia)'nın kitabına (**op. cit.**), özellikle Francisco Weffort'un girişine bakılabilir.

18 Özellikle Stepan (Alfred) tarafından savunulan bir tez: **The Military in Politics. Changing Patterns in Brazil,** Princeton 1971, s. 269.

19 Brezilya konusunda bak. Saes (Decio)'nun ileri sürdüğü savlar: **Classes medias e politica na primeira Republica brasileira (1889-1930),** Petropolis, 1975, s. 15 ve Fausto (Boris)'in klasik yapıtı: **A Revoluçao de 1930. Historiografia et historia,** Sao Paulo, 1979 (1. baskı 1970), 118 s.

20 Maligne (yarbay A.), «El ejército en octubre 1910», **Revista de derecho, historia y letras** (Buenos Aires), Mart 1915, s. 397.

21 Beltrán (Juan Ramon), «Mision del oficial frente a los problemas sociales contemporáneos», **Revista militar** (Buenos Aires), Eylül 1936, s. 508.

22 **A Defesa nacional** (Rio), 1 (1), 1913.

23 Horowitz (Irving Louis), Trimberger (Ellen Kay), «State Power and Military Nationalism in Latin America», **Comparative Politics,** 8 (22), Ocak 1976, s. 223-243.

24 **Alianza popular revolucionaria americana** Haya de la Torre tarafından kurulan ve yönetilen, kıta çapında etkili olmayı amaçlayan, yerli yanlısı ve özellikle Peru'nun kuzeyinde çok güçlü olan bir partiydi. Bak. Klaren (Peter F.), **Modernization, Dislocation and Aprismo (Origins of the Peruvia Aprist Party, 1870-1932),** Austin, 1967, bölüm VII.

25 Bak. Bourricaud (François), **Pouvoir et Société dans le Pérou contemporain,** Paris, 1967, s. 280-287.

26 Flynn (Peter)'e göre: **Brazil...,** **op. cit.,** s. 61.

27 Goes Monteiro (general Pedro), **A Revoluçao de 30 e a Finalidade politica do exército (esboço historico),** Rio, tarihsiz, s. 183.

28 Goes Monteiro, **ibid.,** s. 163.

5. Pentagon'un Altıncı Kenarı (*)

Buraya kadar hep, kıtanın bağımsız uluslarının ordularından söz ettik. Doğrudan, ABD'nin tarihi nüfuz bölgesine giren yarı-protektora'ları ise bir yana bıraktık. Kuzey Amerikalılar II. Dünya Savaşı'na kadar Güney Amerikalı askerlerin yetiştirilmesine katılma konusunda fazla hevesli görünmedilerse de[1] Karaibler bölgesi ve Orta Amerika için durum farklıydı. Burada Sam Amca'nın yarattığı ve çoğu *denizcilerin* (marines) denetimi altında kurulan yeni-koloni ordularını ayrıca ele almakta yarar vardır. Hatta, bunları ayrıca ele almak, kökenleri ve bağlı oldukları devletlerin özelliklerinin de ötesinde, daha tayin edici iki nedenden ötürü bir gerekliliktir. Bu nedenlerden birincisi, bu ordulann siyasi yansımaları ve pretoryen kaderleridir. Üzerinde öncelikle durulması gereken bu sorunu, kıta tarihinin yüzkızartıcı iki adı, Trujillo ve Somoza simgelemekte. İkinci neden de, ABD'nin bildiğimiz, dünya çapında sorumluluklarla «bağlanmış Gulliver» haline geldikten sonra kullanacağı bir modelin ilk denemelerinin burada yapılmış olmasıdır. Gerçekten de, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Avrupa'nın gerilemesine koşut olarak Amerikan Cumhuriyet İmparatorluğu'nun yükselişi, bu devletin, tüm güneyli komşularının egemenliklerini sınırlaması üzerinde önemli etkiler yaptı. Güvenlik sınırını kıtanın tümüne genişletmesinin ABD'nin bölgedeki bütün ülkelere benzer bir askeri vesayet ve *mutatis mutandis,* Karaib tepelerine benimsettirdiğine benzer hedefler kabul ettirmesine yol açtığını düşünmek pek de yanlış değildir. Herhalükârda, 1945'ten başlayarak, o güne kadar Kuzey'deki Büyük Ağabey'in her zaman ayrıcalıklı bir yer tutmadığı, çeşitli ve bölünmüş bağımlılık ilişkileri içinde bulunan kıtanın öbür devletleri *grosso modo* (kabaca), Karaib gölünün küçük ülkeleri gibi ekonomik kültürel, ticari ve askeri bakımdan tek bir metropole, kapitalist dünyanın en büyük gücüne bağımlı hale geldiler. ABD'nin stratejik güney sınırında yer alan «korunan» ülkelerdeki askeri varlığının

(*) Pentagon, ABD Genelkurmay Başkanlığı'ndan başka, 5 kenarlı ve 5 köşeli poligon anlamına da gelir.

aldığı biçimleri ve doğurduğu sonuçları anlamak, Pentagon'un II. Dünya Savaşı sonrasında kıtanın güney yarısındaki askeri güçlerin bütünü üzerinde kurduğu nüfuzun gerçekliğini ve sınırlarını, şematikliğe düşmeden ve kestirmeden sonuçlara varmadan değerlendirebilmemize olanak verecektir. Bunun için önce Amerikan devletleri arasındaki ilişkilerin tarihinden bazı hatırlatmalar yapalım.

1823'te açıklanan savunma amaçlı Monroe bildirisi («Amerika Amerikalılarındır»), ABD'nin eski İspanyol ve Portekiz sömürgelerine karşı üstlendiği özel sorumluluk ilkesini ortaya koymuşsa da, topraklarını genişletmekle uğraşan Amerikalılar XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar kıtanın geri kalan kısmıyla fazla ilgilenmediler. «Görünür hedefleri» herşeyden önce Pasifik Okyanusu'ydu. Ama ABD'nin sınai üretimi 1880'de Büyük Britanya'nınkine ulaştı; 1894'te de onu aştı[2]. Yeni bir ekonomik güç doğmuştu. 1889'da, Kuzey Amerika'nın emperyalist çevrelerinin sömürgeci tasarılar yapmaya başladıkları sırada, ABD, Washington'da ilk uluslararası Amerikan devletleri konferansını düzenledi. Burada tanık oldukları refahın derecesi «Latin» delegeleri etkilemişti. Ama, ABD'nin tüm kıtayı denetimi altına almasını sağlayacak tahkim mahkemesi ve gümrük birliği projeleri sonuçlandırılamadı. Yine de, Senatör Beveridge, Yankee malları için doğal bir pazar oluşturan Latin Amerika'ya açılmanın gerekliliğini savunmaktan geri durmadı. 1898'de ABD'nin çökmekte olan İspanya'ya karşı kazandığı kolay zaferle Porto Rico, Küba ve Filipinler'i «kurtarması», içerde tamamlanmış olan yayılmacılığın yerini alan dış yayılmacılık dönemini başlattı. «Büyük değnek siyasetinin» kaba bir savunucusu olan ilk Roosevelt, 1903'te, ABD'nin kanal yöresine koloni kurallarını dayattığı «Panama'yı ele geçirmek»le kalmamış, güneyli ülkelere uygulanan toptüfek politikasını da ilke haline getirmişti. 1904'te Monroe doktrinine eklediği «sonuç» bölümüyle Washington, «komşu ülkelerde», «uluslararası polis gücü» oluşturma yetkisini resmen elde ediyordu.

Karaibleri ulusal çıkarları bakımından denetimi zorunlu bir içdeniz olarak gören ABD, Orta Amerika berzahını da Panama yapay kanalının açılmasından önceki dönemden beri ABD'nin Atlantik ve Pasifik kıyıları arasındaki iç iletişimi sağlayan bir hat olarak tanımlamaktaydı. Bu jeopolitik yaklaşımın ötesinde Avrupalıların yerini alan ABD'nin özel avlanma alanları olarak gördükleri bazı güney ülkelerinde önemli ekonomik çıkarları da vardı. *United Fruit ve National City Bank* bu ekonomik nüfuzun simgeleridir. Kendilerini *mare nostrum*'un (bizim deniz) jandarması ilan eden Kuzey Amerikalılar, Theodore Roosevelt'in deyişiyle, «uygar toplum ilişki-

lerinin gevşemesine yol açan iktidar boşlukları yada yetersizliklerinin süreklilik kazanması»[3] durumunda kendilerinde, bu «hayati güvenlik bölgesi»ne askeri müdahalede bulunma hakkını görmekteydiler. Hatta, bu müdahale ilkesi «İspanyol boyunduruğundan» kurtarılan Küba'nın Anayasa'sında bile yer almaktadır. Kuzey Amerikalı işgal kuvvetleri adadan ancak Platt anlaşmasının kabulüyle çekilmişlerdi. Anlaşmanın III. maddesinde: «Küba hükümeti, Küba'nın bağımsızlığını korumak, can ve mal güvenliği ile özgürlüklere saygı gösterilmesini sağlayacak güce sahip bir yönetim kurmak için Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahale hakkı bulunduğunu kabul eder» denilmekte ve ABD'nin uluslararası yükümlülüğüne değinilmektedir[4]. 1906'da Amerika yanlısı tutucu hükümetin devrilmesi adanın ikinci kez Amerikan *denizcileri* tarafından işgal edilmesine neden oldu. Bu işgal, ABD'nin bölgenin öbür ülkelerine de değişen sürelerle, az ya da çok doğrudan bir biçimde müdahale etmesi ve idareye el koymasıyla sonuçlanan bir dizi askeri müdahalenin ilkiydi. 1912'de Nikaragua, 1915'te Haiti, 1916'da Santo Domingo, Küba ile aynı akıbete uğradılar. Dominik Cumhuriyeti, 1916'dan 1924'e kadar işgal altında kaldı; Nikaragua iki kez işgal edildi (1912-1925 ve 1926-1933). Haiti ise, 1915-1934 arasında *denizciler* tarafından kesintisiz biçimde «korundu».

Tarihleri ne olursa olsun Amerikan kuvvetlerinin geri çekilmeleri hep aynı koşullarda gerçekleşmişti. ABD geri çekilmeden önce, *denizcilerin* yerini alma, düzeni, iç barışı ve ABD'nin çıkarlarını savunma ile yükümlü askerileştirilmiş bir polis gücü kurmaktaydı. Bu yeni tip orduların görevi, vasi gücü, doğrudan bir askeri müdahalenin diplomatik ve siyasal maliyetinden kurtarmak, ama yine de Yankee hegemonyasını garanti altına almaktı. İşte bölgenin kendine özgü nitelikler taşıyan militarizminin kökeninde egemenlikleri kısıtlı uluslara kabul ettirilen bu ikame güçler yatmaktadır.

Yankee İşgalinden İkame Ordulara

ABD Dışişleri Bakanlığı'nda görevli bir müsteşar yardımcısı 1927'de şunları yazmıştı: «Eğer kendi güvenliğimizi ciddiye alıyorsak, Panama berzahı dahil olmak üzere Orta Amerika toprakları ABD'nin meşru nüfuz alanı olmalıdır (...). Bu yüzden Orta Amerika'nın kaderini gerçekten denetliyoruz. Bunu yapmamızın nedeni ulusal çıkarımızın bize böyle bir siyaseti dayatmasıdır»[5]. İşgal kuvvetlerinin gerillaların (Nikaragua'da Sandino, Haiti'de Caco'lar, Dominik'te *gavilleros)* istikrarı bozan direnişleri karşısında ve Güney Amerika'dan gelen baskıları azaltmak üzere geri çekilmeleri de

bölgedeki «Amerikan çıkarları»nın sürekliliğinde hiçbir şey değiştirmedi. 1933'ten itibaren, ikinci Roosevelt yönetiminde benimsenen ve önceki doğrudan müdahale taktiğinin terkini perçinleyen, «panamerikan» sistemin içine barışçıl yollardan sızmaya öncelik vererek yarıküredeki gerilimi azaltmaya çalışan «iyi komşuluk» politikası da farklı amaçlarla aynı bölgesel amaçlara ulaşmaya hizmet ediyordu. *Denizcilerin* ayrılışı «devrimlere» ve düzenin sarsılmasına yol açmamalıydı. İşgal altındaki ülkelerde bir tür jandarma olan *constabulary* (bu örgütün yabancılar tarafından yamandığı o kadar belliydi ki, daha uzun bir süre Nikaragua'da jandarmaya *constabulary* denilecekti) örgütünün kurulmasının iki amacı vardı: Washington tarafından istikrarsızlık kaynağı olarak görülen eski ulusal orduları dağıtmak[6] ve partizan olmayan yani, ulusal aktörlerin tümünden bağımsız ama, buna karşılık eski işgalci devlete sadık askeri güçler oluşturmak.

«Ordusu olmadan uluslaşan»[7] bir ülke olan Küba'da, yeni Cumhuriyeti 1902'de terkeden Amerikan askeri idaresi gerisinde, Meksika modeline ve Platt anlaşmasına yaslanan bir kırsal muhafız bölüğü bıraktı. Bir anlamda hem kendisini, hem de geride bıraktıklarını güvenceye alıyordu. Kırsal muhafızların görevi şekerkamışı plantasyonlarını korumaktı. Bu ülkenin tepesinde Demokles'in kılıcı gibi duran Platt anlaşması, liberallerin «devrimci» girişimlerine karşı muhafazakâr hükümetin iktidarını güçlendirdi. Yine de 1906'da liberaller ayaklandılar ve ABD verdiği taahhütler sonucu duruma müdahale etmesi gerektiğine karar verdi. *Denizciler* ikinci kez adayı işgal ettiler ve ayaklananları silahsızlandırarak «barışı» sağlamayı bir görev addettiler. Bu işgal halk arasında hoşnutsuzluk yarattı. Bunun üzerine Kuzey Amerikan yetkilileri, Platt anlaşmasını uygulamanın ya Küba'nın doğrudan doğruya ABD'ye bağlanmasına yol açacağını, ya da ABD'nin başta uluslararası saygınlık olmak üzere, çok şey yitirmesi sonucunu doğurabilecek biçimde adaya sürekli birlik göndermesini ve sık sık müdahale etmesini gerektirecek uzun bir çatışmayı göze almasının kaçınılmazlığını gördüler. Geriye bir de hem maliyeti daha düşük, hem de daha emin bir yol olan «müdahaleyi Kübalılaştırma» seçeneği kalıyordu. Bu durumda, sosyal karışıklıkları ve «devrimi», Amerikalıların yardımıyla Kübalıların kendileri bastıracak ve iç güvenlikle düzeni onlar koruyacaktı. Düzenli Küba ordusu, «Platt anlaşmasının iki taraflılaştırılması»[8], yani metropolle yapılan bir antlaşmayla kuruldu. Bu antlaşma aynı zamanda 1959'a kadar, fiilen, Ada'nın anayasası da olacaktı.

Bundan sonra, gerek yabancıların mülkiyetinin korunması, ge-

rek bu korumayı sağlayabilecek istikrarlı hükümetlerin oluşması görevi, Kuzey Amerikalı danışmanların eğittiği ulusal orduya emanet edildi. Bu ordunun subayları ABD'deki Askeri Akademi'lerde eğitilecek, ya da eğitimlerini bu akademilerde ilerleteceklerdi. Ordunun kullandığı tüm araç-gereç, himayeci güç tarafından, kuşkusuz bazı siyasi koşulların yerine getirilmesine bağlı olarak sağlanıyordu. Doğası gereği ayaklanmalara karşı bir güç olan, istikrar saplantısı içindeki Kuzey Amerikalı işgalcilerce, Platt anlaşmasının geniş yorumuna dayanarak kurulan Küba ordusunun en önde gelen özellikleri tutuculuğu ve her türlü siyasal ve toplumsal değişime karşı oluşuydu. ABD açısından kabul edilebilir bir sosyo-politik düzenin devamlılığını temsil eden bu ordunun ulusal meşruluğu ise yok denecek düzeydeydi. ABD'nin uzak bir karakolu ya da Küba siyasetinde Washington'un temsilcisi olan bu kurum, kendi bürokratik-profesyonel çıkarlarının oluşmasından önce, bir yeni-sömürge gücü görünümündeydi. Bunun için de toplumun hemen tüm sınıflarınca çok kötü bir gözle görülüyordu. Ne ulusal ihtiyaçların, ne de ulusal bir iradenin ürünü olan bu orduyu, salt, yabancı bir gücün dayattığı koşullar üretmişti. 1958-1959'da çökmesine kadar geçen otuz yıl boyunca Küba siyasetinde oynadığı rolü, bu ulus karşıtı nitelikleri belirlemiştir.

Küba'nın sömürge olmaktan çıkışının otuz yıl kadar süren bir kurtuluş savaşını gerektirmesi, burada istikrarlı hükümetlerin kurulmasını olanaksız kılmasa da, çok zorlaştırmıştı. Buna karşılık, geçen yüzyılın başlarında Nikaragua, modern bir yönetici sınıfa ve modern bir devlete sahip olmaya aday bir ülke olarak görülmekteydi. Uzun süre, Léon'lu liberallerle, Granada'nın muhafazakâr *Caudillo*'larının çatıştığı kapalı bir evren olan Nikaragua, oldukça geç bir tarihte gelişmeye başladı. Tarımsal ürün ihracına dayalı zenginleşme sürecine girişini kahveye borçluydu. 1893'te gerçekleştirilen liberal reformun ardında modern bir tarım kapitalizmi kurma projesinin yattığı söylenebilir. Liberal başkan Zelaya, köy ortak mallarını sattırmış, yabancılara ait mülkleri kamulaştırmış ve modern bir ordu kurmaya girişmişti. Tüm yurttaşlar için yasal askerlik yükümlülüğünü getirdi, subay yetiştirmek üzere, Şilili askerlerin hocalık yaptığı bir askeri okul, *Escuela politéchica*'yı kurdu. Ancak bu alanda oldukça mütevazi sonuçlar elde edebildi. Generaller, herşeyden önce birer siyasi şef olarak kaldılar; rütbelerini «yerel planda silahlı partizan toplayabilme becerilerine»[9] borçluydular. Askerlik hizmetine gelince, kuramsal olarak evrensel olan bu görev, hiçbir zaman, yerel bir *jefe politico*'nun (siyasi şef) Zelaya'ya çektiği aşağıdaki telgraf metninin gösterdiği gibi, zorla silah

altına alma sisteminin yerini alamadı: «Size sabah treniyle üçyüz gönüllü gönderiyorum. İpleri geri gönderin. Çünkü burada orduya katılmak isteyen daha pek çok kişi var; çok da heyecanlılar»[10].

Ama ülke değişmekteydi. Liberal diktatörün yumruğu sayesinde devlet biçimlenmeye başlamıştı. Ticaret ve hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşan ve kendilerini muhafazakâr partiyle özdeşleştiren geleneksel oligarşi[11] uluslararası pazara yönelik yeni girişimci sınıf önünde silinmekteydi. Ne var ki Zelaya'nın milliyetçiliği ve İngiliz çıkarlarına olumlu yaklaşımı ABD'yi tedirgin ediyordu. Onlar Nikaragua'ya herşeyden önce iki okyanusu birleştirebilecek bir kanal açılmasına çok elverişli konumu nedeniyle stratejik bir önem atfetmekteydiler. Dolayısıyla Washington, ABD'nin savunması ve yayılması için berzahın bu anahtar ülkesinde dost bir hükümetin işbaşında olmasını istiyordu. Nihayet, 1909'da özenle hazırlanmış bir dizi uluslararası olay ve muhafazakârların ayaklanması sonucunda, ABD'nin de açık desteği alınarak Zelaya devrildi, liberal reform son buldu. Washington'un onayı ve bariz suç ortaklığıyla, Yankee yanlısı muhafazakâr oligarşi iktidara getirildi. Bir dönem Atlantik kıyısında Bluefields'deki bir Kuzey Amerikan şirketinde memur olarak çalışmış olan Adolfo Diaz başkan oldu. Ama liberaller ona pek soluk aldırmadılar. Bunun üzerine yurtseverliğinin sesine kulak veren Diaz 1911 sonunda Nikaragua'daki Amerikan maslahatgüzarına bir not göndererek, «Küba'da çok iyi sonuçlar vermiş olan»[12] türden bir askeri müdahale için yardım istedi. Milliyetçi asilerin güç kazandıkları ve ülkenin hemen tüm kentlerini denetimleri altına aldıkları bir sırada *denizciler* Nikaragua'ya çıktılar. 1912'de sayıları 3000'i buldu. İktidarı Diaz'a veren seçimlerin selametle yapılmasına gözkulak oldular ve onunla «Büyük Göl»de okyanusları birleştiren bir kanal yapmalarına olanak tanıyan Bryan-Chamorro antlaşmasını imzaladılar.

Askeri işgal, iktidarı azınlıktaki muhafazakârlara vermişti. 1924'te ABD artık *statu quo*'nun güvenceye alındığını ve «anayasal düzenin» yeterince sağlamlaştığını düşünerek son askeri birliklerini de geri çekti. Ama Diaz'ın bundan sonra kurduğu hükümete karşı liberaller yeniden ayaklandılar. Calles'in yönetimindeki devrimci Meksika da ülkenin kuzey-doğusunda Puerto-Cabezas'da kendi hükümetini kuran liberal Sacasa'ya destek oldu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı «komünizm geliyor» feryatları atıyordu. Bunun üzerine Washington 2000 deniz piyadesini imdada gönderdi. Bu kez Yankee müdahalesi oligarşik klanların topladığı birliklere göre daha halka dayalı, topluma daha kök salmış, güçlü ve yeni tip bir silahlı muhalefetle karşılaştı. Bu «ulusal ve antiemperyalist» direnişi «liberal

bir general» yönetmekteydi: Adı, bir simge ve bayrak olan Cesar Augusto Sandino. Segovias'ın «bolivarvari» kahramanı, «çılgın küçük ordu»nun şefi, mücadeleye kıtasal bir boyut kazandırdı. Barbusse'le Gabriela Mistral'ın, Ugarte ile Vasconcelos'un hayranlığını kazanan bu «özgür insanların generali» tüm komşu ülkelerden gönüllü çekmiş ve işgalcilere karşı altı yıl boyunca yıpratıcı bir savaş veren ordusu yenilgiye uğratılamamıştı. Gerçekten de Sandino, silahını ancak 1933'te *denizci*lerin Nikaragua'yı terketmeleriyle birlikte teslim etti.

Sandino, 1927'de ABD'nin önerisiyle liberallerle muhafazakârlar arasında oluşan ve Amerikan generali McCoy'un gözetimi altında yapılan seçimlerde liberal Morcado'nun başkan seçilmesine olanak sağlayan uzlaşmayı tanımamıştı. İmzalayanlarca yerleşik düzeni tehdit eden sosyal hareketliliği önleyecek bir yol olarak görülen bu anlaşmaların işgalciler açısından işlevi, mücadele halindeki çeşitli hizipleri silahsızlandırmak ve kamu yaşamını askerilikten arındırmaktı. Bu amaçla ABD, Kuzey Amerikalı subayların yetiştirdiği, *jefe director*'u 1932'ye kadar bir Amerikalı subay olan, partizanlıktan arınmış bir *guardia nacional (ulusal constabulary)* kurulmasını kabul ettirdi. Yerel yargı sistemine tabi olmama ayrıcalığından yararlanan yabancı subayların komutasındaki bu hem ordu, hem polis niteliğindeki muhafız gücü, anayasaya aykırı, kolonyal statüde dolayısıyla daha kuruluşundan itibaren karşı çıkılan bir kuruluştu[13].

ABD, askere alınanların hepsine, siyasi bağlılıklarını terkedeceklerine dair yemin ettirerek[14] muhafız birliğini parti siyasetlerinden arındırmaya çalıştıysa da yeni askeri gücü millileştirmek için fazla bir çaba göstermedi. 1930'da toplam 220 subaydan yalnız 15'i Nikaragualıydı. Demek ki Kuzey Amerikalı işgal birliklerinin yanısıra Sandinistlere karşı mücadeleye giren Ulusal Muhafızlar, kuruluşlarından itibaren milliyetçiliğe karşı ve halk düşmanı bir güçtü. ABD, iç savaşın özel ordularının yerine kendi özel ordusunu kurmuştu. Muhafızların Amerikan yanlısı tavırları günümüze değin sürdü: 1956'dan, ortadan kalktığı 1979'a kadar Ulusal Muhafız Birliği'ne hep West Point'tan mezun olmuş subaylar komuta etmişti. Ayrıca, 1930'da Kuzey Amerikalılar tarafından kurulan Askeri Akademi'nin öğrencileri, öğrenimlerinin dördüncü yılını bir Amerikan okulunda, 1960'dan başlayarak da özellikle Kanal bölgesinde kurulmuş olan *US School of the Americas* akademisinde geçirmekteydiler[15].

1932'de Amerikan *denizcileri* amaçlarına uygun bir *jefe director* aramaya başladıklarında, ilk liberal ayaklanmaya katılmış ol-

makla birlikte (üstelik bu kişi karısı tarafından o sırada iktidarda bulunan başkan Sacasa'nın da akrabasıydı) siyasete fazla bulaşmamış, ama Filedelfiya'da okuduğu için iyi İngilizce bilen ve Kuzey Amerikalıları iyi tanıyan birini buldular. Ulusal Muhafız'ların başına geçirilmek üzere general yapılan Anastasio Somoza Garcia bu taltifle yetinmeyecekti. *Denizci*lerin sonuncusu, Nikaragua yeniçerilerinin şefi olan bu adam, Muhafızlar'ın Nikaragua toplumuyla devleti içindeki olağanüstü özerkliğinden ve metropole sadakatından yararlanarak daha büyük emeller peşinde koşacaktı. Ülkesine 45 yıl boyunca dayattığı kanlı hanedan, bal gibi Amerikan işgalinin meyvesiydi.

Kara Haiti Cumhuriyeti'nde de *Marine Corps* (deniz kuvvetleri) tarafından eğitilen yerli «zırhlı jandarma»nın oluşturulması sayesinde uzatmalı bir Amerikan işgali yaşandı[16]. Avrupa'nın, özellikle Almanya'nın, kıyıları Panama Kanalı yolu üzerinde stratejik bir konumda olan bu ülkeye gösterdikleri iktisadi ilgiden tedirgin olan ABD, Haiti'deki gelişmeleri yakından izlemekteydi. Hükümetin para ihtiyacı ve 4 yılda 6 başkan değiştiren - sonuncusu halk tarafından linç edilmişti - ülkenin her an patlamaya hazır istikrarsızlığı, ABD'ye dolar diplomasisinin ardından, önce gümrükleri ve ulusal mali sistemi, sonra da ülke yönetimini ele almak üzere askeri bir müdahalede bulunma olanağını verdi. Doğrucu Roosevelt bu eylemi şöyle aklıyordu: Haiti anarşisi nedeniyle canlar ve mallar tehlikede değil miydi?

Burada da işgal birlikleri çok kararlı bir halk direnişiyle karşılaştılar: Hedefi «istilacıları denize dökmek» olan Charlemagne Peralte'ın yönetimi altında 15.000 partizan seferber etmeyi başaran *caco* isyanı. Irkçılığın da yardımıyla bu isyanın bastırılışı çok vahşice oldu. Özellikle insanların derilerinin renklerine göre ayrı ayrı kamplara konulmasına dayanan uygulama açısından bu bastırma harekâtı, Kuzey Amerikalıların başka sömürgelere «barış götürme» deneylerinin ilkiydi. İşgalcilerin 1919'da Peralte'yi katletmesinden sonra hareket boyun eğmek zorunda kaldı. *Caco*'lar iki yıllık mücadele sırasında 2250, *denizcile*rse 27 ölü vermişlerdi[17].

«Barışı» gerektiği biçimde sağlamak ve geleceği hazırlamak üzere işgalciler, 1916'da, varolan ordunun dağıtılmasının ardından, önce «Haiti jandarması» adını verdikleri, sonradan *Muhafız Gücü* (1928) ve Ordu'ya (1947) dönüşecek olan bir kamu gücü kurdular. Bu güç, *denizcile*rin yanısıra «Caco gerillalarını imha kampanyası»na[18] katıldı. Daha kuruluşunda, bu jandarma, «yerli işgal birliği»[19] rolünü oynamıştı. 1930'da Muhafız Gücü subaylarının % 60'ı Ame-

rikalıydı. Askeri gücün Haitilileştirilmesi yavaş ve kesintisiz oldu. 1930'da ABD'nin Deniz Akademi'si model alınarak kurulan askeri akademiyi Kuzey Amerikalı subaylar yönetiyordu. Ama tüm bu çabalara karşın Muhafızlar Haiti tarihinde görece zayıf bir kurum olarak kaldı.

Büyük Antil'in doğusu ve İspanyol bölgesindeki Dominik Cumhuriyeti de *denizcilerce* 1916'da Fransız komşusununkine çok benzer koşullarda işgal edildi. Müdahalenin iki gerekçesi vardı: İstikrarsızlık ve borçlarını ödeyemez durumda olma. 1844'te bağımsızlığını kazanmasından, yani adanın bu bölgesindeki Haiti egemenliğinin son bulmasından beri Dominik Cumhuriyeti'nde 23 başarılı devrim olmuştu. İç savaş, ülkede siyasi iktidarın el değiştirmesinin tek geçerli yoluydu. Hükümeti silahla ele geçirmeye çalışan bir avuç büyük mülk sahibi, ne az çok istikrarlı bir demokrasi kurmayı, ne de sürekli ve etkin bir diktatörlük yerleştirmeyi becerebilmişti. Yönetici grupların bu parçalanmışlığının kaynağında tarımsal uzmanlaşmanın yattığı ileri sürülebilir: Kakaonun oligarşiyi beslediği, şekerin emperyalist, tütününse demokrat olduğu söylenegelmekteydi[20]. Eyalet valileri de gerçek birer yerel askeri şefti.

Ulusal borcun artması sonucunu doğuran ve savaş beylerince ayaklanma, iç savaş vb. biçiminde sürdürülen anarşiye karşı ABD, 1916'da başka yerlerde olduğu gibi «tarafsız» bir polis örgütü kurulmasını dayattı. Ama Dominik Cumhuriyeti'nde, varolan hükümeti desteklemek ya da vesayeti altına almakla yetinmek yerine, onu lağvedip, yerine doğrudan bir askeri vali atamayı yeğledi. Bu askeri vali bakanlarını Amerikalı subaylar arasından seçmekteydi. Bu nedenle yabancı işgalinin doğurduğu en önemli sonuçlardan birisi, yarıbağımsız *caudillo*'ların askeri gücünün kırılması[21] ve ülke yönetiminin merkezileşmesi oldu. Zaten, *denizcilerin* oluşturduğu Ulusal Muhafızlar, Dominik Cumhuriyeti'nde kurulan ilk düzenli orduydu.

Bu ülkede istilacılara karşı direniş, bölgenin öbür ülkelerine oranla daha sınırlı ve daha yerel nitelikte kalmakla birlikte, burada da Ulusal Muhafızlar işgalci bir gücün oluşturduğu ikame ordu ve dolayısıyla topluma yabancı bir uzuv olarak algılanmıştır. Dominik burjuvazisi çoğunlukla ABD'ye düşmandır ve büyük aileler oğullarının koloni ordusunda subay olmasını istemezler. Bu yüzden birliklerini kentlerin *lumpen* kesimlerinden devşirmek durumunda kalan Kuzey Amerikan otoritelerinin, müstakbel subayların geçmişlerini ince eleyip sık dokuyacak halleri pek yoktur. Ama basın bunları açıkça vatan haini ilan etmektedir.

İşte, 1916'da *denizcilerin* kurduğu jandarmaya katılan, eskiden telgraf memuru iken, sonradan bir şeker plantasyonunda özel polis olan Rafael Leonidas Trujillo da bunlardan biridir. Tırmanışı akıllara durgunluk verecek bir hızla gerçekleşir: 1919'da teğmen, 1922'de yüzbaşı, 1924'te kumandan yapılan Trujillo, 1928'de genel kurmay başkanı olacak; çoğunlukla karanlık bir geçmiş atfedilen bu adam kısa süre sonra da *generalissimo* (generallerin generali) ilan edilecekti. Çünkü, geleceğin «Dominik Cumhuriyeti satrapı», «Karaib'lerin küçük Sezar'ı»[22] diye anılan Trujillo, *denizcilerin* güvenini kazanmış biridir. Diktatörlüğü de Yankee işgalinin zehirli meyvesi olacaktır.

ABD, berzahın en az beş ülkesinde daha (ve Panama'da), buraya kadar gördüğümüz modele uygun ulusal muhafız güçleri oluşturmak istemişti. Ama, işgal ettiği ülkeler dışında Washington bu amacına, yalnız, o da bir ölçüde, Panama'da ulaşabildi. Gerçekten de Panama'da, bağımsızlığın kazanılmasından bir süre sonra kurulan yeni cumhuriyet, ABD'nin yoğun dikkatini üzerinde hissederek, ama ondan yardım almaksızın, yarı-ordu, yarı-polis niteliğinde bir ulusal muhafız örgütü kurdu. Bu örgüt gerek yetkileri, gerek gelişmesi yönünden komşu ülkelerdeki benzerlerinden pek farklı değildi. ABD'nin güvenliği açısından hayati konumda olan bu ülkeleri, kendisi tarafından eğitilmiş dolayısıyla *a priori* ABD'ye anlayışla yaklaşan düzen güçleriyle donatmak istemesini anlamak mümkündür. Ama aslında Washington'u harekete geçiren nedenler hem bundan daha makyavelce, hem de daha safçaydı. Amerikalı sorumluların çözümlemesi, hiç değilse resmi olarak, bölgedeki militarizm ve istikrarsızlığın salt orduların partizan niteliğinden kaynaklandığı yolunda yüzeysel ve şematik bir değerlendirmeye dayanmaktadır. Çözümleme böyle olunca, çözüm de siyasetten arınmış, partilerüstüleştirilmiş, profesyonelleşmiş ve disiplin kurallarına uyan ordular kurmaktan geçiyordu. Böylece bir taşla iki kuş vurulmuş, bir yandan «askerilikten arındırılmış» bu ülkelerin siyasi geleceği güvenceye alınırken, bir yandan da içerde her zaman işe yarayan müttefikler elde edilmiş olacaktı.

Ama burada unutulan önemli bir nokta vardır. O da, *constabulary* modelinin uygulamaya konduğu bu karışık ve geleceği belirsiz ülkelerin hepsinde, devletin ya hiç mevcut olmaması ya da fevkalade arkaik bir yapıda olmasıydı. Gerçekten de hiçbir sosyal grup ülkenin siyasal ve idari yapılarını modernleştirmek üzere iktidarı eline alacak ve kendini rakiplerine kabul ettirebilecek güçte ve canlılıkta değildi. Öyle olunca modernleşme yalnız, ABD sayesinde kurulan ordular eliyle başlatılmış olmakla kalmadı, bir de üstelik, olu-

şum halindeki yönetici sınıfları ezen ya da bir köşeye iten ve geleneksel kurumlardan arta kalan herşeyi yıkan işgalci bir güç tarafından dayatıldı. Böylece bu ülkelerde ulusal bir devlet kurabilmenin tüm olanakları ortadan kalktı. Askerlerin dışa bağımlılığı uç noktasına kadar götürülürken, bu modern, merkezileşmiş ve yalnızca iç güvenliği sağlamaya yönelik ordular, ancak işgalci devletin gözünde meşruydular ve yalnız ona karşı az ya da çok derin sadakat ilişkileri içinde bulunuyorlardı. Doğası gereği ulusa karşı bir mevzi oluşturan bu ordular, istilacının ardında bıraktığı kurumsal çöl ya da *no man's land*'de, yeni bir devletin çevresinde kurulabileceği çekirdek olamazlardı. Maceraya girişmeye çok daha yatkındılar, ya da en azından, önlemek üzere kuruldukları istikrarsızlığı yeniden üretmeye katkıda bulunacaklardı.

Pax Americana (Amerikan Barışı) ve Pentagon Düzeni

«İyi komşuluk» siyasetiyle Karaibler ve Orta Amerika'da askeri işgallere son vermekle ABD, Avrupa'da savaşın başlaması üzerine güneyli komşularının hepsini Washington siyaseti çevresinde birleştirebilmeyi garanti altına aldı. Amerikan büyükelçiliklerince yürütülen bir dizi danışma toplantısı sonunda, 1941'de Pearl Harbor'dan sonra ABD savaşa girince, kıtanın öbür ülkeleri, o tarihe kadar benimsedikleri tarafsızlık siyasetini terketmek durumunda kaldılar. Bu ülkelerin kendi siyaseti doğrultusunda hizaya gelmesini dikkatle izleyen ABD, borç ve kira yasasıyla, dost ülkelere silah sağlamayı taahhüt ederken, disipline uymayan ülkelere karşı da onların ulusal çıkarlarını hiç hesaba katmayan cezalandırma yöntemleri uyguladı. Örneğin geleneksel olarak İngiltere pazarına bağlı, dolayısıyla ticari bakımdan tarafsız kalması hayati bir gereklilik olan Arjantin kıta içinde kara listeye alındı, yöneticileri Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından «nazi-faşist» işbirliği ile suçlandı. Ekonomik planda ABD kıtadaki müttefiklerinden savaşın gerektirdiği çabaya katılmalarını, bunun için, stratejik tahılların fiyatlarının tek taraflı olarak saptanmasını ve ihracatlarının savaş sonuna kadar kullanmamayı taahhüt edecekleri dolarlarla ödenmesini kabul etmelerini talep etti. Bazı, Brezilya gibi ülkelerse, demokrasi davası için daha sıkı bir işbirliğine girişerek, bu taahhütlerden sıyrılmanın bir yolunu bulacaklardı. Getulio Vargas kendi ülkesinde Avrupa'dakilere benzer bir otoriter rejim kurmuş olduğu halde, ABD'ne, ülkenin kuzeydoğusunda hava üsleri verdi ve *US Army*'nin yanısıra döğüşmek üzere İtalya'ya bir tümen (FEB, *Força expedicionaria brasileira)* gönderdi. Karşılığında da tüm beklentilerin aksine, *Ex-*

Impank'tan ulusal çelik sanayiinin kurulması için önemli bir miktar kredi aldı.

Savaş, genel olarak kıtanın öbür ülkelerinin kuzeydeki büyük devlete (ABD'ne) olan bağımlılığını artırmış ve Washington'un Latin Amerikalı uluslarının kaderlerini avcunun içine almasını kolaylaştırmıştır. 1945'te ortaya çıkan yeni uluslararası güç ilişkileriyle ekonomik ve mali bağımlılık yapılarında ortaya çıkan değişikliklerin sonucu olarak kıtaiçi ilişkilerde de yeni bir döneme girildi. Gerçekten de iki savaş arası dönemde, özellikle büyük krizden sonra ağır mali sorunlarla yüzyüze gelen Avrupa devletlerinin yerini yatırımcı olarak, kıtanın tümünde ABD almış, İngiltere ise silinmişti. Bu ülkenin Latin Amerikadaki yatırımları 1938'de 754 milyon sterling iken 1951'de 245 milyona düştü[23]. 1897'de Latin Amerika'ya ancak 300 milyon dolar dolayında para yatırmış olan ABD'nin yatırımları ise 1920'de 2 milyara, 1929'da 3,5 milyara, 1950'de 4,7 milyara, 1935'te 6 milyara ulaşmış, 1962'de 12 milyarı aşmıştı[24]. 1914'te İngiltere'nin güney yarıküredeki doğrudan yatırımları ABD'ninkinin 3 katından fazlayken, 1930'da iki ülkenin yatırımları hemen hemen eşitlenmişti. Ayrıca, Kuzey Amerika'nın mali etkisi «Karaib İçdenizinin» ötesine geçmiş ve güneydeki büyük devletlere kadar ulaşmıştı, 1897'de Kuzey Amerikan yatırımlarının % 72,8'i Meksika ve Orta Amerika'ya gitmekte ve Güney Amerika bu yatırımlardan yalnız % 12,4'lük bir pay almaktayken, 1929'da Küba, yatırımların % 24,3'ünü (yani aşağı yukarı, Meksika ve Orta Amerika'daki öbür ülkelerin birlikte aldığı payı) alırken, Güney Amerika'nın payı da % 47,2'ye yükselmişti. Karaiblerle Orta Amerika'nın payları ise 1908'de % 86,1 iken 1929'da % 52,8'e düştü. Kıtanın kuzeyi ile güneyi arasındaki ticaret de benzer bir gelişme temposu izlemişti. ABD'nin Latin Amerika'dan yaptığı ithalat 1936-1940 arasında, yılda ortalama 553 milyon dolarken 1948'de yılda ortalama 2,35 milyar dolara ulaştı[25].

Dolar diplomasisi ürünlerini vermişti. Kıtadaki en büyük yabancı yatırımcı, çoğu zaman ilk müşteri - kimi zaman da özellikle bazı Latin Amerikan ekonomileri için tek müşteri - artık uzaklardaki bir Avrupa ülkesi değil, vasallarıyla aynı kıtada yer alan bir metropol, *kapı komşusu* (next door) durumundaki dev idi. Çünkü artık, ABD, dünyanın bir numaralı ekonomik gücü olmasının yanısıra, en büyük askeri gücüydü de. Avrupa ise kendi savaş yıkıntılarını imar etmekle uğraştığından, bu alanda fazla bir varlık gösteremiyor, hatta, soğuk savaş tehlikesi belirip Amerika'nın «güvenlik şemsiyesi»ne ve Atlantik entegrasyonuna sığınmak zorunda kaldığında kendisi, uydulaşmamak için çaba harcamak zorunda kalıyordu. Dola-

yısıyla Latin Amerika devletleri, hiç değilse birkaç on yıl boyunca, dünya nüfusunun yalnız % 6'sını barındırdığı halde, kaynaklarının yarısına yakınını tüketen, yeryüzünün birinci tüketicisi ve birinci üreticisi olan dev vasileriyle nerdeyse başbaşa kaldılar.

Savaş bittiğinde, ABD, karmaşık bir, çok taraflı ve iki taraflı paktlar kurma sürecine girerek, kıta güvenliğini sağlayan bir sistem oluşturdu. Bu Amerikalılararası savunma sisteminin yapılanmasına yön veren düşünce, Trumann döneminde şöyle ifade edilmişti: «Açık bir dünyada kapalı bir kıta»[26]. Evrensellikten de dem vuruluyordu kuşkusuz, ama bu daha çok *bana göre bir evrensellik (usque ad aram)* anlamını taşıyordu. Böylece ABD'nin «hayati güvenlik bölgesi», Ateş Toprakları'na (Terre de Feu) kadar yayıldı. Yalta, etkisini burada da duyurmuştu.

Askeri sistemin temelleri, savaş sırasında, *Amerikalılararası Savunma Kurulu*'nun (Inter-American Defense Board ya da Junta Interamericana de defansa) oluşturulmasıyla atıldı. 1947'de Rio de Janeiro'da imzalanan Amerikalılararası Karşılıklı Yardım Antlaşması, kıta dışından gelecek bir saldırıya karşı ortak savunma ilkelerini saptamaktaydı; 1948'de Amerikan Devletleri Örgütü'nü (ADÖ) kuran Bogota Şartı ise Amerika kıtasındaki sistem içinde çıkabilecek anlaşmazlıklara karşı kullanılabilecek barışçıl çözüm yollarını belirliyordu. ADÖ'nün Şart'ı müdahale etmeme ilkesini ön plana çıkarmaktaydı. Buna karşılık AKYA yani Rio de Janeiro'da imzalanan antlaşma, 6. maddesinde, «silahlı bir saldırı olmaksızın da Amerikan barışını tehlikeye düşürebilecek bir saldırganlık» durumu öngörmüştü. Bu ise kıta savunması kavramını bir hayli genişletmekteydi.

Bu, oldukça gevşek yapılı çok taraflı antlaşmalar sistemi, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın pek sevdiği, «müşteri» ülkelerinse pek karşı çıkmadığı paternalizm kavramına uygun olarak, «Amerikan ailesi»ne üye ülkeler arasında çıkar uyumu bulunduğu ilkesine dayanıyordu. Gerçi, Kuzey Amerikan yönetimi, kıta savunması alanında biraz daha ileri gitmek niyetindeydi. Nitekim 1946'da Kongre'ye bir «Amerikalılararası askeri işbirliği» yasa tasarısı sunuldu. Bu tasarı, «Latin Amerika ordularını Avrupalı silah satıcılarından tamamen bağımsız kılmak»[27] üzere, araç-gerecin, silahların ve örgütlerin standartlaştırılmasını öngörüyordu. Çünkü o dönemin Savunma Bakanı'na göre ABD, «II. Dünya Savaşı sırasında yabancı araç-gereç ve yabancı eğitim yöntemlerinin ülkeye sokulmasının (!) güvenlik açısından yolaçtığı tehlikeleri» öğrenmişti.

Ancak, pek çok Latin Amerikalı sivil ve asker sorumlunun da

bu doğrultudaki açık tercihine rağmen, ABD, Kuzey Atlantik Paktı tipi bir askeri bütünleşmeye yanaşmadı ve Kore Savaşı'nın başladığı sırada, 1951'de Kongre'ce kabul edilen *Karşılıklı Güvenlik Yasası* (mutual security act) çerçevesinde 12 Latin Amerika ülkesiyle ikili askeri yardım antlaşmaları imzalamakla (1952-1955) yetindi. Latin Amerika, savunma yönünden birinci derecede önceliği olan bir bölge değildi. 1954'te Guatemala'da ortaya çıkan gelişmelere rağmen, Kuzey Amerika yönetimine göre komünizm, bu bölgede ciddi bir tehlike oluşturmuyordu[28]. Latin Amerikalı askerlerin eğitimi, kullanılmış ya da fazla savaş malzemesinin bağış olarak verilmesi ve malzeme satınalınması için açılan kredi kalemlerini içeren askeri yardımlar, 1953-1962 arasında kıtanın bütünü için 450 milyon doların altında kalmıştı, izleyen dört yılda ise 488 milyon dolara ulaşacaktı[29].

Çünkü bu arada kıtanın durumu değişti. Küba'nın meydan okuması ABD'nin stratejik anlayışında değişikliklere yol açtı. Florida'nın 200 km. ötesinde sosyalist bir devletin ortaya çıkması, Kuzey Amerika'nın kıta üzerindeki hegemonyasına yönelen ağır bir tehdit olarak algılandı. Kennedy yönetimi sırasında Latin Amerikan askeri güçlerinin görevi yeniden tanımlandı ve iç güvenlik ile yıkıcı faaliyetlere karşı mücadele, dıştan gelecek bir saldırıya karşı ortak savunma siyasetinin yerini aldı. Buna koşut olarak yardımın içeriği de değişti. Karşı-devrimin ne ağır toplara, ne de bombardıman uçaklarına ihtiyacı vardır; ona gereken hafif silahlarla sağlam bir anti-komünist ideolojidir. Kennedy döneminde gerçekleşen bu görüş değişikliği Pentagon'la Latin Amerika orduları arasındaki ilişkileri de sağlamlaştıracak, aralarındaki işbirliğine tümden siyasi bir renk katacaktı.

Ağırlığın, yıkıcı komünist faaliyetlere karşı «iç cephenin savunulmasına» ve bunu sağlamak için orduların «sivil eylemlere» yönelmesine verilmesiyle birlikte, 1962'den itibaren Amerikan askeri yardımı da eskiye göre arttı ve yine eskiye göre daha iyi örgütlendi. Amerikalılararası askeri anlaşmalar sistemi de Latin Amerika ordularıyla metropol ordusu arasındaki ilişkilerin sıkılaşmasına koşut olarak eski gevşekliğini yitirdi ve yeniden yapılandı. ABD ordusu kıtanın güneyindeki ondokuz ülkede değişik önemde misyonlar bulundurmaktaydı. Ordunun fiili varlığı, çoğu zaman ABD'nin Latin Amerika ordularına araç-gereç satması ya da ödünç vermesinin önkoşullarından biri olmuştu.

ABD'nin Askeri Yardım Programları ya da AYP (Military Assistance Programms, MAP), bu ülkenin dört büyük komutanlığın-

dan biri olup, 1963'te Panama'nın Kanal bölgesine taşınan *Southern Command* (Güney Komutanlığı) tarafından koordine edilmektedir. Küba sorunuyla ilintili olarak kurulan *Southern Command* (ya da *South Com)*, ilke olarak Kanal'ı savunmakla görevlidir. Ama, aslında, üç kuvvetten 10.000-15.000 kişiyi silah altında tutan, ihtiyaç halinde acil müdahale olanakları bulunan bu «küçük Pentagon», kıtanın tam merkezinden, Amerika'nın askeri yardımlarını ve etkisini denetlemektedir. Amerikan devletlerinin kara kuvvetleri komutanlarının katıldığı yıllık konferanslarda kıtadaki durum gözden geçirilmekte, «tehditler» değerlendirilmekte ve buna göre, savunma yükümlülükleri devletler arasında bölüştürülmektedir. Kuzey Amerika askeri otoritelerinin kıta savunması için geliştirdikleri topyekun programlamaya uygun olarak ortaklaşa manevralar yapılmakta (deniz kuvvetlerinin katıldığı *Unitas* manevraları gibi) ve bölgesel bütünleşme antlaşmaları (CONDECA, Orta Amerika Savunma Konseyi gibi) imzalanmaktadır. Deniz kuvvetleriyle ilgili olarak ise ABD filosuna bağlı gemilerin bu devletlere kiralanması ya da ödünç verilmesi, kuşkusuz, işbirliğinin sıkılaştırılması yönündeki baskıları artırmaktadır.

Tablo 1

Bazı Güney Amerika Ülkelerinde Bulundurulan ABD Askeri Danışman Sayısının Ordu Büyüklüğüne Oranı (1964-1968)

Arjantin	1/2034	Guatemala	1/300
Brezilya	1/1760	Nikaragua	1/323
Şili	1/1250		

KAYNAK: Geoffrey Kemp, **Arms Traffic and Third World Conflicts**, New York, 1970, s. 7.

Askeri alanda işbirliğini sağlayan bu ilişkiler ağının sıkılığı ülkeden ülkeye değişir. Askeri misyonlar için olduğu gibi (Tablo 1) mali yardımın büyüklüğü ile Kuzey Amerika okullarında eğitilen, subay ve astsubay oranı da ülkeden ülkeye değişmektedir. Tablo 2'de görüleceği gibi mali yardım toplamı *(grant aid programms, credit sales* ve *excess stock programms)*[10], Brezilya bir yana bırakılırsa orduların büyüklüğü ile orantılı değildir. Ancak, mali yardımın büyüklüğü ile bir yandan Latin Amerika ülkelerinin savunma harcamalarını içerden finanse etme kapasiteleri, diğer yandan da Pentagon'un bu ülkelerin tehdit altında kalma potansiyelleri hakkındaki değerlendirmesi arasında bir ilişki bulunduğu söylenebilir. İlk gerekçe Ar-

jantin'in aldığı yardımın azlığını, ikincisi ise 1960'larda gerillaların ortaya çıktığı Kolombiya ve Peru ile Şili ve Uruguay'a yapılan yardımların göreli büyüklüğünü açıklamaya yardımcı olabilir.

Tablo 2

Amerikan Mali Yardımı (1953-1972) (*)

Arjantin	129,5	Ekvador	63,8
Brezilya	365,2	Peru	120,2
Kolombiya	131,3	Uruguay	58,5
Şili	160,7	Venezuella	53,9

KAYNAKLAR: USA Agency for International Development. Statistics and Report Division, **US Overseas Loans and Grants and Assistance from International Organizations. Obligations and Loans Authorizations**, 1 Temmuz - 30 Haziran 1972, Washington, Mayıs 1973.

Askeri yardımın doğrudan ya da dolaylı olarak doğurduğu siyasi sonuçları değerlendirebilmek için, bunların zaman içerisinde gösterdiği değişimi de incelemek gerekir. Tablo 3, bu yardımların 1962-1966 yıllarında, kıta çapındaki gelişmeler üzerinde belirleyici etkile-

Tablo 3

Amerikan Askeri Yardımının Gelişmesi (**)

		Arjantin	Brezilya	Şili
Savaş Sonrası Yardımı	1946-1948	—	—	—
Marshall Planı	1949-1952	—	—	—
Karşılıklı Güvenlik Ant.	1953-1961	3.0	170.6	47.4
	1962-1965	56.1	109.1	69.5
	1966	27.3	30.6	10.2
	1967	15.6	32.6	4.2
Dış Yardım Yasası	1968	11.4	36.2	7.8
	1969	11.7	0.8	11.7
	1970	0.6	0.8	0.8
	1971	16.4	12.1	5.7
	1972	20.3	20.8	12.3
Toplam (faizler düşülmemiştir)		162.4	413.6	169.8

KAYNAKLAR: **US Overseas Loans and Grants...**, op. cit., s. 35.

(*) Milyon dolar. Faizleri düşülmüştür.

(**) Krediyle satış, bağış ve fazlaların verilmesi, milyon dolar.

ri olan önemli değişimler yaşayan iki ülkede (Arjantin ve Şili) yoğunlaştığını ortaya koymaktadır: 1964'te Şili'de «marksist» bir adaya karşı hıristiyan - demokrat bir başkan seçilmiş, 1966'da da Arjantin'de Amerika yanlısı ve «Batılı» bir hükümet darbesi yapılmıştı.

ABD'nin askeri okul ya da eğitim merkezlerinde staj yapan askerlerin sayısı Kuzey Amerika'nın etkisini daha açık biçimde göstermektedir. Burada da zaman ve mekanda görülen önemli değişiklikler bizi kesin ve genel sonuçlara varmaktan alıkoymaktadır. ABD üslerinden geçen toplam Latin Amerikalı asker sayısı, Küba krizinden sonra gözle görülür biçimde artmıştır. 1950-1965 arasında ABD ve Kanal bölgesinde staj gören Latin Amerikalı asker sayısı 31.600 iken, 1970'te bu sayı 54.270'e, 1975'te 71.500'e ulaştı[31].

Eğitilen askerlerin ülkelere dağılımında, Tablo 4'te de görüleceği gibi belli bir anlam taşıyan bazı farklılıklar vardır. Örneğin, kıta-

Tablo 4

ABD'de ya da ABD Dışındaki Kuzey Amerikan Askeri Üslerinde (Özellikle Panama'da) Eğitimden Geçirilen Askerlerin Sayısı

	1950-1965 (*)	1965-1970 (*)	1950-1965 (**)	1965-1970 (**)	Toplam	1970'te silah altındaki asker sayısı
Arjantin	1375	1007	256	170	2808	137.000
Brezilya	3632	2377	366	481	6856	194.300
Bolivya	208	202	1065	1183	2658	21.800
Şili	2064	489	549	1272	4374	61.000
Kolombiya	1694	432	1180	1323	4629	64.000
Ekvador	1222	316	1506	1240	4284	20.000
Peru	2306	584	1080	1037	5007	54.650
Venezuela	749	562	982	1785	4078	30.500
Guatemala	491	135	678	976	2280	9.000
Nikaragua	329	286	2494	855	3994	5.400

KAYNAKLAR: USA Defense Department 1967 ve 1971, Robert P. Case, «El entrenamiento de los militares latinoamericanos en los Estados Unidos», **Aportes** (Paris), Ekim 1967 ve «La assistencia militar de los Estados Unidos a America latina», **Marcha** (Montevideo), 4 Temmuz 1972.

(*) ABD'de eğitimden geçirilenler.

(**) ABD dışındaki Amerikan üslerinde eğitimden geçirilenler.

nın ikinci büyük ordusuna sahip olan Arjantinli stajyerlerin sayısı Bolivya (ordusu Arjantin'inkinin 6'da biridir) ya da Guatemala (1960'ta silahlı kuvvetlerinde toplam 9000 asker vardı) gibi ülkelerden gönderilen stajyerlerinkine eşit, Somoza'lar döneminin Nikaragua'sından (silah altında 8000 asker vardı) ise düşüktür. Bu farklılıkları, değişik ülkelerin askeri tarihleri, ekonomik kapasiteleri, gelişme düzeyleri ve jeopolitik konumlarıyla açıklamak mümkündür.

Latin Amerika ordularının gerçekten ne ölçüde «Kuzey Amerikalılaştığını» ve ABD'nin siyasi nüfuzunu ölçebilmek için staj tipleri arasındaki farkları gözönünde bulundurmak ve her stajın programıyla, yönelimini bilmek gerekir. Çünkü yabancı askeri öğrencileri *(foreign military trainees, FMT)* kabul eden çok sayıda ve düzeyleriyle konuları bakımından çok farklı okul vardır; bunların Latin Amerikalı bir subay üzerinde nasıl bir etki yarattığını kestirmek de pek kolay değildir. Yine de derslerin İspanyolca ve Portekizce verildiği ve amacı «Latin Amerikalı askerlerin hepsine kendi ülkesinin askeri güvenliğine katkıda bulunmalarını sağlayacak bir formasyon vermek»[32] olan, Panama Kanal bölgesindeki okulların, özellikle 1963'te yeniden örgütlenen Fort Gulick'teki ünlü *US Army School of the Americas*'ın (USARSA) kıta-içi askeri işbölümü konusunda Washington'un düşündüklerini çok iyi yansıttığı düşünülebilir. Bu tip okullar, staj döneminde anti-komünist ideoloji ile karşı-devrimci felsefenin en iyi biçimde aktarılmasına ağırlık vermekteler. Dolayısıyla, «ABD dışındaki Amerikan üslerinde» eğitim gören stajyerlerin oranının saptanmasında yarar vardır. Unutmayalım ki, 1974'te USARSA 30.000'inci öğrencisi için bir kutlama töreni düzenledi. İdeolojik koşullandırmanın en iyi Fort Gulick'te sağlandığı ve bu açıdan *Southern Command*'a bağlı okulların, bu arada havacılar için Albrook Hava Üssü'nde açılan *Inter-American Air Force Academy*, ya da Fort Clayton'daki *Inter-American Geotic Survey School* gibi; hepsi kontr-gerilla tekniklerini ön plana çıkaran kurumların en etkininin bu olduğu düşünülebilirse de, Kuzey ve Güney Amerikalıların karışık olarak okuduğu, prestiji çok daha fazla, Kuzey Amerika'daki FMT okullarının, Pentagon açısından daha yararlı siyasal sonuçlar doğurduğunu da gözardı etmemek gerekir. Fort Benning'deki (Georgia) piyade kursları, özellikle de Fort Leavenworth'daki (Kansas) genel kurmay kurslarının, hatta üst rütbeli subaylara mahsus *Inter-American Defense College*'in Latin Amerikalılar arasındaki çekiciliği, *Kanal Bölgesi*'ndeki yerli getolarda izlenen stajlara oranla çok daha fazladır. Ayrıca, yoğun ve ilkel bir anti-komünist beyin yıkama programıyla birlikte yürütülen bir kontr-gerilla

stajının, bir noktada Amerika'ya karşı tepkiler doğurabileceği de düşünülmelidir. Buna karşılık yabancı subayları eğitmekte uzmanlaşmamış bir askeri okulda görülen, modern silahlarla ilgili üst düzeyde, teknik bir stajın *Amerikan yaşam tarzı*na (American way of life) sonsuz bir hayranlık ve köklü bir sadakat duygusu yaratması işten bile değildir.

Herhalükarda, Pentagon'un isteğiyle Latin Amerikalı subayları iç savaş için hazırlamak üzere kurulan USARSA'nın anti-komünizme ve Amerika-yanlısı beyin yıkamasına ölçüsüz bir yer verdiği tartışma götürmez. «Karşı-devrimci» savaş dersleri, düşmanın telinine büyük ağırlık vermekle kalmamakta, teknik nitelikte dersler bile (levazımcılar ya da radyocular vb. için) «komünizm tehlikesini» ön plana çıkarmaktadır. Subaylara yönelik ders programının % 20'si komünizmle ilgilidir. Ayrıca, Fort Gulick'e gelen öğrenciler, İspanyolca yazılmış, fevkalade kaba, ölçü kavramından hiç nasibini almamış, tam bir soğuk savaş kafasının ürünü ve örneğin *Qué es el comunismo?, Ilusion comunista y realidad democratica, Expansion del comunismo en America latina* vb.[33] türü başlıklar taşıyan bir sürü broşür yağmuruna tutulmaktadırlar. Görüldüğü gibi gelen stajyer subayları siyasal bakımdan etkileme isteği çok güçlüdür.

Zaten stratejik Kennedy-Mc Namara (müstakbel Dünya Bankası Guvernörü o sırada ABD Savunma Bakanı idi) dönemecinden sonra askeri yardım programının hedefi de kıtanın savunma amaçlı ordularını yıkıcı komünist faaliyetlere karşı iç düzeni koruyan, giderek «hür dünyanın» güvenliğine katkıda bulunan güçlere dönüştürmek oldu. Güney yarıkürenin ordularına kontr-gerilla ve *sivil eylem* (civic action) eğitimi verilmesinin yani askerlerin, askeri olmayan sosyal amaçlı projelere katılmasının gayesi de budur. Fransız ordusunun da Cezayir'de SAS'leri ve bina yapan askerleriyle bol bol uyguladığı türden bu «sivil eylem» programları gerillaların barınabileceği yoksul yörelerde halkla askerleri yakınlaştırmayı amaçlamaktadır. Bu eylemler sayesinde, kontr-gerillanın halk arasında, balığın suda olduğu gibi rahat hareket edebilmesine çalışılmaktadır.

ABD açısından bu askeri yatırımların nihai hedefi, 1959'dan beri soğuk savaşa konu olan bir kıtanın güvenliğini, en düşük maliyetle sağlamaktır. Kıta belki soğuk savaşın ancak ikinci dereceden bir alanıdır ama dikkatleri giderek üzerine daha fazla çekmektedir. Dolayısıyla Amerikalılararası askeri sistem, kıtanın askeri elitlerinin kooptasyon yoluyla devşirilmesiyle Latin Amerika ordularını ABD'nin stratejik perspektifini benimseyen ve uç noktada da

ulusal sorunlara «hür dünyanın» önderi olan ülkenin çıkarları açısından bakabilen «ulusal muhafızlara» dönüştürebilmelidir. Askeri yardım programları konusunda yapılan resmi değerlendirmeler, bunların ABD açısından fevkalade olumlu sonuçlar verdiği yolundadır. 1970'te bir parlamento komisyonu[34], MAP'ın «hür dünya savunmasını güçlendirmeye» önemli bir katkı yaptığı, özellikle de «yıkıcı faaliyetlere karşı dogmaları tehdit altındaki ülkeye etkin biçimde aşılayarak», «bu programlardan yararlanan ülkelerde çok düşük bir fayda/maliyet oranıyla askeri nüfuzun artırabildiği» sonucuna varmaktaydı. Ancak «üniformalı iyi komşu»[35] siyasetinin yararı bu düşünceyi geliştirenlerin kafasında, kapitalist düzenin topyekun savunulmasından da öte bir anlam taşımaktadır. Askeri Nöbet Noktası diplomasisi daha çok, ABD'nin doğrudan müdahalelerinin yerini almaya aday bir siyaset olarak görülür. Bunu, Goulart döneminde Brezilya'da, Allende döneminde Şili'de gördük: Washington hükümeti, 1964'ten önce Brezilya'da ve 1970'li yılların başında Şili'de bir yandan Kuzey Amerikan çıkarlarının düşmanı olarak görülen hükümetlerin çevresinde «görünmeyen bir abluka» oluştururken, bir yandan da askeri yardımı eski düzeyinde tutma, hatta artırma gayreti içindeydi (Bkz. Tablo 4). Joao Goulart'ın işçi partisi hükümeti sırasında Brasilia'da büyükelçi olan Lincoln Gordon, askeri yardımın, «silahlı güçler personeliyle sıkı ilişkiler kurmak için çok temel bir yol» ve «Goulart hükümetinin sol aşırılıklarını gemlemede önemli bir etken olan Brezilya askerlerini Amerika'dan yana etkilemek için çok önemli bir unsur olduğunu» itiraf etmekteydi[36].

ABD Savunma Bakanlığı'na göre de askeri yardımın tek amacı, ortak savunmaya yönelik olarak, Latin Amerikalı askerlerin profesyonel düzeyini yükseltmek değildir; ABD'nin verdiği eğitim, herşeyden önce «bu eğitimden yararlananları, ülkelerine döndüklerinde daha üst düzeyde sorumluluk ve nüfuz mevkilerinde yer almak üzere elde ettiklerini hemşerileriyle paylaşmaya hazırlamalıdır»[37]. Bütün bunlar, ABD'nin Latin Amerika politikasının en azından Rockefeller Raporu (1969) dönemi ve tüm Nixon yönetimi boyunca, «sosyal değişmeyi yapıcı bir yönde - yani düzen içinde - sağlayabilecek ilerici bir güç»[38] olarak görülen askerlerin iktidarına yatırım yaptığını anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Askeri Bağımlılık ve Sınırları

Amaçlanan siyasi hedeflerle güney yarıküredeki ordular üzerinde yaratılan gerçek etki arasında çok doğrudan bir ilişki olduğu söylenemezse de Amerikan yardımının siyasi bir boyutu olduğunu kimse inkar etmemektedir. Amerikan yardımının anti-demokratik bir

siyasi karakter taşıdığı, ABD'de bile eleştirilen bir konudur. II. Dünya Savaşı'ndan kalma Sherman tanklarının sabahın soluk ışıkları doğarken yapılan her hükümet darbesinde, başkanlık saraylarının kapılarına dayandığını görmek, Amerikan kamu oyunu rahatsız etmektedir. Senato *soruşturmalarında* (hearings) dinlenen tanıklar ya da yetkili siyaset adamları, Latin Amerikalı askerlerin cuntacı ve saldırgan muhafazakarlığının kaynağında, bunların beyinlerine işleyen anti-komünist ve karşı-devrimci düşüncelerin yattığını ileri sürmektedirler[39].

Ayaklanmalara karşı savaş doktrininin, askeri işlevin kendine özgü, tehlikeye aşırı duyarlılık eğilimini güçlendirerek askerlerde ödünsüz bir *statu quo* savunuculuğu tavrına ortam hazırladığından kuşku duyulamaz. Her türlü değişim ya da reform denemesini komünist tehditle özdeşleştirme, konjonktürden kaynaklanan gerilimlerin pekiştirdiği böylesi bir haçlı seferi kafasının ürünüdür. 1962 ile Küba krizinin doruğuna eriştiği 1966 Haziran ayı arasında kıtada dokuz hükümet darbesi yapıldı. Bu dokuz darbeden en az sekizinde, ordu, halk hareketleri ya da «komünizm» karşısında çok zayıf kaldığı düşünülen hükümetlerle, Dominik Cumhuriyeti ve Brezilya'da olduğu gibi «yıkıcı» diye nitelenen[40] reformları bizzat yapmak isteyen hükümetleri, işlerin daha kötüye gitmesini önleme gayesiyle düşürmüştür. Bu dönemde kıtanın güney yarısındaki orduların ulusal niteliklerini tümüyle yitirmiş olduklarını söylemek, hiç de işi abartmak olmaz. Gerçekten de, subayların meslekleri gereği sadakat beslemeleri istenen ilkeler hiyerarşisinde, bulanık bir «Batılı ve Hıristiyan» dünyaya bağlılık ilkesi, ulus-devlete bağlılık ilkesinin yerini almış görünüyordu. Kuşkusuz, Liddell Hart'ın belirttiği gibi, «birçok profesyonel orduda ulusa bağlılık, eğitim, dayanışma ve görev duygusundan kaynaklanan askeri değerlere bağlılığa göre ikinci planda kalmaktadır»[41]. Fransız koloni ordusunda da aynı eğilim vardı. Yine de acaba, Latin Amerikalı askerler arasında da görülen benzer tavırların, Kuzey Amerika'nın etkisinden bağımsız olarak gelişemeyeceği, muhafazakarca dürtülerin onlara dışardan taşındığı hatta dayatıldığı ve Latin Amerika kıtasındaki militarizmin kökeninde Pentagon'un bulunduğu söylenebilir mi? Bu soruya ilişkin en uç yorumlar, Latin Amerikalı askerlerin ABD tarafından yoğun biçimde «yeniden toplumsallaştırıldığı»nı ve kendilerine Yankee çıkarlarına uygun siyasi roller benimsetildiğini ileri sürmektedir. Bu görüşe göre Fort Gulick'in «darbe yapmanın öğretildiği bir okul» olması, kıtadaki bütün orduların doğrudan metropolce manipüle edildiğini kanıtlamaya yeter.

Latin Amerika'nın askeri bağımlılığı ve doğurduğu siyasi so-

nuçlarla ilgili bu tümel ve tarihdışı değerlendirme, çağdaş militarizme araçsal yaklaşımın tipik bir örneğidir. Bu yorum, bir yandan «emperyalist» siyasetlerin başarısını abartmakta, bir yandan da ulusal ve bireysel özgüllükleri yok saymaktadır. Brezilya'da 1964 Nisan darbesinin yapıldığı sabah Kuzey Amerikan askeri danışmanının General Castello Branco ile *kahvaltı ettiği* gibi anekdotlara dayalı ya da Şili'deki Eylül darbesinin askeri harekâtının Amerikan Hava Kuvvetlerine (US Air Force) bağlı «esrarengiz» bir uçaktan koordine edildiği[42] yolundaki söylentide olduğu gibi henüz doğrulanmamış veriler bir yana bırakılırsa, bugün için, Latin Amerikan militarizmi ile Pentagon yardımı arasındaki ilişki yalnızca varsayımlara ve kişisel inançlara dayanmaktadır. Gerçekten de elimizde, askeri müdahalelerin alınan askeri yardım düzeyine bağlı olarak arttığını doğrulayan herhangi bir istatistik kanıt bulunmamaktadır. Aynı şekilde demokratik olma derecesi de ABD askeri yardımının miktarından bağımsız görünüyor[43]. Hatta bu iki değişken arasındaki korrelasyonların hayli zayıf olduğu bile söylenebilir. Bazı ülkelerde 1960'larda askeri yardımların artışına koşut olarak sivil-asker ilişkilerinin kötüye gittiği ileri sürülebilirse de, aynı dönemde başka bazı ülkelerde de bu durumun tam tersine geçerli olduğu görüldü. Öte yandan 1961 sonunda MAP çerçevesinde yapılan harcamaların önemli ölçüde artmasına ve yardımın yönünün değişmesine karşılık, çoğu ülkede, 1945-1961 ve 1962-1970 dönemlerinde ordu-iktidar ilişkileri pek değişmemiştir[44].

Eğer anlamlı bir değişken olarak bütçe açısından bağımlılığı, yani ABD'nin ulusal askeri harcamalara yaptığı katkının yüzdesini ele alacak olursak, 1965'te, örneğin Arjantin, Venezuella ve Meksika'nın aynı grupta, bütçelerinin ABD'ye bağımlılığı % 3'ten de düşük olan ülkeler grubunda yer aldığı, Brezilya, Kolombiya ve Şili'nin ise, askeri bütçelerinin % 10'u Kuzey Amerikan yardımıyla karşılanan ülkeler grubunu oluşturdukları görülmektedir[45]. Demek ki, iki darbe arası dönemde (1962-1966) Arjantin, istikrarlı «demokrasiler»le aynı durumda idi; askeri rejim altındaki Brezilya'nın konumu ise o sırada çok sağlam kabul edilen sivil sistemlerinkiyle aynıydı.

Ancak bu tür genellemelere giderken, ülkeler arasındaki farkları gözardı etmemek ve değişik durumları aynı torbaya koymamak gerekir. En gelişmiş büyük devletlerin orduları çok daha «profesyonelleşmiştir» ve daha az bağımlıdır. Bunlar, Fort Gulick'teki USARSA'nın yaymaya çalıştığı aşırı ideolojinin etkisine de daha az maruzdurlar: Ne biri, ne de diğeri istikrarlı demokrasi örneği olarak kabul edilebilecek Brezilya ve Arjantin, Panama Kanalı bölgesine,

özellikle de Fort Gulick'e en az sayıda asker gönderen ülkelerdir (Bkz. Tablo 2). Buna karşılık Orta Amerika'nın, kuzeydeki büyük komşunun baskısına daha doğrudan tabi durumdaki, küçük ve yüksek düzeyde askeri okuldan yoksun, savunma sistemleri fazla gelişmemiş ülkeleri Kanal Bölgesi'ndeki askeri okullara çok sayıda asker göndermektedirler. Ama burada da sonuca mekanik şekilde varmaktan kaçınmak gerekir. Gerçekten de 1962-1970 arasında ulusal muhafızlarının yarıdan fazlası Kanal Bölgesi'nde eğitilmiş olan Panama'da örneğin, değişime ve halkın çıkarlarına karşı çıkmak hiç de askerlerin egemen ideolojisi gibi görünmüyordu. Bu ülkede ulusal muhafızların 1968'de kurduğu rejim, halktan yana bir gerçekçiliğe yöneliyordu ve sloganları olsun (*«soldados, compesinos, machete y fusil unidos»*)[46] kararları olsun hiç de mülk sahibi sınıfların hoşlandığı türden değildi. Bu gelişmede kuşkusuz, sömürgeciliğin *Kanal Bölgesi*'nde açtığı yaranın izlerini taşıyan ülkenin özgül tarihi etkili olmuştur.

Bireysel düzeyde, ABD yanlısı beyin yıkamanın her zaman istenen sonucu vermediği, çelişik sonuçlar doğurduğu, daha da açıktır. İlkin, en keskin din düşmanlarının dini okul öğrencileri arasından çıktığı bilinen bir gerçektir. İkinci olarak da, klinik anlamda, gerçek bir beyin yıkaması söz konusu olmadığı zaman, 25-45 yaşlar arasındaki askerlerin değer ve davranışlarının 4 ile 40 hafta süren stajlarla (örnek olarak USARSA'da yapılan stajların sürelerini aldık) değiştirilebileceğine inanmak pek kolay değildir. Manikeen (olaylara siyah-beyaz karşıtlığı içinde bakan) karşı-devrimci yönelimi, salt *Amerikan malı* (Made in USA) doktrinlerin etkisiyle açıklamak bir perspektif yanlışını göstermese bile en azından aşırılığa düşmek olur. Brezilyalı askerler, 1935'te askeri hedeflere yönelen ve başarısızlığa uğrayan, efsaneleşmiş *intentona communista* ayaklanmasından beri bolşevizme resmen karşıdırlar ve o tarihten bu yana her yıl, bu ayaklanmanın bastırılışını adeta dinî bir törenle anmaktadırlar. Arjantinliler kendi maksimalizm saplantılarının kökenini 1919'da meydana gelen «trajik hafta» olaylarına bağlamaktadırlar. Bütün bu olayların Pentagon'la bir ilintisi yoktur. 1932'de El Salvador'un kırsal kesiminde patlak veren köylü ayaklanmasının kanlı şekilde bastırılmasında da Pentagon'un parmağı olmamıştır. Bu ayaklanmanın «sovyet» ayaklanması diye nitelenmesinde bu harekete komünist partinin de karışmış olmasından çok, o sırada El Salvador'u yöneten diktatörün kurnazlığının parmağı vardır ve o gün bugündür Salvadorlu subaylar, oligarşinin çıkarlarına arka çıkmalarının gerekçesi olarak bunu öne sürerler[47].

1968'de Peru'da yedi yıl sürecek bir devrimci ve milliyetçi süreç

başlatan 15 general ve albaydan 12'sinin Kuzey Amerika'daki okullarda bir dönem eğitim gördükleri biliniyor. Bu «askeri devrim»in önderi General Velasco Alvarado (Dışişleri Bakanı olan General Edgardo Mercado ile birlikte) *Amerikan Dışişleri Bakanlığı* ve Pentagon'un beklentilerine hiç uymayan ulusal bağımsızlık siyasetinin ilk savunucusuydu. Aynı şekilde Guatemala'da 1966'da 24 yaşında ölen ünlü gerilla, «kumandan» Turcios Lima'nın nereden nereye geldiğini de biliyoruz. Lima, «Edgar Iberra» gerilla cephesinin şefi olmadan önce Guatemala ulusal ordusunda teğmendi. 1959'da Askeri Okul'dan (Ecole polytechnique) mezun olduktan sonra aynı yıl kontr-gerilla komando eğitimi ve deniz piyadesi kursları görmek üzere ABD'de Fort Benning'e gönderildi. 1960'ta genç subayların ayaklanmasına katıldı ve bu olaydan sonra Castro'cu bir devrimci oldu. Bu dönüşüm nasıl açıklanabilir? Annesine yazdığı bir mektupta kendisi de «Benim gibi okulda son derece gerici bir eğitim almış, sonra rahip olmak istemiş ve en sonunda da çok güvenilir bir asker olmuş birinin, şimdi bu yolda bulunması anlaşılması güç birşey olmalı (...)»[48] demekteydi. Yandaşları yalnızca onun, yoksul bir aileden gelmiş olmasını ve «derin insani duyarlıkları»nı vurgularlar.

Bugüne değin yapılmış ender bir vaka incelemesi de bizi kesin olmaktan uzak sonuçlara götürüyor. Sınırlı bir örneklem üzerinde çalışan John S. Fitch'e göre, Ekvador'da ABD tarafından 1963'te Castro sempatizanı olmakla suçlanan Başkan Arosemara'ya karşı yapılan darbe sırasında ABD'de eğitilmiş subaylar arasında başkanı devirmekten yana olanlar azınlıktaydı. Öte yandan, siyasal durum değerlendirmesinde de, beklenenin tersine, «komünizm tehdidi»ni vurgulayanlar ABD'de eğitilmiş subaylar değildi[49].

Bir varsayım olarak eğitimlerini ABD'de sürdürmek isteyen ya da bunu kabul eden askerlerin genellikle bu ülkeye belirli bir yakınlık duydukları düşünülebilir. Yine de bu varsayımın ardında yatan nedenler çeşitli ve çelişik olabilir: Bu nedenler bir uçta en Mc Carthy'ci anti-komünizmle, öbür uçta güney yarı-küredeki çoğu anayasa metninin esin kaynağı olan dünyanın en büyük demokrasisine beslenen hayranlık arasında değişebilir. Bu iki öge birbirini tamamlayabilir ya da karşıt etkiler yaratabilir. ABD'ye yapılan *yönlendirme gezileri* propagandasının ya da *Amerikan yaşam tarzını* göklere çıkaran armağan, broşür vb.nin çok sınırlı bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır: Çoğu zaman bunlar, zaten inanmış kişilerin inancını tazelemekten başka bir işlev görmez. Bu peşin inançsa, doğaldır ki çok çeşitli yollardan oluşabilir: Brezilya'da 1964'te Başkan Goulart'ın devrilmesine karışan askerlerin önemli bölümünün ABD'-

de eğitilmiş olmaları ne kadar gerçekse[50], General Castello Branco'nun çevresinde darbeye katılan subayların çoğunluğunun II. Dünya Savaşı'nda Kuzey Amerika ordusunun yanısıra İtalya'da savaştıkları da o kadar gerçektir.

Latin Amerika kıtasında orduların misyonunun Pentagon'ca tanımlanması konusu, Avrupa ordularında Atlantik entegrasyonunun yol açtığından ne daha az, ne daha çok tepkiye yol açtı. Her iki bölgede de ittifaklar, oybirliğiyle kabul edilen temel hedeflerinin ötesinde az ya da çok benimsendi, az ya da çok tartışıldı. Zaman zaman, Brezilya'da olduğu gibi tam bir «ulusal güvenlik» doktrini haline getirilen, ama genellikle duruma uydurulmaya çalışılan karşı-devrimci ideoloji, dışardan dayatılmamış, kabul edilmiş, hatta sık sık yerel olarak üretilmiştir. Latin Amerikan genel kurmaylarının ABD ile işbirliğine girmek istemeleri bilinçliydi. Örneğin, 1962'de Kolombiya ordusu gerillalara karşı *Laso* planını ABD ordusunun yardımıyla geliştirmekte en ufak bir çekince duymadı. Aynı şekilde Şilili askerlerin Pentagon tarafından Washington'daki *Amerikan Üniversitesi* sosyologlarına sipariş edilen ve amacı «Şili'de iç savaş olasılığını ölçmek» olan *Camelot* projesinin sonuna dek sürdürülmesini istedikleri de öne sürülmüştür. Bilindiği gibi, böyle bir projenin varlığının kamu oyuna açıklanması, sürdürülmesini olanaksız kılmıştı[51].

Kıta çapında benimsenen karşı-devrimci savaş ideolojisiyle, ulus kavramının Batı savunması kavramı yararına eriyip gitmesinin kıta ordularının milliyetçi reflekslerini yumuşattığı düşünülebilirse de, bu orduların giderek «Kuzey Amerikalılaşmaları»nın doğurduğu çeşitli «*çarpık* etkiler»i kestirebilmek daha zordur. Askeri yardım programları, subayların kurumsal güvenlerini güçlendirmekte, onlarda teknik ve örgütsel becerilerinin sivillerden yüksek olduğu bilincini uyandırmaktadır. Bu sonuca varılmasında, doğrudan doğruya teknolojik ya da mesleki nitelikte stajlarla, karşı-devrimci ideoloji eğitimleri birbirini pekiştiren etkiler yapmıştır. Öte yandan yardımlar, borçlar ve ardında düşmanı saptama ve yoketme konusunda gelişmiş bir sınai üretimin olanakları yatan bir savunma sistemiyle ilişkiye girmek, bu ordularda bir «gösteriş etkisi» yarattı ve askeri malzeme alma taleplerinin yükselmesine yol açtı. Zaman zaman, eğitim stajları sırasında Kuzey Amerikalı askerlerin yaşam tarzına tanık olmanın, en yoksul orduların mensupları arasında daha yüksek bir yaşam standardı özlemi uyandırdığı görüldü. Richard Adams'a göre *Kanal Bölgesi*'nde eğitilen Guetamalalı askerlerin durumu buna iyi bir örnektir. Gerçekten de bu askerlerin aldıkları staj ücreti, Guatemala'da aldıkları maaşın çok üzerindeydi[62]. Yaşam

standardını yükseltme özlemi bu askerleri, ülkelerine döndüklerinde ek gelir kaynakları bulmaya, bunun için askeri görevlere ek olarak sivil bir iş aramaya ya da askerliği terkederek sivil kesimde çalışmaya yöneltmişti. Bugün Guatemala'da çok sayıda asker-işadamının, özellikle de devletin kamulaştırdığı toprakları mülk edinen çok sayıda büyük toprak sahibinin varlığını bir ölçüde bununla açıklamak olanaklıdır. Bu mali kaçamaklarla, başka birçok ülkede (özellikle Bolivya'da) yoğun biçimde ABD etkisi taşıyan ve iktidara göz kamaştırıcı bir biçimde yerleşen orduların askeri *aferizmi* arasında kuşkusuz bir ilinti vardır.

Fakat günümüzün koşullarında ABD'ye bağımlı olmak iki tarafı keskin bir kılıç üzerinde oturmaya benzer. Bazı ordularda Pentagon'ca iç güvenlik stratejisi adına tanımlanan polislik görevi belirli bir tatminsizlik yaratmaktadır. Gerçekten de, kıta stratejisinin yeniden tanımlandığı 1962'den, Nixon-Ford başkanlıklarındaki birkaç istisnai dönem bir yana bırakılırsa, Reagan'ın başkanlığına kadar gelen dönemde, Kuzey Amerika yöneticileri Latin Amerika'ya, kıta savunması siyaseti çerçevesinde yalnızca iç güvenliğin sağlanmasını amaçlayan sınırlı harekâtlarda kullanılabilecek türden silahlar vermeyi kabul etmiş, buna karşılık, Kongre ve kamuoyunun desteğini de arkalarına alarak, Amerikan barışını bozabilecek, dolayısıyla arkalarını zayıflatabilecek türden güçlü silahlar satmayı reddetmişlerdir.

Bu, 1965'te karşısında Castro tipi gerillalar bulduğunda kendini teçhizat yönünden yetersiz gören Peru ordusunun, ulusal yaşamdaki rolü ve kendi hakkındaki imgeleri nedeniyle «Amerikalılararası askeri işbölümünün onlara verdiği alt düzeyde görevi» kabul etmekte zorluk çekmesinin de nedenidir. Bu yüzden, bazı söylentilere göre komşu bir ülkeye karşı kullanılır endişesiyle, Peru'nun gerillalara karşı harekâtlarında kullanmak üzere talep ettiği napalm bombasını vermeyi reddeden ABD'ye karşı belirli bir öfke uyanmıştır. Peru genel kurmayının ABD'nin bazı ülkelere silah vermeyi önce reddedip, sonra ancak egemenlik haklarıyla bağdaşmayan koşullarda vermesine tepki olarak, modern silah almak üzere Avrupa devletlerine başvurduğunu[53], bunun da ulusal bir siyasetin oluşturulması ya da en azından askerlerce bir ulusal kalkınma projesi geliştirilmesinin ilk aşaması olduğunu düşünmek olanaklıdır. Bu süreç, paradoksal biçimde, yalnız Peru'nun tek bir silah satıcısına bağımlılıktan kurtulmasına yol açmakla kalmamış, bunun yanısıra, gelişmiş silahlar satın alması orduyu; iç güvenlik hedefinden uzaklaştırdığı için, askeri hedeflerin *statu quo*'nun korunmasıyla sı-

nırlanması sonucunu doğuran yıkıcı faaliyet saplantısını da zayıflatmıştır.

Arjantin'de ise bundan çok farklı koşullarda, kesinkes Amerika yanlısı bir askeri rejim altında, ABD yardımının teknik yetersizliği ve aşağılayıcı stratejik-ideolojik içeriği, 1969'da genel kurmay sorumlularının Pentagon'la aralarına mesafe koyma kararı almalarına neden oluyordu. Sağlanan askeri malzemenin çoğunlukla kötü durumda olması, silah tipinin ve kullanım amacının veren güç tarafından denetlenmesi, en sanayileşmiş ve teknolojik standinglerine düşkün Latin Amerika ordularının bile kontr-gerillaya uygun, ama «gelişkin» ağır silahlardan yoksun, «koloni polisi»ne dönüştürülmek istenmesi, ABD'ye ve Amerikan askeri yardım programına tepki duyulmasına yol açan nedenler arasındaydı. *Avrupa* planı bu değerlendirmelerin ışığında doğdu. Amacı, kara kuvvetlerini techiz etmek üzere Avrupa'ya yönelmekti.

Arjantin'de bu sonuca varan gelişme süreci, 1967'de tankçı General Ongania'nın başkanlığı zamanında rejimin başlıca saldırı ve prestij silahı olan tank birliğinin, yirmi yıllık Sherman tanklarını yenilemek istemesiyle başladı. ABD'nin hafif Walker-Bulldog M 41 tanklarının teslimini ağırdan almaları, genel kurmay yetkililerinin Avrupa'da bir araştırma misyonuna çıkmalarına ve Fransa'da Schneider firmasıyla 60 adet AMX 13 tankı satın almak, daha sonra da Arjantin'de Fransız lisansıyla üretim yapmak üzere bir anlaşma yapmalarına yol açtı. *Avrupa* planı Arjantin'in ordusunu serbestçe satın aldığı modern silahlarla donatmasını ve ulusal silah sanayiini geliştirerek Kuzey Amerika tekelinden kurtulmasını hedefliyordu[54]. Nitekim günümüzde Güney Amerika'nın iki büyük devleti, Arjantin ve Brezilya, önemli silah üreticisi ülkeler olmuşlardır. 1977 başında Carter yönetimi, bu iki ülkedeki insan hakları durumunu, hayli de beceriksizce gündeme getirdiğinde, onlar da hemen kendilerini ABD'ye bağlayan ve artık hiç ihtiyaç duymadıkları askeri yardım sözleşmelerini bozdular. Arjantin'de *Fabricaciones militares*, Brezilya'da IMBEL, Avrupa lisansı altında ya da kendi teknolojileriyle yaptıkları üretim sayesinde ulusal ihtiyaçlarını karşıladıktan başka ihracata da başlamışlardı; ihracat ayrıca seri imalata olanak vermekteydi. Bilindiği gibi Brezilya'nın Xavantes uçakları kimi eski dünya ülkesinin ordusunda kullanılacaktı; Irak'a satılan Cascavel ve Urutu zırhlılarıysa, ilk kez 1980 Eylül'ünde İran Savaşı'nda ateşlenildi[55]. Ancak bu askeri bağımsızlık, bu iki ülkenin askerlerinin siyasi yönelimini hiç değiştirmedi. Tıpkı, Peru'da ordunun Velasco Alvarado döneminde Sovyet malzemesi sipariş etmesinin, onu 1975'-

te deviren General Morales Bermudez'in anti-reformist muhafazakarlığını hiç etkilemediği gibi.

Askeri bağımlılık siyasetinin değişmesi, zaman zaman, vesayetin çok ağırlaşması sonucu gündeme gelmektedir. Bolivya'da 1960'ların sonunda Amerikan askeri «danışmanları»nın, varlıklarını örtbas etmeye hiç çalışmaksızın ortalıkta dolaşmaları, ordu içinde milliyetçi bir kesimin oluşmasına yol açmış, bu da 1969'da ülkenin ilerici bir militarizm deneyine girişmesine neden olmuştu. 1967'nin başlarında, bu ülkede gerillaların ortaya çıkması ve Kuzey Amerikalı güvenlik servislerinin bunlarla, aralarında, gerillaların en ünlüsü olan Che Guevera'nın da bulunduğunu düşündükleri için çok yakından ilgilenmesi, Bolivyalı subaylar arasında hoşnutsuzluk yarattı. 1952 devriminden sonra yapılan temizlik sonucu çok ufalan Bolivya ordusunun kısa sürede Amerikan yardımıyla yeniden toparlandığını ve yine Bolivya'nın Latin Amerika ülkeleri arasında askeri harcamalar yönünden ABD'ye en bağımlı ülke olduğunu unutan[56] Bolivyalı subaylar, ulusal ordunun tek başına yürütebileceğinden emin oldukları bir harekâta yabancı subayların karışmasından tedirgin oldular, mesleki onurları kırıldı. Bolivya askerlerinin Vietnam tipi yaygın bir «askeri işbirliği» sürecine girilmesini reddetmelerinin, General Juan Torres'in devrimci ama güçsüz rejiminin kurulmasında da belirli bir rolü olmuştu.

Topyekun Bağımlılık ve Güvenlik

Askeri hegemonyanın gözle görülür niteliği ve bunun sorumlularının kolayca saptanabilir olması, Kuzey Amerika'nın kıtayı denetimi altında tutmak için kullandığı yöntemlerden çok önemli biri, ama yalnızca birisi olan askeri bileşkenin rolünü abartmaya yol açmıştır. Öte yandan, zaman zaman, Latin Amerika'daki silahlanma yarışının ABD'nin en resmi ağızları tarafından kınandığı, bunun da özellikle Güneyli orduların «gelişmiş» silahlar edinmek için «yabancı» üreticilere başvurduklarında sıklaştığı görülmektedir. Aslında Latin Amerika, askeri harcama rakamları üzerinde yapılan bir karşılaştırmanın (Tablo 5) kanıtladığı gibi görece az silahlanmış bir kıtadır. Eğer militarizmin ölçüsü olarak gayrı safi milli hasılanın (GSMH) savunmaya ayrılan yüzdesi alınırsa, Latin Amerikalılara oranla Avrupa devletlerinin ordularına kaynaklarının daha büyük bir bölümünü ayırdıkları görülür. ABD açısından, özel avlanma alanının tepeden tırnağa silahlanması gereken birinci derecede önemli bir güvenlik bölgesi olarak görülmemesi anlaşılır birşeydir. Hatta, bu avlanma alanının, iki adım ötede (South Com'un çok yakınında) oluşu, bu tutumu haklı da gösterebilir.

Ayrıca vasi güç açısından orduların ikincil önemine karşılık, güney uluslarının bağımlılığı topyekun niteliktedir ve çok çeşitli biçimler alır. Bu yüzden bağımlılığın salt askeri bileşkene indirgenmesi söz konusu olamaz. Latin Amerika ulusları, savunma aygıtının etkinliğini çok aşan bir nüfuz ve gözetim ağı içine girmiş durumdadırlar. Ancak, Wall Street, Pantagon ve Beyaz-Saray'ın *urbi ve orbi* (her yerde) yekpare bir cephe oluşturduğunu düşünmek yanlış olur. Tersine, Kuzey Amerika'nın iç çelişkileri en açık biçimde Latin Amerika'da ortaya çıkmıştır. Kennedy'nin kurduğu İlerleme İçin İşbirliği (Alliance for Progress), bundan yararlanabilmek için demokratik ve reformcu rejimlerin varlığını şart koşarken, aynı zamanda yü-

Tablo 5

Askeri Harcamalar ve Ulusal Ekonomiler

	Kişi Başına Askeri Harcama ($)	GSMH'nın Yüzdesi Olarak Harcamalar	
	1969	1966	1969
ABD	393	8,5	8,6
SSCB	164	8,9	8,5
Çekoslovakya	109	5,7	5,6
İngiltere	100	5,6	5,1
Fransa	123	5,0	4,4
Yunanistan	47	3,7	5,1
Portekiz	35	6,3	6,1
Türkiye	19	4,3	4,6
İsveç	138	4,2	4,0
Cezayir	13	3,9	5,8
Irak	32	10,5	10,0
İsrail	400	12,2	25,1
Mısır	25	11,1	13,6
Birmanya	4	6,4	4,7
Kuzey Vietnam	—	—	21,3
Güney Vietnam	25	7,7	13,6
Nijerya	5	1,5	5,9
Arjantin	18	1,5	2,6
Brezilya	6	2,2	2,6
Şili	—	1,9	1,7
Kolombiya	6	2,0	2,0
Küba	33	7,2	6,1
Meksika	—	0,7	—
Peru	12	2,6	3,2
Venezuela	—	2,2	—

KAYNAK: **The Military Balance, Londra, Strategic Studies, 1970.**

rütülen askeri yardım programı orduları karşı-devrime hazırlamakta değil miydi?

Kuzey Amerika'nın her yerde hazır ve nazır olması, kararların ve çıkarların zaman zaman kurumsallaşmış şekilde eklemlenişi, ordu etkeninin ağırlığını görelileştirmeyi gerektirmektedir. Burjuvazileri, Kuzey Amerikalı ortaklarıyla pek içli dışlı olmuş ve her yanına Kuzey Amerikanın sızdığı bu ekonomilerde, eski Dominik Cumhuriyeti Başkanı J. Bosch'un öne sürdüğü gibi «pentagonizmin, emperyalizmin yerini aldığını» savunmak[57], her halde işi fazla abartmak olur. ABD'nin «dostane davranmayan» rejimlere uyguladığı ekonomik baskılar malumdur. Bu baskıların en iyi bilinen örnekleri, Küba'ya 1960'tan sonra uygulanan ekonomik yaptırımlarla, Şili'de Halkın Birliği hükümetine soluk alma fırsatını bırakmayan ekonomik ambargodur. ABD'nin elindeki çeşitli ekonomik silahlar, Amerikalılara ait malların «uygun bir bedelle» kamulaştırılmaması halinde ekonomik yardımın askıya alınmasından (Hickenlooper amendement'ı), Amerikan sanayi ürünlerinin yedek parçaları ve hatta kültürel ürünler de dahil olmak üzere ithalat ve ihracatın durdurulmasına uzanan geniş bir yelpaze oluşturmaktadır[58].

Bunun ötesinde ABD belirli muhalefet gruplarına seçmeci bir biçimde ekonomik yardım yapmaktadır. Örneğin Brezilya'da Goulart'a karşı olan eyalet valilerine Brasilia'dan esirgenen bir Amerikan yardımı yapılmış, Brezilya'da olduğu gibi, Allende döneminde Şili muhalefet güçlerine el altından destek verilmiş, yine Şili'de, 1964'te Hıristiyan-demokrat Frei'ın durumunda görüldüğü gibi «iyi» adaylara önemli seçim fonları sağlanmıştır[59]. Bu etkileme yollarına, Braden'in, peronizmin ilk yıllarında Arjantin'de, Dungan'ın Frei döneminde (1964-1967), Korry'nin Allende döneminde Şili'de, Gordon'un Goulart döneminde Brezilya'da yaptıkları gibi, tam birer prokonsül gibi davranan Amerikan elçilerinin ülkenin içişlerine doğrudan ve kaba müdahalelerini de eklemek gerekir. Nihayet, eldeki bütün olanakları saymış olmak için, Philip Agee'nin bazı sırlarını ifşa ettiği, her işe burnunu sokan (ama aynı ölçüde etkili olmayan) CIA'yı da unutmamalıyız. Bu alanda açıkça anti-komünist ve Amerikan yanlısı askerlerin devşirilmesinin, «Kumpanya»nın 1963'ten önce Ekvador'da yaptığı gibi sol radikal sendikacıları denetlemesi kadar verimli olmadığı açıktır[60]. Yine de, en azından Bolivya'da bir içişleri bakanının «Ajans»ın güvenilir adamlarından biri olduğu (ki bu kişi sonradan Küba hükümetinin «irtibat ajanı» oldu) bilinmekteyken ve Şili dışişleri bakanlarından birinin de (Pinochet hükümetinde) CIA'nın Langley (Virginia) kolundan ücret aldığı yolunda ciddi söy-

lentiler varken[61], orduları ABD'nin tek «Truva atları» olarak görmek olanaksızdır. Benzer söylentiler eski bir Venezuela Başkanı ile yine eski bir Meksika başkanı için de çıkarılmıştır; oysa (!) her ikisi de daha çok milliyetçi bir politikayla özdeşleştirilen kişilerdi. Kuzey Amerika'nın askeri etkisinin oynadığı rolü yerli yerine oturtabilmek için son olarak bir de, Amerika'nın ideolojik nüfuzunun her yerde hissedilir oluşunu anımsatmakta yarar vardır. Gerçekten de ABD'nin sinema, televizyon, basın ve reklamlar kanalıyla her yerde, sürekli olarak yaymaya çalıştığı *American way of life* (Amerikan yaşam tarzı) değerlerinin yanında, askerleri psikolojik etki altına almak için yürüttüğü çabaların önemi ne olabilir ki?

Bütün bunları belirtmemizin nedeni, herşeyin hakkını verebilmek ve gerçekliğin, hoşumuza giden basit ideolojik ve teolojik şemalara indirgenmemesini sağlamaktır. Yoksa, ABD'nin 1945'ten beri Latin Amerika ordularını, kendi çıkarlarını, hem de yalnız stratejik çıkarlarla sınırlı kalmaksızın, en geniş anlamıyla kendi çıkarlarını korumak üzere bir yedek güç haline getirmeye çalıştığından kimsenin kuşkusu yok. Ancak bu, nöbetin askerlere devri siyaseti, çağdaş militarizmi açıklamaya yetmez. Tarihe komplolar dizisi olarak bakmaksa yalnızca kendilerini bu işe kaptıranların taraflılığını ortaya koymaya yarar. Çünkü, «yabancı parmağı» da tıpkı, «kökü dışarda devrimci ajan» gibi amacına ancak, içerdeki koşullar elverişliyse ulaşabilir. Ne 1964 Mart'ında Rio açıklarında görünen Amerikan filosu, ne de 11 Eylül 1973'te Moneda'da saptanan Kuzey Amerikan uçağı, Goulart'ın düşüşünü ve Allende'nin devrilmesini açıklayabilir. Washington'un buyruklarına sessizce boyun eğen orduları Karaib «protektora»larında bile bulmak zordur. Her ülkenin iç meseleleri ordularda özgül mesleki çıkarlar yaratmakta ve ordular herşeyden önce bu iç sosyal dinamiğe tepki göstermektedir; dış bağımlılıksa, bu iç dinamiği koşullandıran bir öğedir kuşkusuz, ama herşeyi açıklamaya yetmez.

BEŞİNCİ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Brezilya'yla ilgili olarak McCann'ın gösterdiği gibi, ABD temsilcileri bu ülkedeki Fransız misyonundan yanaydılar. Bkz. McCann (Frank), **Foreign Influence and Brazilian Army**, Rio de Janeiro, FGU. CPDOC (teksir) 1980, s. 5-6.

2 Gonzales Casanova (Pablo), **Imperialismo y Liberacion en América latina**, Mexico, 1978, s. 15-16.

3 Bkz. Marigat (Leslie), **Evolutions et révolutions: l'Amérique latine au XXesiècle (1889-1939)**, Paris, 1973, s. 334 ve Leu (Hans Joahim) ve d., **Las Relaciones interamiricanas. Una antologia de documentos**, Caracas, 1975, s. 20.

4 Bkz. Millet (Allan Reed), **The Politics of Intervention. The Military Occupation of Cuba (1906-1909)**, Colombus (Ohio), 1968, s. 40-41.

5 Müsteşar yardımcısı Robert Olds'un gizli memorandumu. Zik. Richard Millett, **Guardians of the Dynasty (A History of the US Created Guardia Nacional de Nicaragua and the Somoza Family)**, New York, 1977, s. 52.

6 Dönemin Kuzey-Amerikan siyasi çevrelerine göre. Bkz. ABD'nin eski Nikaragua diplomatik temsilcisi ve Haiti'de bakan olan Dana G. Munro'nun Richard Millett'e yanıtları, **ibid.**, s. 41.

7 Perez (Luis A.Jr.), **Army Politics in Cuba (1898-1958)**, Pittsburg, 1976, p. XV.

8 Perez (L.), **ibid.**, s. 45'e göre.

9 Millett (Richard), **Guardains of the Dynasty, op. cit.**, s. 21.

10 **ibid.**, s. 22.

11 Wheelock (Jaime), **Imperialismo y Dictadura, Crisis de una formacion social** Mexico, 1975, s. 104-107 ve Torre Rivas (Edelberto), **Centroamérica hoy**, Mexico, 1977, s. 98-100.

12 Parke Young (John), **Central American Currency and Finance**, New York, 1925, zikr. Wheelock (Jaime), **Imperialismo y Dictadura, op. cit.**, s. 109.

13 Bkz. Godoy (Virgilio), «El ejercito de Nicaragua», **La Cronica** (San Salvador), 8 Aralık 1970.

14 Millett (Richard), **Guardians of the Dynasty, op. cit.**, s. 125.

15 US. Congress House, Commitee on Foreign Affairs, **Foreign Assistance Act of 1966: Hearings**, 89. Congress, 2. oturum, Nisan 1966, Washington DC,

1966, s. 239, zikr. Etchinson (Don L.), **The United States and Militarism in Central America**, New York, 1975, s. 106.

16 Delince (Kern), **Armée et Politique en Haiti**, Paris, 1979, s. 18.

17 Marigat (Leslie), **Evolutions et Révolutions, op. cit.**, s. 363.

18 Delince (Kern), **op. cit.**, s. 19.

19 Paul Laraque'ın Delince (Kern)'in **Armée et Politique en Haiti, op. cit.** adlı kitabına yazdığı önsözden, s. 10. Teknik tonda bir Kuzey-Amerikan görüşü için bkz. McCrocklin (James H.), **Garde d'Haiti, 1915-1934 (Twenty Years of Organisation and Training by the United States Marine Corps)** New York, 1956.

20 Petro F. Bono'nun deyişi. Zikr. Manigat (L.), **op. cit.**, s. 348.

21 Goldwert (Marvin), **The Constabulary in the Dominican Republic and Nicaragua**, Gainesville (Flo.), 1962, s. 21.

22 Ornes (German)'ın **Trujillo, Little Ceasar of the Caribbean**, (New York, 1958) adlı belgelere dayalı kitabının başlığından.

23 Bkz. Benham (F.) ve Holley (H.A.), **A Short Introduction to the Economy of Latin America**, Londra, 1960, s. 73.

24 ADÖ'nün Inter-American Economic and Social Counsil'ince yayınlanan, **Foreign Investment in Latin America** raporu (Washington DC., s. 17) ve BM'in **External Financing of Latin America** raporu (New York, 1965, s. 15-32).

25 Tulchin (Joseph S.), «Latin America: Focus for US Aid», **Current History**, Temmuz, 1966, s. 28.

26 Bkz. Green (David), «The Cold War Comes to Latin America», Bernstein (B.J.) ve diğ., **Politics and Policies of the Truman Administration**, Chicago, 1970, içinde, s. 165.

27 **ibid.**, s. 167.

28 1954 Mart'ında ABD Karakas'ta toplanan Amerikalılararası konferansta komünizmi takbih eden ve kıtada komünist bir rejim kurulmasının barışı tehlikeye düşüreceğini belirten bir karar aldırmıştı. Bu karar, Guatemala'da Komünist Parti'nin desteklediği Başkan Arbez'in demokrat ve reformist hükümetinin ABD tarafından eğitilen paralı askerlerce devrilmesinden birkaç ay önce alınmıştı. Guatemala büyükelçisi Guillermo Toriello, bu kararı «McCarthy'ciliğin uluslararası alana taşınması» olarak nitelemiş ve kınamıştı.

29 ABD, Agency for International Development Statistics and Report Division, **US. Overseas Loans and Grants and Assistance from International Organizations. Obligations and Loan Authorizations**, Temmuz 1945, 30 Haziran 1972, Washington, 1973.

30 Sırasıyla, bağış, kredili satış ve ihtiyaç fazlasının devri programları. Biz burada yalnız bu üç kalemi gözönünde bulundurduk. Başka bazı yazarlar

ise toplam mali yardıma polislerin teçhiz edilmesinde kullanılan ve AİD kanalından yapılan ekonomik yardımı, «yiyecek silahıyla» ilgili «Food for peace» yardımlarını ve hatta Barış Gönüllüleri'ni (Peace Corps) de katmaktalar. Çok şeyi kanıtlama derdiyle, herşey askeridir demek, gerçekten askeri olanın özgüllüğünü gözden kaçırmaya yol açabilir.

31 USA, Defence Department, 1967, 1971, 1975 rakamları, **Aportes** (Paris), Ekim 1967, s. 55 ile **Marcha** (Montevideo), 14 Temmuz 1972 ve NACLA **Report** (New York), Ocak 1976'da da yayınlanmıştır.

32 Rivas Sanchez (Fernando) ve Reimann Weigert (Elisabeth)'in **Las Fuerzas armadas de Chile. Un caso de penetracion imperialista**, Mexico, 1976, s. 50'-ye göre.

33 Türkçeleri sırasıyla «Komünizm nedir?, Komünist aldatmaca ve demokratik gerçek; Komünizmin Latin Amerika'da yayılışı», **ibid.**, s. 44-50 ve Etchison (D.), **The United States and Militarism, op.cit.**, ek B.

34 **Report of the Special Study Mission to Latin America on Military Assistance Training,** Subcommittee on National Security Policy and Scientific Development, Committee on Foreign Affairs, H. Res. 143, 91. Kongre, Washington DC., 7 Mayıs 1970, s. 29.

35 **Military Review**'da yayınlanan bir makalede kullanılan çok yerinde bir deyiş - Walterhouse (H.F.), «Good Neighbours in Uniform», **Military Review**, 45 (2), Şubat 1965, s. 10-18.

36 **Gordon to Rusk, Attn. Mann,** Mart 4, 1964, CFB, cilt 1, NSF, L.B. Johnson Presidential Library, Austin, Texas, zikr. Parker (Phyllis), **Brazil and the Quite Intervention** (1964), Austin, 1979.

37 Deparment of Defence, **Military Assistance and Foreign Sales Facts,** Washington DC., 1973, Mayıs 1973, s. 2.

38 Rockefeller (Nelson), **La Calidad de la vida en las Américas (Informe presentado por una mision presidencial de los Estados Unidos al hemisferio occidental)** (s. 1), 30 Ağustos 1969, teks., s. 18-22.

39 Bkz. örneğin US Congress, **United States Military Policies and Programs in Latin America,** Hearings, Subcommittee on Western Hemisphere Affairs of the Foreign Relations, US Senate, 91. Kongre, Washington DC, Temmuz 1969.

40 Bu darbelerin listesi, kronolojik olarak şöyledir:

Tarih	Ülke	Devrilen başkan
Mart 1962	Arjantin	Arturo Frondizi
Temmuz 1962	Peru	Manuel Prado
Mart 1963	Guatemala	Ydigoras Fuentes
Temmuz 1963	Ekvador	C. Julio Arosemena Monroy
Eylül 1963	Dominik Cum.	Juan Bosch
Ekim 1963	Honduras	R. Villeda Morales
Nisan 1964	Breziyla	J. Goulart
Kasım 1964	Bolivya	V. Paz Estenssoro
Haziran 1966	Arjantin	Arturo Illia

41 Lidell Hart (H.), **l'Alternative militaire. Déterrant ou Défense,** Paris, 1960, s. 279.

42 Bkz. «Chili: encore une preuve du role des USA dans le coup d'Etat. Un avion a coordonné toutes les opérations militaires du putsch», **Libération** (Paris), 16 Kasım 1973.

43 Bu sorun özellikle ABD'de, çoğu ateşli bir dille yazılmış makalelerde tartışılmıştır. Tartışmanın boyutlarını kavramak için bkz: Duncan Powell (John), «Military Assistance and Militarism in Latin America», **Western Pol-Quarterly,** Haziran 1965 ve Fitch (John Samuel), «The Political Impact of US Military Aid to Latin America», **Armed Forces and Society,** 5/3, Bahar, 1979, s. 360-386.

James Kurth, 1962-1970 döneminde en fazla askeri yardım alan 6 ülkenin rejim yönünden, askeri-tutucu (Brezilya) bir rejimden ılımlı-sivil (Venezuela) ve sivil-ilerici (Şili) rejimlere değin büyük bir çeşitlilik gösterdiğini saptamıştır. Kurth (James), «United States Foreign Policy and Latin America Military Rule», Schmitter (Philippe) ve d., **Military Rule in Latin America. Function, Consequences and Perspectives,** Beverly Hills, (Cal.) 1973, s. 303.

44 Schmitter (Philippe), «Foreign Military Assistance, National Military Spending and Military Rule in Latin America», Schimitter (Ph), **Military Rule, op. cit.,** s. 148.

45 Hesaplamayı Joxe (Alain), **Las Fuerzas armadas en el sistema politico de Chile,** Santiago, 1970, s. 103-104'ten aldım.

46 «Askerler köylülerle, orak-tüfek elele», Gilhodes (Pierre), **Paysans de Panama,** Paris, 1978, Bölüm IV, IV, «La Garde nationale».

47 1932'de General Hernandez Martinez'in başkanlığı sırasında yapılan bu katliamla ilgili olarak Morroquin (Alejandro)'nun «El Salvador en los anos treinta» makalesindeki yorumu izliyoruz. Gonzales Casanova (Pablo) ve d., **America latina en los anos treinta,** Mexico, 1977, s. 145-159.

Komünist Partisi'nin (o sırada genel sekreteri Farabundo Marti'ydi) 1932 ayaklanmasındaki rolü ve sorumluluğu konusunda bkz. Dalton (Roque), Marmol (Miguel), **Les Sucesos de 1932 en el Salvador,** San José (Costa Rica), 1979.

48 «Turclos Lima. La révolution, sa raison d'etre jusqu'à la mort» **Granma** (Havana) édition internationale, 11 Ekim 1970.

49 Fitch (John Samuel), **The Military Coup d'Etat as a Political Process: Equador (1948-1966),** Baltimore, 1977, s. 118. Fitch'in daha önce anılan makalesinde değinilmiştir, **op. cit.,** s. 366.

50 Stepan (Alfred C.), **The Military in Politics: Changing Patterns in Brazil,** Princeton, 1971, s. 236-247.

51 Pek sivil bir kurum olmayan Washington'daki **Amerikan Üniversitesi**'nin SORO'sunun yürüttüğü **Camelot**'u projesi (Camelot, kralcıları destekleyen uç sağcılara verilen bir addır. ç.n.) Şili basınında ve Kongresi'nde eleştirildi. Üzerine çok şey yazıldı. Olayın tartışıldığı kitapların başında Ho-

rowitz (Irwing Louis), **Rise and Fall of Project Camelot** (Cambridge, Mass, 1967) gelmekte. Bu «proje» Latin Amerikalı bilim topluluğunda büyük heyecan uyandırdı; o gün bugündür, bu toplulukta her yabancı sosyologa casus gözüyle bakılmaktadır.

52 Adams (Richard), «The Guatemalan Military», **Studies in Comparative International Development**, No 5, Mayıs 1968, s. 91-109.

53 1967 Ekiminde Peru, Fransa'dan 15 Mirage uçağı almaya karar verdi. 1970'li yılların başıyla ilgili bir genel panorama için bizim, «Les ventes d'armes françaises en Amérique latine». **Politique d'aujourd'hui**, Ocak-Şubat 1974, s. 139-142 makalemize bakılabilir.

54 Bkz. Rouquié (Alain), **Pouvoir militaire et société politique en République argentine**, Paris 1978, s. 595-597.

55 Irak ordusuna malzeme sağlayan Brezilya bu ülkeye 200 Cascavel zırhlısı ile 200 Urutu suda yüzen tank (amphibie) satmıştır. İran cephesinde ne denli başarılı oldukları bilinmemekle birlikte, en azından varlıkları, basın tarafından çok vurgulanmıştır. Bkz. «Para frente Cascavel», **Isto E**, 1 Ekim 1980.

56 Askeri harcamaların % 15-20'si Amerikan yardımıyla karşılanıyordu. Ancak, o dönemde bütçenin tamamı doğrudan Amerikan yardımına dayalı olduğundan bu hesaplamanın pek de anlamı yoktur.

57 Bosch (Juan), **El-Pentagonismo sustituto del imperialismo, Mexico, 1968.**

58 Şili'de Allende'ye karşı yürütülen psikolojik savaşın bir parçası olarak bu ülkeye ihracı «yasaklanan» ürünler arasında, bol bol reklamı yapılan ünlü Hollywood prodüksiyonları da vardı. Bu filmleri göremeyen seyircinin tüm öfkesi hükümete yönelmişti.

59 CIA, Frei'ın kampanya harcamalarına, söylentiye göre kendisi seçim kampanyasını kimin finanse ettiğini bilmeden, 3 milyon dolar yatırmıştır. Bkz. US Congress Senate, Select Committee on Intelligence Activities, **Covert Action in Chile, 1963-1973**, Staff Report, 94. Kongre, 1975, s. 9-15.

60 Agee (Philip), **Inside the Company, CIA Diary**, Harmondsworth, 1975, s. 130-145.

61 Burada kastettiğimiz kişi, içişleri bakanı ve çifte ajan olup, 1969'da Che'nin hatıralarıyla ilgili rokambolvari öyküye adı karışan Antonio Arguedas'tır. Carlos Cocciolo'ya itirafları için bkz. **l'Express** (Paris), 29 Haziran 1970.

Öte yandan **Los Angeles Times**, 1978 Kasım'ında, o sırada Şili dışişleri bakanı olan Bay Herman Cubillos'un «CIA'ya mensup olduğunu» ifşa ediyordu (**Le Monde**, 16 Kasım 1978).

XIX. yüzyılın diktator generalleri, daha önce de değinildiği gibi meslekten asker değildiler. Daha çok yerel *caudillo* kategorisine dahil olan bu kişiler, kelimenin tam anlamıyla birer «siyasal girişimci» idiler. Kişisel iktidar ve servetlerini artırma girişimlerinde çeşitli yöntemlere, çoğu zaman da kaba güce başvururlardı (elbette ideolojiyi de ihmal etmeleri söz konusu değildi). Hükümet, kendisini ele geçirebilecek olana aitti. Devlet kapanın elinde kalıyordu, çünkü devlet yoktu. Maceracı *hacendado peone*'lerini (*) öncelikle birer nefere dönüştürür, ellerine kazma yerine mavzer verir ve «barış zamanı buğday, savaş zamanında ise insan biçerdi»[1]. Partizanların şeflerinden biri kendisini «general» ilan eder, eğer talih yüzüne gülerse, özgün hikayesi tüm kıta tarihini etkileyecek eli ağır bir patriarka dönüşürdü.

XX. yüzyılda Venezuela'da, iktidarı vaftiz kardeşi Cipriano Castro'dan, 1908'de almak için zaman kollayan «general» Juan Vicente Gomez, ülkeyi ve devleti modernleştirmek amacıyla kendini petrol furyasına kaptırmıştı. Daha onbeş yaşındayken Kolombiya sınırı yakınında Tachira'daki aile çiftliğini yöneten bu Andlı ordudan çekinir ve birbirine karşı ustaca kullandığı yabancı askeri misyonları nadiren kabul ederdi. Haklı olarak okullu subayların varlığının ve modern silahlı kuvvetlerin sahip olduğu kurumsal yarı özerkliğin, kendi kişisel ve kaba hükümet etme biçimiyle tezat oluşturduğunu düşünmekteydi. İktidarın bir bölümünü elinde tutan ama ona karşı hiçbir yükümlülüğü olmayan kişiler birer gücül tehlike kaynağı idi. Gomez gerçek düşmanlarının nerede olduklarını gayet iyi anlamıştı. Bu nedenledir ki, petrolün de katkısıyla, 27 yıllık bir diktatörlükten sonra 1935 yılında eceliyle öldü.

Ancak, general ve diktatör sıfatları konusunda varolan kavram kargaşası ya da bu ikisinin geleneksel olarak birbiriyle özdeşleştirilmesi, salt bu sivil ve tropikal despotların takınmaktan hoşlan-

(*) **Hacendado peone:** Büyük toprak sahibi ve toprağı işleyen ırgat. (ç.n.)

dıkları askeri rütbe şeritlerinden kaynaklanmaz. En kişisel ve baskıcı tiranlıkların temel aracının ordu, bu düzenden başlıca çıkarı sağlayanların da subaylar olduğu bilinmektedir. Askeri *pronunciamiento* modern bir siyasi girişim türüdür. Her ne kadar ordunun giderek profesyonelleşmesi ve bürokratlaşması bu tür kişisel girişimleri güç duruma getirdiyse de bunlar toplumların kolektif hafızalarına uzun süre damgalarını vurmuşlardır. Onun için bazı ulusal ve örgütsel koşulların yarattığı askeri bir yeni *caudillismio*nun tahlili askeri iktidarların doğasını anlayabilmek için gerekli olacaktır.

Zaten, kıtanın sürekli bozulan siyasi düzeni içinde diktatör ve generalleri sık sık birbirleriyle eş tutmamızın nedeni açıktır; üniformalı *caudillo*ların yönetim biçimi sivil *caudillo*larınkinden çok da büyük bir farklılık göstermez. XX. yüzyılda ortaya çıkan ve cumhurbaşkanı generallerin, askeri ve sivil bürokrasilerin temel kuralı olan nesnellik ve gayri kişisellik ilkelerini bile bile çiğnedikleri durumlarda, kurumsallaşmadan söz edilemez. Saçını mesleğinde ağartmış bir subayın, bir darbe sonucunda mutlak iktidarı elde ederek barok ve parlak bir diktatörlüğü başlatması az rastlanan bir olay değildir. Salvador'da General Hernandez Martinez ve Guatemala'da General Ubico, komşularını yöneten ve asker olmayan meslektaşlarından hiçbir yönde geri kalmamışlardır. 1932 yılında katledilen yaklaşık 30.000 köylünün ölümünden sorumlu olan Salvadorlu general, bu ufak berzah Cumhuriyetini 1931'den 1944'e kadar büyük toprak sahiplerinin çıkarları doğrultusunda yöneterek; «Orta Amerika tiranlıklarının karanlık ve kanlı folklorlarına katkıda bulunmuştur»[2]. Karşıtlarının kanını dökmekten hiç çekinmeyen bu sofu, bir karıncayı öldürmenin insan öldürmekten daha vahşi olduğunu, çünkü insanın yeniden dirilebileceğini öne sürerdi. Ayrıca bu büyücü general Roosevelt'in radyodaki «ocak başı» sohbetlerinde *New Deal*'in hedeflerini anlattığı bir dönemde, radyoda ruhlarla ilgili seanslar yayınlar ve dinleyicilerin metempsikoz ve hastalıkların mucizevi tedavisi konusundaki sorunlarını bizzat yanıtlardı.

Bizim buradaki amacımız ne az çok çılgınca siyasal ürkünçlük gösterilerini sıralamak, ne de yüzyılın, tüm «sivil olmayan» tiranlarının defterlerini dürmek. Amacımız, özellikle yakın döneme ait ve siyasal sonuçları anlamlı olan bazı olaylardan yola çıkarak belli bir tür otoritarizmi incelemek. Özetlemek gerekirse; askeri güçlerin nasıl olup da kişisel hatta ailesel diktatörlükleri desteklediklerini ve patrimonyal tiranlıkların ne ölçüde bir askeri rejim kategorisine girebileceğini anlamak istiyoruz. Yanıt arayacağımız temel sorular ise şu şekilde sıralanabilir: Tiranların, ordu ile gerçek

ilişkileri nasıldır? Kendilerini kabul ettirdikten sonra böylesi diktatörlükler nasıl ayakta kalırlar, egemenliklerinin oluşmasında ordunun ve diğer iktidar kaynaklarının payı nedir? Ordunun onlara bağlılığının derecesi nedir ve bu bağlılık nasıl sağlanır? Ulusal bir ordu, bir despotun kişisel muhafızı haline dönüşmüşse, bu değişimin nedenleri nedir ve sınırları nerededir?

Doğal olarak işe Amerikan Akdenizindeki «sultanlıklar»ın ana liziyle başlayacağız. Bir bölümü oldukça yakın dönemlerde son bulan bu tiranlıklardan çoğu fiili bir protektora rejimi çerçevesinde, *denizciler* tarafından oluşturulan «apolitik ve partizan olmayan» ordular ve muhafız birliklerinin bünyesinden çıkmıştır. Yine de Nikaragua'da Somoza hanedanlığı, Dominik Cumhuriyeti'nde Trujillo'nun despotluğu ve Batista'nın Küba'daki otoriter başkanlıkları herşeye rağmen farklı özelliklere sahiptirler ve özgül askeri yapılara dayanırlar. Güney Amerika'daki bu kişisel otoriter rejimlerin nasıl güçlü biçimde devletleşmiş ordulara özgü iktidar mekanizmalarını kullandığını ise daha ilerde göreceğiz.

Nikaragua: Hanedan ve Muhafızları

Gerek arkadaşları, gerek koruyucuları, gerekse düşmanları tarafından «Tacho» olarak adlandırılan Anastosio Somoza Garcia'nın muhasebecilikten nasıl liberal parti politikacılığına yükseldiğini, çok iyi İngilizce bildiği ve canayakın göründüğü için de nasıl işgalci Yankee'ler tarafından oluşturulan Ulusal Muhafızların başına geçirilip «Jefe director» (yönetici şef) olduğunu gördük. Coolidge'nin Nikaragua'daki temsilcisi Stimson ondan «dost ve açıksözlü» diye sözedecektir[3]. «Tacho» ile oğlu ve ardılı Tachito neşeli ve kanlı-canlı bir kişiliğe sahipken hanedanın aynı adı taşıyan son kişisi huzursuz yapıda bir kimsedir. Üstelik bu oğul, West Point'ten çıkma gerçek bir askerdir. Düşmanlarından biri, üniformanın Tachito'nun bedenini ikinci bir deriymiş gibi sardığını söylemiştir[4]. «Tacho» ya da I. Somoza ise gerçek bir sivildir. Kendisinin muhafız birliğinin kumandanı olduğu dönemde bu silahlı gücün tek misyonu *libertador* Sandino'yu yok etmekti ki bu işe I. Somoza katılmamıştır. Bununla birlikte ordunun kendisine bağlılığını sağlayan *denizci*lerin *ülkeyi* terk etmelerinden sonra ortaya çıkan Sandino ve Sandinist tehditlerdir. Gerçekten de Somoza, «özgür insanlar ordusunun kumandanının» saçtığı korkudan çok ustaca yararlanmış ve pek de kahraman olmayan bu muhafız ordusunu kendisine bağlamıştır. Eğer Somoza, «küçük çılgın ordu»nun şefinin intikamından korkan subaylarının baskısıyla Sandino'yu alçakça öldürttüyse bunun bir sebebi hikme-

ti vardı. Böylesine bir girişimin kendi siyasal geleceği açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını bilmekle birlikte, bu cinayet ortaklığıyla subayları ve ordunun bütünüyle kan bağına dayalı bir antlaşma yapmış olacağını anlamıştı. 1936 yılına gelindiğinde iktidarın yolu ona açıldı; muhafızlar üstündeki denetimi, işlemiş olduğu cinayeti ve siyasal ihtiraslarını tümüyle emrindeki adamlarına maleden düşmanlarının suçlamaları sayesinde mutlaklaştı. «Sandino'nun katiliyle» uzaktan bir akrabalık ilişkisi de olan Başkan Sacasa, Ulusal Muhafız ordusunun denetimini sağlayabilmek için «jefe director» ile rekabete girişti. Başkan, bu gücü sivil ve anayasal bir denetim altına almaya gayret ettiyse de başarılı olamadı; Somoza gerekli yönetim kademelerine güvenilir adamlarını yerleştirerek bu girişimi önledi.

Bu çekişme sonucunda Sacasa'yı hafif tertip zor kullanaraktan devre dışı bırakan Somoza, başkanlık seçimleri için tek aday oldu; seçimler ulusal muhafızların denetimi altında yapılacaktı. Böylelikle, eski başkan ve diğer siyasi kadroların, olup bitenlere göz yummakta olan Amerikan otoriteleri nezdindeki umutsuz girişimlerine rağmen, Somoza başkan seçildi. Pentagon ve ABD Dışişleri Bakanlığı kendi eserleri olan bu adama o kadar güven duyuyorlardı ki ulusal muhafızların adayının kampanyası sırasında yaydığı faşist populizm havasından hiçbir endişe duymadılar. Oysa «mavi gömlekli» yarı askeri güçler Managua sokaklarında gösteri yaparken «Somozist» seçim nutukları *jefe director*'u Hitler veya Musolini ile özdeşleştirmekteydi[5]. Ulusal muhafız ordusunun düşünüldüğü gibi apolitik bir jandarma gücü olmayıp, bir «Kuzey Amerika-Nikaragua melezi» olduğunu ve Nikaragua'nın «gelişmesini engelleyen en önemli etken»[6] olacağını farken Bliss Lake gibi Amerikalı diplomatların sayısı fazla değildi.

Böylelikle Latin Amerika diktatörlükleri içinde en uzun sürecek olanı doğmuş oldu; çünkü Somoza ailesinin hükümranlığı 1936'dan 1979'a tam 43 sene devam etti. Gerçekten de 1956 yılında bir muhalif tarafından katledilen diktatörün ölümü diktatörlüğün sonunu getirmedi. Büyük oğlu Luis, muhafızların komutanı olan küçük kardeşi Anastasio'nun (Tachito) yardımıyla, babadan kalma yükümlülüğü üstlendi. Daha sonra başa geçen Tachito'nun hükümranlığıysa Sandinist hareket tarafından alaşağı edilene dek sürdü. Tachito Ulusal Muhafız ordusu subaylarından olan oğlunun, ailedeki üçüncü Anastasio'nun aile şirketinin başına geçeceği umudunu hiçbir zaman yitirmedi. Bütün bu dönem zarfında olup bitenler genel bir ülke siyaseti güdülmesinden çok, babadan oğula geçen, Somoza adlı bir ticari şirketin yönetildiği izlenimini veriyordu.

Hanedanın kurucusu olan I. Somoza orta sınıf bir aileden geliyordu ve kötü bakılmış bir kahve plantasyonundan başka bir mülkü de yoktu. Yaşamını, ABD'de kullanılmış araba satıcılığı, kahvehane işleticiliği ve tuvalet bekçiliği (Rockefeller Foundation yararına) gibi değişik işler yaparak kazanmıştı. Sahte para (tabii ki dolar) ve talih oyunlarıyla da ilgilendiği rivayet edilirdi[7]. Her ne hal ise 1956 yılına gelindiğinde servetinin 60 milyon dolar civarında olduğu tahmin ediliyordu ve ailesi ülkenin en büyük toprak sahibi olmuştu. 45 adet kahve plantasyonu ve 51 adet besi çiftliği vardı, komşu ülkelerden özellikle sınırdaş Costa Rica ve Meksika'daki mülklerinin dışında Managua'da da 48 binanın mülkiyeti ona aitti. Nikaragua'daki ekilebilir toprakların % 10'una sahip olduğu ve sanayideki iştiraklerinin de hayli çeşitlendiği söylenmekteydi. I. Somoza'nın mirasçıları bu aile imparatorluğunun çökmesine izin vermedikleri gibi işi daha da büyüttüler. Somozaların 1979 yılındaki servetinin, yaklaşık 500 - 600 milyon dolar para, ülkenin ekilebilir topraklarının beşte biri, ülkenin en büyük 26 sınai kuruluşu ve 120 şirkette iştiraklerden oluştuğu tahmin ediliyordu. Somozalar sahibi bulundukları en büyük 8 şekerkamışı plantasyonu ve birçok rafineriyle ülkenin en önemli şeker üreticisi olmuşlardı ve alkol tekelini ellerinde bulunduruyorlardı. Ayrıca muz, et, tuz, nebati yağ üretimini denetlemekteydiler ve pastörize süt konusunda da, gene tekel durumundaydılar. «Kâr kârdır» düşüncesindeki Somozalar aynı zamanda, Mercedes başta olmak üzere birçok Avrupa otomobil markasının ülkelerindeki acentesiydiler, ülkenin tek ulusal havayolu şirketiyle (LANİCA) çeşitli deniz nakliyat şirketlerinin sahibiydiler, tekstil ve çimento sanayiinde de önemli hisseleri vardı. Holdingleri, kendilerine ait bir banka tarafından yönetiliyor, inşaat işleriyle uğraşan bir tasarruf ve kredi sandığını da (CAPSA) denetliyorlardı[8]. Bu Prevertvari dökümün herşeyi kapsadığı elbette söylenemez. Kabilenin meşgul olduğu işlerin tam ve kesin bir dökümünü henüz bilmemekteyiz. Ayrıca bazı Kuzey Amerikalı iş çevreleriyle sürdürülen yakın işbirliğini de bu arada hatırlatmak gerekli. Çılgın milyarder Howard Hughes ve *United Fruit* şirketi Somoza şirketlerinin hissedarları arasındaydı. Ancak şunu da belirtmek yerinde olur: Çok sayıda yabancı firma, Somozaların nüfuzu yüzünden, Nikaragua yerine komşu ülkelere yatırım yapmayı tercih etmişlerdir.

Bütün bu olup bitenler içinde kuşkusuz en ilginç olanı bu servetin elde edilme yollarıdır; herşey sanki iktidarın tek varlık nedeni bu amaca hizmetmişcesine sistematik ve çarpıcıdır. Sözkonusu servetin tasarruf ya da yorucu çalışmalarla değil, tersine haraç, hır-

sızlık, şiddet ve her türlü sahtekarlıkla elde edildiği apaçıktır. Ulusal zenginliğin böylesine ele geçirilmesinin kökeninde altın ve ithal malı kaçakçılığı, otlaklara çıkması engellenmiş sürülerin ve iktidar ya da diktatörün siyasi dostlarının kasıtlı girişimleri sonucu zor duruma düşürülen işletmelerin yok fiyatına satın alınması yatmaktadır. Yıldırma, kaba kuvvetle ya da bürokratik yollardan yapılan baskılar da kuşkusuz bu aile servetinin toparlanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Bütün bunlara ilâveten I. Somoza'nın dış ticaret ve kumar, kaçakçılık, kadın ticareti gibi daha karanlık işlerden şahsi komisyon alma huyu da vardı. Savaş, Alman vatandaşlarının topraklarına el koymasını sağlamış, bu da yayılmacılığının ilk çekirdeğini oluşturmuştur.

Nikaragua'daki kapitalist gelişmenin cılızlığı da kuşkusuz Somozoların hakimiyetini kolaylaştıran bir etken olmuştur. Müdahaleciliğin henüz iyi gözle görüldüğü bir dönemde, özellikle banka ve kamu hizmetleri alanında başarısız kalan özel sektör girişimciliği yerine, devlet ya da onun yerini tutan şey ikame edilmiştir. Elektrik işleri, hastaneler, demiryolları, sular idarelerinin tümü kabilenin denetim altında tuttuğu ulusal kuruluşlardır. Bu kuruluşlara ailenin uzak yakın bir yığın dostu yerleştirilmiş, böylelikle kamu kuruluşları diktatörlüğün özel çıkarlarına alet edilmiştir. Devlet ve aile çıkarlarının böylesine bütünleşmesi, Nikaragua'nın babasının iktidar döneminden beri «sosyalist bir devlet» olduğu yolundaki komik bir iddiayı ortaya atan son Somoza'yı bir nebze olsun haklı kılmaktadır[9]. Ancak, Somoza mafyasının gözü doymazlığı sonuç olarak kendi sonunu da getirmiştir.

1950'li yıllarda gerçekleşen pamuk üretimi patlaması ve Orta Amerika Ortak Pazarı'nın sunduğu sanayi olanakları yerel bir burjuvazinin doğmasına yol açmış, böylelikle kabileye rakip gruplar oluşmuştur[10]. Bunların Somoza canavarı ile ilişkileri «Tachito»nun iktidara geldiği 1967 yılından sonra hızla bozuldu. Burjuvazi kaba ve hayasız «dinamizm»iyle kendi gelişimini frenlemeye başlayan Somoza işletmelerinin sahip olduğu sınırsız ayrıcalıklara giderek kötü gözle bakmaya başladı. 1972 yılında meydana gelen deprem sonrası ülkeye gelen uluslararası yardımın dağıtımının hanedan tarafından yürütülmesi bu anlaşmazlığı daha da güçlendirdi. Somoza'nın yardım amacıyla gönderilen gıda maddelerini, zor durumdaki «özel» gruplara dağıtmak yerine, kendine mal edip, kendi dostları tarafından yağma edilmesine göz yumması salt halkı değil, başkalarını da etkileyen yolsuzluklara yol açtı. Bundan böyle burjuvazi muhalefet saflarına geçecekti. Hanedan artık zenginlerin ortak çıkarlarını güvence altında tutmuyordu. Geleneksel entrikacılık yeteneklerine

rağmen aile, doymak bilmez açgözlülüğü yüzünden Sandinist ayaklanmacılara, toplumdaki marjinal konumlarından sıyrılıp, diktatörlüğü tecrit etme olanağını sağladı.

Eğer I. Somoza'nın da, «devlet benim» demesinde biraz haklılık payı varsa da Ulusal Muhafız ordusunu özel bir mülke dönüştürmesi, Nikaragua'daki devlet örgütlenmesinin zayıflığıyla açıklanamaz. Gerçekte muhafızların bağlılığı, askeri ahlaktan oldukça uzak birtakım başka etkenlerle sağlanmıştır. İlkin, Sandino'nun öldürülmesinden beri, baskıcılığı ve ulusal açıdan neredeyse yabancı, gayrımeşru bir örgüt olma niteliğiyle muhafız ordusu Somozaların iktidarının güvencesi olduğu kadar Somozalar da onun varlığını güvenceye almıştır. Bağlılığın, bunların dışındaki iki dayanağıysa paternalizm ve subayların yaptığı yolsuzluklardır. Geleneği olmayan, pek az devletleştirilebilmiş bu ordu, üst kademe subayları ayrıcalıklar edinip, hanedanın zenginleşmesinden pay aldıkları sürece, aile iktidarının temelini oluşturacaktır. Aile mensupları, ilk *jefe director*'den başlayarak hiyerarşinin tüm üst kademelerini elinde bulundurmaktadır. Somozalar, ordunun doğrudan ve içeriden denetimini hiçbir zaman başkalarına bırakmamışlardır. Hanedan'ın kurucusunun oğlu olan «Tachito», West Point'ta askeri eğitim görmüş ve okul bitirme hediyesi olarak kendisine bir ordu armağan edilen belki de tek öğrenci olmuştur. Kendisi diktatörlük mevkiine oturduktan sonra üvey kardeşi José muhafızların doğrudan komutasını üstlenmiş, Kuzey Amerika'daki okullardan mezun olan oğlu «Tachito II» ise 1972 yılında meydana gelen deprem sırasında «vatana sunduğu hizmetlerden» ötürü 24 yaşında yüzbaşı olmuş ve seçkin anti-gerilla birliklerinin idaresini üstlenmiştir.

Sonuncu Somoza'nın fiilen başkan olduğu 1967 yılından itibaren hükümet adeta ordunun bir uzantısı haline gelmiş, diktatörlük iç ve dış güçlükler karşısında askerileşmiştir. Ancak bu askerileşme oldukça kendine özgü bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Loma de Tiscapa tepesi üstüne tünemiş ve dönemin simgesi olan başkanlık sarayı, Managua'yı feodal bir edayla kuşbakışı seyreden bir muhafız kışlasıdır. Hükümet, ordu ve Somoza ailesi bir bütündür. Sarayda da büroların, özel dairelerin ve kışlaların içiçe geçmiş olması iktidarın doğasını açığa vurmaktadır. Her ne kadar askeri komploların önüne geçebilmek için karşılıklı uyanık olma ve jurnalcilik yollarına başvuruluyor idiyse de bağlılık pek kurumsal olmayan davranışlarla sağlanıyordu. Muhafız birliğinin yönetimini elinde tutan Somoza bir genel kurmay başkanından çok bir mafya babası gibi davranıyordu. Polislik görevi de yürüten ve hapishanelerden, gümrüklerden, sınır-

lardan sorumlu olan bu ordunun işlevleri zaman içinde giderek arttı. Bunun dışında tüm kumandanlık mevkilerinin diktatörlüğün göz yumduğu ek gelirleri vardı. Mütevazi subay maaşlarıyla kıyaslanamayacak gayrı resmi meblağlar sağladığı muhafız birliğinde iyi bilinen kumanda kademelerine atanmak subayların sadakat ve itaatine bağlıydı. Değişik şehirlerin askeri komutanlıklarının hepsinin bir ücreti vardı. Chirandego komutanının ayda yaklaşık 20.000 dolar bir geliri olduğu varsayılırdı; bu gelir barların, gece kulüplerinin «korunması», silah ruhsatları ve kesilen çeşitli cezalar karşılığı elde edilirdi[11]. Göçmen bürosu şefi, merkezi polis örgütünün şefi bu meblağın yaklaşık dört katına varan gelirlere sahip olabilirlerdi. Bu subaylar âdeta resmileşmiş ve herkesçe mâlûm bu tür haraçlar sayesinde hızla bir dolar ve cordobas milyoneri olurlardı. Diktatörün, askerleri her an için açığa alabilecek yetkilere sahip olması, onların bu müreffeh durumlarını hanedana verecekleri desteğe bağlı kılıyordu. Aynı subaylar emekli olduktan sonra da, askeri gelirleriyle orantılı sivil görevlere atanabilirlerdi. Hanedana ait şirketler, kamu işletmeleri, yüksek dereceden emekli olmuş ve özel bir beceriye sahip olmayan eski subaylarla doluydu. Bir gözlemci, rejimin yıkılmasından birkaç gün öncesine kadar Ulusal Banka'nın yönetim kurulunun yarısının emekli askerlerden oluştuğunu ve bunların «bankacılık hakkındaki bilgilerinin incir çekirdeğini bile dolduramayacağını» belirtmişti[12].

Bu karmaşık askeri ve bürokratik etkenler, ekonomik çıkarlar ve hükümetçe özendirilen, denetlenen apaçık gangsterlik ağı, Somoza sisteminin temellerini oluşturmaktaydı. Çoğunlukla yarı cahil olan askerlerse subayların yolsuzluklarının ilk kurbanlarıydı: Maaşlarından kesilen haraç yüzünden doğru dürüst giyinemezler ve beslenemezlerdi. Firari bir subayın anlattıklarına göre bu askerlerin teçhizatları da son derece kötüydü; bunun nedeniyse satın alma görevlilerinin aldıkları rüşvetlerdi[13]. Eratla ilgili olarak hakkaniyet yerini askeri paternalizme bırakmıştı. Sandinistlere karşı yürütülen son harekâtlar sırasında askerlerin ayakkabıları daha ilk fırtınada parçalanmıştı; yüzbaşı olan Somoza'nın oğlu II. Tachito, bu durum karşısında Noel hediyesi olarak askerlerine ABD malı iyi kalite postallar dağıttı. Somozalar, askerlerinin kişisel ve ailesel sorunlarıyla ilgilenirler, onlar da gerektiğinde kendilerinden şahsi yardım talebinde bulunurlardı. İlişkileri son derece şahsi, yani pek az bürokratikti. Askerler «Somoza'nın kendilerini yüzüstü bırakmayacağına» kesinkes inanıyorlardı. Bazı alaylı askerler ve astsubaylar, başkanlık «bunker»ine (*) ve kabile şefine, ona üstleri hakkında bilgi sızdır-

(*) **Bunker:** Almancada kale. (ç.n.)

dıkları ölçüde kolay ve askeri hiyerarşiyi çiğneyerek ulaşabiliyorlardı. Kararname ve yasal yönetmeliklerin, hükümdarın fiili iktidarı karşısında hiçbir geçerliliği yoktu. Hiyerarşi, hiçbir kurumsallaşma olmadığından kıdem ve taltif üzerine değil, diktatöre ve ailesine bağlılık derecesi üstüne kurulmuştu. Subaylar ve siyaset adamları pek çok kez askeri disiplin kurallarının çiğnenmesinden şikayetçi olmuşlardı. Görünüşte «askeri» olan bu diktatörlük gerçekte, dikey hiyerarşiyi bozarak ve yozlaştırarak orduyu, askeri öğelerden yoksun bırakıyordu. Nikaragua ulusal ordusunun diğer ordulara pek benzemediği açıktı.

Ancak rejimin son çırpınışlarını yaşadığı 1979 yılı içinde yaratılan kanlı teröre bakıp da Somozaların egemenliğinin salt pretoryenlerin terörü üstüne dayandığı düşüncesine kapılmamak gerekir. Her ne kadar şiddetin dozu gittikçe arttıysa da tüm bir halkı 45 yıl boyunca terörize etmek olası değildir; ayrıca kurucu tiranın ölümünden sonra hanedanlığın nasıl olup da süregittiği salt şiddetle izah edilemez. Gerçi baba hükümdarın 1956 yılında öldürülmesi sonrasında muhalefeti bastırmak için yaygın bir şiddet kullanımı söz konusu oldu ve sistemin patrimonyal yönü en belirgin biçimde o dönemde ortaya çıktı: Diktatörün iki oğlu da salt babalarının postallarını ayaklarına geçirmekle kalmamışlar, başkanlık sarayının zindanları önemli tutuklularla dolup taşmış, işkenceler, sorgulamalar aileye ait apartman dairelerinde dahi sürdürülmüştür. Bu seanslara, böyle işlere karışmaktan çekinmeyen muhafız ordusu kumandanı II. Tachio bizzat katılmıştır[14]. Resmi siyasal şiddetin dozunda 1967 seçim kampanyası sonrasında da pek azalma olmadı. Bu seçimleri adaylardan Somoza (1979'a kadar iktidarda kalacak olan Anastasio Somoza Debayle) yarı askeri güçlerin yardımıyla, rakibini destekleyen göstericileri katlederek ve hile yoluyla kazanmıştır.

Ancak, hanedan şiddetin yanısıra başka siyasal kaynaklardan da yararlanmıştır. Kendi yanına taraftar çekmede çok usta olan ilk «Baba»nın uyanıklığı önemli rol oynamışsa da asıl siyasal ve toplumsal olanaklar üzerinde dikkatle durmak gerekir. Avam bir kökenden gelen ve ancak işgalcilerin desteğiyle durumunu düzelten Somoza, yaptığı evlilikle Nikaragua yönetici sınıfı içinde saygın bir konuma kavuşmuştur. Evliliği sayesinde liberal oligarşinin en önemli temsilcileri olan Debayle ve Sacasa aileleriyle bütünleşebilmiştir. Patronajın önemli bir işlev gördüğü toplumlarda bu önemli bir kozdu. Debayle ailesine karşı yükümlü ve ona bağımlı olan herkes, siyasetle pek de ilgili olmamalarına rağmen, diktatörlüğü desteklemişlerdir. Hanedan, ayrıca Nikaragua'daki geleneksel iki partili

düzenden de en iyi şekilde yararlanmasını bilmiştir. Sosyal ve siyasal olarak bağlı bulunduğu liberal partiyi ele geçiren Somoza orduya koşut olarak bir yanaşma düzeni ve siyasal denetim ağı oluşturmuştur. Ayrıca liberallerin rakibi olan muhafazakâr partinin, Diaz döneminden beri Amerikan yanlısı olması, çelişkili bir biçimde muhalefetin saygınlığını yitirmesinde etkili olmuştur. Aynı zaaflar ve ulusal sınıflara özgü nitelikler, muhalefet ve diktatörlük arasında çeşitli uzlaşmalar yaratmış ve Somozaların iktidarını dönem dönem meşrulaştırmıştır. Çünkü ailenin izlediği siyasal yol zigzaglarla dolu ve karmaşık yapıda olmuşsa da rejim, birkaç önemli bozukluğa karşın belli bir anayasal görüntüyü titizlikle korumuştur.

Leon'daki İşçi Kulübü'nün düzenlediği bir bayram eğlencesi sırasında öldürülen ve bu bayram sırasında geçtiği yerlerde bedava alkol dağıtan I. Somoza, iktidarda kalabilmek için popülist yöntemleri başarıyla uygulamıştır. II. Dünya Savaşı sırasında sırtını ABD'ye yaslamasına rağmen komünist partinin umulmadık desteğiyle karşılaşan Somoza, komşuları Ubico ve Hernandez Martinez için ölümcül sonuçlar doğuran savaş sonrası bunalımını atlatmayı, topluma yönelik sosyal önlemler alması sayesinde başarmıştır. Ve aldığı bu önlemler muhalefeti de bölmüştür. Hükümet böylelikle resmi sendikalar oluşturmuş ve yürürlüğe oldukça ilerici sayılabilecek bir iş kanunu koymuştur. Bu kanun, özellikle rejime muhalif olanların şirketlerinde uygulanacaktı. 1947 yılında, ABD'nin de baskısıyla I. Somoza iktidarı devretmeye hazırlanmış ve yerine geçecek olan Argüello'yu itinayla belirlemiştir. Ancak, kendisini seçen ve hâlâ muhafızların komutanı olan kimseyi hiçe saymaya kalkan Argüello, dört hafta sonra alaşağı edilmiştir. Onu izleyen maşa da ancak üç ay dayanabilecekti. Sonunda «Tacho» Anayasa'yı değiştirmiş ve kendisine sadık kimselerden dayısı Victor Romàn Reyes'i «seçtirmiştir». Victor Romàn 1950 yılında ölene kadar başkanlık görevini sürdürecekti. Sonra bu dalaverelerden bezen diktatör anayasayı tekrar değiştirmiş ve muhafazakâr partiyle vardığı bir uzlaşma sayesinde Kongre'de kendisini bu kez 6 yıl için yeniden başkan seçtirmiştir. Ölümünden sonra başkanlığa, önemli bir siyasal şahsiyet olan Luis «seçilmiş», 1963 yılında Luis'nin yitiminde ise, Kuzey Amerika'nın baskısı - ABD'de Kennedy yönetimi ve İlerleme İçin İşbirliği anlayışı iktidardadır - «Tachito»nun tahta oturmasını engellemiştir. İktidara, adı duyulmamış biri, Rene Schick gelir ve o da kendi ailesinin iktidar temellerini genişletmeye uğraşır. Bu sırada ülkede bir liberalleşme havası bile esmektedir. Ama bu uzun sürmez, öldürülen patriarkın en sevdiği oğlu denilen ateşli general

1967 yılında başkan seçilir. Seçimler sırasında muhafazakâr rakibinden daha az oy aldığı tahmin edilmektedir. Ancak tarafgir seçim görevlileri görev başında olduğundan Somozaların iktidarı döneminde sayıları değiştirmek ya da listeleri karıştırmak hayli basit bir iştir![16] Muhafazakârlarla 1970 yılında gerçekleştirilen yeni anlaşma, rejimin temsili görünümünü biraz daha pekiştirmiş, Somoza'nın yerine pek güçlü olmayan ve geçici bir üçlü yönetim başa geçmiştir. 1972 yılında meydana gelen deprem sırasında general, kahramanca «Ulusal Acil Yardım Komitesi»nin başına geçmiş ve bu fırsattan istifade ederek iktidara bütünüyle sahip çıkmıştır.

Bu klanın ABD'ye çok şey borçlu olduğunu kimse yadsıyamaz. 1978 yılında koruyucusu tarafından yüzüstü bırakılan Tachito'nun buruk yaşantısı kendisine yapılan yardımları gayet iyi yansıtacaktı. Ancak birbirini izleyen diktatörlükleri ABD'nin basit birer kuklası ya da salt onun amacına hizmet eden araçlar olarak görmemek gerekir. Eğer böyle olsaydı basit bir askeri darbe ABD'yi bu pek de makbul olmayan dostundan kurtarırdı. Gerçekte, Somoza ve diğer Somozalar iç ve dış düşmanlarını etkisiz hale getirip iktidarlarını pekiştirmek için ABD'yi kullanmasını bilmişlerdir. Büyük koruyucu dost ile ilişkiler belirleyici bir siyasal kaynak oluşturduğundan Washington'daki diplomatik temsilcilik görevini ailenin kendisi bizzat üstlenmiştir. «Tacho»nun damadı, «Tachito»nun da kayınbiraderi olan Büyükelçi Sevilla Sacasa bu görevi tüm hanedanlık dönemi boyunca sürdürmüştü. Bunun dışında Somozalar, Washington'daki çıkarlarını korumak amacıyla her zaman masraflı, ancak etkin bir lobi oluşturmuşlardır. Amerika'nın desteğini sürdürebilmek için 1975 yılında general resmen 500.000 dolar harcamıştı[17]. Eski Florida milletvekili N. Cramer ve eski denizcilik bakanı Fred Korth onun başlıca avukatlarıydı; bunun dışında New York temsilcisi John Murphy ve Texas temsilcisi Charles Wilson, ihtiyaç duyulduğu zaman, ABD Kongre'sinin 20-30 kadar üyesini harekete geçirebiliyorlardı. Managua'daki ABD büyükelçileri ise, birer diplomattan çok, bazan iş ilişkisi içinde de oldukları klanın birer memuru gibi davranırlar ve de kendi Dışişleri bakanlıkları nezdinde onun çıkarlarını kollarlardı. «Tacho»nun «Tom» diye hitap ettiği, oğlu «Tachito»nun da «gerçek bir b a b a» dediği meşhur Büyükelçi Wheelan'ın diktatörlüğe sağladığı koşulsuz destek, F. D. Roosevelt'in «iyi komşuluk» münasebetlerine balta vurmuştu. Daha yakın dönemde Nixon'un başkanlığı sırasında Managua'da büyükelçilik yapan Turner Shelton da, Somoza'ya tam bir destek sağlamış ve Dışişleri Bakanlığı ile Beyaz Saray'ın daha temkinli analizleriyle çoğu kez ters düşmüştü[18].

Somozaların kalıtımsal diktatörlüğü, askeri değer ve yargılardan çok bir Sicilca veya New York *Cosa Nostra*'sının yapı ve davranışlarıyla bütünleşmektedir. Ancak kendi türünün tek örneği olmayan böyle bir rejimin, bir tür askeri gücün yardımı olmadan doğduğunu söylemek de imkansızdır.

Dominik Cumhuriyeti: Paşaların Paşası ve «İlk Savaşçı» Kanunu

Dominik ordusu komutanı Rafael Leonidas Trujillo'nun «marine»ler sayesinde iktidara gelişi, gerçekte Somoza'nın başa geçmesinden pek farklı olmamıştır. İktidardaki uygulamaları da Somoza ile şaşırtıcı bir benzerlik gösterir. Trujillo'nun kendisi de bir klan şefi ve girişimci olup, gücünü ordudan alan siyasal rejimi, aleni bir gangsterlik düzeni üzerine kurulmuştur. ABD tarafından kurulan ordu içinde Trujillo başkomutanlığa erişmiş ve 1930 yılında yapılan seçimlerde, kendine bağlı yarı askeri güçlerin estirdiği terör dalgası içinde, güçlük çekmeden, başkan seçilmiştir. Dominik Cumhuriyeti'nde bundan böyle, tek bir *caudillo*, Kuzey Amerikan işgalinden önce varlık gösteren çok sayıda ve ne idüğü belirsiz *caudillo*'nun yerini alacaktır. Paşaların paşası, tıpkı onlar gibi kendi özel ordusuna sahiptir. Ancak bu sefer söz konusu ordu ulusal bir ordudur.

Trujillo, aynen Somozalar için olduğu gibi rejimi zaman zaman anayasal bir görüntü içine sokacak ve başkanlığı, dönem dönem paravan nitelikte, kendine bağlı kimselere bırakacaktır. Trujillo'nun yerine 1938 yılında Peynado geçer, onun ölümünden sonra görevi Troncoso sürdürür. 1942 yılında başlayıp 10 yıl aralıksız süren yeni görev süresinden sonra Trujillo kardeşi Hector'u başkanlığa atar, 1960 yılında istifa eden Hector'un yerine herşeyini koruyucusuna borçlu, sadık bir kul olan Joarquin Balaguer gelir. Bütün bu dönem süresince Trujillo sivil iktidardan çekilmiş olsa da, askeri iktidarını korumuştur. Troncoso döneminde savaş bakanıdır, 1952 yılında ise kardeşi tarafından silahlı kuvvetlerin komutanlığına atanır.

Aynen Somozalar gibi, Trujillo da ailesine özen göstermiş ve ordunun üst kademeleri akrabalarla doldurulmuştur. Aile hiyerarşisi oldukça kalabalıktır ve pitoresk yönleriyle dikkat çeker. Kardeşlerinden Hector genel kurmay başkanı ve savaş bakanı, Anibal genel kurmay başkanı, Virgilio içişleri bakanı, Arismendi kuvvet komutanıdır. Kayınbiraderleri Jose Garcia ve Jose Fernàndez, ye-

ğenleri Josè Garcia Trujillo ve Virgilio Garcia Trujillo hepsi ya general ya da yüksek rütbeli subaydırlar ve önemli komuta görevleri yüklenmişlerdir. Oğullarına gelince, hepsi adeta doğuştan subaydır. Radhomès, henüz misket oynanılması gereken bir çağda fahri komutan olmuş, müstakbel playboy Ramfis de dokuz yaşında birlik komutanı yapılmıştır[19]. Ordunun üst kademelerinin Trujillo'nun onlarca akrabasıyla dolu olduğu söylenmektedir.

Benefactor'un (Trujillo'ya takılan «kurtarıcı» anlamındaki lâkap) Dominik ekonomisi üstündeki denetimi, Somoza klanının Nikaragua'da yaptıklarından farksızdır. Gizlilik perdesini bir nebze olsun aralayabilen tahminler, Trujillo'nun ülkenin ekilebilir topraklarının % 50'sine ve de Cindod Trujillo (Trujillo Şehri) haline dönüşen başkentteki toplam cironun % 80'ini elinde tutan 119 şirkete hakim olduğunu öne sürmektedirler. Bu konuda abartmalar olduğu kuşku götürmez ancak, Trujillo ülkedeki tütün ticareti tekeline (bu bir devlet tekelidir, ancak devletin ve Trujillo'nun işlerinin nerede özdeşleşip nerede birbirinden ayrıldıkları meçhuldür), pastörize süt tekeline, neredeyse tüm şeker tekellerine sahip olup iki deniz taşımacılığı şirketinde de çoğunluk hisseleri ele geçirmiştir. Kendi bankası mevcuttur, tıbbi müstahzarat ithalini denetlemektedir vb. 1960 yılına doğru Dominik Cumhuriyeti'nde kişi başına düşen gelir 200 ABD doları civarındayken, aile servetinin 500 ilâ 800 milyon ABD doları arasında olduğu tahmin edilmekteydi. Bazı yorumcular, ulusal ekonomi üzerinde Trujillo'nun böylesine söz sahibi olmasının ona önemli bir siyasi denetim olanağı sağladığını ileri sürmektedirler. Zira ücretli nüfusun % 70 ilâ 75'i ya kamu sektöründe ya da Trujillo'nun işletmelerinde çalışmaktadır. Bu durumda diktatör, kendisine muhalif herhangi bir kimseyi ekmek kapısından yoksun bırakma olanağına sahiptir[20].

Trujillo'yu «öncü savaşçı» olarak değilse bile (kime karşı savaşacaktı ki) en azından *benefactor* olarak gören ordunun sahip olduğu ayrıcalıklar ve yüksek rütbeli subayların yolsuzlukları askeri bağlılığın temel dayanaklarıdır. Ordunun üst kademelerindeki kadroların Trujillo'yla akrabalık bağlarının oluşu askerlerin tecrid olmasına yol açmıştır: Geleneksel yönetici sınıfların gözünde subaylar işgal kuvvetlerinin «işbirlikçi» yandaşları ve Trujillo da fazla içli dışlı olunmaması gereken bir «sonradan görme»dir. Karaibler tiranı Somoza'nın sahip olduğu sosyal ve siyasal meşruluktan yoksundur. Bunun yerini polis, gizli polis ve yarı askeri güçler almıştır[21]. Gerçekte ordu Trujillo'nun eseridir ve muhalefet de onu daima despotla özdeşleştirmektedir. Trujillo'nun megalomanyası, büyük eserler, büyük altyapı tesisleri yapma tutkusu ise, sonuç olarak

bunun nimetlerinden yararlanan askerlerin hoşuna gitmektedir. Ancak ordu sıkı bir gözetim altındadır. Kardeşlere bile bu konuda fazla güvenilmemekte, ordu ve polis arasında çok popüler olan Virgilio ve Arismendi ikinci plana itilebilmektedir. Özel müfettişlerin bir kulakları kışlalardadır; daha da önemlisi, genellikle muhalefete karşı kullanılan bu iç savaş ordusunun silahları, güvenilir kimselerin denetimi altındaki depolarda kilitli tutulmaktadır. Trujillo, aslında ordudan çekinmekte de haklıdır.

Güçlü bir polis aygıtı ve bezdirici iktisadi egemenliğinin dışında Trujillo'nun sahip olduğu başka siyasal kaynaklar da mevcuttur. Her ne kadar Trujilloland (başkent kendi adını taşımaktadır) halkı nezdinde kendi kişiliğiyle ilgili olarak yaratmaya uğraştığı saygı, «Trujillo, sen bizim yol göstericimizsin» türü sloganlar ve çevresindeki dalkavukların yakıştırdığı binbir yücelik sıfatının etkinliği kuşkuluysa da aynı şeyleri milliyetçilik açısından söylemek kolay değildir. Trujillo, bütün olanaklarını kullanarak ve yoğun bir propaganda aracıyla ülke nüfusunun yarısını oluşturan eski İspanyol nüfusu için, bir ulusal kimlik oluşturma yoluna gitmiştir. Tabii bu, nüfusun diğer yarısını oluşturan ve de çoğunlukta zenci olan (üstelik de çoğu fransızca konuşan) kitleye karşı yapılmıştır. Bu amaçla, 1937 yılında 15.000 Haitili göçmeni katletmekten de çekinmemiştir. Gerek modern, gerek geleneksel biçimleriyle yanaşmacılık yalnız seçkinler değil, mütevazi insanlar için de söz konusudur. Korpprasyonlarca düzenlenen «sadakat günleri» salt ayinsel bir zorunluluk değildi, aynı zamanda Trujillo'nun kendi safına çektiği liderlere sesini duyurma olanağı sağlıyordu. Trujillo aynı zamanda yüzlerce köylü çocuğunun da isim babası ve hamisi durumundadır. Bu çocukların aileleri *compadrazgo* kurallarına uygun olarak kendilerini gereğinde cömert olmasını bilen bu diktatöre karşı borçlu saymaktadırlar.

Ne 1951 yılında devletleştirilen sendikalar ne de gerçekte patrimonyal idarenin basit bir uzantısı olan sözde tek parti rejimi doğu despotizminin bu Karayib versiyonunun tek bir sürekli ve tutarlı güçten destek almasını engellemiyordu; bu güç ise orduydu. Yerinden oynatılması mümkün olmayan bu tiranı 30 Mayıs 1961 gecesi öldüren muhalifler de yine bu ordunun içinden çıkmıştır. CIA ve ABD'nin teknik katkılarıyla gerçekleştirilen bu suikast, iş adamları, bir senatör, Ciudad Trujillo'nun eski valisi, generaller ve diktatörün şahsi genel kurmayından subaylar tarafından düzenlenmişti. ABD açısından, Trujillo'nun öldürülmesi ile Castro rejimine son vermek amacıyla düzenlenen Playa Giron işgali arasında bir simetri

mevcuttu: Bu eylemlerle, Kennedy politikasına uygun olarak Karayiblerdeki iki aşırı uç arasında bir denge kurulması amaçlanmıştı. Trujillo'nun bölgedeki girişimleri, özellikle Venezuela'da sosyal-demokrat devlet başkanı Romulo Betancourt'a karşı yapılan suikast girişimi, Amerika Devletleri Örgütü'nün yaptırımlarına yol açmıştı. O dönemde, bu örgüt tarafından yürürlüğe konulan yaptırımlar ABD'nin doğrudan müdahalelerine bir ön hazırlık oluşturuyordu.

Kuzey Amerika tarafından yürütülen siyasi operasyon ilk aşamada tıpkı 1979 yılında Carter ve danışmanlarının Nikaragua'da Somoza'sız bir somozacılık kurmaya çalıştıkları gibi Trujillo'suz bir trujilloculuğu ayakta tutmayı amaçlıyordu. Ancak, sosyal-demokrat Bosch'un 1963 yılında seçimle başa gelmesi kendi sonlarından korkan diktatörlüğe sadık askerlerin bir hükümet darbesi yapmalarına yol açtı. Bunu, karşıt kesimlerin darbe girişimleri ve nihayet 1965'te *denizci*'lerin adaya çıkması izledi. Johnson tarafından verilen müdahale emrinin amacı iç savaş durumunu Amerikan yanlısı güçler lehine çevirmek ve Trujillo'dan sonra kendilerinin de has adamı olan Joaquim Balaguer'i, iktidara getirmekti. 1966'da kendini seçtiren J. Balaguer, çeşitli yolsuzluklarla 1970 ve 1974 seçimlerinden de galip çıktı. Kuşkusuz, demokrasi havarisi kesilen Amerika, ciddi suçlamalara başvurma tehdidini savurmasaydı, 1978 yılında da, sandıklardaki oyların aleyhine olmasına rağmen ordunun desteğiyle iktidarı ele geçirecekti. Diktatörün eski bir bakanı ve başkan yardımcısı olan Balaguer eğer ABD'nin müdahalesi olmasaydı ömür boyu daha «uygun» yöntemlerle iktidarda kalmayı planlıyordu; bu da ölümünden yaklaşık yirmi yıl sonra Trujillo döneminin yeniden başlaması anlamına gelecekti.

1961 yılında bölünen, 1963 ve 1965 yıllarında da tümüyle parçalanan ordunun birbirine karşıt eğilimleri bünyesinde barındırmakta olduğu söylenebilir. Hizipler arasında yeni-trujillocu çoğunlukla 1965 ayaklanmasının mimarı olup 1963 yılında Dominik Cumhuriyeti'ne vardıktan sonra öldürülen Albay Caamàno etrafında toplanan Castro'cu grubun varlığı bunu kanıtlamaya yeter. Bu konuda yetkili görüşlere göre[22], diktatör tarafından kurulan ordunun bugün için yalnızca siyasi işlevleri kalmıştır ve ordu iktidarın nimetlerinden faydalanmayı amaçlayan, buna karşılık ideolojik meseleleri arka plana iten subay hiziplerinden oluşmaktadır. 1963 ve 1965 yıllarında ordu komutanlarının yaptıkları dönekliklerin de kanıtladığı gibi bunlar, reformcu olmaktan çok yağmacı askerlerdir. Bu da bitmez tükenmez bir tiranlığın bağrından çıkmış «devlet-öncesi» bir ordunun doğasına son derece uygundur.

Küba: Çavuşun Kahkahası

Bir şeker krallığı ve yarı Kuzey Amerikan mandası olan Küba'da, Birleşik Devletler tarafından kurulan ordu ile iktidar arasındaki ilişki çok farklı biçimde gelişmiştir. Ülkenin sömürge düzeninden geç kurtulmasının hiç değilse bir avantajı, İspanya'ya karşı yürütülen bağımsızlık hareketinin toplum içinde siyasal bir sınıfın doğmasına yol açmış olmasıdır. *Marine*'lerin mirası olan ordu, toplum içindeki tek tutarlı grup olma ayrıcalığına sahip değildi. Bağımsızlık hareketi ayrıca 1895 «muharipler»inin ağırlık kazanmasına yol açmıştı. Ordu ilk kurulduğu yıl olan 1906'da, aynen Nikaragua'da olduğu gibi, liberal partinin denetimindedir ve generaller partiye bağlı kimseler arasından seçilmektedir. Küba'nın ilk kuvvetli adamı böylece ortaya çıkmıştır. Bu, iktidara uzun zaman için el koymasına ramak kalan «general» Gerardo Machado'dur. General Machado'nun ortaya çıkışıyla ordu, Küba siyasal yaşamına belirleyici bir biçimde ağırlığını koyacaktır. Eski bir at hırsızı ve kasap[23] olan bu Santa Clara'lı liberal, 1906 yılındaki ayaklanma sırasında, Başkan Gomez tarafından orduya baş müfettiş olarak atanmıştır. Zengin bir işdamı haline gelen Gerardo - bazılarına göre Amerikan şirketlerinin paravan adamıdır - 1924 yılında az-çok hilesiz sayılacak biçimde cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yönetimi büyük iktisadi zorlukların yanısıra asıl yolsuzlukların ve özgürlüklerin kısıtlanmasının damgasını taşır. Önceleri herkese bol bol vaatlerde bulunan Machado daha sonraki aşamada düşmanlarını, özellikle de işçi muhalefetinin liderlerini öldürtmekten çekinmeyen bir diktatöre dönüşür. Böylelikle herkesi düş kırıklığına uğratan bu başkan üstüne üstlük iktidarı da sevmektedir. Artan hoşnutsuzluğa rağmen 1928'de topladığı bir kurucu meclise kendini 6 yıl süreyle yeniden başkan seçtirtir. Diktatörlüğün yeniden kuruluşu 1929 krizinin patlak vermesiyle aynı döneme rastlamıştır. Kriz, adeta devrim habercisi gibi görünen çok boyutlu bir siyasal ve toplumsal kargaşalığa yol açar.

Bu halk hareketliliğine Machado tam bir yönetim sistemine dönüşen baskı ve katliamla karşılık vermiş ve 1929'da komünist lider Julio Antonio Mella'yı öldürtmüştür. Sol sendikalar, 1930-1932 yılları arasında hepsi de kanla bastırılan bir grev dalgası başlatırlar, üniversiteler ve işçi merkezleri kapatılır. ABD'de ise Roosevelt yeni seçilmiştir ve Latin Amerika'ya karşı güdülen siyasetin değiştirilmesine taraftardır. Ama giderek d e n e t i m d e n çıkan devrimci eylemler karşısında duyulan kaygı da artmaktadır. Beyaz Saray soruna kalıcı ve barışçı bir çözüm bulabilme amacıyla ülkeye bir arabulucu gönderir. Bu hassas prokonsüllük görevi üst dü-

zeyde bir diplomat olan Sumner Welles'e verilir. Sumner Welles, gerek muhalif grupların yaptığı terörist eylemler, gerekse Machado'nun ABD'ye karşı takındığı olumsuz tutumundan ötürü ülkesinin bir askeri müdahalede bulunmasından yanadır. Roosevelt ise bu tür bir çözümden yana gözükmemektedir. Arabulucu tarafından başlatılan görüşmelerin sonuçlanabilmesi, artık yalnızca diktatörün çekilmesine bağlıdır. ABD'ye meydan okuyan ve halkı Washington'a karşı ayaklanmaya davet eden Machado'nun davranışları bir Amerikan müdahalesini gündeme getirdiğinden, ordu duruma el koyar ve 1933 Ağustos'unda diktatörü devirir.

Machado yönetimi döneminde askerler rejimin sevgili çocuklarıdır. Diktatör onlara birçok sivil sorumluluk yüklemekten kaçınmamış ve tüm idari örgütlere örnek olarak da orduyu göstermiştir. Bürokrasinin kilit noktalarına askerleri yerleştirme yoluyla devleti askerileştirmekle suçlanan Machado kendini şöyle savunmaktadır: «İdarenin (subaylar tarafından) denetimi bir kural olmayıp sadece dönemin bir gereğidir. Bu, idari örgütü askerileştirmekten çok subaylarımızın, kusursuz sivil yönetim niteliklerine sahip olduklarını kanıtlaması açısından da önemlidir»[24]. Böylesine olanaklara sahip olan subayların, bir ABD müdahalesini her ne pahasına olursa önleme yolundaki gayretlerini anlamak pek zor olmasa gerek. Çünkü bir ABD müdahalesi ordu komutanlarını uzak koruyucularıyla dolaysız hamileri arasında iki arada bir derede bırakacaktı. Machado'nun devrilmesi korporatif çıkarların savunulması yönünde tepkisel bir hareketten kaynaklanmıştır.

Machadato'nun (Machado devri) 1933 yılında son bulması toplumsal gerilimi yatıştırmak şöyle dursun, neredeyse, devrimci bir ortam yaratmıştır. Sendikalar, komünist partisinin yönlendirmesiyle eylemlerini daha radikalleştirmişler; şeker üretim merkezlerinin işgalini, işçi konseylerinin kurulması izlemiştir. Devrimci unsurlar kısa bir süre sonra da bolşevik sloganlar dile getirmeye başladılar: «Tüm iktidar, asker ve denizci komitelerine yaslanan işçi ve köylülere bırakılmalıdır»[25]. İşte böyle bir ortamda, maaşlarının kesileceği yolundaki söylentilere kapılan kara kuvvetlerine bağlı astsubaylar ayaklanırlar. Campamento Columbia başkaldırısının arkasında yatan nedenler arasında önceki rejimin parsasını toplamış subaylara karşı duyulan hoşnutsuzluk ve kuşku da etkili olmuştur. Ülkenin siyasal yaşamını yirmi beş yıl süreyle egemenliği altında tutacak olan, çavuşların önderi Fulgencio Batista'nın siyaset arenasına çıkması işte böyle gerçekleşir.

Astsubaylarla onlara bağlı birlikler, subayları tevkif etmeye

başlamışlardır. Bunlardan kaçabilenlerin, ABD büyükelçisiyle birlikte çok sayıda Kuzey Amerikalının bulunduğu, Havana otellerinden birine sığındıkları bir ortamda bazı, özellikle genç subaylar da ayaklanmayı desteklemek yarışına girerler. Sivil devrimci güçler ve Machado'nun düşüşünden sonra kurulan geçici hükümete karşı çıkan muhalefet liderleri, çavuşlar ayaklanmasına aslında sahip olmadığı türden bir siyasal boyut kazandırmaya çalışacaklardır. Ramon Gram San Martin'in ön plana çıktığı 5 kişilik bir komisyon *(Pentarquia)* ayaklanan askerlerin de yardımıyla yetkilileri alaşağı eder; üniversite öğrencileriyle profesörler, çavuşların ve devrimlerinin yardımına koşarlar. Grau San Martin başkanlık görevini sürdürürken kurmuş olduğu hükümet Batista'yı albay rütbesine yükseltip bazı subaylardan arındırılan ve başsız kalan ordunun komutasını kendisine teslim eder. Böylelikle Batista kendine gerekli gördüğü subayları orduda alıkoymak ya da yeniden atamak konusunda tek yetkili olmuştur, ki bu da ona çok önemli bir iktidar kazandırmaktadır.

Bu aşamada akla hemen iki soru gelmektedir: Sendikal sayılabilecek bir hareket karşısında nasıl olup da subaylar grubu bir anda böylesine dağılmıştır? Küba ordusunun uğradığı değişimin gerçek boyutları nelerdir? Yüksek kadroların böylesine parçalanması çok sayıda nedene bağlıdır. Machado ordusunun üst kademeleri, siyasal nedenlerle bu görevlere atanan alaylı askerlerle doludur. Genellikle okul mezunu olan genç subaylar ise bu duruma haklı olarak kızmaktadırlar; bu da onların isyancılar safına geçmelerini bir ölçüde açıklar. Machado döneminde görev yapan ordu subaylarının % 56'sı askeri akademinin yolunu dahi bilmezken, 1913 ve 1915 yıllarında diploma alanlar 1933 yılında henüz teğmen rütbesindedirler; ne var ki Machado yandaşları yüksek kademelere çoktan erişmişlerdir[26]. Subayların böylesine bölünmüş olmasına, ordu üstünde etkili olan toplumsal çalkantıları da eklemek gerekir. Ordunun oluşturulduğu Amerikan işgali döneminden bu yana yalnızca beyaz ırka mensup Kübalılar subay üniforması giyebilmişlerdir. Uzun yıllar sürdürülen bu uygulama beyaz ırka mensup subaylarla çoğunlukla melez olan astsubaylar arasında derin ayrılıklar yaratmıştır. Küba'da o dönemde yapılan etnik sınıflandırmaya göre Batista'nın kendisi de melezdir. Çavuşların isyanını izleyen dönemde çok sayıda Afrika asıllı Kübalı subay rütbesini alacaktır. ABD askeri ataşesinin gözlemlerine göre bu dönemden sonra ordu hızla «siyahlaşacaktır»; zenciler ordunun % 30'unu oluştururken, melezler için bu oran % 35 olmuştur.

Havana'daki «Hotel Nacional»i bir Chabrol Kalesi'ne dönüş-

türmeyi amaçlayan subayların da tasfiyesinden sonra ordu kademeleri tümüyle değişime uğramış, 400 astsubay ve 60 sivil çeşitli kademelere subay tayin edilmiştir. Siyasal ve sosyal seçkinlerle hiçbir ilintileri olmayan bu yeni subaylar, Küba'daki geleneksel iktidar kaynaklarından da hiçbirine sahip değildiler: Ne siyasal oligarşiye, ne 1895 muhariplerine, ne de üst tabakalara mensuptular. Ayrıca özel bir askeri formasyonları da yoktu. Rastlantı ya da gereksinim sonucu orduya girmezden önce ya işsizdiler ya da el işçisiydiler. Ordu içinde stenograf çavuşu olan Batista da - bu, kendisine bir yarı okur-yazar sıfatı vermektedir - daha önceleri şeker kamışı kesiciliği, marangozluk ve demiryolu işçiliği gibi işlerde çalışmıştı. Çavuşluktan generalliğe hızlı bir şekilde terfi eden ve iktidarı ele geçirmek için orduyu kontrol altında tutan Batista aslında bir asker olmayıp, üniforma giymiş bir sivildi. Siyah kan taşıdığı ve Afrika kökenli Kübalıları da gözettiği için, Batista, salt ordu ile sınırlı kalmayan, geniş bir popülerliğe sahip olacaktır. Gazetecileri oldukça etkileyen kişisel *mulato lindo* (*) zarifliği, şen kahkahası, her zaman muhafaza ettiği tebessümü, bu halk adamının hiç de gelecekte bir diktatör olacağının işaretleri değildi[27]. Böylelikle yeni tür bir askeri sınıf doğmaktadır. Andrés Suárez'in ifadesiyle bu üniforma giymiş *lumpen proleterya,* devrimci aydınlar tarafından kurulan yeni yönetimin de temelini oluşturmaktadır.

Bu hükümetin ömrü kısa olacak ve sadece 100 gün sürecektir. Bu dönem zarfında, Grau ve gerçekte komünist olmadığı halde kendini öyle tanıtan genç ve popüler İçişleri Bakanı Antonio Guiteras, Küba için oldukça ileri nitelikte bir dizi toplumsal reform gerçekleştirmeye çalışırlar (şeker kamışı kesicileri için asgari ücret uygulaması, 8 saatlik iş günü vb. gibi). Bu reformlar geleneksel siyasi güçlerle ekonomi çevrelerinin ittifakına ve Kuzey Amerika yönetiminin telaşlanmasına yol açacaktır. «Goşist» bir çizgi izleyen sol partiler, özellikle Komünist Partisi, fazla ılımlı buldukları bu reformist harekete karşı amansız bir muhalefette bulunacağından, Grau hükümetinin yaşama şansı yok gibiydi.

Adadaki Kuzey Amerika çıkarlarınca çağrılan Birleşik Devletler hükümeti ise müdahale etmeye yanaşmamaktadır. Ancak ABD Dışişleri'nin diplomatları, ülkedeki gerçek iktidarı temsil eden bu yenilenmiş ordudan yararlanılabileceğini kavramışlardır. Grau'nun devrilmesi üzerine ülkeyi saran mutlak anarşi ve belirsizlik ortamında, 1934'te işçi ve öğrenci hareketlerini kanlı bir şekilde bastıran or-

(*) **Mulato lindo:** Yakışıklı melez, Zenci ve Avrupalı kırması. (ç.n.)

dunun başı Washington'un onayıyla, kendini büyük seçici ilan etmiştir. Batista'nın egemenliği döneminde Küba'dan çok sayıda «asalak cumhurbaşkanı» gelip geçmiş, ABD ise Roosevelt'çi yeni politikaların ışığında, 1933 yılı boyunca süren kriz sırasında yürürlükte kalan Platt sözleşmesini iptal etmiştir.

Gözden iyice düşmüş olan geleneksel partilerin yanında yeni kurulan karşı-Machado'cu örgütler (Ejército del Caribe, ABC, OCRR, Joven Cuba), genellikle Edouardo Chibas gibi şiddet yanlısı ve dramatik kişilikte liderler etrafında toplanmış ve radikalleşmiş bir gangsterlikten başka birşey yapmayan kuruluşlardır. Bu ortamda ordu, devleti kollayabilecek tek düzenli güç olarak gözükmektedir. Bunlara ek olarak, halktan gelme ve hırslı kadrolara sahip, Washington'un öğütlerine kulaklarını tıkamayan ordu, Küba toplumunu etkisi altına alan bunalıma çözüm getirecek modernleştirici reformları devreye sokabilecek tek güç durumundadır. Siyasal partilerin yokluğunda Batista'nın arkasındaki bu ordu, ABD'nin siyasal hedeflerine uygun olarak, modernleştirici bir güç rolünü oynayacak ve neokoloniyal şeker ekonomisinin zayıflattığı sivil toplumu güçlendirmeyi amaçlayacaktır[28]. 1937 yılında, ekonomik ve toplumsal dönüşümü hedefleyen üç yıllık bir plan devreye sokulur (çok aşırı ve gerçekçi olmayan amaçlarından ötürü üçyüz yıllık plan olarak anılacaktır); Rockefeller Vakfı'na bağlı araştırmacılar tarafından yönlendirilen bu plan, şeker üretiminde çalışan ücretlilerin yaşam koşullarını düzeltmeyi, küçük üreticiliği yaygınlaştırmayı ve tarımsal üretimin çeşitlendirilmesini amaçlamaktadır. Ordunun gerçekleştirmeyi hedeflediği bu reformlara, en azından sosyal ve eğitim alanındakilere Batista tüm yaşamı boyunca sahip çıkacaktır.

1937 yılından itibaren, aynen Machado döneminde olduğu gibi Küba askerileşmeye başlar. Bütçenin üçte biri orduya ve büyük reform programlarına ayrılmıştır. Ordu komutanı adeta paralel bir hükümet niteliği taşıyan ve ulusal hükümetinkilerle yarış halinde olan bir dizi askeri devlet bakanlığı kurmuştur. Batista daha da ileri giderek, kırsal alanda çavuşların öğretmenlik yaptığı bir askeri okullar ağı oluşturur. Modernleşme sürecinin meyvelerini ilk yiyenler askeri kurumlar oldu; ordu için, sivil kesimlere nasip olmayan, çeşitli dinlenme merkezleri, hastaneler, yetimevleri açıldı. Kısaca örnek bir kurum olarak ordunun propagandası da dahil olmak üzere, askeri bir diktatörlüğün ortaya çıkabilmesı için her gereken herşey yerli yerini almaktadır.

1952'ye kadar süren ve Küba'nın tüm tarihi boyunca yaşadığı tek temsili demokrasi döneminin, diktatörlüğe özenen ve 1934'ten

sonra da bu hayalini fiiliyata geçiren çavuş Batista devrine rastlaması önemli bir paradokstur. Düşmanlarına karşı takındığı Mussolinici tavırlar nedeniyle, «Hintyağı albay» diye adlandırılsa da Somoza'dan çok daha oportünist ve yeni şartlara uymayı bilen bu güleryüzlü ordu komutanı, rüzgâra göre dümen kırmayı iyi becerirdi. Nitekim usta bir propaganda ve göstermelik ikramlarla, III. Enternasyonal'in cepheci eğiliminden de yararlanarak işçi hareketi içinde ağırlığı giderek artan Komünist Partisi'nin desteğini sağlamayı başarmıştı. 1938 yılından itibaren, Komünist Partisi'nin lideri Blas Roca ile görüşmelere başlamış, 1939 yılında ise İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle, diğer sendikaların zararına «Confederacion de trabajadores de Cuba» adlı sendikaya bütün desteğini vermiştir. Bu sendikanın lideri siyah bir tütün işçisi olan Lazaro Peno'dur ve Fidel Castro döneminde de aynı görevi sürdürecektir. Batista, 1938 yılından itibaren, yani Sovyetler'in savaşa girmesinden de önce, hem ABD'nin hem de komünistlerin müttefiki durumundadır. Sağladığı bu desteklerden güçlenen Batista, 1940 yılında bir Kurucu Meclis toplar, bu meclis toplumsal açıdan ilerici sayılabilecek bir anayasa kabul eder. Ve nihayet, başta Komünist Partisi olmak üzere, hem ABD'nin hem de ülke içindeki tüm sosyal sınıfların desteğini alan Batista, kendisini başkanlığa seçtirir[30].

Bu kez sivil bir cumhurbaşkanı olarak izlediğimiz Batista 1942 yılında hükümetine iki komünisti dahil eder: Bunlar, Marinello ve genç Carlos Rafael Rodriguez'dir. Ancak, sadakatlerinin karşılığını bir an evvel görmek isteyen eski silah arkadaşları bu gidişe karşı çıkarlar. Gerçekten de hepsi artık komutanlığa yükselmiş bu eski çavuşların beklentilerine karşın, Batista rejimini askeri öğelerden arındırarak yeni temellere oturtmaya çalışmaktadır. Batista 1944 yılında yapılan seçimlere katılmaz, ancak kendi adayı, komünistlerin tüm desteğine rağmen Grau San Martin'e yenilir. Komünistler, kendi ifadeleriyle ulusal cephenin babasının, «halkın gözbebeğinin» ve «Küba demokrasisinin bu yılmaz bekçisinin» seçimlere katılmamasından ötürü büyük üzüntü duymuşlardır[31]. Batista'nın seçimleri kazanmak için hileye başvurmaması ve komşu ülkelerde yapılageldiği ya da kendisinin 1934'te yaptığı gibi ülkeyi bir kukla başkanla yönetmek istememesi belki de, bu garip diktatörün sivil yaşama dönüp, iktidarı süresince biriktirdiği servetini sakin sakin harcamak istemesinden ileri gelmektedir.

Böylelikle Grau iktidara gelir. Ancak 1933'lerin devrimci lideri 1944'lere gelindiğinde artık suistimalci bir başkan olmuştur. İktisadi sıkıntıların arttığı bir ortamda halk, ABD'ye yerleşmiş olan Batista'yı aramaktadır. Machado devrinden bu yana ulusal yaşamın be-

kirgin bir özelliği olan siyasi gangsterlik endişe verici boyutlara ulaşmıştır[32]. Üniversiteler bile bu durumla karşı karşıyadır. Grau'nun yerine «otantik» parti adına Prio Soccarras'ın seçilip, işlerin devamlı kötüye gittiği bir dönemde «ortodoks» parti lideri Édourdo Chibás ortaya çıkar. Chibás her türlü yolsuzluk ve suistimal olayını şiddetle kınayarak orta sınıfları harekete geçirmekte, hükümeti ağır bir dille eleştirmektedir ve sonunda bir radyo programı sırasında, neredeyse halkın önünde intihar eder. 1952 seçimlerinin yaklaştığı, böylesine karışık bir ortamda Batista, iktidarı seçimleri kazanmalarına kesin gözüyle bakılan «ortodokslara» bırakmak istememekle suçlanan Prio'ye karşı bir darbe hazırlar.

Batista, askerlere ve geniş halk kitlelerine adeta bir kurtarıcı gibi gözükür. Demokratik geçmişi gelecekteki eylemlerinin güvencesi durumundadır. İlk günlerdeki girişimleri (özellikle, adada hüküm süren gangsterliği yok etmeye yönelik olanlar) halk tarafından hoş karşılanırsa da II. Batista zaman içinde şahsi servetini artırmaktan başka bir şey düşünmeyen tembel bir tiran haline dönüşür. Batista, komşusu Trujillo'nun yaptığı gibi iktidarını terörle sürdürme yanlısı değildir. Her ne kadar, Fidel Castro'nun Siera Maestra'da başlattığı gerilla savaşı sonrasında Karayiblerin en kanlı ve vahşi tiranı haline gelmişse de, gerçekte bu halk çocuğu, her zaman popüler olmayı yeğlemiştir. Afro-Küba kültlerini teşvik etmesi, siyahi nüfus tarafından sevilmeye her zaman özen göstermesi bunun belirtileridir. Güzel eşi Martha Fernandez de yanında ikinci bir Eva Peron rolü oynama hevesindedir. Zaten Trujillo'nun bu popülist çavuşa her zaman küçümsemeyle baktığı rivayet olunur[33]. Castro'cu gerillalara karşı yürütülen kanlı kıyım hareketleri bir yana bırakılırsa bu «demokratik» diktatörün yaptıklarının bir Trujillo ya da bir Somoza'nın yaptıklarıyla pek benzer yönü yoktur. Yarı-protektora konumuna sahip Küba'da bunun öteki ler gibi olması zaten mümkün olabilir miydi?

Askeri alanda, rejimin sonlarına doğru görüldüğü gibi, ordunun sadakati genellikle zayıftır. Küba ordusu öncelikle kendi korporatif çıkarlarını ve toplum içindeki ayrıcalıklı mevkiini korumaya gayret eder. Sınıf çıkarlarından kendilerini soyutlamış olan askerler ABD'nin Batista rejimine desteğini çektiği andan itibaren tüm meşruluklarını yitirmişlerdir. Aynen 1933'de olduğu gibi müdahaleye yeltenmiş ve Batista'yı düşürmeye uğraşmışlarsa da, 1958'de hüküm süren kargaşa havası içinde (bazı birlikler silahlarını isyancılara satmakla meşguldürler) herşey için artık geç kalınmıştır. Batista açısından, Küba ordusu hiçbir zaman, Somoza rejimindeki ulusal muhafızlar gibi, pretoryen bir muhafız gücü olmamıştır. Bir bölümünü

doğrudan I. Batista'nın ve çavuşlar ihtilalinin biçimlendirdiği özgün yönleri de, bu ordunun patrimonyal bir amaca hizmet etmesini olanaksız kılmaktaydı.

Paraguay: Unutulmuş Bir General

Şu ana kadar incelediğimiz rejimler diktatörlüklerin en az askeri olanlarıdır. Bunun nedenleri çeşitlidir: Adı geçen tiranlar, toplum içinde, ordu desteğini tamamlayacak ya da dengeleyecek başka tür siyasal kaynaklara da sahiptirler. Gerektiğinde demokrasiden bile yararlanılabileceğini gözler önüne seren Batista örneğinde hedeflenen de budur. Bu tür düzenlerde ordunun kurumsallığı ayaklar altına alınmaktadır. Bunu, ya rüşvetin önemli bir rol oynadığı özel ölçütlere göre emir-komuta zincirleri kurarak, ya da Küba'daki çavuşların devriminde olduğu gibi, askeri hiyerarşi ve disiplini temelden ters-yüz ederek yaparlar. Ancak bugün dahi, Güney Amerika'nın devlet ordularının, neo-koloniyal dönem ordularında olduğu gibi, kişisel ve otoriter egemenliğe dayalı iktidar sistemlerine yol açtığını görmekteyiz.

Nitekim, kıtanın en eski diktatörü, çeyrek asırdan beri Paraguay'da iktidar koltuğunda oturmakta olan gerçek bir askerdir. General Stroessner'in Assuncion hükümetini bir darbe ile ele geçirmesi 1954 yılına rastlar. O günden bu yana bu bahtsız nehirler arası Arcadia'sı (ülke Parana ve Paraguay nehirleri arasına sıkışmıştır), en büyük uğraşı kendisinden ve ülkesinden söz edilmemesini sağlamak olan bu general tarafından yönetilmektedir. İki dev Güney Amerika devleti; Brezilya ve Arjantin'in arasına sıkışıp kalmış olan bu ufak tarım ülkesiyle kimsenin ilgilenmemesi için adeta gereken herşey yapılmaktadır. Bu konuda daha da ileri gidilip, ülkedeki büyük haber ajansı temsilcilerinin resmi parti üyesi oldukları ve de bunlardan AFP muhabirinin hükümet, daha doğrusu başkanlık konseyi üyesi olduğu dahi söylenmektedir. Bu unutulma isteği yalnızca, tarih tarafından tecrit edilmiş, kendine özgü dili (Guarandi) ve kültürüyle içine kapanmış bir ülkenin özellikleriyle açıklanamaz. Kuşkusuz, XIX. yüzyılın başında milliyetçi otokrat Francia tarafından dış dünya ile bağlantıları kesilen, Arjantinli Rosas tarafından abluka altına alınan ve 1865'ten 1870'e kadar Üçlü ittifak orduları tarafından kuşatılan bu arkaik toplumun dış dünya ile fazla bir ilişkisi olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak bu mütevazi tavır, aynı zamanda, kendisinden öncekilerin iktidarda kalma rekorunu kıran mutlu bir diktatörün özlemleriyle de bağdaşmaktadır. 1816'dan 1840'a kadar iktidarda kalan «yüce» Francia ve 1862'de

iktidara gelip, 1869'da Brezilya ordularına karşı savaşırken ölen oğlu Mareşal Francisko Solano Lopez'den sonra, iktidarda en uzun süre kalan kişi olan Stroessner kendini, başa gelir gelmez onların «ardıl»ı ilan etmiştir[34]. Ancak Stroessner'in, ne Lopez gibi kuvvetli komşularıyla çatışmaya girmek, ne de Francia gibi metropol güçlere meydan okumak gibi iddiaları vardır.

Ülke nüfusunun yarısının yok olduğu ve on erkekten yalnız birinin hayatta kaldığı 1860 yılındaki Paraguay savaşı felaketinden bu yana Paraguay hep bir askeri kahramanlık geleneğini temsil etmiş ve tüm kıtada bu şekilde ün salmıştır. XX. yüzyılda ülke düzenli bir ordu oluşturmuş, iki yıl zorunlu askerlik hizmeti uygulamasını başlatmış (gerçi askerlik yapmamak için bir vergi ödemek yeterlidir) ve düzenli bir askeri okul sistemi kurmuştur[35]. Bu okul mezunları (özellikle 1968'de kurulan ve kurmay yetiştiren Yüksek Harp Okulu'nun kuruluşundan önce) kurmaylık eğitimi görmek amacıyla gittikleri Arjantin ve Brezilya'daki akademilerin her zaman iyi öğrencileri olmuşlardır. Bu savaşçı ulus, ülke topraklarını işgale yeltenen Bolivya ile 1932-1935 yılları arasında kanlı bir savaşa tutuşmuştur. Paraguay ordusu Bolivyalıları geri püskürtmüş, ancak lojistik destek noksanlığı ve iktisadi zayıflık yüzünden bu avantajını And dağlarının eteklerinden öteye götürememiştir. Savaş, her iki ulusa 125.000 ölüye mal olmuş ve üç yıl süren görüşmeler sonucu bir barış anlaşması imzalanmıştır. Bütün Amerika devletleri işgale uğrayan Paraguay'a karşı sempati beslerken, çatışmanın kökeninde uluslararası petrol şirketlerinin çıkarlarının yattığı yolunda söylentiler yayılmıştır. Savaş, her iki ülkede de beklenmedik politik ve toplumsal sonuçlar doğurmuş, özellikle harp malülleri ve eski muhariplerin kurduğu dernekler, orduya kamu yaşamına müdahale etme yollarını açmıştır.

Tıpkı bazı komşu devletler gibi Paraguay da bağımsızlığını elde ettikten sonra istikrarsız bir siyasi yaşam sergilemiş, 1820-1930 arasındaki dönemde iktidara 32 başkan ve bir triumvira (üçlü yönetim) gelmiştir. Özellikle XX. yüzyılın başından itibaren başkanlık sürelerinin nerdeyse bir yıl ile sınırlandığı öne sürülebilir. İktidar mücadelesi geleneksel olarak iki parti arasında sürdürülmüştür. Bunlar, Cumhuriyetçi Parti ya da *Dolorado* ve Demokratik ya da Liberal Parti'dir. Demokratik Parti iktidara 1904 yılında muhafazakâr Cumhuriyetçileri kovarak gelmiş ve Bolivya savaşına kadar siyasi hayata egemen olmuştur.

17 Şubat 1936'da, ordunun bir bölümünün ve güçlü Chaco Savaşı Malülleri Derneği'nin desteğini alan Albay Rafael Franco, li-

beral hükümeti devirerek iktidarı ele geçirdi, tüm eski siyasal kadroları sürgüne gönderdi ve yayınladığı, açıkça Avrupa'daki otoriter modellerden esinlenen, bir tebliğle her türlü siyasal etkinliği yasakladı. «Yeni bir Paraguay'ın» doğduğunu ilan eden ve daha sonraları *febrerista* (şubatist) partisini doğuracak olan bu «Şubat hükümeti» çok kimseye, o dönemde kıtanın başka ülkelerindeki benzerleri gibi, hem reformcu ama aynı zamanda otoriter, hem ilerici ama aynı zamanda da faşizan gözükmüştür. Hükümet köylülerin durumunu düzeltmek için toprakların kamulaştırılmasını ve işçiler lehine çeşitli sosyal önlemler alınmasını öngörmekteydi. Ancak çeşitli komplolara girişen liberaller ona bu reformları gerçekleştirecek zaman bırakmamışlardır. İspanya'daki adaşı kadar talihli olmayan Franco, 1937 ağustosunda düzenlenen yeni bir darbeyle devrildi. Yerine geçen General Estigarrbia 1940 yılında otoriter ve kısmen korporatist bir başkanlık rejimi anayasası yürürlüğe koydu. Anayasa ülkede sıkıyönetim ilan etme konusunda cumhurbaşkanını yetkili kılıyordu. Bu önlem 1947'den bu yana, çeyrek yüzyıldan fazla bir süre için, ülkenin temel yönetim biçimini belirleyecektir. Yeni anayasanın ilan edilmesinden birkaç ay sonra cumhurbaşkanı ve karısı bir uçak kazasında yaşamlarını yitirdiler. Önce vekaleten başkanlığa gelen savaş bakanı General Morinigo, 1943 yılında yapılan seçimlere tek aday olarak katılacak ve tekrar başa gelecektir.

Etrafına, *Colorado* Partisi'nin yandaşlarını toplayan ve ordu içinde de kabul gören Morinigo ülkeyi artık diktatörce yönetmektedir. 1947'nin Mart'ında Albay Franco'nun *febrerista*ları, liberaller ve bir grup genç subayla birlikte, bir ayaklanma girişiminde bulunurlar, ülke altı ay süreyle bir iç savaş yaşar. Düzenli ordunun dağılmasına ve isyancıların elde ettikleri başarılara rağmen, Arjantin hükümeti ve General Peron'un[36], belki de Kuzey Amerika'nın[37] sağladığı destek sayesinde, *Morinigo ve colorado*lar iktidarda kalmayı başarırlar. Baştaki hükümetin bu zaferi ülkeyi iki yıl sürecek bir «colarado anarşisi» dönemine sürükler. Bu dönem zarfında bu partiye mensup çok sayıda başkan birbirini izlemiş ve herbiri ardarda yapılan askeri darbeler sonucu devrilmiştir. Binlerce Paraguaylı da çareyi Arjantin'e kaçmakta bulur[38].

Diktatörlüğüne bir dayanak bulma amacıyla iktidardan uzun süre uzak kalmış eski Colorado Partisi'ne başvuran Morinigo, bu yolla, onun bölünmesine, dağılmasına sebep oldu. Kendi kendine hükümet edecek güce sahip olmayan hiziplerin herbiri sıkıştıklarında ordu içinde destek arar hale gelmişlerdi. İşte böylesi bir ortamda, 1954 mayısında, ordu kumandanı olan General Alfred Stro-

essner, iktidarı paylaşan çeşitli eğilimlerden birinin hesabına müdahale etmek yerine, iktidarı bütünüyle ele geçirir ve kendisini Colorado Partisi'nin resmi adayı ilan eder. Temmuzda yapılan seçimlere tek aday olarak katılır ve tabii ki «seçilir»; o günden beri de Paraguay'ın «anayasal» cumhurbaşkanı olarak görev yapmaktadır. 1958'de yapılan bir plebisitle başkanlığı onanan Stroessner'in görevi, her beş yılda bir, kıtada alışılmamış bir saat düzeni içinde uzatılmaktadır. Bütün bu dönem zarfında birkaç ufak anayasa değişikliğine giden Stroessner, 12 Şubat 1978'den bu yana, Paraguay'ın «barış ve düzeni» için altıncı görev dönemini sürdürmektedir.

Aynı düzenlilik içinde ve her altmış günde bir de, Stroessner'in kendi ifadesiyle, «dünyanın en anti - komünist hükümeti», sıkıyönetimi uzatmaktadır. Sıkıyönetim bütün bu dönem boyunca ancak seçim günleri kaldırılmıştır. Bu seçimlerde gerçek muhalefet partileri hiçbir zaman yer almazlar, ama «majestelerinin muhalefetine» bu hak tanınır ve en azından, sandalyelerin üçte birinin otomatik olarak kendisine ait olduğu parlamentoda saygın bir konuma gelmesi sağlanır[39]. Guarani ulusunun geleceğine neredeyse hayat boyu hükmetmekte olan bu topçu generali için kuşkusuz, insan haklarının pek fazla bir önemi yoktur: Çiftçi birlikleri, Komünist Partisi, muhalif *coloradolar* ve *febrerista* militanları, baskı ve terörle acımasızca sindirilmekte ya da yokedilmektedir.

Esmer derili Guarani yerlilerinden oluşan bir halkı yöneten bu, bir Bavyeralının oğlu olan sarışın general hiçbir işini tesadüfe bırakmaz. Her ne kadar diktatör ve ailesi gizliden zenginleşmişlerse de Paraguay'ın, Nikaragua'yı andırır biçimde Stroessner'lerin fiefine dönüştüğü söylenemez. Yalnızca zengin bir işadamı olan damat Dominguez Dibb - ki kayınbabasına sığınmış olan Somoza ile olan anlaşmazlığı dünya basınına konu olmuştu - bu düzeni bozmuştur. Paraguay devletinin de başkandan ayrı bir varlığı vardır ve ordu başkanın kişisel mülkü değildir. Stroessner'lerin bir hanedan biçiminde güçlenmeleri de pek olası görünmüyor: Bir hava subayı olan büyük oğulun askeri bir ağırlığı yoktur, küçük oğulun, askeri hiyerarşinin simgesi, güçlü General Andrés Rodriguez'in kızı ile evlenmesi de beklenen sonuçlara yol açmamıştır[40].

Meşruluğunu tarihten alan bu devlet ordusunun bazı dönemlerde Stroessner'e de problem çıkarttığı bilinmektedir; nitekim 1955 yılında, Colorado Partisi'nin muhalif hizibine mensup bir grup genç subay komutanlarına karşı ayaklanmıştı. Diktatörlüğün en önemli sorunlarından birisi ordunun denetimidir. Bu amaçla, daha 1948'de, yani iç savaşın hemen ardından, bütün liberal ve *febrerista* yanlısı

subaylar ordudan ayıklanmıştı. Bundan böyle subay olabilmek için *colorado* olmak zorunluluğu getirilmiş ve askeri okul öğrencileri, resmi partiye bağlı ailelerin çocukları arasından seçilmeye başlanmıştı. Stroessner, iktidarını sağlamlaştırmak için ayrıca başta Chaco harbi kahramanları olmak üzere prestijli subayları da komuta kademelerinden uzaklaştırmış ve yerlerine kendisine bağlı, hatta herşeylerini ona borçlu olan kendi adamlarını yerleştirmiştir. Ancak askerlerin sessiz ve sadık kalmalarının en önemli nedeni yolsuzluk ve zenginleşme imkanlarının varlığıdır. Sadakat kazanç getirir. Hele hele, Paraguay gibi «kaçakçı bir devlet» söz konusu olduğunda. Aşağı yukarı bütün Paraguaylılar küçük insanların yaptığı ufak kaçakçılıktan, resmen korunan uluslararası kaçakçılık ağlarına kadar bu tür faaliyette bulunurlar. Ricord ve «*Paraguay connection*»i (Paraguay bağlantısı) olaylarının 1972'de patlak vermesi, dünyadaki uyuşturucu trafiği içinde bu ülkenin çok üst düzeydeki kişilerinin de bulunduğunu ortaya koymuştur. Aynı dönemde, Alman işgali sırasında Lauriston sokağındaki «Fransız Gestaposu»nun emrinde çalışan eski Fransız kadın tacirinin General Stroessner'in yakın çevresini oluşturan yüksek rütbeli subaylar tarafından korunduğu da ileri sürülmüştü. Bunlar arasında gerillalara karşı yürütülen mücadeleden sorumlu General Patricio Coleman'ın[41], hatta rejimin iki numaralı adamı ve diktatörün muhtemel halefi General Andrés Rodriguez'in de adları geçmişti[42]. Bunun dışında silah kaçakçılığını da gene bir amiralin yönetmekte olduğu rivayetleri vardı. Her sınır bölgesinin askeri kumandanının iç ve dış talep ile «babaların» arabuluculuğunun belirlediği bir uzmanlık alanı mevcuttu: Un, televizyon cihazları, otomobil, ev aletleri, kaçak hayvan vs... bunlara dahildi. Paraguay'ın oldukça işlek sınırları, yasa dışı ticarete karşı gösterilen «tarihi hoşgörü»nün, bir yerde, bir hükümet etme biçimi halini aldığını ortaya koymaktadır. Stroessner sinikçe bunun «barışın bedeli» olduğunu söyleyecek ve ulusal ekonomiyi kendi siyasal geleceği uğruna feda edecekti.

Paraguaylı diktatör, bu kurumsallaşmış demokrasi görüntüsü altında yoğun bir polis şiddeti de uygulamakta, bu da, sivil ve askeri egemen sınıflarda mevcut olan yolsuzluğu alt kademelere doğru yaymaktadır. Guarani dilinde «tüy ayaklı» demek olup, *pyragué* diye adlandırılan casusların yarattığı terör (her dört kişiye bir ajanın düştüğü öne sürülmektedir)[43], resmi partinin iktidar lehine yarattığı kadrolaşma hareketini daha da güçlendirmektedir. Muhafazakâr ancak dinci olmayan Colorado Partisi bütünüyle Stroessner'in egemenliği altındadır. Stroessner partiyi her türlü muhalif ve onun kişiliğine gölge oluşturabilecek bağımsız nitelikteki kişilerden

arındırmıştır. Devletin ve yerel yönetimlerin tüm memurları zorunlu olarak partiye üyedirler. Devletten maaş ya da herhangi bir yardım talep edildiğinde ilk sorulan şey parti üyelik kartıdır. Bu koşullar altında örgütün kayıtlı 900.000 üyeye sahip olabilmesi hiç de şaşırtıcı değildir; bu da 3 milyon nüfuslu bir ülkede partinin aldığı oy sayısına neredeyse eşittir. Parti taraftarlığının babadan oğula devredilen yönü bu eğilimi daha da güçlendirmektedir. Paraguay'da partiler herşeyden önce kendilerinden hizmet ve korunma beklenen birer yardımlaşma topluluğudur. 1960'larda yapılan bir anket iki büyük geleneksel partiye üye olanlardan en az yarısının ailelerinin de, daha evvelden aynı partilere kayıtlı olduğunu göstermiştir[44]. Ayrıca kırsal alanlarda Stroessner'in partisince uygulanan baskılar polis baskısını pekiştirmektedir. *Mbarate*ler adı verilen köy *caudillo*ları oldukça güçlü olup, *colorado* olmayan köylülere yoğun bir baskı uygulamaktadırlar. Bu kadar ilkel olmayan bir toplumda *colorado* dışlayıcılığı her halde totaliter görünürdü. «Bizden olmayan bize karşıdır» şeklinde ortaya çıkan *colorado* sloganı bir siyasal hoşgörü emaresi olabilir mi? Resmi partinin 1950'li yıllardaki programına göre: «Yoksul bir tek *colorado* olmamalıdır». Böyle bir slogan siyasal rakiplere karşı yoğun bir şiddet, vandaşlara yönelik olarak da yaygın bir yanaşmacılık siyaseti doğuracaktı. Colorado Partisi'nin yerel örgütleri öncelikle taraftarlarının ihtiyaçlarına duyarlı olup, onların hukuk işlerinden, cenaze işlerine, ders yılı başında yapılan okul malzemesi yardımına kadar her tür isteklerine cevap vermeye çalışmaktadırlar[45].

Stroessner'in uluslararası alanda gösterdiği oportünizm, Brezilya ve Arjantin arasında uyguladığı denge politikası, ayakta kalmasını sağlayan bir diğer etken olmuştur. Washington'dan gelen baskılara karşı hassasiyeti onun rakipsiz olduğu tek hassasiyeti ile eşdeğerlidir: Antikomünizm mücadelesi. Bu mücadele başlangıcından beri rejimi meşrulaştırmaya hizmet etmektedir. 1965 yılında Dominik Cumhuriyeti'ne düzeni sağlamak için gönderilen *marine*lerin yanına Stroessner bir Paraguay birliğini aynı nedenle yollamış ve Dünya Antikomünist Birliği'nin son kongrelerinden biri de, bu amaçla Asuncion'da yapılmıştır.

Bu kişisel diktatörlük, gördüğümüz gibi, temel noktalarında oldukça sivildir. Her ne kadar ordu iktidarın çok uzağında değilse de, ülkeyi doğrudan yönettiğini ve Stroessner'in ordunun sözcüsü olduğunu öne sürmek doğru değildir. Stroessner daha çok, kullandığı çeşitli yöntemlerle orduyu nötralize edebilmiştir. Bunlar arasında yolsuzluğun önemli bir payı vardır ve partizan mantık da bunu meşrulaştırmıştır. Max Weber'in terminolojisi uyarınca, «sulta-

niliği» ve patrimonyal nitelikleri ağır basan bu tür rejimlerin en ayırdedici özelliği, temsili kurumların ve evrensel nitelikteki devlet organlarının amacından saptırılmasıdır.

Kişisel İktidar ve Askeri İktidar

İktidarın kökeninin askeri olması, onun dar anlamda askeri bir kimliğe sahip olacağına işaret etmez. Sözünü ettiğimiz kişisel diktatörlüklerde söz konusu olan ordu kurumunun yetkilerini askeri bir lidere devretmesi değil, bu yetkileri ordunun elinden almaya kararlı bir diktatörün bunları kendisinde toplamasıdır. Bunu gerçekleştirirken başvurulan yol da, hiyerarşik askeri disiplin düzenine paralel olarak kuruma değil şahsen kendisine bağlı subayların oluşturduğu yer yer partizanlaşabilen ayrı bir örgütlenmeye gitmektir. Görünüşte askeri olan bu rejimlerin zaman içinde giderek askerlikten uzaklaştıkları doğrudur; ama asıl ilginç salt askeri egemenliğe dayalı bir rejimden kişisel egemenliğe geçişin hayli çatışmacı bir ortamda gerçekleşmesidir. Günümüzde, genellikle «askeri diktatörlükler» olarak adlandırdığımız rejimlerin tarihi aslında, kendilerini iktidara taşıyan seçmenlerden ve her türlü yasal iktidar dayanağından kurtulup, iktidarlarını sonsuz kılmak isteyen başkan-generallerin mücadeleler tarihidir. Askeri hiyerarşinin en üstünde yer alıp korporatif yöntemlerle başkanlığa atanan askerlerin, kıtadaki geleneksel patriarklar gibi, birer otokrat haline dönüşmeleri ise çok sık rastlanan bir olgu değildir. Bu türden bir dönüşüm ilk defa General Stroessner ile Paraguay'da gerçekleşti. Venezuela'da, iktidardaki *Accion Demokratica* partisine mensup sosyal-demokratları 1948 yılında deviren cuntanın üyesi olan General Perez Jiménez de amacına geçici bir süre için ulaşabildi. Özellikle Albay Delgado Chalbaud'nun öldürülmesi sonrası, ABD'nin desteği ve uygun bir petrol konjonktürünün yarattığı ortamda, Perez Jiménez kanlı ama küçük bir diktatör kimliğine büründü. Askeri okul mezunu olan ve modern bir ordudan yetişen Jiménez, meslektaşlarının icraatı konusunda sessiz kalmalarını ancak silahlı kuvvetlerin itibar ve refahına yönelik büyük harcamalar sayesinde sağlayabildi. Ancak, iktidarın uzağında tutulan karacı subaylar siyasi polisin varlığından tedirgin olurlarken, havacı ve denizciler de diktatörün yakın çevresini oluşturan Andlı subaylarla hiçbir çıkarları olmadığı halde içli dışlı olmaktan rahatsızlık duymaktaydılar. Böylece, bizzat askerlerin hoşnutsuzluğu giderek arttı ve 1958 yılında başgösteren ayaklanmayla diktatörlük son buldu. Perez Jiménez hem iktidarı, hem de Venezuela'yı terketti.

1930'dan bu yana, birkaç sivil dönem dışında sürekli, askeri cumhurbaşkanlarının başa geçtiği Arjantin'de başkan ve çevresindeki yüksek komuta üyeleri arasındaki çatışma günlük olaylardandır. Devlet yönetiminin bir generalden diğerine, saray komplolarını aratmayacak yöntemlerle geçmesi, en az beş kez gerçekleşmiştir. Böylesi durumlarda, ordu, *Casa Rosada*'nın geçici sahibini alaşağı ederken, güdülen resmi amaç, geçici sahibin rejimi sivilleştirerek, kendi iktidar süresini uzatmasını önlemektir. Örneğin, 1966 yılında yapılan bir darbe ile başa geçen General Ongania, silahlı kuvvetlerin yönetime «ortak olmaması» gerektiğini belirttiğinde, bu, kendi iktidarını süresiz olarak uzatacağı şüphesini doğurmuş ve komuta kademelerinin ayaklanması sonucu, Ongania devrilmiştir. Peru'da, 1968 yılında ordunun desteğiyle «ulusal devrimci» bir hareketin lideri olan General Velasco Alvarado iktidara gelmişti. Ancak generalin uyguladığı halkçı politikalar sonucu şahsı adına sağladığı destek ve askeri yönetmeliklerde belirtilenlerden daha uzun bir süre iktidarda kalmak istemesi onun da mesai arkadaşları tarafından iktidardan indirilmesine yol açtı.

Hırslı generallerin gerçekleştirdikleri *prononciemiento* ve *cuartelazo*'lar (*), geçmişte daha çok kişisel yönü ağır basan diktatörlükler doğurdular; günümüzde askeri yönetimlerin temel özelliği ise, bürokratik ve otoriter olmalarıdır. 1964 sonrası Brezilya'sında yaşanan general-cumhurbaşkanlarının düzenli olarak iktidarı devralmaları modeli, hem «gayri şahsi ordu iktidarının» en somut örneğini oluşturmakta, hem de askeri devleti meşrulaştırmaktadır. Ancak karşı-devrimci Şili rejiminin frankist modele uygun bir kişiselleşmeye yönelmesi - ki bu rejim incelediğimiz patrimonyal diktatörlükler ve yarı sultanlıklardan oldukça farklıdır - kıtanın en «profesyonelleşmiş» devlet orduları bünyesinde dahi sözü edilen eğilimlerin ortadan kalkmadığına işaret etmektedir.

(*) **Cuartelazo:** Saray darbesi. (ç.n.)

ALTINCI BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Rangel (Domingo Alberto), **Los Andinos en el poder. Balance de una hegemonia (1899-1945)**, Karakas, 1964, s. 59'a göre.

2 Ramirez (Sergio), «Balcanes y volcanes Approximacion al proceso cultural contem Poranco de Centroamérica», Zorres Rivas (Edelberto) ve d., **Centroamérica hoy**, Meksiko, 1973, ss. 336-337.

3 Millett (Richard) **Guardians of the Dynasty. A History of the U.S. Created Guardia Nacional de Nicaragua and the Somoza Family**, New York, 1977, s. 55.

4 Chamorro (P.J.), **Estirpe sangrienta: Los Somoza**, Meksiko, 1978, s. 67.

5 Millett (Richard), **op. cit.**, s. 177.

6 **ibid.**, s. 184.

7 Krehm (William), **Democracia y Trania en el Caribe**, Havana 1960, içinde ss. 13-15, ve Chamorro (Emiliano), «Autobiografia», **Revista conservadora** (Managua) no 1, 18'e göre zikreden Wheelock (Jaime), **Imperialismo y Dictadura. Crisis de una formacion social**, Meksiko, 1975, s. 150.

8 Bendana (Alejandro), «Crisis in Nicaragua», **NACLA Report**, XII, 6, Kasım-Aralık 1978, ss. 6-8 ve Wheelock (Jaime), **Imperialismo...**, **op. cit.**, ss. 159-170'e göre.

9 «Nicaragua, la voie «socialiste» de Tachito Somoza», **Le Monde**, 4 Eylül 1971.

10 Bu gruplardan özellikle ikisi, gerek yerel güçleri, gerekse iki geleneksel egemen grupla, muhafazakârlar ve liberallerle ilişkileri yönünden önemlidir. Hayvan besleyicileri ve şeker üreticileri **Banamerica** (Banco de America) grubunu, kahve üreticileri, kuzey-batılı pamuk üreticileri ve Managua tacirleri **Banic** (Banco de Nicaragua) grubunu desteklemektedirler.

11 Robleto Siles (J.A.), **Yo deserté de la guardia nacional de Nicaragua**, San José (Costa Rica), 1979, ss. 189-191.

12 «A Loyalty Test for the Guard», **Newsweek**, 16 Temmuz 1979.

13 Robleto Siles (J.A.), **Yo deserté...**, **op. cit.**, s. 52.

14 Petro Joaquin Chamorro'nun bu konuda söylediklerini iyi bildiği açıktır. 1978'de katli, hanedanın düşünü sağlayan saldırıyı başlatan **Prensa** gaze-

tesinin genel müdürü, sarayın «dikiş salonunda» Tacho'nun 1956'da öldürülüşünden sonra doğrudan Tachito tarafından işkence görmüştü.

15 Chamorro ilk Somoza'nın büyük burjuvaziye mensup bazı muhaliflerine oynadığı bu «oyunlardan» da söz ediyor.

16 Bu usül önce seçim sandıkları, daha sonra da seçim mahkemeleri tarafından kullanılmaktaydı. Bkz. Chamorro (P.J.), **op. cit.**, s. 59.

17 Klement (A.), «Feds Target Foreign Agents», **The National Law Journal**, 25 Ağustos 1980, s. 10'a göre; zikreden Toinet (Marie- France), «Le lobby latinoaméricain à Washington», **Problèmes d'Amérique latine**, n. 60, 2. trimestre 1981, s. 77. Bu resmi rakam oldukça mütevazidir. Kuşkusuz bu buzdağının sadece görünen bölümüydü.

18 Millett (Richard), **Guardians of the Dynasty, op. cit.**, ss. 235-237 ve 241.

19 Wiarda (Howard J.), **Dictatorship and Development. The Methods of Control in Trujillo's Dominican Republic**, Gainesville (F.P.), 1968, s. 50'ye göre.

20 Bkz. Bosch (Juan), **Trujillo. Causas de una tirania sin ejemplo**, Karakas, 1961, ss. 147-148.

21 Bu paramiliter örgütlerin adları da oldukça anlamlıdır: **los Cocuyos de la Cordillera, Legion extranjera** ve **los Jinetes del Este**. **l'Hispanic American Report**, XIV, 161'e göre güçleri toplam 5000 kişiydi.

22 Bu, Lowenthai (Abraham)'ın, «The Political Role of the Dominican Armed Forces», **Armies and Politics in Latin America**, New York, 1976, ss. 314-316'da savunduğu tezdir.

23 Thomas (Hugh), **Cuba or the Pursuit of Freedom**, Londra, 1971, s. 568.

24 Zikreden Perez Jr. (Louis A.), **Army and Politics in Cuba** (1898-1958). Pittsburgh, 1976, ss. 56-57.

25 González Casanova (Pablo), **Imperialismo Y Liberacion en América latina**, Meksiko, 1978, s .183.

26 Perez (Louis A.), **Army and Politics...**, **op. cit.**, s. 84.

27 Thomas (Hugh), **Cuba...**, **op. cit.**, s. 580.

28 Bkz. Wood (Dennis B.), «Las relaciones revolucionarias de clase y los conflictos politicos en Cuba (1868-1968), **Revista latinoamericana de sociologia** (Buenos Aires), n. 1, 1969, ss. 48-60.

29 Armas (Ramon de), **Fulgencio Batista, principales circunstancias condicionantes de la instauracion de sus dos periodos dictatoriales**, Havana-Meksiko, CLASSO (teksir), Haziran 1980, ss. 14-18'e göre.

30 Thomas (Hugh), **Cuba...**, **op. cit.**, Bkz. Bölüm LX: «Batista and the Communists», ve ss. 724-725.

31 Roca (Blas), Rodriguez (Carlos Rafael), **En defensa del pueblo**, Havana, 1945, zikreden Hugh Thomas, **Cuba...**, **op. cit.**, s. 736.

32 Llerena (Mario), burada Castro'cu hareketin oluşumuna zemin hazırlayan kültürel karmaşanın tohumlarını görmekte. Bkz. **The Unsuspected Revolution. The Birth and Rise of Castroism,** Ithaca, 1978, s. 41.

En azından General Espaillat'nın, Emniyet müdürünün ifadesidir, bu.

33 Bkz. Espaillat (Arturo), **Les Dessous d'une dictature: Trujillo,** Paris, 1966, s. 208.

Kendisi de Batista'yı «sınıfı belirsiz ve beceriksiz bir halk adamı» olarak görmekteydi.

34 Bkz. American University-FAS, **Area Handbook for Paraguay,** Washington D.C., 1972, s. 139.

35 **İbid.,** s. 274.

36 Özellikle **febrerista** muhalefetin resmi görüşüne ve çoğu tanıklığa göre. Bkz. «Partido febrerista. Sinopsis de la situacion politica paraguaya (1972)», **Nueva Sociedad** (Karakas), Eylül-Ekim 1972, ss. 49-71, içinde.

37 Daha az savunulan bir görüştür bu. Bkz. Diaz de Arce (Omar), **Paraguay,** Havana, 1967, s. 50.

38 Bkz. Chartrain (François), **La République du Paraguay,** Paris, 1973, s. 35.

39 1967 Kurucu Meclisi'nden beri, radikal, liberal ve **febrerista** partilere hoşgörü gösterilmiştir. **Colorado** Partisi parlamentodaki sandalyelerin 2/3'ünü aldı. Başkan Stroessner ise 1978'deki yeniden seçilişi sırasında oyların % 89,62'sini aldı.

40 Bkz. «Paraguay, la dictadura olvidada», **Alternativa** (Bogotá), n. 226, Ağustos 1979, s. 31.

41 Bkz. Hector Borrat, «Contacto en el Paraguay», **Marcha** (Montevideo), 16 Haziran 1972, ayrıca «Joseph Ricord, un parrain déchu», **Le Monde, 13 Aralık 1972.**

42 «Paraguay. The Price of Paz», **Newsweek,** 12 Şubat 1973.

43 «Paraguay. Des pretres dénoncent la terreur policière dans le pays», **Le Monde,** 5 Aralık 1974.

44 Hicks (Frederic), «Interpersonal Relationship and Caudillismo in Paraguay», **Journal of Inter-American Studies and World Affairs,** Ocak 1971, ss. 89-111.

45 Bkz. Hicks (Frederic), «Politica, poder y el papel del cura de pueblo en el Paraguay», **Revista del Ateneo Paraguayo'nun** antropolojik eki, Haziran 1969, ss. 53-44.

46 Hicks (F.), «Interpeısonal Relationship...», zikredilen makaleye göre. **Colorado** Partisi 1963 ders yılı başında öğrencilere 20.000 gömlek, 40.000 defter, 100.000 kalem ve 66.500 okuma kitabı dağıtmıştı.

Latin Amerika uluslarının toplumsal biçimlenişleri liberal demokrasinin gelişmesi için pek elverişli gözükmemektedir. Bazı yorumculara göre, İber Amerikası'ndaki halklar temsili düzenin nazik dengesi açısından yeterince «olgunlaşmış» değildirler. Tabii eğer, «Fransa hastalığı» denilen şeyi (ki buna, Latin Amerika'da «Latin hastalığı» adı verilir) geçen yüzyılın sonunda eleştirenlerin düşündükleri gibi, demokrasi, yalnızca Avrupa Batı'sının bireyci ve protestan değerlerinin geçerli olduğu ülkelerde kurulabilir bir rejimse ve evrenselleştirilebilir değilse böyle olması doğaldır. Önceki bölümde sözünü ettiğimiz siyasal hilkat garibeliği örnekleri de akla böyle bir sonucu getirebilirler. Ama birçok olgusal kanıt «olgunlaşmamışlık» görüşünü savunanların timsah gözyaşlarını çürütmektedir. Ne diktatörlük bir alın yazısıdır, ne de sivil üstünlüğünü sağlamaya doğal bir yeteneksizlik söz konusudur; ayrıca ulaşılan iktisadi ve kültürel düzey yüzyılımız Avrupa tarihinin de yeterince kanıtladığı gibi, otoriter, hatta totaliter sapmalara karşı toplumlara bir bağışıklık kazandırmaz. Öte yandan Latin Amerika'da da, sivil iktidarın görece uzun bir süre hüküm sürdüğü, kaderleri birbirine paralel bazı ülkeler vardır. Müdahaleci olmayan askerler bu kıtada eşi benzeri hiç görülmemiş bir tür değildirler. Yeter ki bir yandan sivil üstünlüğünün anlamı ve etkinliği, öte yandan da askeri müdahalelerin tanımı üzerinde bir anlaşmaya varılsın.

Sierra Maestra'da doğan Küba rejimi gerçekten sivil bir rejim midir ve Nikaragua'daki FSLN'nin *comandante*'leri (kumandanları) asker sayılabilirler mi? Sosyalizm yolunda belirli bir seferberlik başlatmış olan devletlerde bu tür ayırımlar yapmak güçtür. Kuşkusuz tıpkı özel/kamu karşıtlığı gibi sivil/askeri ayırımı da marksist-leninist modellere yabancıdır ve kapitalist toplumlara özgüdür. Ayrıca silahlı kuvvetler üzerindeki sivil denetimi de bir derece sorunudur. Askerler hiçbir ülkede siyasete tümüyle yabancı olmadıklarından herşey, işgal ettikleri siyasal alana bağlıdır. Korporatif etkiden sivil iktidarların devrilmesi yoluyla iktidarın askerlerce gas-

pına kadar uzanan bir süreç üzerinde iki ayrı düzey daha saptanabilir: Ordunun, savunma görevlerinin kapsamını geniş tutan bir anlayış adına doğrudan askeri olmayan alanlarda *decision-making*'e (karar alma sürecine) katılması ve meşru otoriteleri yerinden etmeden sivil/asker ilişkilerini tersine çevirerek iktidarı denetimi altında tutması. Dar anlamda müdahalede gaspa kadar varabilir, ya da önceki iki düzeyle sınırlı kalır. Müdahalenin, zor kullanarak kurumsal sürekliliği kesintiye uğratmayı amaçladığını ileri süren klasik tanımı benimsersek, Latin Amerika'da müdahaleci-olmayan orduların bulunduğu söylenebilir. Ama bunu söylerken çok ihtiyatlı olmak gerekir. 1970'te askeri müdahalecilikten kesinlikle arınmış devlet örnekleri arasında hiç tereddüt etmeden Uruguay ve Şili'yi sayabilirdik. Bu kayıtlar dahilinde, seksenli yılların başında, dört ülkenin yirmi yılı aşkın bir süredir kesintisiz olarak sivil iktidar ve ordunun bu iktidara tabi olduğu bir düzen altında yaşadıkları, böylece diğer ülkelerden ayrıldıkları söylenebilir. Bununla birlikte, bu ülkelerin demokratik erdem yönünden kusursuz olduklarını, ya da her türlü hükümet darbesi girişimine karşı bağışıklık kazandıklarını ileri sürmüyoruz. Yalnızca, Kolombiya, Kosta Rika, Meksika ve Venezuela son yirmi yıldır, sivillerle askerler arasındaki ilişkilerin proteryen-olmayan tipe uyduğu ve ortaya çıkan tek tük darbecilerin başarısız kaldıkları biricik devletlerdir, diyoruz.

Bu sivil üstünlüğünün araçları ve nedenleriyle, süreç içindeki sınırlarını ve belirsizliklerini incelemenin yararlı olduğu kanısındayız. Kalıcı olsun ya da olmasınlar, bu sivil devletler bize askeri devlet hakkında da mutlaka birçok şey öğretecektir. Müdahaleci-olmayan ordu örneklerinin incelenmesiyle sorunun ters yüz edilmesi, askerileşmenin süreçlerini ve etmenlerini kavramamızda bize yardımcı olabilir, ama küçümsenemeyecek ulusal özelliklere ve kıta çapında spekülasyon yapmanın tehlikelerine de dikkat etmek koşuluyla.

Ordunun ve Esirgeyici Devletin Sönüşü: Kosta Rika

Kosta Rika yalnızca turistik broşürlerde adı geçen «İspanyolca konuşulan bir demokrasi» değildir. Diktatörlüklerin ve halk isyanlarının çok sık görüldüğü bir bölgede bulunan bu küçük barışçı ülke, 1917'den bu yana hiçbir hükümet darbesine tanık olmamıştır ve 1948'den bu yana ordusu yoktur. Kosta Rikalılar ülkelerindeki 20.000 öğretmene karşılık, güvenlik gücü olarak yalnızca 8.000 polisin bulunmasından gurur duymaktadırlar. Kosta Rika eğer komşularından farklı olarak, 1891 ile 1948 arasında tek bir askeri hükümet darbe-

sine ve kısa süren tek bir diktatörlüğe tanık olduysa[1], bunun nedeni ordusunun hiçbir zaman ne güçlü ne de prestijli bir savunma örgütü oluşudur. Ve hatta bu ordu, yasal olarak ortadan kaldırılmasından önce, yavaş yavaş sönmeye başlamıştı bile. Bağımsızlığa, 1821'de mücadele etmeksizin, yalnızca Guatemala *Capitania general*'liğine mensup olması sayesinde kavuşan, berzahın bu fazla önemsenmeyen basamağı, XIX. yüzyılda savaş geleneğinden de, yağmacı *caudillo*'culuktan da uzak durmuştu. Kalabalık bir yerli nüfusun olmayışı, küçük toprak mülkiyetinin önemi, toplumsal çatışma düzeyinin düşüklüğünün nedenidir; bu da yönetici sınıfların güçlü ve sürekli bir askeri aygıt kurmaya pek önem vermemelerini açıklayabilir. XX. yüzyılın başından itibaren Kosta Rika, 1921'de Panama'yla olduğu gibi komşularından herhangi biriyle arasında bir çatışma patlak verince üçüncü ülkelerin, özellikle de Birleşik Amerika'nın arabuluculuğuna başvurur. Bazılarına göre böyle bir çözüme başvurulmasında büyük yabancı şirketlerin denetim altında tuttuğu muz bölgesinin önemi etkili olmuştur. 1948'de siyasal çatışmalar iç savaşa dönüştüğünde, ulusal orduda yalnızca 300 kişi vardı. Ama sendikalar ve Komünist Partisi'nin oluşturduğu halk milisleri de ona destek olduğundan, ordu, 1000'den fazla ölü verecektir. Sivillerden oluşan isyancıların ordusu ise Kosta Rikalı askerleri bozguna uğratmakta fazla bir güçlük çekmeyecekti[2].

Ülkenin yakın dönem siyasal evrimini kavrayabilmek için de, yine 1948'e geri dönmek gerekir. İç savaş kurumlar tarihinde bir kopma noktası, geri dönüşü olmayan bir nokta oluşturur. Bu savaşın kökeninde İkinci Dünya Savaşı'nda müttefiklerin kazandığı zaferin yarattığı ortamda ortaya çıkabilen özgül siyasal gruplaşmalar yatar. Ülkenin etkin güçlerinden tecrit olmuş popülist ve Hıristiyan bir başkan Komünist Partisi'yle ittifak kurar ve iktidarda kalmak için Kilise örgütünün desteğini elde eder. Başkan Calderon Guardia'nın bu reformcu rejimi bir yandan kötü ilişkileri ve aldığı toplumsal önlemler nedeniyle büyük kahve ve finans burjuvazisini karşısına alırken diğer yandan da, suistimaller ve anayasal güvenceleri hiçe sayması nedeniyle orta sınıfların düşmanlığını kazanır. İktidar, aleyhine sonuçlanan başkanlık seçimi sonuçlarını iptal ettiğinden, muhalefet sandık yolunu kendine kapatılmış görür ve «soğuk savaş» ortamında, Birleşik Amerika'nın onaylayıcı tavrından da cesaret alarak, şubat 1948'de, toplumsal ve siyasal desteği en az «Caldero-komünist» rejiminki kadar karmaşık olan bir askeri ayaklanma başlatır. Bazı reformlar yapılmasını arzulayan, sosyal-demokrat tezler savunan ve yalnız Kosta Rika'yı değil, bütün Karayibler bölgesini diktatörlerden kurtarmak isteyen bir grup

modern girişimciyle kentsel orta kesimlerin ardında kahve oligarşisi, mali çevreler, büyük tacirler ve geleneksel partiler toplanmıştır.

José Figueres'in yönetimindeki Ulusal Kurtuluş Ordusu mücadeleyi kazanır. Yanaşmacılık politikasının ve amatörlüğün yıprattığı resmi ordu çöker, böylece Calderon Guardia'yla halefi Teodoro Picado'nun rejimlerini bozguna uğratan «oportünist ittifak»ın zor günleri başlar. Başta kahve üreticileri olmak üzere büyük burjuvazinin «kızıl tehlike»ye son vermekten başka bir hedefi yoktur. Figueres'le *liberacionista*'ları ve «Karayib lejyonu» ise demokratik haçlı seferini Kosta Rika sınırlarının ötesine taşımak istemekte ve yenik hükümetin reformlarını rafa kaldırmayı reddetmektedirler. Ne İş Kanunu ne de öbür toplumsal yasalar tasfiye edilebilir. Dahası, galip gelenler bir yandan Komünist Partisi'ni yasaklarken, bir yandan da bankaları devletleştirir, sermayeye yeni vergiler koyar, fiyatlar ve üretim alanında devletin iktisadi sorumluluklarını genişletirler. Öte yandan Figueres ve dostları, Birleşik Amerika'nın baskısıyla Karayib Lejyon'unu lâğvetmeyi ve zorba rejimlere karşı başlattıkları çokuluslu mücadeleden vazgeçmeyi kabul etmek zorunda kalırlar ama, kendilerini zafere ulaştıran «kurtuluş» ordusunu kurumsallaştırabilme umudundan da vazgeçmezler. Siyasal yönden, iktidarı ele geçirmek için «yeni yetmelerle» ittifak kurmak zorunda kalacak kadar zayıflamış bulunan ve elinde hiçbir askeri aygıt bulunmayan büyük burjuvaziyle muhafazakar gruplar, böyle bir olasılığa karşı çıkarlar, onların isteği düzenli orduyu yeniden kurmaktır. 1949'da seçilen Kurucu Meclis'e muhafazakarlar egemen olduğu, ama öte yandan kuvvet Figueres ve *liberacionista*'ların elinde bulunduğu için, her türlü askeri kurumu yasal olarak ortadan kaldırma konusunda bir uzlaşmaya varılır. Ordunun ortadan kalkması herşeyden önce, 1951'de Ulusal Kurtuluş Partisi haline gelecek olan gücü silahsızlandırmaya yönelikti ama, öte yandan da iç savaşın galiplerine, oligarşinin kendilerine karşı askeri bir devlet gücü kurmayacağı güvencesini veriyordu.

Bu fazlasıyla mükemmel çözümde aldatıcı bir simetri sözkonusudur. İki ordunun ortadan kalkışından sonra kurulan ve bir tür ulusal jandarma gücü olan «güvenlik kuvvetleri»nde aslında, Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin karizmatik lideri «don Pepe» Figueres'in adamları egemendi[3]. Öte yandan, Karayib Lejyonu'nun eski tüfekleri de uçup gitmiş değildiler ve silahlarının tümü yok olmamıştı. Hatta bazı yorumcular, bunların Ulusal Kurtuluş Partisi'yle onun tarihsel liderinin hizmetinde bir siyasal-askeri ihtiyat kuvveti oluşturduklarını düşünmektedirler. Nitekim Figueres bugün bile, ülkesinde ordu olmadığını ama, buna karşılık silah ve gerektiğinde si-

lahı kullanacak adam eksikliği çekilmediğini itiraf etmekte tereddüt etmemektedir[4]. Bu durumda, 1949'dan sonra neden bir askeri güç kurulmadığı ve bu özel durumun buraya dek anlatılan tarihsel olayların ötesinde, daha derinde yatan nedenlerinin neler olduğu soruları gündeme getirilebilir.

1953'te, henüz çiçeği burnunda bir parti olan Ulusal Kurtuluş Partisi'nin Figueres'i yığınsal bir destekle başkanlığa seçtirmesiyle, ülkenin sanayileşmesine taraftar *(desarrollista)* bir grup modern girişimci iktidara gelir. Bu grubun amacı devletin aktif müdahalesiyle çeşitli toplumsal kesimlerin çıkarları arasında bir uyum sağlamak ve henüz nekahet döneminde olan demokrasiyi istikrara kavuşturmaktı. Kamu yatırımlarının önemi, özel girişimle sıkı bir ilişki içinde çok sayıda devlet işletmesinin kurulması, «dev bir bürokrasi» yarattı. Kimilerine göre, bu bürokrasi iç pazarın darlığının ve tarımsal yapıların katılığının yarattığı eksikliği doldurmaktaydı[5]. Ama bu aynı zamanda, diğer gelişmelere koşut olarak yerleşen bir *Welfare State* (refah devleti) idi. Ve kesimler arasında denge sağlamaya yönelik gelir aktarımları kırsal proleteryadan çok kentsel orta sınıfların yararına bir sonuç vermiş olsa da, askeri harcamalara hemen hiç yer bırakmıyordu. Sık sık tekrarlanan polis ve öğretmen sayılarıyla ilgili karşılaştırma ideolojik bir ilke beyanından öte birşeydi; bir yönetim sistemini dile getiriyordu: Kosta Rikalı bir yazarın «esirgeyici devlet kapitalizmi» diye adlandırdığı sistemi[6]. Öte yandan, özel koşullarca dayatılmış gibi görünen askeri kurumların kaldırılması olayı, geçici olmamıştır. Kuşkusuz Kosta Rika ulusunun toplumsal dengesine bağlı derin güdülenimlere tekabül ettiği için, bu olay bugün demokratik konsensüsünün temellerinden biri haline gelmiştir. Aynı şekilde otuz yıldan fazla bir süredir PLN (Ulusal Kurtuluş Partisi) ile muhafazakâr hasımları arasında iktidarın el değiştirmesi ve seçimleri düzenli olarak bu iki partiden bir birinin, bir ötekinin kazanmasında[7] somutlaşan demokrasinin değerlerine ve uygulamalarına olan kararlı, bilinçli bağlılık, ulusal kimliğin ayırıcı özelliklerinden biridir.

Uluslararası düzeyde, bu dikensiz gül bahçesi cumhuriyetin gücü bizzat zayıflığından kaynaklanmaktadır. En iyi savunma aracı, yarattığı silahsız ülke imgesidir. Ancak Kosta Rika'nın güvenliği yalnızca uluslararası kamuoyunun yargılarına dayanmamaktadır. San José'nin Washington çizgisinden bir adım uzaklaşmayan dış siyaseti bunun en iyi kanıtıdır. Resmi olarak, Amerikalılararası Yardımlaşma Antlaşması (1947) ve Bogota belgesinin (1948) çağdaşı olan yeni rejim, güvenliği açısından yalnızca Amerikan devletleri

sistemin hakemliğine ve etkinliğine güvendiğini itiraf etmektedir. Ne var ki Kosta Rika'nın bu tavrı, hassas demokrasileri korumaktan çok Kuzey Amerika'nın askeri müdahalelerine arka çıkan Amerika Devletler Örgütü'nü ve bu amaca hizmet eden diplomatik araçları meşrulaştırmaktadır.

Öte yandan, demokratik kurumların işleyişi ve iktidarın el değiştirmesinin hakim parti tarafından kabul edilmesi, sürekli ve istikrarlı bir ordunun yeniden kurulmasını önlemeye katkıda bulunmuş bu da *a contrario* (tersinden giderek) askeri kurumların siyasi eylemciliğinin en önemli kaynaklarından birinin özerklikleri olduğunu göstermiştir. Nitekim Kosta Rika'da, sivil muhafız birliğinin subayları kıta ordularının çoğunda görülen liyakata bağlı ayrıcalıklardan yararlanmazlar. Hatta mesleki güvenceleri sivil memurlarınkinden daha azdır. Güvenlik personelini sürekli kılma konusunda siyasal güçler arasında bir anlaşmaya varılamaması, bu personelin de *spoil system*'in (ganimet sistemi) etki alanına girmesine yol açmıştır. Bundan kaynaklanan örgütsel zayıflık jandarma kuvvetinin orduya dönüştürülmesine hiç de elverişli değildir. PLN yöneticileri olsun, hasımları olsun, personel istikrarının karşıt siyasi kampın yönetiminde sağlanmasının gizlice, partizan bir silahlı kuvvetin oluşmasına yol açacağından korkmaktadırlar. 1948 henüz unutulmamıştır. Siyasal müdahalelerden bağımsız ve özerk bir devşirme siyasetiyle oluşturulan ordunun, amatör idarecilerin jelatinsi kütlesi içinde bir tür sert çekirdeğe benzediği öbür Güney Amerika ülkelerinden farklı olarak, Kosta Rika'da sivil bürokratlar - bazı yorumculara göre «devlet burjuvazisi» - güvenlik güçlerinden daha fazla profesyonelleşmiştir; bu da güvenlik güçlerinin askerileşmesini fiilen olanaksız kılmakta ve sivil üstünlüğünü mutlaklaştırmaktadır[8].

Kosta Rika devletinin yönelimi ve özellikleri bu kalıcı sivilleşmeyi büyük ölçüde açıklamakta. Bu devletin oluşumuna yol açan yapısal veriler üzerinde biraz durmakta yarar var. Altın ve yerli yokluğunun Guatemala eyaletinin bu yalıtlanmış uzak yöresini, adına rağmen (*), İspanyol İmparatorluğu'nun yoksul bir sömürgesi haline getirdiği tekrar tekrar söylenmiştir. Yerli nüfus yokluğunun Kosta Rika toplumunun oluşmasında belirleyici bir rol oynadığı kuşkusuz doğrudur. İş yalnızca angaryaya koşulabilir bir yerli nüfusun olmamasıyla kalmıyordu, işgücü ülkenin tarihi boyunca sürekli kıt bir faktör olmuştu. Berzahın kuzeyinde, özellikle kızılderilileşmiş Guatemala Cumhuriyeti'nde ve nüfusun aşırı kalabalık olduğu Salvador'da işgücü boldur, Kosta Rika'daysa işgücü eksikliği

(*) Kosta Rika'nın sözlük anlamı «Zengin Sahil»dir.

çekilir. Bu yüzden sömürgeciliğin başından beri bu yöreye yerleşen İspanyollar, el koydukları toprağı kendileri işliyorlar ve dolayısıyle işleyebileceklerinden fazla toprağa el koymuyorlardı[9]. Yetiştirilmesi ve toplanması çok özen gerektiren kahve yöredeki ana tarım ürünü haline gelince, emek faktörünün kıtlığı ekonominin egemen özelliği olarak dayatır kendini. Komşu ülkelerden mevsimlik işçiler ülkeye akın ederler. Yakın bir tarihte de, okul çocuklarının bu değerli ürünün toplanmasında ana-babalarına yardım etmelerini sağlamak için tatil süresi uzatılmıştır. Toprakların peyderpey işletmeye açılmasına dayalı bir «öncülük» (pianeer) anlayışının ve yerleşmeyi arzulayan herkese yetecek kadar boş toprağın varlığı aile mülkiyetiyle özel değerlerin egemen olduğu, gerginlikten uzak bir toplumsal ortamın oluşmasına katkıda bulunmuştur. Yani Kosta Rika adetâ Salvador'un tam karşıtıdır; çünkü berzahın bu öbür ülkesinde, nüfus fazlalığı ve toprakların küçücük bir azınlığın elinde yoğunlaşması söz konusudur.

Kosta Rika'da sanki herşey toplumu uzlaşmacı bir ortama doğru itmektedir. İşgücü kıtlığı patronları ödün vermeye zorlamıştır. Bu ülkede tarım kesiminde ücretler Orta Amerika'daki en yüksek ücretlerdir; Kosta Rika'da tarım kesimindeki ücret düzeyi Guatemala'dakinin iki, Honduras'dakinin üç katıdır[10]. İşletmeci çiftçinin paternalizmi topraklarının başında durmayan mülk sahibinin aracılara bağlı ilişkilerinden tamamen farklıdır. *Welfare State* bu yapısal belirlenmelerin ürünüdür; öte yandan işgücü maliyetinin yüksek oluşu, uzun yıllar yabancı yatırımcıları bu ülkeden uzak tutmuş ve alanı «esirgeyen devletin» bir tür «demokratik kapitalizm» kurması için boş bırakmıştır[11]. Ülkedeki siyasal kurumların dayandığı temeli bu kapitalizm oluşturmaktadır. Ordunun yasal olarak ortadan kaldırılması kuşkusuz konjonktürün eseridir, ama bu karar aynı zamanda Kosta Rika'nın çok belirgin ve - niye olmasın - çekici özgüllüğünü de dile getirir, onu gözle görülür kılar. Bununla birlikte, Kosta Rika'nın tüm sorunlardan uzak olduğu da söylenemez.

Venezuela'da Petrol ve Demokratik Uzlaşma

1908 ile 1935 arasında yani ilk petrol patlaması döneminde hüküm süren ve tropikal bölgelerde görülen bütün zorba rejimlerin ilk örneği sayılabilecek olan Juan Vicente Gomez'in uzun, kabasaba, kişisel diktatörlüğünden sonra, onun mirasçıları başa geldiğinde Venezuela, belirsizliklerle dolu bir demokratik inşa evresine girer. Ama Gomez'ci generaller, Lopez Contreras ve Medina An-

garita tarafından bahşedilen demokrasi, sivil ve askeri muhalefetin gözünde yeterince hızlı gelişemediğinden, bir genç subaylar locası ve Demokratik Eylem Partisi bu diktatörlük sonrası hükümeti ekim 1945'te devirirler. Romulo Betancourt'un başkanlık ettiği bir cunta, ardından seçimle gelmiş Başkan Romulo Gallegos üç yıl boyunca ileri ve sosyalizan bir demokrasi kurmaya çalışırlar. Ama bu deney de 1948'de muhafazakâr bir hükümet darbesiyle son bulur. Rakiplerini tasfiye eden Albay Pérez Jimenez on yıl boyunca diktatör olarak kalır. Böylece Venezuela *coudillo*'culuktan pretoryanizme geçtikten sonra, biraz modernleşmiş, kişisel bir iktidara geri dönmüş olur. Nihayet ocak 1958'de kara ordusunun bir bölümüyle deniz ve hava kuvvetleri Pérez Jimenez'i iktidardan kovarlar. O zamandan beri sivil idare önde gelmekte, düzenli olarak yapılan başkanlık seçimleri, iktidarın sosyal-demokrat ve Hıristiyan-demokrat başkanlar arasında el değiştirmesini olanaklı kılmaktadır. Ülkede altmışlı yıllarda şiddetli bir siyasal karışıklık dönemi yaşanmış olmasına karşın, sivillerin egemenliğini sarsan tek bir askeri darbe bile olmamıştır. Hele bir de, demokrasinin kökleşmesinin görünürdeki mimarlarının, ordunun 1948'de kolayca devirdikleriyle aynı kişiler oldukları dikkate alınırsa, bu sonuca nasıl varıldığı sorusunu ortaya atmak anlamlı görünmektedir.

Bu açıdan önce, ordudan söz etmek gerekir. XX. yüzyılın başında, Venezuela ordusu denilince bütün kıtada akla, süslü ve cahil subaylardan oluşan aşırı kalabalık bir askeri kurum gelmekteydi. XIX. yüzyıl boyunca ülkeyi harabeye çeviren iç savaşların, disiplinsiz, «devrimci» generalleri pek bol, şaşırtıcı bir rütbe enflasyonu bulunan ve merkezi olmaktan çok uzak askeri kurumlar yarattığı doğrudur. 1873 sayımına göre, yalnızca Carabobo eyaletinde 22.952 kişi olan yetişkin erkek nüfus içinde 449'u general ve 627'si albay olan 3.450 subay vardı[12]. Venezuela'da önce Castro'nun, ardından Gomez'in başlattıkları birkaç ihtiyatlı girişime karşın, ordunun profesyonelleşmesi çok geç gerçekleşmiştir. Yabancı misyonları, orduya yeni bir biçim verme işini hiçbir zaman tümüyle onlara bırakmadan birbirine karşı kullanan Gomez, Venezuela'daki askeri kurumları merkezileştirme ve birleştirmeyi ancak yerel planda devşirme ve iltimas yollarına başvurarak başarabilmişti[13]. Onun döneminde ordu içinde Andlar bölgesinden gelenlerin hegemonyası kurumlaştı. Subayların % 80'inden fazlası Kolombiya sınırındaki üç eyaletten gelmekteydi ve bu Andlıların büyük bir çoğunluğu da, tıpkı Gomez gibi, Táchira kökenliydi. Nitekim Gomez'in ölümünden sonra devlet başkanı olan General Lopez Contreras, 1899'da iktidara gelen ilk Andlı olan Cipriano Castro'nun «devrimci» ordusuna katılmış

bir *tachirense* (Tachiralı) idi. Onun halefi Medina Angarita ise, 1935'te, Savaş Bakanlığı'na gelen ilk askeri okul mezunu subay olacaktı. Venezuela ordusunun değişimi bu iki tarih ve bu iki adam arasında geçen dönemde gerçekleşmiştir.

Diğer birçok subay gibi Perez Jiménez de And bölgesinden gelme idiyse de, 1945'te Venezuela ordusu bağımsızlık yıllarının *montonera*'larından çok komşu ülkelerdeki ordulara benziyordu. Tümüyle yeni bir siyasal durumun sonucu olan 1948 hükümet darbesi de *caudillo*'culuğun yeniden canlanması olarak nitelenemez. Gerçekten de bu dönemde yöneticileri komünist olarak görülen bir sosyal-demokrat partinin ortaya çıkıp egemen oluşu Venezuela'nın siyasal panoramasını altüst etmiştir. Muhalefetin tümünce desteklenmeyen 1945 hükümet darbesinden yararlananlar iktidarı ele aldıktan sonra ılımlı kamuoyunu ürküten büyük kitle hareketlerine dayanmışlardı. Aynı zamanda, programlarını gecikmeden uygulamak kaygısıyla hasımlarının sayısını daha da artıran çok sayıda reform hareketine giriştiler. Nitekim özel eğitim kurumlarının laikleştirilmesine karşı olan kilise, yeni rejime karşı çıkan geleneksel siyasal elitler, mülk sahipleri, yabancı şirketler ve her cinsten muhafazakârlarla ortak bir cephe içinde birleşti. Fifty-fifty (yarı yarıya) kuralının zorla kabul ettirildiği yabancı petrol şirketleri komplo yapmaya kalkıştılar. Kurucu Meclis seçimlerinde, ardından 1948'deki başkanlık seçimlerinde elde edilen ezici çoğunluklar (sırasıyla % 78,4 ve % 74,4) yeni otoritelerin meşruluk kazanmalarını sağlayamadığı gibi, daha da zayıflamalarına katkıda bulundu[14]. Diğer partiler *Accion democratica*'nın (Demokratik Eylem Partisi) sekterliğini eleştirmekteydiler: Yayın organları açıkça *golpista*'ydı (*). Nihayet romancı Başkan Gallegos'a karşı darbe düzenlediği gece, Hıristiyan-demokrat lider Caldera ve merkez-solun lideri Villaba desteklerini askeri otoritelere verdiler[15]. Yani *adeco*'ların (**) aşırı egemenliği, başlıca zaafları da oldu; öte yandan «yeni hükümet çok sayıda yerleşmiş simgesel ve maddi çıkarı tehdit ediyordu»[16]. Bu deneyim unutulmayacaktır. On yıl sonra demokrasiye dönüş ve demokrasinin sağlamlaştırılmasındaki başarı bu acılı öğrenme sürecine çok şey borçludur.

1945-1948 *trienio*'sunun (***) başarısızlığından çıkartılan dersler hem siyasal çatışmaların sınırlanması hem de orduya karşı izlenecek tutumla ilgiliydi. *Accion democrática* ve demokratik muhalifler,

---

(*) **Golpista:** Darbeci. (ç.n.)

(**) **Adeco:** Demokratik Eylem Partisi'nin kısaltılmış adı. (ç.n.)

(***) **Trienio:** Üç yıl. (ç.n.)

1948'de siviller arasındaki çatışmaların şiddetiyle, yatışmaz ve birikimsel niteliklerinin askeri müdahaleye yol açarak kurumlara zarar verdiğini anladılar. Nitekim önce New York'ta bir toplantı düzenleyen, ardından ekim 1958'de Punto Fijo paktını imzalayan partiler ilk başkanlık seçimleri için ortak bir aday üzerinde anlaşmaya varamamalarına rağmen ortak bir birarada yaşama ve davranış kodu benimsediler[17]. Koalisyon ve uzlaşma artık gündemdedir. Paktı imzalayan bütün siyasal güçler açık parti mücadelelerinin şiddetini azaltma, bu mücadeleleri denetlemek amacıyla yönlendirme konularında anlaşmaya varırlar. AD (Accion Democratica) açısından artık pazarlık, ideoloji veya programdan önce geliyordu. Öncelik istikrarlı ve kalıcı bir demokrasinin kurulmasına verilmişti. Aynı anda hem demokratik kurumları inşa etmek hem de köklü toplumsal ve iktisadi reformlara girişmek olanaksızdı. Ancak ideolojik gerginlikleri azaltmak için uzlaşmacı bir tutum takınmak ve görüş birliğine varmak yeterli değildi. Ayrıca muhalefetin kışla kapılarını çalmaktan vazgeçmesi, siyasal anlaşmazlıkları çözümlemek için askerlere başvurmama ana kuralına bütün tarafların uyması da gerekliydi.

Pérez Jimenez'in polis yöntemlerine dayalı ve megaloman diktatörlüğünün askeri müdahaleciliği gözden düşürtmesi en azından ikinci demokratik dönemin ilk yıllarında, kurumların lehine olmuştur, ama elverişli iktisadi koşulların da siyasal gerginliklerin azalmasına katkıda bulunduğunu unutmamak gerekir. Eğer petrol mucizesi olmasaydı sorunlara «teknik çözümler» bulunması, hatta sorunların siyasal niteliklerinden arındırılması dahi mümkün olmazdı. Daha fazla kaynağı işletmenin maliyeti kuşkusuz zenginliğe el değiştirtmenin ya da yeniden bölüştürmek için zenginliğe el koymanın maliyetinden daha düşüktür. İstikrarın toplumsal maliyetine gelince, bu konuda farklı değerlendirmeler yapılabilir. Ama Şili'deki gibi gerek siyasal gerek toplumsal bakımdan dramatik bir gerilemeye yol açacaksa, değişmenin aşırı maliyeti üzerine de ciddiyetle düşünülmek gerekir.

Yine de, durumun yalnızca petrolle açıklanması yanlış olur. Bu türden bir zenginliğin kendi başına istikrar getirici erdemleri yoktur, hele demokratik erdemleri hiç yoktur[18]. İktisadi «patlamalar» tersine bir etki de yapabilirler. Venezuela örneğinde parti örgütlerinin, özellikle de partilerin sayısının artmasına ve birbirini zincirleme izleyen bölünmelere karşın 1958'den bu yana oyların % 50 ila % 75'ini toplayan hakim AD/COPEİ (yani sosyal-demokrat ve Hıristiyan-demokrat) ikilisinin tutarlılığını da gözardı etmemek, küçümsemek gerekir. 1958'den bu yana görülen yüksek katılma oran-

ları nedeniyle Venezuelalılara atfedilen «oy kullanma tutkusu», sistemin yüksek bir halk desteğinden yararlandığını kanıtlamaktadır[19]. Nihayet, en başta 1958'de başkan seçilen ve Eylül 1981'de ölümüne kadar Venezuela demokrasisinin bilge vasisi olan Romulo Betancourt olmak üzere ihtiyatlı ve kararlı siyasal liderlerin belirleyici rolünden de söz etmek gerekir.

Betancourt'un 1959'dan 1964'e kadar süren başkanlığı sırasında, gerek sağda, gerek solda darbeci girişimler olmuştur. Ayrıca Castro'cu gerillalarla Dominik Cumhuriyeti diktatörü Trujillo'nun kişisel intikam isteği de[20] ilk anayasal başkanın işini hayli zorlaştırmıştır. Düşürülen diktatörü destekleyen askeri sağ en azından iki kez, şaşaalı biçimde ayaklandı: Nisan 1960'da Táchara'da 1958 cuntasının eski savaş bakanının yönetiminde ve şubat 1961'de Caracas'ta. Öte yandan sol partiler silahlı mücadeleyi başlatırken, Castro'cu subayların yönettiği önemli sayıda deniz piyadesi de iki kez, Carupano ve Puerto Cabello'da ayaklandılar[21]. Betancourt fesatçıları yer yer sivil halkın da y a r d ı m ı y l a ezdi ve onlara cumhuriyetçi yasallığın dışına çıkmayan ama zaafa da düşmeyen bir sertlikle yanıt verdi[22].

Orduyla ve Washington'la ilişkileri doğrudan cumhurbaşkanının ilgi alanına sokan Romulo Betancourt, ünvanını ve anayasal başkomutanlık rolünü çok ciddiye almaktaydı. Askeri törenlere katılan, kışlaları ziyaret etmek için hiçbir fırsatı kaçırmayan başkan, bir yandan korporatif bir refleks yaratmadan fesatçıları tecrit etmeye dikkat ederken, öte yandan da subaylarla teması sürdürmeye çalışıyordu. Kendisine atfedilen anti-militarist duyguların gerçek dışı olduğunu kanıtlamaya önem veren Betancourt, gerek korporatif konularda (silahlanma, kışlalar, manevralar) gerek kadroların durumu konusunda (konut, kredi, vb.) silahlı kuvvetlere aşırı ihtimam göstermekteydi. Venezuela'nın ilk demokratik başkanı askerlere yönelik söylevlerinde, ordunun da anayasal rejimin kurulmasında katkısı olduğunu anımsatmak ve diktatörlüğün orduya reva gördüğü terkedilmişlik ve ihmal edilmişlik halini vurgulamak için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. Öte yandan Betancourt partisinin eski düşmanlarını, yani orduyu, kiliseyi ve iş çevrelerini, demokrasi yararına kurumların çevresinde toplamak için, sol gerilla tehdidini ustalıkla kullanmasını da bilmiştir. Küba modelinin ülkede yerleşmesi olasılığına karşı bu eski komünist ehveni şer olarak görülüyordu. O da, askerlere yönelik olarak, terörcü tehdidin dış kökenliliğini ve Castro'culuğun burjuva ordularına reva gördüğü yazgıyı etkili biçimde kullanmakta hiç zorluk çekmiyordu[23]. Üstelik Dominik tiranının Karacas'ta kendisine karşı düzenlettiği suikastın izlerini be-

deninde taşıdığından, yabancı saldırılarını, özellikle de ona göre Venezuela'yı Kübalılaştırmayı amaçlayan Castro'cu saldırıları teşhir ederken belli bir haklılığı da vardı. Böylece çok yavaş ya da çok yumuşak olmakla suçlanan bazı demokratik hükümetlerin kaderleri üzerinde tayin edici bir rol oynayan gerilla hareketi, Venezuela'da kurumların güçlendirilmesine katkıda bulundu. Gerillaların başarısızlığa uğraması ve silahlı mücadeleyi seçen sol partilerin bir afla demokrasi oyununa yeniden dahil edilmesinin demokrasinin sağlamlaşmasına katkıları az olmamıştır.

Betancourt'un sırasıyla biri *Accion democratica*'dan, diğeri Sosyal-Hıristiyan Parti'den gelme iki halefinin dönemlerinde, siyasal ortam daha az çalkantılıydı ve buna koşut olarak askerlerin, sivil iktidara tabi kılınışı neredeyse kusursuz biçimde sağlandı. Aslında Venezuela ordusu iktidardan pek de yoksun olmayan, ama suskun bir büyük kurumdur ve sivil denetim araçları da hiç kuşkusuz, tümüyle anayasal değildir. İyi bir donatıma ve dolgun bir bütçeye sahip olan Venezuela ordusu, günümüzde teknik düzeyi yüksek bir kadro istihdam etmektedir. Askeri akademiler mühendis ve idareci yetiştirmektedir. Bu okullarda mesleki derslerin yanısıra toplumsal bilimler ve işletmecilik de öğretilmektedir. Ve subaylar sivil diploma almaya teşvik edilmektedirler[24]. Kuşkusuz Venezuelalı askerlerin resmi görevi sınırların korunmasıdır. Maracaibo körfezi ve Essequibo konularında Kolombiya ve Guyana ile Venezuela arasındaki uyuşmazlıklar askerleri yeterince meşgul etmektedir. Ama yakın bir zamanda eski başkan Carlos Andrés Pérez'in de belirttiği gibi, subaylar «ülkenin iktisadi ve toplumsal yaşamının dışında değildirler»[25]. İşin aslına bakılırsa, daha çok askerlik dışı görevler için yetiştirilen Venezuelalı subaylar, özellikle kalkınma sorunlarıyla yakından ilgilenmektedirler. Siyasal otoriteler de bu alanda kendilerini göstermeleri için askerlere fırsat tanımaktadır. Güçlü petrol kuruluşu *Petroleos de Venezuela*'nın patronu General R. Alfonzo Ravard örneği ünlüdür, ama tek örnek değildir. Söz konusu olan yeteneklerin kullanılması mıdır, yoksa üstükapalı bir denetleme aracı mı? Millileştirilmiş kesimde çok sayıda yüksek rütbeli subay vardır. Kalkınmaya yön verme askerlerin ana görevlerinden biri gibidir. Guyana Korporasyonu, Fiyat Denetim Konseyi, demir-çelik ve alüminyum sanayiinde teknisyenlerin yetiştirilmesi değişik derecelerde yüksek rütbeli subaylara, hatta bir kurum olarak orduya bağlıdır. Dolayısıyla askeri kurumun iktisadi işleri apaçık ortadadır.

Orduya hem ağırlık kazandıran, hem de onu siyasal maceraların uzağında tutabilen bu, karar alıcılar dünyasına dahil edilme

olayına, gerçek bir örgütsel özerkliği de eklemek gerekir. Savunma bakanı yüksek rütbeli bir subaydır. Ve Carlos Andréas Pérez askeri yardımcılarını doğrudan genelkurmayın atadığını belirtmektedir[26]. Kuşkusuz eski başkan bu durumu kendi açısından, orduyu politize etmeme kaygısıyla açıklamaktadır, ama soruna, 1979'da seçilen Hıristiyan-demokrat başkan Herrera Campins'in kara kuvvetleri komutanı General Castro ile ilişkilerinde karşılaştığı güçlüklerin doğruladığı bir başka yaklaşım da olanaklıdır. Başka olgular da Venezuela silahlı kuvvetlerinin siyasal tercihleri olduğunu kanıtlar gibidir. Betancourt döneminden beri, *Accion democrática* partisinin yüksek rütbeli subaylar arasındaki etkisinin belirleyici olduğu söylenir. Emekli subayların AD yanlısı davranışları, bazı tanınmış askeri şeflerin parti temsilcileri veya yöneticileri ile aynı ailelerden gelmeleri sosyal-demokratlara yakın egemen bir askeri hizibin varlığını düşündürtmektedir. Bu da, bu duruma son vermek istediklerinde Hıristiyan-demokratlara ciddi sorunlar çıkartabilecek bir başka sivil denetim aracıdır. Bunu da ancak işe alma politikası ve terfileri «siyasal etkilerden arındırarak» başarabilirler ki böyle bir değişim Venezuela ordusunun özerkliğinin, dolayısıyla siyasal kaynaklarının artmasına katkıda bulunacaktır.

Meksika'da Sivil Otoritarizm ve Siyasal Yaşamın Askeri Etkilerden Arındırılması

Ezici bir başkanlık rejimi, tek bir partinin ağırlığını koyduğu bir demokrasi. Devrim-sonrası Meksika'sını tanımlamak, hatta kavramak bile güçtür: Hakim olan, ama tek olmayan bir partinin adsız diktatörlüğü bu kıtada şaşırtıcı derecede ender rastlanan bir durumdur. Bizim açımızdan, buradaki sınanmış sivil egemenliğinin ve istikrarın gizli nedenleri devletin gücünde ve onunla çakışan partinin meşruluğunda yatmaktadır. Devrimci Kurumlar Partisi, adı üstünde, bir «devlet partisi»dir[27]. Herşey bu çok güçlü partiden sorulur. Herşeyi denetleyen böyle bir sistemin askerleri de denetlemesi şaşırtıcı değildir.

Carranza'nın öldürüldüğü ve Obregon'un ayaklandığı yıl olan 1920'den bu yana, Meksika'da hiçbir hükümet darbesi başarılı olmamıştır. Başkanlar, 1929'da kuruluşundan beri resmi parti tarafından belirlenmekte ve «düzenli olarak» seçilmektedir. Görece önemli sayılabilecek son askeri ayaklanma 1940'ta yapılmıştır. O tarihte General Almazán, yanında oldukça kalabalık bir subay grubuyla birlikte seçim sonuçlarına karşı başkaldırmıştı. İsyan başarısızlığa uğradı. Avila Camacho 1940'ta başkanlığa gelen son ge-

neral oldu; halefi Miguel Alemán *licenciado*'lar (diplomalılar) ve sivil bürokratlar rejimini başlattı. Alemán'ın devrimci bir generalin oğlu olduğu ve halefi Ruiz Cortines'in devrim ordusunda binbaşı rütbesine yükseldiği doğrudur; yani her ikisi de askeri çevrelerce tanınıyordu[28].

Devrime atıfta bulunulması yalnızca, iktidardakilerin işine gelen ideolojik, hatta retorik bir kaynak değildir. Resmi partinin 1979'da kutladığı elli yıllık sivil üstünlüğünü anlamak için bu büyük altüst oluşa kadar uzanmak gerekir. Yani herşeyin başlangıcında o devasa toplumsal ve siyasal altüst oluş, «Devrim» vardır. Diktatör Porfirio Diaz'ın federal ordusuna karşı başlatılan ayaklanmada liberal burjuvalar, kızılderili köylüler, sosyalist aydınlar ve oportünist savaşçılar birarada bulunuyordu; bu ordu 1914-1915'te parçalandı. Böylece «savaş beyleri»nin hükümranlık dönemi başladı. Her *caudillo* kendi ordusunun ve ordusu aracılığıyla işgal ettiği toprakların efendisiydi: Huerta, Obregon, Carranza, Villa ve Zapata birbirlerine rakip ve hetorojen devrimci askeri birliklerin şefleriydiler. Peşlerinden yüzbinlerce erkeği, hatta kadını sürüklemekteydiler. Çünkü askeri trenler gibi *adelita*'lar (*) da bu, ne levazım hizmeti ne de sağlık hizmeti bulunan ordularda belirleyici bir rol oynamıştır. Karşı-devrimci Huerta dışında şefler, generaller, yüksek rütbeli subaylar hep sivildirler. En cesurları hiyerarşide en yüksek kademelerdedir. Alvaro Obregon Sonoralı bir *ranchero*, Pablo González değirmenci, Zapata ve Villa ise bilindiği gibi küçük köylü ve hayvan hırsızı idiler[29].

Diaz'ın jandarmalarına ve ordusuna karşı ayaklanan bu yerden mantar gibi bitivermiş şeflerin, resmi ideolojiden hiçbir zaman tümüyle silinmeyecek olan şiddetli bir anti-militarizmin etkisi altında bulunmaları hiç de şaşırtıcı değildir. Villa sürekli bir ordu fikrine hep karşı çıkacaktır. En fazla «askeri» özellik gösterenlerden biri olan Carranza başkomutan olmayı reddedecek, mütevazi bir biçimde kendine «birinci şef» dedirtecektir. Meksikalı savaş beyleri aslında askeri kurumların değil, silahlı siyasal partilerin başındaydılar. Ama bu, sözü geçen, omzu çok ya da az kalabalık amatörlerin ülkede silahların gücüyle hüküm sürmelerini önlemeyecektir.

Terhis edilmeleri zor olan bu eski ordular bütçeye çok pahalıya mal olmaktaydılar. İktidar merkezlerinin çok oluşu ve şiddetli siyasal rekabet devletin dağılmasına yol açmış ve zaten iktisadi

(*) **Adelita'lar**: Şifa melekleri ya da hastabakıcılar. (ç.n.)

çöküntü içinde bulunan ülkenin zayıflamasına neden olmuştu. Yeniden inşanın gerçekleştirilebilmesi için olay çıkaran «generallere» baş eğdirilmesi ve merkezkaç güçlerin birleştirilmesi gerekiyordu: Obregon, onun ardından, özellikle, 1924 ile 1935 arasında tüm Meksika'ya hükmeden *caudillo maximo* Calles modern Meksika sisteminin temellerini atacaklardır. Bunun için, özümlenmesi ya da yola getirilmesi olanaksız savaş beylerinin şiddet yoluyla tasfiyesinden sonra (Zapata 1919'da, Villa 1923'te öldürülür), eşanlı olarak hem merkezi siyasal kurumları hem de merkezi orduyu kurarak bölgesel ağaların iktidarına son vereceklerdir. Siyaseti sivilleştirmek için askerleri askerileştirmek gerekir. Böylece eski askeri kolej yeniden faaliyete geçirilir, bir Yüksek Savaş Okulu açılır ve subayların kariyerleri bir düzene kavuşturulur. Ama asıl önemli olan «devrimciler»i, yani savaşın galiplerini birleşmeye ve oyunun bazı kurallarını benimsemeye zorlamaktı. Bu kuralların ilki de anlaşmazlıkları şiddete başvurarak değil, kurumsal yoldan çözümlemekti. «Devrimci aile»nin birleştirilmesini Devrim Partisi başaracaktır.

Devletin bağrından çıkan ve amacı rekabete dayalı seçimleri kazanmak olmayan bu partinin ilk hedefi, silahlı partileri birleştirmek ve kendini onlara kabul ettirmekti. Bu parti artık, devrimci güçlerin ortak çıkarları konusunda tartışacakları meşru siyasal arena olarak görülmeliydi. Ama iktidarın partiye aktarılması ancak, on yıl boyunca ülkeyi kendi egemenliği altında tutmak için ordudan da yararlanan Calles'in, askerleri belli bir disiplin altına sokmasından sonra gerçekleşti.

Calles'in *maximato*'su (*) sırasında ordu, iktidarın doruğunda gibidir ve çok büyük bir saygınlığı vardır. Calles başkan olsa da olmasa da, ulusun kaderine askerler aracılığıyla hükmetmektedir. İş takvime bir asker bayramı eklemeye kadar vardırılır ve başlıca bakanlıklar devrim generallerinin (Amaro, Cedillo, Riva Palacio vb.) elindedir.

Ama aslında Calles ve can sıkıcı akıl hocası ve büyük seçicisinden 1935'te kurtulacak olan «general» Cárdenas da dahil olmak üzere Calles'in tüm halefleri, rol kargaşasına, devletin güçlenmesine olumsuz etkide bulunduğu her defasında bir son vererek Devrim'i kurumsallaştırırlar.

Sahte askerler tarafından sağlanan devletin merkezkaç güçlere karşı kazandığı zaferle - bazılarına göre Porfirio Diaz'ın başlat-

(*) **Maximato:** Şeflik, yöneticilik. (ç.n.)

tığı modernleşmenin devamı[30] -, partinin orduya üstünlüğü gerçekleşir. Ordu yorulmaz. General Amaro tarafından dağıtıldıktan, baştan sona ele geçirildikten ve yeniden inşa edildikten sonra, Avrupa totalitarizmlerinin kesimsel modeline göre örgütlenmiş olan Ulusal Devrimci Parti'ye dahil edilir. Cárdenas döneminde (1934-1940), «Meksika Devriminin Partisi» haline gelen partide dört kesim vardı: Köylü kesimi, işçi kesimi, halk kesimi - aslında ne aranırsa bu kesimde vardı - ve askeri kesim. Görüldüğü gibi askerler, siyaseti askeri etkilerden arındırmak ve askerleri tabi bir durumda iktidara dahil ederek etkisizleştirmek amacıyla çelişkili bir biçimde politize edilmişlerdi.

Risk çok azdı. Modernleştirilmiş ve profesyonelleştirilmiş silahlı kuvvetler artık devlet bürokrasisinin bir fraksiyonundan başka bir şey değillerdi. Calles'in din aleyhtarı siyasetine karşı *Cristero*'ların başlattığı kanlı ayaklanmanın son kalıntıları biçiminde Katoliklerin gizliden gizliye yürüttükleri gerilla savaşı ve 1938'de petrolün devletleştirilmesinden sonra Birleşik Amerika'nın Meksika'ya karşı takındığı düşmanca tutumla cebelleşmek zorunda kalınan Cardenas'cılık konjonktüründe, ordunun sıkı bir denetim altında tutulması zorunluydu. Nitekim köylü milislerinin kurulması, bu denetimi hem doğruluyor hem de bir karşı denge oluşturuyordu. 1940'dan sonra, «Meksika üzerindeki yabancı baskılar azaldığından, askerlerin parti içindeki tutsaklığı da artık gerekli değildi»[31]. Avila Camacho bu tutsaklığa son verdi. Siyasal bürokrasi artık iyice yerleşmişti ve «devlet partisi»nde çelişkili biçimde askeri bir disiplin uygulanmaktaydı. Oysa ordu siyasetin dışında tutulmaktaydı. Meksika'da bugün gördüğümüz biçimiyle, devrim-sonrası sistem böylece kesin biçimini aldı.

Bu kıtada Meksika ordusu kadar sessiz, başka bir ordu daha yoktur. Yakın bir tarihe kadar ordu komutanlarının siyasal sınıfla iç içe geçtiği ve iktidarlarını göstermek için askeri müdahaleye başvurmalarına gerek olmadığı doğrudur. En yüksek görevlere okullu subayların gelmesiyle, bu türden bir «öznel denetim» geçerliliğini gitgide yitirmiştir. Meksika ordusunun sayıca pek kalabalık olmayışı ve bütçeden aldığı payın mütevaziliği, Meksika askeri kurumunun görece zayıf olduğunu göstermektedir[32]. Ülkenin önemi, topraklarının görece genişliği, zenginlikleri ve bölgesel rolü dikkate alınınca, askeri kurumun sınırlılığı şaşırtıcı bile olabilir. Siyasetin askeri etkilerden arındırılması, bir bakıma devletin de askeri etkilerden arındırılmasına yol açmıştır. Daha önce sözü edilen ordu aleyhtarı gelenek dışında, tarihi boyunca sivil çatışmalar sonucunda birçok kez dağıtılan Meksika ordusunun, geniş

bütçeler ya da kurumsal ilgi talep edebilmek için pek az meşruluğa (salt PRI'nin sahip olduğu devrimci meşruluk dışında) ve ideolojik kaynaklara sahip olduğunu belirtmek gerekir. Öte yandan, Kuzey Amerika'daki dev ülke ile Orta Amerika berzahındaki mikro-devletler arasında kalmış bulunan Meksika'nın güçlü bir savunma aygıtına da gereksinimi yoktur. Toprakları, Meksika topraklarının yaklaşık yirmide biri olan Guatemala'dan bir korkusu olamayacağı gibi, dünyanın bir numaralı askeri ve sınai gücü olan Birleşik Amerika'ya karşı da bir şey yapması beklenemez; olsa olsa ondan kendi güvenliğini sağlamasını isteyebilir. Bu koşullarda bölgesel önderlik için rekabet bile söz konusu değildir. Dolayısıyla kıtanın ikinci büyük ülkesinin Şili, Kolombiya ya da Peru ordularından ancak biraz daha kalabalık, nüfusu Meksika nüfusunun yarısına bile ulaşamayan Arjantin'in ordusunun ise yarısı kadar bir orduya sahip olması hiç de şaşırtıcı değildir[33]. Askerlik hizmetinin bile askerlikle fazla bir ilişkisi yoktur, bu hizmet belli bir yaş grubunun sayımıyla bir açık hava stajı arasında bir şeydir. Nitekim I. askeri alt-bölgenin kurmay başkan yardımcısı olan bir albay, 1967'de, Zocalo'da (Meksiko) Başkan Diaz Ordaz'ın huzurunda acemi askerlere hitap ederken şunları söylüyordu: «Eskidenberi gelen ideolojilere uygun olarak Meksika, militarist olmayan bir devlettir. Bunun için ulusal askerlik hizmeti yapanlar bir askerlik formasyonu almak için değil, yalnızca disiplin, onur ve bağlılık ilkelerini öğrenmek ve sivil yaşama dönünce bu sağlam ilkelerden yararlanmak için ordunun saflarında kısa bir misafirlik yapmaktadırlar»[34].

Ama gerçekte, askerlerin siyasal yaşama müdahale etmemelerine ve hele de «devrimci» kurumları sarsmaya ya da değiştirmeye hiç yeltenmemelerine rağmen, ulusal yaşamın dışında kaldıkları söylenemez; subaylar sistemin işlerliğinde önem taşıyan yerler işgal etmektedirler.

Yakın bir tarihe kadar iktidar çevrelerinde dolanan asker sayısının çokluğu profesyonellik-öncesi ve «devrimlere özgü» bir rol karışıklığı durumunun ürünü olarak düşünülebilirdi. Örneğin 1964'e kadar resmi partiye bir general başkanlık ediyordu. Belki de bundan umulan amaç, PRI içindeki karşıtlıkları gerekirse *manu militari* (*) disiplin altına sokmak ve PRI'nin birliğini sağlamaktı[35]. 1948'de Miguel Alemán döneminde 31 validen 15'i asker iken 1972'de başkan Echeverria zamanında yalnızca bir vali askerdi. Ama öte yandan, parlamentoya giren subay sayısı 1946'dan bu yana 15 ile 30 arasında aşağı yukarı sabit kalmıştır; bu sayı 1953'te 22,

(*) **Manu militari**: Askerler eliyle anlamında Latince terim. (ç.n.)

1972'de 17 idi[36]. Askerlerin elde ettiği bu sandalyeler yürütmenin her şeye egemen olduğu bir sistemde kuşkusuz yalnızca onursal ve fiili bir iktidara tekabül etmeyen mevkilerdir, ama her şeye karşın gerçek bir siyasal katılmayı simgelemektedirler.

Gerçekte askerler, PRI, cumhurbaşkanlığı ve işçi sendikalarının yanısıra yönetici koalisyonun temel direklerinden biridirler. Rejimin otoriter doğası ve altmışlı yılların başından beri bir yitip bir görünen silahlı mücadele odaklarının ortaya çıkması, askerlerin baskıcı rolünü artırmıştır. Toprak işgallerinden Guerrero'da olduğu gibi toplumsal eşkıyalığın belirmesine kadar varan çok sayıda kırsal eylem, askeri kuvvetler tarafından bastırılmıştır. Askeri güç sanayi kesimindeki çatışmalarda da sık sık kullanılmaktadır; ayrıca doğal afetlere karşı ya da bazı bölgelerde buraların yalıtlanmışlığı ve merkezi idarenin zayıflığı nedeniyle yürütülen kamu yardımı amaçlı harekâtlarda da ordunun rolü unutulmamalıdır. Nitekim patlamaya hazır kesimlerde (Guerrero, Oaxaca...) bölge yönetimine askerler getirilmiştir.

Askeri iktidar ortadan kalkmıştır ama, Meksikalı askerler siyasetin çok yakınında yer alırlar. Askerlerin sivil iktidara tabi oluşu yukarıda çözümlediğimiz tarihsel süreçlerin yanısıra, farklılaştırılmış ve seçmeci bir ödüllendirme sistemine de bağlıdır. Kimileri 500.000 pezoluk bir top atışına dayanamayan generaller hakkında Obregon'un yaptığı şakayı hatırlatarak, suiistimallerin alıp yürüdüğünden sözetmişlerdir. Ancak 1980'de yazar Juan Rulfo'ya ulusal bir edebiyat ödülünün verilişi sırasında meydana gelen bir olay, sivil ve askeri kamu yöneticilerinin böyle bir olasılıktan sözedilmesine bile çok duyarlı olduklarını kanıtlamaktadır: Rulfo'nun askerlerin legalizmini, rejimin koruyucularına ödediği «barış bedeli» ile açıklayan sözleri, en yüksek düzeyde kişiler tarafından resmen yalanlanmıştır.

Suistimal varsa da, rejim içindeki özgücü ilişkiler asıl, itiraf edilmesi daha kolay başka yollardan geçmektedir. Bu alanda da, başkanlık kurumunun aşırı güçlülüğü merkezi bir rol oynamaktadır. Rejimin «monarşik» niteliği nedeniyle, subayların terfileri değilse bile, en azından sistemin onlara sunduğu kişisel ve marjinal kazançlar başkanın iznine bağlıdır. Yüksek rütbeli subayların aldıkları ücret, kazançlarının ancak bir bölümünü oluşturmakta, gelirleri görevlerine (bir ya da birçok görev) ve işgal ettikleri mevkie (ve bölgeye) göre değişmektedir. Ücretlerin adamına göre değişmesi bir uysallık ve bağımlılık etmeni olabilir. Subaylar eğer gözde iseler, askerlikten aldıkları maaşı yitirmeksizin sivil işlerde de çalışabilmektedirler; bunlar olağan ücretlerine kaydadeğer bir

katkı oluşturur[37]. Böylece hem muvazzaf subay hem Köprü ve Yollar Müdürlüğü'nde müfettiş ya da gümrükçü olunabilir. Tıpkı sivil bürokraside olduğu gibi askeri bürokraside de ilişkiler ve patronaj çok önemli bir yer tutmakta ve askeri aygıtın özerkliğinin azalmasına katkıda bulunmaktadır.

Meksika'da, siyasal sisteme egemen olmaktan uzak zayıf bir ordu, yanaşmacılık ilişkileri aracılığıyla siyasal sisteme seçmeci bir biçimde dahil edilmiştir. Askerler arenada mevcutturlar. Kamu düzeniyle ilgili bütün sorunlarda kuşkusuz onlara da danışılmaktadır, ama hareket alanları devlet-partinin gücü ve tutarlılığı tarafından sınırlandırılmıştır. Savaşçılardan askerlere ve silahlı siyasetçilerden profesyonel subaylara tedrici geçişin yavaşlığı, kökenlerin, hatta rollerin karışması veya kaynaşması yoluyla bazı öznel denetim mekanizmalarının korunmasını sağlamıştır. Siyasi-partisel aygıttan pek az bağımsız olan askerler henüz bir güç oluşturmamaktadırlar.

Kolombiya: Oligarşik Demokrasi ve Kısıtlı Askerileşme

Bellibaşlı sosyo-kültürel göstergelere bakılırsa, Latin Amerika'da çok az ülke demokrasi ve siyasal istikrar açısından Kolombiya kadar elverişsiz koşullara sahiptir. Bunlar arasında toplumun geniş kesimlerinin yoksulluğu yanısıra, okuma-yazma bilmeme oranının yüksekliği, gerek coğrafi gerek beşeri açıdan ulusal bütünleşmenin sağlanamamışlığı, güçlü ve teokratik bir Katolik Kilisesinin varlığı, büyük toprak mülkiyeti düzeninin, hemen hiç değişmeden sürmesi ve marksist gerillaların sürdürdüğü siyasal şiddet mirası sayılabilir[38]. Yine de Kolombiya'da, çift partili bir siyasal sistem vardır ve ülke bu sistem sayesinde XX. yüzyıl boyunca, kıtada pek az rastlanan bir anayasal süreklilik altında yaşamıştır. 1910 ile 1949 arasında açık ve rekabete dayalı bir siyasal rejim vardı. İktidarın el değiştirmesi yalnızca olanaklı olmakla kalmamış, iki kez de gerçekleşmişti. 1930 ve 1946'da muhalefet seçimleri kazanarak iktidara geldi. Öte yandan, altmışlı yıllarda Castro'cu ve Sovyet yanlısı gerilla hareketlerinin varlığına karşın, Komünist Partisi yasaldı. 1978'de görüldüğü gibi, solun ve aşırı solun bütün kesimleri genel seçimlerde serbestçe aday gösterebiliyordu. Son olarak, sivil iktidarın üstünlüğü sağlamca yerleşmişe benziyordu. 1953-1957 arasındaki kısa askeri diktatörlük dönemi bir yana bırakılırsa, 1958'den beri saygınlığı artan cumhurbaşkanları askerlerin yetkileri dışına çıkmalarına olanak vermemişlerdir. 1969'da başkan C. Lleras askeri kredilerin sivillerce denetlenmesine karşı çıkan ve bu kredilerin yetersizliğini protesto eden silahlı kuvvetler komutanı Ge-

neral Pinzon Caicedo'yu görevinden alır. Hiçbir garnizon Caicedo'nun yardımına koşmaz. 1975 ve 1977'de de Lopez Michelsen ordu için birinci planda simalar olan ve hükümetin icraatını açıkça eleştiren Puyana, Valencia Tovar ve Matallana adlı generalleri olaysız bir biçimde emekliye ayırır. Sonuç olarak, çok kişiselleşmiş ve hayli taşralı nitelikler taşıyan siyasal yaşam kışlalardan uzakta geçmektedir.

Şimdi biraz da bu parlak görünümün gerisindeki gerçekliklere ve çatışma konularına göz atalım. Bogotá eskiden Amerika'nın Atina'sı olmak iddiasındaydı. Ve gerçekte de, Kolombiya'da görülen Atina tipi bir demokrasiydi. 1978 başkanlık seçimlerinde, oy kullanmayanların oranı % 60'a ulaşıyor, büyük kentlerdeyse katılma oranı % 25'i geçmiyordu[39]. Öte yandan ordu zayıf[40], yoksul ve saygınlıktan yoksun bir kurumdur. Subayların eğitim düzeyi genellikle düşüktür. Askeri profesyonelleşme Kolombiya'da çok geç gerçekleşmiştir. «Bin gün savaşı» diye adlandırılan iç savaştan (1899-1902) sonra, hükümetler birbirine rakip partizan çeteleri ulusal ordu haline dönüştürmeye çalışacaklardır. Bu modernleştirme süreci ancak, hiyerarşideki en üst mevkilere Askeri Okul mezunu eski öğrencilerinin geldiği tarih olan 1943'te sona erer[41]. Günümüzde askerlerin maaşları hâlâ çok düşüktür. Kasım 1980'de, muvazzaf askerlerin tümü adına konuşan emekli subaylar maaşlarının kamu kesiminde çalışan öğretmenlerin maaşlarına göre ayarlanmasını talep ediyorlardı[42].

Bu ordunun bir başka özelliği de otuz yıldan fazla bir süredir harekât halinde bulunmasıdır. Rolü, kırsal *violencia* (*) olgusuyla yakından ilgilidir; *violencia* 1948'den 1956'ya 300.000 ile 400.000 kişinin ölmesine yol açan ve yerini sol gerilla hareketlerine bırakarak sona eren, liberallerle muhafazakârlar arasındaki tırmanan iç savaşa[43] verilen addı. Bu nedenle ordu dağınık, atomlaşmış bir durumdaydı, güvensizlik bölgelerini kolaçan ediyor, isyancı ya da başeğmeyen bölgeleri tarıyordu. Dolayısıyla, kontr-gerilla konusunda deneyimli, küçük müfrezelerden oluşan bu ordu darbeci bir ordu değildir; ama, en azından yerel düzeyde, iktidardan yoksun olduğu da söylenemez. Şiddet ya da gerilla hareketinin yoğun olduğu bölgelerde, belediye başkanının subay ya da astsubay olması pek de nadir rastlanan bir olay değildir; üstelik yerel garnizonun ağırlığı anayasada belirlenen ağırlıktan farklıdır. Ordu iktidar sisteminin merkezinde yer almaktadır, ama iktidarın gaspını içeren ge-

(*) **Violencia:** Şiddet. (ç.n.)

leneksel biçimiyle militarizm çağdaş Kolombiya'nın tarihinde bir kez görülmüştür.

Ulusal yaşamda olumlu ve de kuşkusuz olumsuz yönleriyle çift parti sisteminin önemi üzerinde ne kadar durulsa azdır. Bu ülkede açıkça oligarşik nitelikteki bu çerçevenin dışında önemli hiçbir şeyin olamayacağı söylenebilir. Çünkü Kolombiya'da siyasal sınıf toplumsal türdeşliğiyle göz kamaştırmaktadır. Sisteme karşı olan muhalefetin bile büyük ailelerin çocukları tarafından yönetilmesi hiç de ender rastlanır bir olay değildir[44]. Kolombiya siyaseti kimilerinin söylediği gibi bir «*centilmenler arası sohbet*»dir[45]. Ama iki parti zirvede birbiriyle görüşüp anlaşsalar da, tabanları, hâlâ, sonunda çok vahşi ve dindirilmez bir şiddet olayı olan *violencia*'ya varan tarihsel kinle doludurlar. Coğrafi temele dayanan, ailevi ve kalıtsal nitelikteki parti üyeliği kimliğinin gücü sınıfsal dayanışmaların kurulmasını engellemekte ve dikey toplumsal egemenlik bağlarını sağlamlaştırmaktır. Toplumun istikrarı açısından işlevsel olan bu çift parti sistemi, popülist türden bile olsa, halkın her türlü katılımını engellemektedir. Bir denetim aracı olarak kullanılan çift parti sistemi «XX. yüzyıl boyunca toplumsal değişmenin önündeki en ciddi siyasal fren»[46] olmuştur. Düzene karşı yığın hareketlerinin tehdidine maruz kalmayan bu çift partili toplum yapısı görece zayıf ve bütünüyle siyasal sistemin nüfuzu altında bir devletin oluşumuna yolaçmıştır. Dolayısıyla burada, ordu dahil her şeyin, çift parti sisteminin dolayımından geçmesi hiç de şaşırtıcı değildir.

Modern Kolombiya ordusu, yüzyılın ilk otuz yılında iktidarda kalan muhafazakâr partinin yönetimi altında doğmuştur. 1930 ertesindeki liberal başkanların, liberal ailelerden gelme subaylara avantaj tanımak ve orduyu polis aracılığıyla etkisizleştirmek yönündeki girişimleri, askerleri muhafazakâr partiye daha fazla yakınlaştırmaktan başka bir sonuç doğurmadı.

Başkan Lopez'e karşı 1944'te yapılan başarısız hükümet darbesi -başkan Lopez, Pasto garnizonu tarafından tutuklanmıştı- ve bunun ardından muhafazakâr subayların ordu saflarından temizlenmesi de aynı yönde etkili oldu. Bugün hemen her ülkede olduğu gibi subaylar çoğunlukla orta sınıftan devşirilse de, hiyerarşide en yüksek görevlere çoğu kez muhafazakâr oligarşinin çocukları gelmektedir. Bununla birlikte, askeri sorumlular kurumun tarafsızlığını korumaya dikkat etmekteydiler.

1948'deki *bogotazo* (*) ve onu izleyen *violencia* ise ordunun ro-

(*) **Bogotazo: Bogota kentinde başgösteren ayaklanma, karışıklık anlamında. (ç.n.)**

lünün dönüşmesine neden oldu ve iktidara doğrudan doğruya katılmasına yol açtı. 1946'da muhafazakârların işbaşına geri dönmesiyle birlikte, sistem bunalıma girmişti. Kolombiya'da seçime katılma oranı yüksek ve beklenilmeyen bir düzeye ulaştı[47]; liberal bir lider, Gaitán halk sınıflarını anti-oligarşik bir yönde seferber etmeye çalışıyordu. Politikacıların yürüttüğü siyaset ve yasal sistemle, ülkenin gerçek sefaleti arasındaki uçurumu teşhir eden bir *caudillo*'nun çevresinde Kolombiya popülizmi doğmaktaydı. Yönetici kategoriler dehşete düştüler. 9 Nisan 1948'de Gaitán öldürüldü. Yandaşları sokaklara döküldüler, Bogotá'yı ateşe ve kana buladılar. Liberal polisin bir bölümü isyancılara katılmıştı.

Böylece, liberallerin anayasal siyasal mücadeleden dışlanmalarından sivil bir hükümet darbesiyle Ospina Pérez'in iktidara gelişi arasındaki dönemde *violencia* başladı. 1949'da ordunun desteğiyle kurulan ve 1950'de liberallerin seçimleri boykot etmesi sayesinde Franco'nun büyük hayranı, aşırı sağcı birinin, Laureano Gomez'in iktidara gelmesinden sonra sertleşen muhafazakârların diktatörlüğü muhalefet partisine yalnızca isyan yolunu bırakmaktaydı. Böylece liberal gerillalar ortaya çıktı. Partilerarası iç savaş, «tek renkli» köyler arasındaki kan davalarına, toprakların denetimi için yapılan çatışmalara ya da kişisel hınçlara eklemlenmekteydi[48]. İktidara çok yakın olan ordu, ciddi bir bunalıma düşmeden muhafazakâr partinin yanında yer almış, yatışmıştı. Ordu beklendiği gibi parçalanmıştı ama, yöneticileri Laureano'nun doktriner aşırılığını pek beğenmemekteydiler. 1946'dan itibaren askerlerin iktidara çok yaklaştıkları açıktır: 1946'da belediye başkanlıklarının dörtte birine asker idareciler gelmiş; 1948'de Savaş Bakanlığı ve taşrada birçok valilik ordunun eline geçmiştir; 1949'da da kabineye üç general girer. Ancak toplumsal düzenin ve siyasal *statu quo*'nun bekçisi olan ordu, demokratik kurumların ihlal edilmesinde hiçbir özerk rol oynamamışken, muhafazakârlar hesabına sonucu belirsiz bir iç savaşı yürütmek istememekteydi.

Çağdaş Amerika'nın tarihinde meydana gelmiş benzersiz bir sosyo-politik bunalım olan *violencia* bugün bile, aradan geçen zamana karşın, pek kolay kavranabilecek bir olay değildir. Kimilerine göre bu olay, «Kolombiya topluluğunun alt katmanlarında uyanmakta olan siyasal sınıf bilincini daha tohum halindeyken yok etmek»[49] için başvurulan kanlı bir yol olmanın yanı sıra büyük latifundistler yararına orta ve küçük tarım işletmeleri sahiplerinin mülklerinin ellerinden alınması için de bir araçtı (400.000'e yakın mülk sahibi arazisini terk etmemiş miydi?). Başkalarına göre ise,

violencia geleneksel sosyal denetim araçlarını yıkmıştır, ama oligarşik demokrasinin yaşamaya devam etmesi daha çok, devleti elde bulundurmanın getirdiği kazançlardan yoksun kalmayı kabul edemeyen azınlıktaki muhafazakâr partinin abarttığı tehdidin zayıflığını kanıtlar[50].

Herhalükârda birçok askere ve her iki partideki ılımlılara göre Laureano Gomez ve muhafazakârlar çok ileri gitmişlerdir. Dolayısıyla başkanı iktidardan uzaklaştırmak, liberalleri kamu yaşamına yeniden dahil etmek ve barışı sağlamak gerekmektedir. İktisadi ve toplumsal sistemin dağılması karşısında korkuya kapılan muhafazakârlar ve toplumsal yaşamdan dışlanmalarının artık sona ermesini bekleyen liberaller tarafından olumlu karşılanan askeri diktatörlük fikri giderek güçlenir. Ancak muhafazakârlar yapılması kaçınılmaz gibi görünen reformları istememekte, liberallerse kendilerine artık düşman gibi davranılmaması koşuluyla, «düzen partisi»ni yeniden oluşturmaya rıza göstermektedirler. Böylece Bogotá'da hâlâ anılageldiği gibi bir «kamuoyu darbesi» ile General Rojas Pinilla, 1953'te devletin başına getirildi. Yakınlarına göre[51] General Rojas Pinilla iktidara biraz da isteksizce gelmişti, ama arkasında bütün toplumsal grupların geniş desteği vardı ve siyasal sınıfın büyük bölümü onun iktidara gelmesiyle rahatlamıştı. Şans eseri, dünya piyasasında kahve fiyatları bu sırada en yüksek düzeyindeydi. İktisadi *bonanza* (*) iç barışı temsil eden yeni hükümetin yararına oldu. Bir af çıkartıldı, liberal gerillaların çoğu silahlarını bıraktı. Yüreklerin yatışması doğrultusunda yol alınmaya başlandı.

Ancak Rojas Pinilla'nın siyaseti mülk sahiplerinin tümü tarafından benimsenmemekteydi. İktisadi yönelimi, Kolombiyalı elitlerce adetâ bir dine dönüştürülen «bırakınız yapsınlar» siyasetinden uzaklaşıyordu. Devlet ekonomiye müdahale ediyor, büyük bayındırlık işleri gerçekleştiriyor, sanayie yardım ediyordu. Ama daha da kötüsü vardı. Rejimin toplumsal siyaseti pek cömertti, halkın tüketimine sübvansiyon verilmesi esasına dayanıyordu. Üstelik tarihsel partilerin kendisine ve her türlü toplumsal değişmeye karşı olduğunu anlayan Rojas Pinilla, iki partili sisteme bir son vermek istiyordu. Hatta katıksız bir popülist geleneğe yaslanan kendi partisini *(Alianza nacional popular)* bile kurmuştu. Ama Kolombiya Arjantin değildi; bu «Peronizm» tehlikesi, durumu erken farkeden ve hasımlarına karşı kendi aralarında uzlaşmaya varan muhafazakâr ve liberal sorumlular tarafından daha tohum halindeyken öldürüldü.

(*) **Bonanza:** Refah artışı. (ç.n.)

1953'te bir muhafazakâr liderin «yeni Bolivar» diye alkışladığı Rojas Pinilla artık, burjuva başkaldırısı sonucunda hükümetten uzaklaştırılan gözü yükseklerde bir diktatörden başka bir şey değildi. Siyasi partiler, dökülen kana bakıp da sistemin işlediği iki ayrı düzeyin farkına varamayan birinin hiç ihtimal veremeyeceği bir biçimde, İspanya'da bir saldırmazlık ve işbirliği paktı imzaladılar. Ulusal Cephe anlaşması diye adlandırılan ve referandumla onaylanacak olan bu anlaşmayla, 1958'den 1978'e kadar partiler birbiri ardından cumhurbaşkanlığına gelecek, iki parti bütün siyasal ve yönetsel mevkileri eşit bir biçimde paylaşacaklardır. Ulusal Cephe, devletin başlıbaşına bir «sanayi» olduğu bir ülkede hiçbir partinin ganimetlerden yoksun kalmamasını sağlayacaktır. Şiddetin kökeninde nasıl partici dışlayıcılık var idiyse, Ulusal Cephe de barışın anahtarını sunmuştur. Böylece yeni bir sistem kurulur. Partilerin, tabanda savaş zirvede işbirliği biçiminde sürdürdükleri ikili oyun artık geçerli değildir. Eşitlikçilik uzun süredir ülkede azınlıkta olan muhafazakâr partinin varlığını sürdürmesini sağlamış ve çift partililik aldatmacası modern kitle partilerinin kurulmasını önlemiştir. Ancak Ulusal Cephe de, bazan söylendiği gibi, üç partönerli bir iki parti sistemidir; üçüncü partöner ise ittifakı ayakta tutan ordudur. Muhafazakâr partinin liberallerce tanınması askeri iktidara başvurulmasını önlemekte, ordu aslında muhafazakâr partinin zayıflığını dengeleyici bir unsur olmaktadır.

Nekahat dönemindeki Kolombiya böylece oligarşik siyasete geri döner, ama Ulusal Cephe aşırı titiz eşitçiliğiyle aslında bir tek parti sistemi gibidir. Eğer amaçlarından biri siyasal mobilizasyonu önlemek idiyse, bunda tümüyle başarılı olmuştur. Her seçimde seçime katılma oranı biraz daha düşmektedir. Bu davranış çoğu zaman oy kullanmanın reddedilmesi anlamını taşır ve rejimin meşruluğunu sarsma sonucu doğurur. Bu arada her iki partinin de sendikalardan üye toplaması, eylül 1977'deki genel grevin *(paro cívico)*[52] de kanıtladığı gibi, başka tür halk katılımı biçimlerinin ortaya çıkmasını engellememektedir. Ulusal Cephe'de somutlaşan düzen partisinin egemenliği gitgide artan bir otoritarizm biçimine bürünmektedir. Bunun nedeni yalnızca *violencia*'nın son çırpınışları değildir, bir başka neden de resmi koalisyonun siyasal alternatife izin veremez oluşudur. 1958'den bu yana sistemden çıkış, siyasal yaşamı modernleştirme, yığınların kamu yaşamına katılmasını sağlama yönündeki her girişime karşı, ordunun yardımı ya da suç ortaklığıyla, insafsızca mücadele edilmiştir. 1958'den beri «kamu düzeninin sağlanamadığı» gerekçesiyle, demokratik Kolombiya'da ülkenin tümünde ya da bir kısmında yürürlükte olan «sıkıyönetim»

gerçek anayasayı oluşturmaktadır. 1968'de bir ara Carlos Lleras tarafından kaldırılan, 1970'te yapılan ve sonuçlarına itiraz edilen seçimlerden sonra Pastrana tarafından yeniden getirilen, Lopez Michelsen tarafından uzatılan sıkıyönetim, 1978'den sonra Turbay Ayala döneminde daha da sertleşmiştir. Kolombiya, yirmi yıl süren Ulusal Cephe döneminin onbeş yılında, yürütmenin gücünü arturan ve kamu düzenini yeniden kurma bahanesiyle anayasal hak ve özgürlükleri rafa kaldırmasına olanak veren bir olağanüstü hal yönetimi yaşamıştır[53].

Bu «anayasal diktatörlük» yönetiminde, ordu, çift partili sistemin koruyucusu olarak temel ve belirleyici bir rol oynamıştır. Kooptasyon ve «dönüştürmecilik» yoluyla özümlenemedikleri durumlarda, siyasal alternatifleri tasfiye etme işi orduya düşmektedir. Oldukça basit olan sistemin özü, aynı 1949'da muhafazakârların liberallere yapmaya çalıştığı gibi, *outsider*'a (dışardakilere) her türlü yasal çıkış yolunu kapatmaktır. Şiddet yoluna itilen son iflah olmazlara karşı çare hep orduda aranmıştır. 1966'da gerilla mücadelesine başlayan ve aynı yıl Ulusal Kurtuluş Ordusu (ELN) saflarında savaşırken öldürülen, popüler bir siyasal hareket olan *Frente Unido*'nun kurucusu, papaz ve sosyolog Camilo Torres'in kaderi bu oldu. Birçok gözlemciye göre, 1970 seçimlerini kazanabilecekken bunlar Cephe adayı lehine düzenlenmiş olduğundan, orduda belirli bir yankı uyandıran bir seçim hilesine kurban giden General Rojas Pinilla'nın ANAPO'sunun da durumu aynıydı[54]. 1976'da ANAPO fiilen ortadan kalktı ve harekete sadık kalan son unsurlar 1974'te M 19 gerilla hareketini kurdular; bu gerilla hareketi o zamandan bu yana düzenlediği çarpıcı eylemler yüzünden ordunun sürekli takibine konu olmuştur[55].

Resmi şiddetin ve altmışlı yılların Castro'culuğundan arta kalan *violencia* kalıntılarının böylesine kullanılması siyasal kaynakları sınırlı olan rejim açısından son derece işlevselsdir. Ulusal Cephe belirli bir siyasal topluluğa ait olma ve onunla özdeşleşme yollarını tıkayarak, geleneksel sosyal denetim araçlarını zayıflatmıştır. Kentleşme bu erozyonu daha da arttırmıştır. Dolayısıyla sistem ancak alternatif olmadığı taktirde yaşayabilmektedir. Ama bu koşullarda ve bu nedenlerle, parti iktidarı karşısında askerlerin özerkliği de hukuken ve fiilen artmıştır. Olağanüstü hal rejimi orduya istediğini yapma olanağını sağlamış, ordu da yavaş yavaş kamu düzeni, dolayısıyla adalet alanında sivil iktidarın yetkilerine karışmaya başlamış, yani genel olarak sorumluluk alanlarını genişletmiştir. Esrar kaçakçılığına karşı mücadele amacıyla Guajira'nın askerileştirilmesi, kaçakçılığı önlemek amacıyla Boyacá'daki zümrüt madenlerinin

ordu tarafından işgali ve gümrükleri subayların yönetmesi ordu saflarında yalnız bir memnunlar grubu yaratmaya yaramadı. Bazıları, haklı olarak bu gelişmeleri bir suiistimal kaynağı olarak görmektedir. Basında yer verilen günlük olaylar bu tezi doğrulamaktadır[56]. Geriye, bu durumun kime yaradığının saptanması kalmaktadır. Bu durum bir suiistimal ve ahlâksal bozulma kaynağıdır, ama aynı zamanda zayıflamış sivil iktidarın her ne pahasına olursa olsun bir askeri desteğe gereksinim duyduğunun da kanıtıdır. Bu paha Turbay Ayala açısından, askerlerin ondan önceki başkandan boş yere istedikleri «güvenlik tüzüğü»nün çıkartılması olmuştur.

Adi nitelikte olsun siyasal nitelikte olsun, suçluluğa karşı mücadele etmeyi amaçlayan ve «güvenlik tüzüğü» adı verilen 1923 sayılı ve 6 Eylül 1978 tarihli kararname grev hakkını suç saymakta (madde 4), basın ve örgütlenme özgürlüğünü sınırlamakta (madde 13) ve kamu düzenini bozucu hareketlerin yargılanması işini askeri mahkemelere devretmektedir. Bu kararnamenin resmen ilanından beri, düzene karşı çıkanların ve kötü düşünceli aydınların keyfi bir biçimde tutuklanmaları artmıştır; askeri mahkemeler topraklarını isteyen Kızılderililere karşı bile kullanılmıştır[57] ve siyasal mahkûmlara yapılan işkenceler sözlerinden kuşku edilemeyecek yetkililer tarafından teşhir edilmiştir[58]. Askeri özerklik ve yetkilerin ordunun elinde toplanması olayı biraraya geldiğinde sivil iktidar kavramı giderek anlamını yitirmektedir. Eski başkan Vasquez Carrizosa'ya göre «Cumhurbaşkanlığı görevi tropikal bir havaya bürünmektedir»[59] ve yürütmenin gerçek başı savunma bakanı, General Luis Carlos Camacho Leyva'dır. Başkanın savunma bakanını ya da ordu başkomutanını görevden alabileceği devirler geride kalmışa benzemektedir, ama yine de tüm «Bordaberry'leşme»[60] kuşkularına karşın, rejim sivil niteliğini korumaktadır.

Bu her yere el atmış durumdaki ordu kamuoyunun bir bölümüne demokratik rejimin «batması»na karşı başvurulabilecek son kale olarak görünüyorsa da[61], askeri şefler iktidarı gaspetme adımını atmakta pek aceleci davranmamaktadırlar. İpin asılmışı tuttuğu gibi seçimle gelmiş başkanı tutan, destekleyen Kolombiya ordusu iktidarı almamaktadır; çünkü belki de hiç kimse böyle bir şeyi gerçekten arzulamamaktadır, öte yandan da böyle bir şey gerekli değildir. Askeri şefler komşu ülkelerdeki deneyler ışığında doğrudan doğruya hükümet etmenin tehlikelerini öğrenecek kadar durumdan haberdardırlar[62]. Kaldı ki, sıkıyönetim ve «güvenlik tüzüğü» askeri diktatörlüğün yasal görünümlü benzerleri değil midirler? Zaten askerlerin sivil hükümet biçimini, hükümetin re-

jimin askeri yöntemlerine saygı gösterdiği ölçüde benimsedikleri de söylenmektedir. Bu, işin özünü yansıtan bir kelime oyunudur.

Aslında Kolombiya siyasal sistemi basitleştirici ikilemlere indirgenemez. Görünürde ordu istediği kadar iktidara sahiptir. Kolombiya tipi askerileştirme kamu düzeni alanıyla sınırlıdır ve başka ülkelerde olduğu gibi, iktisadi alana taşmamaktadır. Gerillalara karşı mücadelede istediği gibi davranmakta serbest olan, mali ve örgütsel alanda benzersiz bir özerkliğe sahip bulunan askerler, devletin başka etkinlik alanlarının denetimleri altında olmamasını kabullenmekteler. Kolombiya devleti günümüzde her zamankinden daha çok üç partili bir devlet gibidir. Patron derneklerinin ta içine kadar sızdığı ve bunlara geniş yetkiler veren bu zayıf devlet, iktisadi sorumluluklarının önemli bir bölümünü özel kesime aktarmıştır[63]. Askerler kamu düzeni alanını istedikleri gibi «yönetmektedirler» ve geniş anlamda, yani dış ilişkileri de kapsayacak bir biçimde ulusal savunma ile ilgili kararlara müdahale etmektedirler. Nihayet partiler, devletin verdiği ganimetleri paylaşmakta, işleri ve arpalıkları en alâsından bir yanaşmacı politika geleneğine göre dağıtmaktadırlar. İktidarın böyle «kesimlere ayrılması» olayı belli bir denge sağlamaktadır, ama bu dengenin istikrarı kuşku götürür. Bununla birlikte, Kolombiya'nın durumunda yeni gibi görünen şey ne «kısıtlı demokrasi»dir (çünkü ülke böyle bir demokrasiden başkasını tanımamıştır) ne de «Polis tipi bir devlet»in[64] kurulması olasılığıdır; yeni olan şey Ulusal Cephe'nin sonucu olarak iki partili toplumsal denetimin aşınmasının getirdiği boşluğu dolduran bir tür «sınırlı askerileşme»dir.

Mayıs 1982'de, başkanlığa Muhafazakâr Parti'den gelme çok dinamik bir kişi olan M. Belisario Betancur'un seçilmesi, oyunun bu kurallarını kökünden değiştirdi. Seçmenlerin önüne «barış adamı» olarak çıkan yeni başkan kendinden öncekilere oranla cüretli yeniliklere girişmeye ve ülkeyi askeri etkilerden arındırmaya kararlı görünmektedir. Başkanlığa gelir gelmez, Betancur sıkıyönetime son verdi ve güvenlik tüzüğü'nü yürürlükten kaldırdı. Ayrıca gerillalar için koşulsuz bir af önerisi getirerek askerlerle polisleri bünyesinde topladığı söylenen gizli bir antiterörist örgüt hakkında (MAS) soruşturma açtırdı. Yeni başkanın dış politikası da kendinden öncekinin Amerikan yanlısı ve ürkek içe kapanmışlığıyla kararlı bir kopma sergilemektedir. Kolombiya'nın Orta Amerika'da barış planları önerme çabasındaki *Contadora* grubu içindeki etkin rolü, bölgedeki «ilerici ülkelerle» yakınlaşması, askerleri tedirgin etmekte. İlk kuvvet gösterisi ocak 1984'te, Kolombiya'nın diplomatik ve askeri yönelimlerine karşı çok eleştirel olan savunma baka-

nı General Landazbal ile cumhurbaşkanı arasında ortaya çıktı ve bakanın istifasını sağlayan başkanın yararına sonuçlandı. Yine de sivil iktidarın üstünlüğünün kesin olarak yeniden kurulduğunu söylemek yanlış olur.

Anayasal Düzenin Belirsizlikleri

Sosyo-politik çatışmaların keskinliği insanların yasalara uygun olarak bir arada yaşama kurallarını sarstığı sürece, Latin Amerika'da olsun başka ülkelerde olsun hiçbir devlet, askeri müdahalelere karşı güvenlikte sayılamaz. *A fortiori*, ele aldığımız «örnek demokrasiler»in yoğun bir biçimde askerileşmiş bir çevrede ve az gelişmiş ülkeleri ciddi biçimde etkileyen bir dünya bunalımının yarattığı kasırganın ortasında, nasıl olup da ayakta kalabildikleri sorusu gündeme getirilebilir. Gerçekte, komşu ülkelerdeki militarizm, belki de son zamanlardaki icraatları pek parlak olmadığı için, caydırıcı bir rol oynamaktadır. Özellikle, sivillerin ve askerlerin kuvvete dayanan çözümlerin zaafları ve tehlikelerinden haberdar gibi göründükleri Kolombiya'da, böyle bir durum sözkonusudur.

Yine Kolombiya örneğine bakarak, sivil siyasetçilerin askerlere çıkarttıkları davetiyelerle 1978'den sonra askerlerin yürütmeye tabi kalmalarına yöneltilen aşırı övgülerin, sağlıksız bir kurumsal durum sergilediğini söyleyebiliriz. 1975'ten bu yana toplumsal mücadelelerin yükselişi, ulusal ya da yerel düzeyde «sivil haklar için» yürütülen genel grevlerin uyandırdığı muazzam etki, *bogotazo* hayaletinin çevrede dolaşması[65] rejimin dayanıksız olduğunu göstermiştir. Parti sisteminin bunalımı sendikalara da yansımıştır. Liberal ve muhafazakâr sendika konfederasyonlarının zayıflaması, henüz atomlaşmış bir durumda bulunan solun ağırlığını artırmıştır[66]. Ancak solun parçalanmışlığı ve disiplinsizliği çatışmaların çoğalmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla hükümet «sanayi gerillası»nı mahkûm edici sözler etmekte, böylece askerlerin yetkilerinin dışına çıkmaları için yeni bahaneler yaratmaktadır.

Kökenleri çoğu kez itiraf edilemeyecek yerlere dayanan ve hemen her zaman «her yana kol salmış gizli ekonomi»yle[67] ilişkisi bulunan bir yeni zenginler sınıfının ortaya çıkışı da demokrasinin ahlaki boyutlarından söz etmeye pek olanak bırakmamaktadır. Bankaların «özel» gişelerinde aklanan «koka dolarlar» gem vurulamaz bir spekülasyon ve onur kırıcı bir suistimal ortamını beslemektedir. Geleneksel Kolombiya burjuvazisi iktidarını ve statüsünü sarsan bu karanlık faaliyetlerden kaygı duymaktadır. Genelleşmiş toplumsal güvensizliğe bir de kaçakçılık ve kaçakçılar eklenmektedir. Bu ik-

tisadi ve toplumsal kokuşmanın istikrar bozucu etkisi aşikârdır. Korkuya kapılan yeni ya da eski mülk sahipleri üniformalı bir kurtarıcının kollarına atılmaya hazır mıdırlar? Herhalükârda, askerler kendi rolleri üzerinde hüzünlü bir düşünceye dalmışlardır. Bazıları açıkça, Kolombiya toplumu hakkındaki eleştirel yaklaşımını paylaştıkları bir düşmana (gerilla hareketi) karşı savaştıklarını belirtmektedirler[68]. Yurttaşlarının çoğunluğunun boğuştukları toplumsal sorunları ve sefaleti yerinde gördüklerinden, salt kuvvet yoluyla yıkıcı faaliyetlerin üstesinden gelinemeyeceğini kabul etmekte ve sistemin asgari bir toplumsal adaleti gerçekleştirmedeki yeteneksizliğini kan ve ateşle giderme gibi sevimsiz bir görevi kendilerine veren devlete ateş püskürmektedirler. Bu askeri reformculuk partilere bırakılmış alana da karışmaktadır: Seçimlere bulaşan «müşteri» politikası ve bunun demokratik usuller ve devletin kapasitesi üzerinde yarattığı sonuçlar eleştiri konusu edilmektedir. İdeolojik yelpazenin öteki ucunda da, son zamanlarda askerler tarafından yazılan yazıların yanısıra anti-komünist mücadele amacıyla ekim 1979'da XXIII. Amerikalı başkomutanlar konferansının Bogota'da düzenlenmesi ve yıkıcı faaliyetlere karşı kıta çapında geliştirilen bir plana Kolombiya'nın da etkin biçimde katılmasının kanıtladığı gibi, anti-komünist haçlı seferi anlayışı da epey mesafe katetmiştir[69]. Tarihin paradoksu: Kore savaşına katılarak bir Doğu/Batı çatışmasında «düzenli olarak» savaşan, *violencia*'dan beri tümüyle ulusal ve başlangıçta dışa dönük bir hedefi olmayan bir mücadelede «düzensiz» savaşı[70] uygulayan Kolombiya ordusu, bir anlamda gecikmiş olarak soğuk savaşa girmekte, komşu ülkelerin bu dar ideolojik halkadan kurtuldukları bir sırada «ulusal güvenlik» tezinin indirgeyici ve mesiyanik seraplarını keşfetmektedir. Herhalükârda, çapraz ateş altında kalan sivil alan gitgide daralma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Kolombiya ordusu acaba daha ne kadar zaman birkaç yıldır Kolombiyalı yöneticilerin hoşnutlukla tekrarladıkları gibi, «bütün kıtaya örnek» olmaya devam edecektir?

Kuşkusuz Venezuela, And bölgesindeki komşusuna göre sessiz bir ada gibi gözükmektedir. Ama gelecekle ilgili senaryolar hazırladığımıza göre, - tek olanaklı senaryolar olmadıklarının bilincinde olsak da - Venezuela'da da sivil düzeni sarsabilecek sarsıntıları dikkate almamız gerekir. Üstelik bu mutlu ve müreffeh ada çetin sorunlarla karşı karşıyadır. Siyasal alanda, eski komünistler ve eski gerillalar tarafından kurulan yeni bir üçüncü parti, *Movimento al socialismo*'nun ortaya çıkışı COPEI/AD arasındaki ikili oyunu, AD'nin zararına olmak üzere bozmuştur. Bazıları MAS'nun, reformcu ya da devrimci bir yönde politize etmek amacıyla, orduya sızmasının,

siyasal iktidarla ordu arasındaki ilişkiler sistemini - altüst edemese bile - değiştirebileceğini düşünmektedirler[71]. Solun 1960'ta olduğu gibi, askeri bir taban bulma yönündeki çabalarının pek başarılı olmadığı doğrudur. Ama 1958'in kurucu babaları ve Punto Fijo paktını imzalayanlar kuşağının yerini başka bir kuşağın alması, askerlerle ilişkiler konusundaki temel oyun kurallarının unutulmasına yol açabilir. Bu da, fiyatlardaki ya da satışlardaki büyük bir düşüş sonucu petrol nimetinin suyunu çekmesi halinde, siyasal bakımdan zor bir durum yaratacaktır. Şimdiden hesapsız harcamalar, firavunvari sanayi tasarıları, aşırı boyutlara varan kısa vadeli borçlanma, hızlı bir enflasyona, büyümenin durmasına[72] ve yükselen eğrilere alışmış ülke halkında kuşku uyanmasına neden olmuştur. Daha az zengin başka ülkelerde küçük bir çalkantı gibi görülecek bir durum, bir bolluk demokrasisini derinden sarsabilir.

Sarsılmaz Meksiko «demokrasisi»ni istikrarsız duruma getirebilecek olan, yalnızca son yıllarda petrolden kaynaklanan refah değildir. Rejimin meşruluğunun aşınması en azından 1968'deki Tlatelolco katliamlarına dayanır[73]. O zamandan beri, «şiddete dayanmayan» pasifleştirme biçimleri artık yetmemektedir. Sınıflı bir toplumda, «devrimci» belâgat ve yığın örgütlerinin devletçe denetim altında tutulması gibi araçlar etkinliğini yitirmektedir. Popülist oybirlikçiliğin yerini çoğu kez açık şiddet almıştır. 1977'de Meksika halkı arasında yapılan bir kamuoyu yoklaması sırasında görüşülenlerin % 67'sinden çoğu siyasal yaşama hiçbir biçimde katılmadıklarını itiraf ediyorlardı[74]. Seçimler düzeyinde bu durum, 1961'den 1976'ya seçimlere katılmama oranının % 40 dolaylarına yükselmesinde dilegelmiştir[75]. Siyasal sistemin desteklerini yitirme yönündeki bu eğilimine karşı, Luis Echeverria'nın başkanlık döneminde «devrimci» ideolojiye, daha sonra halefi Lopez Portillo'nun başkanlık döneminde bir seçim reformuna başvurulmuştur. Muhalefet partilerini yasallaştırma ve PRİ'nin başat konumunu sarsmaksızın parlamentoya girmelerini sağlama amacı güden bu reform, solu zayıflatma konusunda etkili olduysa da, ne kişilerin yurttaşlık görevleri karşısındaki aldırmazlıklarını, ne de PRİ'nin çökmesini engelleyebildi. Yeni yasa çerçevesinde yapılan ilk seçimlerde, 1979'da, oy kullanmama oranı % 50'yi geçti: Gerçekten de ilk kez oy kullananların sayısı, kullanmayanlarınkinden az olmuştur[67]. Kuşkusuz, temmuz 1982'deki başkanlık seçimlerinde, birkaç onyıldır sürekli artan oy kullanmama oranı % 25'e düşmüştür. Ama PRİ, 1979'da oyların % 69,8'ini almışken milletvekili seçimlerinde ancak % 65,5'ini toplayabilmiş; buna karşılık Millî Hareket Partisi (liberal sağ) % 16'nın üzerinde oy topla-

yarak, kaygılı ve hoşnutsuz orta sınıflar üzerindeki etkisini artırmıştır.

Sözü geçen koşullarda petrol zenginliği, bu «tek parti demokrasisi»nin istikrarı üzerinde beklenmedik bir etki yaratabilir. Gitgide daha hareketli, kentleşmiş ve yığınsallaşmış bir toplumda, petrol zenginliğinin son yirmi yılın «istikrarlı gelişmesi»nin pek bir şey vermediği bütün bu «devrim yoksulları»nın[77], unutulmuş halkın beklenti düzeyini yükselteceği kuşku götürmez. Kamu kesiminin ve özel kesimin gösterişinin ve başdöndürücü iktisadi patlama atmosferinin dürtüklediği bu toplumsal katmanlar, beklentilerinin hemen yanıtlanmasına gereksinirler. Hiçbir iktidar değişikliği olanağının olmayışı, sistemi, bunların baskısını gevşetmede kullanabileceği bir kaynaktan yoksun bırakmaktadır. Başkanın tavırlarındaki değişmeler ise gerçek bir iki partili sistemin getirebileceği yatıştırıcı psikolojik etkiye sahip değildir. 1981 sonundan itibaren uluslararası petrol piyasasındaki elverişsiz durumu bir yana bıraksak bile, her ne kadar sağlam temellere oturtulmuşsa ve gelişen bir petrol üretimi siyasal bakımdan yararlı bir toplumsal bölüşümü olanaklı kılabilirse de, Meksika çıkartım sanayiinin bugünkü evresinde böyle bir şey söz konusu değildir. Aksine, hidrokarbürlerin işletilmesi için yapılan donatım ve altyapı yatırımlarının yükü petroldeki dinamizmin baskıya boğulan imalat sanayiinde darboğazlar yaratmış, tarımdaki bunalımın derinleşmesine yol açmış ve şimdiye kadar görülmemiş bir enflasyon düzeyine ulaşılmasına neden olmuştur. 1982'de patlak veren mali bunalımın vahimliği ve temmuz 1982'de seçilen yeni başkan Miguel de la Madrid'in uyguladığı istikrar önlemlerinin sosyal maliyeti, yoksullukla azgelişmişliğin yol açtığı gerilimleri büsbütün artırmaktadır.

Öte yandan, bölgesel konjonktür de pek elverişli değildir. Bir yandan Washington'la iyi ilişkileri sürdürüp, öte yandan halkların kurtuluşu ve kendi kaderlerini tayin hakkı adına ilerici davaları savunan Meksika'nın muğlak dış siyaseti de, bilindiği gibi, «devrimci» ideolojinin ihmal edilmeyecek bir kaynağını oluşturmaktadır. Orta Amerika'daki durumun kötüleşmesi, Washington'un Nikaragua'daki Sandinist rejime, Salvador ve Guatemala'daki gerilla hareketlerine kararlı bir biçimde karşı çıkması, hattâ muhtemel Sovyet nüfuzunu «önlemek» amacıyla ABD'nin, dünyanın bu bölgesine dolaysız ya da dolaylı bir biçimde müdahale etmesi Meksika'yı acı seçimler yapmaya zorlayabilir. Düşünüldüğü gibi Meksika ile Birleşik Amerika'nın Orta Amerika'daki siyasal hedefleri aynı ise ve Meksika yanı başında marksist - leninist rejimlerin çoğalmasına kayıtsız kalamıyorsa, daha ne kadar zaman otoriter ve kapitalist

yönde bir içsel gelişme ile ideolojik hasımlarıyla flörte dayanan bir dış siyaset arasındaki çelişkiye katlanabilecektir? Ülkenin güney sınırındaki durum nedeniyle Meksika ordusu silahlanmaktadır, öte yandan yüksek rütbelere adam devşirme biçimi de en yüksek mevkilere okullu askerlerin gelmesiyle değişmiş, böylece ordunun özerkleşme olanakları artmıştır. Meksika'nın, elinde önemli kozlar olmasına karşın, günümüzde ve yarın başetmek zorunda olduğu tehlikeler bunlardır.

Kosta Rika da günümüzde az ya da çok gizli belli bir yeniden askerileşme süreci yaşamaktadır[78], öte yandan gitgide daha fazla sayıda Kosta Rikalı, Sandinist Nikaragua'nın devrimci gelişiminden ve kuzey komşularındaki Küba mevcudiyetinden dolayı korkuya kapılarak, yeniden bir ordu kurmayı düşünmektedir. Orta Amerika'daki durumun Kosta Rika'ya da bulaşması tehlikesinden ve domino oyunundan korkanlar genel olarak, güvenlik güçlerinin birleştirilmesi, kamu güvenliğiyle ilgili bazı birliklerin askerileştirilmesi, kadro yetiştirmek için bir Polis Okulu'nun kurulması gibi bazı yeni olaylara sevinmektedirler. Ama barışçı belâgatın artık kimseyi yatıştıramamasının nedeni yalnızca ülkenin savaş alanının yakınında bulunması değildir. *Welfare State* (Refah devleti) iflas halindedir. Sözkonusu olan yalnızca, petrol faturası ve kahve fiyatlarındaki dalgalanmadan kaynaklanan olumsuz konjonktür değildir. Bunun dışında, gitgide daha çok raslanan ve sertleşen çalışma yaşamındaki çatışmalar mülk sahipleri arasında kaygı verici bir Nikaragua aleyhtarı ve anti-komünist histeriye yol açmaktadır. Aşırı sağ gruplar gelişmekte ve kendilerini sert bir biçimde göstermektedirler, öte yandan aşırı soldan gelen suikastler ülkeyi titretmektedir. Kosta Rika, Uruguay tipi bir çarkın içine mi girmiştir, «Orta Amerika'nın İsviçre'si»nin kaderi «Güney Amerika'nın İsviçre'si»nin kaderine mi benzeyecektir?

Sivil Üstünlüğü, Araçları ve Yolları

Örnek demokrasilerimizin evrimini gelecek için tahminlerde de bulunarak izlemek istememizin nedeni, ne başkalarından önce haklı çıkma zevkini tatma istediğidir - bu konuda haksız olmayı umut ederiz- ne de değiştirilemez ve hemen geçerliğini yitiren sınıflandırmalar yapma kuşkusunu üzerimize çekmemek arzusudur. Yazarın kendi kendisini övmesinin burada yeri yoktur. Yalnızca durumların kesin bir biçim almadığını, çeşitli gelişmelerin olabileceğini ve siyaset konusunda ak ile karanın olmadığını, sonsuz derecelendirmelerin bulunabileceğini göstermek istedik. Sivil devletlerin olanaklı bunalımları üzerine bu mülâhazalar Latin Amerika

kültürel alanı açısından görece uzun bir dönem boyunca, askerlerin sivil iktidara tabi olmasını sağlayan araçların çeşitliliğini bizden saklamamalıdır. Bu sivil egemenliğini sağlayan çeşitli mekanizmalar üzerine kısa bir sentez yapmak belki de yararsız bir iş olmaz.

Gerekli olmadığı, hatta sistemin dengesi ve yeniden -üretimi açısından aykırı işlevsel gözüktüğü için sürekli bir ordunun yokluğu kuşkusuz uç bir durumdur. Bir başka durum militarist bir iktidar gasbının işlevsel sivil karşılıklarının varlığı olacaktır: Bu, bir sıkıyönetim hali ya da askeri olmayan bir otoritarizm olabilir. Bu durumda, ordunun siyasal müdahalesi gereksiz olacaktır, çünkü ordu rejimin konsensüsçü olmayan bir biçimde varlığını sürdürmesi için yararlı, sınırlı bir baskı alanına sahiptir, ya da bu tür işlevlerin yerine getirilmesinde ordunun yerini doğrudan doğruya askeri olmayan araçlar (polis, partiler, devlete bağlı yığın örgütleri, tek ideoloji, vb.) tutmaktadır. Saf haliyle ne Kolombiya ve Meksika'da, ne de tam anlamıyla Kosta Rika'da raslanan bu iki ideal tipin dışında, askeriyenin sınırlı iktidarının ya da militarist bir müdahalenin yokluğunun birçok nedeni vardır. Bunlar hem askeri kökenli nedenler, hem de sosyo-politik ya da iktisadi nitelikte nedenlerdir. Bu iki ayrı neden dizisinin raslaşması genellikle zorunludur. Ordular açısından, yerleşmiş bir fikrin aksine, profesyonelleşmenin zayıflığı ve gecikmesi sivil üstünlüğüne katkıda bulunmaktadır. XIX. yüzyılda bir istikrarsızlık kaynağı olan, siyasal ve askeri rollerin kaynaşması ve birbirine karışması olgusu XX. yüzyılda, orduların denetlenmesini sağlayan bir araç gibi gözükmektedir.

Parti sisteminin gücü ve tutarlılığı da belirleyici bir rol oynar gibi görünmektedir. Çünkü Kolombiya'da olduğu gibi, derinlemesine kök salmış parti sistemi bazan sivil toplumla özdeşleşmektedir, bazan da Meksika'da olduğu gibi, tarihsel bakımdan meşru bir tekel durumunda, parti sistemi devletle çakışmaktadır. Meksika örneğinde, yukardan gerçekleştirilen yığınsal mobilizasyon, tabi dolayısıyla da *statu quo* için tehlikeli katmanların yönlendirilmesini sağlamaktadır; Kolombiya örneğinde ise, klasik yanaşmacı politika çerçevesindeki mobilizasyonun benzer bir mobilizasyonu engelleyici etkisi vardır.

Toplumsal konuların fazla önemli olmaması ve mevcut hükümete karşı orduya başvurulmamasını kabul eden pakt, demokrasinin, toplumsal işbirliği yönünde zımni ya da açık bir uzlaşma ve anlaşma olarak tanımlanmasına uygun düşmektedir. Bir başka deyiş-

le, muhalefetin kurumsal sistem içinde yer aldığı, siyasal ve sendikal sol güçlerin zayıf olduğu, halk katılımının dolayımlandığı ya da yönlendirildiği yahut da sistemin kenarında tutulduğu bir siyasal rejimin askerileştirmeye karşı direnebilmede biraz daha fazla şansı vardır. Bununla birlikte, askeri dalgaya karşı reçete yoktur; yalnızca alçak gönüllülükle tarihin verdiği dersler hatırlatılabilir. Gerisi hikâyedir.

YEDİNCİ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 1917'den 1919'a kadar General Frederico Tinoco'nun diktatörlüğü; Bkz. Salazar Mora (Orlando), **Le Systéme politique au Costa Rica** (1889-1919), doktora tezi, Paris III teksir, ss. 298-301.

Kosta Rika'da ordu sorunu konusunda Urcuyo Fornier'nin (Constantino) çalışmalarına, özellikle de tezine gönderme yapıyoruz: **Les Forces de sécurité puplique et la Politique au Costa Rica** (1960-1978), Paris V teksir, 432 s.

2 Bkz. Vega Carballo (José Luis), **Costa Rica. Una interpretacion sociopolitica de su desarrollo reciente**, San José, 1977, s. 10, ve José Figueres ile yapılan söyleşi, Pena (Alfredo), **Democracia y Golpe militar. Entrevista a Juan Bosch...**, Caracas, 1979, s. 43, içinde.

3 José Figueres'in muhafız birliğiyle arasında kişisel ve babacan bir ilişki vardı. Figueres ölenlerin cenaze törenlerine katılır, ailelerine yardım ederdi. Bkz. Urcuyo Fournier (Constantino), **Les raisons, Fonctions et les Limites de l'abolition de l'armée au Costa Rica**, San José, 1979 (el yazması), s. 5.

4 29 Nisan 1981'de San José'de yazarla yapılan görüşme.

5 Rodolfo Cerdas'ın çözümlemesine göre. Bkz. **La Crisis de la democracia liberal en Costa Rica**, San José (Kosta Rika), 1976, s. 76.

6 Vega Carballo (José Luis), **op. cit.**, s. 16.

7 Yakınlarda bir Kosta Rikalı milletvekili yazara şunları söylüyordu: «Kosta Rika halkı demokratik kurumlara çok bağlıdır. İki köylü arasında bir toprak sınırı anlaşmazlığı olduğunda komşu ülkelerde olduğu gibi birbirlerine ateş etmez, mahkemeye giderler.»

8 Polislerin rotasyonu ve mesleki istikrarsızlık hakkında bkz. Urcuyo Fournier (C.), **Les Raisons et les Limites...**, **op. cit.**, s. 9.

9 Bkz. Stone (Samuel), «Las convulsiones del istmo centroamericano; raices de un conflicto entre élites», **Estudios CIAPA** (San José), no. 1, 1979, ss. 23-24.

10 Cline (William), Delgado (Enrique) et al., **Economic Integration in Central America**, Washington D.C., 1978, s. 68.

11 Vega Carballo (Josè Luis), **Costa Rica...**, **op. cit.**, s. 12 ve passim.

12 Burgraff (Winfield J.)'e göre: **The Venezuelan Armed Forces in Politics** (1935-1959), Columbia (Miss.), 1972, s. 13.

13 Villegas (Silvo), **La Politique extérieure de Juan Vicente Gomez**, doktora tezi, Paris III Üniversitesi, 1980, c. 1, s. 277; Rangel (Domingo Alberto), **Los Andinos en poder. Balance de una hegemonia (1899-1945)**, Karacas, 1964, s. 169. Ayrıca bkz. Gilmore (Robert L.), **Caudillism and Militarism in Venezuela** (1810-1910), Athens (Ohio), 1964.

14 Bkz. Levine (Daniel H.), «Venezuela since 1958: the Consolidation of Democratic Politics», Linz (Juan) ve Stepan (Alfred), **The Breakdown of Democratic Regimes**, Baltimore, 1978 içinde; s. 96 ve Burgraff (W.J.), **op. cit.**, s. 84.

15 Burgraff (W.J.), **ibid.**, s. 113.

16 Njaim (Humberto), Combellas (Ricardo), Josko (Eva), Stambouli (Andréas), **El sistema politico venezolano**, Karakas, 1975, s. 12.

17 AD, COPEİ, URD koalisyon paktı üzerine bak. Bigler (Gene E.), **«The Armed Forces and Patterns of Civil-Military Relations»**, Martz (John) ve Myers (D.), **Venezuela: The Democratic Experience**, New York 1977, içinde, ss. 119-127.

18 Şu kadarını hatırlatalım: Petrol rantı toplumsal güç olarak büyük tarımsal burjuvazinin tasfiye olmasına değilse bile, en azından zayıflamasına ve sanayileşmenin gecikmesine katkıda bulunmuştur. Bu da temsili sistemin kök salmasını kuşkusuz kolaylaştırmıştır.

19 Njaim (Humberto) ve d., **El Sistema...**, **op. cit.**, ss. 41-56.

20 Betancourt 24 Haziran 1960'da askeri muhafızlarının şefinin ölümüne yol açan bir suikaste uğramıştı. Tutuklanan suikastçilerin ifadeleri Dominik Cumhuriyeti diktatörü Rafael Leonidas Trujillo'nun olaydaki dolaysız katılımını açığa çıkarmaktaydı. Bkz. Betancourt (Romulo), **Tres Anos de gobierno democrático, Karakas**, 1962, s. II, s. 318.

21 Bkz. **US Army Area Handbook for Venezuela**, Washington D.C., 1965, bölüm XXVIII, ss. 545-547.

22 Bkz. Betancourt (Romulo), «Palabras de optimismo y conciliacion al comenzar 1961», in **Tres Anos de gobierno**, op. cit., c. I, s. 413 ve ayrıca **«Quatriéme message presidentiel»**, **ibid.**, II, ss. 320-321.

23 **İbid.**, c. I, ss. 390 ve 414.

24 Pena (Alfredo), **Conversaciones con Carlos Andrés Perez**, Karakas, 1979, c. II, s. 122.

25 **ibid.**, s. 122.

26 **İbid.**, s. 123.

27 Gonzales Casanova (Pablo)'nun formülüne göre, bkz. «El partido del Estado, cincuenta anos del PRI», **Nexos** (Meksiko), Nisan-Mayıs 1979.

28 Bkz. Margiotta (Franklin D.), «Civilian Control and the Mexican Military: Changing Patterns of Political Influence», Welsh (Cl.), **Civilian Control of the Military. Theory and Cases from Developing Countries**, Albany (N.Y.), 1976, s. 233 içinde.

29 Bkz. Boils (Guillermo), **Los Militares y la Politica en Mexico (1915-1974)**, Meksiko, 1975, s. 54.

30 Başkalarının yanı sıra Mayer (Jean)'ın tezi de budur: **La Révolution mexicaine (1910-1940)**, Paris, 1973, passim ve ss. 305-307.

31 Lozoya (Jorge Alberto), **El ejército mexicano (1911-1965)**, Meksiko, 1971, s. 65.

32 Silahlı kuvvetleri takriben 70.000 kişiden oluşan Meksika, 1950'den bu yana ulusal bütçenin % 10'undan azını savunmaya ayırmaktadır. Bkz. Loftus (Joseph), **Latin American Defense Expenditure (1938-1965)**, Santa Monica, Ocak 1968, ss. 11-36.

33 Kıtanın ikinci kalabalık ülkesi olan Meksika, silahlı kuvvetlerinin sayısı bakımından dördüncü sırada gelir: Brezilya (200.000 kişi), Küba (120.000), Arjantin (150.000)'in epeyce gerisindedir.

34 **Novadades** (Meksiko), 6 Mayıs 1967.

35 Bkz. Margiotta (F.D.), **Civilian Control...**, **op. cit.**, s. 234.

36 **İbid.**, s. 236 ve 237.

37 Bkz. Boils (G.), **op cit.**, ss. 112-113 ve Margiotta (F.D.), **op. cit.**, ss. 225-226.

38 Wilde (Alexander W.), «Conversation among Gentlemen. Oligarchical Democracy in Colombia», Linz (Juan), Stepan (Alfred), **The Breakdown of Democracy**, Baltimore, 1979, içinde, s. 28.

39 Gilhodes (Pierre), «Les élections colombiennes de 1978», **Problèmes d'Amérique latine**, (Paris), no. III, Temmuz 1979, ss. 63-88.

40 1922'de Kolombiya kara ordusu yalnızca 1.500 asker ve 139 subaydan oluşuyordu. 1945'te üç kuvvet ancak 10.000 kişiye ulaşabiliyordu. Bkz. Helguera (J. Leon); «The Changing Role of the Military in Colombia», **Journal of Inter-American Studies**, Temmuz 1961, ss. 351-357 ve Maulin (Richard), **Soldiers, Guerillas and Politics in Colombia**, Lexington (Mass.), 1973, ss. 6-56.

41 Leal Buitrago (Francisco), «Politica e entervencion militar en Colombia», **Revista mexicana de sociologia**, XXXIII, 3, Mayıs-Haziran 1970, ss. 501-502.

42 Bkz. «Los sueldos militares», **La Republica** (Bogotá), 19 Kasım 1980.

43 **Violencia** üzerine çok sayıda çalışma vardır. En klasik yapıt Guzmán (Germán) ve diğ., **La Violencia en Colombia**'dır, Bogotá, 2 cilt, 1962 ve 1964. Yorumlayıcı bir sentez için bkz. Gilhodes (Pierre), «La violence en Colombie, banditisme et guerre social», **Cahiers du monde hispanique et luso-bresilien-Caravelle** (Toulouse), no. 26, 1976, ss. 69-81.

44 Gabriel Garcia Marquez'in de katıldığı **Firmes** hareketinin önderleri, her ikisi de, büyük liberal gazetede **El Tiempo** ile ilişkili liberal oligarşiden ailelerden gelme Enrique Santos Calderon'la Daniel Semper Pizano'ydu.

45 Alexander Wilde'nin yukarıda anılan zeki makalesinin başlığına göre.

46 Gilhodes (Pierre), **Politique et Violence. La questlon agraire en Colombie**, Paris, 1974, s. 503.

47 Alexander Wilde'e göre 1946'da % 60-70'lik bir oranla gerçek bir «katılma patlaması» gerçekleşti (**op. cit.**, s. 41).

48 Bkz. Gilhodes (P.), **Politique et Violence, op. cit.**, ve Oquist (Paul), **Violencia, Conflicto y Politica en Colombia**, Bogotá, 1978, ss. 277-290.

49 Costa Pinto (L.A.)'nın yorumuna göre, «Classe, Partido, poder: el caso colombiano», **Aportes** (Paris), Ekim 1971, s. 100.

50 Bkz. Wilde (Alexander), **op cit.**, s. 62 ve Oquist (Faul), **op. cit.**, ss. 327-332.

51 «Hablan los generales Gabriel Paris y Deogracias Fonseca», **El Espectador** (Bogotá), 18 Aralık 1979.

52 Bkz. Carillo Bedoya (Jaime), **Los Paros civicos en Colombia**, Bogotá, 1981, s. 144.

53 Bkz. Gallon Girardo (Gustavo), **Quince Anos de estado de sitio en Colombia (1958-1978)**, Bogotá, 1979.

54 Nisan 1970'te seçimde hile yapıldığı haberi Bogota yakınındaki iki taburun ayaklanmasına yol açtı, ama ordu bu ayaklanmanın peşinden gitmedi ve Rojas da komplocuların tutuklanmasına engel olmadı. Bkz. Fenoy (Gérard), «L'armée en Colombie», **Cahiers du monde hispanique et luso-bresilien-Caravelle** (Toulouse), 26, 1979, s. 102.

55 **Movimiento 19 de abril** marksist hele hiç leninist olmadığı için, aksine ulusal bir siyasal gelenek içinde yer aldığı ve «1970'te oligarşi tarafından düzenlenen seçim hilesinden sonra **anapista** yığınlarının tepkisine dayandığı» (bildiri, Mayıs 1981) için, sistem açısından çok daha tehlikelidir. Bu örgütü dünyaya tanıtan olayın, Şubat 1980'de Dominik elçiliğinin bir M 19 komandosu tarafından basılması ve orada çok sayıda diplomatın rehin olarak tutulması olduğunu hatırlatalım.

56 Yüksek tirajlı basından tesadüfi bir biçimde seçilmiş birkaç başlığı verelim: «Nuevo consejo de guerra por coca en el Gloria» (*) (Gloria, donanmanın bayrak gemisinin adıdır), **El Tiempo**, 7 Mart 1978; «A consejo de guarra cuatra cabos por Yerba» (**), **El Tiempo**, 8 Nisan 1978; «Ocho militares detenidos por llevar marihuana» (***), **El Colombian** (Medellin), 21 Eylül 1980; «Consejo de guerra a militares vinculados con tréfico de drogas» (****), **El Tiempo**, 21 Eylül 1980; «No hay militares vinculados al narcetrafico; Min. Defanse (*****), 1 Kasım 1980.

57 «Convocaron consejos de guerra para juzgar a indigenas del Cauca», **El Especdator**, 17 Ocak 1980.

58 İşkenceler yalnızca Amnesty International ya da AIDA tarafından değil, aynı zamanda Alfredo Vásquez Carrisoza ya da Dia Callejas gibi muhafazakâr ve liberal **establishment**'tan kişilerin de katıldığı bir insan hakları forumunda teşhir edilmiştir.

(*) Gloria'da kokain için yeni savaş konseyi.
(**) Savaş konseyine yerba (ot, mariuana) için dört şef atandı.
(***) Marihuana taşımaktan sekiz subay gözaltında.
(****) Uyuşturucu kaçakçılığı ile ilgili subaylara karşı savaş konseyi.
(*****) Savunma Bakanlığı: Uyuşturucu kaçakçılığı yapan subay yok!

59 «República tropical», **El Espectador**, 16 Aralık 1979.

60 Uruguay'daki Temmuz 1973 «uzatmalı» hükümet darbesi modeline gönderme yapılmakta: Bu darbeden sonra askerler seçimle gelmiş sivil Başkan Bordaberry'yi görevinde tutmuş, ama gerçek iktidarı elinden almışlardır (bkz. bundan sonraki bölüm).

61 Dominik elçiliği olayı sırasında **El Espectador** kurumları kurtarmak için iktidarın askerileştirilmesini talep eden birçok okur mektubu almış ve yayımlamıştır (**El Espectador**, 29 Mart 1980). **El Siglo** (muhafazakâr), askeri erdemlere aşırı övgü düzmeyi işi haline getirmiştir. 1 Haziran 1979 tarihli sayısında şunlar yazılıydı: «İçi geçmiş, gerilemeye alışmış, davranış biçimlerinin bozulduğu bir ülkede askerlerin sert, atak, mağrur varlığı hem hayranlık hem de nefret uyandıran alışılmamış bir olaydır (...).»

62 Bu noktada kara kuvvetleri komutanı Fernando Landazábal Reyes'in 1979'da yayımlanan kitabındaki itiraflarına bakınız: **La Subversion y el Conflicto social**, Bogotá 1980, ss. 112-113.

63 Hemen hemen bir hükümet organı olan, büyük ölçüde özerk Kahve Üreticileri Federasyonu'nun işleyişinin de kanıtladığı gibi.

64 Rojas H. Fernando'nun düşündüğü gibi: **El Estado en los ochenta, un régimen policivo?**, Bogotá, 1978.

65 Bkz. Pecaut (Daniel), «La Colombie de 1974-1979, du mandat clair à la crise morale», **Problèmes d'Amerique latine**, III, s. 46-47, ve Carillo Bedoya (Jaim), **Los Paros civicos, op. cit., passim.**

66 CTC liberal, UTC muhafazakârdır. Aşırı sol, bağımsız sendikalarda (öğretmenler, petrol işçileri) güçlüdür; komünist CSTC geleneksel partilerin sendikaları zararına güçlenmiştir. Bkz. Pecaut (Daniel), **ibid.**, ss. 42-45.

67 Charentenay (Pierre de), «Bourgeoisie nouvelle en Colombie», **Amérique latine** (Paris), no. 5, ilkbahar 1981, s. 50.

68 En azından **Alternativa**'nın Aralık 1979 sayısında General Matallana ve General Puyana ile yapılan röportajlar bu yönde tanıklık yapmaktadır (bkz. **El Espectador**, 18 Şubat 1979). General Valencia Tovar da onların bakış açısını paylaşmaktadır: «El pensamiento militar» (**El Tiempo**, 22 Şubat 1979). Aynı zamanda bkz. «La desilusion de los generales», Fernando Cepeda Ulloa, **El Tiempo**, 23 Mart 1979.

69 «Se extiende la subversion communista», dice el General Forero en Conferecia de Comandantes da América», **El Espectador**, 31 Ekim 1979. Ağustos 1979'da General Landazábal Reves'in genelkurmay başkanlığına atanması aynı yönde bir harekettir. General Landazábal yıkıcı faaliyetler üzerine birçok yapıtın yazarıdır: **Estrategia de la subversion y su desarollo en América latina, Politica y tactica de la guerra revolucionaria, Guia de asuntos civiles para mantenimiento del orden publico**, vb.

70 Bkz. Leal Buitrago (Francisco), «Politica e intervencion...», **op, cit.** ss. 509-510.

71 Bigler (Gene E.), «The Armed Forces...», **op. cit.**, s. 128.

72 Bkz. «Doubts Plague Big Oil Producer», **Financial Times Survey**, 8 Haziran 1981, ve «Venezuela Groving Paings», **Newsweek**, 22 Haziran 1981.

73 Olimpiyat oyunlarının arifesinde Tlatelolco mahallesinde Üç-Kültür meydanında barışçı bir gösteri yapan yüzlerce öğrenci ordu tarafından silaha başvurularak dağıtılmıştır. Onlarla sayılan ölülerin tam sayısı bilinmemektedir. Bkz. Carrion (Jorge) ve dlğ., **Tres Culturas en agonia. Tlatelolco,** Meksiko, 1968-1971.

74 Segovia (Rafael), **Vuelta** (Meksiko), Ağustos 1977, içinde. Comision federal electoral, **Reforma politica,** Meksiko 1977, c. II, s. 506, içinde yeniden yayınlandı.

75 Lopez Moreno (Javier), **La Reforma politica en Mexico,** Meksiko, 1979.

76 Kuşkusuz bu rakamı, yasama meclisi seçimlerinde katılımın her zaman başkanlık seçimlerindeki katılımdan az olduğunu hatırlayarak anlamlandırmak gerekir. Bunun dışında, Rafael Segovia'nın 1979'da **Foro internacional**'da (Meksiko, **XX**, s, s. 398) federal seçimler üzerine yayımlanan bir incelemesinde belirttiği gibi, katılma oranındaki düşüş muhalefet partilerinin faal mevcudiyeti nedeniyle, seçmen kütüklerinin güvenilirliğinin artmasının da bir sonucudur.

77 Eckstein (Susan)'ın formülüne göre: **The Poverty of Revolution. The State and the Urban Poors in Mexico,** Princeton (N.J.), 1977.

78 Bkz. Urcuyo Fournier (Constantino), **Les Forces de Sécurité publique...,** op. cit., s. 290.

«Kesik damarlar» kıtasında bile, mutlaka beterin beterini beklemek gerekmiyorsa da, 1973'ten sonra, bu kıtadaki örnek demokrasilerin bir kuşku dönemine girdikleri gerçektir. Nitekim uzun bir süreden beri, belli bir istikrarın ve ordunun sivil iktidara tâbi olması geleneğinin varlığı, Şili ve Uruguay'ın hemen hemen aynı dönemde korkunç askeri müdahalelere tanık olmalarını ve bu iki ülkede uzun süreli askeri yönetimlerin kurulmasını engelleyemedi. Oysa, 1973'ten önce, kıtanın daha zengin ve kaynaklarını daha iyi bölüştüren ülkeleri bile böylesine uyumlu ve sakin bir siyasi yaşam tanımazken, Şili'nin, gelişmiş Fransa, İtalya ya da Almanya'ya oranla daha istikrarlı bir siyasi sisteme sahip olduğu sık sık belirtilirdi[1]. Geçmişte kamu yaşamı tutkulardan arındığı için kurul biçiminde bir yönetim organı oluşturan, Avrupalı göçmenler ülkesi, sakin Uruguay'da, bir gözlemci 1960'lı yıllarda «ordunun rolünün, birçok Uruguaylıya, bir orduları olduğunu unutturacak derecede «azaltıldığı»nı yazabilmekteydi[2]. Şili'de askerler, 1932 yılında kendilerine muhafazakâr bir hükümet tarafından dayatılan sivil iktidara bağımlılığı kabul edip, o tarihten sonra, bunu ciddi bir şekilde tartışma konusu bile etmezken, Uruguay'dakiler XX. yüzyılda, iktidara hiçbir zaman katılmamışlardı. 1933 ve 1942'de Terra ve Baldomir'in yaptıkları hükümet darbeleri, ordunun kayıtsızlığı karşısında, polis ve itfaiyeciler tarafından gerçekleştirilmişti.

1980'li yılların başlarında, altı Uruguaylıdan birinin muhalefet suçundan tutuklu bulunduğu bu eski «Amerikan İsviçre»si, dünyanın siyasi tutuklu rekorunu elinde bulundurmaktadır[3]. İşkence, bazı gözlemcilere göre, subayların % 90'ınca uygulanan bir hükümet yöntemi haline gelmiştir[4] ve insanı dehşete düşürecek kadar geliştirilmiş bilimsel metodlarla gerçekleştirilmektedir[5]. Kıtanın yaşadığı en kanlı darbelerden biri olan Şili'deki 11 Eylül darbesi ise, Uruguay'ın baskı laboratuarından kesinlikle geri kalmaz. Darbe sırasında, Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nın enkazı altında silahı elindeyken öldürülen Allende dahil 35.000 kişinin öldüğü belirtilmektedir.

1977'de adı CNI olarak değiştirilen ve ülke dışındaki muhalifleri bile öldürmekten çekinmeyen siyasi polis örgütü DINA'nın faaliyetleri, hiç de, General Pinochet'nin dünya kamuoyundaki imgesini düzelteceğe benzemiyor[6]. Ne var ki, Uruguaylı meslektaşları gibi, Şilili generaller de, yüzyılın son on yılından önce doğrudan iktidarı ellerinden bırakmaya pek niyetli gözükmemektedirler. İktidara bu uzun süreli el koyuş, her iki ülkede de, 1973'ten bu yana kimi zaman dönüşü olmayan gelişmeler ve yeniden yapılanmalar yaşamış bu toplumlara ciddi bir biçimde damgasını vurmuştur.

Şili'de 1970 Öncesi Devlet, Sosyal Sınıflar ve Siyasi İstikrar

1930 sonrasında Şili, kıtanın siyasi ortamında sapma gösteren bir konuma sahiptir. Ülkenin demokratik istikrarı, karmaşık ve modern bir partiler sistemine dayanmaktadır. Dahası, devrimci ve anti-kapitalist güçler, azınlıkta kalsalar da, başka yerlerde egemen sınıfları ve onların hizmetindeki askerleri korkutmaya yetecek bir temsil gücüne sahiptirler. Akdeniz Avrupa'sının parti sistemleriyle gösterdiği benzerlik, Şili'deki 1930 ve 1937 Halk Birliği deneyimlerinin, Fransa'da geniş bir ilgiyle karşılanmasına ve yoğun tartışmalara yol açmasına neden olmuştur. Daha yakından bakıldığında, görünür benzerliklerin ardında, güçlü ve çekici bir özgüllüğün bulunduğu görülecektir. Radikal Parti, sosyal demokrat bir niteliğe sahiptir. Sosyalist Parti ise, tersine hiç de sosyal-demokrat değildir, marksizm-leninizm'i savunmaktadır, daha çok Küba'ya yakındır ve seçim yoluyla sosyalizmi kurma görüşünü de istemeyerek kabullenmektedir. Bu koşullar altında, azgelişmiş, bağımlı, aşırı zenginliklerle aşırı yoksulluklarıın bir arada bulunduğu, *Club de la Union*'un büyük burjuvalarıyla, Santiago'nun *callompa*'larında yaşayan *roto*'ların ya da orta vadilerdeki *fundo*'ların akıl almaz sosyal uçurumlarla birbirinden ayrıldığı bir ülkede, 1938'deki Birleşik Cephe'den 1970'teki Halk Birliği'ne demokratik rejimin böylesine uyum içinde gelişmesi ve iktidarın el değiştirme olasılığı nasıl açıklanabilir? 1973 Eylül'ünden sonra, kendine özgü bir tarihe sahip bu bağımlı toplumda, devletle sosyal sınıflar arasındaki özgül eklemlenmeyi dile getirmediği takdirde, «Şili ruhu» ya da «gelenek» gibi muğlak kavramlarından sözetmek yakışıksız kaçmaktadır.

Önceki bölümlerden birinde, Şili'de merkezi devletin hayli erken oluşumuna değinmiş ve komşuları bağımsızlık savaşlarının keşmekeşinde debelenirken, Şili'nin merkezkaç bir *caudillo*'culuğa tanık olmadığını söylemiştik. And dağları ve Pasifik Okyanusu ara-

sında uzanan bu şerit biçimindeki ülkenin «çılgın coğrafyası», «Portales'çi devlet»in temelinde yatan merkezileşmeyi kuşkusuz kolaylaştırmıştır. Pasifik Savaşı ile Peru ve Bolivya'ya karşı kazanılan zaferler (1879-1883) kuzeyin zengin maden kaynaklarına sahip bölgelerinin ilhakına yol açarak, ülke birliğini sağlamlaştırmış ve Şili'nin dünya pazarında yer almasının koşullarını yaratmıştır. Zafer, sadece ordunun saygınlığını artırmakla kalmamış, aynı zamanda, yeni ve ihraç edilebilir kaynakların devlet etrafında birlik olmaya ittiği egemen sınıfların iktidarını da meşrulaştırmıştır. İngiliz şirketlerinin işlettiği kuzey çöllerindeki nitrat, artık ulusal refahın en önemli kaynağı haline gelmişti. Ne var ki, ekonomik iktidarın temel kaynağı, hakim sınıfların denetiminden de çıkmaktaydı. Siyasi ve ekonomik iktidarların birbirinden ayrılmasını ve böylece, istikrarın temeli olan temsili sistemin özerkleşmesini mümkün kılanda hiç kuşkusuz bu olguydu. Bu özel bağımlılık biçimine özel de bir devlet tipi tekabül eder. «Portales'çi devlet»in görkemli yapısı giderek, yabancı şirketlerin tuz yataklarını işletmeleri karşılığında ödedikleri vergi ve harçlarla zenginleşen bir «kuşatılmış devlet»e (enclave) dönüşür. Vergi yükünden fiilen bağışık kalan egemen sınıflar, bereketli dış ticaret gelirlerini, birbirleriyle çatışmadan paylaşabilmektedirler[7]. İktidar türlerinin ayrışması burjuvazinin çeşitli kesimleri arasındaki geçişleri kolaylaştırmakta, dışlayıcı girişimleri başarısızlığa uğratmakta ve böylece, sınırlı seçim hakkına dayalı aristokratik bir demokrasinin işlemesini mümkün kılmaktaydı. Devletin, İngiliz sermayesinin yerini Kuzey Amerikan sermayesine bırakması ve bakır ihracatıyla devam eden zenginliği, sayıca kabarık bir bürokrasinin erkenden oluşmasına ve hep el üstünde tutulmasına zemin hazırladı. Sistemin özelliklerinden biri de buydu.

Orta sınıfların bir bölümünün iktidar yapısıyla bütünleşmesi, gerçekten de devlet aracılığıyla gerçekleşmiştir. Kamu hizmetlerindeki büyüme, geleneksel devletin gücünü artırarak ve «ulusallaştırarak» onu en azından görünürde egemen sınıfların kararlarından ayrı tutmuş, böylece uzun bir süre, Şili devletinin tipik özelliklerini oluşturan tarafsızlık, hukuksal ve siyasal bağımsızlık imgelerini yaratmıştır[8]. Bunun dışında, kamu hizmetlerinin farklılaşması, uzmanlaşması ve sivil hizmet geleneğinin oluşması, ordunun devlet aygıtı içinde tek profesyonelleşmiş zümre olma ayrıcalığını yok ederek, temel siyasal kaynaklarından birini ortadan kaldıracaktır. Bu koşullar altında ordu kamu bürokrasisinin herhangi bir başka kolu gibidir ve bu konumuyla hakim hukuki ideolojiyi aynen benimser.

Temel zenginliklerin burjuvazinin doğrudan denetiminden kaçması ve devlet gücünü artırması, mülk sahibi sınıflar arasındaki çe-

lişkileri azalttığı gibi orta sınıfların da idari yöntemlere başvuran ve legalist bir ideolojiyle sarmalanmış bir sisteme dahil olmalarını sağlamıştır. Orta sınıflar, gerek seçimler çerçevesinde, gerek toplumsal düzeyde 1919'dan, özellikle de 1929 krizinden sonra sisteme dahil olmuşlarsa da, bu sınıfların Meksika ve Venezuela'da olduğu gibi[9], oligarşik hegemonyanın yerini almadıklarını, geleneksel egemenlik çerçevesinde, bağımlı bir konuma sahip olduklarını da kaydetmek gereklidir.

Bu dahil olma, görece ağır bir siyasal seferberlikle atbaşı gitmektedir, (ya da, belki, bu sayede mümkün olmaktadır.) Seçim hakkının kademeli olarak genişletilmesine, mülk sahibi sınıfları korkutacak kadar yüksek düzeyde bir siyasal seferberlik eşlik etmemektedir. 1952'de, seçim hakkına sahip yurttaşların % 54'ü seçim listelerine kayıtlı değildir[10]. Haklarını neredeyse tanrıdan aldıklarına inanılan işverenlerin hüküm sürdüğü *fundo*'lardaki köylülerin tecridi, kırsal alandaki kişisel bağımlılık ilişkilerinin güçlü oluşu ve tarım sendikalarının fiiliyatta 1965'e kadar mevcut olmayışı[11], bu dışlanmayı kısmen koylaştırmıştır. Siyasal evrimde bir kopmanın olmayışı, ulusal parti haline gelen ve 1973'te bile oyların % 20'sini, daha önceki dönemlerdeyse, % 25 - % 35'ini alan muhafazakâr partinin gücünü ve esnekliğini açıklar.

Söz konusu siyasal kurumun uzlaşma yeteneği ve pragmatizmi, burjuvazinin egemenliği için hayati bir tehlike taşımayan bir oyunun kurallarını ve bu egemenliğin korunması için hukukiliğin ve uzlaşmanın taşıdığı işlevsel karakteri açıkça sergilemektedir. Kuşatılmış bir ekonomi (enclave) olmanın gözle görülür bir başka sonucu da, sınıf ilişkilerinin aldığı biçimde ortaya çıkar. Örgütlü işçi sınıfının esas olarak madenlerde toplanmış olması, sınıf ilişkilerinde Şili proletaryasını daha çok yabancı patronlarla karşı karşıya getirmektedir. Nitekim, 1920'den sonra ortaya çıkan ve sosyalizmden yana olan işçi sendikaları ve işçi partileri de, anti-kapitalist ve işveren aleyhtarı olmaktan çok, anti-emperyalist bir karaktere sahiptirler[12]. Buna karşılık, yerli burjuvaziyle, ekonomik olmaktan çok siyasal karşıtlık ilişkileri içinde bulunan işçi örgütlerine, daha kolay hoşgörü gösterilmiştir. Ne var ki, bu, Şili'de temel sosyal ilişkilerin ahenkli ve işçilik durumunun mutlu olduğu anlamına gelmez. 1907'deki Santa Mariade Iquique - 2.000 ölü -, 1920'deki Punta Arenas ve 1925'deki Coruna -3.000 ölü - katliamları ve 1903'te Valparaiso'da, 1905'te Santiago'daki grevlerin şiddetle bastırılması Şili işçi hareketinin kanlı tarihine yazılıdır. Bununla birlikte, toplumsal karşıtlık, iğreti bir sınıf mücadelesinin saptırılmış ve dolaylandırılmış karakteri nedeniyle yumuşamış; sınıfsal kin yerini siyasal uzlaşmaya bırakmıştır. Toplumsal çatışma kurum-

sal alana kayar; meydanlardan, parlamentoya, çatışmadan (birçok kez gündeme gelir, ama her defasında tecrit olur) ödün vermeye geçilir. Başka etmenler de demokrasinin işleyişine temel oluşturan «uzlaşma devleti»nin oluşmasında rol oynamıştır. Maden ocağı merkezlerinin coğrafi - *pampa salitrera* ve bakır madenleri kuzeyde, Atacama çölünde, kömür cevheriyse en güney uçtadır - ve toplumsal dağınıklığından kaynaklanan tecrid olma, büyük kentlerin uzağında kalma ve iktidar merkezlerine ulaşamama durumları, çok radikal ama kurulu düzen açısından tehlikesiz bir işçi örgütlenmesine olanak verir. Herhalükârda, nitrat ve bakır madencilerinin Şili burjuvazisi ile değil de yabancı şirketlerin temsilcileriyle çatışması, sınıf ilişkilerinin dolaylı ve kesintili karakterini güçlendirmiş ve bu ilişkilerin, salt siyasi sınırlar içinde kalmasını kolaylaştırmıştır. Kendisini devletle ve onun çarklarıyla özdeşleştiren tampon bir orta sınıfça kullanılan ideolojik yasalcılığın, bu siyasal istikrara ulaşmasında az rolü olmamıştır. Halk Birliği iktidara gelene kadar bağımsız ve ücretli *ara tabaka*ların temsilcisi olan Radikal Parti, sol güçlerin birleşme eksenini oluşturmuştur ve «cepheci» partilerden hiçbiri, oyunun kurallarını tartışma konusu etmemiştir[13]. 1938'de iktidara gelen ve Avrupalı türdeşleriyle isim dışında bir benzerliği olmayan Halk Cephesi, bir *desarrollista* (kalkınmacı) koalisyondur ve devletin denetimi altında, ülkenin sanayileşmesinin temellerini atacaktır. İşçi sendikalarının ekonomik gelişme ve denetim organizmalarında yer alması, örgütlü işçi sınıfının özümsenmesini hızlandırmıştır[14]. Devletin, iş anlaşmazlıklarına zaman zaman işçiler lehine müdahalesi, zaten varolan sınıflarüstü ve tarafsız devlet imgesini daha da güçlendirmiştir. Bu ise, Latin Amerika'da hayli ender olduğu için, kayda değer bir durumdur.

Şili ordusu, bu devletin ordusudur. Siyaset sahnesinden 1925 - 1932 yıllarındaki ilerici müdahalelerden sonra çekilen ordu, hem kendisinin de bir parçası olduğu devletin imgesi, hem de geçmişteki reformculuğu nedeniyle, bütün halkın devletiyle uyumlu olarak, tüm sosyal sınıfların ordusu şeklinde çıkar ortaya. Üyeleri sivil çevrelerden kopuk[15] ve genel olarak toplumun değerlerinden ayrı, kendi öz değerleriyle yaşayan ordunun tecrit edilmişliği, bundan böyle bir tür tabuya dönüşecektir: «Büyük suskun»a dokunulmaz. Hukuka bağlılık yönünden, savunma aygıtına da herhangi bir ayrıcalık tanınmaz. Regis Debray, haklı olarak, kanun ve parlamenterizm değerlerinin Şili'de iyice özümsendiğini, bunun işçi partileri için dahi geçerli olduğunu söylüyordu[16]. Bu, askerler için *a fortiori* (haydi haydi) böyleydi.

1970 öncesinde Şili'de, yasal alan ile ilgili genel bir anlaşma söz konusu olmuşsa ve işçi sınıfı, sınıf mücadelesinin

siyaset arenasının sınırlı ve simgesel bir sahasında yer almasını kabul etmişse, askerler için de durum farklı değildi. Subayların duygu ve inançları ne olursa olsun, ordu içindeki çoğulcu oydaşma, meşru iktidarın sahiplerine destek olma temelinde düzenlenmektedir. Bu, aynı zamanda, ordunun (sivillere) bağımlılık kuralını terketmesi için, yürütmenin meşruluk dışına çıktığının kendisine kanıtlanmasının gerekli (ve yeterli) olduğu anlamına gelir. Bu tavır, siyaset alanının özerkleşmesini güçlendirir ki, bu da, istikrarlı bir demokrasinin işlemesini mümkün kılan faktörlerin başlıcaları olan mücadele konuları ve usullerinin gönüllü olarak sınırlandırılması anlamına gelmektedir.

Ordunun ve Siyasi Sistemin Geçirdiği Değişimler

Bu varsayımlarımız doğruysa anayasal siyasi sistemin ne denli hassas bir yapıya sahip olduğu görülecektir. Bu sistem, ne aşırı uçlar arasındaki kutuplaşmaya, ne parlamenter sınırların çöküşüne ne de mücadele konularının çoğalması ve keskinleşmesine uzun süre direnebilir. Ama, gerçekte, 1970'te Salvador Allende ve Halk Birliği iktidara geldiğinde, siyasi sistem zaten ciddi bir biçimde sarsılmıştır. Bunalım, solun Moneda'ya girişiyle başlamamıştır. Solun iktidara gelişi, sadece, kökleri 1964'te Hıristiyan-Demokrat Eduardo Frei'in cumhurbaşkanlığına gelmesine uzanan bunalımın açığa vurulmasına yol açmıştır. Allende, Hıristiyan-Demokratlarla, artık ona güvenlerini yitirmiş bulunan Milli Parti'nin muhafazakârları arasındaki çözülmeyi dile getiren üç adaylı bir seçimi bir rastlantı sonucu kazanarak iş başına geldi. Ülke, sosyalizmi seçmemişti. Çünkü, Salvador Allende, sağın adayı Alessandri'den sadece 39.000 fazla oy alabilmiştir ki bu onun 1964'te aldığı oy oranından düşüktür (1964'te aldığı oy oranı % 38.9 iken, 1970'te % 36.3 idi). Ama, Halk Birliği, büyük burjuvaziyle orta sınıflar, ya da geleneksel hakim sınıflarla modern burjuvazi arasında, Frei'in reformist politikasının yolaçtığı kopmadan yararlanmıştır.

1958'de, Salvador Allende etrafında birleşen, sağın klasik temsilcisi Jorge Allessandri'ye karşı zafer kazanmasına ramak kalmış olan solun yükselişini engellemek ve 1960'lardan beri süren iktisadi durgunluktan ülkeyi kurtarmak için, 1964'te Hıristiyan-Demokratlar, yenilikçi ve iddialı bir program önerdiler. Allende'nin Halk Hareketi Cephesi'nin (FRAP) ekmeğine yağ süreceği korkusuyla, kendisine karşı, muhafazakârlarca aday gösterilmeyen ve bu yüzden rahatlıkla seçilen Eduordo Frei, siyasetten ve toplumsal yaşamdan dışlanmış toplumsal katmanlara dayanmak ve üretim aygıtını modernleş-

tirmek istemektedir. Zaman zaman gülünç boyutlara varan bir komünizm düşmanlığıyla yürütülen ve kısmen CIA tarafından finanse edilen seçim kampanyası sırasında[17] Frei, Allende'nin Castro sempatizanlığına karşılık, Şili'yi tehlikesizce Kilise'nin sosyal doktrini»ne uygun «kapitalist olmayan» bir gelişme yoluna sokacağı söylenen «Özgürlük içinde devrim» temasını işlemekteydi. Frei, bir yandan, solun elinden temel taleplerini ve olası sosyal desteklerini alırken, öte yandan da geri iktisadi yapıları değiştirmeye çaba gösterecektir. Hıristiyan-Demokratların, kent nüfusunun marjinal kanatlarını kendi himayeleri altındaki «mahalle konseyleri» ve «ana-çocuk sağlığı merkezleri» aracılığıyla toplumsal ve siyasi yaşama dahil etme girişimleri buna bir örnektir. Hıristiyan - Demokrat «cemaatçılığı»n damgasını taşıyan bu «halka dönük gelişme» siyaseti, kırsal kesimde daha da köktenci önemlerle desteklenmiştir. Daha sonra, tarım sendikalarının kurulması teşvik edilecek ve 1967'de bir tarım reformu kanunu çıkarılacaktır. Bu kanunun amacı *inquillino*'ların yarı-köleliğine son vermek, yerine küçük aile mülkiyetini kurmak ve topraksız köylüleri kooperatiflere dahil etmekti.

Frei, sosyal adalet ve ücret artışları vaad ederek emekçi halkın umutlarını artırmıştır. Köylülerin durumuna değinmekle Hıristiyan-Demokratlar, ne kolaylıkla tatmin edebilecekleri[18] ne de siyasi olarak denetleyebilecekleri güçlerin zincirden boşanmasına yol açtılar. İşverenler tedirgindir. *Latifundiya*'cı büyük burjuvazi, «yetersiz» tazminat ödeyen ve *peone*'lerini özgürleştiren tarım reformuna kendisine yapılmış bir haksızlık gözüyle bakmaktadır. Milli Parti, kendisini ihanete uğramış saymaktadır. 1967'de yayınlanan ve Şili'de yasaklanan «*Frei, Şili'nin Kerenskysi*»[19] kitabının Brezilyalı fanatik yazarı, Hıristiyan-Demokrat iktidarın komünizme yol açtığını kanıtlama iddiasındadır. Şilili sağcılar da bundan pek farklı düşünmemektedirler. Bakır fiyatlarının yükselmesiyle açıklanabilen iyi geçmiş birkaç yıla rağmen, Şili, ekonomik gerilemeden kurtulamamakta, sosyal çelişkiler şiddetlenmekte, korkulan siyasi hayalet giderek büyümekte ve Hıristiyan-Demokrat parti içinde bölünmelere yol açmaktadır.

Dışlanmışların katılımını sağlamak üzere, Pandora kutusunun sihirli kapağını açarak Frei, Şili'deki siyasi modelin dayandırıldığı «üstü örtülü toplumsal anlaşma»ya son vermiştir. Hıristiyan-Demokratların yönlendirdiği halk seferberliği, toplumsal gerilimleri artırmış ve genelleştirmiş ama o zamana değin içinde tutuldukları kurumsal çerçevede kalmalarını sağlayamamıştır. «Siyasal sistemle toplumsal eşitsizlik sisteminin kopukluğunu»[20] sağlayan hassas denge, ortaya yeni toplumsal aktörlerin çıkması, o zamana değin ke-

narda kalmış kesimlerin harekete geçmesi ve siyasi mücadele alanına, üzerinde kolay kolay uzlaşmaya varılamayacak yeni konuların girmesiyle bozulmuştur.

İşte tam bu sırada, sağda, orduya günün «tehlikeleriyle» daha uyumlu bir rol atfeden «yeni» bir anti-demokratik ideoloji, ortaya çıktı ve yayılmaya başladı. Bu ideolojinin yaratıcıları sivil iktidara bağımlı bir ordu anlayışına karşı çıkmakta ve «portalesçi» yeni-korporatizmlerinden hareketle devletin yeniden yapılanmasında orduya temel bir rol vermekteydiler. 1969 ekiminde, Santiago'daki Tacna birliği, General Viaux'nun emriyle, askeri bütçenin kısılmasına, asker maaşlarının düşüklüğüne ve Viaux'nun görüşüne göre, Hıristiyan-Demokrat iktidarın subayları küçümsemesine karşı ayaklandığında, tarafların çoğu bu olayı önemsemediler. *Tacnazo*, siyasal uzantısı olmayan bir tür askeri grev olarak sunuldu. Sendikalarla, sağ ve sol partilerin çoğu Frei'ye arka çıktı ve anayasal meşruluğu savundu. Ancak, sosyalist parti hizipçilerin taleplerini destekledi, «burjuva kurumları[21]» yararına bir çağrıda bulunmayı reddetti ve ayaklanmanın şefiyle yakınlaşma yönünde girişimlerde bulundu[22]. Kökenlerinde yatan askeri havaya olduğu kadar, maksimalist ve bile bile darbeci yönelimlerine sadık kalan sosyalistler, eylemci Viaux'nun siyaset sahnesinin öbür ucunda yer aldığını ve ayrıca subayların büyük bir bölümünün, gerek korporatist eğilimlerinden gerekse yeni sağın etkisinden dolayı anayasaya boyun eğme ve 1932'den beri yerleşmiş olan askerlerin tarafsızlığı ilkelerini sorgulamakta olduklarını, kuşkusuz bilmekteydiler. *Tacnazo*'nun salt kamuya açık ve «sendikal» yönlerinden giderek kolayca sezinlenemeyen yeraltındaki bu gelişmeler, aynı dönemde, soğuk savaş yıllarında ve ABD'nin etkisiyle yıkıcılığa karşı mücadele stratejisinin benimsenmesinden sonra eğitilen subay kuşaklarının birliklerin başına getirilmesiyle çakışmaktaydı. Küba sonrası ortaya çıkan bu yeni yönelimler, gerilla savaşının mevcut olmadığı ama «komünist tehlike»nin Pentagon'a çok vahim göründüğü bu ülkede özellikle belirgindi. Kuşkusuz henüz hiçbir resmi karşı-devrimci ideoloji ordu kadrolarının tümünü birleştirecek kadar güçlenmemişti, ama askerlerin efsaneleşmiş mesleki tarafsızlıkları da, ülkenin yaşadığı siyasal dönüşüm kadar hızla eriyip gidiyordu[23].

Uruguay: Esirgeyen Devlet ve Latifundistler

Uruguay birçok yönden «kuraldışı» bir ülkedir. 1973 öncesinde, ülke, çok yüksek bir kentsel yoğunluk - nüfusun yarısından çoğu başkent Montevideo'da yaşamaktadır -, yüksek kültür düzeyi ve ile-

ri toplumsal haklar bakımından komşularından ayrılmaktadır. Ama, ulusal yaşamın köşe taşı olan ve kökeni devletin kurulduğu yıllara uzanan parti sistemi, yurttaşları, neredeyse babadan oğula devredilir bir biçimde, iki partiye ayırır: *Blanco* (beyaz) ve *colorado* (renkli). Kolombiya örneğinde olduğu gibi bu partiler, uzun süre birbirlerine savaş ilan etmiş, yandaşlarında fevkalade gelişmiş bir parti kimliği yaratan gerçek birer «cemaat»tir. Çünkü insan «blanco» ya da «colorado» olmaz, «blanco» ya da «colorado» doğar ve taraftarlarının gözünde birer «öznel vatan» olan bu iki büyük aile, özellikle kentsel *Colorado* Partisi, XIX. yüzyıl sonundan 1930'lu yıllardaki bunalıma değin Avrupa'dan gelen göçmenlerin özümsenmesinde temel bir rol oynamışlardır.

1865'ten 1958'e değin doksan üç yıl süreyle ülkeyi kesintisiz biçimde ve egemen parti olarak yöneten *Colorado* Partisi, orduyu da kendi düşüncesi doğrultusunda oluşturmuştur: Bu, sivil iktidardan yana ve *colorado* bir orduydu. Öyle ki, 1917'de *blanco* öğrenciler Harp Okulu'ndan atılmıştı ve 1958'de Milli Parti (blanco) seçimleri kazandığında, ordu bu değişimi hoş karşılamadı, yeni hükümet «sempatizan» generaller bulmakta güçlük çekti[24]. Bu durum, kimi zaman, ülkede askeri müdahale olmamasının bir nedeni olarak gösterilir: Ordu özerk değildir; belli bir siyasal topluluğa bağlı olduğundan, kendini partilerüstü görmez ve en yüksek otorite, ulusal çıkarların garantörü olarak ortaya çıkma hakkı olduğunu düşünmez[25].

Oysa, geleneksel tipte denetim biçimlerine tabi olan bu ordu, modern ve uzun süre zenginliğini koruyan bir toplum içinde yer almaktadır. Brezilya ve Arjantin gibi devler arasında küçük bir tampon devlet olan Uruguay 200.000 metrekarelik topraklarında, pek küçümsenmeyecek bazı kozlara sahiptir: Daha çok Avrupalı göçmenlerin torunlarından oluşan türdeş ve pek yoğun olmayan bir nüfus, % 89'u üretime açılmış verimli topraklar ve ılımlı bir iklim. Doğal avantajları sayesinde, ülke yüzyıl başında, Avrupa'ya yönelik bir et ve yün ihracatçısı durumuna geldi. Otlak hayvancılığına özellikle elverişli koşulların yarattığı «göreli rantlar», erkenden, hayli ileri bir sosyal mevzuatın geliştirilmesini sağladı. Böylece, devlet, sayıları hızla artan kent işçilerine, dış ticaretten sağlanan önemli miktarda gelirin bir bölümünü dağıttı. Bunun dışında, bu «devr-i saadet»te Uruguay devleti, sınai üretim ve hizmet sektörlerinin birçoğunu denetimine aldı ve memur sayısını artırdı.

Ama ülkenin kentleşmesi (hatta «montevideolaşması») ve memuriyetin yaygınlaşması geleneksel tarımsal yapılarının olduğu gibi korunmasına katkıda bulundu. Başka bir deyişle kentsel geliş-

meyi tarımsal etkinlikler finanse etti. Buna karşılık kentsel gelişme de üretim kesimindeki toplumsal gerilimlerin azalmasını ve tarımdaki *statu quo*'nun korunmasını sağladı. Geniş bürokrasi katmanlarının, altmış yılı aşkın bir süre ülkede devam eden şaşırtıcı siyasal istikrarda mutlaka önemli bir payı vardı. Gerçekte, İkinci Dünya Savaşı öncesi Uruguay'ında yaşanan bolluk, tarımdaki büyük mülkiyetin, bir tür kentsel sosyalizmle yan yana yeraldığı ilginç bir sosyo-ekonomik sisteme biçim vermişti; hatta, *latifundia*lar *Welfare State*'in temelini oluşturuyordu, bile denilebilir. Bir başka deyişle Uruguay, Latin Amerika'ya özgü bir tarım üzerine kurulu, Avrupa tipi bir topluma sahipti; azgelişmiş bir üretime dayanan gelişmiş bir tüketim yapısı vardı. Çünkü toplumsal ve siyasal istikrar üretim sistemindeki düşük etkinlik düzeyi ve iktisadi dönüşümlere ayak uydurmadaki kısıtlı kapasite sayesinde elde edilmişti[26].

Öte yandan, 1914'ten, özellikle de 1930 bunalımından sonra, Uruguay gelişen bir iç pazara yönelik tüketim sanayileri geliştirdi. Ancak bu sanayiler, «Kore patlaması» sonrasında yün talebinin daralması, kurların düşmesi ve bu eksikliği ihracata yönelik yeni ürünlerle karşılamaktaki yetersizlik - tersine tarıma ayrılan alanlar sürekli azalmıştır - sonucu dış ticarette görülen kalıcı durgunluk ve ulusal ekonomideki zayıflamadan dolayı ağır bir darbe yediler. İhracattaki durgunluk, et ve tahıl fiyatlarının göreli istikrarına karşın, tarım ve hayvancılık sektöründeki üretkenlik düşüklüğünden dolayı daha da ciddileşti[27]. Ulusal yaşamı harekete geçiren sektördeki dinamizm eksikliği, tüm ekonominin gerilemesine neden oldu ve Uruguay iktisadi büyüme ritmi yönünden, ellili yılların sonunda, Amerika kıtasının en gerilerinde yer almaya başladı[28].

Dolayısıyla söz konusu olan basit bir konjonktürel durgunluk değil, modern bir toplumla ilkel bir üretim aygıtının değişime ve uyum sağlamaya karşı koymada elele verdikleri Uruguay modelinin geçerliliğini sorgulayan derin bir yapısal krizdir. Bundan böyle, ulusal yaşamın özelliğini oluşturan uzlaşmanın yerini, giderek düşen bir geliri paylaşma amacındaki farklı toplumsal sektörler arasındaki çatışmalar alır. Ülkenin «yoksullaşması», o zamana değin herkesin uyduğu toplumsal antlaşmayı tehlikeye sokan gerilimler yaratır. Toplumsal gruplar, umutsuzca yerinde sayan bir ulusal hasıladan daha iyi bir pay alabilmek için gitgide daha sert biçimde mücadele ederler. Tırmanışa geçen enflasyon, tıpkı 1966 seçimlerinden sonra gündeme gelen siyasal dönüşümler gibi bu mücadelelere tanıklık etmekte[29].

Temel üretim araçlarını ellerinde tutanlar, yani büyük toprak sahipleri ama, onların yanısıra güçlü finans ve ihracat sektörü de,

toplumsal-siyasal oyunun kurallarını sorgulamaya başlayacaklardır. Kendi gelirlerini korumak için, giderek, esirgeyen-devletin gelir bölüşümü siyasetine ve sanayi ile ücretliler yararına gerçekleştirilen gelir transferine karşı çıkarlar. Devletin ekonomiyi yönlendirmesi ve paternalizminin toplumsal barışla *statu quo*'nun korunmasında oynadığı rolü unutarak, egemen gruplar kemerleri sıkma politikasına ve kamu giderlerinin kısıtlanmasına övgüler yağdırırlar. Oysa 250.000 kişilik bir kitleyi kapsayan ve ülke nüfusunun % 10'unu oluşturan memurlar zaten krizin ilk kurbanlarıdır: 1967'de, maaşları diğer kentsel etkinlik alanlarındakilerden çok daha fazla düşüş göstermiştir[30]. Aşırı yükleriyle hem Kuzey Avrupa demografisine sahip bir toplumun yaşlanmasını hem de iyi durumdaki bir ülke ekonomisinin cömertliğini simgeleyen 325.000 emekli de bu yeni durumun savunmasız kurbanları arasındadır. Uzlaşma devletinin çözülmesi başlamıştır. Bu çözülmenin şiddetsiz olması düşünülemez. Üreticilerin ve mülk sahiplerinin arzuladığı liberalizme dönüş doğrudan doğruya Uruguay sisteminin temellerini hedef almak zorundadır.

Ayrıca, bu amaca ulaşmak için iktidarın doğrudan denetimi zorunludur. İşte bu yüzden, 1968'de, Pacheco Areco, Başkan Gestido'nun ölümü üzerine, cumhurbaşkanlığı görevine geldiğinde, iş adamları, bankerler ve büyük toprak sahiplerinden oluşan yeni bir hükümet personeli, geleneksel partilerden gelen «siyasal sınıf»ın yerini alır. Ana ilkesi ücret artışlarının otoriter biçimde durdurulması olan istikrar ve iktisadi canlanma planını ülkeye empoze etmeye çalışacak olanlar işte bu yeni kişilerdir. Enflasyon denetim altına alınır ama iktisadi bilanço iflasın eşiğindedir. Her ne kadar ekonomik planın toplumsal maliyeti, popülerlik iddiasında olmayan bir hükümeti hiçbir şekilde kaygılandırmasa da, ücretli nüfusun (yani faal nüfusun % 70'ten fazlasının) tepkileri çok serttir. Ülkeyi sarsan grev dalgası karşısında hükümetin yanıtı, devlet bankalarında çalışan memurlara karşı ordunun çağrılması ve üstü kapalı bir sıkıyönetimin *(las medidas prontas de seguridad)* ya da olağanüstü önlemlerin ilanı oldu; ki bu, hem toplumsal havayı, hem de iktidarın niteliğini büyük ölçüde değiştirdi.

Önüne geçilmez bir düşkünlük duygusunun daha da vahimleştirdiği bu gergin, hatta umutsuz havada, «simgesel şiddet» hareketleriyle hükümetin otoritesini sarsan ve rejimin çözülmesini amaçlayan yeraltında faaliyet gösteren gençlerin oluşturduğu bir parlamento dışı muhalefet ortaya çıktı. *Tupamaro*'ların Ulusal Kurtuluş Hareketi (MLN) başlangıçta, oldukça esprili ve kanlı olmayan doğrudan eylemler gerçekleştiriyordu. Uruguay rüyasının ve esirgeyen -

devletin iflası karşısında duyulan isyanın doğurduğu bu «saygılı» ve ele geçirilemez gerillalar, devlete ve egemen sınıflara meydan okumakta, suiistimalci siyaset adamlarını «yargılayarak» ve bir dizi bakanın istifasına yol açarak, çılgın bir karşı-iktidar biçimi ortaya koymaktaydılar.

Yadsınması olanaksız bir popülerlik kazanan hareket karşısında, polis güçsüz kalıyor, siyasal hava gittikçe bozuluyordu. «Olağanüstü hal» çerçevesinde temel özgürlükler zedelenmekteydi. Uruguay endişe verici bir biçimde «Latin Amerikalılaşıyordu». Yine de, muhalefetin mecliste bazı siyasal tutuklulara uygulanan işkenceyi gündeme getirişinin ardından sürdürülen şiddetli ve ateşli bir kampanya sonunda, 28 Kasım 1971'de yapılan seçimler normal bir havada geçti. Gerçekten de sol, sık sık görüş değiştiren ve çoğu zaman ideolojik ya da toplumsal içeriği olmayan bir dolu hizipe bölünmüş iki egemen partinin yanı sıra, *blanco* ve *colorado* muhaliflere açılarak ve *tupamaro*'ların desteğini alarak «genişletilmiş bir cephe» oluşturdu. Bu cephe, cumhurbaşkanlığı adayı olarak saygın ve ilerici bir generali, Liber Seregni'yi önermekteydi.

Ancak tüm beklentilerin tersine, *Colorado* Partisi'nin, Pacheco Areco'nun dahil olduğu kesimini temsil eden ve sistemin sürekliliğini savunan aday, seçim yasası sayesinde galip geldi. Bir *estanciero* (*) olan eski tarım bakanı Juan Maria Bordaberry, zor kullanmaktan yanaydı ve tek amacı, kendinden önceki başkanın yolundan yürümekti. Oyların yalnızca % 18.5'ini alan genişletilmiş sol cephe, gözdağı vermiş ama başarılı olamamıştı. Cephe adaylarının Montevideo'da oyların % 30'unu almalarına karşın, hareketin sorumluları için bu tam bir fiyaskoydu. Bunalıma rağmen siyasal sistem ayakta duruyordu. Bir miktar oy kaybetseler de iki geleneksel parti, yine de % 80 sınırını aşmışlardı. Ama «geleneksel oy»larda bir çözülme vardı; değişim ve şiddet korkusuyla muhafazakârların içine düştüğü gerilim ülke sorunlarına hiç de barışçı çözümler vaadeder görünmüyordu.

Halk Birliği Döneminde Şili'de Siyasal Çatışma Konusu ve Hedefi Olarak Ordu

«Sosyalizme giden yolda Şili modeli»nin başarısızlığı kimi zaman, halkı silahlandırmayı beceremeyen Halk Birliği liderlerinin korkak yasalcılığına, kimi zaman da ABD'nin «istikrarı bozucu» müdahalelerine ve CIA komplolarına bağlanır. Her ikisi de,

(*) **Estanciero**: Büyük çiftlik sahibi, hayvan üreticisi. (ç.n.)

o dramatik üç yılın siyasal ve toplumsal olaylarını açıklayıcı olmaktan uzak, mekanist bir mantıktan hareket etseler de birbiriyle çelişmeyen bu görüşler tartışılmaya değer.

Kuşkusuz, «sosyalizme geçişin evrensel yasaları»nı savunan ortodokslar, devrimin devrimci ordu olmaksızın yapılamayacağını söylemekte haksız değildiler[31]. Ve gözlemci için şurası açıktır ki, bir ülkede toplumun % 60'ının iradesine karşı, zora başvurmadan sosyalizmi kurmak, tarihte daha önce örneği görülmemiş bir başarı olurdu. Oysa Halk Birliği deneyimi dar sınırlar içinde yer almaktaydı. Ta başlangıcından beri, boğucu koşullamalara tabi olmuştu. Deneyimin sürdürülebilmesinin birinci koşulu, «burjuva» kurumları içinde kalması ve devraldığı hukuk devletine, ona teslim edilen biçimiyle, saygı göstermesiydi. Allende'nin «Benim gücüm, yasallıktır dediği söylenir[32]. Ama kendisine karşı olan bir Parlamento ve sosyalizme geçiş programını benimsemeyen bir halk çoğunluğu karşısında bu yasallık Allende'nin zaafı da olmuştur. Bu koşullarda, şiddet ve silah tekelini elinde bulundurmada çok hassas olan ordu, kurumlara saygının denek taşı ve koruyucusu gibi çıktı ortaya. Önemli bir kesimi daha 1970 Ekim'inden itibaren Allende'nin başkanlık görevini devralmasını önlemek için komplolara girişen ve katı bir legalist olan kara kuvvetleri komutanının öldürülmesi karşısında bile gerilemeyen ordunun, sakin sakin işçilere silah dağıtılmasına izin vermesi nasıl beklenebilirdi?[33] Askeri sağın tek beklentisinin bu olduğunu bile bile, «yapılacak tey şeyin» meslek ordusuna koşut olarak, ya da bu orduyu devreden çıkararak bir halk ordusu kurmak ve ayaklanma yöntemini seçmek olduğuna kim inanabilir? 1970 yılındaki Şili ordusu hiçbir yönüyle, Batista'nın 1958 Küba'sındaki morali bozulmuş lejyonlarına benzemiyordu. Carlos Altamiramo gibi, bazı Halk Birliği sorumluları, bugün, 1970'te zaferin yarattığı havada herşeyin mümkün olabileceğini, hatta «bir yüzbaşının başkomutan olarak» atanabileceğini[34], subaylar arasında temizlik yapılabileceğini, jandarmaları diğer ordu kuvvetlerine karşı kullanmanın söz konusu olabileceğini söylemekteler. Altamiramo'nun, subayların çoğunluğunun demokrat kesimden olduğunu ve «astsubaylarla erat arasında taraftar bulmak için çaba göstermenin» istenen etkiyi doğuracağını iddia ettiği de bilinir. Ancak silahlı kuvvetlerin ayrıcalıklarını çiğneme, ordunun iç yapılarını hedef alma ya da anayasaya dayanan yasallığı değiştirme doğrultusunda atılacak en ufak bir adımın, üst komuta düzeyindeki «demokrat kesimlerin durduramayacağı bir askeri ayaklanma başlatması pekâlâ mümkündü. Meclisleri feshetme, milisler oluşturma, askeri hiyerarşiyle oynama ya da onu yıkma, bütün bunlar, yasal olarak

görevlendirilmekten başka silahı olmayan bir hükümet karşısında bile kaygı duyan ordunun birleşmesini sağlayacak yollardı.

1973 Eylül'ündeki darbeden daha şaşırtıcı olan şey, az kalsın hiç ortaya çıkamayacak olan bu hükümetin paradoksal bir biçimde onca süre ayakta kalmasıdır. Komünist bakanların da görev aldığı «devrimci» bir rejim nasıl olup da, savaş varsayımlarının antikomünist mücadeleye hazırlanmış olduğu bir ordu ve Sam Amca'nın etkili yardımıyla kışla kapılarını çalan bir burjuvazi karşısında, yaklaşık bin gün boyunca yönetimde kalabildi? Bu zor oyun, tam da, hükümetin, Allende'nin sürekli biçimde cezbetmeye, eğitmeye, ikna etmeye ve rahatlatmaya çalıştığı silahlı kuvvetlerin özerkliğine ve bütünlüğüne gösterdiği saygı sayesinde mümkün olabildi. «Başkan-yoldaş»a, «ancak kitle eyleminin darbeyi durduracağı»nı söyleyenlere Allende'nin yanıtı, «peki, ya bir tankı durdurmak için ne kadar kitle gerekir?»[35] olmuştur. Topun ucunda yer alan sosyalist başkan, ordu komutanlarıyla diyalog kurarak askeri müdahaleyi geciktirmekte, kazanılan her günün meşruluğunu güçlendirdiğini ve güç dengesini kendi yararına düzelttiğini ummaktaydı.

Amerikan komplosu savının da sağlam temelleri vardır. ITT ve Kissinger'ın manevraları, CIA'nın Şili'deki büyük harcamaları, ABD'nin meclis soruşturma komisyonlarınca yapılan resmi yayınlardan ötürü herkesçe bilinmektedir[36]. Amerikan hükümetinin, Allende'nin iktidarı almasını engellemek için ekim 1970'te girişilen ve General Schneider'in yaşamını yitirmesine neden olan Viaux komplosunda parmağı vardır[37]. 1971'de, ABD, «Şili'deki iktisadi kaos»u[38] yaratmak için bir plan hazırlar. 1972 ve 1973'te taşımacıların ve tüccarın ülkeyi felce uğratan grevleri geniş ölçüde CIA tarafından finanse edilir[39]. Uluslararası ajansların ve Amerikan bankalarının tüm kredileri kesmesi ve bazı «duyarlı» malların Şili'ye satışının sınırlandırılması biçiminde ortaya çıkan «gizli abluka»nın amacı «Şili ekonomisini allak bullak etmek» ve böylece yokluklarla iktisadi zorluklardan sorumlu tutulacak hükümeti zayıflatmaktı. Bununla birlikte, 1973 Eylül'ünde önce, *dirty tricks* ve *covert action* (*) konularında uzman Amerikalıların kimi zaman açık desteğinden yararlanan az ya da çok ilerlemiş beş darbe girişimi, ordunun yasallıktan yana komutanları tarafından ardarda engellendi. Langley'in «Kumpanya»sı bile, 1970'ten hemen sonra «askerlerin, iç koşullar gerektirmedikçe müdahale etmeyeceklerini» kabul etmişti[40]. Seferber edilen olanakların önemine rağmen, Amerika'nın dışarıdan körüklediği manevralar birbiri ardına başarısızlıkla sonuç-

(*) **Dirty tricks ve covert action:** Pis oyunlar ve gizli eylem anlamında. (ç.n.)

landı. Bir hükümet dolar darbeleriyle devrilmez, en azından Şili'de devrilmez. Ve paradoksal olarak, CIA'nın desteklediği komplolardan en azından ikisi halk hükümetini güçlendirdi, hatta hükümetin orduyla olan ilişkilerini yıkacağına, geliştirdi.

Ekim 1970 komplocularının General Schneider'i öldürmeleri, Halk Birliği'nin cumhurbaşkanı adayının seçimini onaylayacak olan Kongre'yi, silahlı kuvvetleri ve kamuoyunu, ülkenin kendini tehlikeli bir boşlukta bulmasını engelleyecek tek şeyin, anayasal yöntemlere uyulması olduğuna ikna etti. General Viaux ve Valenzuela'nın darbe girişimlerinin fiyaskosu, cumhurbaşkanlığı seçiminde başta gelen azınlık adayını safdışı etmeye yönelik parlamenter entrikaları bozdu. Dahası, askeri disiplin şehidi olan kara kuvvetleri komutanının ölümü, kendisinin savunduğu ve yaşamıyla ödediği anayasal meşruluğun kutsanması sonucunu doğurdu. Eski ve yeni cumhurbaşkanlarının taşıdığı merhum komutanın tabutu neredeyse fiziki olarak «müzakereci olmayan» orduyla demokratik siyasal güçler arasındaki ittifakın halkası oldu. Komutanlık kademesindeki önemli bir kesimin darbeci girişimlerini safdışı bırakmakta «Schneider» doktrini kuşkusuz güçlü bir etken oldu. Aynı şekilde, sağın hükümete karşı düzenlediği birçok şiddetli gösteriden sonra ekim 1972'de başlatılan ilk kamyon sahipleri grevi, askerleri yasal iktidarla yakınlaştırdı. Düzensizlik sağda, meşruluk ise solda yer almaktaydı. Ekim sonunda, patronların grevine bir son vermek için orduda görevli üç subay bakanlık sorumluluğu üstlenmeyi kabul ettiler. Sağ, generallerin solla uzlaşmasını ve siyasallaşmalarını kınadı. İçişleri bakanı olarak devletin ikinci adamı olan, Schneider'in ardılı General Prats, darbelerin önündeki en temel engel, bu yüzden de sağa göre öldürülmesi gereken kişiydi. Ama, kimilerinin sivil düzenin sonunun başlangıcı olarak gördükleri askerlerden sağladığı destek bir yandan Halk Birliği'ne belli bir tecil süresi verirken, bir yandan da orduyu kendi yanına çekmenin tüm çatışmaların merkezinde yer aldığını açıkça göstermekteydi. Bir Fransız gazetecinin belirttiği gibi «iktidar artık silahların ucundaydı» ama, bu hiç de aşırı solun düşündüğü anlama gelmiyordu[41].

Böylece ordu Allende'yi desteklemiş ve anayasayı koruma adına sosyalist deneyimin yaşayabilmesini sağlamıştı. Ama aynı ordu Halk Birliği'nin ve demokratik rejimin mezarını da kazacaktı. Generallerin çoğunun sosyalizme hiçbir sempati beslemediğini bilmeyen yoktur. Siyasette belirli bir sorumluluk taşıyan kişiler, özellikle solda, güç dengelerini değerlendiren, geçmişteki devrimleri taklit etmekle yetinmeyen ve «sabırsızlıklarını kuramsal bir gerekçe»

olarak kullanmayanlar izledikleri yolun ne denli dar olduğunu, Amerika'ya bağlı, sağın propaganda yağmuruna tutulan ve her yönde yakınlık duyduğu burjuvazi tarafından alkışlarla davet edilen ordunun, itaatsizlik ve başkaldırıya yönelmesinin ancak bilek gücüyle engellenebileceğini bilirler. Ordu aygıtını kim kendi tarafına çekecekti? Bölünmüş bir kolisyonun yasal hükümeti olup, provokasyonlarıyla sağın eline yeni silahlar veren aşırı solla ittifak içindeki Halk Birliği mi, yoksa sallanan bir yasallıktan çok daha güçlü kozlara sahip olan burjuvazi ve Amerika mı?

Zira Amerika, özellikle de Pentagon, Şili ordusu içerisinde derinden derine yürütülen bir çalışmanın, gizli servislerin tuhaf entrikalarından daha yararlı olduğunu bilmektedir. Altmışlı yıllardan beri güçlü bir komünist partinin bulunması ve sosyalist partinin Küba yanlısı bir çizgiye dönmesi Washington'u ürküttüğünden, Şili ordusu kendisine gözardı edilemeyecek biçimde ve tabii ki belli bir çıkar güderek büyük bir cömertlikle yardım eden Amerika'yla sıkı ilişki içindedir. Nitekim Şili, Amerika'nın, kıtanın güneyine yaptığı yardımdan en çok yararlanan ülkeler arasındadır; Brezilya'dan sonra ikinci sırada, hatta Peru, Bolivya ve Kolombiya gibi Castro'cu gerillalarla mücadele etme durumundaki ülkelerden bile önde gelir. Silah altındaki 60.000 kişisiyle Şili, askeri programlar çerçevesinde 1946'yla 1972 arasında 169 milyon dolar almıştır (aynı dönemde Arjantin'e yapılan askeri yardım 162 milyon dolardır) ve bu yardımın 122 milyonu 1962 ile 1972 arasında verilmiştir[42]. 1965'ten beri hemen hemen her Şilili subay Kuzey Amerikan okullarında bir staj görmektedir. 1950'den 1970'e, 4.374 Şili askeri Panama'da ya da ABD'de eğitim görmüştür (askeri eğitimi eşit düzeyde olan Arjantin'de bu sayı 2.080'dir)[43]. 1965 ile 1970 arasında stajyer sayısının 2.000 dolayında olduğu gözönünde bulundurulursa Frei döneminde ABD etkisinin ne kadar yoğun olduğu ve nasıl hızlı arttığı ortaya çıkar. Kuşkusuz bu stajların ne tek yönlü ne de kendiliğinden bir etki yaptığı söylenebilir. «Demokrasiden yana» General Prats da Fort Leavenworth de bulunmuştur. Üstelik ABD, Allende hükümetine yardımı keserken, askeri kredilere dokunmamış, hatta artırmıştır. 1970'te 800.000 dolara düşmüş olan askeri yardım, 1971'de 5,7 milyon dolara çıkarılır, 1972'de ise 10,9 milyona ulaşır. Bu, o yıl Şili'ye yapılan tek yardım kalemidir ve 1962'den beri Şili ordusunun aldığı en yüksek meblağlardan birini oluşturur. Aynı şekilde, Halk birliği döneminde Şili, ABD'nin ödünç verdiği gemileri elinde tutar ve 1973'te dört yıldan beri ilk kez *Unitas* deniz manevralarına katılır: Sol hükümet, askerlerle uyum içinde olmak için, sol muhalefetin, Hıristiyan-Demokratlar döne-

minde, antiemperyalizm adına her zaman reddetmiş olduğu birşeyi kabul etmiştir.

Gerçekten de, silahlanma sorunu, doğal olarak, askeri kaygıların merkezini oluşturur. General Prats'ın anılarında belirttiği üzere, Amerika'yla ilişkilerin düzelmesi, muhafazakâr basın tarafından iyice abartılan komünist bakanların varlığı ve Fidel Castro'nun 1971'deki ziyareti gibi nedenlerle ittifakın bozulmasından korkan ordunun güvenini kazanmak için temel bir koşuldu[44]. Ancak, Allende'nin, orduyu burjuvazinin ve Amerika'nın etkisinden kurtarabilmek için sahip olduğu araçlar sınırlıdır. Hiyerarşinin bir bölümünün yasalcılığına ve Şili ordusunda büyük saygı gösterilen dikey disiplin anlayışına yaslanabilirdi belki ama, kontrgerilla ruhunun ve Amerika'nın, hem de Şili'de 1965'te kurduğu *rangers* (*) okulunda öğrettiği yıkıcılıkla mücadelenin küçük subaylar üzerindeki etkilerini engelleyemezdi. Başkanın ve «anayasal» generallere yakın bazı bakanların da içinde bulundukları mason örgütü tarafından kurulan bağlar ya da kurucusuna sadık kalarak, özellikle parlamentoda, sağa karşı hep savunma kredilerini ve ordunun çıkarlarını savunmuş bir sosyalist partinin geçmişi, komünizme karşı haçlı seferine çıkmış bu genç subaylar için hiçbir değer taşımamaktaydı.

Hükümette olan ama, meclislerin, yargı aygıtının ve kamu yöneticilerinin önemli bir bölümünün kendisine karşı olduğu düşünülürse, iktidarda olmayan Halk Birliği askerlerle kuracağı iyi ilişkilerin bedelini ödemeyi öğrenecekti. Askeri krediler, 1971'den itibaren, iktisadi durumun bozulmasının dayattığı zorluklardan etkilenmediler. Rejim orduyu, maaş, donatım ve saygınlık açısından memnun etmeye çalıştı. Allende, bu «farklı» askerlerin sadakatını göklere çıkarmak için hiçbir fırsatı kaçırmadı, ki bu tavır giderek kaygı verici bir hal alacaktı. Daha siyasi bir düzeyde, Halk Birliği başkanı, ordu komutanlarını, kendilerine devlet şirketleri ve idaresinde sorumluluklar vererek, ülkede gerçekleştirilen değişime ortak etmeye çabaladı; ulusal güvenliğin iktisadi egemenliği de kapsadığı düşüncesine katılmaları için milliyetçiliklerini kullandı. Ama bu yaklaşım, sosyalizme hiçbir eğilimleri olmamasına rağmen, ülkenin içinde bulunduğu durumu kontrgerilla yüzbaşıları ve albaylarından daha iyi bilen genel kurmay subaylarından yalnızca bir bölümünün ilgisini çekti. General Prats, Sepulveda, Pickering, Bachelet, Poblete ve Amiral Montero'nun da dahil oldukları bu «demokratlar», yasallığa tam bağlılıklarının yanı sıra, Halk Birliği prog-

---

(*) **Rangers:** Komando okulu. (ç.n.)

ramının, ülkenin daha ciddi sarsıntılara düşmesini engellemek için desteklenmesi gereken bir «modernleşme» süreci getirdiğini düşünmekteydiler[45]. Sözü geçen kişiler orduda ve daha sonra da hükümette kilit görevlere getirildiler ve ordu onlara itaat etti. Darbe girişimlerini bozdular ve subaylar arasındaki *golpista* çoğunluğu tarafsızlaştırmaya çalıştılar. Ama ne sağ ve burjuvazi, ne de hükümet koalisyonu içindeki kesimi de dahil olmak üzere aşırı sol, onların işini kolaylaştırma heveslisiydiler.

Bir partiler koalisyonu olan Halk Birliği, iki çizgi, iki strateji, iki iktisadi politika ve devlete, dolayısıyla da orduya karşı iki ayrı tutum arasında bölünmüştü. Sosyalist partinin, koalisyonda yer almayan ama hükümet üzerinde küçümsenmeyecek bir etkisi olan MİR (Devrimci Sol Hareket) yandaşı Che Guevera'cılar tarafından yönlendirilen çoğunluğuna göre, sosyalizmin kurulmasında aceie davranmak, «sınıf sınıfa» mücadele etmek, «rejimi güçlendirmek için ilerlemek» gerekiyordu. Allende'yle, Komünist Partisi'ne, radikallere ve daha küçük bazı partilere göre ise, devletleştirilen sektör ile özel sektörde kalması gereken kesimleri titizlikle belirlemek, tarım reformunu kararlı bir biçimde, ama hükümetin birçok iktisadi ve toplumsal avantaj tanıdığı orta sınıfları[46] kendi saflarına kazanmak üzere yasa dışına taşmadan uygulamak gerekmekteydi. Ayrıca, bu siyasal çizginin yandaşları, 1970 programı Halk Birliği'ninkine yakın olan Hıristiyan-Demokratlar'la ittifakın, deneyimin devrimci karakterini sınırlamakla birlikte, izlenmekte olan değişimi istikrarlı bir çoğunluk temeline oturtacağını ve böylece programın yasalar çerçevesinde uygulanmasını kolaylaştıracağını düşünüyorlardı. Onlara göre «ilerlemek için rejimi güçlendirmek» gerekiyordu. Ama Şili'de siyasal güçlerin aşırı uçlarda kutuplaşması bu tercihe şans tanımadı. Cumhurbaşkanının partisi olan Sosyalist Parti ve MİR, Hıristiyan-Demokratlar kanalından ulusal burjuvaziyle ittifak kurmaya ne pahasına olursa olsun karşıydılar. Hatta resmen Halk Birliği programının sınırlarını zorlama stratejisini benimsemişlerdi[47]. Bu kesim hem iktidardaydı hem de sol muhalefet içinde yer alıyordu. Bu durumda, Allende'nin danışmanlarından biri olan J. Garcés'in altını çizdiği gibi, Hıristiyan-Demokratlar'la ittifak, sınıfsal uzlaşmaya karşı olan Sosyalist Parti'nin safdışı bırakılmasını, yani Halk Birliği'nin son bulmasını gerektirecekti[48]. Ne var ki hükümet etmenin bölünmeye yol açması ölçüsünde muhalefette olmak da birleştirici bir etki yapar: Kamu sektörünün sınırlandırılması konusunda istediği güvenceleri alamamış ve kendi solunun halk koalisyonu tarafından tavlanmasından tedirgin olan[49] Hıristiyan-Demokratlar sağın kucağına düşecek ve karşı-devrimci güçlere bir kitle tabanı sağlayacaklardır.

Çoğalan devletleştirmelerin ve «halk iktidarı»nın sınırlarını zorlamasının ürküttüğü orta sınıflar sorununa iktisadi yaklaşım da umulan sonuçları vermedi; çünkü sorun öncelikle siyasaldı. Sorunun toplumsal boyutu, orta sınıfların kendilerini işçilerden ayıran mesafeyi korumaya verdikleri önem ve bu sınıfların kendilerini ideolojik olarak burjuvaziyle özdeşleştirmeleri de küçümsenecek noktalar değildi, ama siyasal sorun ağır basıyordu. Burjuva devletinin yıkılmasını isteyen «halk diktatörlüğü»[50] taraftarlarının giriştikleri «çifte iktidar» eylemlerinin aynı zamanda sosyalist hükümetin temellerini de sarsan «boomerang etkisi»ni ihmal etmemek gerekir. İktidardaki koalisyon içinde bile çatışmanın kaçınılmazlığı haberini veren ve iç savaşa çağrı çıkaranlar, lafta, 11 Eylül'de mücadele etmeksizin yıkılacak olan dayanıksız sınai özsavunma bölgelerini (*cordones*'ler) yaratmakla, ürkek ve kararsız orta sınıfların sağa ikram edilmesine hiç kuşkusuz katkıda bulundular. MİR'in, hükümete maledilen taşkınlıklarını, günlük gazetelerine her gün manşet yapan ve «toplumsal ve iktisadi kargaşa»[51] imgesi yaratmaya çalışan «burjuva» basınının kurnaz propagandasını da unutmamak gerekir.

Çünkü, o arada, soldan çok daha birleşmiş ve nereye yöneleceğinden de, hukukundan da emin olan sağ, boş durmuyordu. Ulusal ve yabancı burjuvazi, mallarının elinden alınmasını tepkisiz karşılamaya niyetli değildir. Bir bölümü, Halk Birliği'yle anlaşmaya varmamış olmaktan hiç de yakınmayan Hıristiyan-Demokratlar'ın, kendilerine sağladığı kitle tabanıyla güçlenmiş Şili burjuvazisi, partileri ve mesleki örgütleriyle, biri ekonomik, diğeri siyasal-parlamenter olmak üzere iki cepheden saldırıya geçer; bir yandan sabotaja, öte yandan da mecliste engelleme ve provokasyonlara başvurur. 1970 seçimlerinden beri ülkede bir panik rüzgârı esmektedir. Alameda'ya, Rus tanklarının ya da Kazakların geldiği haberleri yayılır. Yatırımlar durur, sermaye, kimi zaman da sermayeleriyle birlikte patronlar yurt dışına kaçarlar. Bankadaki hesaplar kapatılır ve insanlar çılgın bir alış-veriş ve tüketim sevdasına kapılırlar. Dedikodu siyaseti sinir harbini daha da kızıştırır. Tarım kesiminde mal sahipleri, 1967 yasası çerçevesinde kamulaştırmaları yürütmekle görevli hükümet yetkilileriyle çatışmaya girmedikleri durumlarda, «toprak yakma» siyaseti uygularlar: Tarım araçları yok edilir, hayvanlar Arjantin'e kaçırılır ya da, köylülere verilmelerinden iyidir mantığıyla, öldürülür. 1971'de bakır fiyatlarının düşmesi ve buna koşut olarak ithal yiyecek maddesi fiyatlarının artmasıyla birlikte, tüccar ve özel kişiler örgütlü biçimde kıtlık yaratırlar. Büyük boyutta stoklamalar, bazı tüketim mallarının iradi olarak imhası, bere-

ketli bir karaborsanın oluşmasına yol açar ve devleti dağıtımı bürokratikleştirmek, karne işini siyasallaştırmak zorunda bırakır[52].

Siyasal düzeyde sürdürülen acımasız bir parlamenter gerilla ülkenin durumunu vahimleştirir ve hükümeti yasallıktan çıkmaya zorlar. Birçok bakanın peşpeşe azledilmesi yanısıra[53], hükümetin önerdiği, çok masum da olsa, tüm yasa projeleri sistematik olarak reddedilir ve böylece Halk Birliği reformlarını uygulayacak mali araçlardan yoksun kalır, enflasyon körüklenir. Öte yandan sağ, hükümetin desteklerine karşı kullanılacak olan baskıcı yasalar çıkartır (silahların denetimi hakkındaki yasa gibi). İlk kamyon sahipleri grevi, -ordunun müdahalesi sayesinde- «marksist hükümeti» düşürmeyi başaramaz ama, küçük burjuvazinin sağ çizgide radikalleşmesinin de işaretini verir. Geriye bir tek, karşı-devrimci çevrelerce dur durak bilmeksizin doldurulan ve bu çevrelerin müdahaleci bir ideoloji de sunduğu ordunun kazanılması kalmıştır. Hava, bir iç savaş havasıdır. Parlamento dışı aşırı sağ gruplar, patron grevlerine, saldırılarla eşlik etmekte, demiryollarına ve petrol boru hatlarına sabotajlar yapmakta, sokaklarda karşı görüşlüler ve polisle çatışmakta, ordunun müdahalesini sağlamak için sistemli biçimde bir kaos ortamı yaratmaya çalışmaktadırlar. İdeolojik alanda da, katılık yanlısı bir düşünce, askerlerin siyaset dışı kalmalarını eleştirerek darbeyi önceden meşrulaştırmaktadır. Bu düşünceyi geliştirenler, Allende hükümetinin, isyana teşvik (ikili iktidar) ve mülkiyete el atmakla «doğal hukuk»u çiğnediğini öne sürerler. Madem ki hükümet «ortak çıkar»ı güvence altına alamamaktadır, o halde meşru değildir. Ve, genel çıkar adına sistemin amacını (kapitalizm) biçimine (demokrasi) tercih etmek gerektiğinden, yürütme erkinin sahipsiz olduğu söylenebilir: Allende iktidarı «gasp» etmiştir![54] Artık darbe için geriye sayma başlamıştır. 1972 nisanından itibaren kimi generaller, yürütme ile yasama güçleri arasındaki anlaşmazlığı bu yolla çözmeyi düşünüyorlardı[55]. Ama bir de, hareketin fitillerini tutuşturup, yerleştirilmiş kilitleri kırmak gerekiyordu. Söylemlerinde sınıf mücadelesini silahlı kuvvetlere taşıma iddiasında olan aşırı solun bu tutumu, askeri kadroların birlik olmasına yol açtı. Valparaiso'daki deniz kuvvetlerinde gelişen olaylar, devrimci elemanların gerçekten denizciler arasına sızmasından çok darbeci subayların bir provokasyonu olmakla birlikte, kendini yüce lirik yanılsamasına kaptırmış ve önemini şişirme hevesindeki aşırı sol, kendisine kurulan tuzaklara düşme fırsatını hiç kaçırmıyor ve kimi zaman da haksız yere ona maledilen, meşruluğu ihlal girişimlerini birer zafer sayıyordu. Nihayet 22 Ağustos'ta, mecliste çoğunlukta olan partiler, hükümetin, «koşut iktidarlar»a verdiği cesaret ve yasal dayanağı

olmayan özel mülkiyet ihlalleri nedeniyle yasaları ve anayasayı çiğnediğini ve meşruluğunu yitirdiğini ilan eden bir metin kabul ettiler. Muhalefet partileri ülkede çoğunluğu ele geçirmişlerdir. Ordunun hukuka bağlılığı tamdır. Darbecilere yeşil ışık yakılmıştır. Oldukça adi provokasyonlarla gözden düşürülen ve generaller konseyinde azınlıkta bırakılan General Prats'ın, hükümetten istifa etmesi ve birkaç gün sonra kara kuvvetleri komutanlığından çekilmesiyle son engel de ortadan kalkar. Şili, soluğunu tutar; «demokrat» olarak bilinen ama yine de en azılı darbecileri bile ordudan tasfiye etmeye yanaşmayan yeni kara kuvvetleri komutanı Augusto Pinochet'nin kurumlara olan bağlılığını ilan etmesi siyasi kadroları çok da ikna etmemiştir. Ama gerçekte kuvvet komutanı, tüm anlamıyla ihanet etmemekte, yalnızca birliklerinin izinden gitmektedir. Böylece 11 Eylül sabahı «Cakarta» planı uygulamaya konur. Durum nihayet istenen kıvama gelmiştir; sivil ve askeri muhaliflerin fiziksel tasfiyesini öngören ve darbecilerin sözünü ettikleri trajik «Z» planı maskaralığı, *a posteriori* yapılan zayıf bir açıklamadır ve nitekim kısa bir süre sonra da terkedilecektir. İç savaş olmayacaktır. «Faşizme geçit var»dır artık. Sıra beyaz terördedir.

En Uzun Hükümet Darbesi ve Uruguay'ın Askerileştirilmesi

Seçim parantezi ve *Tupamoro*'ların bu nedenle ilan ettikleri ateşkes, Pacheco Areco'nun 1971'de aldığı, vahim sonuçlar doğuracak bir kararla gölgelendi. Bundan böyle, yıkıcı faaliyetlerin bastırılması görevini silahlı kuvvetler üstlenecekti. 1962'den itibaren, kıtanın tüm ordularının ABD himayesinde anti-gerilla eğitimi yaptıkları düşünülürse; askerlerin eylem yönteminin, çeşitli polis birliklerince uygulanandan çok daha sert olacağı tahmin edilebilirdi. Özellikle Uruguay ordusu, hiç kuşkusuz ABD'den en çok etkilenen Güney Amerika ordularından biriydi. Bu ordu, sadece, askeri sanayiin yokluğu nedeniyle teçhizat yönünden ABD'ye bağımlı değildi, ABD ordusu tarafından eğitilen Uruguaylı askerlerin sayısı da, komşularına göre çok daha yüksekti (1950-1970 arasında, 1723 Uruguaylı asker ABD'de staj görmüşlerdi.)

Tupamaro'lara gelince, onlar da, 1972 başından itibaren, eylemlerini hızlandırdılar ve doğrudan güvenlik güçlerine karşı saldırıya giriştiler. Bu beklenmeyen tırmanış, sol cephenin seçim yenilgisine bağlı olarak, *Tupamoros* hareketinin, kendi seferberlik kapasitesine duyduğu güveni ortaya koymaktaydı. MLN, silahlı mücadeleyi, halkın taleplerinin gerçekleşmesini sağlayabilecek tek yol

olarak görmekteydi. Yeni cumhurbaşkanı, parlamentoda yeni bir baskı yasasını kabul ettirirken, *Tupamoro*'lar bir tür «Ölüm Mangası» yönetmekle suçladıkları, asker ve polisleri öldürdükleri için geniş çaplı bir misilleme hareketinin başlayacağını bilmiyor değillerdi. Bu şekilde hareketlerini, kitlesel bir baskının kurbanlarıyla güçlendirebileceklerini ummakta ve «durumu daha da vahimleştirme» siyaseti gütmekteydiler.

Bu koşullarda, parlamento, «iç savaş hali» ilan etmekte ve vatandaşların özgürlüklerini kısan, askeri yetkileri ise genişleten «Kamu Güvenliği Kanunu»nu onaylamakta gecikmeyecektir. Güvenlik kuvvetlerinin saldırısı son derece kanlı bir şekilde gerçekleşecek ve operasyonlar, başkalarının yanı sıra, Uruguay Robin Hood'larının «maceracı» metodlarına hiçbir zaman büyük bir sempati duymayan Komünist Partisi'nin sekiz üyesinin de hayatına mal olacaktır. Ama asıl önemlisi, *Tupamaro*'lar rakiplerinin gücünü iyi hesaplamamışlardı. Artık hukuki ve anayasal sınırlamalar içinde kalmaya gerek duymayan baskı operasyonlarının hızlandırılması, ürünlerini vermeye başlamıştır. Ülke, dört yandan sarılmakta ve taranmaktadır. Başkentte bir savaş olmaktadır. Ordu, savunma halindeki «terörist»leri terörize etmektedir. Şefleri, gizli barınakları, silah depoları birbiri ardısıra ele geçirilir. Eylül 1972'de, MLN fiilen dağıtılmıştır. Mümkün olan tüm yöntemlerle haber toplama üzerine kurulu kontr-gerilla stratejisi, tahmin edilen etkinliğini göstermiştir. En saygın ulusal ve uluslararası, manevî otoriteler, boşuna siyasal tutuklulara yapılan kötü muameleyi teşhir edecek, ama mesleklerini öğrendikleri gibi uygulayan askerleri etkileyemeyeceklerdir.

Ne var ki, *Tupamaro*'ların can çekişmesi, askerlerin siyaset sahnesinden çekilmeleri bir yana, tam tersine, taleplerini artırmalarına yol açtı. Ordunun artan disiplinsizliği, cumhurbaşkanının zaten sallantıda olan otoritesini her geçen gün biraz daha zayıflatmaktaydı. Cumhurbaşkanının otoritesi devrimci savaşın keşmekeşine ve sorumluluklarına direnememiştir. «Destek güçler»e, ayaklanmayı mümkün olan tüm yollarla bastırmaları için beyaz kart veren Bordaberry, kendi sonunu da getirecek bir riski göze almış bulunmaktadır. Ulusal çıkarları savunduklarından emin olan Uruguaylı askerler, demokratik geleneklere, bu gelenekler sadece parlamentonun eleştiri hakkına indirgense bile, uyma gereğini duymamaktadırlar. Ordunun resmi bildirileri, askerlerin zulmüyle ilgili olarak parlamentoya verilen önergeleri yıkıcılıkla suç ortaklığı diye nitelendirmektedir.

Ordunun yürütme organıyla rekabeti, 1972 temmuz ayında baş-

ladı. Kara ordusu, yeni savunma bakanının tayinini kabul etmedi, kendi koşullarını ortaya koydu ve programını açıkladı. Taşıdıkları iç çelişkilerle dikkati çeken askeri bildiriler, kuşkusuz, silahlı kuvvetler içinde önemli ayrılıklar olduğunu gösteriyordu. Bu bildiriler, kurumları desteklemekten uzak olan ve Bordaberry'yi esas düşman ilan eden siyasal ve sendikal muhalefeti etkisiz kılmaya yaradı. Silahlı kuvvetler içinde, Peru tipi ilerici bir kanadın olup olmadığı tartışılmaktaydı. Bunu özellikle ağustos 1972'de, Deniz Harp Okulu Merkezi'nde bir araya gelen subayların, yolsuzluk ve spekülasyonu da yıkıcı yöntemler olarak tanımlamaları körüklemişti. Askerler, eylül ayında, gerillalara karşı kazandıkları zaferden sonra, bazı söylentilere göre, ellerinde tuttukları kurbanların yani, *Tupamaro*'ların öğütlerini izleyerek, «ekonomik suçlara» karşı saldırıya geçtiler. Mali çevrelerden onlarca kişi tutuklandı ve cumhurbaşkanının emirlerine rağmen salıverilmedi. Bu «temizlik hareketi»nin kurbanları arasında, hükümetin çoğunluk kanadından politikacılar da bulunmaktaydı. Bu tutuklamaların yanı sıra, ordu, ilan ettiği 4 ve 7 nolu bildirilerde, esas olarak güvenlik sorunu, marksist tehlike ve kamu düzeni üzerinde durmakla birlikte, köylüye toprak dağıtımı ve işçilerin işyeri yönetimine katılması gibi konuları içeren bir dizi yapısal reform yapılmasını önermekteydi.

Aslında, askerler, ulusal yaşamın her alanında temsil edilmek istemektedirler. İsyan hareketi, bu yüzden, 1973 şubatında, cumhurbaşkanınca onaylanan ve ona, «milli hedeflerin gerçekleştirilmesinde» yardımcı olmakla görevlendirilen Milli Güvenlik Konseyi'nin (COSENA) kurulması sonucunu doğurdu. Üç ordu komutanı ve dört bakandan oluşan bu konseyin genel sekreteri, ordular arası Genel Kurmay (ESMACO) başkanıydı. Askeri yönetim, böylece kurumlaştı.

İsteklerini cumhurbaşkanına kabul ettirdikten sonra, askerler, muhalefetin içinde bulunduğu karışıklıktan yararlanarak, parlamentoya karşı saldırıya giriştiler. Sol, ordudaki ilerici eğilimin varlığını abartarak askerlerle bir ittifak peşinde koşarken, ordu, parlamentoyla ilgili anti-demokratik taleplerini artırmaktaydı. 27 Haziran 1973'te, bitmek bilmeyen darbe, nihayet iki meclisin feshedilmesi ve onların görevlerini üstlenen «Devlet Konseyi»nin kurulmasıyla sonuçlanacak ve Bordaberry, darbeden bizzat sorumlu olduğunu açıklayacaktı. Böylece askeri düzene, sivil bir dış görünüş sağlanmıştır[57].

Sendikal örgütler, askerlerin eğilimleri ve rolü konusunda görüş ayrılığı içindedirler. Komünistlerin ağırlıkla yönetiminde bulunduğu Ulusal İşçi Konvansiyonu (CNT), 1973 martında, 4 ve 7

nolu bildirilerin, programına kısmen uygun düştüğünü açıklayacak, ama, yine de, hükümet darbesine karşı genel grev sloganını ortaya atacaktır. Genel grev onbeş gün sürecek ve özel ve kamu faaliyetlerinin hemen hemen tümünü kapsayacaktır. Ülke, felç olmuştur. İşyerleri, mücadelecilikleriyle hükümeti ve askerleri şaşırtan grevcilerce işgal edilmiştir. Yeni adıyla «sivil-askeri yönetim» önce görüşmelere yanaşır, ama ardından, sendikayı fesheden bir kararname çıkarır. Aynı zamanda, sendika liderlerinin kitlesel biçimde tutuklanmasına da girişilir. Ama, kamu işyerlerindeki grevci işçilerin işlerine son veren başka bir kararnameye karşın grev devam eder. Grev, gücünü yitirmeye başladığında ise CNT'nin çoğunluğu, siyasal bir perspektifi olmadığı gerekçesiyle greve son vermeyi kararlaştırır.

Aslında, sol partilerin, özellikle de Komünist Partisi'yle sendika yöneticilerinin, boşuna, askerler arasında bir bölünme olmasını bekledikleri söylenebilir. «İlerici» subaylarla varılması umulan anlaşma gerçekleşmemiştir. Solun beklentilerinin tersine, bu «önleyici» hükümet darbesi, bütünlüğü hiçbir zaman bozulmayan ordunun tümü tarafından desteklenmiştir. «Peru tipi» eğilimler, acaba bir mitos muydu, bir yanılsama mıydı yoksa, muhalefeti dağıtmak için hazırlanan bir tuzaktan mı ibaretti? Hiç kuşkusuz, ilerici, ya da darbeye karşı olan bazı subayların tutuklandığı söylendi. Ne var ki ne General Alvarez, ne de Albay Trabal, yani şu bulunmaz «Peru» kanadının temsilcileri, genel kurmayın bütününden pek de ayrı bir yerlerde değildiler. Olayların gelişimi, ordu saflarındaki ayrılıkların, tüm dönem boyunca, birlik etkenlerine oranla ikincil kaldığını düşünmemizi mümkün kılmaktadır.

Uruguay, «saygılı gerillalar»a sahip oluşunda gösterdiği kendine özgülüğü, demokratik rejime karşı eylemlerini hesaplı bir yavaşlık içinde gerçekleştiren sabırlı ve sakin askerlere sahip oluşuyla da ortaya koyar. Karmaşık ve köklü bir liberal geleneğe sahip bir toplumda zarar görmüş kesimlerin, tümüyle, cepheden çatışmayı önlemek için kabul edilen bir taktik miydi söz konusu olan? Yoksa, harekete geçmeden önce yokedilmesi gereken, iç çelişkilerin ve gergin güç dengesinin getirdiği bir zorunluluk mu? Herhalükârda bu, halkın seçim yoluyla kendisine verdiği meşruluğu darbeci askerlere devretmeye rıza gösteren Bordaberry'nin cumhurbaşkanlığı döneminde ortaya çıkmış karma bir rejimdir. Ancak, yasama görevinde cumhurbaşkanına yardımcı olan, yirmi beş sivil üyeli Devlet Konseyi, anayasal bir reform hazırlamakla görevlendirilmiş bulunmaktadır. Ülke, resmi metinlerde belirtildiğine göre «devrimci sürecin kurumlaşması» aşamasına girmiştir. Bu, uygulamada, as-

kerlerin yoğun bir biçimde devlet yönetimine katılması demektir. Askerler, ya sivil memurların yerini almakta, ya da onların yanı sıra çalışmaktadırlar. Subaylar, tüm devlet işletmelerini yönetmekte, bütün bakanlıklarda genel sekreterlik görevlerini ve teknik yönetim konseylerinin ya başkan yardımcılıkları ya da müsteşarlıklarını üstlenmektedirler. Diplomasi ve dış temsilciliklere de, el atarlar. Tüm kararları, genel kurmayca denetlenen Bordaberry nihayet, subayları, 1974 haziranında kurulan Ekonomik Konsey'e dahil ederek, ekonomik politikada da onlarla işbirliği yapar.

Devletin askerileştirilmesi, temsili örgütlerin yokedilmesiyle atbaşı gitmektedir. Darbeye karşı çıkan sol partiler kapatılmış, yöneticileri tutuklanmış ve yayın organları yasaklanmıştır. Bunun dışında, basın özgürlüğü genel olarak kaldırılmış, darbeye karşı çıkan yayın organlarının faaliyetlerine, kararnameler yoluyla son verilmiştir. Bu alanda da yavaş hareket etme ilkesi uygulanmaktadır. Daha 1973'te, sorumlularının büyük bir kısmı tutuklanan Komünist Partisi, ancak 1975'te sistemli olarak takip edilecekti. Bu durum, ordunun iç çelişkilerine yatırım yapan komünist stratejinin belki de tümüyle temelsiz olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, yeni iktidarın anti-marksist karakteri çok açıktır. Grev hakkının giderek yok edilmesi ve sendikaların, her hareketlerini kontrol eden çalışma bakanlığının denetimi altına alınmalarının gerekçesi, «marksist şefler»in sendikalar üzerinde kurduğu iddia edilen hakimiyettir.

Kendisini askeri diktatörlük olarak kabul etmeye yanaşmayan, tam tersine, cumhuriyet anayasasına ve geleneksel dayanakları olan *blanco* ve *colorado* partilerine saygı duyduğunu iddia eden bu ne idüğü belirsiz rejim, 1976'da, köşeye sıkıştı. Anayasanın beş yılda bir yapılmasını öngördüğü genel seçimler yapılmalı mıydı? Konu üzerindeki görüşleri sorulan Cumhurbaşkanı Bordaberry'nin yanıtı olumsuzdu. Cumhurbaşkanı, içeriği daha sonra açıklanacak olan bir memorandumda, partilerin kapatılmasını ve silahlı kuvvetlerce desteklenecek otoriter bir devletin kurulmasını önererek «askeri egemenlik» görüşünü en uç noktasına kadar götürmekteydi. Genel kurmay, tarım politikası konusunda, cumhurbaşkanıyla anlaşmazlık içindeydi (ordu özellikle, küçük üreticileri savunuyordu). Sonuç olarak 12 Haziran 1976'da, Bordaberry, görevinden alındı. Yeni bir askeri kurnazlık mıydı bu? «Sağa kayan» cumhurbaşkanı, genel kurmayca «ülkenin en değerli demokratik gelenekleriyle çelişkili» bir anayasa tasarısı önermekle suçlanmaktaydı. Demek ki, gündemde, cumhurbaşkanının karşı çıkabileceği bir «liberalleşme» vardı, diye düşünüldü. Ne var ki, gerçekte asıl sorun, genel seçimlerin gerçekleşeceği 1976 kasım engelini, anayasanın temelinden değiş-

tirilmeyeceği ve genel seçimlerin yakın bir gelecekte yapılacağı vaadiyle, atlatmaktı. Bazı gözlemciler, bu anayasal-hukuki kurnazlıkları, geleneksel partilerin radikal kanatlarından iki eski liderin, Z. Michelini ve H. Guterrez Ruiz'in Buenos Aires'de öldürülmesi olayına bağlamaktadırlar. Bordaberry, iktidarı değil, yalnız, cumhurbaşkanlığını kaybetmişti; çünkü askerler, onun «programı»na ihanet etmediler. 1974'te şu sözleri söyleyen, görevinden uzaklaştırılan cumhurbaşkanının kendisi değil miydi? «Marksizm ve profesyonel politikacılar ülkemizde faaliyet halinde oldukları sürece genel seçimler yapılamaz»[58].

Uruguaylı askerler, bu yeni «darbe»den sonra da, sivil iktidar hayalinden vazgeçmediler. Devlet Konseyi'nin 81 yaşındaki başkanı Alberto Domicheli, yeni bir cumhurbaşkanının seçimini sağlayacak mekanizmaların kurulmasına kadar geçecek sürede ve geçici olmak kaydıyla, beş yıllık bir süre için cumhurbaşkanlığı görevini üstlendi. Bu amaçla, silahlı kuvvetler, anayasayı değiştirmeye yönelik bir dizi «kurumsal yasa» çıkardılar. Bir yılda, bu tür sekiz yasa yapıldı. Bunlardan bir kısmı silahlı kuvvetlerin siyasal yetkilerini düzenlemekte, diğerleri ise «Batelist model»in öngördüğü[59] esirgeyen devlete kesin bir son veren ve yeni bir milli projeye tekabül eden, yeni bir devlet tipi oluşturmaktaydı. Bu kurucu kuvvetin meşruluğu, esas olarak askeriydi[60]. Çıkarılan III nolu yasayla, yürütme yetkisi bundan böyle «ilgili bakan» ya da bakanlar ve Ulusal Güvenlik Konseyi ya da bakanlar kuruluyla birlikte hareket edecek olan cumhurbaşkanına devrediliyordu (1. madde). Yürütme erki bundan böyle, askerlerle paylaşılacak, yasama gücü ise, II nolu karar gereğince, ordu güçlerine teslim edilecekti[61].

I ve IV nolu yasalarla askeri iktidar, başka şeylerin yanısıra, hükümet darbesiyle yaratılan anayasa dışı durumu resmen tasdik etmekteydi. Bu yasalardan ilki, «sosyal barışın, siyasal partilerin serbest faaliyetiyle uyuşmazlığı»nı belirtmekte ve seçimleri *sine die* (belirsiz bir tarihe) ertelemekteydi. IV nolu yasa, siyasal şahsiyetlerin, gelecek seçimlere katılmasını engelleme amacıyla tasfiyesini öngörüyordu. Son iki seçim sırasında cumhurbaşkanlığı yardımcılığına adaylığını koyanlar, yasama meclislerinin asli ve yedek üyeleri, ve yasa dışı ilan edilen partilerden bu görevlere aday olmuş kişilerde tüm partilerin yönetim kurulu üyeleri bu yasayla 15 yıl boyunca politik hayattan uzaklaştırılmaktaydılar.[62]. Böylece, 15.000 yurttaşın siyasi haklarının ellerinden alındığı tahmin edilmektedir.

VII nolu yasa, devlet memurlarının «rahatsız edici bir ayrıcalık» olarak tanımlanan işten atılamazlığı kuralına ve iş güvenliğine son vermekteydi. Bundan böyle yürütme erki, hizmetle ilgili ya da si-

yasi nedenlerle, memurları işten atabilme hakkın asahipti. VIII no-lu yasa, doğrudan doğruya yürütme erkine bağlanan yargı erkinin özerkliğine son vermekteydi. Böylece yeni devlet kuruldu[63].

Bu «çoğulcu» yürütme erkinin başkanı 1976 eylülünde beş yıllık bir süre için atanan ve göreve başlar başlamaz, yaptığı sürpriz açıklamalarla askerleri, resmi demeçlerini kısıtlamak zorunda bırakan 72 yaşındaki avukat Aparicio Mendez idi. 1930'lu yılların Avrupa aşırı sağından alınma tumturaklı anti-liberal konuşmalarının yanısıra, yeni «cumhurbaşkanı», Fransa'yı, ya da ABD'nin Demokrat Partisi'ni, «isyancıların müttefiki» olarak suçlamaktan çekinmeyecek, bu da, rejimin dış itibarı bakımından pek de olumlu bir etki bırakmayacaktı.

Bakanlar kurulunun, içişleri bakanı hariç salt sivillerden oluşturulmasının nedeni, askerlerin her yerde hakim olmalarıydı. Silahlı kuvvetlerin aşırı derecede büyümesi ve yayılmasının, askeri dönem öncesine uzandığı bir gerçektir. Savunma giderleri, 1968-1973 arasında, % 100'den fazla artmıştır ve 1973'te, içişleri ve savunma bakanlıklarının bütçeleri, toplam devlet bütçesinin % 25'inden fazlasını oluşturmaktadır. Bazı gözlemcilere göre, 1970'te, polis kuvvetleri 20.000, silahlı kuvvetler ise, bundan biraz daha az bir güce sahip iken, 1980'de bu sayı 100.000'e ulaşmıştır[64]. Gerillalara karşı mücadelenin, 1972-1973'teki gibi, büyük bir maddi güç gerektirmemesine karşı, askeri bütçe daraltılmamıştır. Bazı tahminlere göre, son zamanlarda, askeri bütçenin toplam devlet bütçesi içindeki payı % 50'dir.

«Ayaklanmaya karşı mücadele» kurgusunun, yeni rejim üzerinde, hâlâ temel bir siyasal rol oynadığı açıktır. Her yerde hazır ve nâzır olan askerler, ülkeyi ve vatandaşları hazırol vaziyetinde tutmakla yetinmemekte, ayaklanmanın «ideolojik aygıtlarını» yokedebilmek amacıyla uygulanan sürekli terör, kişinin özel hayatına da el atmaktadır. Muhaliflerin tutuklanması hiçbir sınır tanımamaktadır. Güvenlik kuvvetleri, takiplerini Arjantin ve Brezilya'da bile sürdürmektedirler[65]. İşkence, olağan bir idari yönteme dönüşmüştür. «Kayıplar» mevcutsa da, bu rejim, diğerlerine göre daha az insan öldürmektedir. Ama siyasal tutuklu sayısının 5.000, göz hapsindekilerin sayısının 15.000 ve hapishane deneyimini yaşamış olanların sayısının 60.000 olması, terörist makinanın ne derece iyi işlediğini göstermektedir. Öyle ki bazı gözlemciler terörün, kendi başına bir amaca dönüşüp dönüşmediğini düşünmekteler.

Bu uğursuz tiranlığın tuhaf ve gülünç yönleri de mevcuttur. «Cumhurbaşkanı»nın belalı nutuklarına, bazı tutuklulardan istenen

fidyeleri, muhafazakâr bir muhalife zehirli şarap gönderlimesini, siyasi tutuklulardan hapishanede konaklama ücreti istenmesini eklemek ve «yıkıcılar»ın evlerinde yapılan izinli yağmayı da unutmamak lazım. Uruguay ordusunu tanımlamak için kullanılan «işgal ordusu» terimi, yerinde bir terimdir. Herşey, sanki, hapishanelerin tıklım tıklım dolu tutulması için yapılmaktadır. Baskı uzmanları, vatandaşlarını, tutukevlerinde boş yer bulunduğu gerekçesiyle tutuklamaktadırlar. Ordulararası Genel Kurmay'ın (ESCAMO) 50 yıllık demokrasi ve açık muhalefet sayesinde doldurulmuş fişleriyle resmen teşvik edilen muhbirlik, şüphelilerin sayısını her geçen gün biraz daha artırmaktadır. Her grup ya da dernek, doğası gereği, şüphe altındadır. Baskı, makabline şamil olarak uygulanmaktadır: Bugün tutuklanan gazeteciler, 1968'de yazdıkları yazılardan dolayı yargılanabilmektedirler! Ulusal güvenlik adına, genel bir güvensizlik hüküm sürmektedir. Garnizon-devlet, esirgeyen devletin yerini almıştır.

Her türlü toplantıyı engellemek için, işyerlerinde ve eğitim kurumlarında önlemler artırılmıştır. Kamu hizmetleri, kışla gibi çalışmaktadır. Uruguay'ın hep gurur duymuş olduğu eğitim sistemi, askerlerin kontrolü altına girmiştir. Üniversitelerin eskiden solun kaleleri olduğu ve «Öğretim Görevlileri Sendikası»nın yeni düzene şiddetle karşı çıktığı bir gerçektir. Ama Bilimsel Araştırmalar Konseyi ve Lise Eğitimi Konseyi (CONAE), artık birer albay tarafından yönetilmektedirler. Üniversiteler temizlenmiş ve en saygın merkezleri dağıtılmıştır. Askerlerce, «demokratik meslek andı» (ne paradoks!) imzalamak zorunda bırakılan yüksek eğitim görevlilerinin yarıdan fazlası, ya görevlerinden atılmış ya da sürgünü seçmişlerdir[66]. Yeni eğitim politikası, «Batı uygarlığı»na ve «doğal düzen»e hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Öğretim görevlilerinin seçiminde, askerlerin eşlerine ya da yakınlarına öncelik verilmektedir. İşte bu bağlamda, Tarım Fakültesi'nin yeni başkanının şu sözlerini anlamak hiç de zor olmasa gerek: «Araştırmaları ortadan kaldırmak gerekir. Çünkü araştırma, öğretime zarar vermektedir.»

«Toprak yakma»yı örnek alan kültür politikası, doğal olarak yayınları ve sanat eserlerini de etkilemektedir. Rodo'nun, Varela'nın ve haftalık *Marcha* dergisinin ülkesi, bugün, kültürel alanda, bir çöl durumundadır. Sürgündeki *blanco* liderlerinden Ferreria Aldunate'nin bir gazeteciye dediği gibi, özgürlüklerin kaldırılması, ülkenin yapısını değiştirmekte, varlığını tehlikeye atmaktadır. Çünkü, «iki dev arasında sıkışmış» olan Uruguay, «manevi bir iklim, üzerinde anlaşılmış ortak değerler ve siyasal bir sistem» idi[67]. Bu ince

ulusal özü yok etmekle askerler ülkelerini alelade bir ekonomik alana dönüştürmeyi isteyenlere hizmet etmiyorlar mı?

Şili'de Savaş Halinden Askeri Devlete

Şili'deki darbenin kanlılığı herkesi şaşırttı. Bir iç savaşla eşdeğer olan bu karşı-devrimci hareket, hiçbir yönden kıtanın başka bazı ülkelerinde tarihin akışını, tıpkı Fransa'da IV. Cumhuriyet'in bakanlar kurulu bunalımları gibi etkileyen kansız hükümet darbeleri ile karşılaştırılamaz. Bunun tek nedeni, Şili'li askerlerin siyasal deneyimsizlikleri değildi. Askerler, salt başka türlü davranmasını bilmediklerinden, ya da, böyle yetiştirilmiş olduklarından dolayı savaşmıyorlardı. Operasyonların kanlı niteliği, isyancı genel kurmayın bazı istekleriyle tam bir uyum içindeydi. Büyük mülk sahiplerinin korkusuyla körüklenen sınıf kini ve «Z planı» denilen, deniz kuvvetlerinde solcuların yapmayı tasarladıkları darbe ile ilgili masallar, kuşkusuz gecekondularda ve fabrikalarda «kızıl»ların temizlenmesindeki vahşilikte bir rol oynadı. Öte yandan, askerlerin güçlü bir sivil direniş bekledikleri de kesindi; oysa böyle bir direniş gerçekleşmedi. Devrimci solun «legalizm» ve «biçimsel demokrasi» suçlamalarını, burjuva devletiyle kaçınılmaz olarak girilecek çatışmaya davetlerini duya duya, sözde para-militer örgütlerinin gösterilerini ve birleşmiş halkın yenilmez savunma örgütleri övünmesini izleye izleye, isyancı generaller işçilerin silahlandıklarına inanır gibi oldular ve hızlı ve büyük bir darbe indirmeye karar verdiler. Allende silah dağıtmış olsaydı bile, işçilerin hangi öz savunması toplara, tanklara ve uçaklara karşı direnebilirdi ki? Ama, bu bahanenin ardında başka siyasal ve operasyonel nedenler de bulunmaktaydı.

Terör, sivillere ulaşmadan önce, bizzat askerleri hedef almıştı. Bunun amacı herşeyden önce, erleri etkilemekti ama aynı zamanda, üç yıl boyunca aktivist elemanlara direnen silahlı kuvvetlerde ortak eylem kararına uymayı reddeden, hükümete sadık bir azınlığın bulunması da önemli bir nedendi. Bu kişiler, darbecilere zarar veremeyecek duruma getirildiler. Allende, ordunun bölünmesini, darbeye karşı yaslanabilecek temel dayanak olarak gördüğünden bu eylem acımasız bir şiddetle gerçekleştirildi[68]. İsyancı generallerin başarısı, ancak, ordunun birliği sayesinde mümkün olabilirdi. Dolayısıyla, ılımlılara yer yoktu. 11 Eylül arifesinde yapılan ve düzene bağlı astsubaylarla denizcilere verilen bir gözdağı niteliği taşıyan Valparaiso manevralarından sonra, askeri muhalefet tamamen etkisizleştirildi. En sivil ve en popüler silahlı güç olan Jandarma kuv-

vetlerinin genel direktörü ve beş generali, kara ordusunun üç generali, iki amiral ve elliye yakın küçük rütbeli subay tutuklandı. 11 Eylül'de tutuklanan General Bachelet, büyük ihtimalle, gördüğü kötü muamele sonucu, cezaevinde öldü.

Subaylar, böylece yola getirildiler. Kuşkulu elemanlar, safdışı bırakıldılar. Bazı görgü tanıklarına göre, Santiago'daki Buin alayı, emre itaat etmemişti. Jandarma astsubay okulu darbecilere karşı ayaklanmıştı ve çatışmalar, üç gün sonra ancak, hava kuvvetlerinin müdahalesiyle sona erdirilebildi. Yabancı radyolar, General Prats'ın, legalist birliklerin başında Temuco'ya ilerlediği yolunda yanlış haberler yayarken, bazı alaylarda, tek tük başkaldırma olayları devam ediyordu[69]. Jandarma ve askerlerin 2.000 ölü verdikleri söylenmekteydi. Cuntanın, kendi kayıplarının 200 olduğunu açıklaması[70], bunların hepsinin, çabucak bastırılan sivil halk muhalefetince öldürülmediğini düşündürüyordu. Ordunun böylesi bir şiddetle saldırmasının ve terörü yerleştirmesinin nedeni, Halk Birliği'nin misillemeye geçmesini engellemekti. Askerler, başı hedef almaktaydılar. Cumhurbaşkanı öldükten sonra, tehlikeli sınıfların seferberliğini kalıcı olarak yoketmek amacıyla işçi partilerinin yöneticilerini saf dışı bırakmaya girişiyorlardı.

Yıldırma manevraları, morglarda yığılan ölüler, cesetleri Mapocho nehrinde sürüklenen kurşuna dizilmişler, kuşkuluların gösterişli bir şekilde ulusal stadyuma kapatılması, rehin alma politikası, sıkı arama-taramalar ve kundaklamalar, darbeyi uzun vadede, durdurulamaz ve geriye döndürülemez bir yola soktu. Askerler, böylece her türlü uzlaşmayı olanaksız kılmak istemekteydiler. Hıristiyan-Demokratlar'ın yapabileceği hiçbir şey kalmamıştı. Cunta, isyana manevi destek veren Frei'in istediği doğrultuda çalışmak niyetinde değildi. Dökülen kan, uygar sağın restorasyonu ihtimalini bertaraf etti. «Marksist» hükümetin tasfiyesiyle yeniden «devr-i saadet»e dönüleceğini uman muhalifler yanılmışlardı. 11 Eylül darbesi kurbanlarının kanıyla damgalanan gerçek bir tarihsel kopuştu. Ülkeyi «Marksist kanser»den kurtarmak ve «demokrasiyi korumak» için ordu, dönüşü olmayan bir şekilde, «uzlaşma devleti»ni yıkıyor ve kendi himayesinde sıkıyönetim ilan ediyordu. Generalleştirilen baskı ve devam eden terör, bazı kişilerin zannettiğinin tersine, eski rejimi yıkmaya yönelik bir tepkinin ve yürütme organı/parlamento çıkmazına «teknik» bir çözüm arayışının söz konusu olmadığını göstermekteydi. Halk Birliği'nin «yolsuzluklarına» «yenik düşmeyen» *Controlaria General de la Républica*[71] ve yargı organı gibi kurumların biçimsel olarak sahnede kalmasına ve eylül 1980 referandumuna değin, askerlerce ayaklar altına alınan 1925 Anayasası'nın tar-

tışma konusu edilmemesine karşın, ordunun devlet üzerinde kurduğu egemenlik mutlaktı.

Üç kuvvet ve Jandarma komutanlarından oluşan cunta, anayasayı değiştirme hakkı dahil, tüm yetkileri eline aldı. Askerlerin, kendi rolleriyle ilgili olarak yaptıkları resmi tanımlama bile, hiçbir sınır tanımıyordu. Cuntanın çıkardığı 1 numaralı kanun gücünde kararnamede şöyle deniliyordu: «Anayasaya uygun olarak *(aynen böyle!)* Kara, Deniz, Hava ve Jandarma kuvvetlerinden oluşan kamu gücü, devletin maddi ve manevi bütünlüğünü ve tarihi-kültürel şahsiyetini korumak için oluşturduğu organı temsil eder.» Demek ki, bundan böyle, ordu, kamu yönetiminin bir kolu değil, devlet, ordunun basit bir uzantısından ibarettir. Ve yerleşen kışla rejimi, bir karargah düzeni kurmaya koyulmuştur.

Vahşi baskılar, Santiago stadyumu baskınları ve usulsüz idamlar, giderek kurumlaşır. «Kızıl cüzzam»ı temizleme operasyonları, değişik tahminlere göre, ilk yılında 30.000 ilâ 50.000 kişinin ölümüne yol açar ve 9 milyonluk Şili'de 90.000 kişi tutuklanır. 1974'ten itibaren, o zamana dek değişik ordu ve birlik şeflerinin keyfine bırakılmış olan operasyonlar, doğrudan yürütme organına bağlı siyasi polis DINA tarafından merkezileştirilir. *Direccion Nacional de Intelligentia* (*), Halk Birliği'nin eski bakanı Orlando Letelier'in 1977'de, New York'ta, örgüt ajanlarınca öldürülmesinden sonra, Ulusal Haberalma Merkezi olarak ad değiştirir. Ne var ki, «sürgün ve cezalandırmalar»ın 1978'den sonra «kaybolma» olaylarının yerini almasına rağmen, uygulanan yöntemlerde bir değişiklik olmaz. Uluslararası baskılar, özellikle de ABD'nin baskıları sonucunda, DINA'nın adının değiştirilmesi ve sınırlı bir af yasasının çıkarılması, ne siyasal ortamın, ne de rejimin karakterinin değişmesine yaradı. Tam tersine, bu gelişmelere koşut olarak, solun siyasal güçlerini hedef alan yasaklamalardan kurtulan partiler de 1977'de lağvedildiler. Bu önlem, özellikle, rejimle aralarına belli bir mesafe koymak istediklerinden kuşkulanılan Hıristiyan-Demokratlar'ı susturmaya yönelikti. Kullanılan nazik deyimler ise, («sıkıyönetim» yerine «olağanüstü hal», «sokağa çıkma yasağı» yerine «gece sokağa çıkmada sınırlamalar», «sürgün» yerine «nakil»), özellikle dışarda, tüm yabancı ulusların gözünden düşmüş bu rejimin çirkin imgesini iyileştirmeyi amaçlıyordu.

Çünkü, «marksist totalitarizm»e karşı «demokrasi»yi, hatta «insan haklarını» koruma iddiasıyla ortaya çıkan bu karşı-devrimci re-

(*) **Direccion Nacional de Intelligentia**: Milli İstihbarat Örgütü. (ç.n.)

jim, ülkenin savaş halinde olduğu ilkesinden hareket ediyordu. «Dış saldırı», 1973 eylülünde geri püskürtülmüştü. Ne var ki, «örtülü yıkıcılık» ve «yabancı ideolojiler» tehditlerine devam etmekteydiler. «Batı ve Hıristiyan uygarlığı» kendini koruyacak kurumsal araçlara sahip olmalıydı. İnsanların beyinleri kollektivizm tarafından derinliğine çarpıtıldığı içindir ki Şili'de askerler, iktidarı ellerinde tutmaktaydılar. Daha 1973'te ekonomi ile ilgili olanlar hariç, tüm bakanlıklar dört askeri kuvvetin yüksek rütbeli subaylarının eline geçmişti. Belediye başkanlarının, valilerin ve mahalli amirlerin büyük bir çoğunluğu askerdi. Düşünceleri ve entellektüel faaliyetleri denetleyen polis de, askerlerin egemenliğindeydi. Öğrenim kadrolarında yapılan temizlik ve kritik bilim dallarının üniversite eğitim programından çıkarılması, askeri yöneticiler ve rektörlerce gerçekleştirildi. Tarih ve coğrafya dalları bile, askerlerin sansüründen geçirildi. General Pinochet'in «uzmanı» olduğu[73] jeopolitik, kendi başına bir bilim dalı yapılırken Şili tarihi ancak XX. yüzyıl eşiğine kadar okutulmakta.

Bütün toplumsal karşı çıkışların suç sayıldığı Şili, böylece «siyasal suçlular» için bir tür «ıslahevi»ne dönüştürüldü. Ancak üstlendiği anti-demokratik haçlı seferi misyonuna rağmen, bu otoriter devlet bir oydaşma (konsensüs) yaratmak ya da vatandaşları seferber etmek için ideolojik bir söylem geliştirmekten acizdir. 1974'ten sonra bir «ulusal güvenlik doktrini»nin yaratıldığı ve 1974'te subaylar, Hıristiyan-Demokratlar'ın sağ kanadı, Ulusal Parti ve faşizan *Partia y Libertad* grubundan gelen sivil öğretim görevlileri için bir Ulusal Güvenlik Akademisi'nin kurulduğu bir gerçektir. Ne var ki, bu «doktrin»in tek amacı, askeri safları sıklaştırmak, kışlalarda farklı ruh hallerinin oluşmasını önlemek ve bunun için, ordunun siyasal müdahalesine *a posteriori* ve stratejik bir kılıf bulmaktan ibarettir. Çünkü, Cunta, ilan ettiği siyasal kurtuluşu gerçekleştirmek için vatandaşlarını ikna etme ya da eğitmeye ihtiyaç duymamakta, tersine, üreticileri ve tüketicileri depolitize etmeyi ve bireyselleştirmeyi amaçlamaktadır.

Genellikle temsili kurumların sorumluları tarafından ifade edilen eleştirilere karşın, askeri düzenin, temel bir ekonomik ve sosyal projesi vardır. Toplumun yeniden örgütlenmesi ve kapitalist yeniden yapılanma, «devletin egemenliğini yok eden düşmanlara karşı koyacak güce sahip»[74] himaye edilen ve tehlikesiz bir demokrasinin kurulmasına imkan sağlamalıdır. Askerlerin anti-marksist saplantısı, böylece, sivil müttefiklerinin temel ideolojik kaygılarıyla birleşmektedir. Ekonomiyi kurtarmak için siyaset susturulmaktadır. Ulusal güvenlik, kapitalizmin yasaları ve yeni uluslararası işbölümü

ile çakışmaktadır. Tek gerçek özgürlük girişim özgürlüğüdür. General Pinochet'nin 1977'de verdiği «Şili'de bazı insan haklarının askıya alınması, gerçekte, insan haklarını korumakta ve güvence altına almaktadır»[75] şeklinde beyanatın anlamı bu olsa gerek. Bu konuda, hiç kimse *Mercurio*'nun başyazarı Arturo Fontaine'den daha açık olamadı: «Özgürlükler ve insan hakları, devletin sosyal yaşamdaki varlığıyla ters orantılı olarak mevcutturlar. Bir toplumda, sivil hakların uygulanma alanı yaygın bile olsa, devletçilik ne kadar hakimse, özgürlük de o kadar kısıtlıdır. Devletçilik, insanın temel haklarına ve özellikle de gerçek özgürlüğüne karşıdır. Ve bu özgürlük kişinin, seçimler yoluyla tercihini ifade etmesinden çok, yaşamını, işini sürdürebilecek emin ve dokunulmaz bir alana sahip olma, genel olarak da başkalarının müdahalesi olmaksızın kararlarını verebilme hakkında yatar»[76]. Şilili generallerin toplumu dönüştürme projelerinin temelinde, özgür kümeste özgür tilki politikasına yapılan bu klasik övgü yatmaktadır.

Kapitalist Devrim ve «Yeni Otoritarizm»

Gerçekte Şili karşı-devriminin de bir projesi vardır. Kendi cüretlerine şaşıran ve kullandıkları şiddet derecesini haklı göstermek isteyen askerler, sosyalist bayramın «paylaşımcıları» tarafından işlemez hale getirilen kapitalizmi restore etmekle yetinemezlerdi. Milton Friedman okulundan esinlenen hiper-liberal yönelimlerin benimsenmesi ve uygulanmasıyla piyasanın tanrılaştırılması, büyük ölçüde askeri mantığa uyduruldu. Şili ordusunun, ABD tarafından ekonomik liberalizmi ve uluslararası kapitalizmi savunmak için şartlandırıldığı yolundaki komplo teorisi, hiç de ikna edici değildir. Aslında ABD de, 1973'de yapılanların hepsini talep etmemişti kuşkusuz. Ne var ki isyancı generaller, iktidarlarını meşrulaştırmak ve sivil müttefiklerinin beklentilerine cevap verebilmek için, rakiplerinin ekonomik politikasının tam tersini uyguladılar. Siyasal baskı alanında, nasıl oldukça sert bir yumruk indirdilerse ekonomide de şok tedavisini tercih ettiler. *Chicago boys* modeli, «totaliterler» tarafından ayaklar altına alınan «doğal» yasaları yerli yerine oturturken ülkeye geçmişte tattığı hazlarla boy ölçüşebilecek acılı tedaviler dayattı. Demek ki ekonomik programın yüksek toplumsal maliyeti, siyasi ve ahlaki açıdan modelin aktifine yazılmalıydı. Bunun dışında, çok sayıda kamu kurum ve hizmetinin özel kesime devredilişi ve piyasanın genelleşmesi toplu eylemin ve hatta politikanın sonu demek oluyordu. General Pinochet'nin deyimiyle, «kaygısız ve korkudan uzak» bir geleceği garanti altına alacak olan, kapi-

talist devrimdi ve sosyal dokunun yokedilmesini gerektiriyordu. «Tanrı-piyasa» böylece, kollektivizmin şeytanlarını ebedi olarak yoketmekle görevlendiriliyordu. Yabani liberalizm, girişim özgürlüğünü siyasi yönden sağlama alacak, askeri cerrahi de, sistemin yeniden üretimini, zor kullanmaya yeniden gerek duyulmayacak şekilde düzenleyecekti.

Piyasa güçlerinin serbestleştirilmesi, bazıları kesinlikle konjonktürel olan birkaç bileşken içermektedir. Ancak, özel sektörün ilgisini çeken etkinliklerin bu sektöre devredilmesi ve ekonomide devlet denetimin kaldırılması ile sübvansyiyonlar ve devlet koruması bu modelin ana eksenlerini oluşturur. Bu bağlamda yalnız Allende zamanında kamuşlaştırılan işletmelerin (millileştirilen bakır madenleri hariç) özel sektöre devredilmesi ve karşı-tarım reformuyla ekilebilir alanların serbest piyasaya sunulmasıyla yetinilmedi, daha da ileri gidilerek kamu harcamalarını azaltma gerekçesiyle, devletin geleneksel olarak denetim altında bulundurduğu sektörler de özelleştirildi. Fiyatların gerçekliği ve özgürlüğü birer dogma haline geldi; ulusal sanayii koruyan gümrük duvarları yokedildi. Ülkeyi dış rekabete açmak ve sanayiin yeniden yapılanmasına olanak sağlamak amacıyla, gümrük tarifeleri % 100'den % 10'a indirildi[77]. Bundan böyle, yabancı sermaye, yerli sermaye ile aynı avantajlara sahip olacaktı. Sendika polisi, fabrika düzeyinde yapılan toplu sözleşmeler ve lokavtların yasallaşması sayesinde emek piyasası yeniden rekabete açıldı. Böylece piyasanın görünmez eli artık serbest bir ekonomik alanda ve kapitalist sistemlerin en iyisinde, uyumu gerçekleştirebilirdi.

Askeri cuntaya göre, bu ortodoks ve katı önlemler sayesinde, gerçek bir «ekonomik mucize»ye tanık olundu. Bir mucize daha! Gerçekten de, 1973'te % 500'ü aşan yıllık enflasyon, 1978'te % 30'a indirildi. 1972'den beri sürekli kanama halinde olan döviz rezervleri, 1978'den itibaren yeniden güçlendirildi. 1976'dan sonra ekonomide meydana gelen canlanış, inkâr edilir gibi değil. 1976-1980 döneminde, Şili ekonomisi yılda % 7'den daha yüksek bir büyüme göstermekte[78]. İhracat, 1974'ten sonra, görece yüksek bir boyuta ulaştı. Mukayeseli üstünlüklerden yararlanılması ve yerli ham madde işlemenin avantajı, ihracat kalemlerinde çeşitlenmeye ve geleneksel olmayan maddelerin toplam ihracat içindeki payının hızla artmasına (1970'te % 7.9'dan, 1980'de % 32'ye) olanak sağladı[79].

Madalyonun tersi ise o kadar parlak değildi. Şili ekonomisinin sorumlularına göre, burada söz konusu olan «ülkeyi kaostan kurtarmak için ödenmesi kaçınılmaz bir toplumsal maliyet». Ortalama

ücretler, 1974'ten 1980'e kadar gelen dönem içinde % 30 oranında düştü. 1975-1980 döneminde işsizlik, 1970'teki oranın iki katına çıktı ve işsizlere düşük ücretli, geçici iş sağlayan «Asgari İş Programı»ndan faydalananlar sayılmazsa, nüfusun % 13 - % 15'ini kapsar hale geldi[80]. Devletin sosyal harcamalarının ve ulusal dayanışma gayretinin kısılması, ürkütücü sorunlar doğurmakta. Şehir ve kırlardaki yetersiz beslenme, giderek vahimleşirken[81], lüks besin maddelerinin ithali, dikkate değer bir biçimde artmaktadır. 1978'de şekerleme ürünlerinin ithali % 16, viski ithali % 115,9 artmıştı[82]. Devlet harcamalarındaki düşüşe paralel olarak halkın sağlık durumu da bozulmuştur. Yeni dönemin sefaletine tanıklık eden tifo ve zührevi hastalıklar, yeniden ortalığı kasıp kavurmaktadırlar[83].

Ne teknokratların, ne de Santiago'nun efendilerinin pek duyarlı oldukları bu sosyal bilançonun yanısıra, ekonomik modelin zayıflıkları da söz konusudur. İthalat, ihracattan daha hızlı bir artış göstermektedir. 1973'ten beri, dış ticaret dengesi, hemen hemen kesintisiz bir biçimde açık vermektedir. Mali sermayenin ülkeye akması dış borçları artırmıştır; dış borç faizleri, ihracat gelirlerinin yarısına ulaşmaktadır. Buna rağmen yatırımlar yerinde saymaktadır. Askeri rejim altında % 10 dolayında gerçekleşen yatırım oranı, geleneksel oran olan % 16'nın altındadır. Bazı araştırmacılar, ülkenin sermayesizleştiğini bile ileri sürmektedirler[84]. Yabancı sermayeye sunulan «cömert ve karşı konulması düşünülemeyecek garantilere» rağmen, *Business International Corporation*'a göre[85], 1974-1979 döneminde Şili'ye gelen yıllık doğrudan yabancı sermaye akımı on yıl öncesinden daha düşüktür. Öngörülen yatırımların ancak % 15'i gerçekleşmiş bulunmaktadır ve bu yatırımların % 90'ı da madenciliğe yöneliktir. Bazı yazarlarca öne sürülen «bürokratik-otoriter devlet» ve sanayileşmenin «derinleştirilmesi» arasında kurulan bağlantıyı gözleyebilmek oldukça zordur. Günümüzde Şili, yalnız, tüketim maddelerine kıyasla daha az yatırım malı ithal etmekle kalmamakta, aynı zamanda mukayeseli üstünlükler kuramına uygun olarak ülke sanayisi gerilemektedir. Sanayiin milli gelirdeki payı 1972'de % 25 iken, bu oran, 1977'de % 21'dir; yani, 1953'teki duruma bir geri dönüş sözkonusudur[86]. Birçok gözlemciye göre, geleneksel olmayan maddelerin ihracatındaki patlamanın temelinde yatan şey, askeri iktidarın doğal zenginliklerin kullanımına ağırlık vermesidir. Güneyin ormanları sistemli bir şekilde kesilmekte ve kereste, ülkenin «yeni geçim kaynağı»[87] haline gelmektedir. Şili, böylece, az gelişme sürecine girmiştir. Ama, tabii herkes aynı görüşü paylaşmamaktadır. Ekonomik yoğunlaşma, daha önce kamu mülkiyetinde olan işletmelerin satın alınması ve şok tedavisinin doğurduğu iflaslar sonucunda, hızlı bir

artış göstermektedir. «Aşırı zenginlik» finans grupları çevresinde, yeni büyük isimler yaratmaktadır (Cruzat-Larrain ve Vial)[88]. Baskının siyasal dıştalamayı sağlayan araç oluşu gibi yoğunlaşma da, ekonomik ve sosyal dıştalamanın başlıca yoludur. Çünkü, liberal ekonomik proje, himaye altındaki demokrasi projesiyle bir bütün oluşturmaktadır. Nasıl ki, devlet sektörünün zayıflaması memurların sayısını azaltıyorsa, sanayiin zayıflaması da proletaryanın sayısal yönden daralmasına yol açmaktadır. Bu iki grup, sol muhalefetin taraftarlarını topladığı kategorilerdir. Büyük serdümen General Pinochet'nin öngördüğü «beş ya da yedi modernleşme», herşeyden önce sağlık, eğitim ve emeklilik sistemlerinin özel sektöre devrini sağlamalıdır. Reformculara göre kamu hizmetlerinin bu merkantilizasyonunundan ikili bir fayda umulmaktadır: Devletin geri çekilmesi, «hassas» sektörleri depolitize edecek ve sosyal güvenliğin sermayeye terki, kişiyi pazar sistemine güvenmeye itecek, bireyselliğini geliştirecektir. Bu köklü kapitalist devrimin sonunda zihniyetler de değişecektir[89].

Bu mantık, Uruguay'ın sözde sivil rejimine de hiç yabancı değildir. Burada ekonomi, Şili'dekinden daha da hızla azgelişmişlik sürecine girmiş gibidir. Bunun dışında, Uruguay, dünyanın komşularıyla barış içinde olup da, nüfusu azalan nadir ülkelerden biridir. 1968-1975 döneminde, Uruguay, son derece düşük bir nüfus artış hızıyla (% 1.3) nüfusunun % 10'unu kaybetmiştir. 200.000 Uruguaylı Arjantin'e, bazıları da başka ülkelere, hatta ta Avrupa'ya göç etmişlerdir. Ülke, yalnız entellektüel elitini kaybetmekle kalkamış, aynı zamanda, eşi görülmemiş kan kaybı sonucu faal nüfusunun da önemli bir bölümünü yitirmiştir. İş gücünün azalması ve yaşlanması, ekonomik dinamizmi olumsuz yönde etkilemektedir.

Bununla birlikte, «beyin göçü», kamu güçlerini kesinlikle kaykılandırmamaktadır. Ekonomi bakanı, daha sonra Devlet Konseyi üyesi ve yeni Uruguay ekonomik modelinin yaratıcısı olan Bay Vegh Villegas'ın, bu göçün ülke için olumlu olduğunu, çünkü, göç edenlerin gönderdikleri dövizlerle, ulusal gelirin arttığını söylediği belirtilmektedir[90].

Gerçekten de, herşeyi dış ticarete dayandıran imanlı moneteristlerin izlediği yeni-liberal politikanın, ülkenin entellektüel sağlığı konusunda endişe duymasına gerek yoktur. Chicago okulundan esinlenen Bay Vegh Villegas[91] ve taraftarlarının «Friedman'cı» politikası devlet harcamalarının kısılması yanısıra tasarrufu teşvik için zenginliğin yüksek gelirli sektörlerde toplanmasını, «etkin olmayan» ya da «yüksek maliyetli» sanayi dallarının tasfiyesini ve ülkenin dışalımda rekabet edebileceği sanayi dallarında uzmanlaşmasını öngörmektedir[92].

Bu tür bir politikanın sosyal sonuçlarını, birkaç rakamla göstermek mümkün. Merkez Bankası verilerine göre, 1968'de 100 olan gerçek ücretler endeksi, 1977'de 69'a inmiştir. Montevideo'daki işsizlik oranı 1972'de % 7 iken, 1977'de % 13'e çıkmıştır. Serbest ekonomi ve mali istikrar modeli, iç tüketimi kısarak, ihracata yönelik olmayan sanayi dallarını, - bunların çok yüksek faizle kredi bulabildiklerini hatırlatalım - son derece olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Hayvan besleyicileri de, bu süreçten nasiplerini almışlardır; mali sıkışıklıktan yanıp yakılan bu kesimin üretimi sürekli gerilemektedir.

Kazançlı çıkanlar, ihracatçı finans kesimidir. Enflasyon ve izlenen net pozitif faiz politikası nedeniyle, kredi alacaklarının verimi yüksektir. İhracatçı sanayi sektörleri (et, deri, kürk, tekstil, ayakkabı) vergi ve banka yardımlarından yararlanabilmektedirler. Devlet bütçesine önemli bir yük bindiren «ihracat destekleri», 1974-1975'te geleneksel olmayan ihracatta, belli bir artış sağlamış gibi gözükmektedir. Ama öte yandan Uruguay, kuşkusuz, spekülatif yatırımların çekiciliği ve siyasi belirsizlikler yüzünden yatırımların (Haiti ve Guatemala ile birlikte) en düşük olduğu ülkelerden biridir. Bu da yeni modelin başarı kehanetine gölge düşürmektedir. Çünkü siyasi ve ekonomik sistemde girişilen derinliğine yapı değişikliğine rağmen Uruguay, bazı iflah olmaz «moneteristler»in dilediği gibi, bir Güney Amerika Hong-Kong'u olamadı. Üretimdeki yeni uluslararası işbölümüne rağmen, bugüne dek Latin Amerika'da yabancı sermaye, genişleyen iç pazarlara yöneldi. Oysa Uruguay'da ücretler montaj sanayilerini cezbetmeye yetecek kadar düşük değildir ve ülkenin ABD'den çok uzak olması da, bu alanda Meksika sınırındaki *maquiladora*'larla rekabete girişmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak dış talebe giderek daha fazla bağlanılması sonucu «model» ülkenin bağımlılığını arttırmıştır. Nitekim, 1976 Arjantin bunalımı, Uruguay'ın sanayi ürünleri ihracatında kısılmaya yol açmıştır. Kısacası Uruguay mucizesi lafta kalmıştır.

Faşizm mi Dediniz?

İstikrarlı demokrasilerin bağrından çıkan, şiddet yoluyla kurulan ve piyasanın üstünlüğünü kurmaya çalışan bu rejimleri nasıl tanımlamak gerekir? Siyasette benzetme yöntemi hep revaçta olmuştur. Geçmiş örneklere bakmak güven verir, işin sonunun nereye varacağını kestirmeye yarar ve aynı zamanda da çıkış yolu bulmak için kurulacak ittifaklara ışık tutar. Demek sorun, sadece bir terminoloji ve tipolojiler kurma tutkusundan ibaret değildir. Kuş-

kusuz Latin Amerika'nın sol entellektüel çevrelerinde, bu konuda büyük gürültü koparan polemik, sözcük fetişizmiyle de ilgilidir, ama, burada kalmaz. Pinochet rejimine faşist teşhisini ilk koyan, Şili Komünist Partisi oldu. Corvalan'ın partisinin tüm geçmiş kültürü, düşmanı bu şekilde damgalamayı adeta kaçınılmaz kılıyordu. Komüntern'in 7. Kongresinde benimsenen klasik tanım, (emperyalist nitelik bir yana bırakılırsa), Şili diktatörlüğüne tıpa tıp uymuyor muydu? «Finans-kapitalin en gerici, en şoven, en emperyalist kesiminin açık ve terörist diktatörlüğü» şeklindeki taktik formülü, bağımlı bir ülkeye uyarlamak yeterliydi, böylece hasmın kim olduğu ve ona karşı 1935'te olduğu gibi en geniş ittifakın önerilebileceği kendiliğinden ortaya çıkacaktı.

Nitekim, söz konusu olan, klasik Avrupa örneklerinde olduğu gibi, ürkmüş orta sınıfların seferber edilmesiyle, işçi sınıfının yenilgiye uğratılması sonucu başa geçen karşı-devrimci bir rejim değil miydi? Bu otoritarizmin ideolojisi, «ulusal güvenlik doktrini» değil miydi?[93] Bunun dışında, bu tür bir diktatörlüğün, her zaman, burjuvazinin zayıf ve sosyal gelişmeyi yönlendirmekten aciz olduğu, Almanya ve İtalya gibi gecikmiş kapitalist toplumlarda ortaya çıktığı bir gerçek değil miydi? Ne var ki, bu görüşlerin çoğu, Şili için geçerli değildir; yavaş yavaş yerleşen darbenin daha çok önleyici bir karakter taşıdığı Uruguay için ise, hiçbirinin geçerli olduğu söylenemez. Klasik ayrımı tekrarlayacak olursak, bu rejimler belki «cellatlar rejimi»dirler; ama, totaliter değil, otoriterdirler. Çünkü, tüm yurttaşlarını seferber edebilecek bir ideolojiden yoksundurlar. Askerlerin kullanımına yönelik «Ulusal Güvenlik Doktrini», bu ülkelerden, en azından Şili'de, ancak darbeden sonra ortaya çıkmıştır. Orta sınıfların seferberliği, hiçbir zaman bir parti kurmayan Pinochet'nin başa gelmesiyle son bulmuştur. Ne bir tek partiye, ne de kitlelerin seferber edilmesini sağlayabilecek bir başka aygıta sahip olan bu rejimlerin bir kitle temeli yoktur ve olmasına da çalışmamaktadırlar. Bu rejimler, yurttaşlarını seferber etmek yerine politikadan uzaklaştırmayı; çalışanları belli bir doktrin etrafında toplamak yerine herkesin kendi özel yaşamına dönmesini yeğleriz. Onları, birlikte yürütmek *(zusammen marschieren)* şöyle dursun birbirinden tecrit etmekten başka bir dertleri yoktur. Ne kadar ceberrut olursa olsun, herkesin kendi özel yaşamına dönmesini yeğlerler. Onları, birlikte Kaldı ki en azından Hitler'ci ya da Mussolini'ci faşizmlerde Latin Amerikalı piyasa tellallarında hiç rastlanmayan anti-kapitalist bir retorik mevcuttur. Faşizm, herşeyden önce, «karşı-devrimin, halkçı bir kılıf altında gizlenmesidir» ya da B. Brecht'in deyimiyle, «faşizm, muhabbet tellalının fahişeyi koruması misali, proletaryayı ko-

ruduğunu iddia etmektedir.» Latin Amerika'da böyle bir olgu mevcut değildir. Şiddet, burada apaçıktır. Askerlerin, bunu gizlemek diye bir dertleri yoktur.

Demek ki bu «bağımlı faşizm» aslında faşizm değildir. Şili ve Uruguay'ı şiddet yoluyla sömürgeleştirmek amacıyla ABD'nin ihraç ettiği «dış faşizm» iddiasına gelince[94], güzel olmasına karşın, bu formül de yetersizdir. Çünkü söz konusu egemenliğin aracı olan bu ülke ordularının, salt, yabancı bir devletin emrinde ve ona hizmet eden bir güç, kısacası, sadece ismen milli olduklarını kanıtlamak gerekecektir. Gerçek, bu tür iddiaları çürütmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, her iki durumda da, «sınırlandırılmış demokrasi»nin «temiz» yoldan getirilmesinden yanaydı ve Carter döneminde, bu diktatörlüklerin, eğer gerekiyorsa, Kuzey Amerikan yönetimine kafa tutabilecekleri ortaya çıkmıştır.

Aslında, birbirine benzer koşullar ve toplumsal çatışmalar altında bile, farklı toplumlarda, farklı karşı-devrimci diktatörlükler ortaya çıkar. «Hâlâ doğurgan» olsa da, faşizm, Avrupa ortamı dışında ve savaş sonrasında aynen tekrarlanmaz. Zaten Şili'de askeri diktatörlük, son derece «seferber olmuş, kutuplaşmış ve politikleşmiş»[95] bir toplumda ortaya çıktı, General Pinochet'nin plebisitlerle onaylanan kişisel iktidarına dönüştü. Düzen hasretiyle belirli ekonomik başarıların rejime kısmi bir meşruluk kazandırdığı da açıktır. Ne işçi sınıfının yenildiği, ne de klasik partilerin yokedilebildiği Uruguay'da ise, askerileşme süreci, hemen hemen hiç kesintisiz biçimde gerçekleşmiştir. Kimliksiz, bölünmüş generaller, iktidarlarını meşrulaştırmak için Kasım 1980'de, bir referandum düzenlediler, ama bundan yenik çıktılar. Lidersiz, ekonomik yönden başarısız ve bölünmüş olan rejim, o zamandan beri, ya yeni bir askeri *caudillo*'nun kendini kabul ettirmesini ya da, kesin çöküşünün gerçekleşmesini bekleyerek sürüklemekte. Aralık 1981'de, General Alvarez'in cumhurbaşkanlığına atanması, belki de birinci varsayımın gerçekleşme yolunda olduğunu gösteren bir adımdır.

Bu askeri devletler, gerçekte, yeni bir siyasal düzenin kurulmasını değil, siyasetin yok edilmesini amaçlamaktadırlar. Bu subay cumhuriyetlerinin, yalnız, işbaşına gelmelerinden kârlı çıkan burjuvazilere karşı değil, ABD'ye karşı da, belli bir özerklikleri vardır. Bu devletleştirilmiş ordu subaylarının kendiliğindenci himayeciliği, dayandıkları yeni-liberal politikayla, ancak konjonktürel olarak çakışabilmektedir. Nitekim, birer üniformalı memur olan Uruguaylı subaylar, özellikle de, üst rütbelilerin aralarında paylaştıkları tatlı kârlardan[96] pay alamayan düşük rütbeliler, devlet şirketlerinin özel kesime devri ve kamu kesiminin zayıflaması konusunda, pek de ikna

olmuş değildirler. Buna örnek olarak, devlete, memurların işten çıkarılması konusunda verilen yetkinin, Chicago ekonomistlerinin istediği katılıkta uygulanmamasını gösterebiliriz. Bu durumun, ikincin bir çelişki olduğu iddia edilebilir. Ama, o zaman, Şili'de 1970'te devletleştirilmiş bakır şirketlerinin Kuzey Amerikan şirketlerine devredilmeyişi nasıl açıklanabilir? Bunun açıklaması, askerlerin ülkenin stratejik bir kaynağının devlet elinden gitmesine karşı çıkmalarıdır. Devletin ekonomi üzerindeki tayin edici ağırlığını koruması ve *Halk Birliği* tarafından devletleştirilen şirketlerin özel sektöre devrine rağmen, 1960'ta GSMH'nın % 22.5'ini oluşturan devlet harcamalarının % 30 dolaylarına çıkması da kuşkusuz aynı olguyla açıklanabilir[97]. Öyleyse bu rejimlerin doğalarını tanımlamaktan çok, burada askerlerin oynadıkları rolden söz etmek gereklidir. Askerler, gözden geçirdiğimiz bunalımlar karşısında, bir tür ikame bir hegemonyayı temsil etmektedirler. Söz konusu olan, tutarlı bir egemen sınıfın teni ve bedeni yerine geçen bir korsedir. Askeri protez, kendini örgütlü ve etkin bir oydaşmanın yaşayan doğası yerine ikame etmiş görünmektedir. Aygıt - devlet, toplumsal güçler dengesi - devletin yerini almıştır. Bu, ordunun, sınıflarüstü bir konuma girdiği ya da, burjuvazinin aracı haline geldiği anlamına gelmez, ama her iki duruma uygun olarak hareket edebileceğini, hem de bunu, ya o ya bu şeklinde değil, eşanlı olarak gerçekleştirebileceğini gösterir.

SEKİZİNCİ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Bkz. Halperin (Ernst), **Nationalism and Communism in Chile**, Cambridge (Mass), 1965, ss. 27-28.

2 Wyckoff (Thédor), «Tres Modamidades del Militarisme latinoamericano» **Combats**, (San José de Costa Rica), Eylül-Ekim 1960, s. 15.

3 Rakamlar, Birleşmiş Milletler'in ayırımcılığın engellenmesi ve azınlıkların korunması ile ilgili bir alt komisyonundan alınmıştır. Bkz. **Le Monde**, 21-22 Ağustos 1977. Aynı zamanda Uluslararası Af Örgütü'nün raporlarına bakınız.

4 Uluslararası Af Örgütü'nün düzenlediği bir basın toplantısında, subay Julio César Cooper tarafından verilen bilgiler. Bkz. «Uluguay: Filling Gaps», **Latin American Political Report**, (Londra), 9 Mart 1979. Başka bir askerin, H.W. Garcia Rivas'ın ifşaatı için bkz. **Proceso** (Meksika), 16 Haziran 1980.

5 Bkz. «Repression en Uruguay. A Coté des methodes de torture classique, des techniques pharmacologiques sont de plus en plus employqes», **Le Monde**, 20 Haziran 1978 ve «Le labaratoire uruguayen», **Le Monde**, 14 Haziran 1979.

6 Doğrudan doğruya devlet başkanına bağlı olan **Direccion de inteligencia**, 1977 Ağustos'unda, yerini, aynı sorumluluklara sahip Ulusal Haberalma Merkezi'ne bırakmıştır.

7 1891'de Cumhurbaşkanı Balmaceda'yı Kongre'ye karşı çıkmaya iten ve intiharıyla sonuçlanan kısa süreli iç savaş bir istisna oluşturmaktadır. Balmaceda, ulusal ekonomide devletin daha aktif bir rol oynamasını önermekteydi. «Kuşatılmış devlet» (enclave) konusunda başka kaynakların yanısıra bkz. Pinto (Anibal), «Desarrollo economico y relaciones socialcs en Chile», **Trimestre economico** (Meksiko), Ekim-Aralık 1963, ss. 641-658.

8 Bkz. Garcia (Antonio), «Reflexions sobre los combios politicos en America latina. Les classes medias y el sistema de poder», **Revista Mexicana de Socilogia**, Temmuz-Eylül 1968, ss. 593-602.

9 Bkz. Cardoso (Fernando Henrique), Faletto (E.), **Dépendance et Développement en Amérique latine**, Paris 1978, ss. 118-135.

10 Baron (Atilo), «El Estudio dc la movilization politica en America Latina: la movilizicaion electoral en la Argentina y Chile», **Desarolla economico** (Buenos Aires), Temmuz-Eylül 1972, ss. 211-243. Aynı zamanda bkz. Cruz Cooke (Ricardo), **Géographia electoral de Chile**, Santiago, 1952, ss. 13-50.

11 1937'e kadar köylü sendikaları yasa-dışıdır ve bu tarihten sonra, kendilerine göz yumulmuşsa da, yasal olarak kurulmaları güç olmuştur. Okur-yazar olmayanların seçimlerden dışlanması, köylülerin katılımını daha da azaltmıştır.

12 Bkz. Zeitlin (Maurice), «The Social Determinants of Political Democracy in Chile», Petras (James), Zeitlin (Maurice) ve diğerlerinin **Latin America, Reform or Revolution?**, Greenwich (Conn), 1968, ss. 220-234.

13 **Ibid.**, s. 232; Antonio Garcia, **op. cit.**, s. 548.

14 Bkz. De Riz (Liliana), **Sociedad y Politica en Chile (de Portales à Pinochet)**, Meksiko, 1979, ss. 60-63.

15 Bkz. Hansen (R.A.), «Career Motivation and Military Ideology: The Case of Chile», Janowitz (Morris), van Doorn (Jacques) ve diğerlerinin, **On Military Ideology**, Rotterdam, 1971, ss. 119-136; ve Cavella Rojas (Antonio), **Organizacion y Estructure de la Fuerzas Armadas Chilenas**, Meksiko, 1978 (teksir), ss. 60-65.

16 Debray (Régis), **Entretiens avec Allende sur la Situation au Chili**, Paris, 1971, ss. 24-41.

17 CIA'ya, Frei'in seçimini garanti altına almak amacıyla, 3 milyon dolar harcama izni verilmişti. Bu paranın en azından yarısı kullanılmıştır. Bkz. US Congress Senate, Select Committee on Inteligence Activities, **Covert Action in Chile, 1963-1973**, Staff Report, 94th Cong., I. Sess., 1975, ss. 9-15. Burada, Frei'in seçilmesinde bu paranın rol oynadığı belirtilmektedir.

18 Bu reformun uygulamasındaki yavaşlık, **Fundo**'ların daimi olmayan ücretli işçilerin reform kapsamına girmemesi nedeniyle daha da önem kazanmıştır. Allende, sadece bir yıl içinde ve aynı kanun çerçevesinde, Frei'in 1965-1970 arasında istimlak ettiği tarım işletmesi kadar işletmeyi köylülere devretmiştir. O da geçici tarım işçileri sorunuyla karşı karşıya gelmiştir.

19 Xavier de Silvera (Fabio Vidigal), **Frei, el Kerensky chileno**, Buenos Aires, 1968, 173 sayfa.

20 De Riz (Liliana), **Sociedad y Politica en Chile**, **op. cit.**, s. 199.

21 Değişik partilerin açıklamalarına bakınız: «Declaraciones para la historia», **Punto Final** (Santiago), 28 Ekim 1969. Aynı zamanda, Senato'da A.M. Carrera'nın ordu lehine müdahalesine yer veren krizle ilgili tartışma tutanaklarına bkz. Républica de Chile, **Diario de sesiones del Senado**, 29 Ekim 1969, s. 130-134. Sosyalist senatör Aniceto Rodrigez, daha sonraki açıklamalarında, partisine yapılan **golpismo** (darbecilik) suçlamalarını reddetmekle beraber «çöküntü halindeki bir sivilciliği» savunamayacağını da belirtmektedir. Bkz. **Ultima Hora** (Santiago), 11 Kasım 1969.

22 En azından General Viaux, bunu iddia etmektedir. Bkz. Varas (Florencia), **Conversaciones con Viaux**, Santiago, 1972, s. 120. Burada Allende'nin kendisine büyükelçilik teklif ettiği söylenmektedir.

23 Bkz. Varas (Augusto), Agüero (Felipe), Bustamente (Felipe), **Chile, Democracia, fuerzas armadas, Santiago**, 1980, XI. bölüm, ss. 170-177.

24 Fasano Martins (Federico), **Después de la derrota, un eslabon débil llamado Uruguay**, Meksiko, 1980, s. 139.

25 Wykcoff (Théodor), «Tres modalidades...», **op. cit.**, ss. 13-14.

26 Uruguay'da randımanlar, aynı tip uzmanlaşmış ülkelerle karşılaştırıldığında, eşi bulunmaz biçimde düşüktür. Örneğin, süt işletmelerinin randımanı, Yeni Zelanda işletmelerinin dörtte birine eşitti. Koyun başına yün üretimi Uruguay'da 2.9 kilo iken, bu rakam, Yeni Zelanda'da 4.5 kilodur. Bir ton et üretimi için, Uruguay'da 27 dana gerekliyken, bu rakam, Arjantin'de 17, Hollanda'da 13'tür. Yatırımların yetersizliği, bu durumun nedenlerinden biridir.

27 1951 ve 1968 arasında, üretimdeki artış % 0 dolaylarındaydı.

28 1950-1960 yılları arasında, GSMH'daki kişi başına artış oranı % 0.7'dir. 1960-1970 yılları arasında bu oran % 0.1'dir. ONU-CEPAL, **Estudio Economico de America Latine**, New York, 1970.

29 1967'de hayat pahalılığı % 136 dolayındadır.

30 Memur ücretleri indeksi 1967'de 60.2'dir. (1957 = 100).. Endüstrideki ücretler için bu indeks % 91.4'tür. Universidad de la Republica. Instituto de Economica, **El Proceso economico en Uruguay**, Montevideo, 1969, ss. 274-330.

31 Başka kaynakların yanısıra, bkz: Smirnow (Gabriel), **La Revolucion desarmada Chile 1970-1973.** Meksiko, 1977, 278 s.

32 Salvador Allende'nin müsteşarı Joan Garcés'e göre, bkz. özellikle: «Allende, les militaires et la voie socialiste au Chili», **Le Monde**, 18 ve 19 Aralık, 1973.

33 Ordunun hassasiyetini göstermek için, Santiago uluslararası hava alanına gelen ve cumhurbaşkanlığı sarayına gönderilen «Küba sandıkları» olayını zikretmek yeterlidir. 1972 başlarında, esrarengiz Küba sandıklarının Pudahael'e geldiği öğrenildi. Muhalefet, illegal silah ithalinden bahsetti. Hükümet ise, bunların sanat eserlerinden ibaret olduğunu söylemekteydi. Devam eden gerilim, orduya, silah tekelinden emin olması için, şüphelendiği her yerde arama yapma hakkını tanıyan «Silah Kontrolü Kanunu»nun kabulüyle sona erdi. Bu kanun, hükümete başkaldıran askeri birliklerce, sola karşı uygulandı. Bkz. Sigmund (Paul E.), **The Overthrow of Allende and the Politics of Chile (1964-1976)**, Pittsburgh, 1977, s. 183.

34 Altamirano (Carlos), **Chili, les raisons d'une défaite**, Paris, 1979, s. 130. Altamirano, bu sözleri, istifa etmeden önce General Prats'ın söylediğini iddia etmektedir.

35 Debray (Regis)'e göre, «Il est mort dans sa loi», **Le Nouvelle Observateur**, 17 Eylül 1973.

36 İki kısım halinde yayınlanan **Covert Action in Chile (1963-1973)**, **op. cit.**, US Congress, Senate, Committee on Foreign Relations, **Multinational Corporations and United States Foreign Policy**, Hearings, 93rd Cong. I. Sess.'ne bkz. Bu kısımlardan biri «The International Telephone and Telegraph

Cy and Chile (1970-1971) başlığını taşımaktadır. Aynı zamanda, **Alleged Assasination Plots Involving Foreign Leaders: Interim Report,** 1975'e bkz.

37 **Alleged Assassination..., op. cit.,** ss. 240-248 ve Garcia (P.)'den, **El Caso Schneider,** Santiago, 1972.

38 Bkz. **Covert Action in Chile (1963-1973), op. cit.,** s. 25 ve «The International Telephone...», **op. cit.,** ss. 626-720.

39 Bu amaçla, 19 milyon doların harcanmış olduğu belirtilmektedir. Bkz. Garcés (Joan), **Allende et l'Expérience Chilienne,** Paris, 1976, s. 62.

40 «The International Telephone...», **op. cit.,** s. 623-624.

41 Niedergang (Marcel), «Le pouvoir derrière les fusils», **Le Monde,** 2 Kasım 1972.

42 US Agency for International Development. Statistics and Report Division, **US Overseas Loans and Grants and Assistance from International Organizations, Obligations and Loans Authorizations (1945-1972),** Washington D. C. 1973. Bkz. Aynı zamanda, **United States-Chilean Relations,** Hearings before the Subcommittee on Inter-American Affairs of the Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, 93. Congress, Is. Sess., Washington D.C., 6 Mayıs 1973, ss. 13-14.

43 **Aportes** (Paris), Ekim 1967, s. 55 ve **Marcha** (Montevideo), 14 Temmuz 1972, NACLA Report (New York), Ocak 1974'te yayınlanan USA Defense Departement, **Military Assistance and Military Sales,** 1967, 1971, 1975'e göre.

44 Prats (General Carlos), **Una vida por la légadidad,** Meksiko, 1976, s. 44. Generallerce, nisan 1973'te Allende'ye sunulan memorandum, ekonomide devlet ve özel sektörün rolünün belirlenmesi ve ABD ile ilişkiler sorunu üzerinde durmaktaydı.

45 **Ibid.,** s. 14.

46 Ekonomik büyüme politikası ve çalışanların alım gücünün artırılması, küçük ve orta şirketlerin kârını artırmaktadır; sosyal güvenliğin bağımsız çalışanlara doğru yaygınlaştırılması, orta sınıfların durumunu iyileştirmektedir. Orta sınıflar ve muhtemel bir «tarihi uzlaşma» konularındaki tartışmalar için bkz. MIR'e yakın yayın organı **Punto Final,** «En pos de las clases medias», 15 Şubat 1972; bkz. Aynı zamanda, Banderia (Antonio), **Ideological Struggle in Chile: the Middle Class and the Military,** Toronto, 1974.

47 1967'de Chillán'de toplanan Sosyalist Parti'nin XXII. Kongresi, «devrimci şiddeti, ekonomik ve siyasi iktidarı ele geçirmek için tek yol» olarak görmekte ve legal mücadele biçimlerinin silahlı mücadeleye götürmeye yönelik olduğunu açıklamaktaydı. Bkz. Joxe (Alain), **Le Chili sous Allende,** Paris, 1974, ss. 38-39.

48 Garcès (Joan), **Allende et l'Expérience chilienne ,op. cit.,** s. 177 ve Joxe (A.), **ibid.**

49 Sol Hıristiyan-Demokratlar'ın partiden kopması, 1969'da Hıristiyan-Demokratlar'ın kurucusu Rafael Gumucio ve Jacques Chonchol gibi önemli şahsiyetleri de saflarında barındıran MAPU'nun kurulmasıyla başladı. MAPU, Halk Birliği'ne katıldı. 1971 Temmuz'unda Allende'yi destekleyen başka bir

sol fraksiyon, Hıristiyan-Demokratlar'la ilişkisini kesmekte ve **Izquierda cristiana**'yı kurmaktaydı.

50 Bkz. Cabieses Donoso (Manuel), «Una dictadura popular neceseria», **Punto Final**, 3 Temmuz 1973. Bu kaynak, MIR'in görüşlerini açıklamaktadır. Halk iktidarı sorunu üzerine bkz. Silva (A.) ve Santa-Lucia (P.), «Los cordones industriales», **Les Temps Modernes**, Ocak 1975, ss. 707-745.

51 **Mercurio**, 1970 Ekim ve 1971 Mart ayları arasında, ilk sayfadaki 177 makalesini bu «karışıklık»a ayırmıştır. Bkz. Garcés (J.), **Allende...**, **op. cit.**, s. 191.

52 Gerçekte, temel tüketim maddelerinin dağıtımı, 1971 Temmuz'unda kurulan ve 1973'ten itibaren, General Buchelet'nin sekreterliğini yaptığı, dağıtım ve ticareti siyasi ve partizanca bir silah haline getiren halk konseylerince (JAP-Dağıtım ve Fiyat Juntaları) sağlanmıştır.

53 Bkz. Garcés (Joan), «L'affaire Toha», **Le Problème chilien. Démocratie et contre-révolution**, Verviers, (Belçika), 1975, ss. 139-182.

54 Cox (Ricardo), «Defensa social interna», Instituto de Estudios Generales, **Fuerzas y armadas y Seguridad Nacional**, Santiago, 1973, ss. 91-117.

55 1974'te bu niyeti General Pinochet açıkça dile getirdi. **Le Monde**, 15 Mart 1974.

56 Başka kaynakların yanısıra, Fasano Mertens (Federico), **Después de la derrota**, **op. cit.**, ss. 150-151'e bkz.

57 Olayların ve söz konusu kararların ayrıntılı bir analizi için bkz. Lerrin (François) ve Torres (Cristina), «Les Transformations institutionelles de l'Uruguay (1973-1978)», **Problèmes d'Amerique latine**, no. 49, Kasım 1978, ss. 9-57.

58 Haftalık Brezilya dergisi **Veja** ile yaptığı söyleşi. 30 Aralık 1974.

59 Bu terim, **Colorado** Partisi'nin reformist cumhurbaşkanı ve modern Uruguay'ın kurucusu **Battle y Ordonez**'in isminden türetilmiştir.

60 II nolu Kararnamenin 7. maddesi gereğince: «Ulusal güvenliğin muhafazası, kanuna dayanarak kurulmuş organlar aracılığıyla, silahlı kuvvetlerin yetki ve sorumluluğundadır.» (**Diario Oficial de la Republica Oriental del Uruguay. Documents**, 28 Haziran 1978, s. 3.)

61 Bu yasa, Devlet Konseyi'nin 25 üyesi ile 21 subaydan oluşan generaller juntasından meydana gelen bir Ulusal Konsey kurmuştu. Bu yeni Konsey 2/3'-lük bir çoğunlukla karar almaktaydı. Böylece iktidardaki askerlere veto yetkisi verilmiş oluyordu. Cumhurbaşkanını belirlemek bu konseyin göreviydi.

62 **Actos Institucionales**, Suplemento especial de **El Soldado**, (tarihsiz), s. 31.

63 II nolu Yasa'nın gerekçesinde belirttiği gibi: Yürütme erki, «silahlı kuvvetlerin tutarlı ve sistematik hareketleri» sayesinde ulusal siyasi örgütlenmenin omurgasını oluşturmaktaydı. (**Diario oficial**, **op. cit.**, s. 2.)

64 Bir Meksika dergisinde çıkan yazarı belirsiz, fakat, tüm belirtilere göre askeri kaynaklı rapora bkz. «Uruguay: la vida cotidiana», **Cuadernos del**

Tercer Mundo, Ocak 1978, s. 95. Londra'daki **Military Balance** tarafından yayınlanan gayri resmi rakamlar çok daha düşüktür.

65 Porto Alegre'de (Rio Grande do Sul) iki mültecinin Uruguay polisince kaçırılması, Brezilya'da yeni elde edilen basın özgürlüğü sayesinde, daha önceki yıllarda çok sık başvurulan bu uygulamayı ortaya çıkardı. Brasilia'daki siyasi şartların değişmesi, olayın iki ülke arasında diplomatik bir gerilime yol açmasına neden oldu. Bkz. **Veja**, 29 Kasım 1978 ve aynı tarihli **Isto é**.

66 OİP ve FISE tarafından hazırlanan ve 1978 Ekim'inde UNESCO Genel Meclisi'ne sunulan dosyada, bu alanda meydana gelen değişiklikler ve izlenen politikalar konusunda doyurucu bir rapor mevcuttur. **Uruguay (1973-1978). Notes on Education, Science, Culture, Communication,** (teksir), 62 s.

67 Bay Wilson Ferreria Aldunata ile Clerk (J.P.) tarafından yapılan söyleşiye bkz. **Le Monde**, 7 Eylül 1978.

68 J. Garcés ile yapılan söyleşi (13 Kasım 1973). Aynı zamanda bkz. Drake (Paul W.), **Socialism and Populism in Chile (1932-1952)**, Urbana (III), 1978, ss. 330-335; ve Joxe (Alain), **«L'Armée chilienne et les avatars de la transition», Les Temps Modernes**, Haziran 1973, ss. 2006-2036.

69 Bkz. **New York Times**, 27 Eylül 1973. **Latin American Political Report** (Londra), 9 Kasım 1973; **Le Monde**, 15 Eylül 1973; **Le Nouvel Observateur**, 1-8 Ekim 1973 ve Joan Garcés'le yapılan konuşma, 13 Kasım 1973.

70 Bkz. General Pinochet ile yapılan röportaj, **Le Monde**, 15 Mart 1974.

71 Danıştay ve Sayıştay (Cours des Comptes) arası bir kurum olan **Contraloria**, Salvador Allende'ye büyük güçlükler çıkartmıştır.

72 1977 Aralığında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, insan haklarını çiğnediği gerekçesiyle Şili'yi kınadı. General Pinochet, 1978 Ocak ayında, seçmenlere, kişiliğine destek verme ya da Birleşik Milletler Örgütü kararını onaylama arasında bir tercih yapmalarını isteyen bir plebist düzenledi.

73 Pinochet (Augusto), **Geopolitica**, Santiago, 1968.

74 General Pinochet'nin söylevi, **El Mercurio**, (Santiago), Uluslararası seçme, 11 Haziran 1977.

75 Aktaran, Grenier (Philippe), «le Chili du général Pinochet», **Problèmes d'Amerique latine**, no. 58, Aralık 1980, s. 46.

76 **El Mercurio**, Uluslararası seçme, 11 Ağustos 1975.

77 Bitar (Sergio), «Libertad economico y dictadura politica. La Junta militar chilena (1973-1978), **Commercio exterior**, (Meksiko), 29 Ekim 1979, s. 1070.

78 Lanzorotti (Mario) ve Ominami (Carlos)'un çalışmalarına ve özellikle de «Vers une nouvelle régulation économique», **Amerique latine**, (Paris), no. 6, yaz: 1981, s. 42'ye bkz.

79 **Ibid.**, s. 43, Banque Sudaméris, **Etudes économiques. La Situation économique du Chili**, Paris, Ekim 1980.

80 Bittar (S.), **op. cit.**, s. 1074.

81 Kişi başına düşen günlük protein tüketimi 1974'te 53.0 iken 1978'de 43.1'e düşmüştür. Bkz. Vega (H.), «Politicas economcias y des multiplicacion de los panes», **Análisis** (Santiago), no. 6, 1979. Aynı zamanda bkz. «Como

vive nuestro pueblo trabajador? Los salarios reales», **Mensaje**, (Santiago), Eylül 1977 ve BID, **Progreso économico y social en América latina**, Washington, 1978.

82 Spoerer (Sergio), **Los Desafios del tiempo fecundo**, Meksiko, 1980, s. 41.

83 Urzua (R.), «Salud: impacto de la recesion y deterioro de sus niveles», **Mensaje**, Haziran 1977 ve Bitar (S.), **op.cit.**, s. 1076.

84 **Ibid.**, s. 1073.

85 **Business Latin America**, 30 Mart 1977, aktaran Ominaus (Carlos), «Liberalisation au Chili», **Le Monde Diplomatique**, Ocak, 1981.

86 Bitar'a göre, **op. cit.**, ss. 1073-1079. Bu oran, Ominami ve Lanzorotti'ye göre 1970'de % 27.2'den 1979'da % 24'e düşmüştür. Bkz. Ominami ve Lanzorotti, **op. cit.**, s. 42.

87 «Chile ficcion, la politica en 1982», **Qué Pasa?** (Santiago), 26 Nisan 1979.

88 Dahse (F.)'nin klasik çalışması, **Mapa de la extrema riqueza'ya** bkz., Santiago, 1979.

89 Bkz. «Chile's Radical Experiment», **Newsweek**, 25 Mayıs 1981 ve **Amerique Latine**'ce yayınlanan dosya: «Chili, un projet de Révolution capitaliste». Zihniyetlerin değiştirilmesi sorunu üzerine, pazar ekonomisinin avantajlarını sergilemeye ayrılan **Ercilla**'nın (Santiago) 1981 tarihli 6. sayısına bkz. Emeklilik fonları konusunda, dayanışma sistemine muhalif kapitalistleşme sistemi için bkz. «Reforma Previsional: Compare su futuro», **Ercilla**, 26 Kasun 1980. Javier Martinez'in önemli yorumları için bkz. «Chile nuevo: une fois encore», **Amerique latine**, 1981, yaz, ss. 27-29.

90 **El Dia**, Montevideo, 27 Mayıs 1977.

91 Yeni ekonomik politikanın teorik temelleri için bkz. Quijano (José Manuel), «Uruguay: balance de un modelo freidmaino», **Commerco exterior**, Meksiko, Şubat 1978, ss. 173-221. Askeri rejim ve genel ekonomik proje arasındaki ilişkilerle ilgili daha politik bir yorum için bkz. Minello (Nelson), **La Militarizacion de lEstado en América latine. Un analisis de Uruguay**, Meksiko, El Colegio de, Meksiko, 1976'ya bakılabilir.

92 Bay Vegh Villegas'ın sözcüsü, yeni-liberal **Busqueda**, (Montevideo), Mayıs 1975'e göre.

93 Dos Santes (Theotonio), «Socialismo y fascismo en America latina», **Revista mexicana de Sociologia**, Ocak-Mart 1977, ss. 186-187.

94 Helgio Jaguaribe tarafından bir süre önce, Brezilya ile ilgili olarak ileri sürülen bu tez, (bkz. **Les Temps Modernes**, Ekim 1967, s. 602) bugünlerde sıksık yeniden önerilmektedir. Bkz. Özellikle «Fascismo y colonialismo en el Caso chileno», **Chile-America** (Rome), Temmuz-Ağustos, 1977, ss. 70-80. Bu perspektiflerin bir eleştirisi için bkz. Baron (Atilio), «El fascismo como categoria historica: en torno el problema de las dictaduras en America latina», **Révista Mexicana de sociologia**, Nisan-Haziran 1977, ss. 481-536.

95 Garreton (Manuel Antonio), **Procesos politicos en un régimen autoritario. Dinamicas de institucionalizacion y oposicion en Chile (1973-1980)**, Santiago, 1980, (teksir), s. 9.

96 Fasola Mertens (Frederico), **Después de la derrota, op. cit.**, s. 148'e göre.

97 Banque Sudaméris, **Etudes économiques. La situation chilienne, op. cit.**

9. İstisna ve Kural: Pretoryen Cumhuriyetler ve Askeri Partiler

Köklü bir anayasal düzeni aniden yıkan militarizm, bize kıtadaki başka ülkelerde, askeri iktidarın sürekli bir niteliğe sahip olduğunu unutturmamalıdır. Latin Amerika militarizmini belirleyen özellik, hiç kuşkusuz, anlık, yıkıcı darbelerden çok, askerlerin devlet üzerindeki istikrarlı etkisidir. Çoğunlukla 1930'lu yıllarda başlayan bu askeri hegemonya birçok kez, görünüşte hiçbir zaman ortadan kaldırılmayan anayasal kurallara göre «istisna» olarak nitelenen durumları siyasal yaşamın bir kuralı haline getirmiştir. Askerlerin yarım yüzyıla damgasını vuran bu vesayeti aşağı yukarı kurumsallaşmış ve «ordu etkeni» artık kamu yaşamının meşru bir parçası olmuştur. Öte yandan ordu da, devlet de bu değişmez veriyle bağlantılı olarak, farklı biçimlerde değişimlere uğramışlardır. Bu pretoryen cumhuriyetlerde, hiçbir anayasal metnin öngörmediği yöntemler ve mekanizmalar ortaya çıkmıştır. Katılımlarını bu yollardan olağanlaştıran ordular, işleyişleri kendi öz yapıları ve açık amaçlarınca belirlenen, gerçek birer siyasal güç oluştururlar. Kısacası burada son derece özel, ikili durumlarla karşı karşıya bulunmaktayız.

Bolivya'nın yarım yüzyıldır içinde bulunduğu türden sürekli bir istikrarsızlık, silahlı kuvvetlerin siyasal düzen üzerinde korporatist bir vesayet kurmasına olanak vermeyebiliyor. Ordu içinde, kimi zaman anarşiye kadar varan çekişmeler ve üniformalı *caudillo*ların çatışmaları, bu tür hegemonya süreçlerine hiç de elverişli değildir.

Ama kurumsallaşma, varlığını hissettirmek için, 1948 sonrasında Salvador'da olduğu gibi siyasal yaşamda üstünlük kuran ve askerlerin korporatist taleplerini meşrulaştıran bir «Albaylar Partisi» türü yasallaşmış kurallara uymak zorunda da değildir. Dahası, subaylar 1964'ten önce Brezilya'da olduğu gibi iktidarı doğrudan doğruya ele geçirmiş olmayabilirler de. Ya da, Arjantin'de birkaç kez görüldüğü gibi, yönetimi sivillere devredebilirler.

Askeri İktidarın Fiili Kurumsallaşması. Arjantin: Askeri Vesayet ve Sürekli Darbe

Askeri oyuncularının varlığı Arjantin siyasal sahnesinin değişmez kurallarından biridir. 1976'da vahşice kurulan askeri iktidar, ardından önce 1943, 1955, 1962 ve 1966'da kurulan daha az vahşi diktatörlükler gibi, ne beklenmedik bir kazaydı, ne de yarını olmayan bir tökezleme. 1930'dan bu yana, Güney Amerika'nın bu en Avrupai ülkesinde askeri hegemonya sivil ve meşru yönetimleri de dışlayabilen çok değişik biçimlere bürünmüştür. 1930'dan 1973'e kadar, yasal yollardan seçilmiş hiçbir cumhurbaşkanı anayasal görev süresini dolduramadı. Askerlerin hükümet toplantılarının yapıldığı Pembe Köşk'e yerleşme eğilimleri de dikkate değer: Söz konusu sürede Arjantin'de başa geçen on altı cumhurbaşkanından onbiri askerdi. Daha ilginci, seçimle başa gelen cumhurbaşkanlarından yalnızca ikisinin yasal görev sürelerinin sonuna kadar iktidarda kalmalarıdır: Bunların her ikisi de generaldi ve arkalarında bu en yüksek konuma ulaşmaları için gerekli siyasal kaynakları sağlayan hükümet darbeleriyle ordunun desteği olmasaydı hiçbir zaman başkanlığa yükselemezlerdi.

Nitekim radikal Başkan Yrigoyen'i düşüren ve 1916'da başlayan siyasal katılımı genişletme deneyimine son veren 6 Eylül 1930 darbesinde yer alan General Justo, 1932 şubatında, tutucu bir koalisyonun adayı olarak başkan seçildi. Aynı şekilde, 1946 şubatında, işçi sendikalarının desteğiyle, yasalar çerçevesinde başkan seçilen General Peron da, 4 Haziran 1943 «devrim»iyle gelen askeri rejimin en güçlü adamıydı. Başka yönleriyle çok farklı olan bu iki rejimin «ortak»lığı, ilk kez General Justo'nun denediği, sonradan Arjantin'deki askeri çağın değişmez yöntemi haline gelen, kısıtlı demokrasiye dönüşle ilintilidir. Justo 1932 seçimlerini, çoğunluk partisinin eski başkanı Yrigoyen'in Radikal Birliği'nin kapatılması sayesinde kazandı. Bu kısıtlamaya bir de, 1930'da yeniden ortaya çıkan tutucu seçkinlerin iktidarda kalmasını ve bunalım döneminde işlerin radikal «avam»ın «acemi eller»inden alınmasını sağladığı için bazılarının «vatanseverlik» diye niteledikleri seçim hileleri eklendi.

Radikaller 1930-1943 arası nasıl kara listelerin ya da hilenin kurbanı olmuşlarsa, 1946 ve 1955'teki başkanlık seçimlerinde çoğunluğu sağlayan peronizm de 1955'teki «kurtarıcı» darbeden sonra kara listeye alındı. Nitekim 1973'e değin siyasal yaşam, bir türlü çözümlenemeyen, peronist kitlelerin ve seçmenlerin tehlikesizce sisteme dahil edilmesi sorunu çerçevesinde gelişti. Azınlık demokrasisi, veterince oy desteği olmayan hükümetlerin istikrarsızlığına yol

açtı. Ve birbirini izleyen darbelerin (1962 ve 1966) nedenlerinden biri de, adalet isteyen «avam»a iktidar yolunu kapamakta direnen askeri idare oldu.

Askerler açısından, seçimleri kazananların kara listeye alınması, zaman zaman, daha önce yenik düşmüşlere karşı benimsenen iğreti bir «tarafsızlık»la bir arada gidebilir. Fiili hükümet, kendi renklerini savunan bir sivil adayı destekler. Ancak 1955'ten sonra varissiz kalan peronist güçler, ustaca oluşturulan ve askeroe uygulanan bu planları bozarlar. 1958'de, üç yıllık bir anti-peronist askeri rejimin ardından yapılan seçimleri muhalefet adayı, 1955'te ülkesinden sürülen ama hâlâ güçlü olduğunu göstermek isteyen General Peron'un yandaşlarından aldığı oylarla kazanır. Böylece başkan olan Arturo Frondizi, daha ilk günden, ülkeyi «peronizmden kurtarmaya» kararlı ültra-liberal bir ordu tarafından mahkûm edilmiştir.

1963'te General Frondizi'nin, askeri çatışmaları da içeren bir dizi gelişme sonucu düşürülmesinden sonra, o sırada artık anti-liberal ve *desarrollista* (*) kanadın (azule'ler) hakim olduğu ordu, yine de yenik düşen kanadın adayının seçimleri kazanmasına göz yumdu. Frondizi'yi deviren subaylara yakın olan cumhurbaşkanı İllia ise, haziran 1966'da, devrilen Frondizi yandaşı «sanayileşmeci» askerler tarafından azledildi.

Böylece iktidara, sivillerinkiyle birbirlerine yakınlığı su götürmez eğilimlere bölünmüş olan ordunun sıkı gözetimi altında, hep azınlığın cumhurbaşkanları geçti. Ordu içinde üstünlüğünü kuran eğilimle, sivil hükümetin eğiliminin çakışmaması sürekli bir istikrarsızlığa yol açtı. Bu bağlamda ordu son çare olarak ya da özel koşulların zorlamasıyla değil de, bir «askeri parti» gibi, kamuoyunun reddettiği politikayı zorla başarıya ulaştırmak için mücadele eder oldu. Ordunun kurumsal birliğinin korunması için gerekli uzlaşmaları aramak gibi, salt askeri mekanizmalar ise bu istikrarsızlığı yer yer yumuşatırken yer yer, 1963'te olduğu gibi, daha da vahimleştirmeye başladı. Sivil yönetim askeri vesayetten kurtulmaya çalışabilir ama askeri vesayetin olduğu yerde, doğduğu günden ölüme ve o güne kadar da iktidarsızlığa mahkûmdur.

1973'le 1976 arasında, Mart darbesinden önce kurulan çeşitli peronist hükümetler zamanında da süreç temelde farklı değildi. Neredeyse oybirliğiyle kınanan ve 25 Nisan 1975'te muhalefetin büyük seçim zaferiyle iktidardan düşürülen askerler üç yıl sonra, ay-

(*) **Desarrollista:** Kalkınmacı. (ç.n.)

nı mekanizmalara dayanarak, yedi yıllık (1966 - 1973) «silahlı kuvvetler yönetimi»nin otoriter durağanlığını ve halkın hoşnutsuzluğunu unutturmayı başardılar ve bir kez daha kendilerini zorla, serseme dönmüş ama biraz da bu durumdan kurtulduğuna sevinen bir kamuoyuna kabul ettirdiler.

1973'te, General Ongania'nın öncülük ettiği «Arjantin Devrimi»nin başarısızlığından sonra, peronistlerin ve bizzat Peron'un yeniden iktidara gelmesi tarihsel bir dönemi noktalar gibi görünüyordu: İspanya'daki uzun sürgününden dönen Peron devrimci şiddetin artması yüzünden aralarında bölünmüş olan askerlere korku salan *Argentinazo* ya da «Arjantinliler darbesi»ni önlemek için kendini öne sürüyordu. Kara listeler sona eriyor ve siyasal bir bozgun yaşayan ordu kışlasına geri çekiliyordu. Ama gerçekte, silahlı kuvvetler, görünüşteki çözülmeye karşın siyasal yaşamdan uzaklaşmadılar. Ordunun bir kesimi, Peron'a, kendi seçtirdiği geçici peronist Başkan Campora'yı devirmesi için yeşil ışık yaktıktan sonra, «adaletçi devrim»e katılmak niyetindeydi. Lider'in 1974 temmuzunda ölmesinden sonra da cumhurbaşkanı olan varisi/karısı, askerlerden destek sağlamaya çalıştı. Ancak üst komuta düzeyi bu kez, her zamankinin aksine, tarafsızlık ve son kerte oyununu yeğledi. Genel kurmayın bu sabırlılığı ve hareketsizliği, ordu müdahalesine yeniden haklılık kazandırdı ve 1976 martında kurulan yeni rejimin vahşi baskısını meşrulaştırdı[1].

Gördüğümüz gibi Arjantin'de asker-sivil ilişkileri, istikrarlı çoğulcu sistemlerdekilerden köklü biçimde ayrılan beklenti ve tasarımlara uymaktadır. Herşeyden önce liberal toplumların etnosantrizmine göre olması gerekenin aksine, Arjantin siyasal düzeninde, adetâ düzenli bir savaş için karşı karşıya gelen iki ayrı saf yoktur. Bunun en basit nedeni de askeri müdahalelerin tümüyle meşru sayılmasalar bile, en azından kamuoyunun geniş kesimleri tarafından meşrulaştırılmış olmasıdır. Siyasal sınıfın ya da örgütlü toplumsal güçlerin demokratik kurumları korumak için kutsal bir birlik oluşturmaları şöyle dursun, her askeri ayaklanma, derhal, iktidara muhalif olanların açık veya gizli desteğini alır. Ama askere çağrı, yalnızca azınlıkta kalanların siyasi rövanş alma aracı da değildir. Militarizm, hemen her partiye bulaşmıştır. Belirgin tutucu eğilimlerine ve geleneksel anti-komünist tutumlarına karşın silahlı kuvvetler (1976'dan sonra bile) siyasal sınıfın söyleminde, tanım gereği ya da doğası gereği, belirli ve başkalarını dışlayan bir toplumsal veya ideolojik kesimin temsilcisi görünümünde değildirler. Yalnızca sağcı veya solcu peronistler değil, ortodoks komünist partisiyle şiddete karşı olan hemen tüm aşırı sol kesimler de, askerlere

dostluk eli uzatmakta ve her biri «yurtsever ve ilerici subaylar»la ittifak kurmaya çalışmakta, ya da olasılık dışı bir «Nasır'cı»[2] devrim düşlemektedirler.

Müdahaleci ordu ne «siyasal yaşamın özgürce gelişmesi için bir tehlike», ne de «egemen sınıfların basit bir aracı» olarak görüldüğünden ona hiçbir zaman topluca karşı çıkılmamıştır.

Askerler, karmaşık hatta yer yer Bizans entrikalarıyla dolu bir siyasal çekişmenin, zorlu, ne yapacağı önceden pek kestirilemeyen bir tarafı görünümündedirler, onlarsız ve onlara karşı hiçbir şeyin yapılamayacağına inanılır. Eğer, partiler veya halkı temsil eden örgütler düzeyinde bir anti-militarizm yoksa - sıradan yurttaşlar için durum, özellikle 1976'dan sonra, kuşkusuz değişmiştir - bunun nedeni, sivillerin kendi çatışmalarını çözmek için kışlaların kapısını çalmaları kadar subayların da, «askeri parti»de başgösteren iç kavgalarda sivillerden destek aramalarıdır.

Böylece dün olduğu gibi bugün de, muhalifler, güçlerini pekiştirmek, hatta iktidarları devirmek için askerlere yaltaklanmakta, birbirini izleyen hükümetler ordudan, kendileri için hayati önem taşıyan bir meşruluk beratı kopartmaya çalışmaktadırlar. Askerler de kendi açılarından, bazan kişisel çıkarları için, çoğu zaman da kurum içi rakiplerine karşı bir klanı ya da bir eğilimi güçlendirmek için partiler (hatta sendikalar) ile ittifaklar ararlar. Bu, siyasal yaşamı askerileştiren ve askeri kurumları bilerek siyasallaştıran karşılıklı bağımlılık durumunda, anayasal liberal modele geri dönüş olasılığı zayıf görünmektedir. Anlaşılması güç olan bu, biçimleri belli ve meşrulaştırılmış yöntemlere karşın, mart 1976 darbesinin, karşı-devrimci bir kırımı andıran ve ülkeyi tarihinin en karanlık ve en kuşkulu dönemine sokan, olağan dışı şiddet düzeyidir.

24 Mart 1976'da Bayan Peron'u görevinden alan ve tutuklayan cunta, ön plana terörizmle ve içlerinden biri Peron yanlısı olan[3], gerilla hareketleriyle mücadeleyi çıkarmaktaydı. Aslında iktidar boşluğu, resmi peronizmin çözülmesi ve iktisadi kargaşa, ordunun tarafsız kalamayacağı bir siyasal şiddet ortamı yaratmıştı. Ancak gerillaların askeri olarak saf dışı bırakılmasından sonra da terörizme karşı zulmünü sürdüren «ölüm makinası»nın işlemesini açıklamak için, iki birbiriyle bağlantılı tehdidi gözönüne almak gerekir. 1973'te seçilen hükümeti destekleyen, peronist gençliğin devrimci sol kanadı, devlet kurumlarının her tarafına sızmıştı ve askerlere göre, oralardan çekip çıkarılmaları gerekiyordu. Bir de, bürokratikleşmiş ve çoğu yozlaşmış resmi sendikaların dışına taşan,

mücadele gücü yüksek bir işçi sınıfının harekete geçmesi, kurulu düzen için önemli bir tehlike arzediyordu. İşte bu yüzden kontr-gerilla, hem bir toplumsal sınıfa (işçiler), hem de bir yaş grubuna (gençlik) yönelik bir baskıyı gizleyen bir paravanaydı. Şaşırtıcı olan, Arjantin militarizminin bu yeni serüveninde kazandığı karşı-devrimci terörist boyut değildi. Çarpıcı olan asıl, siyasal aktörlerin eskiden olduğu gibi davranmaları, yani baskı aletinin öldürücü cinnetini neredeyse görmezlikten gelmeleriydi. Elleri kana bulanmış olsa da, askeri parti siyasetin meşru bir tarafı olmaya devam etmekteydi.

Brezilya Örneği: «Arabulucu İktidar» ve «Gözetim Altında Demokrasi»

Brezilya'da 1964'te Silahlı Kuvvetler, meşru cumhurbaşkanı Joao Goulart'ı devirerek, iktidarı sürekli bir biçimde ele geçirdilerse de bu Arjantin'dekinin aksine, 1889'da imparatorluğun devrilmesinden bu yana ilk kez olan istisnai bir durumdu. Bununla birlikte Brezilya ordusu ülke tarihinin tüm dönemeçlerinde ağırlığını hissettirmiş ve bunalım dönemlerinde belirleyici bir rol oynamıştı. 1889'da, yönetimi sivillerin eline teslim etmeden önce, cumhuriyeti kuran Deodoro de Fonseca ve Floriano Peixotto'nun emektar ordusudur. 1930'da, oligarşik cumhuriyete son veren de yine o oldu. 1937'de, bir kuvvet gösterisiyle Getulio Vergas'ın merkeziyetçi diktatörlüğünün, *Estado Novo*'nun kurulmasına ordu izin verdi ve bu otoriter deneyime bir süre göz yumduktan sonra, 1945'te Vargas'ı indirip demokratik düzeni yine ordu kurdu. Ülke tarihinde açılan bu otoriter olmayan parantez, pek çok tarihçiye - Skıdmore'un[4] klâsik yapıtının alt başlığının belirttiği gibi - kısa ve alışılmadık bir «demokratik deneyim» olarak görünmüş ve 1964 «Nisan devrimi»yle de son bulmuştur.

Brezilya'da askerlerin, 1964'teki eylemlerinin kurumsal alanda tamamen yeni olan bu özelliği, bu günümüzdeki kopuşun siyasal ve ekonomik içeriği açısından daha geleneksel öğelerle bir arada bulunmaktadır. Gerçekten de, 1930'dan sonra askerlerin doğrudan iktidara gelmeden yaptıkları altı müdahalenin anlamını araştıracak olursak, bunlardan dördününün çoğulcu demokrasiye karşı (1937, 1954, 1961 ve 1964'te) yalnızca ikisinin (1945, 1955) anayasanın meşruluğunu korumak için yapıldığını görüyoruz. Kalkınma projeleri açısından bakıldığında da, 1964 darbesi yine tek örnek değildir[5]: Eski müdahalelerden ikisi daha, ekonomik yönden liberal ve milliyetçiliğe karşıydı (1954 ve 1961). Onun için bazı yazarlar, ik-

tidarın gaspına yol açmayan bu olayları, yerleşik siyasal düzene karşı müdahale denemeleri olarak nitelendirirler[6].

Farklı yönlerde etkili olan bu düzenleyici darbe girişimleri ve baskılar, ordunun imparatordan miras alıp 1964'e kadar sürdürdüğü «arabulucu iktidar» savını doğrular görünüyor. Hukuksal tanımı zor olan bu *poder moderador*, bunalımları önlemeyi, siyasal dengeyi kurmayı, gerçek güç ilişkileri ve fiili otoritelerle hukuki otorite ve ulusal temsil arasında bir çatışma çıktığında, bunları uyumlu kılacak «düzeltmeyi» yapmayı amaçlar[7]. Dolayısıyle bu, «aktif ve yaratıcı olmayan, muhafaza eden, yeniden kuran bir iktidar»dır[8]; «düzen»i korur, milli şiara uygun olarak «ilerleme»yi güvence altına alır.

Aslında, askeri eylemi bu modele indirgemek, silahlı kuvvetlere, hiç sahip olmadığı bir siyasal tutarlılık ve görüş birliği atfetmek olur. Çoğu zaman, Brezilya silahlı kuvvetlerinin siyasal yaşama, sivillerden daha birlik halinde, daha etkin ve milli politikanın sürekliliğini korumaya daha yatkın[9] olduklarından müdahale etmedikleri belirtilir. Bunun aksi daha doğrudur. 1930'dan bu yana, askerler, özellikle de kara kuvvetleri, hiçbir yönetimin karşı duramayacağı bir iktidar-üstü iktidar oluşturmaktaysa da, 1930'dan 1964'e kadar, silahlı kuvvetler, aleni çatışmaları siyasal yaşama yön veren adamakıllı siyasileşmiş ya da en azından «ideolojikleşmiş» iki hizibe bölünmüştür. Hem hükümetin özerkliğine olanak veren hem de bunun sınırını belirleyen, kâh Vargas ve mirasçılarına yakın milliyetçi popülist çizgiyi, kâh muhafazakâr liberalleri tutan hiziplerden birinin çoğunluğu ya da değişken üstünlüğü ele geçirmesidir.

Ordu içinde hegemonya kuran kesimin, seçim sonuçlarının geçerliliğine karar verip, onaylaması gerektiği gibi, hükümetler de rahat hareket edebilmek için, silahlı kuvvetler içindeki kendilerine karşı grubu etkisiz kılmak zorundadırlar. Bunun için hassas görevlere saygın, sadık, hatta yandaş subayları getirmeleri gerekir. Yarı-resmi adıyla, yarı-resmi bir kurum olan *dispositivo militar* (*) olmaksızın[10] siyasal istikrar sağlanamaz. Öte yandan, *Clube militar*'daki seçim barometresinin de hükümetin eğilimiyle uyumlu olması gereklidir. Yani, askerlerin bu sosyal derneğine seçilen yönetim, iş başındaki hükümetle karşı görüşte olmamalıdır. Nitekim, askeri yönü ağır basan bu sivil düzende, özellikle 1950'den sonra, *Clube militar* seçimleri, hükümetlerin uzun ömürlü olması için, neredeyse genel/siyasal seçimler kadar önem taşır olmuştu[11].

(*) **Dispositivo militar:** Askeri tertibat. (ç.n.)

Gerçekten de siyasal güçler ve partiler, eylemlerini neredeyse kurumsal olarak ordu içinde de sürdürüyorlardı. Örneğin muhafazakâr parti UDN (Milli Demokratik Birlik), bazen «askeri UDN» diye adlandırılan *Cruzada Democratica*'nın temsil ettiği çizgiyle kendini özdeşleştirmekteydi. 1964'te bu çizginin sorumluları iktidara geldi. Nitekim, sözü geçen parti bu askeri darbede önemli rol oynadı ve ilk «devrimci» cumhurbaşkanı Castello Branco'nun sivil bakanlıklarını onlar doldurdular. Buna karşılık, silahlı kuvvetlerin liderleri de kendilerine siviller arasında yanaşmalar ve müttefikler oluşturmaktaydılar; askeri kamptan siyasal alana geçiş süreklilik kazanmıştı. 1945 cumhurbaşkanı seçimlerinde, iki tarafı da birer general temsil etmekteydi : UDN'yi Tuğgeneral Eduardo Gomes, «getulocuları» da sosyal demokrat parti adına General Dutra. 1950'de Gomes yeniden aday oldu, ama bu kez Vargas'ın karşısında yenik düştü; 1955'te UDN'nin adayı olarak yerini eski *tenente* Juarez Tavora'ya bıraktı. 1960'ta, General Teixeira, UDN karşıtı güçlerin adayı oldu. Parti yönetimlerinde, kongrelerde, pek çok asker bulunmaktaydı. Getulo'cu dönemde ülkenin siyasal yaşamıyla içli dışlı olan «profesyonelleşme» yanlısı General Goes Monteiro, *Estado Novo*'nun mirasçısı iki partiden biri olan PSD'nin kurucularındandı ve bu partinin senatörü olmuştu. Nihayet, kısa sürede sivile ayrılıp Komünist Partisi Genel Sekreteri olan «Umut Şövalyesi» eski *tenente* Luis Carlos Prestes de bir başka asker-politikacı örneğiydi.

Aslında «pretoryen»[12] mantık gereğince, tüm gruplar, iktidarlarını pekiştirmek için askerlerin desteğini alma çabasındadır. Ve karşı gruptakilerin kazandığı itibar, yenik düşenlerin «militarist» ateşini zerre kadar azaltmaz. Nitekim 1937'de Vargas'ın talihsiz rakibi Salles Oliveira, *Estado Novo*'nun başlangıcında demokrasiyi yeniden inşa etme amacıyla askerlere çağrıda bulunur. O anda sürgünde bulunan, eski liberal başkan adayı, diktatörlüğünü kuran orduyu suçlamak şöyle dursun; «Brezilya'daki bunalıma ordu dışında çare yoktur» beyanında bulunur[13]. Otuz yıl sonra, asker kökenli ve marksist tarihçi Werneck Sodre, 1964 darbesinin ertesinde yayınlanan *Historia Militar do Brazil*'inde[14], Brezilya ordusunun halkçı ve demokratik dokusuna beslediği körükörüne ve dokunaklı inancını dile getirmekte, bu ordunun toplumdaki gerici güçlerle ya da yabancı büyük sermaye çevreleriyle içli dışlılığına parmak basanların kanıtlarını çürütmeye çalışmaktaydı.

1930'dan 1964'e, tüm siyasal güçlerin kendilerine yakın subayları kadrolarına katmaya çalıştıkları ne kadar gerçekse, bu dönemdeki ordu müdahalelerinin de çoğu zaman, salt askeri nitelikte olmadığı o kadar gerçektir. Hatta ordunun 1964'teki iktidara el

koyuşu bile bu tanımlamanın dışında kalmaz; ama önceki uygulamalarının aksine, bu kez askerlerin neden doğrudan ve sürekli bir şekilde hükümete yerleştikleri sorusu akla gelebilir. Bir başka deyişle, ordu neden düzeltici bir müdahaleyle yetinmemiştir? Bu konuda sivil ya da askeri aklamalar eksik değildir ama bunların rejim değişikliğinin derin konjonktürel nedenleriyle karıştırılmamaları gerekir. Küba bunalımıyla birlikte gemi iyice azıya alan soğuk savaş ortamında, aynı Washington veya Brasilia'da olduğu gibi, Rio'da durumun devrime uygun olduğu ve komünist tehlikenin iyice bastırdığı[15] kanısı doğmuş ya da doğduğu izlenimi yaratılmış olabilir. Ve askerler «demokrasiyi» yani onlara ve müttefiklerine göre «kararların önemli bir bölümünün piyasa güçlerinin serbest ekisiyle alındığı bir kalkınma biçimini»[16], kısacası kapitalizmi, kurtarmak için son kerte çözümü olarak iktidara el koymuşlardır. Tehdidin boyutu karşısında, düzenleyici baskı yeterli görülmemişti.

Ancak 1964 olaylarının, bir kısmı daha kısa vadeli, bir kısmı da daha genel nitelikli, belirleyicileri çok daha karmaşıktı. Peter Flynn'in altını çizdiği gibi, 1963-1964'te, Goulart'ın başkanlığı sırasında, iktidarda veya muhalefette olan herkesin «resmi siyasal düzeni yıkma»yı[17], yolundan çevirmeyi ya da etkisiz kılmayı amaçladığı doğrudur. Ve askeri şefler, Goulart'la birlikte, 1954'te saf dışı bıraktıkları popülist milliyetçiliğin yeniden iktidara geldiğini endişeyle izlemekteydiler. Askeri sağın ileri gelenleri, Goulart'ın 1961 eylülünde başkanlığa gelişini[18] engelleyemeyince, onun düşüşünü hazırlayacaklar ve «eski iblislerin»in geri gelmesini engellemek için iktidarda kalacaklardır. Yani Goulart 1961'de, Allende'nin 1970 Şili'sinde karşı karşıya kalacağı durumun aynısıyla yüzyüzeydi. Ayrıca, ekonomik kriz, özellikle de askeri bürokrasinin çok duyarlı olduğu parasal kargaşa, yani enflasyon bir yandan, askeri hiyerarşinin devrimci yoldan yıkılması girişimi görünümünü taşıyan, Brasilialı çavuşların 1963 ayaklanması[19] bir yandan, askeri kadroların anayasal rejime karşı birlik olmasına ve ordu içinde, devlet üzerinde askeri vesayet kurmanın gerekliliği görüşünün benimsenmesine katkıda bulundu. Ancak aynı olayın bir başka açıklaması da yapılabilir.

1930'lu yıllarda başlatılan ve popülist siyasal rejimlere temel oluşturan ulusal gelişme projesi, 1953-1954 yıllarında krize girmişti. 1953'te ulusal petrol tekeli, Petrobras'nın kurulmasıyla gizlenen, ama bir yıl sonra Gatulio Vargas'ın intiharıyla[20] simgesel bir şekilde yeniden dile getirilen bir bunalımdır bu. Brasilia'yı inşa eden, Kubitschek'in, *desenvolvimentista* (*) politikasıyla ülkeyi yabancı sermaye-

(*) **Desenvolvimentista:** Dışa açılma. (ç.n.)

ye açtığı başkanlık döneminde (1956-1961), Brezilya yeni bir sanayileşme süreci yaşar. Kapital yoğun ve daha çok karmaşık teknoloji gerektiren dayanıklı tüketim malları üretimine dönük sanayilerin kurulduğu bir dönemde, gelir dağılımı modeli de değişime uğrar. «Popülist» diye adlandırılan dönemin özelliği olan halka yönelik kentsel piyasanın genişlemesi son bulur. Böylece toplumsal gerilimler artar ve Getulio Vargas'ın yarattığı, bütünleştirici devlet kaynakları gittikçe azalarak, toplumsal çatışmaları eritemez hale gelir. Böylece, paternalist bir iş yasası karşılığında devletin çalışanlar üzerinde kurduğu denetim, giderek çalışanların devlet aygıtı üzerindeki köktenci baskısına dönüşür. Artık toplumsal tehdide karşı bir güvence olmaktan çıkan popülist sistem yerini Arjantin'deki peronist modeli andıran bir «sendikacı devlet»in hayaletine bırakmış gibi görünür. Bu olguyu askerler tabii ki, son derece yıkıcı bir gelişme olarak algılarlar. 1964'ün devrimci generallerinden biri bu görüşü, Brasilia'nın yaratıcısıyla, Vargas'ın çalışma bakanını aynı suçla suçlarken şöyle dile getiriyordu: «Firavunvari ve enflasyonist gelişmeler (....) komünizmin öğretisel demagojisiyle daha da vahimleşti ve ikisi birden, komünist liderlerin parmağında oynattığı sendikaları bozguncu bir ücret politikası izlemeye götürdü. Artık talepler, hükümete zorla kabul ettirilen zorunluluklara dönüşmüştü»[21].

Öte yandan, milliyetçilik artık toplumsal kavgaları frenleyen bir rol oynayamaz olmuştur: Popülist devletin milliyetçi dayanışması ekonominin geniş kesimlerinin yeniden özel sektöre devredilmesi sürecinde etkisini yitirmiştir. Aynı şekilde iç burjuvazinin, o zamana kadar devletin kucağına sığınmış olan bazı kesimleri eski liberal ideolojiye sarılmaya ve/veya yabancı firmalarla ortak olmaya ve devletten kuşku duymaya başlarlar. Popülist devletin bunalımı, devletin toptan bunalımı anlamına gelmektedir. 1964 devrimi de âdeta *devlet için bir darbe*, yani devlet örgütünü, daha da güçlendirerek, başka temeller üzerinde yeniden oluşturmayı amaçlayan, kurumsal bir kopuş olacaktır.

Buna koşut olarak, «demokratik» diye adlandırılan, Kuzey Amerika ordusuna sıkıca bağlı bir akımın ideolojik saldırısı karşısında milliyetçi eğilimin askeri alanda da gerilemesi şaşırtıcı değildir. Soğuk savaş ve ulusal kalkınma projesinin tükenmesi, tartışmasız, içlerinde İkinci Dünya Savaşı'na katılan Brezilya öncü güçleri (FEB) üyelerinin çoğunlukta olduğu «atlantikçi» liberallerin yararına olmuştur. Gerçekten de Amerikan 4. kolordusuna dahil edilerek, İtalya muharebesine katılan Brezilyalı FEB subayları, Amerika-Brezilya dostluğu kadar, *american way of life'ın da* savunuculuğunu yapan

bir saygın subaylar çekirdeği ve tam bir askeri baskı grubu oluşturmuşlardır. *Escola Superior de Guerra*'da, *Seguranca nacional* (*) doktrininin geliştirilmesinde, bu Amerika yanlısı anti-getulocu ve serbest girişimci subay grubunun önemli rolü olmuştur. 1946'da, ESG'nin yeniden düzenlenmesine bir Amerikan misyonu katkıda bulunduysa da okul yabancıların kurduğu bir kurum değil ordu içinde, *tenentismo*'ya[22] dek uzanan entellektüel bir geleneğin ürünüydü.

Kalkınma ve güvenliği birleştirerek orduya «sürekli ulusal hedefleri» tanımlama işlevini veren ve ordunun iktidara el koymasını haklı çıkaran öğretinin temelinde 1950'li yılların soğuk savaş değerlerinin benimsenmesi ve ussallaştırılması yatar. Dünya çapında geçerli «egemen karşıtlık» anlayışı ve bunun yörüngesini oluşturan Doğu-Batı çatışmasının kaçınılmaz niteliği, Pentagon'un 1960'lı yıllarda kıta ordularını yıkıcılıkla mücadele ve karşı-devrimci savaş için hazırlanmaya davetinden çok daha önce ortaya çıkmıştır. Ama Kennedy'nin yeniden saptadığı stratejik yönelim, doğal olarak, Castro'cu tehdit altında zayıflayan milliyetçilerin aleyhine, Brezilya *Sorbona*'sının (**) «demokratik» subay zümresini güçlendirmiştir. Soğuk savaş kıtayı tam olarak etkisi altına aldığında ESG grubu durumu siyasal-korporatist terimlerle değerlendirmeye ve silahlı kuvvetler içinde hegemonya kurmaya hazırdır artık.

İşte bu yüzden 1964'te devrimin öncüsü General Castello Branco'nun amacı gerçek bir askeri diktatörlük kurmak değildir. Goulart'a karşı açılan seferberlik, komünizm ve popülist devlet demagojisinin tehdit ettiği anayasal düzen adına sürdürülür. 1964'ün galipleri, devleti, yürürlükteki demokratik düzeni yıkmadan, temizleyerek korumak ve güçlendirmek isteyen liberallerdir. Onlar açısından söz konusu olan 1946 anayasasının öngördüğü kurumları savunmaktır. Bu da, adı geçen anayasanın «düşmanı» varsayılan sol yöneticilerle popülist politikacıların siyasal katılımını engelleyerek yapılabilecektir. Ancak, kısa bir süre sonra, geleneksel partilerin gücü, ordu aygıtının en sert kesimlerinin baskıları, bir de doğrudan seçilen ekonomik modelin özü ve yarattığı hoşnutsuzluk[23] yüzünden, bu «ılımlı» demokrasiyi gözetim altında tutma projesinin etkisizliği su yüzüne çıktı. 1965'te yeni rejimin, kabullenemeyeceği düzeyde düşük bir seçim desteği sağlaması ve ardından, demokrasinin sınırlandırılmasıyla ekonomik modelin ağır toplumsal bedeline karşı oluşan tehlikeli bir halk seferberliği sonucu, aralık 1968'-

(*) **Escola Superior de Guerra ve Seguranca nacional:** Yüksek Harp Okulu'nda «ulusal güvenlik» doktrini. (ç.n.)

(**) **Sorbona:** Sorbonne Üniversitesi'ne göndermeyle aydın çevre anlamında. (ç.n.)

de alınan 5 no'lu kararla, cumhurbaşkanına diktatörlük yetkileri tanındı; böylece 1966'da başlamış olan otoritarizme yöneliş onaylanmış oldu.

Devlet Yararı

Arjantin ve Brezilya'da siyasal düzenlerin farklı biçimlerde de olsa pretoryenliğe evrilmesi salt sivillerin askerleri kendi yanlarına alma girişimiyle açıklanamaz. Böyle bir açıklama totolojik olur. Elli yılı aşan bir süre boyunca yapılageldiği gibi devrim tehlikesinden ya da Pentagon'un baskısından dem vurmak da modası geçmiş ve yetersiz bir açıklamadır. Müdahale eğilimi, ya da sivil siyasal güçlerin askeri ittifaklar arayışı, kuşkusuz, yönetici sınıfın iç tutarlılığının zaafına işaret eder. Bu durumla ilgili olarak sık sık, hakim grup veya kesimin toplumu meşru olarak yönlendirecek nitelikte olmadığını ya da hatta hiçbir hakim sınıf kesiminin kalkınmayı yönlendirecek güçte olmadığını anlatan, hegemonya bunalımı kavramı kullanılır. Radikalleşen orta sınıfların uzaklaşması, halk sınıfları üzerindeki kontrol yöntemlerinin etkisizleşmesi, burjuvazilerin bağımlı sınıfların «rızasını örgütlemek»teki yeteneksizliğini acıklı şekilde ortaya koyar. Bu koşullarda, burjuvaziyle silahlı kuvvetler arasında «bonapartist bir takas» yapıldığı savı belli bir haklılık kazanır. Buna göre bunalımdaki burjuvazi, ekonomik güvencesine karşılık devletin ve siyasal düzenin doğrudan yönetimini askerlere devreder. Savunma aygıtı doğası gereği varolanı savurur, dolayısıyle toplumsal hakimiyetin dağılması durumunda düzenin yeniden üretimi için son çareyi oluşturur. Ancak bu yorumlar, bütün çekiciliklerine rağmen bize yetersiz görünmekteler.

Doğru ya, neden askerler? Sivil diktatörlükler daha emin, siyasal bedeli daha düşük, öngörülmesi daha kolay değil midirler? Bir devlet kurumu yerine, uysal bir Badinguet'yle yapılacak bir «bonapartist takas» hegemonya bunalımının üstesinden gelmede daha iyi bir yol olmaz mı? Yalnızca bunalım *input*'larına (*) yaslanan bir açıklama,askeri *output*'a (**) başvurulmasının kaçınılmazlığını göstermez. Bu yüzden, vesayetlerinin kökenine inebilmek için bizzat ordulara bakmak gerekir; askeri gasp veya hegemonya bizi askeri aygıtların ve devletlerin yapısını incelemeye yöneltir. Devletin bir kurumunun devlete dönüşmesi yalnızca toplum düzeniyle ilgili değildir.

Brezilya örneği, orduların devletle ilişkisini oldukça iyi biçimde ortaya koyar. Tarihsel açıdan Brezilya'da devlet, bir kıta geniş-

(*) **İnput:** Girdi. (ç.n.)
(**) **Output:** Çıktı. (ç.n.)

liğindeki ülkeyi her biri bir yana çekiştiren merkezkaç güçlere hükmeder ve onları yönetir. İmparatorluk döneminde olduğu gibi, 1930 sonrasının yeni cumhuriyet rejiminde de devlet bürokrasisi hayli yüksek bir özerklik düzeyine sahiptir. Devlet aygıtının güçlülüğü, dışa bağımlılıkla ve siyasal merkezin, dünya ekonomisindeki dalgalanmanın istikrarsızlığına çare bulabilmek için müdahale etmek zorunda kalmasıyla açıklanmıştır[24]. Kahvenin mali tarihi bu role iyi bir örnektir. Bazen de, köleci gelenek, köleliğin ortadan kaldırılmasının gecikmesi ve gerek içeride, gerekse dışarıdaki köle sahiplerinin devlet tarafından korunma gerekliliği söz konusu edilmiştir. Bu gereksinimlere yanıt vermek üzere kurulan devlet sosyal ögelerin katılımını düzene sokar ve arabulucu bir merci rolü oynar. Luciano Martins'in çok doğru olarak belirttiği gibi, devletle siyasal sistem arasındaki sınırları çizmek zordur[25]; partiler ve baskı grupları merkezi devlete bağımlıydılar, hatta yarı devletleşmişlerdi. Devlet kolayca milletin yerini alıyor ve sivil toplumu kendi içinde eritiyor ya da boğuyorsa, onun çekirdeğinin de kendi yerini alması şaşırtıcı değildir.

Devletin üstünlüğünün ve rolünün kefili olan ordu da böylece kolaylıkla devlet aygıtının asıl yürütücüsü olarak ortaya çıkabilmektedir. Müdahaleleri, işleyişine ya da yayılmasına engel olan toplumsal grupları ve siyasal güçleri püskürtür. Askerler oligarşinin ya da büyük sermayenin «bekçi köpekleri» değil, kendilerince tehlikeli ya da gereksiz gördükleri öğelerden arındırdıkları devletin bekçileridirler. Kendilerini katılımı engellemekle görevli saydıkları 1960'lı yıllarda, geleneksel ve sınırsız «devlet hayranlıklarını» ekonomiye yaslanarak açıklarlar. Gerçi ülkenin genişliği ve sınai üretimin stratejik kapasitesi önemli askeri sorunlardır, ama büyüme de neredeyse devletin ikinci adı olmuştur. Ve güvenlikle kalkınmayı sıkı sıkıya birbirine bağlayan milli güvenlik doktrininin, ekonomik gelişmeyi siyasal yaşamın rastlantılarından uzak tutmaktan başka bir amacı yok gibidir[26]. Bu da pekala demokrasinin devlet üzerinde yarattığı belirsizliği ortadan kaldırma anlamına gelebilir.

Harp Akademisi'nin «milli iktidar» tanımları bu bakımdan çok açıktır. «Milli iktidar, herhangi bir dönemde varolan çelişkilere rağmen, milli amaçların yurt içinde veya uluslararası planda devlet tarafından korunması ve yükseltilmesi için ulusun elinde bulundurduğu tüm olanakların bütünleşmiş ifadesidir»[27]. Ve milli güvenlik politikası da «milli amaçların korunması ya da gerçekleşmesi için o anda varolan engelleri yoketmek, azaltmak, etkisiz kılmak ya da geri itmeyi amaçlayan önlemlerin, planların, değerlerin tümü»dür. 1937'de «ortak yaşamın tümünü düzene sokmak için» dev-

let gücünün giderek artmasını»[28] talep eden General Goes Monteiro ile, 1970'te liberal demokrasinin ortadan kaldırılışını, planlı bir sanayileşme döneminde «sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen değişmeler»le[29] haklı kılan General Medici arasında bir süreklilik vardır. Böylece *tenentista*'ların «depolitize edilmiş» bir devlet eliyle yürütülecek muhafazakâr modernleşme düşü, sonunda 1964'ten sonra gerçekleşti. Devletin tek büyük bürokratik mercii «idari düzen»i kurdu. Eğer günümüzde, teknokratlaştırılmış otoritarizm, mevcut hâkimiyet düzenini onu değiştirmek isteyenlere karşı koruma anlamına geliyorsa, bu rastlantı, muhafazakâr eğilimin askeri terimlerle ifadesinden ibaret değildir. Brezilyalı askerler hiç kuşkusuz, halkın davasını değil, herşeyden önce devletin davasını savunmaktalar. İdeolojileri ne faşizm ne de liberalizmdir; bu aslında bir «devlet ideolojisi» ya da F.H. Cardoso'nun haklı olarak vurguladığı gibi «kendinden önceki anti-emperyalist milli-popülizmin yerine geçen bir milli-devletçiliktir»[30]. Bu, askerlerin toplumüstü bir yetenekleri olduğu ya da destekledikleri politikaların şu veya bu varlıklı kesimi kayırmadığı anlamına gelmez. 1964'te ekonomik alanda kabul ettirdikleri ultra liberal dışa açılma modeli, siyasal karşı-devrimi tamamlamaktadır. Bu karşı devrim, devleti sendikaların etkisiyle milliyetçi ve popülist partilerin ağırlığından kurtarıyordu, ekonomik modelse, «kötü üreticilerle kötü tüketicileri»[31] cezalandırmakta ve düşük gelirliler aleyhine, gelirlerin yeniden dağılımını sağlamaktaydı. Ama bunu yaparken Brezilyalı askerler siyasi özerkliklerini korudular, hatta artırdılar ve hiç de burjuvazilerin basit birer simsarı gibi davranmadılar.

Devlet ve Hegemonyacı Olmayan Hakimiyet

Arjantin'de askerlerin üstünlük kurma mekanizmaları da, en azından görünür amaçları açısından, Brezilya'dakilerden çok farklı değildi. Belli aralıklarla yaptıkları müdahalelerle Arjantin ordusu, sırasıyla, orta sınıfları ve temsilcilerini (1930), ihracatçı-tarım oligarşisini (1934), işçi sendikalarını ve halk partilerini (1955), sanayi kesimlerini (1962), geleneksel siyasal partileri (1966) ve 1976'da yeniden, ama bu kez işçi sınıfıyla radikalleşmiş orta sınıfların amaç birliğini bozmak için sendikaları ve popülizmi iktidardan uzaklaştırmıştır. Devleti bazen sanayicilerin, bazen tarımcı ve hayvancıların, ya da örgütlü işçilerin elinden kurtarır gibi görünen bu müdahaleler aslında çoğunlukla varlıklı sınıflara yaramıştır. Ama «1943 devrimi»yle peronizmi er meydanına getirdikleri göz önünde tutulursa, her zaman aynı tutumda olmayabilirler de. Aynı şekilde 1955,

1962, 1966 ve 1976 darbeleri ücretlerin yüksek olduğu bir ortamda gerçekleşmiş ve askerler buna son vermişse de, 1943'te, aksine, muhafazakâr cumhurbaşkanı Castillo devrildiğinde, ücretler düşüktü ve 1943'le 1946 arasında, askeri hükümet döneminde, net bir artış gösterdi.

Demek ki Arjantin'de ordu, ne orta sınıfların partisi, ne sanayi burjuvazisinin koruyucusu, ne de büyük tarım burjuvazisinin veya çokuluslu şirketlerin öncü müfrezesidir. Müdahaleleri kesimler arasındaki transferlerin yönünü değiştirmiş ve toplumsal akımları tersine çevirici bir rol oynamıştır. Farklı içerikli darbelerin veya askeri baskıların birbirini izlemesinin, 1930'dan beri yinelenen kesimsel dengesizlikler ve devri durgunlukların[32] damgasını taşıyan bir toplumda, başka bir açıklaması da yoktur. Arjantin, ekonomisini tanımlayan ve ona kesintili, belirsiz bir görünüm veren dış darboğaz önemli bir gerginlikten kaynaklanır; bu gerginliği kabaca şöyle özetleyebiliriz: Bugün canlı ve ağırlıklı kesim olan sanayi, döviz sağladığından ekonomiyi harekete geçirici nitelikte, ama canlılığı daha düşük olan tarım ve hayvancılık kesimine bağımlıdır. Bu durumda bir kesimin diğer kesimleri peşisıra sürüklemesi değil, bir kesimin diğerleri zararına gelişmesi söz konusudur. Oysa askeri iktidarın müdahaleleri farklı kesimlerin karşılıklı konumlarını, farklı yönlerde değiştirmektedir. Özellikle tarım ve hayvancılık kesimi ona doğru ya da ondan yapılan transferden büyük ölçüde etkilenmektedir[33]. Yakın dönemden bir örnek almamız gerekirse, 1981'de kısa bir süre için, General Viola'nın, 1976'da benimsenen «milli yeniden düzenleme süreci»nin başındaki General Videla'nın yerini alması, ihracata yönelik tarım kesimine geçici bir yarar sağlamıştır. Oysa, daha önceki beş yıla damgasını vuran M. Martinez de Hoz'un ekonomik işlerden sorumlu olduğu sırada pesonun değer kazanması, daha çok mali ve spekülatif kesimlere yaramıştı. Siyasal iktidarın el değiştirmesinin programlandığı durumlarda bile, sistemin zaafları kesimler arasında hızlı oynamalara yol açmaktadır.

Zengin, kalifiye bir el emeğine sahip ve az gelişmişliğin sosyokültürel özelliklerinin hemen tümünden uzak olan bir toplumdaki bu sürekli bunalım durumu nasıl açıklanabilir? Toplumsal formasyonun özgül yanlarından yola çıkarak, onu felce uğratan nedenlerin kaynağına inmek ve birkaç varsayım önermek mümkün. Arjantin toplumun özgüllüğü, herşeyden önce, saygınlığı elinde tutan ve ekonomik aygıtın harekete geçirici kesimlerine ağırlığını koyan, görece türdeş bir hakim ulusal grubun varlığıdır. Kuşatılmış ekonomilerden (Şili, Venezuela) ve daha çeşitlenmiş bir ihracata dayalı sistemlerinden (Peru, Meksika) farklı olarak ve yine geçici bölgesel

üstünlüklerin izlerini taşıyan, başarılı ekonomi dönemleri yaşamış (Brezilya gibi) ülkelerin aksine, Arjantin'de ülkeyi yüzyıl başında başarıya ulaştıran ve adını dünyaya duyuran hakim gruba yakın olduğunu söyleyen - ya da gerçekten o sınıftan gelen - tek ve adeta «doğal» bir tarihsel seçkin grup vardır. Zamanla genişleyen ve farklılaşan bu grup, kısmen, tarıma bağlı ihracat ekonomisini inşa ederek ülkeyi, buğday ve et üreticisi olarak dünya pazarıyla bütünleştiren zümreden gelmektedir.

Arjantin'de dikkati çeken ilk veri, bu azınlığın toplumun kitleleşmiş ve modern yapısına ters düşen biçimde dar ve sosyal yönden dıştalayıcı olmasıdır. Sanayileşmenin başlamasından önce hizmet kesiminde çalışan ve üst düzeyde kentleşmiş Avrupalı göçmenlerin kurduğu bu ülkede, daha yüzyıl başında tüketim, üretici güçlerin gelişmesinin çok ötesinde yaygınlaşmıştı. Tarıma dayalı ihracat sistemi, ondan en az yararlananlar tarafından bile, hiçbir siyasal gücün ya da toplumsal grubun yerine alternatif bir model önereme-yeceği denli kutsallaştırıladursun, ülkeye canlı bir denge ve genel istikrar sağlayan yatay genişleme 1930'da son buldu. O zamandan beri, ne ekili alanlarda bir artış oldu ne de toprak yoğunlaşmasında. Ve üretimin durağanlığına karşın, ihracata yönelik mallara olan iç talebin artışı, çözümü zor ama anlamlı bazı çatışmalara yol açtı. 1900'de Arjantin tarım üretiminin % 46'sını tüketiyordu, 1958'de ise bu oran % 80'e yaklaştı[34]. Bu sayılar dar anlamda hayvancılık kesimindeki üretim açısından daha da çarpıcıdır.

İkinci anlamlı özellik yatırımların değişkenliğine öncelik tanıyan ve böylece büyük burjuvazinin birçok kesimde söz sahibi olmasına yolaçan geleneksel birikim modelinden kaynaklanmaktadır. Bu tür bir davranış doğal olarak, ancak devlete ayrıcalıklı bir biçimde yaslanılabildiğinde mümkündür. 1930'dan önce, Arjantin ekonomisinin fazla çeşitlenmemiş olması ve mukayeseli üstünlüklerin en elverişli şekilde kullanımı, bu stratejiye ve onu uygulayanlara, meşrulaştırdıkları sistemin tümü için işlevsel bir rol vermekteydi. Ulusal ekonomide yapısal değişimlerin başladığı 1930'dan, özellikle de 1950'den sonra, ekonomik seçmecilik ve spekülasyon ağırlıklı davranışlar, gelişmeye yol açacağına devrî durgunluklara neden olarak siyasal iktidarsızlığın kök salması sonucunu doğurmuşlardır. Burada söz konusu olan, siyasal baskıların suçlusu olarak, birden çok sektörde etkili olan bir hâkim grubu göstermek değil, salt devletin geçirgenliğinin mümkün kıldığı mali akışkanlığa dayanan bir sosyo-ekonomik mekanizmayı tanımlamaktır.

Fesatçı tarihçiliğe sapmaksızın, Arjantin'de toprak mülkiyetinin

sürekliliğinin kaynakların ileri düzeyde değişkenliği ve çıkar çeşitliliğiyle elele gittiğini düşünürsek, burjuvazinin üst katmanlarının kalkınmayı teşvik etmek ve yönlendirmek yerine, bozucu bir rol oynadıkları sonucuna varabiliriz. Sırasıyla, hayvancı, tarımcı, sanayici olan ve her zaman banker ve tüccar kalan bu gruplar, «katı yatırım şemaları»ndan[35] korunma çabasındadırlar ve daha çok iyi birer spekülatör olarak uygun ortamları kullanmak, üretim risklerini dağıtmak isterler. Ama böyle birden çok sektöre yayılmış, etkin ve azınlık niteliğini koruyan bir burjuvazinin varlığı, hakim kesimin hegemonya kurmasını engellemektedir. Her üretim sektörü içinde ürün çeşitlemesine giden ve gitmeyen gruplar arasında konojnktüre bağlı olarak çatışma ve çekişmeler ortaya çıkmaktadır. Büyük burjuvazinin üst kesiminin ekonomik yönden farklılaşması politika sahnesinde etkiler doğurmaktadır. Sektörler arası hareketlilik kesimin sürekli hakimiyetini sağlayan, ama hegemonyasını engelleyen ittifaklar düzeyinde de yeniden üretilmektedir. Büyük burjuvazi kırsal bir ortak cephe kurmak için bağımlı tarım çevreleriyle birleşebilir (1970'te olduğu gibi), ya da ürün çeşitlemesine gitmemiş hayvancılık sektörüne karşı, bazı sanayicilerle yakınlaşabilir (1935-1940'ta olduğu gibi), ancak bu ittifaklar hep iğreti ve geçicidir. Bu grubun olsun, onun sosyo-ekonomik ve siyasal davranışlarını paylaşanların olsun amaçları, hiçbir uzun vadeli taahhüte bağımlı kalmadan devlet kararlarına her an karışabilme olanağını korumaktır. Güdümlü ekonomiye karşı olmasına ve aşırı liberalizmine karşın, bu hakim kesim, her şeyini, yüzyıl başında toprak mülkiyetini bölüştürmüş olan, halen en parlak ticari işlemlerin ihalesini vermeye devam eden ve gelir aktarmalarına neden olarak şu veya bu toplumsal grubu kayırabilen devlete borçludur. Her ne pahasına olursa olsun korumaya çalıştığı kritik konumu dolayısıyle, bu grubun, çabucak siyasi meşruluğa son verme gücüne dönüşebilen, gerçek bir ekonomik veto yetkisi vardır.

Bu anlatılanlardan kolayca görülebileceği gibi, pretoryenlik durumunun kökü fazla özerkleşmemiş bir siyasal sistem çerçevesinde yer alan bu davranışlara ve dönek hakim grubun kendini kabul ettirmiş olmasına dayanır. Herkesin herkese karşı savaşı, bir bakıma, bu kulağı kirişte «oligarşi»nin alın yazısıdır. Çünkü bu oligarşi bütün toplumsal ve ekonomik gruplarla çelişki içindedir: Uluslararası ticarete ve fiyatların tespit edildiği yerlere daha yakın olduğundan tarımsal üreticilerle, para politikasından, mali kaynakların paylaşımı ve sanayileşmenin özelliklerinden dolayı ürün çeşitlemesine gitmemiş sanayicilerle çelişkiye düşer. Güney Amerika'nın üç büyük ülkesi arasında Arjantin'in ağır sanayi ve alt yapı konusun-

da en geriden geleni olması bir rastlantı değildir. Üstelik, içerde aşağı yukarı bütün toplumsal kesimlerle çatışma içinde olan bu «alternatif» azınlık grup, yetkisini ve üstünlüğünü yitirme korkusundan, istikrarlı ittifaklara ve uzlaşmalara girerek «hegemonyasını» da kuramamaktadır. İşte bu yapısal nedenden dolayı söz konusu grup, kamuoyu hükümetine ve «tesadüflere bağlı, seçmen sayısı yasası»na karşı çıkar. Böylece Arjantin, örneğin, seçimleri kazanabilecek yetenekte bir modern muhafazakâr partinin yokluğuyla kendini ele veren, hegemonyasız bir hâkimiyete mahkum olur.

Silahlı kuvvetlere gelince, varlıklı sınıfların çeşitli kesimleri arasındaki mücadelelerin hem zeminini hem de nesnesini oluşturmaktan öte, onların sistemle ilişkileri, kendilerini devletle özdeşleştirmelerinden geçmektedir. Üst sınıflara, hatta onların hâkim kesimine oranla görece özerk olan bu devlet-ordu, geri kalan bütün örgütlü gruplarla, hayli gevşek ilişkiler içindedir. Bu da ona, farklı bölücü çıkarları, kurumsal bir perspektiften yola çıkarak, yani mesleki amaçlar güderek «birleştirme» olanağını verir. Böylece silahlı kuvvetler sisteme, zaman zaman, onu daha iyi savunmak adına, ekonomik, siyasal ya da toplumsal alanda gerekli gördükleri uyarlamaları zorla kabul ettirirler: Peronizmin toplumsal politikası, İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalma ya da ağır sanayiin kurulması, ordunun *statu quo*'nun korunması için, gereğinde doğrudan bundan yararlananların dileklerini de aşan girişimlerinin çarpıcı örnekleridir.

Bu şekilde, herhangi bir sektörün uzun süreli üstünlüğüne karşı çıkan ordu, çoğu zaman farkında olmadan, bazen de bilerek, değişik sektörleri elinde tutan, devlete sıkı sıkıya sarılmış oligarşiyi güçlendirir. Toplumsal dengeyi kurarak ve bir sektörün diğerleri üzerindeki üstünlüğünü engelleyerek, ordu düzeni korumayı amaçlamaktadır. Ama gerçekte hegemonya bunalımının aşılmasına değil, tersine daha da yerleşmesine neden olan, sonucu berabere bir toplumsal maça yol açmaktadır. Bu istikrar amaçlı müdahaleler gelişme ve ilerlemenin itici gücü olan toplumsal dengesizlikleri dondurarak, Arjantin toplumunu durağanlaştırmakta ve genel bunalımın sürmesine neden olmaktadırlar. Böylece yalnız büyük burjuvazinin «kaypak çıkarcıları»nın yararlandığı siyasal istikrarsızlığı da yeniden ürettiler. «Gayrımeşruluğun kurumsallaşması»[36], «devrimci» askeri metinlerin öngördüğü gibi, askerlerin yardımına gerek bırakmayacak «güçlü ve sağlam bir demokrasinin» temellerini atacağına, temsili sistemin varolma şansını her seferinde biraz daha azaltmaktadır.

Askeri İstila ya da Başka Yollardan Savaş

Tahmin edilebileceği gibi, iktidarı zorla ele geçiren bir kurum olarak ordu, bir kez iktidara gelince, şeflerinin temsili kurumlara karşı tutumu ne olursa olsun, devleti istila etmeye başlar. Nitekim Brezilya'da, askeri hakimiyet düzeni, General Castello Branco zamanında bir tür «hileli demokrasi» iken, 1968'den sonra çoğulcu ve anayasal görünümlü de olsa, aslında otoriter bir modernleştirici devlet biçimine dönüştü. «Zorunlu iki parti düzeni» ve rekabetin kısmen hoşgörülmesi istisna rejimine halk yanlısı bir dış görünüş kazandırdı. Ne var ki askeri vasilerin 1968-1976 arasında uyguladıkları asıl kural, kendi hukuklarını çiğnemekti. Rejimin doğal gidişi devletin askerileşmesi doğrultusunda görünüyordu.

1969'da Cumhurbaşkanı Costa e Silva'nın hastalığı sırasında görüldüğü gibi, silahlı kuvvetler anayasada öngörülen koşullara aldırmaksızın cumhurbaşkanlarının seçimini denetlemekle yetinmeyerek[37], resmi başkan adayının saptanmasını da, generallerden oluşan bir kurulun özel görevi haline getirdiler (1978'e kadar); çoğunluk partisi ve yasama organı sadece bu adayı onaylamakla yetinmekteydi. 1978'de, Başkan Geisel'in çevresindeki «Planalto grubu» generallerin «küçük senatosu»nu toplayacağına, üniformalı seçmenlerin onayını almadan General Figuerido'yu veliaht tayin etti. Bu ise, bir yandan askeri rejimin «kurumsallığını yitirmesi»ne[38], öte yandan da ordu içinde ciddi bir bunalıma yol açtı.

Ayrıca, kendi çıkarı doğrultusunda olmadığı zaman, oyunun kurallarını değiştirmeye çok yatkın olan bu rejim[39], diğer güçlerin görevlerini de yürütme gücünün elinde toplamakta hiç tereddüt etmedi. Bu doğrultuda, yürütme mercii ve karar merkezi olarak askeri-bürokratik, ya da askeri ağırlıklı yeni organlar oluşturuldu. Bunlardan bazıları, Kara Kuvvetleri Kumandanlığı, Milli İstihbarat Örgütü ve Milli Güvenlik Konseyi'dir; son ikisini 1964 sonrası rejim yaratmıştır. Başkanlığı, daha yüksek siyasal mevkilere götüren bir yol olarak görülen MİÖ, bir tür «görünmez başkanlık»[40] gibi çalışmaktadır. Her bakanlıkta temsilcileri mevcuttur ve yoğun bir muhbir ağıyla ülkenin her köşesine yayılmıştır. MİÖ başkanının ordu aygıtı içinde, ayrıcalıklı bir siyasal konumda oluşunu anlamak zor olmasa gerek[41]. 1968'de kanun gücünde bir kararnameyle oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi ise, iktidarın kurumsal merkezi gibidir. 1969 anayasa reformuyla konseye «ulusal politikanın sürekli amaçlarını ve temellerini saptamak» görevi verilmiştir. Bu da pek küçümsenemez. Yirmi bir üyesi içinde devlet başkanı, başkan yardımcısı ve MİÖ şeflerinden başka cumhurbaşkanlığının as-

keri ve sivil hizmetlileri de vardır. Hem tanım, hem de öğreti gereği güvenlik sorunlarını en ön sıraya yerleştiren rejim açısından, Konsey kutsal bir varlıktır. 1964'ten, General Geisel'in başkan olduğu 1974'e değin, muhalefetin gelişmesi ve radikalleşmesine karşı silahlı kuvvetlerin tutumunun sertleşmesi, askeri yargının güçlenmesine ve kurumların daha da askerileşmesine yol açtı. Hatta, bunda fazla başarılı olunmasa bile, toplumu da askerileştirmek için bazı girişimlerde bulunulduğu söylenebilir. «Büyük güç Brezilya» ideolojisine koşut olarak Rondon'un başlattığı öğrenci seferberliği projesi, Nordeste'deki çalışma kampları ve Amazon'un ötesi destanı böyle bir amaca hizmet eder nitelikte adımlardır. Özellikle, 1969-1974 arasında, rejimin aldığı kararlar esas olarak askeri ölçütlere uymaktaydı. Bu dönemde, Brezilya toplumunun bir tür «sivil unsurlardan arıtılma» süreci yaşadığını düşünmek yanlış olmaz. Büyük şirketlerin yönetimine yüksek rütbeli subayların getirilmesi ve ESG'ye sivil stajyerlerin[42] alınması sayesinde milli güvenlik kavramlarının üretim aygıtının merkezine dek yayılması da bu olaya yabancı değildir.

Bu dönemde, enerji ve doğal kaynaklarla ilgili kararların salt ekonomik mantığa değil daha çok stratejik düşüncelere dayandığı düşünülebilir. Bolivya'daki Mutun demir yataklarının işletilmesi, Parana üzerinde Itaipu barajının yapılması ya da 1975'te Federal Almanya'yla nükleer enerji anlaşmasının imzalanması gibi çatışmalara yol açan «iddialı» kararların kökeninde, kıtanın *liderliği* için rakip güç Arjantin'le varolan tarihi sürtüşme ve jeo-politik nedenler yatar. Yakın zamanda, «barajlar savaşı»na son veren ve Brezilya'nın üstünlüğünü tescil eden Arjantin yakınlaşması da bu yorumu doğrular niteliktedir. Herhalükârda, Arjantin'in Bolivya demir kaynağını kullanmasına Brezilya'nın koyduğu veto, Itamaraty'nin Paraná kıyısındaki ülkelere karşı uzlaşmaz tutumu ve Almanya-Brezilya nükleer programı, ülkenin enerji ya da ham demire (hele Brezilya'nın büyük bir demir ihracatçısı olduğu düşünülürse) olan ihtiyacı nedeniyle değil, esas olarak askeri bir mantıkla kararlaştırıldı[43].

Askeri müdahalenin, temsili kurum ve mekanizmaları tamamen askıya aldığı Arjantin'de toplumun askerileştirilmesi çok daha açıktır. Yalnız, rejimlere göre değişik biçimler almaktadır. 1966 ve 1976'daki bürokratik-siyasal kurumlar aynı değildir, askerlerin varlığı kendini değişik düzeylerde hissettirir. 1966'da General Ogania'nın cumhurbaşkanlığı görevini yüklenmek için ortaya koyduğu *ön-koşul*, askeri şeflerin iktidardan uzak durmalarıydı. Başkomutanların cuntası ülkeyi yalnızca darbenin yapıldığı gün, cumhurbaşkanını ata-

yana kadar, yönetti. İktidarın tümünü sadece cumhurbaşkanı üstlenecekti. Kendisini seçmiş olan komutanlar ona itaat etmek zorundaydılar. Ancak başkan Illia'yı deviren mutlakiyet özentili zatın görevine sınır tanımadığı düşünülürse, ortada bir çatışma konusu olduğu da açıktı.

Yürütmenin monarşik özelliği askerlerin rejimin genel çizgisine ve kurumlarına yön verme arzularını engellemedi. Üstelik Brezilya'da olduğu gibi, burada da istisna rejimini meşrulaştıran ulusal savunmaydı: Milli Güvenlik Konseyi başkanının dediği gibi, «kalkınmasız güvenlik, güvenliksiz kalkınma olamaz»dı. Rejimin hukuksal temeli, böylece, savaş varsayımlarına ve genel kurmayın saptadığı ihtiyaçlara dayandırıldı. Milli savunma yasası ya da sivil hizmet yasası, bir Katolik derginin dediği gibi: «Güvenlik kavramının aşırı derecede büyütüldüğünü ve sivil yaşamın askerileştirildiğini ortaya koymaktaydı»[44]. Askeri iktidarın kendi sınırları dışına taşması, CONASE (Milli Güvenlik Konseyi) ve SIDE'ye (Devlet İstihbarat Örgütü) verilen geniş görevlerde de göze çarpar. Bununla birlikte, ordu iktidarda değildir ve subayların hükümet görevleri yüklenmesi yine de sınırlı kalır.

1976'da durum bambaşkadır: Bir önceki Onganio rejimi deneyi ve yıkıcı akımlara karşı sürdürülen «kirli savaş»ın gerekleri ve sonuçları, baş komutanların cuntasıyla, cumhurbaşkanı arasındaki ilişkileri tersine çevirir. General Videla'nın birkaç bağımsızlık denemesinden sonra, cunta, başkanın rolünü silahlı kuvvetlerin saptadığı kararları uygulamaya indirger. Monarşinin yerini konsey yönetimi alır. Kalıcılık, sivillere karşı insiyatifi elde tutma ve uyumlu bir kurumsal sürekliliği koruma isteği iktidara verilen bu yeni düzeni haklı kılar. Artık 1966'da olduğu gibi kalkınma gündemde olmadığı ve Arjantinli askerler kendilerini tam bir savaş ortamında gördüklerinden, bürokrasi kademeleri azaltılmıştır ve tüm idari kademeleri subaylar işgal eder. Ongania zamanında, askeri katılımı sağlayan planlama kurullarının varoluş nedenleri ortadan kalkmıştır.

Önemli olan ordudaki iç çatışmaları engellemek ya da kurumsallaştırmaktır. Askeri Yasama Konseyi (CAL) ve cumhurbaşkanlığı sekreterliği bu yönde belli bir rol oynar[45]. Bunun dışında da subaylar merkezi yönetimin, vilayetlerin, yerel örgütlerin her düzeyinde mevcutturlar (bunlar arasında 1978 Dünya Futbol Şampiyonası Düzenleme Komitesi'nden - Ente autarquico Mundial 1978 - sanayi işçilerinin Emekli Sandığı'na kadar her tür kurum yer alır). Önceki rejimlerin hiçbirinde, böylesi bir istila görülmemiştir. Ar-

jantin'in yaşadığı en kanlı askeri diktatörlüklerden birinin çarpıcı bir özelliği de budur.

Devletin Yayılması ve Korporatif Mantık

Otoritarizmle birlikte, rejime karşı olanları denetlemek ve baskı altında tutmakla yükümlü siyasal bürokrasi de genişler. Ama güçlü devlet, ille de kamu kuruluşlarının ekonomik sorumluluklarının artması anlamına gelmez. Oysa askerlerin egemenliğine giren siyasal sistemlerde, aşırı liberal bir görüşü benimseyip ülkeyi uluslararası sermayeye açanlar da dahil olmak üzere, genellikle devlet sektörünün büyüdüğü görülür. Üniformalı tekrokratların doğal eğilimi güdümlü ekonomiden yanadır. Ama bu devletçi davranışlara ve «her şey devlete»ci kurumsal eğilimlere, bazen daha bireysel kaygular da eklenir. İktidardaki askerler, kamu işletmeleri ve şirketlerini çoğaltarak ya da ele geçirerek, devlet sayesinde burjuvaziye geçiş sağlarlar. Bu ise, devlet kapitalizmine bir «bağlılık» etkeni olabileceği gibi, işletmeleri bol kazançla özel sektöre devretme girişimlerini de teşvik edebilir. Gelişmenin hangi yönde olacağı, yerel burjuvazinin gücüne bağlıdır.

1972 ile 1978 arasında Salvador'da, askerler en önemli kamu kuruluşlarından yirmi beşinin başındaydılar. Üstelik bunlar, Kırsal Yerleşim Enstitüsü, Ajacutla limanı, Salvador Kahve Kurumu, Lempa Nehri (üzerindeki) Baraj İdaresi, Merkez Bankası, Sosyal Sigortalar, haberleşme, vb. gibi birbirinden farklı sektörlerde yer alıyordu[46]. Fakat «14'ler» ve birkaç ailenin oligarşisine karşı, askerlerin çoğu devleti savunuyorlardı. Bu da, 1932 köylü katliamlarından bu yana, hem hiçbir şey unutmamış, hem de hiçbir şey öğrenmemiş olan büyük burjuvazinin uzlaşmazlığı karşısında genellikle fazla etkili olmayan askeri reformizm ve özerkleşme girişimlerine - sonuncusu 15 Eylül 1979'da ortaya çıkmıştır - yol açmıştı. Guatemala'da ise durum farklıdır. Bu askerileşmiş devlette, ordunun hayli iyi iş yapan bir ticaret bankası vardır; böylece subaylar toprak satın alır - ya da kamulaştırma yoluyla yerlilerin topraklarına el koyar - ve iş çevirirler, büyük toprak sahibi Guatemala burjuvazisi ise artık hâkim sınıf olma niteliğini yitirmiştir. Guatemala'nın kuzeyindeki, kereste üretilen, tarım ve hayvancılığa elverişli ve son zamanlarda petrol yatakları keşfedilen «*yatay şerit*», askerlerin de dahil olduğu «yükselen sınıf» için bir tür *Far West* ya da *Eldorado* oluşturmaktadır. 1978'den 1982'ye değin cumhurbaşkanı olan General Lucas Garcia'nın bu bölgenin önde gelen mülk sahiplerinden biri olduğu söylenir. Sol ve aşırı sol, son on beş yıldır

devletin kontrolünü bazen de pek meşru olmayan yollarla ellerinde bulundurarak zenginleşmiş bu yüksek rütbeli subayları ve onların sivil ortaklarını «bürokratik burjuvazi» diye adlandırmaktadır. Muhalefet, bu bürokratik *camarilla*'ların (*) açgözlülüğünü anlata anlata bitirememektedir. Şu sırada ülkede eylemde bulunan bir gerilla hareketi, «sınıf düşmanı» ve devrimci mücadelenin içinde yer alacağı koşulları tanımlarken, şöyle demektedir: «Eskiden oligarşinin sadece uşağı olan ordu, bugün *bürokratik burjuvazi*'nin (yazarlar altını çizmiştir) oluşmasında doğrudan yer almaktadır (...) ve bu sınıfın askeri ve siyasal iktidarının mutlak aracıdır»[47].

Kokain kaçakçısı albaylarıyla, Bolivya bu açıdan Guetamala'yla benzeşmektedir. Ve 1978'den bu yana olagelen zincirleme darbelerin kökeninde, adeta başıbozuk birlikler gibi davranan askerlerin açgözlülüğü yatar: Her subay grubu, ganimetten payına düşeni ister gibidir. Bununla birlikte, askeri toplum içindeki çıkar çatışmaları, hatta bazı «keskin» subayların gangsterliğe varan işbirliği, tüm gerçeği açıklamaya yetmez. 1970'lerde kurulan Milli Kalkınma İçin Silahlı Kuvvetler Birliği (COFADENA), bazı askerlerin zayıflayan burjuvazinin yerini almayı ve orduya girişimci bir nitelik vermeyi amaçladıklarını gösterir. COFADENA salt askeri amaçlı sanayi dallarında değil, tarımsal sanayide de girişimde bulundu. Hatta ordu, ekonomiyi de içine alacak şekilde genişletilen sınır güvenliği nedenlerinden yola çıkarak Bolivya'nın arazi düzenleyicisi kılığına büründü[48]. Tüm bunlara, devlete az çok bağımlı ve yönetiminde askerler bulunan yüz elli kadar şirketi de eklersek, subayların bu ülkede bürokratik bir yönetici kast oluşturduğunu görürüz. Herkesin bildiği gibi bu «sapmalar» iktidardan çekilmelerini de zorlaştırmaktadır.

Bu açıdan, Arjantin uzun bir süredir ve kurumsal şekilde askerileşmiş bir devlettir. Sanayisi zayıf bir tarım toplumunun «kritik stratejik bağımlılıkları»ndan duydukları kaygıyla, Arjantinli askerler yüzyıl başından beri sanayie açıktan açığa büyük önem vermiş ve «bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler» ilkesinin ve mukayeseli üstünlüklerin geçerliliğine inanan burjuvazi karşısında sanayileşmeyi savunan bir baskı grubu oluşturmuşlardır. Petrol konusunda General Masconi ve Baldrich[49] ile ortaya çıkan askeri milliyetçilik, General Savio aracılığıyla da, kurulması yıllar alacak çelik sanayiine yansımıştır. Yine de 1927'den itibaren Cumhurbaşkanı Alvear'ın savaş bakanı olan General Justo, Cordoba'da bir uçak fabrikası açmış, fabrika, açılışından bir yıl sonra Avrupa lisansıyla küçük modellerin üretimine geçmişti.

(*) **Camarilla**: Dar, güçlü kişiler çevresi. (ç.n.)

Ama bu konuda asıl altı çizilecek tarih 1941'dir. O yıl, tam savaş zamanı, kara kuvvetlerinin önayak olmasıyla savaş bakanlığının yönetiminde özerk bir kuruluş olan Askeri Üretim Genel Müdürlüğü (DGFM) kuruldu. DGFM yasası devletin milli sanayiin kuruluşunda başı çekmesi yönündeki kararı açıkça dile getirmektedir. Çünkü bu kuruluşa verilen görevler silah ve cephane üretiminin dışına taşmaktadır. Yasa DGFM'ye, ülkenin sınai olanaklarının araştırılması için geniş yetkilerden başka, madenleri işletme ve «özel girişimciler tarafından üretilmedikleri takdirde sivil tüketime yönelik»[50] sanayi mallarını üretme görevi vermektedir. Arjantin ekonomisinde kamu kesiminin büyük bölümünün o zamandan beri neden gizli ya da açık olarak askerler tarafından denetlendiği böylece anlaşılmaktadır. Zapla'daki Altos Hornos tesisleriyle çelik sanayiinde öncü rol oynayan askerler, ne bunalım dönemlerinde kendilerine başvuran demiryollarından, ne de Yrigoyen zamanında General Masconi'nin aracılığıyla doğal etki alanlarına giren petrol rejisinden tam olarak ellerini çekmişlerdir. 1941 yasasına uygun olarak, DGFM'nin karma şirketlere katılımı, askerlerin sanayideki sorumluluklarını daha da arttırmıştır. Bu şirketler çelik üretiminin geniş bir kesimiyle birlikte, fenolden gübreye ve plastik maddelere kadar kimya sanayiinin birçok dalını elinde bulundurmaktadır. Bunlara ek olarak *Fabricaciones militares*'in atölyelerinden, Buenos Aires metrosunun vagonlarının, bütangazı tüplerinin ve saban levhalarının çıktığını da düşünürsek, askerlerin kamu kuruluşlarına nasıl sıkı sıkıya bağlı olduklarını ve bu üniformalı sanayicilerin zamanı geldiğinde nasıl kolayca özel sektöre kayabildiklerini de kavramış oluruz.

Öte yandan, General Videla'nın rejimi sırasında, 1976'dan bu yana izlenen ve sınırsız bir liberalizmin damgasını taşıyan iktisat politikasını düşünecek olursak, ordunun yönelimlerinin tutarlılığı hakkında kuşkuya düşebiliriz. Gerçekten de, kara kuvvetleri tarafından desteklenen Martinez de Hoz'un programı iç tüketimi kısıtlayıp ülke sınırlarını yabancı rekabete açmayı öngörüyordu. Bu politika sanayide derin bir gerilemeye, birçok milli kuruluşun yokolmasına, hatta dayanıklı tüketim malları (otomobil, elektronik) dalında bazı çokuluslu şirketlerin şubesi olan sanayi kuruluşlarının kapanmasına yol açtı. Yine de sanayideki bu, bir ölçüde, öngörülmüş ve istenen gerileme, kamu harcamalarında kayda değer bir düşüşe neden olmadı. Öte yandan, devletin ekonomik yaşamdaki rolünün «yardımcı» niteliğini savunan genel felsefeye karşın işletmelerde önemli bir özel sektöre devir eğilimi de görülmedi. Bunda monoterist politikanın yol açtığı ekonomik bunalımın da payı ol-

makla birlikte, ordu kurumunun ağırlığını da hesaba katmak gerekir. Ekonominin liberalleşmesi salt askeri kadroların devletçi davranışlarıyla değil, aynı zamanda devletin sömürgeleşmesine bağlı olarak tehlikeye giren ordu mensuplarının kişisel çıkarlarıyla da çelişti. Devletin askeri olmayan idare kademelerinde bile, kaç kez yasalarla düzenlenen akılcı örgütlenme devletle kurulan menfaat ilişkileri ve devletin paylaşılması yüzünden gerçekleşemedi. Gördükleri eğitimden dolayı askerler için hiç kuşkusuz, adam sayısı bütçe dengesi ya da kâr kavramlarından daha önemlidir. Ayrıca ağır sanayiin gelişmesini gerektiren silah üretim programını da unutmamak gerekir.

Brezilya'da, 1964 darbesi ekonomik alanda ultraliberal bir otoriter rejim kurdu. Birçok gözlemci, bu durumda kamu sektörünün tümünün, ya da hiç değilse bir bölümünün tasfiyesinin yeni iktidar programının kapsamında olduğunu düşünmekteydi. Gerçekten de devleti ele geçiren *castellista* ya da *febista* (*) grubu serbest girişim değerlerine, görünüşte sınırsız bir tutku beslemekteydi. Nitekim bu yönelim, devletin özel girişime oranla yalnızca «tamamlayıcı» bir özellik taşıdığını dile getiren anayasa tarafından da onaylandı[51]. Birbirini izleyen cumhurbaşkanları, ESG grubuna yakın olmasalar bile, bu kaygıyı paylaşır görünmekteydiler. Örneğin, 1970'te General Medici'nin benimsediği[52] «hükümet programı», diğer önlemlerin yanısıra «ulusal veya yabancı özel girişim temeline oturan ekonomik sistemin sağlamlaştırılması»nı ve «1964 öncesi gözlemlenen devletleşme eğilimini ortadan kaldırmak» için «kamu sektörünün rasyonalizasyonu»nu öngörmekteydi. Ne var ki, Brezilya askeri rejiminin en belirgin özelliği, yine de kamu sektörünün ve devlet kapitalizminin gelişmesidir, diyebiliriz.

Bu olgu birkaç yönde gelişti. İlkin, politikacıların ağırlığından ve seçim baskısından kurtulunca, Brezilya federal devleti idareyi düzeltti, teknik vasıtalarını artırdı. Ayrıca, çalışanlara uygulanan zorunlu tasarruf programları sayesinde, devlet (geniş anlamıyla) milli tasarrufun % 64'ünü gerçekleştirir duruma geldi[53]. 1970-1973 arasında, brüt milli yatırımların % 50'si hükümet ya da kamu kuruluşlarınca yapılmıştı[54]. Bazı gözlemciler, bu oranın 1980'de % 70'e çıktığını iddia etmekteler.

Ayrıca, Brezilya devleti 1964'ten sonra tüm ekonomik yaşama yön vermesini sağlayacak yetkiler elde etti. Yakın zamana değin,

(*) **Castellista ya da febista:** General Castello Bnanco'nun çevresindeki subaylar (bu general Brezilya'nın II. Dünya Savaşı'nda İtalya'ya gönderdiği öncü kuvvetler (FEB) mensubuydu), anlamında. (ç.n.)

yalnız, yıllık ücret artışlarını saptamakla yetinmeyen, aynı zamanda, ülkenin en büyük bankacısı olan hükümet, milli tasarrufu da yönlendirmekteydi. Bunların dışında, ülkenin mali politikasını bürokratik yoldan saptayan iki üst kurum, Ulusal Para Konseyi'yle Bakanlıklararası Fiyat Konseyi'ni[55] kurarak, ekonominin yönlendirilmesinde yeni araçlar edindi.

Sanayi alanında devletin yüklendiği sorumlulukların artması askerlerin denetimindeki Brezilya'nın paradokslarından biridir. Devletin, tasarruflar ve bunların dağıtımı üzerindeki denetimi, ekonomik gücünü artırdığı gibi, 1964'ten önceye giden üretimdeki yeri, görünüşte, ona daha da ağırlıklı bir rol vermektedir. 1974'te 5113 büyük şirkette, sermayenin % 39'u kamu kuruluşlarına, % 18'i yabancı şirketlere ve % 43'ü de özel sektöre aitti. Ancak özel şirketlerden yalnız biri (o da yabancı) ilk yirmi beşin arasındaydı. Yine, ülkede en yüksek nakit sermayeye sahip 100 şirketten, 1974'te 41'i, 1972'de de 46'sı kamu kuruluşlarıydı. 1980'de ise varolan 550 ya da 580 devlet şirketinden 200 tanesi «Nisan Devrimi»nden önce mevcut değildi[56].

Ulusal özel sermaye, 1964'ten bu yana düzenli bir şekilde zayıflarken, kamu kuruluşları özel yabancı sektöre oranla daha hızlı bir şekilde geliştiler. Kuşkusuz, devlet daha çok alt yapı, enerji ve ara mallarına yatırım yapmıştı, ama yine de, tüm canlı sektörlerin denetimi onun elindeydi. Ve hatta, *Petrobras* veya *Vale de rio Doce* (çelik sanayii) gibi dev entegre tesislerin kuruluşu devleti yer yer özel sektörle rekabete sokmuştu. Aynı durum, maliye ve bankacılık alanlarında da söz konusuydu.

Brezilya'da devletin yalnızca özel sektörü ilgilendirmeyen düşük randımanlı sektörlere yatırım yapmakla yetindiğini söylemek, kuşkusuz yanlıştır. Askeri devletin ekonomi politikasının ve kamu kuruluşlarının, yerli ve hatta daha çok yabancı sanayicilerin çıkarına hizmet ettiği savını da biraz inceltmekte yarar vardır. Sanayiciler ve özel girişim yandaşları tarafından 1975-1976'da «her yere el atan devlet»e karşı yürütülen *anti-estatizacao* kampanya bu konuda örnek verilebilir. Söz konusu kesim, kamu sektöründeki yayılmadan esas kendisinin yararlandığı konusunda öyle az ikna olmuştur ki[57], General Figuerida, vicdanları rahatlatmak ve güven ortamını yeniden yaratmak için, girişimci-devletin gelişmesini sınırlamaya girişmiş ve bu amaçla açtığı «bürokrasiyle savaş»[58] kampanyası çerçevesinde devletleştirilmiş bazı özel şirketleri yeniden özel sektöre devretmiştir.

Estatizaçao ve «devlet burjuvazisi» üzerine gelişen tartışma bazı ekonomi çevrelerinin rejime ne gözle baktığını açıklayıcı nite-

liktedir. Büyük tirajlı liberal basının, ya da Brezilya'da «sosyalizan» hatta sosyalist[59] bir rejimin varlığından söz eden uluslararası şirket sorumlularının buruk ve polemik değerlendirmeleri, görünüşte anlaşılması olanaksız bir çelişki karşısında duyulan düş kırıklıklarını yansıtmaktadır. 1964 sonrası Brezilya'sı neden, Fernando Henrique Cardoso'nun deneyimiyle, hem «oligopolistik sermayenin çıkarlarını yanıtlama hem de hükümetin karar alanını ve sivil toplum üzerindeki denetim kapasitesini güçlendirme» iddiasında olan «ne idüğü belirsiz» bir sisteme dönüşmüştür?[60]

Hızlı bir gelişme tipi seçmenin, günümüzde devletin denetim ve müdahale yeteneğinin güçlenmesine yol açtığı kabul edilebilir. Yani Henri Lefebvre'in dediği gibi, gelişmeci devlet, gelişen bir devlettir. Ama bu bakış açısını, esas, oyuncuların davranışıyla ilintili olarak, ele almak gerekir. Brezilya'da silahlı kuvvetlerin devletleştirici eylemi, daha önce gördüğümüz gibi, «Eski Cumhuriyet»in ilk asker cumhurbaşkanlarına kadar uzanan tarihsel bir gerçektir. Ama bu ulusal özelliğin yanısıra öbür askerileşmiş devletlerin de benzeri pek çok davranışta bulunduğunu gözardı etmemek gerekir. 1981 haziranında, Uruguaylı *Chicago Boy*'ların yayın organı *Busqueda*'da, Montevideo rejiminin tehlikeli «sosyalist» eğilimlerine karşı[61], askerlerin kamu işletmelerini korumak amacıyla ileri sürdükleri milli güvenliğin karşısına, ekonomik özgürlük ülküsünü çıkaran, sert bir makalenin yayınlanması bu yönde bir gösterge değil midir?

«Askeri Partiler» İçindeki Bölünmeler ve Kararlar

Askeri devletin sözünü ettiğimiz eğilimi, ne «evrensel bir ordu etkeni»nin tüm pretoryen sistemleri aynı şekilde yönlendirdiği, ne de Latin Amerika ordularının, tepkileri mekanik bir şekilde öngörülebilen, yekpare örgütler olduğu anlamına gelir. Bir siyasal güç olarak, orduların içinde de çeşitli akımlar vardır ve kurumsal birlik üzerine edilen zorunlu söylemlerin her zaman gizlemeyi başaramadığı türden, derin bölünmelere, iç çatışmalara sahne olmaktadırlar. Ordular her ne kadar, tanım gereği siyasal parti olamazlarsa da, sivil toplumdan tümüyle kopuk adacıklar da değildirler. Üstelik iktidarları ne kadar artarsa, toplumsal yapı içine gömülme eğilimleri de o kadar artmaktadır. Ancak bu, orduların siyasal açıdan, sivil kavgaları yansıtmakla yetindikleri anlamına gelmez. Gerçi ordular pretoryenleşmiş kamusal yaşamın hem aynası hem de zeminidirler, ama, özel kurumsal yapılarından ötürü iç süreçleri de özgüldür. Askerlerin iktidarı zorla ele geçirmeleri türün-

den kurumsal saptırmalar, Latin Amerika ordularının gerçek niteliğini, yani devletleşmiş olduklarını unutturmamalıdır. Oynadıkları askerlik-dışı rol bu orduları karmaşık siyasal güçlere dönüştürür. Parçalanmadıkları ya da dağılmadıkları yani gerçek siyasal kozlarını yitirmedikleri sürece, «askeri partiler», aynı işlevi görmelerine rağmen, parti kuruluşlarına hiç benzemezler. Devletin savunma aygıtı olmaktan gelen temel ve açık amacından, yani silah gücünü tekelinde bulundurma ve savaşa hazırlanmadan öte, onları partilerden ayıran temel fark, toplumsallaşmalarının otoriterliği ve çeşitli ideolojik *kredo*lara görece kapalı olmalarıdır.

Bu nedenle ordu içindeki siyasal kamplar ve eğilimler, özgül bölünmeler çevresinde oluşur. Bu bölünmeler, çoğunlukla örgütlenmeye ilişkin ayrılma çizgileri biçiminde çıkar ortaya. Fransa'da, neredeyse sivil bir araca dayalı hava kuvvetleri, geleneksel olarak, daha çok cumhuriyetçi kabul edilirken, Arjantin'de hayli faşizan eğilimdedir. Öte yandan deniz kuvvetleri ultra-liberal, zırhlı birlikler yani süvarilerse Pampa oligarşinin «büyük simaları»nın sığınağı olan aristokratik bir ordudur. Fidel Castro'nun, Moncada saldırısından sonra bizzat belirttiği gibi[62], Batista döneminde, Küba'da deniz kuvvetleri pek güvenilir değildi, muhalefete yakındı. Orduların hizmete ve silaha dayalı bu kuvvet bölünmelerinin özelliklerini ancak tarih açıklayabilir. Bunun dışında aynı kuvvet içindeki subaylar arasında, öğrenim, deneyim ya da kuşak farklılıklarından kaynaklanan hiyerarşik karşıtlıklar da vardır. Guetamala'da, 1944'-ten sonra, Harp Okulu'ndan çıkan muvazzaf subaylarla onları aşırı aydın ve aşırı liberal gören «terfi ettirilmiş» alaylılar karşı karşıya gelirler[63]. Brezilya'da, daha önce gördüğümüz gibi, 1920'lerin «teğmenler» ayaklanması, tutarlılığıyla ordunun ve ülkenin gelişmesinde 1964'e değin kesin bir rol oynayan, bir tür «kuşak ayaklanması»na dönüşmüştür. Daha yakın bir dönemde, 1978'de de, Bolivya'da General Padilla'nın yaptığı darbe, yeni bir subay kuşağının (La Paz'-daki askeri jargona göre, *grupa generacional* (*)) ortaya çıkışının belirtisidir: Bu kuşak, orduda gerçekleştirilen 1952 tasfiyesi ve bunu izleyen devrimci iktidarın uyguladığı reformlar sonrasında Harp Okulu'ndan çıkan subaylardan oluşmuştur[64].

Orduda eğitimin içeriğinde yapılan değişiklikler, ideolojik değişimlere yol açar. Dış askeri etkiler de bu uyarlanmalara yabancı değildir; savaş varsayımlarını ve tehditlere ilişkin yaklaşımları değiştirmek, ya da kısa zamanda siyasal bir niteliğe bürünen hiyerarşik gerginlikler yaratmak yoluyla etkili olurlar. Daha önce gör-

(*) **Grupo generacional**: Kuşak grubu. (ç.n.)

düğümüz gibi, Şili'de cumhuriyetçi ve siyaset dışı diye ün salmış olan ordu, 1965'ten sonra, kısmen kontr-gerilla ve iç düşmana karşı savaş çerçevesinde eğitilen birlik komutanlarının etkisiyle, Allende'ye karşı muhalefete «kaydı». Brezilya'da 1919-1925 arasında Fransız misyonu, askeri reform yandaşı genç subayların, *establishment*'la bütünleşmiş üstlerine karşı oluşturdukları yenilikçi akımı güçlendirdi.

İçte ya da dıştaki bir çatışmaya katılma söz konusu olduğunda, farklı birlik ya da grupların özgül deneyimlerinden kaynaklanan bölünmeler büsbütün yönlendirici olurlar. Brezilya'da, 1964'te iktidarı ele geçiren subaylar, çoğunlukla, General Castello Branco gibi İtalya'ya yollanan Brezilya öncü kuvvetlerinin (FEB) deneyimini yaşamışlardı. Onun ardılı General Costa e Silva ise, GI'lere daha az bulaşmış ve *febista*lar tarafından kurulan ESG'yle ilişkisi olmayan bir grubu temsil etmektedir. O, *Sorbona*'nın «aydınlar»ından pek çok açıdan farklı bir «alaylılar» grubundan gelmekteydi. Nitekim, sonraları adından söz ettirecek olan bir başka general, General Hugo Abreu şafça: «O zamanlar, Başkan Castello Branco'nun gidişi ve cumhurbaşkanlığının General Costa e Silva'ya geçişinin neden, iktidara karşıt bir partinin gelişi olarak yaşandığını anlayamamıştım»[65] demiştir.

Kuşkusuz, bu siyasal-kurumsal ayrılıkların ardında her zaman, açık-seçik bir ideoloji yoktur. Çünkü gerçekte ordular, siyasal bir güç olduklarında bile, «ideolojiyle harekete geçen» aygıtlar değildirler. Ordular ne denli «devletleşmişse», yani toplumsal güçlerden görece özerkse, o denli «değişken ideoloji»li örgüt görünümüne bürünmektedirler. Birliklerin siyasal tutarsızlığı -ki bu, belirli bir siyasal kredoya partizanca bağlılıkla kıyaslandığında anlamlıdır-, en «askerileşmiş» Latin Amerika ordularının ortak bir özelliğidir. Örneğin, Arjantin'de 1943'ün işçi yanlısı ve anti-oligarşik albayları, 1930'un faşizan ve halka karşı yüzbaşılarıydı. Dominik Cumhuriyeti örneği de ideolojik gerçeklerin, 1963 eylülünde Juan Bosch'un ilerici hükümetini, bir süre sonra da onu izleyen sağcı hükümeti deviren darbelerde ne denli etkisiz olduğu kanıtlanmıştır: Gerçekten de Bosch'a karşı darbe düzenleyen, on yedi ay sonra da yine Bosch'u başa geçirmek için harekete geçerek Amerikan *marine*'lerinin müdahalesine yol açanlar, büyük çoğunlukla aynı subaylardır[66]. Gerçi Dominik ordusu profesyonelleşmiş bir kurum örneği değildir. Gelgelelim, Brezilya'nın ünlü ve korkulan paraşüt tugayının son zamanlardaki ani değişikliğine ne demeli? Sol gerilla hareketlerinin bastırılmasında öncü birlikleri oluşturan ve birçok kez otoriter rejimi aşırı liberal bulduğunu açıkça söylemek-

ten çekinmeyen bu seçkin grup, 1978'de Geisel ve Figueiredo'ya karşı, beklenmedik bir şekilde demokratikleşme kılıcını kuşanarak, askeri «muhalefet»in öncülüğüne sıvanmıştır[67]. Brezilyalı siyasal bilimcileri ve «kışla uzmanlarını» şaşırtan bu olgu, büyük ölçüde, bu paraşütçülere dört yıldan fazla kumanda eden General Hugo Abreu'nün kişisel gelişimiyle açıklanabilir. Sözü geçen bu general (Geisel'in orduevi başkanı, eski Milli Güvenlik Konseyi başkanı, eski *febista'ydı)* General Geisel'in başkanlık çevresini oluşturan «Planalto grubu»yla ilişkisini kesince, kendi «askeri» kitlesini de beraberinde sürüklemişti[68]. Bu tür saflaşma mekanizmalarında, kişisel sadakat etkenlerini fazla abartmamak gerekir.

Yine siyasal sınıf açısından şaşırtıcı ve açıklanması güç bir başka örnek de Honduras'ın 1960'lı ve 1970'li yıllardaki askeri-siyasal gelişimidir. 1963'te «soğuk savaş» doğrultusunda baskıcı bir diktatörlük kuran bir general, 1972'de iktidarı, bu kez reformlar uygulamak için ve küçümsenemeyecek bir halk desteğiyle ele geçirmiştir. Bu olgular neyle açıklanmalı? Oportünizmle mi, ani bir bilinçlenmeyle mi, yoksa uluslararası konjonktürle mi? Honduras Komünist Partisi ne diyeceğini şaşırmıştır: «Bugün, Honduras'ta olanları nasıl açıklayabiliriz?» diye soruyordu, 1974'te parti üst yönetiminden bir üye; «1963'teki kanlı darbeyi yapan, halk yandaşlarına ve komünist yöneticilere kıyasıya zulmeden General Lopez Arrellano'nun, bugün aksine, demokrat, sendikal özgürlüklere saygılı, ilerici bir hükümete başkanlık etmesini ve daha önemlisi, oligarşik iktidarın temelini sarsan bir toplumsal değişim programını uygulamakta olmasını, nasıl açıklayabiliriz?»[69]

Klasik siyasal tablonun en uç noktalarını ele alarak, aşırı sağdan sola geçiş örneğinde gösterdiğimiz bu yıldırım-değişmeler, gerçekte hiç de anlamsız değildir; iç karşıtlıkları ve çatışmaları, bazen tüm bir ideolojik yelpazenin temsil edildiği yoğun bir siyasal yaşamı dile getirirler. Brezilya'da, 1950'lerde, Askeri Klüb'ün tartışmaları ve yayınları, komünizme yatkın solun bile orduda varolduğunu ortaya koymuştur. Gerçi, Klüb dergisinin 1950 temmuz sayısında[70] yayınlanan Kuzey Kore yandaşı bir yazının yol açtığı skandal, o günlerde ileri sürüldüğü gibi, bu kuruluşun bir «sovyet üssü»[71] olduğunu kanıtlamıyor; aksine bu görüşlerin azınlıkta olduğunu vurguluyordu; yine de orduda bu yönde bir düşünce de mevcuttu. Goulart'a karşı girişilen askeri entrikanın öncülerinden Mareşal Odilio Denys'in sözlerinden de anlaşılacağı gibi, ordu aygıtının son derece siyasal bir işleyişi olduğu ortaya çıkmaktadır: «1960'ta gerek kara kuvvetlerinde, gerekse diğer kuvvetlerde kendilerini açıkça sol bir programla ortaya koyan ögeler vardı. Bu 1930'dan

beri böyleydi... Ben, 1960'ta Savaş Bakanı olunca, bu tehlikenin gittikçe büyüyeceğini öngörerek ve kendimizi korumak amacıyla, kara kuvvetlerinde merkez ile sağın ittifakını gerçekleştirdim. Böylece, solcu subayların kışkırttığı komünizmle mücadele etmek için uyumlu bir cephe kurdum»[72]. Böylesine ince parlamenter manevraların, ileri derecede profesyonelleşmiş bir ordu aygıtı içinde dönebileceğine kim inanırdı?

İç çatışmalar açıkça dışa yansıdığına, ayrılıklar ise belirgin ve açıklanabilir nitelikte olduğuna göre, askeri olmayan eylemler için zorunlu olan birliktelik ve oydaşma nasıl elde edilebilmekte, diye düşünebiliriz. Orduların siyasal kararlarının tümüyle disiplinli ve kusursuz bir dikeylikte olduğunu düşünmek kuşkusuz yanlış olur. Disiplinsizlik emirle olmaz. Ordunun siyasal eylemi, siyasal kaynakların varlığını gerektirir. En kurumsal ve görünüşte hemfikir müdahaleler bile, ancak kamuoyu ve özellikle ordunun kendisi, buna uzun bir süre hazırlanmışsa kusursuz bir şekilde cereyan edebilir. Böylesine programlanmış müdahalelerin en ilginci herhalde, Arjantin'de 1966'da yapılan darbeydi; basın yalnızca birkaç günlük yanılgıyla, bir yıl öncesinden darbenin tarihini açıklamıştı. Bunun tersi durumlarda, eylemde birliği sağlamak için belli ölçüde şiddet gerekli olur. Eğer 1973 eylülünde Şili'de ordu, beklendiği gibi bölünmemişse, bunun nedeni, Halk Birliği'ne yandaş subay ve astsubayların, itaatsizlik bahanesiyle çarçabuk yokedilmeleridir. 1964'te Brezilya'da «devrim» liderleri, birkaç yüz subayı erken emekliye çıkarmakla yetinmişlerdir. Öte yandan, muhaliflerin her zaman azınlıkta olmadıkları da bir gerçektir ve zaman zaman karşıt askeri eğilimler arasında, silahlı kuvvetlerin bir kurum olarak çözülmesine yol açmadan, şiddetli bir çarpışmanın yer aldığı da görülür. Arjantin'de 1962-1963'te *azule*'lerle *colorado*'lar arasındaki sınırlı ama sürekli iç savaş, kurumu koruma yolunda alınan belirli kurallara uymalarına rağmen, simgesel şiddet evresini çoktan aşmışlardı.

Çoğu zaman örgütlü bir akımı ya da sadece bir eğilimi temsil eden bir alt-grup kendi düşünsel yöntemini, yani ideolojisini zorla kabul ettirir. Böylelikle eylemci bir çekirdek, kadroların tümünü kendi yanına çekebilir ve ideolojik-stratejik zemini kendi yararına yeniden düzenleyerek hegemonyasını kabul ettirir. Brezilya Yüksek Harp Okulu örneğinde olduğu gibi iyi geliştirilmiş ve genel bir «öğreti»nin varlığı, bu ele geçirmeyi ve *leadership*'i kolaylaştırır. Korporatist bir tehdidin hissedilmesi, safların sıklaştırılmasına ve ılımlılarla yasallık yandaşlarının «etkisizleştirilmesine» olanak verir. Brezilya'da, Goulart'ın astsubay ayaklanmalarına acemice destek olması demokratik rejimin mezarını kazmıştır. 1973'te Uruguay'-

da, 1976'da da Arjantin'de gerillaların subaylara karşı giriştikleri suikastler, korporatif ve darbeci refleksleri harekete geçirmiştir. Zaten, askeri birlik arayışı ya da bu birliğin pekiştirilmesi, çoğu zaman çatışmaları ve cüretkâr davranışları da engellemektedir. Bu birlik birleştirici bir hedef çevresinde, eski ittifakların yeniden kurulmasıyla olur. Sözü geçen hedef, gözde büyütülen herhangi bir düşmana; komünizme, yıkıcılığa, emperyalizme karşı savaş ya da ideolojik bakımdan karşıt kesimler arasındaki rastlantısal yakınlaşmaları kolaylaştırmak için girişilen ileriye doğru kaçış türü eylemler olabilir. 1943 haziranında, Arjantin'de İtilaf devletleri yanlısı tarafsızlarla, müttefiklerden yana liberaller, tam anlamıyla bir oyuna getirilip, birlik olarak hükümeti devirmişlerdir. Yine aynı ülkede, 1962-1963 yıllarında, askeri gruplar arasında çıkan çatışmalar giderek, kurumsal birlik adına, yenenlerle, yenilenlerin görüşlerinin yakınlaşmasına yol açmıştır.

İdeolojik eğilimlerin akışkanlığı, güç dengesinde ve özellikle dış konjonktürde meydana gelen gelişmelerin gerektirdiği siyasal dönüşümleri kolaylaştırır. Ordular doğaları gereği, ulusal ve uluslararasının birleştiği yerde bulunduklarından, askeri toplum içindeki nüfuz değişimleri, çoğu zaman, uluslararası ortamdaki değişikliklerle ilişkilidir. Ama korporatif siyaset kuralları, zaman zaman tam bir kabile töresi niteliği kazanan bu kurallar, iyice pretoryenleşmiş rejimlerde, çatışmaları sınırlandırır ve subaylar arası oydaşmayı sağlar. Uzun süredir askerileşmiş devletlerde generallerden oluşan meclislerin cumhurbaşkanını seçmesi gayet sık sık rastlanılan bir olgudur. Bu sistem, on dört yıl süreyle Brezilya'da hayli iyi işlemiş, buna karşılık 1976 sonrası Arjantin'inde, görünüşe göre, bir hayli güç yerleşebilmiştir. Salvador'da da «albaylar cumhuriyeti» sırasında bu konuyla ilgili daha «sıkı» bazı kurallar, kabul ettirildi. Kıtanın bu en eski askeri devletinde, askeri okulu bitiren her dönem mezunlarının *(tenda)* kendi cumhurbaşkanlarına sahip olma hakları vardı[13]. *Tenda*'lar arasında ittifaklar kuruluyordu kuşkusuz, ama 500 subaydan herbirine iktidarın nimetlerine yanaşma şansı da tanındığından, sistem bir tek hizibin tekelinden ve *caudillo*'culuktan kurtulmuş oluyordu. Böylece 1979'a kadar askeri iktidarın sürekliliği sağlandı. Guetamala'da, askeri okulun çeşitli dönem mezunları arasındaki çatışmalar, subaylara özgü ve kuşaklararası birliği sağlayan bir iç kurum sayesinde hafifletilmiştir: Buna *centanerio* (*) uygulaması denir. Politeknik okulunda, numarasının son iki rakamı aynı olan iki kişi birbiriyle yardım ve dayanışma ilişkisi kurar-

(*) **Centenario:** Yüzlük gruplar anlamında. (ç.n.)

lar. Böylece 421 numara, kendisinden sonra okula girecek 521 numaralı öğrenciyle ilgili olarak özel bazı sorumluluklar taşıyacaktır[4]. Bu askeri *compadrazqo* (*), bize, siyasal niteliği gereği, ne işlevsel özelliğini ne de kurumsal özgünlüğünü unutabileceğimiz bu «farklı karmaşık örgütler» (ordular) içinde varolan kişisel sadakatların rolü konusunda çok şey anlatmaktadır.

(*) **Compadrazqo: Bir çocuğun ailesiyle vaftiz babası arasındaki manevi yakınlık. (ç.n.)**

DOKUZUNCU BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Bkz. Rouquié (Alain), «Argentine 1977: anarchie militare ou État terroriste?», **Etudes**, Ekim 1977, ss. 325-339.

2 Nitekim, 1975'te, darbeden bir yıl önce, Başkan Isabel Peron'un bir söylevini yorumlarken, o sırada yasal olan komünist partisi «yurtsever sivillerle askerlerin katılacağı bir demokratik koalisyon hükümetinin kurulmasını» öngörmekteydi. (**Nuestra palabra**, Arjantin Komünist Partisi Organı, 26 Şubat 1976).

3 **Monteneros Hareketi.** Marksist-Leninist Halkın Devrimci Ordusu (ERP) ise trotskizme bağlıydı.

4 Skidmore (Thomas E.), **Politics in Brazil (1930-1964). An Experiment in Democracy**, New York, 1967.

5 Bkz. Stephan (Alfred), **The Military in politics. Changing patlerns in Brazil**, Princeton, 1971, ss. 85-88, ve Martins (Luciano), «Notes sur le role et le compontement des militaires au Brésil», Abdel-Malek (Anouar), **L'Armée dans la Nation**, Alger, 1975 içinde, ss. 241-254 .

6 Bkz. Tambs (Lewis A.), «Five Times against the System: Brazilian Foreign Military Expedition and their Effect on National Politics», Keith (Henry H.), Hayes (Robert A.), ve d. **Perspectives on Armed politics in Brazil**, Tempe (Arizona), 1976 içinde, ss. 179-206.

7 Klasik kitabı, **Les Trois ages du Brésil**, Paris, 1954'te Morazé (Charles)'in yorumu, ss. 80-88.

8 Oliveira Torres (Joao Camilo), «As forcas armadas como forca politica» **Revista bresiliera de estudos politicos**, (Belo Horizante), Ocak 1966, ss. 41-49.

9 Bkz. Flynn (Peter), **Brazil: Political Analyis**, London, 1978, s. 518.

10 Özellikle bkz. Mesquita Benavides (Mariá Victoria), **O governo de Kusitschek: Desenvolvimento economico e estabilidade politica (1956-1961)**, Rio de Janeiro, 1976, ss. 158-165.

11 **Clube militar**'ın siyasi rolü için bkz. Hayes (Robert A.), «The Military club and National politics in Brazil», Keith (Henry H.), Hayes (Robert A.), ve d., **Perspectives on Armed politics, op. cit.**, içinde ss. 139-171. Ayrıca Manor (Paul), «Factions et idéologie dans l'armée bresilienne: nationalistes et libéraux (1946-1951)», **Revue d'histoire moderne et contemporaine** (Paris), Ekim-Aralık 1978, ss. 556-586 ve Peixoto (Antonio Carlos), «Le Clube militar et les affrontements au sein des forces armées (1945-1964)», Rouquié (Alain), ve d., **Les partis militaires au Brésil**, Paris, 1980, içinde, ss. 65-105.

12 Kavramı, yeni kurumculuğunu paylaşmadan Huntington'dan alıyoruz. «Pretoryen toplumları» tanımlayan «tüm sosyal güç ve kurumların siyasallaşması», Huntington'un yaptığı gibi siyasi kurumların zaafına totolojik bir gönderme yapılarak açıklanamaz. Bkz. Huntington (Samuel P.), **Political Order in Changing Societies**, New Haven, 1968.

13 Zikreden Skidmore (Thomas E.), **Polics in Brazil**, op. cit., s. 57-60.

14 Sodre (Werneck), **Historia militar do Brasil**, Rio, 1965, özellikle ss. 405-408.

15 ABD Büyükelçisi Lincoln Gordon, Goulart'ın düşüşünden «Eğer başarılmasaydı Güney Amerika Cumhuriyetlerinin tümünün birden kaybına yol açabilecek bir durumdan..... hür dünyayı kurtaran büyük zafer» diye söz etmekte sakınca görmüyordu (Gordon'un Dean Rusk'a 2 Nisan 1964 tarihli mesajından); zikreden Phyllis R. Parker, **Brazil and the Quiet Intervention**, 1964, Austin, 1979, ss. 82-83.

16 Bu açıklamayı yapanlardan biri de 1970'te **Buiseness International** temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda konuşan, General Medici'nin Dışişleri Bakanı Gibson Barbosa'ydı, **Jornal do Brasil** (Rio), 29 Ekim 1970.

17 Flynn (Peter), **Brasil, op. cit.**, s. 274.

18 Başkan Quadros'un ani istifasının ardından, Goulart, UDN'nin desteğiyle başkan seçilecekti.

19 Birçok yazar bugün bile, çavuşlar ayaklanmasının, tıpkı daha sonra denizciler arasında başgösteren isyanlar gibi antikomünist provokator ajanlarca hazırlanıp başlatıldığını ileri sürmektedir.

20 Martins (Luciano)'nun haklı olarak belirttiği gibi... bkz. **Notes, op. cit.**, s. 252.

21 Campos Aragào (General José), «A revoluçào en marcha», **A Defesa nacional** (Rio), Mayıs-Haziran 1965, s. 14.

22 Bkz. Flynn (Peter), **Brazil, op. cit.**, s. 321.

23 Bkz. Schneider (Ronald M.), **The political System of Brazil. Emergence of a Modernising Autorutarian Regime (1964-1970)**, New York, 1971.

24 Faoro (Raymundo)'nun tezine göre, **Os Donos do poder (Formaçao do patronato politico brasileiro)**, Rio de Janeiro, 1958, ss. 226-270.

25 Martins (Luciano), **Pouvoir et Développement économique. Formation et évolution des structures politiques au Brésil**, Paris, 1976, s. 28.

26 Bkz. Dos Santos (Wanderley Guilherme), «Uma revisao da crise bresileira», **Cadernos brasilieros** (Sao Paulo), Kasım-Aralık 1966, ss. 51-57.

27 Bkz. **Revista brasiliera de estudos politicos**, (Belo Horizonte, ulusal güvenlikle ilgili özel sayı, Temmuz 1966, s. 136.

28 Goes Monteiro (Pedro), **A Revolucào de 30 e a Finalidade do politico do exército (Esboço historico)**, Rio de Janeiro, 1937, s. 181.

29 General Garrastaju Médici'nin, Yüksek Harp Okulu'nda, 12 Mart 1970'te verdiği konferans. **Estrategia** (Buenos Aires), No. 5, 1970, ss. 59-60.

30 Cardosa (Fernando Herrique), **Autoritarismo e Democratizacao,** Rio de Janeiros 1975, s. 48.

31 De Certeau (Michel), «Les chrétiéns et la dictature au Brésil», **Politique aujord'hui,** Kasım 1969, s. 45.

32 Bkz. Diay Alejendro (Carlos F.), **Essays on the Economic History of the Argentine Republic,** New Haven, 1970, ss. 370-400, Ferrer (Aldo), **La Economia argentina (Las etapes de su desarrollo y problemas actuales),** Meksiko, 1963, s. 250.

33 Bkz. B.M., (CEPAL), **El Desarrollo economica y la Distribucion del ingreso en la Argentina,** New York, 1968, s. 217.

34 B.M., (CEPAL), **El Desarrollo economico de la Argentina,** New York, 1959, s. 23.

35 Yüzyılın başı için Sábato (Jonge F.)'nun çok ilginç çalışmasına bkz., **Notas sobre la forcamion de la classe dominante en la argentine moderna (1880-1914),** Buenos Aires, CİSEA, 1979 (teksir) ya da Huret (Jules) gibi çok dikkatli yabancı gözlemcilerin yazılarına bkz., **En Argentine: de Buenos Aires au grand Chaco,** Paris, 1911, özellikle s. 36.

36 Formül, Horowitz (Irving)'indir. «The Norm of Illegitimicy. The Political Sociology of Latin America», Horowitz (Irving), Gerassi (John) ve dğ., **Latin American Radicalism,** Londra, 1969, içinde, s. 5.

37 Bu sırada üç ordunun temsilcilerinden oluşan bir cunta iktidarı geçici olarak ele alarak, anayasal halef olan başkan yardımcısı, sivil, Pedro Alexio'nun göreve gelmesini önledi.

38 Bkz. Cardoso (Fernando Henrique), «Les impasses du regime autoritaire: le cas brèsilien, **Problemes d'Amerique latine,** No. 54, Aralık 1979, ss. 89-108.

39 «Değişken geometrili seçimler» için bkz. bizim makalemiz, «Le modèle brèsilien à l'épreuve», **Etudes,** Mayıs 1977, ss. 625-640.

40 **Veja** (Rio de Jeneiro)'ya atfen, 15 Ekim 1969.

41 Bugüne kadar, MIÖ iki eski şefinin devlet başkanı olduklarını biliyoruz. General Médici iktidarı devralmasından kısa bir süre önce, «iki yıl süreyle MIÖ başkanlığı yapmam olayların ve insanların içyüzlerini öğrenmemi sağladı» demişti. **Industria e Productividade** (Rio de Jeneiro), Kasım 1969.

42 1950-1967 arasında ESG'den mezun olan 1276 kişiden 646'sı sivildi. Bkz. Ames (Barry), **Rhetoric and Reality in a Military Regime: Brazil since 1964,** Beverly Hills, 1975, ss. 8-9.

43 Bkz. Greno Velasco (J.E.), «La controversia argentina brasilera en el Also Parara», **Revista de politica internacional** (Madrit), 133, Mayıs-Haziran 1974, ss. 94-109 ve Pereira (Osay Duarte), **Itaipu: pros e contras: breve analise da historia das relaçoes entre Argentina Uruguai e Brasil e ensaio politico - juridico sobre o aproveitamento hidrolético do Rio Parará,** Rio 1974, s. 667.

44 **Criterio** (Buenos Aires), 23 Mart 1967.

45 1981'de Dr. Roca başkanlığındaki Milano, **Communitá di récerca** araştırma ekibinin, alanda yürüttüğü çalışmaların henüz yayımlanmamış sonuçları da bunu doğruluyor.

46 Andino Martinez (C.)'ye göre, «El estamento militar en El Salvador», **Esdudios cento-Americanos,** San Salvador. (Salvador), Temmuz-Ağustos 1979, s. 625.

47 «Ejercito guerrillero del pueblo. Manifesto internacional», **El Pais** (Madrit)'te yayınlanan haber bülteninden. 26 Ekim 1979.

48 Riviére d'Ars (Hélène), «L'Armée aménageur et entrepreneur en Bolivie», **L'Espace géographique** (Paris), No. 2, 1979, ss. 93-103.

49 1929'da Petrol Rejisi'nin dinamik yöneticisi olan General Masconi, devleti yabancı şirketler aleyhine tek bir petrol fiyatı uygulamaya zorladı.

50 12.709 sayılı yasa, «Direccion general de fabricaciones militares», **Boletin oficial** (Buenos Aires), 9 Ekim 1941.

51 1967 Federal Anayasası'nın 170. maddesi.

52 **Jornal do Brasil** (Rio Janeiro), 2 Ekim 1970.

53 Baer (Werner), Newfarmer (Richard), Trebat (Thomas), «On State Capitalism in Brasil: Some New Issues and Questions» **Interamerican Economic Affairs** (Washington DC), kış 1976, s. 81.

54 Bu, tüm çalışanlardan kesilmesi zorunlu paylarla oluşturulan İş Garantisi Fonu (FGTS) ve Toplumla Bütünleşme Programı (PIS) sayesinde gerçekleşti.

55 Bkz. Lafer (Celso), **O Sistema politico brasileiro,** Rio, 1975, s. 79.

56 Bkz. Roett (Riordan), **The Brazilian Military and the Expansion of State Poower: Implication for Social Change,** Washington 1976, (teksir), ss. 10-11; «'Quem é queam'as grandes empresas no Brasil», **A Opiniao** (Sao Paulo), 8 Ekim 1973; «A Monopoly game», **Newsweek,** 18 Haziran 1979, Veja (Rio de Janeiro), 22 Temmuz 1981.

57 Bkz. **Movimento** (Sao Paulo), 21 Şubat 1977, «Os empresarios bresileiros e a democracia», ve Evans (Peter), «Multinational, State-Owned Corporation and the Trsaformation of Imperialism: a Brazilian Case Study». **Economic Development and Cultural Change** (Chicago), Ekim 1977, ss. 56-60.

58 «O Estado abre espaco», **Vejá,** 22 Temmuz 1981.

59 **Estado de Sao Paulo**'nun 16 Ocak 1977 tarihli başyazısı ve «Brojel tolhe multunacional, **diz Wall Street Journal», Jornal do Brasil,** 9 Ekim 1976.

60 Cordoso (Fernando Henrique), **Autoritarismo** e **Democratizaçao,** op. cit., s. 198.

61 **Latin America, Regional Reports, Southern Cone** (Londra), 26 Haziran 1981'de zikredilmekte. **Busquedo,** 1974 sonrası Uruguay reformunun babası, eski bakan Vegh Villegas'ın yayın organıdır.

62 Castro (Fidel), **La Historia me absolvera**, Havana, 1967, s. 18.

63 Weaver (Jerry), «La élite politica de un regimen dominado por los militares: el ejemplo de Guatemala», **Revista latinoamericano de sociologia** (Buenos Aires), 1969-I, s. 24.

64 «Bolivia: the Generation Gap», **Latin America Political Report** (Londra), 12 Ocak 1979, s. 10.

65 Abreu (Hugo), **O Outro lado do poder**, Porto Alegre, 1978, s. 95.

66 Lowenthal (Abraham F.), «The Political Role of the Dominican Armed Forces. A Note on the 1963 Overtrow of Juan Bosch and the 1965 Dominican Revolution», Lowenthal (A.F.) ve dğ., **Armies and politics in Latin America**, New York, 1976 içinde, ss. 314-316.

67 «Para-quedistas: democracia, volver?», **Movimento** (Sao Paulo), 16 Ekim 1976.

68 General Abreu, 1978'de General Figueiredo'ya karşı sivil muhalefetin desteklediği «askeri muhalif» General Euler Bentes'in adaylığını destekledi. Bkz. «Hugo Abreu, o general dissidente», uç solun dergisi **Em Tempo**'da (Sao Paulo) yayınlanan söyleşi, 10 Mayıs 1979.

69 Padilla (Rigoberto), «El preceso democratizador en Honduras», **Revista Internacional** (Prague), No. 12, 1974, s. 69.

70 «Cronica Internacional. Consideraçoes sobre a guerra de Coreia», **Revista de club militar** (Rio de Janeriao), Temmuz 1950, ss. 75-80. Zikreden Manor (Paul), «Factions et ideologies», **op. cit.**

71 Correio de Manha, 16 Aralık 1950. Zikreden Peixoto (A.C.), «Le Clube militar....», **op. cit.**, s. 88.

72 Helio Silva'nın 1964'te yayınladığı belgeler. **Golpe o Contra-golpe**, Rio 1975, ss. 200-201.

73 Özellikle bkz. Gomez (Leonel) ve Cameron (Bruce), «El Salvador: the Current Darger. American Myths», **Foreign Policy**, No. 43, yaz 1981, s. 76.

74 Adams (Richard N.), **The Development of the Guetamala Military, Auistin**, (Texas), (teksir), ss. 101-102.

Günümüzde Latin Amerika'da askeri müdahaleler, çoğunlukla düzeni korumak, hatta «yeni bir düzen» kurmak amacıyla yapılmaktadır. 1960'lı ve 1970'li yıllardaki darbelerin çoğu, siyasal bir geriye dönüşle toplumsal bir karşı-devrimi birleştiren *fiili* hükümetlerin doğmasına yol açarak *statu quo*'nun korunması ve halkın iktidara katılımının sınırlandırılması sonucunu doğurmuşlardır. Tüm dünyada Latin Amerikalı darbeci asker tipi, haklı olarak, yıkıcılıkla mücadeleyi değişime karşı olmakla bağdaştıran ve Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğinde komünistlere karşı kıta çapında yürütülen haçlı seferinin başını çeken bir «muhafız» imgesiyle özdeşleşmiştir.

Bu nedenle muhafazakâr olmadıklarını ve halkın yanında yer aldıklarını iddia eden darbeler büyük bir kuşku uyandırmaktadırlar. Gözlemciler askerlerin bu tür girişimlerini askeri bir «oportünizme» ya da emperyalizmin yeni bir oyununa yormadıkları zaman bile, en azından hayrete düşerler[1]. Ulusal siyasal güçler de bu, görünüşte yeni militarizmler karşısında aynı şaşkınlık içindedirler. Uluslararası «bilim» topluluğuna gelince, onlar bu reformist ve otoriter rejimleri belli bir sınıflamaya dahil edebilmek için büyük çaba sarfetmekteler.

Bununla birlikte Peru'daki 3 Ekim 1968 devrimini, Brezilya'da 1964'te ve Arjantin'de 1966'da yapılan «yengeç devrimleri»yle bir tutmak, çok yanlış olur. Öte yandan, «devrimci milliyetçilik» olgusunun ulusal bir özellikten kaynaklanan ve daha önce hiç görülmemiş bir olgu olduğu da söylenemez. Bu yüzden, General Velasco Alvarado'nun rejimini kavrayabilmek ve açıklayabilmek için Peru sıradağlarında kolgezen bir «İnka ütopyası»na ya da «Asya tipi üretim tarzı»nın egemenliğine sığınmak hiç de gerekli değildir. Bolivya'da 26 Eylül 1969'da General Ovando'nun başa gelişi, birkaç ay sonra da General Torres'in onun yerini alışı, Peru deneyiminin özgün olmadığını kanıtlar nitelikteydi .Öte yandan, oldukça farklı bir jeopolitik bağlamda, ekim 1968'den itibaren Panama Milli Muhafız Hü-

kümeti'nin benimsediği eylem planı, yukarda sözü geçen iki rejimle ortak nitelikleri paylaşmakla bu yeni-militarizmin coğrafi açıdan sınırlı bir alana, And ülkelerine özgü olduğu görüşünü çürütmekteydi. Bunun dışında, şubat 1972'de Ekvador'da iktidarı ele geçiren askerler de reformlara önayak olup devrimci milliyetçiliği savunmakla, Lima'daki «devrimci milliyetçi ve solcu» hükümetin sesine adeta bir yankı vermiyorlar mıydı? Ender bulunur bir patriyarkın, don Tiburcio'nun gölgesinin her zaman varolduğu Honduras'ta bile bu eğilim görülmekteydi: 4 Aralık 1972'de zayıf ama yasal hükümeti deviren subaylar da, yapısal reformlarla «ulusal toplumu ve ekonomiyi çağdaşlaştırma» amacını gütmüyorlar mıydı? Ya 15 Eylül 1979'da, Salvador'da General Romero'nun muhafazakâr ama aynı zamanda da askeri nitelikli hükümetini deviren darbeye askerlerin katılmasına ne demeli? Şiddetli bir toplumsal kutuplaşma ortamında Albay Mojano ve yandaşlarının uğradığı başarısızlık, bize, tarihi olarak ısrarla *statu quo*'nun korunmasına bağlı kalan askeri *establishment* içerisinde, reformist kesimlerin de varolduğunu unutturmamalıdır.

Aslında askerler arasında bu tür yönelimlerin yeni ortaya çıktığı görüşü tümüyle görelidir. Olaylara biraz da olsa geriden, tarihten bakabilenler için, bölgede bu tür reformizmin öncülleri mevcuttur. Hatta daha önce gördüğümüz gibi, birçok ülkede, modern militarizmin aldığı ilk biçim reformculuk olmuştur[2]. Dahası, reformculuk uzun bir süre, Latin Amerika'da siyasi askerileşmenin yapıcı öğelerinden birisiydi. Bu yüzdendir ki bazı yazarlar haklı olarak, «çağdaş askeri müdahalelerin sarkaç hareketi»nden söz etmişlerdir[3]. Ancak, Amerika kıtasına özgü olmamakla birlikte, bu «militarist ütopyalar», ilerici askerlere daha çok rastlanan diğer kıtalara oranla, burada daha ihtiyatlı ve daha pragmatik bir nitelik taşırlar. Avrupa, henüz yakın bir geçmişte, Portekiz'deki Karanfil Devrimi'nin «kızıl» pretoryenlerini görmüştür. Yine günümüz Afrika'sında, ülkesine zorla sosyalist bir eğilim kabul ettiren, hatta Kongo-Brazzaville, Benin veya Etyopya'da olduğu gibi bazen açıkça marksist-leninist olduklarını ilan eden askerler mevcuttur[4].

Gerçi Afrika, jeopolitik bir kırılma bölgesi ve Batı askeri sisteminin «zayıf halkası»dır. Buna karşılık 1960 sonrasında Kuzey Amerika'nın *backyard*'ına (arka bahçesi) dönüşen Latin Amerika reformcu atılımlardan çok muhafazakâr bir içe kapanışa elverişli görünmektedir. Ama tam da bu, gerçekleşmeleri ve sınırları, askeri özellikleri kadar, kıta konjonktürünün değişimlerine de bağlı olan bu «yukarıdan devrim» deneyimlerini önemli kılmaktadır.

Peru'da İnsancıl Modernleşme ve «Kapitalist Olmayan» Çizgi

1968 ekiminde, beş yıllık bir anayasal sivil rejimden sonra yapılan yüzyılın sekizinci darbesi, partilerin ve sendikaların ortak protestolarına yol açtı[5]. Oysa, ne devrim bildirgesi ne de hükümet programı eski militarist üslupta idi. Üzerinde durulan, uluslararası komünizm tehdidi, korunması gereken düzen ve yurtseverliğin savunulması değil, «doğal zenginlik kaynaklarının harcanması»na[6] son verme, «adaletsiz sosyal düzeni» kınama ve «toplumsal, ekonomik ve kültürel yapıları değiştirme»ydi[7]. Başkan Belaunde'yi deviren cuntanın ilk yaptığı iş, sendika başkanlarını tutuklama ya da sol partileri feshetme değil, Talara rafinerisiyle *Standart Oil*'in (New Jersey) şubesi olan *International Petroleum Company*'ye ait maden ocaklarının işgali ve bu Amerikan şirketinin mallarının istimlak bedeli ödenmeden devletleştirilmesiydi. Ayrıca hükümet, Talara'nın işgal edildiği tarihi «ulusal onur günü» olarak ilan etti.

Hiçbir modele yaslanmayan, hem kapitalizmi hem de komünizmi (ama aynı zamanda genellikle değişime karşı görüşleri sakladığı için antikomünizmi de)[8] reddeden yeni iktidar, «tam katılıma açık bir toplumsal demokrasi» kurmayı amaçlayan, «insancıl bir devrim» gerçekleştirmeye kararlıydı[9]. Aslında ilgili kişilerin terimleriyle «Peru süreci» ya da «deneyimi», kendini sosyalist olarak tanımlamasa da, Başkan Velasco Alvarado'nun[10] bizzat söylediği gibi «devrimci sosyalizm»den esinlenmekteydi. Yine Velasco Alvarado'nun, 1969 temmuzunda yaptığı konuşmada şöyle deniyordu: «Yakında, silahlı kuvvetler, tarihinin ilk devrimci hareketi çerçevesinde Peru hükümetinin sorumluluğunu yükleneli on ay olacak (.....). Bu, eskilerine eklenen yeni bir askeri darbe değil, milliyetçi bir devrimin başlangıcıdır (.....). Ulusun tümü ve silahlı kuvvetler, kesin kurtuluşlarına doğru yürümeye başlamış, bencil ve sömürgeci bir oligarşinin iktidarını yıkarak ve dış baskılara karşı egemenliklerini kazanarak gerçek gelişimin temellerini atmışlardır (.....)». Bu nedenle, diğerlerinden farklı olan bu askerlerin, 1969'da Fidel Castro'dan devrimci bir iyi hal kâğıdı almış olmaları hiç de şaşırtıcı değildir[11].

Ama bu eğilim, yalnızca «devrimci» belgelerde dile gelmeyip, olgulara da damgasını vurmuştur. Başkan Belaunde'nin yerine geçen cunta, daha önceki yasal ama güçsüz hükümetin yapamadığı reformları, içinde bulunduğu güçlü konumdan yararlanarak gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bunun için iki cephede mücadeleye gidecek, bir yandan son derece geri olan Peru toplumunu modern-

leştirmek, öte yandan de jeopolitik engelleri gözönünde bulundurarak, ülkenin dışa bağımlılığını azaltmak isteyecektir. Ulaşılmaya çalışılan hedef, uyumlu ve dayanışmayı öngören bir gelişmenin önündeki tüm iç ve dış engelleri saf dışı bırakmaktır. Farklı bakış açılarına sahip gözlemciler, genellikle bu noktada anlaşmaktadırlar[12].

Alınan önlemler, temel reformlarla, askeri hükümetin politik «sermaye»sini sürekli biçimde artırma gerekliliğinin bir arada ele alındığı bir bütün oluşturmaktadırlar. IPC'nin mülkiyetine el konulması, yarı simgesel bir eylem ve bir programın başlangıcı niteliğindeydi. Aynı şekilde Belaunde tarafından imzalanan «Talara belgesi»nin - bu belge, Peru'nun kazandığı artık verimliliğini yitiren bir petrol yatağına karşılık, IPC'ye aslan payı niteliğinde avantaj vermekteydi - reddiyle ilk işaret verilmişti; şirketin mülkiyetine el koymakla, Peru devleti dış ekonomik çıkar çevrelerine yetkisini kanıtladı, aynı zamanda da böylesi yıllanmış bir çatışmanın çözüme kavuşmasıyla devletin güçlenmesi, askeri eylemi kamuoyu önünde meşrulaştırdı. Bu tema ordunun birliğinin rahatça sağlanmasına yardım ettiği gibi, cuntanın yurtsever kararı her tür «demokratik» ya da yasallık yanlısı muhalefeti saf dışı bıraktı.

Askeri hükümet, IPC'nin devletleştirilmesinin istisnai bir karar olduğunu açıklamasına rağmen, ABD'yle bir çatışma olasılığını tümüyle gözardı etmiş değildi. Ama Washington hükümetinin Hickenlooper kararnamesini uygulayacağı yolundaki kesin tehdidi - bu kararname, uygun bir istimlak bedeli verilmeden Amerikalıların mülklerinin devletleştirilmesi halinde, ekonomik yardımın askıya alınmasını öngörmekteydi - olsun, ekonomik misilleme önlemlerine başvurulma olasılığı (şeker kotasının kaldırılması, «uluslararası» kredilerin kısılması) olsun Lima'da sükunetle karşılandı. Ayrıca, Peru hükümeti karasuları sınırlarının belirlenmesi sorunuyla ilgili olarak sert bir tutum benimsedi. Amerikan balıkçı gemilerine uygulanan denetlemeye karşılık, ABD'nin silah yardımını keseceği haberi (Pelly kararnamesi) üzerine Peru'nun gösterdiği tepki, Washington'un anlaşabileceğini umduğu askerleri radikalleştirmesine karşı olan Bay Nixon'un[13] hükümetini konu üzerinde ciddi şekilde düşünmeye yöneltti.

Yeni rejimin temel eylemi ise, toprak reformunun hazırlanması ve uygulamaya konması oldu. 1965'te gerillalara uygun ortamı sağlayan, kırsal kesimdeki huzursuzluk, Sierra'dan Lima'ya yönelen kitlesel göçler, besin açığı ve gıda maddeleri ithalâtının artması, toplumsal değişimin anahtarını oluşturan bu reformun ana hatlarını belirleyen faktörlerin başlıcalarıydı. Salt bu ülkeye özgü olmayan[14] toprakların eşitsiz dağılımı ve toprak mülkiyetinin belli el-

lerde toplanması, kızılderili nüfusun öneminden ve gelişmeyi engelleyen etnik sorunlardan dolayı, Peru'da diğer ülkelerdekinden daha karmaşık bir nitelik taşımaktaydı. Az üreten ve az tüketen geniş köylü kitleleri, ulusal topluluğun dışında bırakılmışlardı. Mimar Belaunde'nin ılımlı reformist hükümeti, muhafazakâr parlamentoya ülke çapında bir toprak reformunu kabul ettirememişti. 1964'te çıkarılan, çekingen «teknik» yasa, güdük kalan (ve pek uygulanmayan) reformun asıl yükünü ülkenin geri kesimine (Sierra) yüklemişti ve dolayısıyla büyük toprak sahiplerinin, özellikle de kıyı kesimindeki modern ve makineleşmiş tarım işletmelerinin işine geliyordu. Bu reformun amacı, Peru toplumunun aksak iç dengelerini değiştirmekten çok, köylülerin baskısını hafifletmekti.

Askeri hükümetin toprak reformunun en önemli özelliği ülke çapında olmasıydı. Dolayısıyla reform büyük şeker ve pamuk plantasyonlarını da etkilemekte, ancak bu işletmeleri bölmek yerine, yan sanayilerini de kapsayacak şekilde kooperatiflere dönüştürmeyi öngörmekteydi. Bununla birlikte bu, devrimci bir yasa değildi. «Amerikan cumhurbaşkanlarının ve Birleşmiş Milletler'in ilgili örgütlerinin himayesi»[15] altında yapılan sözü geçen yasa, İlerleme İçin İşbirliği'yle CEPAL'in (BM'nin Latin Amerika'yla ilgili komisyonu) öğütleri doğrultusunda, toprakların eski sahiplerine istimlâk bedeli ödenmesini öngörüyor ve şu amaçları benimsiyordu: a — Küçük ve orta mülkiyeti savunmak, b — kooperatifleri geliştirmek, c — üretimi artırmak[16]. Yine de doğurduğu ekonomik ve toplumsal sonuçlar küçümsenemeyecek boyutlardadır.

Görünüşe göre ilk hedef, askerler tarafından aşırı olarak nitelendirilen, Peru toplumundaki «ikiliği» azaltmak ve «oligarşinin» büyük ailelerinin toprak temellerini sarsarak, topluma daha fazla akışkanlık sağlamaktır. Gerçi, özellikle kıyı kesiminde egemen olan bu oligarşi, modern bir kapitalist elit görünümü de taşımaktadır ve çıkarları ihracata yönelik bile olsa salt tarımla sınırlı değildir; mali ve ticari alanları da büyük ölçüde denetlemekte, sanayiyle ilgilenmektedir. Topraktaki olağanüstü yoğunlaşma ve yabancıların çıkarlarıyla oligarşinin konumunun baştan beri içli dışlı olması, iktidardaki askerlerin gözünde ulusal gelişme projesi için bir engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla, kamu işlerini ve toplumsal evrimi denetleyen bu hâkim ekonomik grubu zayıflatmak ve «millileştirmek» için alınacak ilk önlem, kıyı plantasyonlarının kamulaştırılmasıydı.

Sierra'daki geri toplumsal ilişkilerin ortadan kaldırılmasıyla üretimin artırılması ve tarım şirketlerinin kârlarının bölgedeki yeni yatırımlara yöneltilmesi, köylü isteklerinin kendiliğindenciliğine hiç

olanak tanımayan bu iradeci (volontarist) reformun ana çizgilerindendi. Bu amaçla, And bölgesindeki «kızılderili lekesi»nin toplumsal ve kültürel ayrışıklığının üstesinden gelebilmek üzere Sierra'da, çoğunlukla eskiden *comunero*'ların (*) işlediği ve kovuldukları topraklar üzerinde, büyük çiftliklerin üretkenliğini düşürmeksizin ve fakat yerli toplulukların yapısal değişimlerle bütünleşmesini mümkün kılacak Toplum Yararına Tarım Şirketleri (SAİS) kuruldu. Mallarına el konulan *hacienda*'larla, toplulukları aynı sistemde yan yana getiren bu SAİS'ler, teknisyenlerin gözetiminde kurulan kooperatifler içinde, eski tarım işçileriyle yarıcıları ve de SAİS'ten maaş alan (gelirinden yararlanan) ama topraklarını geri alamayan Kızılderilileri ustaca biraraya getiriyorlardı. Aynı şekilde, kıyıdaki büyük kooperatiflerde de «kooperatifleşme» tam bir özyönetime olanak tanımıyordu. Devlet temsilcilerinin ağırlığı, eski sendikaları güçsüz kılma çabaları[17], en kalabalık ve yoksul kesimlerin düşük düzeyde temsili, kısa vadeli toplumsal tatmin arayışlarını engellemek üzere alınan önlemlerin başlıcalarıydı. Zaten yasa metni de özellikle, kıyıdaki tarım işletmeleriyle ilgili olarak, «üretim yapılarının dokunulmazlığı» ve «idari süreklilik»[18] üzerinde durmaktaydı. Reformun gerekçeleri içinde sosyal adalet başta gelmekte ve her ne kadar «Köylü, artık patron senin yoksulluğunla beslenmeyecek» resmi sloganı XVIII. yüzyıldaki Tubac Amaru kızılderili ayaklanmasını hatırlatmakta idiyse de, tarımsal dönüşüm aslında «geniş bir iç pazar oluşturma»[19] istemine dayanmaktaydı. Bu yüzden pek az toprak küçük birimlere bölünmüş, reformdan kişisel olarak çok küçük bir azınlık yararlanabilmiştir (yaklaşık % 10). Sonunda tarıma dayalı ekonomiyi toplumsal amaçlar uğruna ya da en geri kalmış köylülerin toprak özlemini yanıtlamak için yıkmama arzusu, güçlü bir kooperatif bürokrasisinin oluşmasına yol açtı. Bazı araştırmalar bu bürokrasinin reformdan asıl yararlanan kesim olduğunu ortaya koymuştur[20]. Sonuç ne olursa olsun, reformla on milyon hektara yakın alan kamulaştırılmış ve 350.000'den fazla aile, yani kırsal bölgede yaşayan 6 milyon nüfusun 2 milyonu reformdan etkilenmiştir.

Ama bu reform, her şeyden önce, «ülkenin hızla sanayileşmesi için gerekli sermayeyi sağlayacak»[21] bir «ekonomik rasyonelleşme» hareketidir. Mülkleri kamulaştırılmış mal sahipleri, böylece, bazı ilginç koşullarla, tarım borcu senetlerini sanayi kuruluşlarının hisse senetleriyle değiştirebilmişlerdir[22]. Belki de bunun altında, dışa dönük ve yatırım konusunda kuşkulu, tarım kökenli bir oligarşiyi gerçek bir sanayi burjuvazisine dönüştürme amacı yatmaktadır.

(*) **Comunero**'lar: Toprak üzerindeki ortak mülkiyet sahipleri; yerlilerin geleneksel toprağa temellük biçimi. (ç.n.)

Ama herhalükârda para transferi öyle bir biçimde örgütlenmiştir ki, istimlak bedellerinin ödenmesi yoluyla yeni sanayi kuruluşlarını finanse edenler son tahlilde toprak reformundan «yararlanan» tarım işçileri; kıyı kesimlerinin canlanışını destekleyenler de Sierralı Kızılderililer olmuştur.

Askeri hükümetin aldığı, kamu sektörünün üstünlüğüne dayalı bir dizi önlem de aynı amaca yöneliktir. Maden filizleri ve balık unu gibi, Peru ekonomisini «sürükleyici» nitelikte bazı malların ihracatının devletleştirilmesi[23], aynı şekilde birçok ticaret bankasının devlet tarafından satın alınması yoluyla yabancı sermaye katılımına sınırlar getiren banka reformu, ulusal tasarrufun uzaklara ya da vergi cennetlerine gitme eğilimini engelleyerek üretken yatırımlara yöneltilmesini amaçlamaktadır. Genel sanayi yasasıyla oluşturulan sermaye-emek ortaklığı mekanizmasının - bu karar «kapitalist mülkiyeti sınırlandırıcı»[24] nitelikte olduğundan Peru Komünist Partisi tarafından alkışlanırken, patron sendikaları tarafından kollektivist olduğu gerekçesiyle şiddetle kınanmıştır - işçilerin sürece katılmalarıyla «toplumsal uyum»u sağlama hedefiyle, «yeniden özel sektöre devir» durumuna karşı ek bir garanti getiren sürekli otofinansman zorunluluğunu bağdaştırdığı düşünülebilir. İşçi «katılımı»yla ilgili madde gerçekten de, ücretlilerin dahil olduğu, «sanayi topluluğu»na yıllık kârın % 15'inin ödenmesini, ancak bunun da zorunlu olarak, sermayenin % 50'sine varılana kadar, yeniden şirkete yatırılmasını öngörmekteydi.

Kamu sektörünün genişletilmesi, özellikle kalkınma hamlesi çerçevesinde kurulan Ulusal Kalkınma Bankası (COFİDE)[25] aracılığıyla devletin rolünün artması, tarımda kollektif örgütlenme biçimlerinin tercih edilmesi, hatta özyönetimin uygulandığı bir «toplumsal mülkiyet» kesiminin (geç ve tartışmalı da olsa) kurulması, yine de Peru'daki askeri rejimin stratejisinin antikapitalist olduğunu kanıtlamaz[26]. Nitekim sanayi yasası, bir yandan temel sanayi sektörlerini (ağır kimya ve çelik sanayii gibi) devletin denetimine verirken, bir yandan da, özel sektöre geniş bir alan bırakıyordu; sanayide sıkı bir düzenlemeye tabi olan ama yine de belli avantajlarını koruyan yabancı sermaye ise, daha çok maden sektörüne yönelmeye teşvik ediliyordu[27]. Devrimci hükümetin hem dış ekonomik bağımlılığı kısıtlama amacını belirten, hem de yabancı sermayeyi ülkenin doğal kaynaklarını işletmeye davet eden bu çelişkili tutumu, pek çok gözlemcinin dikkatini çekmiştir. Aslında, cunta 1969'dan itibaren yabancı şirketlerden kesin bir işletme takvimi ve şartname istemiş, buna uyulmadığı takdirde de haklarını yitireceklerini bildirmiştir. Birçok büyük şirket, bu yüzden, henüz kullanmadıkları

imtiyazları devlete geri verdiler. 1973'te devlet, yeni-sömürgeciliğin simgesi olmuş, 1968'den beri yatırım yapmamış, üstelik yöntemleri hükümetin ekonomik ve sosyal politikasına ters düşen güçlü *Cerro de Pasco* bakır şirketini kamulaştırdı... Bununla birlikte, Cuajone'deki zengin bakır yatağı, *American Smelting Şirketi*'nin çok büyük miktarda bir yatırım (620 milyon dolar) yapmayı öngören bir şubesi tarafından işletilecekti. Aynı şekilde, Talara ve IPC'nin defterlerini kapatan askeri hükümet, *Petroperu*'ya (ulusal petrol tekeli) yasal üretim tekelini vermesine rağmen, yabancı şirketlerle, özellikle Amazon bölgesinde, sıkı rizk ve süre koşullarına bağlı kalmaları kaydıyla, birçok kontrat imzalamıştır. Gerçekte, «anti-emperyalist» sol taraftarlarının şiddetli eleştirilerine karşın askeri hükümet, karşısında kuvvetli bir devlet ve ulusal çıkarları savunmaya kararlı ortaklar olduğu sürece, yabancı sermayeden yararlanmanın mümkün olduğuna inanmaktaydı. Böylesi bir «üretimci» bakış açısı çerçevesinde amaç, ekonomik potansiyelin ve devletin güçlendirilmesidir; çünkü üniformalı «devrimciler»e göre ulusal bağımsızlığın tek kefili onlardır.

1975'in sonunda General Velasco Alvarado'nun[28] düşüşüne kadar süren bu Peru modeli, gözlemcilere çoğu zaman özümsenmesi güç görünmüştür. Bu güçlüğün nedeni, burjuvazinin ve iş çevrelerinin, kendilerine verilen rolü benimsemek bir yana, uzun vadede özel sektörün «göreli önemi»ni yadsıyan[29] ve onları karşı çıktıkları bir işçi ortaklığını kabule zorlayan kalkınma stratejisine şiddetli itirazlarına karşılık, uluslararası mali çevrelerin hükümete güvenmeleridir. Tedbirli mali politikaları ve enflasyonla mücadele amacıyla ücretlerin düşük tutulması bir yandan, askerlerin pragmatizmi ve kollektivist bir ideolojinin yokluğu öbür yandan, bu çevrelere olumlu görünmüştür[30].

Yeni-marxistler, bu hükümeti sosyalist olarak nitelemeyi reddederek, «sol korporatizm» ya da «yeni Bismark'cılık»tan sözetmeyi tercih ederken, bu konuda yapılmış en ciddi araştırmalar da bu üçüncü yol deneyimi ya da «üniformalı özyönetim»[31] girişimini yerli yerine oturtacak atıf çerçeveleri bulmakta zorlanmaktalar. Bu «hiçbir kitapta yazmayan»[32] «devrim»in nedenlerinin ve çıkış noktasının araştırılması çok mürekkep akıtmış ve ülkenin sivil ideologlarının sevinerek yaygınlaştırdıkları bir mitoloji yaratmıştır. Devrimin tam bir düş ürünü olan, araçsal açıklamalarını bir kenara bırakacak ve salt «Peru'da yeni bir askeri mantığın»[33] ortaya çıktığı noktasından hareket eden açıklamalarla yetinecek olursak, ileri sürülen etkenlerin çeşitliliği şaşırtıcıdır. Aslında bunların hiçbiri tek başına açıklayıcı olmadığı gibi, her biri de bir gerçek payı

taşımaktadır. Özetleyecek olursak, ileriye sürülen açıklamalar şunlardır: Peru'daki askerlerin halk kökenli ve toplumsal yönden üst sınıflardan tecrit olmuş olmaları[34], ulusal gerçekleri derinlemesine bilmeleri, 1965'te bastırmak zorunda kaldıkları kır gerillalarının etkisi ve böylece yeni bir toplumsal duyarlılık kazanmaları[35], ezeli düşmanları olan popülist APRA partisinin sağa kayması ve böylece askerlerin oligarşiyle ittifaklarından sıyrılabilmeleri[36]. Sonuncu olarak da Perulu subayların 1951'den beri ulusal gerçekleri öğrendikleri, ekonomi ve toplumbilim okudukları Yüksek Askeri Araştırmalar Merkezi'nin (CAEM) etkisinden söz edilmekte ve hatta bazen önde gelen etken sayılmaktadır[37]. Ama bu özelliklerden her biri, ayrı ayrı ele alındığında, iki yönde de etkili olacak ve Peru ordusu kadrolarını pekala kesin bir *statu quo*'culuğa da itebilecek niteliktedir. Perulu askerlerin toplumsal kökenleri, 1968'den önce «oligarşinin bekçi köpekleri» olarak görüldükleri elli yıl süresince de pek farklı değildi; öte yandan Şilili subaylar da en az Perulu meslekdaşları kadar, sivil seçkinlerden kopuktular. Garnizonların ülke çapındaki dağılımı ve askerlik hizmeti aracılığıyla askerlerin halk katmanlarıyla doğrudan ilişkiye girmeleri, Arjantin, Brezilya ve Şili ordularının da ortak bir özelliğidir. «Gerillalarla karşı karşıya gelmenin yarattığı şok» ise, çoğunlukla askerleri karşı devrimci ve anti-reformist davranışlara itmektedir. *Aprist* (APRA'cı) etkinin askeri ideolojide bıraktığı iz ve askeri cuntanın bazı liderlerinin APRA ileri gelenleriyle sürdürdüğü iyi ilişkiler[38] de, düşman kardeşlerin (ordu ve APRA) diyalektik evriminden kaynaklanan yorumları yanıltıcı niteliktedir.

CAEM'e gelince, onun da rolünü görelileştirmekte yarar vardır. Bir kez, devrimi yapan dört albaydan -Leonidas Rodriguez, Jorge Fernandez Maldonado, Enrique Gallegos, Rafael Hoyos Rubio - hiçbiri CAEM'de okumamıştır, hepsi muhabere okulu ve istihbarat örgütünden gelmedir[39]. General Velasco Alvarado da Yüksek Merkez'den gelme değildir ve devrimi yapan ilk grubun üyelerinden hiç biri gerillalara karşı mücadeleye etkin biçimde katılmamıştır. Ve nihayet, yanıltıcı olabilecek bir başka nokta da ulusal gerçekleri incelemenin salt Lima askeri okuluna özgü olduğu kanısıdır. Benzer okullar Rio'da ve Buenos Aires'te de mevcuttur ve ilerici etkileri oralarda oldukça zayıftır. Askeri çevrelerin bağımlılık sorunları ve toplumsal gelişmeyle ilgilenmelerinde bu kurum bir rol oynamışsa, bunun nedeni, okuldaki sivil profesörler ve yardımcılar arasında radikalleşmiş aydınların bulunmasıdır. Derslerin içeriği pek aydınlatıcı değildir. Asıl açıklanması gereken, neden CEPAL uzmanlarının, *Ekonomi ve Hümanizm* Örgütü üyesi bir P. Lebret'nin, İs-

rail ya da Yugoslavya'dan geri dönen ilerici teknotratların ve «küçük sol» grubundan toplumbilimcilerin ders vermek için CAEM'e davet edildikleridir. İşte yine geldik, yumurta mı tavuktan çıkar, tavuk mu yumurtadan, sorusuna.

Buna karşılık, görünüşte birbirinden bağımsız olan bu belirleyici öğeler topluluğu askeri aygıtın özgül işlevlerinden ve silahlı kuvvetlerin içinde varolan siyasal mekanizmalardan soyutlanamaz. Çünkü bu öğeler özel bir iç ve dış konjonktürün ürünüdürler. Gerçekten de az gelişmişlik ve yoksulluğa karşı, «azami toplumsal huzurun elde edilmesi» için mücadeleyi askeri amaçların ilki kılan «bütünsel güvenlik» doktrini, CAEM'in öğretmekle yükümlü olduğu milli savunma çalışmalarından kaynaklanmıştır. CAEM'in kurucusu General Martin, «Perulular'a savunmaya değer bir şey vermek gerekir»[40] derken bunu kastetmekteydi. Siyasal bir çıkmazdan yararlanarak, 1968'de iktidarı ele geçiren eylemci askerler de buna inanmışlardı. Ama azınlıktaydılar. Eylemlerine kurumsal bir dış görünüş vererek, bir süre için «silahlı kuvvetin» çoğunluğunu peşlerinden sürüklemeyi başardılar.

Bolivya: Milliyetçi Oportünizmden Lirik Yanılsamaya

Peru modeli, komşusu olan «Kalay cumhuriyeti»nde pek etkili olmuşa benzemektedir. 1952'de âdeta tümüyle feshedilmesinden sonra, bir Amerikan misyonu tarafından eğitilen ve kontrgerillaya hazırlanan, bu yeniden kurulmuş ordu, 1964'ten beri iktidardadır. Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan General Barrientos, ülkeyi yabancılara açmış ve komünizmle mücadele adına maden işçilerinin taleplerini şiddetle bastırmıştır. Bu ordu, asıl, «Amerikalı danışmanlar»ın yardımıyla Nancahuazu gerilla merkezini ortadan kaldırarak ün kazandı; Ernesto Guevara da orada öldü. Barientos'un bir kaza sonucu ölmesinden sonra, genel kurmay başkanı ve eski cumhurbaşkanı-generalin sadık yardımcısı olan General Ovando, 26 Eylül 1969 darbesiyle iktidarı ele geçirdi. *Palacio Quemado*'ya varır varmaz, kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanlarının imzasını taşıyan bir, «silahlı kuvvetler devrimci muhtırası» yayımlandı. Bu muhtıranın on sekiz maddesi, yer yer Peru'daki devrimci metinlerde varolmayan, yıkıcılığa karşı ve baskıcı endişelerin ürünü bazı ödünler içerse de, açıkça milliyetçi görüşten kaynaklanan bir bütün oluşturmaktaydı.

Barrientos'un yerine resmi aday olan Ovando'nun böylece gerçek bir seçim rekabetinin doğuracağı sakıncaların önünü almaya çalıştığı sanılmaktadır. Bununla birlikte o, daha darbeden bile önce, «ulusun ekonomik kurtuluşu» ve «hızlı sanayileşme» kampanyasını

yürüten biriydi. 1952 devriminin ihanetini (her askerin yaptığı gibi) o da yadsımış, ama daha ilginci, milli zenginliklerin yabancı çıkarlara terkedilmesine de karşı çıkmıştı[41]. Bu davranışıyla, kendisini öncülünden ayırmak ve yakın geçmişini unutturmak mı istiyordu acaba? Barrientos-Ovando ikilisinin emriyle işgal edilen Siglo XX'deki maden işçilerine ve Domitila'ya göre, Ovando bir «solcu maskesi» takmış ama kimseyi kandıramamıştır[42].

Ama söz konusu olan yalnızca kararsız General Ovando'nun niyetleri değildir. Ordu da halkın nefretini hat safhada üzerine çekmekteydi. Ovando'nun ardılı General Torres, reformları haklı kılmaya çalışırken meslektaşlarına, «Otobüse bile binmeye cesaret edemiyorduk» demiştir. 1952'deki gibi orduyu yıkacak bir sivil patlama heyulâsı, kaba kuvvet yerine «tavlama» stratejisinin yeğlenmesine yol açtı. Askerlerin bu şekilde yön değiştirmeleri iktidarda kalmalarını sağlayacaktı. Sola kayma subaylar tarafından, J.J. Torres'in çevresindeki «milliyetçi» kanatla, görünüşte General R. Miranda'nın başkanlık ettiği, daha çok düzen ve yıkıcılıkla mücadele yanlısı kesim arasında bölünmüş olan ordu kurumunu savunmak amacıyla kabul edildi.

Uygulamada Ovando'nun «milliyetçi devrimci» hükümetinin bilançosu hayli zayıf kaldı. Bir sürü iç çelişki nedeniyle tökezleyen bu hükümetin ömrü de kısa olmuş (4 Ekim 1970'te yapılan sağcı darbeye kadar sürdü) ve «silahlı kuvvetler muhtırası»nın vaatlerini yerine getirememiştir. Aslında bu muhtıra, doğal zenginliklere yeniden sahip çıkılmasını, millileştirilecek madenlerin işlenmesi için rafinerilerle ağır sanayiin kurulmasını, dış ilişkilerde bağımsızlığı ve özel sektörde işçilerin kâra ortak olmasını öngörmekteydi. Yine de hükümetin Peru cuntasının iktidara geldiği zaman aldığı kararlardan esinlenen ilk iki önlemi çarpıcıdır. 1955'te Amerikalı uzmanlarca (Davenport-Evans) hazırlanan ve 1937 yasasını iptal ederek yabancı yatırımlara kolaylık sağlayan petrol kanununun yürürlükten kaldırılması, sivil ve askeri kamuoyunun önemli bir bölümünün beklentisini yanıtlıyordu. Çevresinde Barrientos'a karşı ve katıksız milliyetçilik yanlısı Marcelo Quidoga Santa Cruz, Alberto Bailey ya da Josi Ortiz Mercado gibi bakanlar bulunan General Ovando, 17 Ekim 1969'da *Bolivian Gulf Oil*'u devletleştirince, umulmadık bir destek, Barrientos döneminde askeri iktidarın baş belâsı olan COB'un (Bolivya İşçi Konfederasyonu) desteğini sağladı. Sosyal yönden de General Ovando'nun hükümeti, maden işçilerinin yaşadığı sitelerdeki askeri işgale son verdi ve sendikal özgürlükleri yeniden tanıdı.

Ovando'nun düşmesinden 4 gün sonra, 4 Ekim 1970'te, General J.J. Torres'in yönettiği, sendikalar, sol partiler ve öğrencilerden oluşan «halkçı güçlerin birliği»nin sivil desteğine yaslanan karşı-darbe yapıldı. Bu sivil destek ordudaki sol kanadın zayıflığının bir göstergesidir. Ancak askeri destekten yoksunluğuna ve tecrit edilmişliğine rağmen Torres, Ovando'nun aksine, sabırsızlıkla beklenen bir önlemler dizisi sayesinde maden işçileriyle kentli halk kesimi tarafından bağra basıldı. Torres *Peace Corps*'u (*) yurt dışına attı, ülke için olumsuz koşullarda özel sektöre devredilmiş olan Mathilde çinko ocağını devletleştirdi ve özellikle maden işçilerinin bir numaralı talebini yerine getirdi: Barrientos zamanında (1965'te) düşürülen işçi ücretlerine % 40 zam yaptı. Müttefiklerine danışarak hareket eden Torres, Bolivya solu için «mutlu bir rastlantı» idi ama, 1970 Ocağında[43] ölüm fermanını kendisi imzalayarak, öngörülen düşüşünü daha da çabuklaştırdı. Marksist partiler ve sendikalar bir «Halk meclisi» oluşturmaya karar vermişler ve Torres biraz tereddüt ettikten sonra bu meclisin varlığını kabul etmişti. Cumhurbaşkanı binbir güçlükle, ordu içindeki rakipleriyle başa çıkmaya çalışırken, kendini «ikinci iktidar» ilan eden halk meclisi neo-leninist lirizmin tüm taşkınlığıyla bir meclis devrimi yapmaya kalktı. Augusto Cespedes'in deyişiyle, bu «çocukça sol bayram[44], onsuz pek birşey yapılamayacak olan Torres'i devrimci ortodoksluğa kurban etti. Silahlarını hazırlamakla meşgul olan sağın beklediği son darbeyi de, bazılarının provokasyon ya da kaba bir sahtekârlık diye nitelediği, «ordu hiyerarşisinin ivedilikle demokratikleşmesini» talep eden bir astsubaylar manifestosu vurdu. 21 Ağustos 1971'de, daha önce 10 Ocak'ta başarısız bir girişimde bulunan Albay Banzer, Torres'i devirerek, iktidarı ele geçirdi. On yılı aşkın bir süreden sonra askeri sağ La Paz'da yeniden egemen olmuştu.

Panama ve Egemenliğin Yeniden Kazanılması

Kolombiya'dan bağımsızlığını oldukça yakın bir tarihte kazanan Panama tümüyle Amerika'nın kontrolünde olan Okyanus ötesi kanalın bir tür koloni oluşuyla koşullanmıştı; bu yüzden 8 Ekim 1968 darbesinin başa getirdiği milli muhafız örgütünün milliyetçi yönelimi tam anlamıyla «sürpriz» oldu. Gerçekten de, Panama'nın Washington'un savunma tertibatındaki stratejik yeri bir yana, milli muhafız örgütü de ulusal bağımsızlık savunması yapmaya Latin Amerika'daki tüm öbür askeri güçlerden daha az elverişli görünüyordu. Büyük çoğunluğu, Kanal bölgesinde Amerikalı uzmanlarca

(*) **Peace Corps:** Barış gönüllüleri. (ç.n.)

eğitilmiş olan bu jandarma kuvvetinin *Southern Command*'ın istekleri karşısında pek az yetkisi olduğu düşünülebilirdi.

Zaten, seçimle başa gelmiş olan Arnulfo Arias'ı göreve başlamasından birkaç gün sonra deviren Ekim Darbesi, ilk bakışta, 1968 öncesinde güçlü orta sınıfların ve örgütlü bir kamuoyunun yokluğunda resmi siyasal yaşam yerine geçen aile klanları arası mücadelenin yeni bir evresi gibi algılandı. Daha önce iki kez başkan olan Arias (1940-1949), iki kez de, kendisini, özellikle demagojik reform vaatleriyle yoksul sınıflara dayanmak ve aşırı derecede yabancı düşmanı bir *panamenista* milliyetçiliği savunmakla[45] suçlayan «milli polis örgütü» tarafından devrilmişti. Bu yüzden, o sırada Amerika'nın ihtiyatlı bir yansızlık tutumu sürdürmesine rağmen, 1968 darbesinin anlamı herkese çok açık gibi göründü. Oysa 1950'li yıllarda Albay Ramon'un izlediği türden, «koruyucu» güçle dostça işbirliği taraftarı bir hükümet beklenirken, birtakım çalkantı, iç bunalım ve sol partilerle sendikalara uygulanan baskının ardından, jandarma komutanı General Omar Torrijos'un önderliğindeki cunta, 1969 şubatından itibaren Amerika'ya karşı uzlaşmaz bir tavır benimsedi. Bunun sonucu olarak yeni hükümet Amerika'nın Rio Hato havalimanının kira anlaşmasını uzatma önerisini reddetti ve tesviye havuzu olmayan yeni bir kanala, mevcut kanalın işletmesine ve askeri işbirliğine ilişkin üç tasarıyı geri çevirdi. General Torrijos'un üstünlüğü sağlama alındıktan sonra da, yeni iktidar alıngan bir milliyetçilik politikası izlemeye başladı.

Ulusal varlığı kanıtlamaya yönelik politikalar değişik biçimler alabilir. 1971'de *Peace Corps*'un sınır dışı edilmesi gibi simgesel ya da Amerikan şirketlerine ait muz işletmelerindeki işçi sendikalarının tanınması ve işçilere yabancı patronlarıyla olan çatışmalarında destek olunması gibi toplumsal biçimler olabilir, bunlar. Hatta 1972'de ülkenin başlıca elektrik-havagazı kurumunun devletleştirilmesinde görüldüğü gibi ekonomik de olabilir. Devrimin «zenginler için değil, yoksullar için»[46] olduğunu söyleyen bu hükümetin amaçlarından biri de sosyal adaletti. Yeni kabul edilen iş hukuku sendikaları korumakta, asgari ücreti kabul etmekte, toplu iş sözleşmelerini öngörmekte, işçi ve hizmetçilerin işten çıkarılmaları durumunda verilecek tazminatları ve çalışma koşullarını belirlemekteydi[47]. Yerel tasarruflarla finanse edilecek bir sosyal konut tasarısı da halkın yaşam koşullarını düzeltmeyi hedefliyordu.

Kırsal alanda Torrijos, köktenci olmayan ve önce en az üretken *latifundia*'larla yabancılara ait toprakların büyük bölümüne uygulanan kademeli bir toprak reformu kabul eder. İhracata yönelik ta-

rım ürünleriyle (muz, şeker) ilgili devlet işletmelerinin yanı sıra, bir kooperatif sektörü kurulur[48]. Yeni rejimin desteğiyle oluşan son derece resmi Ulusal Köylü Konfederasyonu (CONAC) da bu değişimlerin siyasal parsasını toplayacaktır.

Diğer askeri devrimlerde olduğu gibi, Torrijos'un rejimi de ne tutarlılık, ne de ideolojik kusursuzluk peşindedir. Küba'yla kırıştırır, 1974'te Castro'yla ve başka sosyalist ülkelerle yeniden diplomatik ilişki kurar. Panama, Salvador Allende'yi ve iktidardaki muhafızların sıkı ilişkide olduğu Perulu askerlerin «devrim»ini de destekler. General Torrijos, Somoza'nın diktatörlüğünü yıkmak için Nikaraguali Sandinist gerillalara yardımda da oldukça ön sıralarda yer alır. Milli muhafız gücü Latin Amerika'da, hep anti-emperyalist güçlerin ve rejimlerin yanındadır. Aynı zamanda da, Panama askeri rejimi ülkeyi, sermaye dolaşımı ve banka hesaplarıyla ilgili aşırı liberal bir yasa sayesinde ve doların serbest kurundan yararlanarak, bir banka cennetine çevirir. İşlem gizliliğini garanti ederek, dış ülkelerle olan sermaye dolaşımını vergiden muaf tutarak ve para transferlerini serbest bırakarak, Panama, bankaları ve yatırımları kendine çeker. 1962 ile 1971 arasında banka sayısı üç katına çıkar. Nassau ve Bahama'yı geride bırakan Panama, böylece Latin Amerika'nın para işlemleri yapılan bir numaralı ülkesi haline gelir[49]. Bu liberal yasa karşılığında, yabancı bankalar hükümete uygun faizle uzun vadeli krediler verirler. Panama burjuvazisi komplo kurar ve yer yer 1973'te Chirique'de büyük toprak sahiplerinin komünist valiyi istifaya zorlamalarında olduğu gibi[50] rejimle çatışmayı göze alırken, uluslararası para çevreleri Torrijos'u desteklemektedirler. 1969'da kendi albaylarına yaptırdığı[51] darbeyle Torrijos'u düşürmeyi başaramayan ABD ise, onu, örneğin kardeşiyle ilgili bir uyuşturucu kaçakçılığı suçlaması ortaya atarak yıpratmaya çalışmakta, ama yine de elinde pek çok kozu bulundurmaya devam eden bu kişiye ve rejime karşı oldukça temkinli davranmaktadır.

Gerçekten de Panama hükümetinin tüm eylemlerini meşrulaştırmakta öne sürdüğü ana amaç, Amerika'nın işgali altındaki bölgede ulusal egemenliğini kurmak ve kanalı geri almaktır. Bu amaçla Torrijos tüm sosyal sınıfları seferber ederek milliyetçi bir cephe oluşturmuştur. İşte bu yüzden Panama'nın güçlü adamı, ne sağcı, ne solcu olduğunu vurgulamakta ve ülkenin çıkarlarına hizmet etmek için «iki elle çalıştığını», patronlarla işçileri, toprak ağalarıyla köylüleri kanal uğruna mücadelede bir araya getirdiğini iddia etmektedir. Sınıflar arası uzlaşma, yüce yurtseverlik amacı için gereken milli birlik arayışının bir parçasıdır. Kanal, rejimin dış po-

litikasının anahtarıdır. 1977'de uzun ve güç pazarlıklardan sonra, Washington'la kanalın 2000 yılında tümüyle geri verilmesi ve *Canal Zone*'un boşaltılmasını öngören bir sözleşme için anlaşmaya varılır. İki taraf da tavizler vermiştir, ama Panama'nın egemenliği tanınmış ve maddi çıkarları pekişmiştir. Böylece Torrijos dönemi'nin ve milliyetçi birliğin sonu mu gelmiştir acaba? Her ne hal ise, Torrijos 1978'de iktidarı, kendi seçtiği ve eserini sahiplenen bir partinin desteklediği sivil bir başkana devretti; muhafız birliklerinin komutanlığıyla yetindi.

1969'dan 1978'e ve hatta bir kaza sonucu 1981'de ölümüne kadar, Torrijos dönemi rejiminin askeri ağırlıklı olup olmadığı tartışılabilir. Torrijos'da geleneksel ama aydın bir *caudillo*'nun özelliklerinden birçoğu mevcuttur: Oybirliğine ve insani ilişkilere olan düşkünlük, eylemin içinde olmak, fiziki cesaret, ihtiyat ve cüret, nihayet portreyi tamamlayan babacan bir *machismo*. O yalnızca ordu üst kademesinin en yaşlısı ya da örgütün tesadüfen tepesinde olan bir subay değildir. Hem muhafız gücünün hem de hükümetin başı olan Torrijos, anayasanın da kabul ettiği bu çeşitli yetkilerin bir kişide toplanması olgusuna, halkın anlayacağı bir içerik katmıştır. Anayasanın bir maddesi şöyle der: «Milli Muhafız Örgütü'nün baş komutanı, Tuğgeneral Omar Torrijos Harrera, devrimin önde gelen lideri ilan edilmiştir[52]». Yine de bu *lider maximo* iktidarını muhafız örgütünden almaktadır. İş adamları ve marksist aydınlardan oluşan, birliğini salt Torrijos'un sağlayabildiği uyumsuz resmi parti karşısında, bu kurucu kahramanın ölümünden sonra rejimin geleceğini tayin edeceklerin yeniden subaylar olduğunda tüm gözlemciler birleşmektedirler[53].

Ekvador'da Otoriter Reformizm ve Petrol

Az çok doğmadan ölmüş tüm «köktenci pretoryanizm» denemelerini ele almak gibi bir iddiamız olmasa bile, 1972 ile 1976 arasında pek çok kişiye Peru «süreci»nin solgun bir yansıması gibi görünen reformist bir militarizme sahne olmuş, tek petrol ihracatçısı ülkeyi, Ekvador'u incelemezsek, Latin Amerika panoramasını eksik bırakmış oluruz.

1972 şubatının görünüşte pek kurumsal darbesi, petrol patlamasıyla çakışmaktaydı. Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri komutanları, beşinci cumhurbaşkanlığı dönemini sürdüren ve 1970'ten itibaren, Guayaquilli tüccarın baskılarına karşı durmak için tüm yetkileri elinde topladığını ilan eden, yaşlanmaya yüztutmuş, renkli kişilikli Velasco İbarra'yı devirdiler. Petrolün mebzulleşmesi bir re-

fah dönemi başlatmıştı ve askerler bu nimetten önüne gelen her kesin yararlanmasını pek istemiyorlardı. Bu arada özellikle, ihracatçı çevrelere yakın bir demagog olan Guayaquil belediye başkanının 1972 seçimlerini kazanmasını engellemek niyetindeydiler.

General Rodriguez Lara başkanlığındaki yeni hükümet kendisini «devrimci, milliyetçi, sosyal-hümanist ve özerk bir gelişmeden yana[54]» olarak tanımlıyordu. Önde gelen amaçlarını da, gelirlerin daha eşit dağılımı, işsizlikle mücadele, toprak reformu ve mali reform, diye belirledi. 1973-1977 dönemi için gelişmenin hızlandırılması ve kamu sektörünün güçlenmesini öngören bir «bütünsel dönüşme ve gelişme planı» hazırladı. Yeni iktidarın milliyetçi özelliği su götürmezdi; California'lı ton avcılarına karşı ülke karasularının 200 deniz miline dek genişletilmesi ve özellikle Küba'yla ilgili dış politika bunun kanıtıdır. Ama askerlerin en etkin ve en kararlı oldukları konu, asıl, petroldür. 1972'de General Rodriguez Lara, yeni bulunan petrolün işletilmesini denetlemek amacıyla *Corporacion Estatal Petrolera Ecuatoriana*'yı (CEPE) kurdu. CEPE, *Gulf* ve *Texaco*'yla birlikte oluşturulan bir ortaklıkta (konsorsiyum) hislerin % 25'ini elinde bulundurmaktaydı. Bir süre sonra *Gulf*'un hisseleriyle *Texaco*'nun hisse senetlerinden bir bölümünü satın aldı[55]. Böylece devlet, petrol işletmelerinde % 80'e yakın bir pay sahibi oldu. Ardından hükümet yabancı şirketlerle yapılmış tüm sözleşmeleri ve verilmiş imtiyazları gözden geçirmeye karar verdi. Kuşkusuz bu, bazı sorunları da beraberinde getirdi. Hele 1973'te kıtanın dördüncü petrol ihraç eden ülkesi haline gelen Ekvador, ABD'nin karşı çıkmasına rağmen OPEC'e girince, ABD de askeri yardımını kesti. Esmeraldas'ta yeni bir rafineri açıldı ve kara yollarının yetersizliğini karşılamak üzere bir petrol boru hattı şebekesi kuruldu. Petrokimyayla ilgili yeni tasarılar gündeme geldi. Askerlerin yönetimindeki Ekvador, devlet müdahalesi sayesinde petrolünü en iyi şekilde kullanmayı amaçlıyordu.

1974'te hidrokarbürler, ihracatın % 60'ını oluşturmaktaydı ve Ekvador tarihinde ilk kez, en önemli ulusal zenginlik kaynağı, esas olarak devlet denetimine girmişti. Petrolün kamçılamasıyla ekonominin gelişimi hatırı sayılır oranlara ulaştı (1974'te % 13) ve kâr fazlasının özel sektöre transferi sanayide hızlı bir gelişmeye yol açtı. Tarım sektörünün yeniden düzenlenmesi de, elde edilen yeni gelirler ve askerlerin iradesi sayesinde mümkün oldu. Kalkınma ve değişim planı «geleneksel tarımsal yapıdan çıkılarak yoksulluğu ortadan kaldırmayı; ülke çapında gıda ürünlerinin arzını artırmayı ve tarımsal ihracat artışını teşvik etmeyi»[56] öngörüyordu. Ekim 1973'te uygulamaya konan toprak reformu da önemli sonuçlar do-

ğurdu. Ücretli çalışma yaygınlaşırken, And bölgesinde geleneksel bir nitelik taşıyan zorunlu ücretsiz çalışma azalmaya başladı. Köylülerle toprak sahipleri arasındaki kısa vadeli bağımlılık ilişkilerinin hemen tümü ortadan kalktı. Büyük işletmelerin sayısı ve etki alanları azaldı, küçük ve orta boy işletmeler çoğaldı. Ancak pek de cüretkâr olmayan bu reform, kooperatiflerin kurulma sürecini hızlandırmada başarısız kaldı; ayrıca işlemeye açılabilecek toprak bolluğu ve toplumsal egemenlik ilişkilerinin değiştirilememesi piyasanın genişlemesini engelledi.

Aslında rejimin bilançosu, değişim yönündeki söyleminin oldukça gerisinde kalmaktaydı. Petrol zenginliği, o zamana kadar çok yetersiz olan karayollarının yapımını bir ölçüde geliştirip And dağlarıyla bölünmüş ve bütünleşememiş ülke topraklarını türdeşleştirmede katkı sağlamışsa da, iddia edilen dönüşümü gerçekleştirememiştir.

Ekvador bir «rantiye» zihniyetine girdi. 1972'den itibaren lüks tüketim maddeleri ithalâtı yılda % 60 oranında artış gösterdi[67]. Bürokrasi büyüdü. Spekülasyon, askerlerin de içinde yer aldığı bir «yeni sınıf»ı zenginleştirdi. Oysa bilinen rezervler kısıtlıydı ve Ekvador'un petrol kaynağı 1990'a doğru tükenebilecekti. Hükümet tarafından sübvansiyonla desteklenen iç pazardaki petrol ürünleri tüketimi, karayolu taşımacıları lobisinin baskısıyla (1973'te süper benzinin litresi neredeyse 10 TL'sına satılıyordu!) deli gibi bir hızla artmaya başladı. Ve giderek Ekvador, OPEC'in ilk, net petrol ithal eden ülkesi olma durumuyla karşı karşıya kaldı. Kartel tarafından boykot edilen ve teknik sorunlarla cebelleşen ülkede, petrol üretimi ve ihracatı 1976'dan itibaren azalmaya yüztuttu. General Rodruguez Lara mali durumu düzeltmek amacıyla ithalâtı kısıtlamaya çalışırken sucre'nin (Ekvador para birimi) değerinin artırılmasını isteyen Guayaquilli ithalâtçılar, komünizmle suçladıkları «ilerici» askerlere karşı karışık dümenler çevirmeye başladılar. Aynı anda sendikalar ücretlere zam talebiyle büyük grevler başlatırken, iş çevreleri ve sağcı partiler de, 1 Eylül 1975 «ayaklanması»yla ordunun bir bölümünü darbe yapmaya zorlama çabasına girişmişlerdi. 11 Ocak 1976'da General Rodriguez Lara, iktidarı sivillere geri vermek istediklerini ilân eden Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri komutanları tarafından devrildi. «Milliyetçi devrim» de böylece sona erdi.

Tepeden Reformlar

Gözden geçirdiğimiz bu farklı askeri reformizm deneyimlerinin ortak noktası aynı siyasal üsluba sahip olmalarıdır. Bu rejimler ol-

dukça az baskıcıdırlar, sendika ve partilerle uğraşmazlar. Hatta çoğu zaman bunları yasaklamazlar bile. Genellikle bazı sol partilerin desteğini alırlar ama bu onların otoriter niteliğini değiştirmez. Bu rejimlerin hepsinin başlangıcında darbe vardır. Askeri iktidarın bu «ilk günahı» sonraki tüm uygulamalarına da damgasını vurmaktadır. Çünkü entrika ve şaşırtmacayla toplumsal hareket taban tabana zıt yöntemlerdir. Komplolar, değişimden yana toplumsal güçleri siyasal seferberliğe iteceğine, onları dışlar ya da görmezlikten gelir. Köktenci pretoryanizm, iş başına geldiği andan itibaren bir aydın despotluğu görünümü taşır: Bu rejimlerde her şey halk içindir ama, hiçbir şey halk tarafından yapılmaz. Bürokratik bir seçkinler grubunu iktidara getirmekle, devleti daha da tecrit ederler. Köktenci bir deneyimin yürütülmesi ve toplumsal değişimin gerçekleşmesi için şart olan halk desteğini, hiçbirisi yerli yerine oturtmayı becerememiştir.

Latin Amerika'daki ilerici askeri rejim sorumlularının halk katılımına karşı karmaşık ve müteredditbir tutumları vardır. Sivilleşerek bu amaca ulaşan Panama dışında, bu rejimlerden hiçbiri başlattıkları reformların onlara sağladığı destekleri yönlendirerek pekiştirmeyi ve sürekli kılmayı başaramamıştır. Aksine, hemen hepsi, rejimden asıl yararı sağlayan toplumun ezilen kesimlerini hareketsizliğe itme eğilimindedirler. Halkın siyasal hayata girmesi, devletin üst düzeyindekilerin hiç de takdir etmediği bir durumdur. Askeri iktidar halkın kendiliğindenciliğinden çekinir ve halk örgütlerinin özerkliğine karşı olduğunu, bazen de oldukça sert bir biçimde ortaya koyar. En iyi koşullarda, toplumsal boşluğun doğuracağı tehlikenin bilincinde olan Latin Amerikalı devrimci askerler, devletin yakından denetlediği hatta parmağında oynattığı, kurumsallaşmaktan çok, anlık, geçici nitelikte kalan, bir tür, konformist halk hareketliliğine rıza gösterirler.

Peru'da, Velasco Alvarado'nun rejimine paternalizm damgasını vurmuştur. Halktan, onun yararına olan değişimlere seyirci kalması rica olunmuştu. Yani «toplumu, kararnamelerle adam etmekti»[58] yapılan. Nitekim özyönetimle otoratizmin birleşmesi de ancak «antipolitik» bir katılım anlayışından kaynaklanabilirdi. Peru devrimi çizgisinde bir parti kurma fikrine hep uzak kalmış olan General Velasco Alvarado'nun da söylediği gibi, «parti kurmak zorunlu ya da kaçınılmaz değildir». Alvarado bir gazeteciye: «Katılım sorunsalının özü bile, bir kurum olarak parti ile bağdaşamaz. Çünkü siyasal bir parti, iktidarı devirmeye değil, iktidarı ele geçirme ve yoğunlaştırmaya yarayan bir araçtır. Devrimimiz, iktisadi ve siya-

sal iktidarı toplumun taban örgütlerine aktarma sürecine önayak olmayı amaçladığından - ki bu örgütler yeni bir devlet anlayışının ve Peru'da kuracağımız, tam katılımlı sosyal demokrasinin temelidir - bizim idealimiz, tanım gereği iktidarı tekelleştirmeyi ve bu iktidarı halk adına kendi bürokrasisi eliyle kullanmayı amaçlayan siyasal partilerin anlam ve ereğiyle çelişmektedir (...). Öte yandan, siyasal bir parti, ister istemez bizim devrimimizin hitap ettiği halk kesimlerini bölecektir (...)»[59]. diyecekti.

Ne var ki, söz konusu kurtarıcı amacın uygulanmasına baktığımızda, adı geçen katılımın ancak vatandaşın en yakın çevresinde, iş yerinde ya da mahallesinde geçerli olduğunu, buna karşılık vatandaşın, askerlerin tekelindeki ulusal karar sisteminden tümüyle dışlandığını görürüz[60]. Ayrıca, askeri hükümet, halkı «kökü dışarıda» ideolojilerden korumak için, amaçlarını belirleyen program metninde[61], «kendisine yabancı çıkarları savunan azınlıklar ya da gruplar tarafından kullanılmalarını engellemek üzere derneklerin örgütlenmesi ve işleyişine yön verme» görevini de üstlenmişti. Uygulamada, 1969'da toprak reformunun ilanından hemen sonra, kendiliğinden kurulan «devrimi koruma komiteleri»ne karşı takınılan kuşkulu hatta düşmanca tutum, askeri hükümetin kendi özendirdiği ve denetlediklerinin dışında herhangi bir siyasal hareketi hoşgörmediğini göstermiştir. 1971'de bu amaçla bürokratik bir dairenin kurulması da bunu kanıtlar. «Toplumsal harekete ulusal destek sistemi» (SİNAMOS) adı verilen bu kuruluş, hiçbir zaman marksist sendikaların gücünü kırmaya yönelik bir toplumsal komplo olmaktan öteye geçmemiştir ve tarihi başarılardan çok yenilgilerle doludur.

Kaldı ki «sistem» teriminin dile getirdiği bu teknik katılım yaklaşımı, siyasal katılımı teşvik etmekten çok depolitizasyonu amaçlamıştır. 7000 vaiz-memuru bulunan bu «yerli *Peace Corps*», devrimin tek siyasal organı olmasına rağmen, bir parti değildir. Kurucularına göre de, zaten iktidar toplumsal örgütlere aktarıldıkça, yavaş yavaş ortadan kalkacaktı[62]. Ama, isminin yol açtığı kelime oyununa karşın (İspanyolca *sin amos*, «efendisiz» anlamına gelir) SİNAMOS, örgütte çalışan solcu aydınlardan kuşkulanan askerlerin sıkı vesayeti altındadır. Kuruluşun tüm bölge müdürlükleri yerel askeri birliklerin komutanlarına bağlıdır. «Sistem»in (sivil) babalarından birinin dediği gibi, askeri mantıkla katılım pek uyuşmazlar. Önerilen toplum modeliyle devletin denetleme istemi arasında bir çelişki vardır. SİNAMOS'un askeri yöneticilerinden biri de, kuruluşun bir «katılım okulu» olduğunu söylememiş miydi?[63] Eh bununla, yurttaş-

lara öğrenci ya da er muamelesi yapmak arasında da bir adımlık bir fark vardır, zaten.

Otoriter bürokratik rejimlerin hepsi muhafazakâr değildir. Ama askerlerin kendine özgülüğü üniformalı reformcuları da etkiler. Askeri toplumda katılıma yer vermeyen kültür egemendir; normatif sistemi emir ve komuta üzerine kuruludur. «Salt emirleri yerine getirmeye dayanan basit sanat»ı icra eden profesyoneller, ülkeyi, bir alaya komuta edercesine yönetmeye yeltenmedikleri zaman bile, idareci tutumları ağır basar. Peru'yla Panama ya da Ekvador'la Bolivya arasındaki karşılaştırmalardan da anlaşılacağı gibi, ordu ne kadar devletleşmiş ve profesyoneleşmişse, bu özellikler de o kadar belirgindir. Çatışmaların ve çıkarların böldüğü halka karşı duydukları güvensizlik, subayların kendi dahil oldukları kuruma aşırı değer vermeleri sonucunu doğurur. Politikacı olmazdan önce, örgüt adamı olduklarından, kurumsal değerleri her şeyin üstünde tutarlar. Üstelik toplumsal değişimin savunmayla ilişkisi oldukça dolaylıdır. Muhafazakâr askerlerin ordu içindeki rakiplerini tasfiye etmekte tereddüt etmemelerine karşılık, radikal pretoryenler meslek birliğini savunurlar. Böyle davranmalarının nedeni belki de çoğu zaman azınlıkta olmalarından kaynaklanmaktadır.

Örneğin Bolivya'da, Torres, sivil yandaşlarının, kendilerini silahlandırması ya da karşıt subayların tasfiyesi yolundaki yakarışlarını dikkate almamıştır. Ordu parti değildir. Meslek ruhu ideolojik tercihlere üstün gelmiştir. Aynı şekilde Salvador'da orduyu Nikaragua'daki milli muhafız gücününkine benzer bir yazgıdan korumak amacıyla, 1979'da, General Romero'yu deviren «genç askerler»in uğradığı bozgunun nedenlerinden biri de, orduya dokunmamalarıdır. Cunta reformlar ilan eder ve iç barışı sağlamak için gerillalara dostluk elini uzatırken, aşırı sağcı subaylar sola karşı şiddet eylemlerine girişmiş ve böylece ateşkes umutlarını ortadan kaldırmışlardı. Birlik komutanları cuntanın gündüz yaptığını gece bozarak ülkeyi sivil savaşın eşiğine getirmişlerdir: Genç yüzbaşılar ve reformcu albaylar da kısa bir süre sonra ordudan atılacak, hatta bazıları öldürülecekti. Peru'da Ekim darbesinin kurumsal görünümü, ordu içindeki mücadeleleri ve Başkan Belaunde'ye karşı yapılan darbenin bir azınlık tarafından örgütlendiğini gözden saklamaktadır. Genel kurmay başkanı Velasco Alvarado'yu da peşlerine katan ilerici albaylar, tarafsız subayların kendilerini izlemeleri için tüm hiyerarşik yetkileri kullanmışlardır. Ama kara, deniz ve hava kuvvetlerindeki bütün subayları amaçladıkları değişim fikrine ortak etmek şöyle dursun, Lima'daki milliyetçi devrimciler bu sürece karşı generallerle, muhafazakâr bakanlarla ve etkin bir askeri aşırı sağ-

la birlikte hükümet etmek zorunda kaldılar. Zaten bir süre sonra da terfi cetvellerine duyulan saygı onların aleyhine dönecekti. Orduların temel gücünü sağlayan ideolojik birlik değildir.

İşte bu yüzden, örneklerini gördüğümüz gibi, doğmadan ölen devrimler arasında askerler tarafından yapılanlar, kuşkusuz başta gelir. Ordu tarafından yönetilen ilerici deneyimler, açıktan açığa karşı devrime dönüşmedikleri zaman da genellikle pek bir yere varamazlar. Ani geri adımlar, dengelerin beklenmedik altüst oluşu ve yüz seksen derecelik dönüşler askeri iktidarın ayırıcı niteliği gibi görünmektedir: Bolivya, Ekvator ya da Peru örnekleri bunu kanıtlar. Ama belki de biz, radikal pretoryenlerin «söylemsel sosyalizmi»-ni fazla ciddiye almakla yanılgıya düşmekteyiz. Peru ya da Panama'da askeri reformizm, birbirleriyle çelişik çıkarların sentezini devlet aygıtına ve milliyetçi dinamizme yaslanarak sağlamaya çalışmıyor muydu? Acaba askeri ve otoriter üslupları, ergeç ilerici söylemlerine baskın çıkmayacak mıydı? Bu «devrimciler»in asıl amacı toplumu yeniden düzene koyup, devleti hakemlik işlevini güvenceye alacak biçimde güçlendirmek ve kararları merkezileştirmek değil miydi? Bu «merkezci devrimler»in sivriliklerini yontup, bunları askeri karşı-devrimlerle bir tutmak pekala mümkündür; çünkü her ikisinin de çıkış noktaları ve güçleri meslekten kaynaklanmaktadır. Ama başka türlü olması da düşünülebilir mi ki?

Askeri Çarkın İşleyişi ve Uluslararası Konjonktür

Oysa kıtanın devlet ordularının hemen hepsinde, anti-emperyalist ve reformcu eğilimler, akımlar vardır ya da olmuştur. Bağımlı ya da yarı-sömürge ülkelerin profesyonel vatanseverleri arasında milliyetçiliğin tüm renklerinin bulunması hiç de şaşırtıcı değildir. Aynı şekilde, elverişli bir konjonktürde yapılan savaş hazırlığının, halkın refahı ve birliklerin moraliyle ilişkili olması ve ulusal birlik, dolayısıyla da toplumsal uyum konusunda, tıpkı savunma aygıtının karar verme özgürlüğü konusunda olduğu gibi endişe duyması doğaldır. Ama bu subayların söylemleri ne olursa olsun, profesyonel bir asker oldukları unutulmamalıdır ve çok özel durumlar dışında, solcu bir subayın, solcu bir insan olduğunu düşünmek yanlıştır. Torres'in geçici başkanlığı süresince, Bolviyalı işçi partileri bunu, ceremesini çekerek öğrendiler.

Latin Amerikalı askerlerin siyasal tutum değişiklikleri, yine de içten pazarlıklı bir oportünizmden ya da büyük sermayenin «gereksinimleri»ne *perinde ac cadaver* (*) biçimde ayak uydurmalarından

(*) **Perinde ac cadaver:** Bir ceset gibi itaatkâr. (ç.n.)

kaynaklanmamaktadır. Ulusal askeri gelenekler radikal pretoryanizmin özgünlüğünü hafifletir, belki de geriye dönüşü kolaylaştırır. Bolivya'da Chacao savaşının, oligarşiye karşı reformcu ve biraz da yabancı düşmanı siyasal geleneği, ordu içinde özenle sürdürülegelmiştir. Bu gelenek, sivil nüfusun antimilitarist tepkisini sınırlamakta ve bazı subaylarda orduyla madende ve köylerde çalışan halk arasında güvenli bir ittifakın kurulabileceği özlemini uyandırmaktadır. Bolivya ordusunun Paraguay tarafından yenildiği Chaco savaşı (1932-1935), hâlâ, milliyetçi subayların özlemini çektikleri yiğitlik ve kardeşlik ufkunu simgelemektedir. Eşitlik ve farklı sınıfların birbirlerini keşfedişi, savaş meydanlarında insanların birbirine karışması, ulusal bir bilincin oluşmasına büyük katkıda bulunmuştur[64]. 1952'de oligarşik rejime son veren Ulusal Devrimci Hareket'i kuranlar Chaco'ya bilfiil katılan ve o sırada yedek olan subaylardır. Bozgunun küçük düşürücü etkisini, savaşı yaşamayan subaylar bile hissetmişlerdir[65]. Zaten 1936'da iktidarı yeteneksiz ve ahlaksız diye niteledikleri geleneksel politikacıların elinden alarak reformları gerçekleştirmek ve 1932 çatışmasından sorumlu tuttukları, özellikle petrolle ilgili yabancı çıkarlarla mücadele etmek isteyenler de, kanlı olduğu kadar gereksiz de olan bu savaşa son veren ateşkes anlaşması koşullarından hoşnut olmayan genç subaylardı. İkisi de albay olan Toro ve Busch, 1936'dan 1939'a kadar milliyetçi ve otoriter rejimin başkanlığını yaptılar. 1943'le 1946 arasında ise komutan Villarroel, faşizan bir üslupla kitleleri, büyük maden şirketleri ve latifundialarla ilgili çıkarlara karşı yürütülen köklü bir toplumsal reform programı etrafında harekete geçirmeyi denemiştir. 1946'da La Paz'da baş gösteren bir «halk» ayaklanması, cumhurbaşkanını öldürerek bu milli-militarist rejime son verdi. Buna en fazla sevinenler demokrat «kalay ağaları» olmuştur. Villarroel de ulusal bağımsızlık şehitleri türbesinde, 1939'da acıklı bir biçimde ölen Busch'un yanında yerini almıştır.

Böylece Chaco geleneği ve askeri milliyetçiliğin bu üç kahramanı, darbeci generallerin hepsinin adeta zorunlu esin kaynakları oldular. General Barientos, ardından 1971'de tam bir makyavelci olan Banzer ve 1978'den sonra da Garcia Meza'nın izinden giden «kokainokrasi» generalleri hep bu kaynaklara başvurdular. Barrientos'dan bu yana en muhafazakâr generaller bile hep, toprak reformuyla elde ettikleri bir parçacık topraklarını korumak isteyen ve sol partilerin propagandalarıyla maden işçilerinin radikalizminin ürküttüğü köylülerle, resmi ve tantanalı «paktlar» yaptılar. Bununla birlikte gerçek olan bir başka şey de, Bolivya ordusunun oynadığı gerçek rolle bu «yurtseverlik» gösterisi arasındaki farkın askerler

arasında belli bir rahatsızlığa yol açmasıdır. 1969'da subaylar, Chaco ordusuyla Nancahuazu ordusu arasında hangisini seçeceklerini bilememekte, ama gittikçe halkın kendilerine olan sevgisinin azaldığını görmektedirler. Bu nedenledir ki, *Bolivian Gulf Oil*'ün devletleştirildiğini açıklarken General Ovando, bu devrimci karar sayesinde «Chaco'nun kumlarına dökülen kanların boşa akmadığını»[66] hatırlatmayı unutmamıştır.

Salvador'da, karşı-devrimci diktatörlükler silsilesine son veren, ama kurumlaşmış terörü durduramayan «genç askerler»in reformcu eylemciliklerinin de öncülleri vardır. 1948'de bir grup genç subay büyücü-cumhurbaşkanı Hernandez Martinez'in ardılına karşı isyan etmiş, bir cunta oluşturmuş ve Kurucu Meclis'te hazırlanan ilerici bir anayasa ilan etmişlerdir. 1950'de yapılan seçimler başkanlığa «halktan bir albayı», Oscar Orosio'yu getirdi. Orosio hükümeti bir hayli temkinli biçimde ilan edilen reformları uygulamaya girişti: Sosyal güvenlik kuruldu, işçi sendikacılığı gelişmeye başladı. Ama kahve bunalımının başgöstermesi üzerine Osorio'nun başkanlığı bir düzen rejimine dönüşecekti[67]. «Şanlı 14 Aralık 1948 destanı»nda vaadedilen reformlar toplumsal ajitasyonu önlemekten başka hiçbir işe yaramadı[68]. 1956'da Osorio'nun ardılı Albay Lemus, hile sayesinde, hiç muhalefetsiz seçildi. 1959'da kahve fiatlarının düşüşü ve Küba devrimi, sert bir şekilde bastırılan bir toplumsal karışıklığa yol açtı. 26 Ekim 1960'ta Lemus bir darbeyle düşürüldü. Askeri cunta, cüretkâr bazı reformlar yapılacağını, siyasal ve sendikal özgürlüklerin geri verileceğini açıkladı. Bazılarına göre bu, heyecanı yatıştırmak ve durumu denetleyebilmek için sistem içinde basit bir sola kayma, bazılarına göreyse bir tür Castro'culuktu. 1961 ocağında sivil ve askerlerden oluşan bir kurul (direktuvar), fazla köktenci bulduğu cuntayı devirdi, ama devrik hükümetin programını izleyeceğini ilan etti. Castro'dan çok Kennedy'ye yakın olan bu direktuvar, devletin katılımını arttırarak ülkeyi modernleştirmeyi ve sanayii, 1960 Managua antlaşmasıyla oluşturulan Orta Amerika Ortak Pazar'ı çerçevesinde geliştirmeyi arzuluyordu. Ancak bu ateşli modernleştirme hevesi, bir süre sonra bir yandan tarım oligarşisinin baskıları, bir yandan 1969'da Honduras'la yapılan savaşın sonuçları ve daha da önemlisi askerlerin ne pahasına olursa olsun iktidarı ellerinde tutmak isteleri nedeniyle azalmaya başladı.

Bu değişimlerin döngüsel görünümü, mesleğin kendine özgü geriye dönüşleri diye düşünülebilir. Bütün bir hiyerarşi bir resmi geçit törenindeki gibi aynı anda dönermişçesine. Ama gerçek hiç de öyle değildir. Askerî topluluğun bütününe bu yön değişikliklerini kabul ettirmeyi başaranlar, bazen terfi cilveleri sonucu da olsa, hemen

her zaman, eylemci ve kararlı azınlıklardır. Ancak bu ne oybirliğine varıldığı, ne de muhafazakâr askerlerin ilericileştiği anlamına gelir. 1968'deki Peru askeri hükümetinin kendiyle ilgili vermeyi başardığı görüntü işlerin iyice karışmasına neden oldu. Darbe görünüşte kusursuz biçimde kurumsaldı. Kuvvet komutanları Belaunde'yi ortak bir eylemle devirip ilk devrimci kararları oybirliğiyle ilân etmemiş miydiler? Gerçekte müdahale, sosyalist eğilimli albayların, muhafazakâr geçinen ama ataşe militer olarak Paris'te bulunduğu dönemden kalma De Gaulle'cülük eğilimleri de bulunan, genel kurmay başkanı Velasco Alvarado'yu ikna edebilmeleri sayesinde başarılı oldu. Oldu bitti karşısında, deniz kuvvetleri sustu, hava kuvvetleri de gelişmeyi engellememeyi yeğledi. Darbeye karşı olan subaylar ise IPC'nin yurtseverce duygularla işgal edilmesi karşısında tuzağa düştüler. Çünkü Velasco Alvarado'nun milliyetçi girişimleri, çoğu zaman salt ordu içi bir mantıktan kaynaklanıyor ve safları sıklaştırmakla muhafazakâr ya da liberal askerleri etkisiz kılmaya yarıyordu. Hiyerarşi kuralları üstündü. Radikal albaylar, Başkanlık Konseyi'ni (COAP) kurup anahtar bakanlıkları ele geçirmeden ve Velasco Alvarado'ya yön vermeye başlamadan önce, Alvarado yönetimine muhafazakâr hatta aşırı sağcı subayları da ortak etmişlerdi. Ilımlıların zaferine kadar sekiz yıl süreyle, radikallerin silah arkadaşlarını yenmek ya da ikna etmek için verdikleri iç kavgalar bitmek bilmedi. Yönetimdeki duraksamalar, reformcu yasaların yer yer yetersiz kalması ve nihayet 1973'te hastalanan General Velasco'nun çevresinde meydana gelen çatışmalar hep bu durumun sonucuydu. Aynı şekilde, «devrimcilerin» Velasco'nun hayli yakın olduğu Balıkçılık Bakanı Javier Tentalean tarafından temsil edilen faşist eğilimli aşırı sağa karşı «kurum yanlıları»yla ittifaka girmeleri ve onların lideri Morales Bermudez'in 1975'te başkan seçilmesini desteklemeleri de aynı nedenden kaynaklanır. Bu Bizans entrikaları giderek, hem devrimci süreç hem de sürecin «sosyalist eğilimli» liderleri için öldürücü oldu.

Hiyerarşinin yarattığı fırsatlardan yararlansalar ve kurnazca davransalar bile, kararlı bir azınlığın, hümanist bir sosyalizme bile inanmayan subayları etkisiz bırakmayı ya da peşinden sürüklemeyi nasıl başardığı tabii, üzerinde düşünülmesi gereken bir konu. Tutarlı bir öğretinin hazırlanması, subayları inandırmada kuşkusuz yararlı olmuştur. CAEM ortak bir dil yaratırken, pohpohlayıcı bir militarist söylem geliştirilmesi de en çekimser subayların bile desteğini sağlayabiliyordu. Ordu ilerici sivil hükümetlerin yıkıcı sapmalarına düşmeden, modernleşmenin gerektirdiği reformları uygulayabilecek tek örgüt değil miydi? Psikolojik savaşa ve milliyetçi

laflara alıştırılmış subayların bir yandan yıkıcılığın neden ve sonuçlarına saldırılırken, bir yandan da halk kitlelerini yönlendirme ve denetlemede milliyetçi dinamizmden alabildiğine yararlanmanın avantajlarını görmemeleri olanaksızdı. «Geleneksel toplumdan modern topluma geçişin en önemli itici güçlerinden biri olan milliyetçilik»[69] iç savaş felaketini önlerken, «yukarıdan devrim» de pekalâ kontgerillanın yerini alabilmektedir.

Açıklanması gereken son bir nokta da, bu radikal azınlıkların kendilerini kabul ettirmeyi nasıl ve ne zaman başardıklarıdır, kuşkusuz. Başarılı ya da saygın bir deneyimin bulaşıcılık etkisinin, belini doğrultma telaşındaki müzmin darbecilere hayli çekici geldiği varsayılabilir. Ancak bu domino etkisi yalnızca 1969 Bolivya'sı, bir ölçüde General Lopez Arellano döneminin Honduras'ı ve 1972 Ekvator'u için geçerlidir; o da, ulusal özellikleri gözardı ettiğimiz takdirde. Oysa 1968-1972 döneminin bize anlamlı gelen başka özellikleri de vardır. Az önce değindiğimiz birbirine koşut gelişmeler uygun bir konjonktürde gerçekleşmiştir. Kıta çapında bir yumuşama ortamı olmasaydı herhalde bu gelişmeler de olmazdı. Ulusal ordular içindeki ilerici kesimlerin ön plana çıkmasını sağlayan ve milliyetçiliğin tüm alt-kıtada yükselişini hazırlayan, «Batı yarıküresinde»ki etkin güçlerin yeni bileşimiydi.

Kıtada buzların çözülmesi iki büyük gücün bölgesel stratejilerindeki değişiklikten, daha kesin bir ifadeyle de, iki gerilim kutbunun, Küba ve Amerika'nın tutumlarını değiştirmelerinden ileri gelmekteydi. 1968'den itibaren Küba'da bir içe kapanma dönemi başlamıştır. Castro, geçici bir süre için de olsa Latin Amerika'da, «bir çok Vietnam yaratma» ya da «ikinci bir Küba kurma» umutlarından vazgeçmiş, büyük ekonomik güçlüklerin zorlamasıyla «tek ülkede sosyalizm»i kurma tezini benimsemiş ve SSCB'nin tavsiyesine uyarak ABD'yle «zımmen bir arada yaşama»yı kabullenmiştir. Zaten, And'ları kıta çapında bir Sierra Maestra'ya (*) dönüştürmek amacıyla başlatılan cüretkâr girişimin, gerillaların en ünlüsünün 1967 Ekim'inde Bolivya'da ölümüyle başarısızlığa uğraması, Küba'nın devre dışı kalışının başlangıcını ve bir dönemin sonunu simgeliyordu. Nixon'un Peru darbesiyle aynı günlerde başkanlığa seçildiği Amerika'da ise, Karaibler'de komünist bir devletin varlığı unutulmasa da, Vietnam sorununun batağa girmesi ve bitmek tükenmek bilmeyen Orta Doğu bunalımı, baskısı azalan Castro'cu tehlikeyi gölgede bırakmıştı. Benimsenen *Low profile* politika Latin Ame-

(*) **Sierra Maestra**: Fidel Castro'nun devrimci ayaklanmayı başlattığı dağlar. (ç.n.)

rika'ya karşı dikkatli ve ihtiyatlı bir tutum izlemeyi zorunlu kılıyordu. Dışişleri Bakanlığı, Amerika'nın ekonomik çıkarlarının tehlikede olduğu durumlarda bile, güney cumhuriyetleriyle doğrudan çatışmaları engelleyebilmek için gerçekten uzlaşmacı bir tutum sergiledi. Böylece Güney Amerika başkentlerini peşpeşe etkisi altına alan milliyetçi dalgaya da ayak uydurabildi. Hatta, Dışişleri Bakanı William Rogers, 1970 ocağında «milliyetçiliğin Latin Amerika için iyi bir şey olduğunu» açıklıyor ve şunları ekliyordu: «Latin Amerikalıların kendilerini geleceklerinden sorumlu duymaları ve ulusal varlıklarıyla gururlanmaları iyi bir şeydir. Bu ulusal gururun zaman zaman Amerika'ya karşıtlık biçiminde ortaya çıkması da doğaldır...»[70] Şili'deki sosyalist hükümetin istikrarını bozma girişimleri gizliliklerinden dolayı, kıtanın genel ortamından tecrit olmuştur ve kıta çapında bir politikayı yansıtmaz. Washington'un Latin Amerika uluslarına karşı izlediği politikanın sertleşmesi, 1973'ten sonraya rastlar. O tarihe kadar, Küba'nın silahlı devrim hareketlerine verdiği etkin destekle ABD'nin karşı-devrimci saplantısının beslediği gerilimlerin görece yatıştığı görülür.

Yumuşama, iç düşmanla mücadelede eskisi kadar gösterişli biçimde seferberlik ilan etmeyen ordular düzeyinde de hissedilir. 1968 eylülünde Rio De Janeiro'da toplanan VIII. Amerikan orduları genel kurmay başkanları konferansının ana konusu «kalkınma»dır. Eski Vietnam başkomutanı ve ABD temsilcisi Westmoreland yaptığı önemli bir konuşmada, dikkati ayaklanma olgusunun toplumsal ve ekonomik yönlerine çekmiş ve «düşkırıklığının nedenlerini kökünden yok etmek için toplumsal ve siyasal cephede verilecek mücadelenin, dar anlamda askeri mücadeleden daha belirleyici»[71] olduğunu vurgulamıştır.

Buradan hareketle bazı uzlaşmaz gerilla gruplarıyla uç sol aydınların Peru, Bolivya ve diğer ülkelerle ilgili olarak vardıkları sonuçlara katılmak bize mümkün görünmüyor: Onlara göre «askeri devrimler» «emperyalizmin ikinci soluğu»nu oluşturmakta, böylece ABD en az fireyle Latin Amerika'yı denetlemekte, onun için de bu devrimleri kıta ordularına halkın güvenini ve sempatisini kazandırmak üzere Pentagon'un geliştirdiği «sivil eylem» *(civic action)* programları çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Bizce ABD ile «askeri devrimler» arasındaki çatışmaların göstermelik olduğunu ve Fidel Castro'ya düzülen övgülerin Amerika Dışişleri Bakanlığı'nca onaylandığını düşünmek işi biraz abartmak olur. Ama bazı ülkelerin silahlı kuvvetlerinin ulusal amaçlarıyla, Punta del Este tavsiyeleri ve İlerleme için İşbirliği'nin benimsediği reformcu prog-

ramının Amerika tarafından askerileştirilmesi diye adlandırabileceğimiz gelişmenin aynı zamana rastladığı, pekalâ düşünülebilir.

Benzer bir çözümlemeyi 1979'da Carter döneminde Salvador'da, ya da bir süre önce, 1978'de Bolivya'da «muhafazakâr olmayan» militarizmin kaydettiği, ama dayanıklı olmaktan uzak ilerlemeye de uygulayabiliriz. O sırada, insan hakları politikası, Nixon'un *benign neglect* (*) politikasının yerini almaktaydı. Böylece ABD'nin ona külfet olan komşularından kurtulma isteği, Nikaragua'da Sandinistler'e, Somoza hanedanını başlarından atma olanağını sağladı. Aynı şekilde, Salvador'da ordunun mesleki çıkarıyla, Beyaz Saray'ın politikası çakışıyordu. Aynı çakışma birkaç ay sonra Ronald Reagan'ın iktidara gelişiyle de sürdü, ama bu kez, taban tabana zıt bir yönde ve farklı bir strateji seçmiş askerlerle tekrarlandı.

Ne tarihsel bir garabet, ne de gericiliğin bir kurnazlığı olan, radikal neo-militarizm, orduların siyasallaşmasını kanıtlayan bir olgudur. Pretoryanizmin kendine özgü mekanizmalarını sergiler. Gerçekten de, siyasal eylemin, ordu içinde ve kadroların gözünde meşruluk kazanmasının tek yolu askeri olmasıdır. Ordu doğrudan eyleme geçmekten çok, bir şeylere tepki gösterir. Kararlarına ve askeri olmayanlar da dahil tüm stratejilerine algıladığı tehditler yön verir. Ancak ulusun savunması farklı yönlerde gelişebilir. Ulusal bütünlüğün korunması ve yaşaması, her şeyden önce ülkenin savunma kapasitesini arttırmayı ve askeri gücünü pekiştirmeyi gerektirir. Bu da silah altına alınan gençlerin sağlamlığından, bağımsız bir sanayiin gerekliliğine ve sivil halkın moraline kadar bir çok konuyla ilgilenmenin nedenlerini açıklar. Bu yüzden, bu «devrimler» bazılarının dediği gibi, yönetimsel (manageriale) devrimin yerel biçimleri[2] değil, doğrudan doğruya, klasik, «silah altına alınmış ulus» görüşünün ürünleridir. Subaylar, ülke yönetimi işlevlerinden dolayı yeniden tanımlanması gereken bir devlet sınıfına dahil edilebilirse de, ne üniformalı teknokrattırlar ne de işletmecidirler. Bu «genel kurmay devrimleri»nde askeri biçim her zaman devrimci içeriği koşullandırmaktadır.

(*) **Bening neglect:** Zararsız ihmal politikası. (ç.n.)

ONUNCU BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Bu konuda 1969'da Fransa'da yayımlanan çeşitli makalelerin başlıkları hayli aydınlatıcıdır. Örneğin, Monange (C.) «İlerici muhalif olabilir mi?» **La Nouvelle Critique**, Nisan 1969 ve Nourry (P.), «Peron des militaires pas comme les autnes», **Croissance des jeunes nations**, Ekim 1969.

2 Bkz. Ayrım IV.

3 Bkz. Lambert (Jacques), **Amérique latine. Structures sociales et instituons politiques**, Paris, 1963, ss. 291-293.

4 Bu ilerici militarizmle ilgili olarak, collektif bir çalışma olan **La Politique de Mars. Les processus politiques au sein des partis militaires** (derleyen Alain Rouquié), Paris, 1981'deki vaka incelemelerine bakılabilir. Ayrıca bkz. bizim «Le camarade et le commandant, réformisme militaire et legitimité institutionnelle», makalemiz, **Revue française de Science politique**, Haziran 1979.

5 Bkz. Urriza (Manuel)'in, **Péru: cuando los militares se van**, Karacas, 1978 adlı kitabında yer alan metinler, ss. 165-166.

6 **Estatuto del gobierro revolucianario.** Sonradan 17.063 No'lu kararname/yasa olacaktı.

7 «Manifesto del gobierro revolicianario», **El Comercio** (Lima), 4 Ekim 1968.

8 Özellikle bkz. Velasco Alvarado (General J.)'nun **La Voz de revolucion**, Lima, 1971'deki söylevi. C. II, ss. 10-12.

9 Bkz. **Plan Inca. Plan del gobierno revolucionario de la fuerza armada**, Lima, ss. 46-47.

10 **La politica de gobierno revolucionario**, Lima, Temmuz 1973'te yayımlanan «ulusa mesaj»dan, ss. 17-18.

11 Castro, Peru askeri rejiminden övücü sözlerle ilk kez, 14 Temmuz 1969'da, «10 milyon ton ürün» kampanyasını başlatırken, 30.000 şeker işçisi önünde yaptığı konuşmada bahsetti.

12 Başka gözlemcilerin yanı sıra bkz. Bourricaud (F.), «Peru: Los militares porqué y para qué», **Aportes** (Paris), Nisan 1970, ve Rimensnyder (Nelson), «Los militares y la modernizacion del Peru», **Estudios internacionales** (Santiago de Chile), Nisan-Haziran 1970, s. 91.

13 **Foreign military sales act'ta** yapılan değişiklikle Peru'ya silah satışının durdurulmasına Peru hükümeti Kuzey Amerikalı askeri danışmanların ge-

ri gönderilmesi ve Mr. Nelson Rockefeller'in ziyaretinin (Mayıs 1969) iptal edilmesiyle karşılık verdi.

14 1961 sayımına göre işletmelerin % 83.2'sinin 5 hektardan az toprağı vardı ve bunlar toplam ekili alanın % 7'sini oluşturuyorlardı. Buna karşılık işletmelerin % 0.4'ünü oluşturan 500 hektar ve daha geniş araziler ekili alanın % 75.6'sını kaplamaktaydı. Bkz. Flores (E.), «La reforma agrarira en el Peru», **Trimestre economico**, Temmuz-Eylül 1970 ve Aguirre Gamio (Hernando), «El proceso de la reforma agraria en el Péru, **Mundo nuevo** (Buenos Aires, Paris), Ocak 1970.

15 Cumhurbaşkanının halka yaptığı 24 Haziran 1969 Lima konuşmasından, bkz. **Estudios internationales** (Santiago de Chile), Ekim-Aralık 1969, s. 395.

16 17.716 No'lu Kararname/yasa'nın (toprak reformu yasası) 3. maddesi, **Legislacion sobre reforme agraria**, Lima, 1970.

17 1972'de kabul edilen ve APRA Partisi'nin nüfuzu altındaki sendikaların gücünü kırmayı amaçlayan ilk yönetmelik, kooperatiflerin idari kademeleri için yapılan seçimlere eski siyasilerin ve sendikacıların katılmasını yasaklıyordu.

18 **Ley de reforma agraria**, 39. madde.

19 «Ulusa mesaj», 24 Haziran 1969, **op. cit.**, s. 387.

20 Bkz. Piel (Jean), «Reforme, problèmes et conflits agraire au Parou. La Situation en 1975»; **Problèmes d'Amérique latine**, No. 36, Mayıs 1975, içinde, s. 75. Schirmer (Ute), «Reforma agraria y cooperativismo en el Peru», **Revista mexicana de sociologia**, Temmuz-Eylül 1977, ss. 799-847.

21 «Ulusal mesaj», 24 Haziran 1969, **op. cit.**, s. 388.

22 Tarım reformu yasası, Madde 181. Ancak, bu olanaktan tarım borcu tahvili sahipleri yararlanamadılar.

23 Madenleri pazarlama yetkisi 1971'de devlete verildi; balık unu dışsatımı da 1970'te devlete devredilmişti. 1973'te balık unu üretimi millileştirildi. Tabii bu sırada, hem fiyatların düşmesi, hem de denizaltı zenginliklerinin giderek azalması sonucu balıkçılık şirketlerinin zor durumda olduklarını da hatırda tutmak gerekir. Peru'nun dünyanın birinci dışsatımcısı olduğu balık unu, dışa satılan malların da ilk sırasında yer alıyordu.

24 Bkz. Martiniz (Jose), **Una neuva etapa en el proceso revolucionario. La clase obrera ante la ley de industrias (Informe presentado al comité central del partito communista peruano)**, 29-30 Ağustos 1970, Lima, s. 24.

25 Devlet işletmeleri ve toplumsal kesimin (ilerde doğrudan işçilerin kuracakları işletmelerin) finansmanını sağlamak üzere, 1971'de kurulan Kalkınma Finansman Şirketi.

26 Rejimin kendini hem komünizmden hem de kapitalizmden ayırmasını sağlayacak, ona özgün siyasal kimliğini verecek büyük düşüncesi, toplumsal mülkiyete dayalı bir özyönetim kesimi oluşturmaktı. Bu konuda hayli geç bir tarihte Nisan 1974'te bir yasa çıkarıldı (**decreto ley 20.588**) ama 1975'te gerçekleşen hükümet değişikliğiyle uygulaması savsaklandı. Yasa, işçilerin kurdukları şirketlerin, sektör bazında, mülkiyetine sahip olacaklarını ön-

görüyordu. Askeri muhalefet bu tip bir mülkiyetin gelişmesine olanak vermedi. Bkz. Franco (Carlos), **Peru. Participacion popular,** Lima, 1979, ss. 122-126.

27 Peru hükümeti, elçilikler, resmi heyetler ve uluslararası basın kanalından yabancı sermayeyi davet için kampanyalar açtı (bkz. **New York Times,** 28 Eylül 1969). Yabancı sermaye devletle yapılan kısa süreli mukaveleler çerçevesinde yatırım yapmaktaydı.

28 General Velasco Alvarado'nun 1975'te düşürülmesinden sonra, devrimin General Morales Bermudez'in başkanlığı altındaki ikinci aşaması, iktidarı 1980'de sivillere devretmeden önce, daha önceki rejimin reformlarını yavaşlatma ya da geriletme amacını gütmüştür.

29 3 Şubat 1973'te, General Velasco Alvarado'nun **Le Monde** gazetesine verdiği demeçten. İşveren örgütlerinin hükümetin «kollektivist» yönelimi konusundaki protestoları için bkz. **Expresso** (Lima), 12 Ağustos 1970.

30 Bkz. Lowenthal (Abraham), «Peru's Revolutionnery Government of the Armed Forces. Background and Context», Mc Ardle Kelleher (Catherine), der., **Political Military System. Comperative Perspectives,** Beverly Hills, 1974 içinde, s. 148.

31 Albert Meister'in «azgelişmişliği yönetmede Peru deneyi» diye adlandırdığı çalışmasının başlığı, Toulouse, 1981.

32 Formül, Madenler Bakanı ve bu süreci «başlatanlardan» biri olan General Fernandez Maldonado'nundur.

33 Bkz. Villanuvea (Victor), **Nuvea Mentalidad militar en el Peru?,** Buenos Aires, 1969. Villanueva, APRA saflarında mücadele vermiş eski bir Peru ordu kumandanıdır.

34 Özellikle Einaudi (Luigi R.) ve Stepan (Alfred), **Latin American Institutional Developement: Changing Military Perspectives in Peru and Brazil,** Santa Monica (Cal.), Nisan 1971, (Devlet ve Şirketler Bakanlığı için hazırlanan araştırma raporu) tarafından vurgulanmıştır.

35 Özellikle Paese Garcia (Henry) tarafından ileri sürülmüştür; **El Ocaso del poder oligárquico,** Lima, 1977.

36 Bu yönde daha nüanslı bir yorum için bkz. Philip (George E.), **The Rise and Fall of the Pruvian Military Radicals,** Londra 1978, s. 40.

37 Villanuvea, Einaudi ve Stepan bu kanıdadırlar, **op. cit.** Ayrıca bakınız, Valdez Pattele (Luis), «Antecedentes de la neuva orientacion de las fuerzas armadas en el Peru», **Aportes** (Paris), Ocak 1971, ss. 175-178.

38 General Tantaléan ya da Velasco Alvarado gibi. APRA'nın kurucusu Haya de la Torre'nin yazılarının etkisi konusunda bkz. Franco (Carlos), **Peru. Participacion popular, op. cit.,** s. 18.

39 Bu noktayı haklı olarak Urriza (Manuel), **Peru: cuando los militares se van,** adlı eserinde vurguluyor, **op. cit.,** ss. 90-92.

40 **Croisance des jeunes nations** dergisinde çıkan söyleşi, 1 Şubat 1974, s. 11.

Ayrıca bkz. Mercado Jarrin (Edgardo), «Le seguridad integral en el proceso peruano», **Estrategia** (Buenos Aires), Mart 1973, ss. 74-84.

41 Bkz. «Acion nacionalista revulucionaria. Programa de principos», **El Diario** (La Paz), 31 Ağustos 1969 ve «Proclamaron a Ovando en Quillacollo», **El Diario**, 13 Eylül 1969.

42 Barrios de Chungara (Domitila), **Domitila. Si on me donne la parole. La vie d'une femme de la mine bolivienne** (Moemo Viezzer'in derlediği tanıklıklar), Paris 1980, s. 177.

43 Zavaleta Mercado (René), «Bolivia, de la Asamblea popular al combate de agosto», Petras (James) ve d., **America Latina. Economiá y Politica**, Buenos Aires, 1972 içinde.

44 Cespedes (Augusto), «Bolivia, un Vietnam simbolico y barato», **Marcha** (Montevideo), 1 Ekim 1971.

45 Bu yüzden 1964'teki Amerika aleyhtarı halk ayaklanmalarında gerçek bir halk desteği kazandı. Bkz. Piffin (Larry), «The Challenge in Panama», **Current History**, Ocak 1966, s. 6.

46 Torrijos'un 9 Ağustos 1971'de yaptığı konuşmadan. Zikreden Gilhodes (Pierre), **Paysans de Panama**, Paris 1978.

47 «Panama: Confrontation», **Latin America Weekly Report** (London), 14 Nisan 1972.

48 Bkz. Gilhodes (Pierre), **Paysans de Panama**, op. cit., ss. 196-200.

49 **Valeurs actuelles** dergisine göre; Les coffres de Panama», 21 Haziran 1971.

50 «Panama: an Other Round», **Latin America Weekly Report**, 30 Kasım 1973. Muhalefet valiye, Fidel Castro'nun Moncada saldırısının 20. yıldönümü vesilesiyle bir tören düzenlediği gerekçesiyle karşı çıktı.

51 ABD'nin bu darbe ve Torrijos'un karşı darbesindeki rolü yeterince aydınlatılmış değildir. Ancak ülkedeki tüm Amerika yanlısı güçlerin, devrimin başını devirmekte işbirliği yaptıkları oldukça kesindir. Ayrıca, Torrijos'un hayatına malolan uçak kazasına da Kuzey Amerika gizli «servisleri»nin yaptığı bir sabotajın neden olduğu, yaygın bir söylentidir. Ancak bugüne kadar bunu doğrulayan herhangi bir kanıt elde edilememiştir.

52 1972'de Anayasa'ya eklenen geçici 277. madde. Zikreden Gilhodes (Pierre), op. cit., s. 75.

53 Bkz. «Panama after Torrijos», **Newsweek**, 17 Ağustos 1981.

54 **Filosofia y Plan de accion del gobierno revolucionario nacionalista**, (Quito, 1972) adlı metne göre.

55 Bkz. Verdugo (César), «El Proceso economico equatoriano contemporáneo (análisis del periodo (1975-1977)», Drekojna (G.) ve d., **Ecuador hoy**, Bogotá, 1978, ss. 61-64.

56 Fauroux (Emmanuel)'in «Equateur: les lendemains d'une réforme agraire», **Problemes d'Amerique latine**, No. 56, s. 106'da zikrettiği, **Lineamientos fun-**

damentales del plan integral de transformacion y desarrollo, (Quito 1972)'-ye göre.

57 Galarza Zavala (Jaime), «Ecuador, el oro y la probreza», **Ecuador hoy, op. cit.**, içinde, s. 37.

58 Formül, Llaidmon (Stephen)'indir. **Washington Post,** 9 Aralık 1973 («Peru's Junta tries to forge a new society by decree»).

59 «Velasco habla para la revista **Visao**», **La Autonomia revolucionaria,** Lima, Sinomos/Onams, Nisan-Mayıs, 1974, içinde, ss. 6-7.

60 Bkz. Middlebrook (K.J.), Scott Palmer (D.), **Military Government and Political Development: Lessons from Peru,** Beverly Hills, 1975, s. 16 ve Neira (Hugo), **Peru: informe urgente (El papel de las furjas armadas en el proceso revolucionario),** Madrit, 1971.

61 1974'te radikal askerlerce yayınlanan bu programın 1968'de geliştirildiği, dolayısıyla silahlı kuvvetlerin tümünü bağlayıcı nitelikte olduğu kabul edilir.

62 Bkz. Franco (Carlos), **Peru. Participacion popular, op. cit.**, s. 47.

63 Middlebrook (K.J.), Scott Palmer (D.), **op. cit.**, s. 21.

64 Bkz. Patch (Richard W.), «Peasantry and National Revolution, Bolivia», Silvert (K.H.), **Expectant Peoble (Nationalism and Development),** New York 1961, içinde, ss. 95-126. Bolivya milliyetçiliğinin öncüsü Carlos Montenegro, 1943'te, artık klasikleşen bir kitapta şunları yazmıştı: «Yarım yüzyıldır kaybolup gitmiş olan Bolivya milleti duygusu, Chaco'da uyandı», **Nacionalismo y Coloniaje,** Buenos Aires, 1967, s. 221.

65 Örneğin General Juan Jose Tores bu subaylardan biridir ve eylemini haklı çıkarmak için Fransız bir gazeteciye şunları söylemiştir: «1930'lu yıllarda bizim Paraguay'la, bugünün emperyalist petrol çıkarlarının kışkırttığı ve kardeşin kardeşi vurduğu savaştan, gerilladan, çok daha önemli bir çatışmamız oldu. Babam, o savaşta öldü. Ulusal topraklarımızın savunulması için savaşılıyordu», **Le Monde,** 22 Ekim 1970.

66 General Ovando'nun 17 Ekim 1969 tarihli söylevinden. Metni, «Bolivia. La segunda revolucion nacional», **Cuaderdos de Marcha** (Montevideo), Ekim 1969'da yayımlandı, s. 62.

67 Bkz. Monteforte Toledo (Mario), **Centroamérica. Subdesarrollo y dependancia,** Mexico 1972, cilt II, s. 128. Ve El Salvador, ministerio de Defansa, **Principios y Objetivos del gobierno revolucionaria,** San Salvador 1955, (özellikle 2. maddeye bkz.)

68 Anderson (Charles W.), «El Salvador, the Army as Reformer», Needler (Martin C.), **Political System of Latin America,** New York 1978, ss. 70-77.

69 Rostow (W.W.), **Les Etapes de la croissance économique,** Paris 1963, s. 42.

70 «Changing Role of US. Interview with William P. Rogers, secretary of State», **Us New and World Report,** 26 Ocak 1970.

71 **El Espectador** (Bogota), 27 Eylül 1968.

72 Bkz. Mercier-Vega (Louis), **La Révolution par l'Etat (Une nouvelle classe dirigeante en Amérique latine),** Paris 1978.

Askerlerin egemenliği altındaki rejimlerin muhtemel evrimleri üzerine yapılan değerlendirmeler, bu tür rejimlerin Latin Amerika'da hiç de şaşırtıcı olmayan ortaya çıkışlarını açıklamayı amaçlayan varsayımlara bağlıdır. Eğer çağdaş militarizm en üstün siyasal değer sayılan temsili demokrasiye geçici bir direniş gösteren kültürel geriliğin bir ürünü gibi görülürse, o zaman, kaçınılmaz, öngörülür ve tek yönlü evrim savı benimseniyor demektir. Aynı şekilde, günümüz otoriter rejimlerinin ortaya çıkışını açıklamaya çalışan altyapısalcı yaklaşımlar da bu tür rejimlerin geçici niteliği üzerinde durmaktadırlar. İşlevselci determinizm, egemen ekonomik güçlerle rejim türleri arasında az ya da çok araçsal bir ilinti kurarak, istenen «hedefler» yerine getirildiğinde, otoriter sistemlerin sonlarının geleceğini ilan etmektedir. Otoritarizmler, periferik kapitalizmin bugünkü evresi açısından «önüne geçilmez» ya da gerekli oldukları ndan yokoluşları da tarihsel rollerine içkin olacaktır. Bu birbiriyle çelişkili iki yorumun, ortak yanı otoriter rejimlerin birer istisna oldukları konusundaki dogmatik ve kendilerinden emin görüşleridir. Gerçekten de, Latin Amerika'nın tarihini *struggle for democracy* (demokrasi için mücadele) gözlüğüyle okuyanlarla, siyasal alanı doğrudan sermayenin isteklerine boyun eğmiş gibi algılayanlar, bu rejimlerin liberalleşmesinin kaçınılmazlığı konusunda adeta bahse tutuşmuş gibidirler.

Her iki savın yandaşları genellikle Latin Amerika'daki otoritarizmlerin büyük çoğunluğunun askeri niteliğini geçici sayma eğilimindedirler. Birinci görüşü savunanlar, orduları tümüyle geçmişin damgasını taşıyan siyasi güçler olarak görme kararlılığı içindedirler. Siyasetin modern kutbunu, temsili rejimler ve işlevsel uzmanlaşma usulleri oluşturduğuna göre, bu yüce değer önündeki engeller, geleneklerin ağırlıklarından ibarettir. Bu öncüllerden yola çıkarak, meslekileşmiş askeri kurumların bürokratik modernliğini görebilmek ya da siyasal düzeydeki gerçek etkilerini ortaya koymak söz

konusu değildir. «Ekonomist» yaklaşımlar da askeri olguyu ihmal etmektedirler. Onların görüşleri, asıl dikkatlerini üzerinde topladıkları, sosyo-ekonomik bir «başka düzey»in aracı veya belirtisi olarak görme eğiliminde oldukları, oysa iktidarın tam da merkezinde yer alan askeri kurumu ihmal etmektedir. Kısacası, bu kurumun olağan dışı belirtileri ve kendine özgü süreçleri bir tür yan olgu oluşturmaktadır.

Çözümlemeyi, iktidarı gerçekten ellerinde bulunduranların üzerinde yoğunlaştıran ve indirgemeci olmayan bir yaklaşım, mesleğin özgüllüğünü, sivillerle yapılan ittifakları ve bunların desteğini, ulusal toplumların maruz kaldıkları yapısal zorunluluklar çerçevesinde onlara tanınan kurum-dışı siyasal kaynakları gözönünde bulundurarak, otoritarizmleri izleyen siyasal örgütlenme tiplerini önceden belirlenmiş olarak kabul edemez. Bu, askeri iktidar ortadan kaldırılamaz demek değil, kendine özgü bir mantığı var demektir. Kıtanın, 1945'ten beri geçirdiği, dalga dalga gelen askerileşme ve sivilleşme evreleri, bizi ihtiyata davet etmektedir.

Gerçekten de, 1954'te, Latin Amerika'daki, yirmi cumhuriyetten on ikisi iktidarı güç kullanarak ele geçirmiş askerler tarafından yönetiliyordu ama, 1961'in ortalarına doğru, sözü geçen cumhuriyetlerden yalnızca biri, Stroessner'in Paraguay'ı, hâlâ askeri bir yönetim altındaydı. Yedi yılda, devrimler ve suikastler, on askeri başkanı işbaşından uzaklaştırırken, bir diğeri, Peru'daki askeri yönetim de «yasal» olarak görevinden ayrılmıştı[1]. Doğrusu bu ya, bu generaller, demokrasiler de dahil olmak üzere, birbirlerinden bir hayli farklı rejimlerin başındaydılar. Pek asker sayılamayacak diktatör Somoza'nın 1956'da katledilmesinden sonra Nikaragua'nın durumunun kanıtladığı gibi, liderlerinin yokoluşu, iktidarların niteliğini her zaman değiştirmiyordu. Bu rejimler, çoğu zaman başkanlarının kökenleri veya meslekleri nedeniyle askeriydiler, ancak değişik yönlerde gelişmişlerdi. Örneğin, 1951'de anayasaya uygun olarak başkan seçilen Peron ile, Venezuelalı tiran Pérez Jimenez'in, Haitili General Magloire'ın ya da Salvador'daki Albay J.M. Lemus'un görevlerinden azledilmeleri aynı antimilitarizm akımına bağlanabilir mi? Oysa, bu askerlerin hepsi, Küba'da Batista ve Kolombiya'da Rojes Pinilla örneklerinde de olduğu gibi, en azından belirli bir süre, yürütme görevi için orduların öne sürdükleri adaylardı.. Ya askerlerin bu geri çekilmesinden sonra 1962 martından (Arjantin), 1964 kasımı (Bolivya) ve 1966 haziranına dek (tekrar Arjantin) kıtanın dokuz ülkesinde sivil rejimlere son veren askeri yayılmaya ne demeli? Bir yanda, Arjantin'de yeni bir askeri müdahale o zamana dek ülkenin tarihinde görülmedik bir şiddet

sergilerken, diğer yanda yetmişli yılların başında, Şili ve Uruguay gibi kimilerinin «geriye dönülmez» bir biçimde askerden arınmış saydıkları, sağlam bir sivil hükümet geleneğine sahip ülkelerin, bir dizi hükümet darbesiyle - eski darbelerin devamı ya da yepyeni bir olgu - sarsılmalarını nasıl yorumlamalı? Oysa 1976-1977'den itibaren, demokrasi ilerleme de kaydetmişti. Zaman, zorba rejimlerin liberalleşmesi ve sivil iktidarların dönüşü lehine çalışıyordu. Salt 1978 yılında, kıtada oniki seçimin yapılmış olması bunun kanıtı sayılabilirdi. Bu yoğun seçim etkinliği, temsili süreçlerin yeniden ortaya çıkışını müjdeler gibiydi. Aslında, daha yakından bakıldığında, bu oylamaların bazen otoriter, bazen özgür seçimleri veya ikircikli oyunları gizlediği görülüyordu. Şili'deki referandum olsun, Başkan Stroessner'in altıncı kez yeniden seçilişi olsun, hiç de despotik sistemlerin sonuna işaret değildi, tersine. Venezuela ya da Kolombiya gibi örnek demokrasilerde ise, oylamalar özel bir önem taşımaz, doğaldır. Brezilya'da, milletvekili seçimleri askeri rejimin sürekliliğini sağlamak için yapılan manevralar ve kısıtlamalarla sistem içinde yer almakta, ama yine de iktidar aleyhine sonuçlanmaktadır. Buna karşılık, Peru, Ekvador ve Bolivya'da, oylamalar ilke olarak, sivillerin iktidara gelişini, demokratik kurumların özgürce işlemesini ve askerlerin düzenli bir biçimde kışlalarına dönüşünü hazırlamayı amaçlamaktadır.

Bu tarihsel hatırlatma, yukarıda değindiğimiz, tek anlamlı ve eşzamanlı askeri iktidar yorumlarından yana değildir. Öte yandan, ters yöndeki bu akımların, alt-kıta devletlerini, sivil rejimlerle askeri rejimler arasında sonsuz bir gel gite mahkûm ettiğini de sanmıyoruz. Bunlar daha çok, askerlerden arınma biçimlerinin, karmaşık, çeşitli ve sınırlı olabileceğini göstermektedir. Yeniden ortaya çıkışlar ya da geri çekilmeler, bizi, askerden arındırma gerçeklerini, dolayısıyle devletin askerileşmesinin gerçekliğini, her türlü *a priori* ve rahatlatıcı genelleştirmenin dışında düşünmeye davet etmektedir. Devletin askerileşmesi, ordu kışlasına çekildikten sonra, herhangi bir kurumsal sonuç doğurmayan ve daha önceki rejime dönülen basit bir parantezden mi ibarettir? Yoksa tersine, askerler sivil rejim önündeki siyasal engelleri kaldırdıklarını ve demokratik kurumların doğal işleyişini sağlayacak sosyo-ekonomik koşulları yarattıklarını düşündükleri zaman mı geri çekilmektedirler? Bu soruların yanıtı ancak militarizm sonrası olgular düzeyinde sorgulanılarak elde edilebilir.

Dengeli El Koyuş

Güçlü iktidarın istikrarsızlığı üzerinde çok durulmuştur. Çelişkili gözükmekle birlikte, kurumsal olarak askerileşmiş rejimler, belirli bir ülkede kural haline de gelmiş olsalar, istisnai devlet biçimleri olarak ortaya çıkmaktadırlar. Gerçekten de, tüm kıtadaki egemen resmi ideoloji liberal ve çoğulcudur. Askeri sistemlerin sürekli değişmesi, sivil olmayan hükümetlerin ömürlerinin kısa oluşu, kısmen, bu rejimlerin doğrudan onları kuran aktörler tarafından gayri meşru olarak algılanmasıyla ilişkilidir. Latin Amerika'nın kültürü ve kuralları bağlamında, askeri iktidarı ellerinde tutanlar, söylemleri ne olursa olsun, kendilerinin üstünde bir meşruluk olduğunu bilmektedirler. Bu meşruluk bağlı kaldıklarını iddia edemeyecekleri ama eninde sonunda kabul etmeleri gereken anayasal meşruluktur[2]. Askeri rejimler ancak geleceklerinin dolayımından meşruluk kazanırlar. Eğer seçimle başa gelen hükümetlerin meşrulukları kökenlerindeyse, fiili hükümetlerinki icraatlarında, hatta icraatlarının başarısında yatar. Geçmiş, askerlerin iktidara gelişlerini doğrulayabilir; ama yine de siyasal ve sosyal karmaşaya, iktidar boşluğuna, her türlü tehdite yapılan alışılmış atıflar aslında erişilmesi istenen hedeflere göndermede bulunurlar. Dolayısıyle, askeri rejimler, erişmek istedikleriyle, gelecekle yaşarlar. Özünde geçicidirler. Sürekli bir askeri sistem, neredeyse deyim olarak çelişkilidir, düşünülemez[3]. Bir ordu doğrudan doğruya ve sürekli olarak hükümet ediyorsa, ordu olmaktan çıkar. Ve ancak ondan sonra gelen hükümet, onu izleyen rejim askeri el koyuşun meşruluğunu sağlar.

Geçici (veya *caretaker)* askeri hükümetlerle, *kurucu* askeri rejimler arasında, görece keyfi bir ayırım yapılsa bile, hiçbir zaman yeni bir devlet türü, temelli ve sürekli bir iktidar yaratmak istendiğine dair açık bir beyanda bulunulmaz. Latin Amerika'da demokratik rejim, bu her yerde hazır ve nazır olağanüstü halden daha meşrudur. Bu açıdan bakıldığında günümüzün Güney Amerika askeri rejimleri, Avrupa'nın ya da diğer yörelerin tanıdığı modern diktatörlüklerden, kendilerini belirleyen bu iğretilik nedeniyle ayrılırlar: Yeni bir meşruluk kurmak, eskinin enkazı üzerinde yeni bir siyasal değerler sistemi kurmak iddiasında değildirler. 1920-1945 arası Avrupa'sındaki otoriter rejimler, liberalizm ve demokrasiye karşı «yeni bir düzen», hatta «bin yıllık bir Reich» kurma amacındaydılar. Bugünün Latin Amerika askeri diktatörlükleri ise herşeyden önce ideolojisiz rejimdirler. Bu kurumlaşmış askeri hükümetlerin az ya da çok paylaştıkları «ulusal güvenlik öğretisi» yeni bir meşruluk kaynağı olmaktan çok, gayri meşruluğu gizlemeye çalışan bir söylem oluşturur. Öğreti, özellikle, mesleğe özgü telaşeliğe uygun

bir imge çevresinde, askeri kurum içinde seferber edici bir oydaşma oluşturmaya yarayan bir araçtır. Tehdit korkuluğunu önde tutan ve onu ulusal toplum içinde gösteren savaş varsayımları, ordunun siyasal müdahalesini açıklamaz, ama ona mesleki birlik dayanağı sağlar. Bu varsayımlar ordunun devlet yönetiminde uzun süre kalışını haklı kılabilir, fakat yeni bir iktidarın temelini oluşturmaz. Kısacası, ulusal güvenlik kuramı, ne sağlamlığıyla, ne yayılmasıyla ne de kurucu işleviyle bir ideolojinin yerini tutabilir.

Bu nedenledir ki, temsili demokrasi bu rejimlerin ufku olmayı sürdürür. Hem kendilerini meşrulaştırırken, hem de hedeflerini açıklarken, ona bağlı kaldıklarını söylerler ve onu geliştirmeyi, sağlamlaştırmayı, düzeltmeyi, giderek korumayı önerirler, başka yerlerde olduğu gibi onu bozmayı ya da ortadan kaldırmayı değil. Bu gözlem, siyasal partileri, seçimleri ve parlamentoyu koruyan (sıkı bir koruma kuşkusuz!) Brezilya «sistem»i, hatta kıtadaki tüm klasik diktatörler gibi kendini muntazaman devlet başkanlığına seçtirmeyi de unutmayan ve sıkı bir denetim altında tuttuğu şık, dekoratif bir çok partililiğe izin veren Stroessner'in ilkel militarizmi açısından, mükemmelen geçerlidir. Ne var ki, Uruguay ve Arjantin'de, iktidarı ellerinde tutan askerlerin beyanları, projeleri, manevraları da geleneksel liberalizmden başka bir siyasal sisteme ya da meşruiyete atıfta bulunmamaktadır. Böyle bir doğrulama göstermelik diye adlandırılabilir, ama askeri mesihçiliğe ters düştüğü ve askeri rejimi süreklileştirici her türlü projeyi zayıflattığı da açıktır. Zira, özerklikleri ne denli büyük, siyasal sistem içindeki yerleri ne denli önemli olursa olsun, iktidarı ellerinde tutan askerler, iç ya da dış egemen sınıfların siyasal kültürüne bağımlıdırlar, kışla insanlarının bünyevi atılımları için çıkış kapısını o sınıfların çıkarcı liberalizmi sağlamaktadır. Herşey, sanki egemen sınıflar, ekonomik anlamda serbest piyasanın kurulmasının ancak «siyasal piyasanın» yeniden tesis edilmesiyle gerçekten meşrulaştırılabileceğine inanıyorlarmışçasına cereyan etmektedir.

Örneğin Arjantin'de, 1930'da Uriburu'dan 1966-1970 arasında Ongania'ya değin, iktidardaki askerlerin korporatist ve liberalizm aleyhtarı girişimleri ekonomik ve sosyal *establishment*'ın tepkileriyle karşılaşmış ve sonunda «anayasa aleyhtarı» generaller yerlerini liberal askerlere terketmişlerdir[4]. Uruguay'da, 1973'te aşamalı bir hükümet darbesiyle kurulan askeri diktatörlüğün sivil başkanı Bordaberry, 1976 haziranında[5] genel kurmay tarafından, antidemokratik bazı «yeni kurumlar» hazırladığı gerekçesiyle azledilmiştir. Bordaberry, gerçekten de, partiler sisteminin ortadan kaldırılmasını ve meşruluğunu tek başına silahlı kuvvetlerin sağlayacağı otoriter bir

«yeni devlet»in kurulmasını önermişti. Uruguaylı generaller bir yandan gerçek iktidarı askerileştirir ve silahlı kuvvetlerin aşırı büyümesi, sorumlulukların genişlemesi yoluyla, toplumsal yaşamı derinden etkilerken, sivil yürütme varsayımından vazgeçmekte güçlük çekmektedirler: Garnizon-devlet Uruguay 1 Eylül 1981'e değin asker olmayan bir başkana ve içinde hemen hemen hiç subayın bulunmadığı bir hükümete sahipti. Partilerin etkinlikleri sadece «askıya alınıyor» ve 30 Kasım 1980'de referanduma sunulan anayasa metni, silahlı kuvvetlerin yürütmeye katılmalarını resmileştirse dahi, iki geleneksel partinin yasallaşmasını, kısıtlı ve arındırılmış temsili yöntemlere geri dönülmesini öngörüyordu. Sözde bir seçim kampanyasından sonra, bu projenin seçmen kitlesi tarafından reddedilmesi, parti sisteminin yedi yıllık yasaklara ve aleyhte propagandaya rağmen, gördüğü desteği ve etkinliğini küçümsememekte askerlerin ne denli haklı olduklarını gösteriyordu. Mayıs 1980'de Peru'da ve 1973'te Arjantin'de yapılan seçimler (birincisi kurumsal siyasal yaşamın askıya alınmasından on iki, diğeri yedi yıl sonra yapılmıştır) farklı bağlamlarda aynı şeyi kanıtlıyorlardı.

Şili'de, General Pinochet'nin 1973 eylülünden beri başkanlık ettiği hükümet kıtanın en antiliberal ve demokratikleşme söylemine en az kulak asan askeri rejimlerinden biridir. Dahası, Şilili askerlerin otoriter söylemleri, yeni kurumların gerekliliğini ısrarla vurgularken, Franko'cu bir öykünme içindedir. Bu korporatist eğilimler 1973 öncesi yürürlükte olan hukuki sistemi tümüyle dışlayan, kendilerini «yenilikçi» diye adlandırılan, rejimin «sert» çizgideki danışman ve sorumluları tarafından açıkça ifade edilmektedir. Darbeden hemen sonra, bizzat General Pinochet «politikacıları, sekterliği ve demagojiyi bir daha geri gelmeyecek biçimde uzaklaştırmayı»[6] amaçlayan yeni bir Anayasa ilan ediyordu. 1975 eylülünde İçişleri Bakanı şöyle konuşuyordu: «Siyasal partiler (..) yurttaşları bölmekte, üyelerini demagojik bir biçimde kayırmakta ve ulusun ruhunu bozmaktadır». Hafif bir açılmadan yana olan ılımlıların (*blando*'lar) sözcüsü, nüfuzlu *Mercurio* gazetesi, bu sözleri şöyle yorumluyordu: «Hükümet partilerin yok edilmesini ya da yavaş yavaş ortadan kaldırılmasını istemektedir»[7]. Anayasa tartışmaları sırasında ortaya çıkan Chacorillas planı (temmuz 1977) amaçlar ve süreler yönünden daha çok «sertlik» yanlılarının «otoriter demokrasi» özlemlerini tatmin ediyordu, ama 11 Eylül 1980'de halkoylamasına sunulan anayasa, tedricilik ve özgürlüklere getirdiği kısıtlamalar saklı tutularak, yine de, görece uzak bir gelecekte (1989) partileri, kongresi, genel oyla seçilen başkanıyla temsili bir sistem kurmayı öngörüyordu. Tabii bu hukuki kurgu, herşeyden önce General Pinochet'nin şahsi

iktidarını sürekli kılmaya yaramaktaydı. Ama, korporatist olmayan bir anayasa metnine gerek duyma olsun, istisnai rejimin süresini saptama olsun, Şili'de bile, antiliberal heveslerin ve 1973 «mağluplarını» tümüyle tasfiye etme niyetinin, egemen demokratik ideolojiyle uzlaşma zorunluluğundan tamamen kopamadığını göstermektedir.

Temsili uygulamaları sıkı bir denetim altında tutma girişimleri, diğer kıtalarda ortaya çıkan ve aynı amaçları benimseyen diktatörlüklerin başvurdukları yol ve yöntemlerden köklü biçimde ayrılmaktadır. General Franco'nun rejimiyle, General Pinochet'ninki karşılaştırıldığında, benzerlikler kuşkusuz hemen göze çarpmaktadır, ama bir o kadar da farklılık görülür. Her iki karşı-devrimci sistem de, daha önceki siyasal durumlarla bağları kopartmayı, siyasal fikir ayrılıklarına söz hakkı tanımamayı[8] ve karşı-devrimci harekâtın askeri liderlerine tanınan sınırsız kişisel yetkiler yoluyla, galiplerin (hükümet darbesi ya da iç savaş galiplerinin) koalisyonunu uzatarak, «mağlup»ları iktidardan kesin bir biçimde uzaklaştırmayı hedef almaktadırlar. Ama Franco, çoğulculuk aleyhtarlığından, devletin zirvesiyle teknokratik-burjuva koalisyon dışında, kırk yıl boyunca hiç ödün vermez. Ülke içinde ve uluslararası bağlamdaki gelişmeler hiçe sayılarak liberal demokrasi, sürekli olarak mahkûm edilir. İspanya'nın *por la gracia de Dios* (Allah'ın lûtfuyla) *caudillo*'su olan Franco, iktidarının sürekliliğini, çok dolaylı biçimde de olsa, hiçbir zaman tartışma konusu etmez. Devlet başkanının seçimi ve görev süresinin uzunluğu sorununu ne 1947 ne de 1966 referandumu gündeme getirmiştir. Nitekim muhalefet, diktatörlüğün ömür boyu süreceği ve herhangi bir rejim değişikliğine ancak *caudillo*'nun ölümünden sonra gidilebileceği fikrine alışmaya başlamıştı[9]. General Pinochet ise, geleceğe yönelik gerçek niyetleri ne olursa olsun, geçici rejiminin süresini (dört yıl sonra da olsa) açıklamakta ve «demokrasiyi korumak» amacıyla çeşitli yasaklamalarla dengelenseler bile rekabetçi seçimlerin ve partilerin yeniden doğabileceği olasılığından sözetmektedir .Bu olgu, bu tür ideolojik maceraları onaylamayan bir ortamda, rasgele yeni bir meşruluk kurulamayacağının kanıtıdır. Latin Amerika'da devletin askerileşmesinin sınırlarını çizen bu düşünceleri belirttikten sonra, sivilleşmenin ne yönde olageldiğini ve devlet askerlerden arındırılırken ne tür rejimlerin, hangi düzey ve çapta ortaya çıktığını görelim.

Askerlerden Sonra Devlet ve Kurumsallaşmanın Biçimleri

Ordunun iktidardan çekilmesi, birbirlerinden çok değişik olgu-

lar yaratabilmektedir. Boyutları ne olursa olsun askeri devletin «sivilleşmesi», ille de «demokratik normalliğe» dönüş anlamına gelmez. Burada türdeş durumları karşılaştırmak amacıyla, gerçek anlamda askeri egemenlik altında bulunan sistemleri inceleyeceğiz. Bundan, zor kullanma sonucu doğmuş ve sivil ittifakların genişliği, içeriği ya da hükümet üyelerinin kökenlerine bakılmaksızın, yürütmenin tayini ve ulusal çaptaki büyük kararlar üzerinde askeri kurumlarca toplu biçimde yürütülen bir denetimin kurulduğu sistemleri anlıyoruz. Subayların katılım ya da zor kullanma yoluyla büyük bir rol oynadıkları diğer patrimonyal ya da partili otoriter rejimleri bir yana bırakacağız.

İşe hemen, sivil bir *pronunciamiento* yoluyla zorla ulaşılan sivilleşme biçimini dışlayarak başlayalım. Gerçekten de, meslekdaşlarının rejimlerini şiddet yoluyla (bazen ve hatta çoğu zaman şiddet kullanma tehditiyle) yıkanlar genellikle askerlerdir. Tabii birçok şahsi diktatörlüğün, patrimonyal otokrasinin ve askerlerden sonra başa gelen zorba yönetimlerin, bazen silahlı kuvvetlerin kimi kesimleriyle ittifak halindeki sivillerin başkaldırmaları sonucu ortadan kaldırıldıkları doğrudur. XIX. yüzyıl Peru'suna ve Piérola'nın sivilci *montonera*'larına kadar gitmeye gerek yok; 1944'te Guatemala'da, General Ubico'yu ve kısa bir süre hüküm süren varisini, sivil-askeri karışımı bir devrim, alaşağı etmiştir. Aynı yıl, Salvador'da artık ordusunun desteklemediği Hernandez Martinez'in diktatörlüğüne öğrenciler ve askerler son vermişlerdir. Daha önce, Küba'da olanları değişik koşullarda tekrarlayıp, 1979'da Somozaların ulusal muhafız alayını yenerek, Nikaragua'daki hanedana son verenler gerillalar, yani sivillerdir. Ancak, kurumsallaşmış askeri hükümetler arasında sivillerce devrilen bir tek yönetim vardır: Bolivya (1952). Gerçekten de, Paz Estenssoro'nun *Movimiento nacionalista revolucionario*'sunun (MNR) kazandığı seçim zaferini iptal eden askeri cunta, La Paz sokaklarında bozguna uğratılmıştır. Bolivya'da iktidar, hiç değilse zaman yönünden ancak sınırlı biçimde askerileştirilebilmiş iken, ardından gelen devrim katı bir askerden arındırma siyaseti uygulamış, orduyu terhis etmiş ve yeni hükümete herhangi bir zarar verme olasılığını yok etmek üzere kadrolarında tasfiyeye girişmiştir.

En sık rastlanan askerden arındırma biçimleri orduyu iktidardan uzaklaştıran ama askeri sistemi yerinde bırakanlardır. Gerek silahlı kuvvetlerin yapısına ilişkin, gerekse dış nedenlerle, doğrudan askeri hükümet kalıcı olamayacağı için, askeri iktidarın sürekliliği değişik biçimlere bürünebilmektedir. Bunları iki ana eğilimde toplamak mümkündür: Bir yanda *kişiselleştirme*, öte yanda *yasal-*

laştırma. Her iki model de gerçek veya göstermelik bir demokratik açılmayla bağdaştırılabilir.

İktidarın, kendini halka kabul ettiren bir askeri lidere devri, askeri kurumları yürütme gücüne bağımlı kılma ve orduyu, mesleki görevine göndermenin bir yoludur. Ancak bir kurumun kişisel olmayan iktidarından, general de olsa, bir insanın kişisel iktidarına geçiş, hiçbir zaman çok kolay olmamaktadır. Pek tabii, ordu daha az devletleşmiş ve bürokratik olduğunda, iktidarın bu yolla gaspı daha kolaydır. Nikaragua ulusal muhafız birliğinin *Jefe director*'u Somoza, Dominik ordusunun en büyük generali Trujillo, iktidara ordu hesabına değil de kendi adlarına el koymadan önce, kendilerine emanet edilen yeni-sömürgeci askeri kurumları «kişiselleştirmişlerdir». Barrientos'un seçim yoluyla gücünü *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) olarak kabul ettirerek ve tarihsel-askeri bir meşruluk (Chaco geleneği) ve yarı kişisel bir halk desteğinden (askerlerle köylülerin paktı) kuvvet bularak, rakiplerine kendini kabul ettirdiği 1964 Bolivya'sında durum daha değişikti. Barrientos'un anayasal başkan olarak tekrar tahta çıkarılışı askeri cuntanın ve darbeci generalin başkan yardımcısı olduğu daha önceki yasal rejimin uzantısıydı. Bu açıdan, General Banzer selefine oranla daha şanssız sayılabilir. 1971'de bir hükümet darbesiyle iktidara gelen Banzer, tutucu bir koalisyonun başında, siyasal sınıfın bir kesimiyle birlikte 1974'e değin hükümet etmiştir. 1974'te MNR ve Falanj'ın politikacıları yerine askerleri koyarak hükümeti değiştirdiğinde, görünürde kendi kişisel iktidarı artmış, ama gerçekte ordu yeniden devleti işgal etmiştir[10]. Ve General Banzer, 1974'ten itibaren birçok kez başkanlık seçimleri yapılacağını ilan ettikten sonra, 1978'de ordunun baskısı altında düzenlediği oylamada adaylıktan çekilmek zorunda kalmıştır. O, eski İçişleri Bakanı Juan Pereda'yı desteklerken, bölünmüş silahlı kuvvetler tarafsız kalacağını açıkladı. Ve de temmuz 1978 seçimlerini, bir hayli acemice kurumsallaştırılmış bir askeri iktidarın güçlükle seçilmiş sürdürücüsü olan «resmi» galibin hükümet darbesi izledi.

Demokratik kutsama, iktidardan nasıl gideceğini bilemeyen bir askeri rejimi içinde bulunduğu çıkmazdan yasal olarak çekmeye de yaramaktadır. 1945'te Arjantin'de 1943 hükümet darbesinden doğan rejim, itilaf devletlerinin yenilgisinden cesaret alan dış ve iç muhalefetlerin çapraz ateşine maruz kalır ama, «emekçilerin albayı» popülerliğin zirvesindedir. Ordunun bir kesiminin, işçilere yakın tavırlarını hoşgörmediği ve siyasal ihtiraslarına karşı çıktığı Peron, serbest başkanlık seçimlerinde adaylığını koyarak, kendisini iktida-

ra getiren ve temsilcisi olduğunu iddia ettiği bir kuruma onurlu bir çıkış kapısı sunar. *Lider*'e karşı olan «devrimci» subaylar bile geleneksel partilerin iktidara geri gelişi ile eski bir askeri hükümetin başkan yardımcısının temsil ettiği devamlılık arasında seçim yapmak zorunda kalırlar. Nitekim General Peron, birinci başkanlık dönemi boyunca, askeri beratını hatırlatmaya ve «4 Haziran 1943 devrimi»nin varisi olarak görünmeye özen göstermiştir. Böylelikle, ordunun adayı olan ya da öyle görünen kişi yararına sonuçlanan seçimlerle askeri kurum bütünlüğünü bulmuş ve ilkece karar organı olmaktan çıkmıştır. Dikey disiplin kendini yeniden dayatmış ve sarsılan birlik yeniden kurulmuştur. Askerden arındırma bu düzeyde kalabilir ya da tersine derinleşebilir ve askeri liderin elinde bulundurduğu alternatif siyasal kaynaklar ölçüsünde devamlılık kazanabilir, bu da askeri liderin bazen silahlı kuvvetlerdeki bağlarının geniş ölçüde ve tehlikeli bir biçimde kopmasına neden olabilir. 1951'den itibaren Peron'un başına gelenler gibi.

İktidarın askeri devletin başkanına devri, hemen rizikolu seçim yoluna başvurulmadan da rejimin sivilleşmesine yardım edebilir. Bu durumda militarist el koyma tek bir kişinin diktatörlüğüyle sonuçlanır. Bugün Şili'de belirmeye başlayan bu tür bir gelişmedir. Silahlı kuvvetlerin kendilerine atfettikleri vesayetçi görev gereği askeri rejimin uzaması, 1977'den beri General Pinochet'nin mutlak iktidarını perçinlemektedir. Pinochet'nin cuntaya salt bir yasa koyucu ve kuruculuk rolü veren karşı durulmaz yükselişi, 1978 ocağındaki referandumun beklenmedik başarısı ile onaylanıyordu. Nitekim bu referandumun, cuntanın diğer üyelerine dayatılan metni «General Pinochet'yi destekliyorum» ibaresini taşıyordu.

Şili'de, silahlı kuvvetlerin siyasal deneyimsizliğiyle, üst düzeyde meslekleşmiş olmalarının, rejimin kişiselleştirme yoluyla kurumsallaşmasına pek de yabancı kalmadıklarını düşündürebilir. Hiyerarşik disiplin siyasal oydaşma yerine geçmiş, «mağlupların» dönüşü korkusu ordu içinde kimsenin tartışamadığı bir karşı-devrimci siyasetin simgesi olan şef etrafındaki dayanışmayı pekiştirmiştir. Cuntada hava kuvvetlerini temsil eden General Leigh'nin, General Pinochet'nin siyasal projelerine karşı yönelttiği eleştirilerin askeri kurum içinde pek zayıf bir yankı yapmasını, daha sonra 1978'de, hava kuvvetlerindeki yirmi bir generalden onsekizinin istifa ya da erken emeklilik yoluyla ordudan ayrılması ve General Leigh'in azledilişini böyle yorumlamak gerekir. «Anayasal rejime dönüş»ün yavaşlığı ve uluslararası tecrit, orduya temel şeylerde güvence veren kapalı bir kurumsallaşmaya askerlerin sağladığı desteği arttırıcı yönde etkili olmuştur. Ordu artık hükümet etmiyorsa da, iktidardan uzak-

laşmış değildir ve en önemlisi onun tarafından anlayışla karşılanmaktadır.

Çoğu zaman, askeri rejimlerin kurumsallaşması diye adlandırılan şey, bu rejimlerin yürürlükteki anayasal çerçevelere uygun biçimde yasallaşmaları anlamına gelir. Demokrasiye dönüşle kimi ortak yönleri olan ve belirli bir liberalleşmeyle atbaşı gidebilen bu dönüşüm, askeri iktidarın meşru kabul edilen kurumsal çerçeve içinde oluştuğunu ve bu çerçeveyi, demokratik sürece içkin temel belirsizlik kaynaklarını dışlayarak, kendi çıkarı doğrultusunda kullandığını anlatmaktadır. Bu yöntemler, Guatemala'da olduğu gibi, «hem seçimle başa gelmiş, hem anayasal hem de antidemokratik askeri hükümetler»[11] doğurabilir. Bu yasallaşma genellikle iki biçimde gerçekleşir: *Denetlenen ve baskı altında tutulan çokpartililik,* ya da *egemen bir askeri partinin* kurulması.

Bu sonuncu formüle en somut örnek Salvador'da 1950'den, General Carlos Humberto Romero'nun askeri ve sivil bir cunta tarafından devrildiği tarih olan 1979 ekimine değin yürürlükte kalmış olan sistemdir. 1948'de iktidarda olan askerler, Meksika'daki Kurumsal Devrimci Parti'yi örnek alan ama onun halktan gördüğü desteğe sahip olmayan resmi bir parti, gerçek bir albaylar partisi olan PRUD'u (Demokratik Birliğin Devrimci Partisi)[12], kurmaya çalışmışlardır. Onu izleyen Ulusal Uzlaşma Partisi (PCN) de, askeri kurumun partizanca ifadesi[13] ve seçimsel uzantısıydı. Ama bu parti aynı zamanda, sivil ve askeri bürokrasilerle egemen sınıf arasındaki temasların ordunun himayesi altında cereyan ettiği bir devlet partisidir de. Siyasal rekabeti kâh açarak, kâh, özellikle PCN zayıfladığında daraltarak, «askeri parti» siyasal yaşamı denetlemekte, parlamento çoğunluğunu elde etmekte ve - 1972 ve 1977'de olduğu gibi desteğini gizlemeyerek - bir albay ya da generali başkanlığa seçtirmekteydi. 1972'de PCN'nin muhalefet karşısında uğradığı başarısızlık yarı-açık seçim sisteminin bozulmasına yol açtı. Ardından hileye, baskıya ve seçim rekabetinin kısıtlanmasına başvurma, askeri-devletçi *contunuismo*'yu (süreklilik) yasal yoldan sağlayacak mekanizmanın dağılmasının ve güçsüzlüğünün ifadesidir.

Siyasal yönelimleri arasındaki farklara karşın, Panama'da General Torrijos'un milliyetçi askeri rejimi de kurumsallaşmasında, Salvadorlu albaylarınkine koşut bir yol izlemiştir. Ulusal Muhafız Birliği'nin oligarşik partilere karşı 1968'te yaptığı hükümet darbesinden yaklaşık on yıl sonra, generalin yandaşlarınca kurulan Demokratik Devrimci Parti (PRD), Meksika örneğinde olduğu gibi kurumsal bir partiye dönüşme amacını taşımaktaydı. 1978 milletvekili

seçimlerinde elde ettiği başarı Meclis tarafından yeni seçilen sivil başkana, rejimi büyük rizikolara girmeden, demokratikleştirme şansını tanıdı[14]. Siyasal yaşam PRD'nin aleyhine gelişebilir miydi? Demokratikleşme süreci resmi partinin olası bir yenilgisinin kabulüne kadar varabilir miydi? Panama'nın güçlü adamı General Torrijos, Ulusal Muhafız Birliği'nin kumandasını koruyarak, askeri *caudillo'culuğun* yaygın olduğu kıtada böyle bir olasılığa meydan vermeyecek klasik bir şema oluşturmuştu. Panama'daki söylentilere göre, Torrijos iktidarı yeni Başkan Aristides Royo'ya, altı yıllık bir kontratla kiralamıştı[15]. Ama Royo'nun 1981 ağustosunda bir kaza sonucu ölmesi, Ulusal Muhafız Birliği'nin doldurma hevesine kapılabileceği bir siyasal boşluk oluşturdu.

Honduras'taki çok akışkan siyasal-askeri durum bize, geleneksel iki partililik çerçevesinde kurumsallaşma girişiminin anlamlı bir örneğini sunmaktadır. 1972 aralığında iktidara gelen reformcu askerler, Peru'da olduğu gibi, muhafazakâr güçlerin normal kurumlara geri dönme istekleriyle karşılaştılar. General Lopez Arellano'nun, ağustos 1978'de de onun yerine geçen Malgar Castro'nun azledilmesinden sonra, silahlı kuvvetler hükümeti, reformlar dizisine son veren üçüncü döneme girdi. Yeni hükümeti destekleyen Ulusal Parti (muhafazakâr), bir askeri parti, yani «askerlerin iktidar olmaya devam edebilecekleri sivil bir örgüt»[16] rolü üstlenmeye hazır görünmekteydi. Ama bunun için seçime gidilmesi gerekiyordu. Seçimler 20 Nisan 1980'de yapıldı, ama beklenmedik bir biçimde, Ulusal Parti'nin geleneksel hasmı olan liberallerin zaferiyle sonuçlandı. Liberallerin iyi niyeti ve uluslararası koşulların elverişliliği sayesinde, askerlere karşı bir protesto niteliği taşıyan bu seçimlerin öngörülmemiş sonuçları, bir hükümet darbesiyle iptal edilmekten kurtuldu: Liberal ve muhafazakâr milletvekilleri oylarını birbirlerine ekleyerek bir sonraki seçimlere kadar (yeni bir anayasanın oylanmasından sonra) cumhuriyetin geçici başkanlığına, cuntanın askeri şefi[17], General Paz Garcia'yı seçtiler, böylece galip parti hükümette azınlıkta kaldı!. Nihayet bir sürü belirsizlikten sonra, liberal partinin adayı, kasım 1981'de yapılan genel seçimleri, rahat bir çoğunlukla kazandı ve başkan seçildi. Ancak Başkan Suzao Cordova ordudaki aşırı uçlara öyle güvenceler vermişti ki askerlerin yeni sivil rejim konusunda en ufak bir endişeleri yoktu.

Guatemala'da devlet, köklü biçimde askerileşmiştir. Ordu yalnız iktidarı değil, aynı zamanda sivil birçok görevi elinde tutmakta ve gerçek bir bürokratik burjuvazi[18] oluşturmaktadır; öte yandan genel kurmay başkanları tüm kilit mevkilere yapılan atamalarda

son söze sahiptirler. Ülkede az çok düzenli olarak çok partili seçimlerin yapılmasına karşın, askeri parti yoktur. Ancak 1974'te, üç başkan adayı da generaldi ve 1954'te ilerici sivil başkan Arbenz'in Castillo Armas tarafından devrilmesinden beri, ordunun desteklediği «antikomünist» hükümetler, halkın onayı olsun ya da olmasın, iktidarı ellerinde tutuyorlardı. 1970'ten beri, - ve gittikçe artan bir şiddet ortamında- hep ordunun kazandığı seçimler sonunda, generaller başkanlıkta birbirlerini izlemekteydiler. Aynı senaryo ufak tefek değişikliklerle tekrarlanmaktaydı: Silahlı kuvvetler önce herhalükârda yürütmenin başına geçecek olan adayı seçmekte, sonra da kendilerine seçim desteğini sağlayacak sağ ya da aşırı sağdan bir iki partiyle pazarlığa oturmaktaydılar. Çoğulculuk, sol partilerin haliyle dışında kaldıkları «anayasal bir yay»la sınırlıydı[19]. 1970'te, General Carlos Arana Osorio, «örgütlü şiddet partisi» olan Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin (MLN) ve kontr-terörizmin desteğiyle başkan seçilmiş; 1974'te, General Kjell Langerud MLN ile Demokratik Kurumsal Parti'nin (PID) oluşturdukları koalisyonun adayı olmuş; 1978'de Devrimci Parti, ismini hakeden bir biçimde (!), General Romco Lucas Garcia'yı seçtirmek için, PID ile ittifak yapmıştır. Anlaşılan, yalnızca Arana Osorio gerçekten seçimleri kazanmış, onu izleyenler iktidarı hileyle veya daha önceki hükümetin zor kullanması sonucu elde etmişlerdir. Örneğin, General Langerud, General Rioss Montt'a göre kesinlikle daha az oy elde etmiş, ama hükümet, Kongre'ye onun seçimini onaylatmıştır[20]. Orduda yeterince desteği olmayan Rioss Montt da ülkeyi terketmek zorunda kalmıştır. Bu yasal ve anayasal hükümetler, askeri devletin, «denetim ve baskı altında çok partililik» biçiminde yasallaşmış ifadesidirler. Ama aynı zamanda, daha az dışlayıcı çoğulcu sistemlerin kurulmasına doğru açılabilecek (ya da açılmayabilecek) askerden arındırma biçimlerini de temsil etmektedirler.

Brezilya'nın evrimi askeri iktidar tarafından denetlenen bir yeniden demokratikleşmenin, askeri iktidar biçimsel demokratik yöntemleri, - içeriklerini yoketmiş olsa da - ortadan kaldırmadığı sürece hem ne denli ikircikli, hem de ne denli kolay olduğunu örneklemektedir. 1974'te General Geisel tarafından başlatılan ve halefi General Figueiredo tarafından sürdürülen açılma ve yumuşama politikası inkâr edilmez bir liberalleşmeye yol açmıştır: 5 no'lu anayasal değişiklikle başkana tanınan diktatoryal yetkilerinin ortadan kaldırılması, sansüre son verilmesi, siyasi suçların affı, siyasi mültecilerin geri dönüşü, vali ve senatörlerin tümünün doğrudan seçilmesi, «aşamalı» bir demokratikleşmenin temposu hükümetçe belirlenen belli başlı evreleridir. Yine de sivil toplumun yeniden canlandırılması ve

siyasal arenanın genişletilmesi (yasal biçimde dağıtılan aşırı sol yayın organlarının mantardan biter gibi çoğalması bunun kanıtıdır), 1965'te kurulan baskıcı iki partili sistemin başarısız kalması üzerine denenen yeni bir kurumsallaşma stratejisi olarak da algılanabilir. Etkinliklerine izin verilen muhalefet cephesinin *(Movimento democratico brasileiro, MDB)* seçimlerde sürekli güç kazanması, özellikle 1974 seçimlerinden itibaren, resmi parti ARENA'nın aldığı kötü sonuçlar, iktidarı hassas ve oldukça istkirarsız bir duruma sokuyordu. Ilımlı bir açılma ise, tersine, sistemin hükümet partisiyle özdeşleşme ve seçmen kitlesinin iki parti arasında yapmak zorunda olduğu seçim nedeniyle itildiği «plebisit çıkmazına»[21] son vererek sürekliliği temin edebilirdi. Kimi gözlemcilere göre, 1964 öncesi liderlerin siyasal haklarına yeniden kavuşmaları ve çok-partililiğe geçiş, MDB'yi parçalamaya, dolayısıyla muhalefeti bir yandan serbest bırakırken bir yandan da zayıflatmaya yönelik önlemlerdir[22]. Yeni siyasal partiler yasası, şimdilik yol açtığı siyasal sınıflaşmalarla solu tecrit etme amacına ulaşamamıştır ama, hiç değilse muhafazakâr kanatta iki partinin kurulmasına neden olmuştur: Bunlar başkanın partisi, *partido democrático social* (PDS) (*) ve ılımlıların biraraya geldiği hükümete muhalif, *partido popular brasileiro*'dur (PPB) (**). Bu yeni partiler yelpazesi, muhalefetin bölünmesi ve daha iyisi atomize olması koşuluyla, rizikosuz ve askerler tarafından kabul edilebilir bir münavebeyi mümkün kılabilirdi. Ama, birleşik bir muhalefet cephesinin kurulmasını engellemek amacıyla, «seçim ittifakları»nın yasaklanması, PPB'yi, varlığını sürdüren MDB'nin yeni biçimi PMDB ile birleşmeye zorlamış, diğer yandan hesapta olmayan «emekçiler partisi»nin yükselişi, programlanmış açılmayı daha da karmaşıklaştırmıştır.

Bu açılmanın, tecrit edilmiş, bunalım içinde ve geniş bir taban arayışında olan bir rejimin yeni meşrulaştırma taktiğini oluşturduğu düşünülebilir. «Yavaş ve aşamalı» demokratikleşme, hiçbir şekilde «sistem»in değişikliğine götürmez, ama oyunun kuralları kendi aleyhine işlediğinde onları değiştirme alışkanlığındaki geçmiş uygulamaları sürdürür. *Casuismo*'nun (***) ve kazananın kaybettiği[23] kaşarlanmış bir rejimin esnekliğinin bu yeni tezahürü, kendini korumak için tüm önlemleri almasına karşın, doğası üzerinde belli sonuçlar doğurmaktadır. F.H. Cardoso'nun çok doğru olarak işaret et-

---

(*) **Partido democrático social:** Sosyal Demokrat Parti. (ç.n.)

(**) **Partido popular brasileiro:** Halkçı Brezilya Partisi. (ç.n.)

(***) **Casuismo:** Safsatacılık. (ç.n.)

tiği gibi, şimdiye dek «partileri meşrulaştıran sistemdi»[24], şimdi partiler rejimin işlerliğinin temel öğeleri haline gelmişlerdir. O kadar ki devlet başkanı parti başkanı olarak sunulmaktadır. Bu çerçevede, liberalleşmenin kendi dinamiği vardır. Bu yoldan tanınan bir demokrasiyi yönlendirmek için, artık otoriter önlemlere başvurmak mümkün değildir. Proje ancak, siyasal oyun kurallarına göre oynanırsa sonuçlanabilir ve rejimin beklentilerini yanıtlayabilir. Her zaman mümkün olan olası bir otoriter gerileyiş stratejinin bütününden beklenen siyasal faydayı sıfıra indirecektir. Oysa, siyasal liberalleşmenin sosyal açılmayla atbaşı gitmesi hiç de zorunda değilken, uzun zaman bastırılmış ve sıkıştırılmış istekler neredeyse kendiklerinden su yüzüne çıkmaktadır. Nisan-mayıs 1980'de yapılan büyük grevlerin ve özgür sendikacılığın bastırılması rejimin *getülist* dönemden devraldığı ve 1946'dan 1964'e değin süren «demokratik deneyim»in değiştirmediği «tehlikeli sınıflar» üzerindeki denetim yetkilerini azaltmak niyetinde olmadığını göstermektedir. Bu otoriter kilit kapalı mı kalacaktır; ve liberalleşmenin aşamayacağı sınırları, hatta bu liberalleşmenin geri dönülmez olması için ödenmesi gereken bedeli mi göstermektedir? Herhalükârda, rejimin iktidarı devretmek ya da dizginleri elden kaçırmak gibi niyeti olmadığı açıktır. Demokrasinin lehine işlemesi için tüm kozları kendi tarafına çekmektedir. Bu, göreli bir demokrasi olmaktan çok, iktidarın yerine konmaya başlayan şeyleri gözden çıkaramayacağı bir demokrasidir[25]. Bunun sınanması da tabii ki, başkanın sürekliliği ve bu sürekliliğin alacağı biçimlerden geçer. Sivil toplumun yeniden doğuşu, partilerin ve parlamenter yaşamın canlandırılması, otoritarizmin alanını olduğu kadar askeri egemenliğin alanını da daraltmaktadır. Rejim doğa değiştirmektedir. Pekiyi ama iktidar kimindir?.

Sivil Hükümet ve Askeri İktidar

Kesintisiz bir liberalleşme sağlamanın ikircikli özelliği kadar bir tür askerden arındırma biçimi olan demokratik görünüşü korumanın sağladığı olanaklar ortadadır. Latin Amerika'nın yakın tarihinde, kurumsallaşmamış askeri hükümetler, iktidardan ancak bazı güvenceler alma koşuluyla çekilmeyi kabul etmektedirler. Oyunun kurallarını saptama çabasındadırlar. Dahası, durum bu tür isteklere uygun olduğunda, demokratik-anayasal düzen içinde askeri kurumlara belirli bir yer ve siyasal kararları denetlemede sürekli bir rol talep etmekte tereddüt etmemektedirler. Uruguaylı askerlerin 30 Kasım 1980'de referanduma sundukları anayasa taslağı, *de facto* (fiili) iktidarlarına yasal bir temel kazandırmak amacıyla,

üst düzeydeki subaylardan oluşan Milli Güvenlik Konseyi'nin (COSENA), kendisi hiçbir merci nezdinde sorumlu olmaksızın, yasama ve yürütme erkinin üyelerini suçlayabileceğini, «ulusal güvenliğe ilişkin etkinliklere» karışabileceğini ve hatta parlamentoya danışmaksızın, ancak *a posteriori* (sonradan) bilgi vererek, (başkanla birlikte) «olağanüstü hal» ilan edebileceğini belirtiyordu[26]. Bu vesayet altına alınmış demokrasi, bilindiği gibi, solun *Frente amplio*'sundan, sağın geleneksel kuruluşları, *blanco* ve *colorado*'ya değin tüm partiler tarafından mahkûm edildikten sonra seçmenlerce reddedilmiştir[27].

1972'de Arjantin'de, 1966'dan beri iktidarda olan askerler, bir bunalım ortamında ve denetlenmesi olanaksız bir toplumsal patlamayı engellemek amacıyla, 1955'den beri ilk kez yasaklamasız bir seçim yapmaya karar verdiler. Ama aynı zamanda, onlara göre «geçmişte yapılmış hata»lara geri dönme sonucu doğurabilecek seçimsel «boşluğa atlama»yı da engellemek gerekiyordu. Bunun için «silahlı kuvvetler hükümeti»nin başkanı olan General Lanusse, ordunun da taraf olduğu siyasal güçlerle bir garanti anlaşması imzalamak istiyordu. Kendine onurlu bir çıkış yolu arayan ordu, seçimlerin yapılmasını bile, himayesi altındaki tüm siyasal grupların «büyük ulusal anlaşma»ya taraf olması koşuluna bağlıyordu. Geçiş dönemi için tüm ulusal güçleri birleştirmeyi sağlayacak bir askeri adayın varlığı genel kurmayı adamakıllı hoşnut edecekti. Ancak, siyasi güçlerin kurulmakta olan demokraside askeri katılımı kurumsallaştırma talebine karşı çıkmaları ve resmi adaylık girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, askerler rejime *son anda,* başkanlık seçimlerinde iki türlü balotaj sistemi uygulamasını ve 1955'ten beri ulusal siyasal yaşamdan dışlanmış olan Peron'un adaylığını engelleyen, ikamete ilişkin bir madde konulmasını öngören seçim reformuyla çift tetikli bir güvence getirdiler. Ancak «fiili» rejim tarafından dayatılan bu «korkuluklar» ve kurnazlıklar, siyasal güçlerin desteğini sağlayamadı. Sonunda, kuvvet komutanları cuntası, bir anlaşmaya varılamamasına rağmen askerlerin uyulmasını istedikleri ilkeleri saptayan bir deklarasyon yayımladı. Bu metin, askerlerin, ayaklanma suçlarının «ayrımsız affına» karşı çıkacaklarını belirtiyor ve «hükümet sorumluluklarını paylaşmaları»[28] gerektiğini ileri sürüyordu.

Aslında, rejim insiyatifini kaybetmiştir. Peronist adayın seçim zaferi, son hükümetin yerleştirdiği engelleri yıkmıştır. «Campora hükümete, Peron iktidara» sloganı, generaller tarafından dayatılan yasaklayıcı maddeye açıkça yöneltilmiş bir alaydır ve askerler, iktidara çok daha kesin şekilde karşı ve daha hareketli bir ikinci tu-

run yenilgisini önlemek amacıyla, seçim yasasına karşın, oyların sadece % 49,5'u ile seçilmiş olan Peron'un adayı Campora'yı başkan ilan etmişlerdir. 1966 hükümet darbesinin karşısına aldığı iki siyasal güç olan peronistler ve radikaller, oyların % 70'ini toplamışlardı. Askerlerin yarı resmi adayı oyların % 3'üne bile erişememiş; sürekliliği temsil eden adayların tümü ancak % 18 dolayında oy almışlardı[29]. Dahası, yeni hükümet derhal bir genel af ilan etmiş ve seçilmiş başkan, silahlı kuvvetleri temsil etmekle yükümlü kimselerin seçimine ilişkin kurumsal önerileri reddetmiştir. Orduya 1960'tan beri egemen olan süvari sınıfından olmayan bir komutanın atanmasıyla, kara kuvvetlerine bir darbe indirilmiştir.

Benzer şekilde, Ekvador'da, 1972'de iktidara gelen ordu da Arjantinlilerinkine benzer istekleri kabul ettirmeyi başaramayarak çekilmiştir. 1976'da General Guillermo Rodriguez Lara'yı deviren bir saray darbesinden sonra hükümeti sivillere terketmeye kararlı olan Ekvadorlu askerler, ülkeye gerçekten temsili bir demokrasi getirme isteklerini ilan ettiler. Cunta gene de önlemlerini almış, daha doğrusu askerlerin zihinlerindeki görüntüye uygun bir demokratik sistem kurmaya çaba sarfetmiştir. Demokratik süreç uslu bir yavaşlığın izlerini taşır: Yaklaşık üç yıl süren bu süreçte ilk iş olarak ordunun tehlikeli birer demagog olarak gördüğü, temsili yetenekleri en yüksek adaylar oylamadan dışlanmıştır. 1978 şubatında kabul edilen punduna uydurulmuş bir seçim yasası, gelecek başkanın daha önceden başkanlık görevi ifa etmemiş olmasını öngörmekteydi ki, bu da, daha önce beş kez başkan seçilen ebedi *caudillo* Verasco İbarra ile Carlos Julio Arosemena'ya seçilme umudunu yasaklamaktaydı. Bir başka *ad hoc* madde de gelecekteki başkanın Ekvadorlu ve bir Ekvadorlunun oğlu olması koşulunu getirmekteydi. Bu zorunluluk doğrudan doğruya, ülkenin en önde gelen partilerinden Halk Güçlerinin Birliği'nin başkanı ve bir Lübnanlının oğlu olan Assad Bucaram'ı hedef almaktaydı. Guayaquil'in lumpen proletaryasının geniş desteğine sahip olan ve ateşli nutuklar atan bu lider, tıpkı 1972'deki hükümet darbesi sırasında olduğu gibi, seçim yarışının en büyük favorisiydi.

*Veto*nun demokratik ölçülere aykırı kullanımı ve adayların bu şekilde ayıklanması anayasal rejimin yeniden kurulması için kötü bir başlangıçtı. İkinci tura yalnızca başta gelen iki adayı bırakan Fransız usulü iki turlu seçim sisteminin uygulanması, ikinci turda muhtelif sağlardan oluşan bir cephe kurulmasını amaçlıyordu. İki tur arasındaki on aylık ara ve seçim kampanyası sırasında meydana gelen çok sayıda olay, askerlerin diledikleri gibi olmadığı takdirde seçim sonuçlarına saygı gösterecekleri beklentisini zayıflatıyordu.

Hele, muhafazakâr aday Sixte Duran'ı, açıktan açığa desteklediklerı ve dışlanan Bucaram'ın görüşlerini, karısı tarafından yeğeni Jaime Roldos aracılığıyla savunduğu göz önünde bulundurulursa umutlar daha da azalıyordu. Ama, zorlu olduğu kadar belirsiz ve koşullanmış bir süreç sonunda yapılan seçim sonuçlarına askerler itiraz etmeye kalkışmadılar ve seçimleri kazanan Roldos, ağustos 1979'da, Ekvador'un anayasal başkanı oldu.

Ancak gelişmeler her zaman böyle olmamıştır. Askerler iktidardan çekilmeyi sivil hükümet kendilerininkine yakın olduğu ya da seçimler kendi adaylarını zafere eriştirdiği zaman kabul etmektedirler. Bunun dışındaki durumlarda, sonuçlar ya hemen ya da daha sonra, koşullar elverişli olduğunda iptal edilmektedir. F. Bourricaud'un deyimiyle, «ihtilâflı seçimler»in çoğalması, bu *continuiste* davranışın belirtisidir. 1978-1980 arası Bolivya'sındaki hareketli siyasal yaşam bu eğilime iyi bir örnektir. 9 Temmuz 1978'de güç bela seçilen başkan, General Banzer'in resmi adayı olan General Pereda, özellikle ılımlı solun adayı Siles Suazo'nun şiddetle karşı çıkmasına rağmen, bir seçim «zafer»i elde etmek umuduyla 21 Temmuz'da bir darbe yaptı. 1978 kasımında, ordunun General Padilla tarafından yönlendirilen legalist kesimi, General Pereda'yı devirdi ve haziran 1977'de yeniden seçimlere gidildi. Bu seçimler açık bir çoğunluk ortaya çıkarmayınca senato başkanı devlet başkanlığına getirildi. Anayasallaşma süreci devam ederken, 1 Kasım 1979'da, Albay Natusch Busch yönetime el koydu, ama onbeş gün sonra istifaya zorlandı. Meclis başkanı Bayan Lydia Gueiler, onun yerine geçti. 29 Haziran 1980'de yapılan yeni seçimlerde sol açık bir ilerleme kaydetti. Merkez sol koalisyonuyla başta gelen Siles Suazo, 4 Ağustos'ta Kongre tarafından en üst göreve getirildi. Bu seçimlerde aday olan General Banzer ise, oyların ancak % 15'ini elde edebilmişti. 17 Temmuz 1980'de yapılan bir başka kanlı hükümet darbesi de General Garcia Meza'yı cumhurbaşkanlığına getirdi. Darbeciler artık seçimlerden söz etmiyorlar. Önde gelen hedefleri olan «marksist kanserin kökünü kazımak», her türlü kurumsallaşma umudunu belirsiz bir geleceğe ertelemekte ve askeri istikrarsızlık sürüp gitmektedir.

Silahlı kuvvetler, eylemlerini sürdürecek düşlerindeki hükümeti empoze edemezlerse, geri çekilmelerini sivillerin her alanda üstünlük kurmalarını engelleyen korporativ savunma önlemleriyle desteklemeye çalışırlar. Ve, eğer seçilmiş otoriteler ordu sorumlularının atanması üzerindeki denetimlerini yitirirlerse, «askerlerden sonraki» sivil rejim, onlardan öncekilere pek de benzememektedir. Gerçekten de, askerlerin özerkliğinin tanınması, genellikle iktidarın as-

kerileşmesinden artakalan bir mirastır ya da onların kışlalarına dönmesi için ödenmesi gereken bir bedeldir. Peru'da 1962 askeri kesintisinden sonra seçilen Başkan Belaunde - 1968 ekiminde görevinden alınacak, demokrasiye dönüşten sonra 1980'de tekrar seçilecektir - 1963'te kıdem tablosunda en önde gelen subayları kuvvet komutanlıklarına atamak ve askeri bakanları, yüksek komutanlığın isteklerine uygun şekilde seçmek zorundaydı. Ekvador'da, 1978 temmuzunda yapılan başkanlık seçimlerinin birinci turundan önce, askerler silahlı kuvvetler temel yasasını gözden geçirmişler ve seçilecek başkanın, hiyerarşide en yüksek sırayı işgal eden subayı savunma bakanı atamasını hükme bağlamışlardı[30]. Askerlerin sandıktan yenik çıkmalarının yanısıra, 1973 mart-mayısında Arjantin'de olduğu gibi, sabrı taşmış bir kamuoyu önünde tam bir hezimete uğradıkları durumlarda da ordu, seçim sonuçlarına saygılı olsa dahi, temsili demokrasiye gerçekten dönüşün garantisini veremez. Askerler siyasal oyunun neredeyse meşru oyuncuları olduğunda, hükümetin askerden arındırılması, iktidarın askerden arındırılması anlamına gelmez. Örneğin 1973-1976 arasında peronizmin ve seçim dalgasının görünürde iktidardan kovduğu askerler, siyasal durumu adım adım izlemekteydiler. Peron adamı Campora'dan desteğini, ancak genel kurmay kendisine generallik rütbesini iade ettikten ve iktidarına yeşil ışık yaktıktan sonra, geri çekti. Ordu, *lider*in ölümünden sonra hızla ayrışan rejim karşısında ne denli tarafsız kaldığı iddiasında olursa olsun, birbirlerini izleyen kuvvet komutanları zamanında siyasal sahneden silinmiş değildi. Bayan Peron hükümetinin askerlerin katılımı, giderek askeri bir meşruluk arayışı içine girmesi 1975 ağustosunda sivil iktidarın düşüşüne başlangıç oluşturan çok «ciddi» bir bunalıma yol açacaktı. Arjantin genel kurmayının gösterişli siyaset dışılığı, mart 1976'da, darbeci müdahaleciliğin en ince biçimlerinden biri olarak ortaya çıktı. «Olgun meyve» kuramı ve askerlerin durumu çürümeye bırakmaktaki kararlılığı, 1976 ayaklanmasının kendiliğindenci bir kaza olduğu görüşünü desteklememektedir.

Arjantin ordusunun müzminleşmiş çıkışları[31], çağdaş dönemde bir kez de olsa askeri iktidar altında yaşamış olan ülkelerin, askerlerin sonsuz dönüşüne mahkûm oldukları anlamına gelmez. Yarım yüzyıllık askeri egemenliğiyle, Arjantin askerileşmiş bir siyasal sistemin kuşkusuz en uç örneğidir. Yine de orduların geri çekilişinin hiçbir zaman temelli olmadığını ve demokrasi düzeyi ne olursa olsun askeri rejimler sonrasında devletin, kışlaların gölgesinde yaşadığını kim inkâr edebilir ki? Bu vazgeçilmez gölge, bir darbeyi engellemek ya da tersine onu davet etmek için ellerinden geleni yapan

siyasi aktörlerin tutumlarını koşullandırır. Ama ortada bir yazgı yoktur. Bir askeri müdahaleyi geciktirmek, sivil iktidarı sağlamlaştırmak ve militarist gaspı gittikçe zorlaştırmak demektir. Böylece siyasal sistem askerlerden arındırılır. Buna karşılık Franco'nun ölümünden beri, hiç de sebepsiz sayılamayacak, askerlere «hoşgörü» imalarının siyasal hayatı doldurduğu ve Pavia atının[32] hayaletinin Parlamento'nun tepesinde gezindiği İspanya'da olduğu gibi, darbe tehdidi ya da sürekli darbe korkusu altında yaşamak, neredeyse gerçek bir müdahaleye eşdeğerdir.

Demek ki, sivilleşmenin dereceleri vardır. Sivillerin hükümete geri dönüşü serbest ve temsili seçimlerden sonra bile otomatik olarak iktidarın «sivilleşmesi» demek değildir. Bu durumda, askerlerin neden, hangi etkiler altında ve hangi koşullarda iktidarı sivillere devrettikleri, üzerinde düşünülmesi gereken bir sorudur. Aynı şekilde militarizmi «kökünden söküp atma» sürecini kısıtlayan nedenlerin neler olduğu da araştırılması gereken bir konudur.

Sivillerin Saatı

Latin Amerika'da askeri otoritarizmden temsili rejimlere geçişin nedenleri konusunda ileriye sürülebilecek varsayımların çokluğu sorunu açıklığa kavuşturmaya yetmiyor. Genellikle ortaya atılan siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullar aslında, sadece askeri olanlara değil, tüm otoritarizmlere uygulanabilir. Ayrıca, tersine çevrilebilmeleri ve dolayısıyla «mitolojik» nitelikleri nedeniyle, bunların bir bölümünün açıklayıcı değeri hayli zayıftır. Otoriter kesintilerin çelişkili «ekonomist» açıklamalarını eleştirirken, «mitolojik» deyimini Wanderley Guilherme dos Santos kullanmakta ve şöyle demektedir:

«İktisadi bunalımlar bazan otoritarizmin aşınmasını açıklarken - zira bu kuramlara göre otoriter rejimler artık birtakım maddi çıkarlar dağıtarak ne kitleleri ne de seçkinleri kendi yanlarına çekebilmektedirler -, bazan da tersine otoritazmin devamlılığını açıklamak üzere - zira aşırı bir kıtlık durumunda ancak otoriter rejimler talepleri kısmayı başarabilirler - önerilmektedirler.

Tersinden bakılırsa da, yüksek birikim ve ekonomik büyüme oranları, otoritarizmin sürdürülmesini açıkladığı kadar - zira bu sayede rejimler nüfusu ve özellikle halk kitlelerini, yeni avantajların dağıtımı yoluyla uyuşturabilirler -, otoriter sistemlerin aşınmasını da açıklayabilir: Gerçekten de büyümeden ayrıcalıklı bir biçimde yararlanan sosyal gruplar daha büyük bir siyasal katılım istemeye başlarlar. Böylece, otoritarizmin çökmesi de, sürekliliği de - bunlar

siyasal olgulardır - hem büyümenin hem de ekonomik gerilemenin «sonucu»durlar. Karşıt süreçler, aynı anda birbirine ters sonuçları açıkladıkları zaman ancak «mitoloji»den söz edilebilir»[33]. Herkesin kullanageldiği altyapısalcı varsayımlar da inandırıcılıkları ölçüsünde işlemsellikten uzaklaşırlar. Örneğin, Latin Amerika'daki askeri rejimlerde görülen son dalgalanmalara ve bir yandan açılma, bir yandan kurumsallaşma doğrultusunda gösterdikleri eğilimlere getirilen «kapitalizmin otoriter yoldan yeniden yapılanma» sürecinin tamamlanması açıklaması da böyledir[34]. Eğer General Pinochet'nin Şili'si böyle bir dönüşümün en tamamlanmış örneği olarak kabul edilirse - öyle ki bu bağlamda gerçek bir «kapitalist devrimden» söz edilmiştir - Şili'de yaşanan son gelişmeler böyle bir tezi yalanlamaktadır. Rejim «kurucu» iradeyle donanmış birçok benzerleri gibi, uyması gereken sürelerden *(plazos)* değil, mümkün olduğu kadar esnek olarak tayin ettiği, erişmesi gereken «hedefler»den sözetmekte; hatta bununla da yetinmeyerek, ulusal yaşamın temel sektörlerini devletin elinden alarak[35] özelleştirmeyi (piyasanın egemen kılınması ve zihniyetleri değiştirmek için) ve «modernleştirmeyi» amaçlamakta; ancak yeni yeni başlatılan «yedi modernleşme» hedefine varmak üzere de tedricen kurumsal-yasal bir yapı oluşturmanın takvimini hazırlamaktadır.

Değişik aktörlerin davranış ve beklentilerini, askeri iktidarın sahip olduğu siyasal kaynaklar yelpazesini, egemenlik süresini ve ortaya çıkışını haklı kılan ilk nedenleri hesaba katmak gereklidir kuşkusuz, ama bize göre kıta genelindeki konjonktür ve askeri kurumların içsel süreçleri, askeri egemenlik altındaki sistemler içinde meydana gelen siyasal değişmeleri açıklamakta ayrıcalıklı bir yer tutmaktadır. Burada birbirini dışlamayan, daha çok birbirini tamamlayan ya da birbirine alternatif oluşturan iki mekanizma etkilidir: Birincisi, kurucu durumdaki askeri aktörün iradesini, kararlılığını hesaba katarak, daha önce sözünü ettiğimiz temel meşruluğu ve demokratik rizikoyu engelleme gerekliliğini gözönünde bulundurur; diğeri, «askeri partilerin» kendilerine özgü işleyişlerini ve çok sayıda toplumsal belirlenimi gözönünde bulundurarak, askerden arındırmanın, programlanmamış, belirlenmemiş, *sonu belirsiz*, zira birçok «ters etki»nin, yanlış anlama ve yanılgının, rastlantının ürünü bir süreç olduğunu önerir.

Güney Amerika'daki konjonktürün, askeri iktidarın yönü üzerinde olduğu kadar yayılması ve kesintileri üzerinde de etkiler yaptığı konusunda uzun kanıtlamalara girişmek gereksizdir[36]. Amerika Birleşik Devletleri'nin güney yarımküreye ilişkin politikası, yani 1945'ten sonra antikomünist «teyakkuz» ve demokratikleştirme kay-

gılarının birbirini izlemesiyle otokrasi ve askerden arındırma hareketleri hemen hemen aynı tempoda gelişmiştir. Bu olgu, görece özerk Güney Amerika devletlerinin kendilerine özgü işleyişlerini kösteklememekte, ama onların durumunda biçimsel ve «kozmetik» uyarlamalar gerektirmektedir. Arjantinli Başkan Frondizi'nin 1962 martında devrilişi, kökü en azından 1955'e dek uzanan ulusal anlaşmazlıkların ürünü idi ama, darbeci askerler girişimlerini, Küba sonrası meydana gelen stratejik değişme çerçevesinde Pentagon tarafından oluşturulan savunma anlayışına dayanarak meşrulaştırdılar. İlerleme için İşbirliği'nin şart koştuğu temsili saygınlığa uymak için gayrimeşruluklarını yasal bir örtüyle - başkan yardımcısı Guido'yu başkanlığa getirerek - kapattılar. Bu durumda, Kennedy'nin sivil reformculuğuyla, Pentagon'un önerdiği yarıküre savunmasının karşı-ayaklanmacı reformizm aleyhtarlığı arasındaki çelişki, askeri-siyasi olayların iki ayrı düzeyde yer alışlarından kaynaklanan ikili bir yoruma olanak tanıyordu.

Daha yakın bir dönemde, Bolivya'da 1 Kasım 1979 tarihli darbenin başarısız kalmasına karşılık 17 Temmuz 1980 tarihli darbenin başarıya ulaşması, yine ABD politikası ve kıta genelindeki konjonktürle açıklanabilir. Albay Natusch Busch, demokratikleşme sürecini destekleyen Carter yönetiminin baskısı altında darbeden onbeş gün sonra istifa etmek zorunda kalmıştır. «And bölgesi paktı»nı imzalayan ülkeler de tam bir demokratik blok[37] oluşturarak Washington'a arka çıkmış ve iktidarı gaspeden yeni hükümeti tanımamışlardı. 1980 temmuzunda ise görev süresinin sonuna gelmiş, seçim kampanyasının ortasında bulunan Başkan Carter, kararlı, sert ve Carter'in seçimleri kaybedeceği hesabına dayanan ikinci askeri müdahaleyi ancak ahlaki yönden mahkûm edebilirdi. Nitekim, gözlemciler General Garcia Meza'nın yaptığı darbenin, kıtanın tüm tutucu güçlerinin umudu olan Ronald Reagan'ın cumhuriyetçi konvansiyon tarafından başkan adayı olarak saptanmasının ertesi günü meydana geldiğine dikkat çekmişlerdir.

Öte yandan, askeri rejimler özleri gereği kendilerini sivilleştirmek ve yasallaşmak zorundadırlar. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi, daha önce sözünü ettiğimiz temel ideolojidir; ikincisi de askeri aygıtların iktidarla olan ilişkilerinin özgüllüğünden kaynaklanır. Zira hükümet görevinin doğurduğu iç çekişmeler yalnız mesleki tutarlılığı ve dolayısıyla ordunun savunma yeteneklerini - askeri gaspın (geçici) meşruluğunu bu yetenekler sağlar - zayıflatmakla kalmaz, aynı zamanda, tehlikeli biçimde kutsallığını yitiren kurumun siyasal kaynaklarını da daraltır. İşte bu yüzden, askeri ikti-

dar ve onu destekleyenler için yasallaşmamış ve doğrudan askeri hükümet ne bir zorunluluktur, ne de iyi bir çözümdür. Bu ancak, askeri iktidarın bir aşaması ya da bir uğrağı olabilir. Yasallaşma ondan sonra gelen aşamadır. Askeri iktidar için herşey adetâ bir tür kâr-maliyet hesabına göre, demokratik rizikonun yarattığı sosyal maliyetle askeri otoritarizmin bedeli olan kurumsal maliyet arasında bir denge kurulmasını gerektirir. Bu nedenle, kurumsallaşma pek ender olarak askerlerin iktidardan çekilmesi anlamına gelir ve yasallaşmanın hedefi de çoğu zaman tam ve gerçek demokrasiye ulaşılması değildir. Askerlerin geri çekilmesi tersine, müdahale etmek için gerekçe olarak öne sürülen görevin yerine getirildiğine ve varlıklarının sürekliliğine işaret eder. Seçimlere gidilmesi, çoğulculuk otoriter biçimde sınırlandırılmış olmasa bile, *ipso facto* (kendiliğinden) gerçek bir demokrasinin kurulmasına ya da yeniden kurulmasına yol açmamaktadır. Eğer Schumpeter'in önerdiği, «halkın kendini yöneten insanları, kabul ya da reddettiği»[38] bir süreç olarak tanımlanan usul-demokrasi anlayışını esas alırsak, askeri rejim sonrası devletin, daha çok, sonuçları şaşırtıcı ya da etkili olmayan seçimler düzenlediğini söyleyebilirdik. İktidarı gerçekten ellerinde tutanlar bu seçimlerden etkilenmezler.

Nitekim, tutucu askeri sistemlerin sorumluları, ideologları ya da müttefikleri demokratik oyunun belirsizliklerini çok açık biçimde reddederler. İtiraf ettikleri idealleri, yani «himaye altındaki demokrasi», *statu quo*'ya karşı çıkanların yasal yoldan iktidara gelmeleri tehlikesini kesinkes önleyecek güvenceleri içerir. Arjantin'de birbirini izleyen askeri rejimlerin sözü dinlenen ideologlarından biri, sivil hükümetin 1976'da devrilmesinden sonra, güney küredeki hükümetlerin «geleceğin demokrasilerini (onları daha istikrarlı kılmak amacıyla) düzen ve gelişmenin sağlam toprağı» üzerinde kurmakta olduklarını yazıyordu[39]. Şili rejiminin sertlik yanlıları da, aralarından birinin dediği gibi «sürekli tetikte yaşamak mümkün olamayacağından»[40], demokratik yıkıcılığa karşı, kesin çarelerin bulunmasını amaçlamaktalar. Ancak demokrasiye karşı en iyi «korunma» yolu da aslında, otoritarizmi meşrulaştırmak için, demokratik yöntemlerin -saptırılmış, güdük, yönlendirilmiş biçimde- kullanımıdır. Gerçekten kurumlaşmış ve istikrarlı bir askeri yönetim sonrası devlet, Latin Amerika'daki bütün kalıcı otoritarizmler gibi yarı-rekabetçi bir sistem kurulmasını gerektirmekte. Böyle bir sistemin özünde, açık ve denetlenen rekabetin iktidarın merkezinden uzak tutulması, buna karşılık iktidarı gerçekten ellerinde tutanların da seçim oyunlarından uzak kalmaları yatar[41]. Bu sistem onu kullananlara, temsili rejimleri meşrulaştıran avantajlardan yararlanırken, «ikti-

dar değişimi» tehlikesini bertaraf etme olanağını sağlar. Askeri ağırlıklı sistemlerin, bunu gerçekleştirmeleri mümkünse ve insiyatifi ellerinde tutuyorlarsa bu tür çözümlere meyledecekleri açıktır. Torrijos döneminde örnek bir yarı-rekabetçi sisteme dönüşen Panama deneyimine bakılırsa, bu tür çözümlerin tekeli salt muhafazakâr askerlerde de değildir.

General Figueiredo'nun Brezilya'sı da, yumuşama ve açılma manevralarının ardından, böyle bir formüle doğru yol alıra benzemektedir. Tabii, sanayi burjuvazisinden, meşruluğu tanınan siyasal muhalefete, yeni orta sınıftan, eski siyasal sınıfa dek rejimin liberalleşmesinden yana tüm güçlerin güçbirliği yapmalarının da bunda rolü olmuştur. Ama asıl, sistemin kendi silahlarını ve uygun zamanı seçebilmesi önemlidir. Zaten Geisel'in kurumsallaştırma projeleri yalnızca, iki partililiğe son verilmesiyle muhalif cephenin çatlamasını öngörmekle kalmıyor, sistemin ordu karşısında özerkleşmesini de hedefliyordu. General Figueiredo, Geisel tarafından askeri aygıtın muhalefetine rağmen halef olarak seçilmişti. Böylece ordu, «birinci derecede seçmen»lik rolünü yitirdi. Seçim sonuçlarının ortaya koyduğu gibi, askerlerin varlığı sivil toplumca meşru kabul edilmediğine göre[42], sisteme orduya başvurmadan yasal bir temel kazandırmak kuşkusuz daha uygundu. Rizikosuz askerden arındırma sürecinin bir belirtisi de silahlı kuvvetler üzerinde bürokratik bir hegemonya kurmak ve şahsi bir meşruiyet[43] kazanabilen siyasi-askeri liderlerin ortaya çıkmasını engellemek üzere, General Geisel'in, halefinin ve onları çevreleyen «saray grubu»nun ordunun kurumsal sorumlularını askeri liderlerden (Rizzo de Oliveira'nın ayrımına göre *liderança*'ya karşı *chefia*)[44] ayırmakta gösterdikleri çabalarda görülür. Tabii demokratik olmayan bu proje pekala onu icad eden acemi büyücülerin kontrolünden kaçabilir. Muhalif bir milletvekilinin dediği gibi «mükemmel siyasi suç»a gerek kalmayabilir. Rizikoyla meşruiyet arasındaki mesafe dardır. Azami meşruiyet ancak azami belirsizlikle - yani adil bir seçimle *(fair play)* - sağlanabilir. Ama Brezilya'da muhalefetin yükselişini frenlemek, rejimin ve rejim yandaşlarının halk tarafından sevilmediklerini gözlerden kaçırmak için alınan pek çok önlem başarısızlıkla sonuçlandı. Vaad edilen liberalleşme çerçevesinde, kasım 1982'de valilerin doğrudan seçimi iktidarın meşruluğunu artırmaya fazla bir katkı yapmadı. Muhalefetin, orta ve güney yörelerinin en zengin ve en kalabalık nüfuslu eyaletlerinde görkemli bir zafer kazanması cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin ısrarla reddedilmesini anlamsız kılmaktaydı. Rejimin çoğunluğa dayalı olduğu bir ortamda, uygun bir seçim jürisi kurma kurnazlığı da demokratik dinamik karşı-

sında direnemedi. Kamuoyunun baskısı karşısında resmi parti temsilcilerinin çekilmesi ya da askeri zafere yardım etme arzusundaki yöneticilerin morallerinin bozulması sonucu, ocak 1985'te muhalefetin ılımlı adayı seçimleri kazandı. Yarı-rekabetçi sistem ilke düzeyinde devam etti. Geriye devletin askerlerden arındırılması kaldı.

Askerden arındırmanın evrelerini belirleyen ve demokratik münavebe yolunu açan, çoğu zaman askeri aygıtların içsel süreçleridir. Bu aygıt içerisindeki bir boşluk ya da önemli bir mesleki anlaşmazlık, kurumsallaşma projesini başarısızlığa mahkum eder. Bu durumda, dengeyi bozucu ayrılıkların üstesinden gelmek ve çıkmazdan kurtulmak için, sivillere ve demokratik yaptırıma başvurulmaktadır. Bunu belirtirken, diğer aktörlerin davranışlarının önemsiz olduğunu söylemek istemiyoruz. Aynı şekilde askerden arındırma-kurumsallaşma süreçlerinin nasıl bir sona vardığı, sivil olmayan hükümetin süresi, bu hükümetin kuruluş koşulları ve topluma uyguladığı şiddet düzeyi gibi etkenlerin de önemli bir rolü vardır. Ama, askerlerin kışlalarına dönüşü herşeyden önce askeri bir sorundur ve olayın bu yönünü ihmal etmek çelişkiye düşmek olur. Bir devlet kurumu olan ordu açısından, bir parti için olduğundan[45] çok daha moral bozucu sonuçlar doğuran iktidar aşınması, tıpkı ekonomik ve toplumsal bunalımlar gibi kurumu, askerlik dışı sorunlar konusunda bölen anlaşmazlıkları büyütür.

Koşulsuz ve yasaksız seçimlerin ardından sivillerin dönüşü, çoğu zaman askeri kurumların içindeki siyasal değişimi yansıtan bir saray darbesinin sonucudur. Böylece askeri iktidarı doğrulayan projeler de birkaç yıllık bir dalgalanmadan sonra (Arjantin'de 1970'ten sonra üç yıl, Ekvador'da 1976'dan sonra üç yıl, Peru'da 1975'ten 1980'e kadar beş yıl) terkedilir; bu durumda askerlerin yapacakları tek şey düzeni bozmadan ve «onurlu» biçimde geri çekilmeye hazırlanmaktır. Bu tür geri dönüşlerin kökeninde, siyasi bir çizgiye girme ya da *caudillo*'cu girişimin reddi yatar. Örneğin Peru ve Honduras'ta 1975'te, Ekvador'da da 1976'da ordunun muhafazakâr kanadı, sırasıyla Velasco Alvarado'ya, Lopez Arellano'ya ve Roddiguez Lara'ya muhalefet ederek iktidardaki reformist askerlerin düşmelerine yol açar. Ancak, askeri iktidarın korporatif işleyişi adına, ordu tarafından iktidara getirilen bir kişiye açık çek vermeyi reddetmek de, aynı sonucu doğurabilir. Kimi zaman da, Peru'da olduğu gibi her iki neden birbirine eklenebilir. Yürütmeyi ellerinde bulunduranların kurumsal bir sıra içinde birbirini izlemesi ilkesi adına - Brezilya'da 1964'ten beri, Arjantin'de 1976'dan sonra uygulandığı gibi - Peru genel kurmayı, askeri yönetmeliklerin saptadığı

süreyi aşarak iktidarda kalmak isteyen ve kendine kişisel destekler sağlamayı deneyen Velasco Alvarado'yu görevinden azletmiştir. Bazı gözlemcilere göre, askeri partinin ekonomik bunalımla ve toplumsal güçlerle uzlaşmanın acilliğiyle açıklanabilen[46], yön değiştirişi, demokrasinin yeniden inşasının asıl nedenidir. Karizmatik kaynakların yokluğu ve parti seferberliğinin reddi nedenleriyle, desteksiz ve projesiz bir bürokratik sistem ya geriler ya da yıkılır. Yine de General Morales Bermudez'in parti desteğinden ve böyle bir desteği sağlama isteğinden yoksun rejimi beş yıl sürmüştür. Daha önce örneğine rastlanmayan bir siyasal canlılık örneği veren bu rejim, aynı zamanda de ordu içi oydaşmanın pek az olduğu bir korporativ durumda iktidarı düzenli biçimde devretmenin ne kadar güç olduğunu gözler önüne sermektedir.

Arjantin'de, iktidarına hiçbir sınır tanımayan ve orduyu hükümetin dışında tuttuğunu iddia eden General Organia'nın devrilmesinden sonra, genel kurmay başkanı ve kimin tahta çıkacağına karar veren General Lanusse, bu kez de, kısa süre için, tahta General Levingston'u çıkarır. O da kendisinden önceki başkanın liberal siyasetine, başka türlü bir siyaset gütme imkânlarına sahip olmadığına bakmadan ve kendi hükümetine bir hedef tayin etmeden son verir. Bu durumda genel kurmayın önünde ordunun geri çekilmesini hazırlamak ve «Arjantin devrimi»nin başarısızlığını kabullenmekten başka bir yol kalmıyordu. Ordu içi bölünmelerin keskinliği ve toplumsal gerginliklerin yoğunluğu karşısında ya 1955'ten sonra seçilmiş başkanların otoritesini azaltan ve siyasal şiddetin gelişmesini teşvik eden yasaklamalara son vererek hükümeti sivillere devredecekler, ya da baskıyı daha da artıracaklardı (buna da askeri bölünmeler izin vermiyordu); başka çareleri kalmamıştı.

Bu gibi durumlarda, herşey, sivillere başvuru, hükümeti işgal edenlere güvence vermeyen demokrasi yolunun açılması vb. sanki silahlı kuvvetlerin iç cephesini yeniden oluşturabilmenin tek yolu buymuşçasına gelişir. Kurumun dağılma ve parçalanma tehlikesi karşısında seçimler, gerilimleri hafifletici ve çelişkili eğilimler tarafından sağa sola çekilen askeri aygıtı yeniden birleştirici bir etki yaparlar. Tuhaf paradokslara meraklı olduğumuz zannedilmesin ama askerlerin söylemini yansılayarak bu tür durumlarda, sivil müdahalenin pekala askeri bölünmelere son verdiğini söyleyebiliriz. Silahlı kuvvetlerin, ortak bir tasarı bir yana, asgari bir oydaşmadan yoksun olduğu durumlarda, demokrasi yoluyla biçimsel bir askerden arındırma sürecine girilmesi kaçınılmazlaşır. Ne var ki, taktik geri çekilmenin etkili olabilmesi için, izlenecek tarafsızlık konusun-

da asgari bir anlaşmaya varılması gerekmektedir. Yoksa, askerlerin politikleşmesi, Bolivya'da olduğu gibi, bir dizi askeri darbe, karşı-darbe zincirini boşaltır. Bunun dışında, askeri bölünmeler sivillerin iç çatışmalarıyla ilişkisiz olmadığından böyle bir sonuca ancak, siyasal güçlerin çoğunluğunun askerden arındırmayı kabul etmeleri, askerlerin de, sivillerin geri dönüşünde kendileri için doğrudan bir tehlike ya da intikam hevesi görmemeleri halinde varılabilir.

Yarın Gene Askerler Gelir mi ya da Askerlerden Nasıl Kurtulunur?

Ordunun siyaset sahnesinden, yani hükümetten ayrılmasını engelleyen pek çok etken vardır. Bu etkenler, sivillerin özgür seçimle işbaşına gelmesini ya olanaksız kılar ya da geciktirirler. Bu engellemelerin önemli bir bölümü, korporatist mantıktan ileri gelmektedir. Ordunun iktidara gelişini meşrulaştıran tehlike, doğal olarak en çok kullanılan gerekçedir. Şehir teröristlerinin bir kıvılcımı, tam olarak yokedilememiş bir kır gerillası, askerlerin demokratik bir yumuşamaya hiç de uygun düşmeyen reflekslerini harekete geçirir. Genel olarak ileri sürülen, kurumların normal işlerliklerini bulmalarından önce yokedilmesi gereken «komünist tehlike» ya da «marksist kanser» tezi ancak, yıkıcılık hayaleti, kamuoyunun bir bölümü için somut bir nitelik taşıdığı ölçüde geçerli olabilir. Karşıdevrimci mantık, ancak, devrimci tehlike anısıyla beslenir. Şili'de diktatörlüğün en sağlam dayanağı hâlâ, Halk Birliği'nin üç yıllık iktidarına yapılan göndermelerdir. Ancak, halkçı rejimin yıkılmasından ve halkçı güçlerin temizlenmesinden 16 yıl sonra, Brezilya'da, «sistem»in sorumluları, «ideolojik sınırlar»la ilgili manikeen doktrini kendilerinin oluşturmasına rağmen, bu kullanılmış ve artık pek fazla etkili olmayan meşrulaştırma yöntemini terketmişe benzemekteler. Arjantin'de ise tersine «İsabel'ci» hükümetin içinde bulunduğu kaos durumu ve «yıkıcı saldırı», demokratik hoşgörü değerlerini yokederek, 1976'da kurulan karşı-terörist rejime tartışma götürmez bir destek zemini sağlamıştır.

Resmi şiddet düzeyi, belirleyici bir eşik oluşturur. Az baskıcı bir askeri rejim, büyük bir manevra özgürlüğüne sahiptir. Terörist bir hükümetse, tersine, ulusa hesap verme durumuyla karşı karşıya kalacaktır. İnsan haklarının ihlali, yıkıcılara karşı mücadelede ortaya çıkan «kayıplar» sorunu, bu durumun en azından aydınlatılmasını gerektirmekte ve hatta normal zamanlara dönülürse sorumluların cezalandırılmalarını gündeme getirmektedir.

Arjantin kışlalarında bir Nuremberg korkusu kol gezmekte ve hem Güney Atlantik serüvenindeki ileriye doğru kaçışı hem de 10 Aralık 1983'e değin iktidarın sivillere aktarılması sürecinde ağırlığını hissettiren belirsizlikleri açıklamaktadır. General Videla'nın içişleri bakanı, «Arjantin ancak Tanrı önünde itiraf eder»[47] derdi. Devrimci savaşın yol açtığı «pis angarya»ya sürüklenen ordunun moral bozukluğu ve savunma refleksleri, askeri iktidarın kışlaya dönüşten önce çıkardığı «kendi kendini af» yasası, yıkıcılığa karşı yasa gibi bazı önlemlerin anlaşılmasına ışık tutar. Bu durum, ekim 1983'te seçilen Başkan Alfonsin'in askeri sorun karşısındaki temkinli cüretini de açıklar; yeni başkanın davranışı bir yandan yasaların ve sivil iktidarın üstünlüğünü kurmaya, öbür yandan da subayları demokratik hükümete karşı birleştirecek korporatist refleksin önünü almaya yöneliktir.

Brezilya'da baskı uygulaması sırasında yapılan «kusurları» aklayan ustaca affa rağmen, muhaliflerin öldürülmesinde subayların sorumluluğunun ifşa edilmesi ve ihbarların yapılması, 1981 şubatında, askeri bakanların şiddetli misillemelerine yol açtı. Bakanlar kamuoyunu, «intikamcı» kampanyaların durdurulmaması halinde demokratik açılma sürecini yavaşlatma tehdidinde bulunarak uyardılar. Muhalif bir yayın organı, «kışlaların onuru, insan haklarının üstündedir» diye manşet attı[48]. Öyle anlaşılıyor ki, liberalleşme, en azından, bu ödünü sineye çekmeyi gerektiriyor.

Manevra alanları sınırlı olan sivillerin stratejisi, tam da bu noktada devreye girmektedir. Uzlaşma arayışı, askerlerce dayatılan «suskunluk kanunu»nun kabulü[49], parti güçlerinin ve demokrasinin ilerlemesine olanak vermelidir. Doğrudan çatışmayı engellemek, baskı uygulamalarında rol oynamış subayların kişisel ya da korporativ kuşkularını dağıtmak, beklenmedik şekilde, hukuk devletine ve temsili usullere geçişi kolaylaştırabilir. Ama bu aynı zamanda, meşruluğu zaaf belirtisiyle yerleştirmek, zorbalığın cezasız kalmasını onaylamak, tek kelimeyle askeri aygıtı, sorumsuz ve keyfi bir konuma getirmek, yeni siyasal sistemin askeri karakterini koruyarak, hükümeti askerlerden arındırmak demektir. Burada beceriklilerle dürüstler, uzlaşmayla, ödün vermeme arasındaki ebedi ikilem yine karşımıza çıkar. Tabii, bahşedilmiş bir geçişle, demokratik kopma arasındaki temel farklılık da budur ve bunu belki yalnız güç ilişkilerinin evrimi belirler.

Yukarıda belirttiğimiz özelliğe bağlı olarak, askeri rejimin doğası ve süresi de, askerden arındırma sürecini koşullandırmaktadır. Eğer demokrasiyi hem yöneticilerin seçiminde rekabetçi yöntemle-

rin kullanılması, hem de bunun mümkün ve kurallara uygun olmasını sağlayan belirli bir özgürlük alanının varlığı şeklinde tanımlarsak, Latin Amerika'daki bazı askeri sistemlerin, birinci özelliği ortadan kaldırmalarına karşılık, ikincisine pek ilişmediklerini teslim etmek gerekir. Nitekim 1968 sonrasında Peru ve Panama'da ya da 1972-1979 arasında Ekvador'da kurulan askeri rejimlerin, önde gelen özellikleri, parti ya da sendika özgürlüklerini, hatta belli bir ölçüde ifade özgürlüğünü kısıtlamaları değildi. Aynı şekilde General Organia, Levingston ve Lanusse dönemlerinin Arjantin'inde (1966-1973) bazı komşu ülkelerin otoriter rejimleriyle kıyaslandığında muhalefete karşı hayli geniş bir hoşgörü gösterildiği kesindir. Sivil toplumun canlılığını koruması, bu rejimlerin gerçekleştirdiği farklı askerilikten arınma biçimleri üzerinde kuşkusuz kolaylaştırıcı bir etki yapmaktaydı.

Buna karşılık, kurumlaşmamış bir askeri iktidarın süresi ve mutlak otoritenin suistimali, siyasal bir değişimi hayli zorlaştırmaktadır. Birçok klana bölünmüş ve subay üniformasına sahip olmanın toplumsal yükselmeye yol açtığı Bolivya örneği, belki de bu olayı açıklayacak en iyi örnektir. Bolivya'da, 1979-1980 arasında, askeri rejimin devamlılığını sağlayamayan seçim sonuçlarının birkaç kez iptali, bir yandan pek çok subayın, kamuoyu ve mahkemeler önünde zenginliklerinin kaynağını açıklama korkusuna, bir yandan da ikinci derecede önemli subayların suistimal şöleninden pay alma çabalarına bağlanarak açıklanmak istenmiştir. Ne var ki, herşeyi psikolojiye indirgemeye yatkın ve tek tek olayları ele alan[50] bu açıklamaların ötesinde, Bolivya örneğinde, siyasal sistemin bütününün askerileşmesini ilgilendiren daha derin etkenler de mevcuttur.

Eğer, Bolivya'da sivillerin ve de ılımlı bile olsalar sol güçlerin zaferini bir tehdit olarak gören kurumun savunulması geçişi engellediyse, bunun bir nedeni de ordunun, siyasal güçlerin bir mücadele alanı olmasıydı. Bu «pretoryen»leşmiş sistemde, sivil siyasal kesimler, ordu müdahalelerine hep bulaşmışlardı. Askeri bir hizip, bir partinin güvencesi olmaksızın, ya da, sivil kuvvetlerle ittifak kurmaksızın bir darbe macerasına pek ender olarak girişir. Sivillerle askerler arasındaki bu bağlar, iki kanadın birbirlerine sürekli eklemlenişi, militarizmin «kökünün kazınmasını» ve iktidarın «sivilleşmesi»ni zorlaştırmaktadır. Böylesine askerileşmiş bir sistemde, her askeri başkaldırı, sivil güçlerin açık ya da gizli desteğine sahiptir. Bolivya'da siyasal yaşamın bu şekilde «pretoryenleşme»siyle son seçimlerde görüldüğü gibi, siyasal bir çoğunluğun olmayışı arasında mutlaka bir ilişki vardır.

Ordunun siyasal yaşama elli yıldan fazla egemen olduğu Ar-

jantin'de, hükümetlerin askerlerden arındırılması tek başına sistemi değiştirmez ve «pretoryen yer değiştirme»ye son vermez. Seçim olması demokrasi olması değildir. Askerlerin siyasal girişimlerinden vazgeçmeleri ve sivillerle askerler arasındaki ilişkilerde anayasal liberal modele kalıcı biçimde geri dönülmesi güç ve uzun bir çabanın ürünü olabilir. Yapısal bir bunalımın, özellikle de güçlü biçimde içselleştirilmiş davranışları biçimlendirmiş bir toplumsal kilitlenmenin ifadesi olan bu durum, Arjantin ulusal toplumunda[51] derin bir dönüşüm gerçekleşmedikçe aşılamaz. Tabii bu, siyasal aktörlerin tutumlarının anlamsız ve etkisiz olduğu anlamına değil, bunların da, askeri müdahalenin sabitleşmesi ya da deforme olmasına katkıda bulunan bir kültürel ve toplumsal gerçeklik tarafından koşullandırıldığı anlamına gelir.

Silahlara Veda mı?

Hiç kuşkusuz hükümeti askerlerden arındırmak, iktidarı askerlerden arındırmaktan daha kolaydır ve açılma ya da kurumsallaştırma, genellikle, askeri aygıtın siyasal araçlarını yeniden oluşturduktan sonra yeni askeri müdahalelerde bulunmasına zemin hazırlayan taktik bir geri çekilmeden başka birşey değildir. Tabii, eğer söz konusu olan, zor yoluyla kurulmuş bir sistemin sürekliliğini sağlayacak hukuksal temelleri yaratmak değilse. Başarıya ulaşmış sivilleşme örnekleri gösterilerek bize itiraz edilebilir. Şili ve Uruguay'da olanları hatırlatma acımasızlığına girişmemek için, yirmi yıldan beri komşularını sarsan askeri fırtınalardan kendilerini koruyabilmiş olan örnek demokrasileri ele alalım. Meksiko, Kosta Rika, Venezuela ya da Kolombiya'da (yarın bu ülkelerden birinde neler olabileceği düşüncesini bir yana bırakıp) asker-sivil ilişkilerini inceleyerek, sivillerin önceliğini sağlayan yol ve evreler üzerinde düşünme fırsatını bulabiliriz. Ama, bundan önce, sözü geçen ülkelerin daha önce askerileşme dönemleri geçirip geçirmediklerine ve eğer geçirmişlerse, bu dönemleri nasıl atlattıklarına bakmak gerekecektir.

Gerçekte, yalnızca Venezuela ve Kolombiya, sivil yönetime geri dönerek askeri diktatörlükten kurtulmuşlardır. Ama, Kolombiya örneğinde General Rojas Pinella'nın 1935'teki ara rejim sırasında, kendisini, ülkeyi sarsan *violencia*'ya bir son vermek için yönetime çağıran çoğunluktaki siyasal grupların desteğini sağladığı da malumdur[52]. Askeri hükümetin doğmasına nasıl geleneksel iki partinin uzlaşmazlığı yol açmışsa, 1957'de de bu iki partinin yakınlaşması, askeri yönetimin çöküşünü ilan etmiştir. 1948'de *caudillo*'ların onlarca yıl süren diktatörlüğünden daha yeni kurtulan Venezuela'da, ordu, bir ölçüde kendi yerleştirdiği reformistleri hükümetten kov-

muştur. Ne var ki, General Perez Jimenez'in en üst görevde mutlak bir iktidara doğru yol alması, kendilerini iktidardan yoksun bırakılmış hisseden subayların demokratik muhalefete yakınlaşmasını sağlamıştır. 1958'den sonra, Romulo Betancourt'un cumhurbaşkanlığı sırasında yapılan birbirine karşıt darbeler, sivil hakimiyetinin ne denli güç sağlandığını vurgulamaktadır. Fakat, herşeye rağmen, *Accion democratica* partisinin askeri tabanı, özellikle Perez Jiménez'in ordunun siyasal yaşama müdahalesini gözden düşürdüğü göz önünde bulundurulursa, demokratik rejimin güçlendirilmesine yardımcı da olmuştur.

Meksika'da devrimci orduların generalleri, iktidarın ve egemen partinin seçkinleri arasında yer almaktadırlar. Onların kollektif çıkarlarıyla uyum halinde olan devrimci düzenin istikrar kazanması, zora dayalı askeri *caudillo*'culuğun kendiliğinden kademeli olarak ortadan kalkmasını kolaylaştırmıştır. «Generaller», egemenliklerini sağlamak için kendilerinin de içinde yer aldıkları sivil yönetimi, belli bir oranda kabul etmek zorundadırlar. Kosta Rika'da, 1917'den itibaren, gerçek anlamda askeri bir müdahale olmamıştır ve askeri aygıt daha 1948'de, yani ordunun resmen ilgasından önce de, çöküş halindedir[53]. Yani bu ülkede de, askeri egemenlikten sivillerin üstünlüğüne geçiş söz konusu değildir.

Bu, militarizmin yokoluşunun, sadece belirtilen birkaç mucize yoluyla, istisnai tarihi koşullar altında mümkün olduğunu mu gösterir? Ya da, Küba veya Sandinist devrimlerinin bazı gözlemcilerince belirtildiği gibi, sadece «askerlerin topyekun siyasallaşması (....) mı»[54], gelecekte, siyasetin şu ya da bu şekilde askerileştirilmesini engelleyebilir? Kuşkusuz, devrimci bir sürecin ürünü ve garantisi olan, siyasal komiserlerce çevrelenen ve kadrolarını, askeri olmayan değerlere dayanarak seçen bir ordu[55], kurulu iktidar açısından çok küçük bir risk temsil etmektedir. Sivil iktidarın azamileşmesi, Huntington'un deyişiyle, çok emin bir «sübjektif kontrol» sağlar. Ancak, bilindiği gibi farklı türleri birbiriyle karıştırmamak lâzımdır ve burada söz konusu olan çoğulculuk ve iktidarın el değiştirmesiyle tanımlanan liberal demokratik ortam değildir. Yine de sivillerle askerler arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak çoğu zaman sosyal yaşamın tümüyle askerileşmesi anlamına gelmektedir. Küba yönetici sınıfı düzeyinde askerle sivillerin karışımı daha çok askeri kaygılarla gerçekleşmişe benzemektedir. Ve Jorge I. Dominguez'e göre[56] bu karışımın ürünü olan *civic soldier* (*), iki ayrı rol arasındaki çatışmayı aşabilmiş değildir.

(*) **Civic soldier:** Sivil asker.

Kıtanın kapitalist toplumları ve çoğulcu anayasal sınırlar içinde varılan çözümler söz konusu olduğunda, demokrasinin yeniden inşası için önceden belirlenmiş bir senaryo bulunmadığı açıktır. Daha önce sözünü ettiğimiz devlet ordusunun tasfiyesine dayanan devrimci şema dışında, bize bir askerden arındırma modelinin ilk yaklaşımlarını sunacak, sınırlı girişimlerden başka birşey yoktur. Bununla birlikte, «sivilleşmenin» askeri yoldan sağlandığı ülkelerin mutlaka, kapitalizmi kısa ve orta vadede reddeden sistemlerle örtüştüğü söylenilemez. Meksika'da, sivil hakimiyetinin kökeninde, Porfirio Diaz yandaşı ordunun ilgası ve yerine kaderini yeni rejimin kaderine sıkıca bağlamış devrimci orduların kurulması yatmaktadır. Fakat aynı şema, farklı bir uluslararası bağlamda, Bolivya'da uygulandığında başarısız kalmıştır: 1952 devrimi, orduda, fiilen yok etme derecesine varan bir temizlik uygulamıştı. Ancak sosyal karışıklıktan ve denetleyemedikleri işçi milislerinden ürken MNR hükümetleri, politik bir halk ordusu yaratacaklarına, ABD askeri misyonunun yardımıyla, alelacele klasik bir ordu kurdular[57]. Askerlerden arınmayı sağlamak şöyle dursun, Bolivya'da askeri aygıtın feshedilmesi, günümüz militarizminin nedenlerinden biri haline geldi.

Askeri rejimin liberalleşmesi, genellikle bir savaş oyunu oynanıyormuş izlenimini verir. Rejim kendini sürdürebilmek için tavizler vermektedir. Muhalefeti silahsızlandırmak için rejimin geçici olduğu vurgulanır. Muhalefet de, genellikle, zor bir seçenekle karşı karşıyadır: Rejimin hileli kartlarıyla oynamayı kabul edip onun kendini meşrulaştırmasına alet olmak, ya da Avantin (*) tepesine çekilip, rejimin kurumsal projelerini felce uğratmak. Gerçekte, göz boyamak için yapılan hileli seçimlerle sivil güçlerin kabul edebileceği bir açılma arasındaki ayırım, seçimlerdeki rekabet derecesine bağlı değildir. Sonuçları belli ve iktidarın kazanmayı garantilediği seçimler bile rejimin askerden arındırılmasına hizmet edebilir. Burada herşeyden önce, askerlerin desteği olmaksızın rejimin sınanması ve esas olarak da, muhalif güçlere yaşam hakkı tanınması önemli bir rol oynar. Çünkü burada hayati ölçüt rekabet değil, siyasi hak ve özgürlüklerdir. Görünüşte çoğulcu seçimler, iktidarın otoriter niteliğini değiştirmeyen yasal bir görünüm sağlamaya yarar. Siyasal oyuna taraf olmayı kabul etmek, ilerde «nitel bir sıçrayışı» sağlayabilecek belirli bir özgürlük alanı açmayı zorunlu kılar. Bu iki yolun, ne mantıkları, ne de riskleri aynıdır. Bu son du-

(*) **Aventine grubu:** İtalya'da Matteotti'nin faşistlerce katli üzerine, meclis çalışmalarını protesto ederek ayrılan (Haziran 1924) 150 sol ve merkez milletvekilinin radikal tavrına atfen. (ç.n.)

rumda, eğer açılışın belirli bir muhtevası varsa, uzlaşmayı kabul eden ılımlı siyasal güçlerin (yeter ki demokrasi konusunda ılımlı olmasınlar) benimsediği «yumuşak» taktik, «demokratik kopuşa» hemen yol açmasa da işe yaramakta; güç ilişkilerini geliştirmeye hizmet etmektedir.

Bu durumda ordunun yüksek kontrolü altında kurulan sivil yönetimin geçici karakteri, demokrasinin kuruluşunu, toplumsal gelişmenin önüne geçirmeyi[58] ve siyasi sorunları orduya başvurmadan çözme konusunda siyasi bir anlaşmaya varmak için hedeflerin sınırlandırılmasını gerektirir. İşte Venezuela ve Kolombiya'da 1950'li yıllarda partilerin imzaladıkları bu tür bir anlaşmadır ve İspanya'da sağ ve sol parlamenter güçlerin 1976'dan beri benimsedikleri tavırda da aynı anlayış görülmektedir[59]. Bundan sonra hangi sırayı izleyecekleri konusunda peşin bir hüküm vermeden, birkaç evreden geçileceği öngörülebilir. Bunlardan biri kurumları, özellikle de devlet aygıtını (ordu, polis, mahkemeler) demokratikleştirmeye yöneliktir. Diğeri ise ilki ile çelişkili görünebilirse de, değildir ve olabildiğince dramatiklikten uzaklaşmış bir ortamda, aslında çoğulculuğun ifadesinden başka birşey olmayan iktidar *değişimi*nin koşullarını yaratmak, bu yolla mümkünse ne yaptığını bile belli etmeden gerçek «demokratik kopuş»u gerçekleştirmektir[60]. Demokrasiye giden bu uzun ve belirsizlikler içeren yol bir iddiaya dayalıdır: İktidarın önerdiği oyun kabul edilecektir ama, amaç iktidarı kendi oyununda yenmektir. Bunun için siyasal sınıfın tümüyle, oyuna katılan toplumsal kesimlerin çoğunluğunun demokratik değer ve yöntemlere ayrıcalık tanımaları, seçim sandığının belirsizliklerini kabullenmeleri, öte yandan da siyasi ve toplumsal güçlerin silahlara kesinkes veda etmeleri gerekir.

ONBİRİNCİ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Sözü geçen, 1956 Temmuz'unda iktidardan ayrılan ve kendi adayının yenildiği özgür seçimler düzenleyen, General Odria'dır. Peşpeşe gelen militarizmler için bakınız Lieuwen (Edwin), **General Versus Presidents, Neo-Militarism in Latin America**, Londra, 1964.

2 Bkz. Przeworski (Adam), **Some Problems in the Study of the Transition to Democracy**, Washington D.C., The Wilson Center, Working Paper, 1979 (çoğaltma), ss. 5-8.

3 «Sürekli askeri hükümet» fikri demokrasinin karşı konulmaz yükselişi fikri kadar eskiye benzemektedir. Bkz. Carranza (Mario Esteban), **Fuerzas armadas y Estado de eácepcion en América latina**, Meksiko, 1978, bölüm V.

4 Bkz. Rouquié (Alain), **Pouvoir militaire et Société politique en Amérique latine**, Paris, 1978, passim.

5 Bkz. Rouquié (Alain), «L'Uruguay, de l'Etat providence à l'Etat garnison», **Etudes** (Paris), Haziran 1979, s. 750.

6 General Pinochet'nin 11 Eylül 1980 tarihli konuşması, zikreden Hurtado-Beca (Cristina), «Le processus d'institutionnalisation au Chili», **Problèmes d'Amérique latine**, LVIII, Aralık 1980, s. 78.

7 Bkz. **El Mercurio** (Santiago), 26 ve 28 Eylül 1975.

8 De Esteban (Jorge), Lopez Guerra (Luis), **La Crisis del Estado franquista**, Madrid, 1977, ss. 28-29.

9 Bkz. Semprun Maura (Carlos), **Franco est mort dans son lit**, Paris, 1978.

10 Bkz. Le Bot (Yves), «Bolivie. Les militaires, l'Etat, la dépendance: une décennie de pillage», **Amérique latine** (Paris), Temmuz-Eylül 1980, s. 8.

11 Torres Rivas (Edelberto)'ya göre, «Vie et mort au Guatemala, réflexions sur la crise et la violence politique», **Amérique latine**, Nisan-Haziran 1980, s. 5.

12 Bkz. «El Salvador: the Process of Political Development and Modernization», Donald (Ronald), **Party Systems and Election in Latin America**, Chicago, 1971, içinde, ss. 260-263.

13 Böyle kurulan tek parti PCN değildir; **El Salvador, Election Factbook**, 1967, Institute for the Comparative Study of Political Systems, s. 13'te şunları okuyoruz: «1944'ten beri seçimlere katılan 12 partiden % 90'ı gerçekte, askeri hizipler ya da gizli fraksiyonlardı.»

14 Bkz. **Latin America Weekly Report** (Londra), «Mixed Blessings for Government in Panamanian Poll result», 3 Ekim 1980.

15 Bkz. «La visite à Paris du président Royo», **Le Monde**, 8 Mayıs 1979.

16 Meza (Victor), «Honduras: crisis del reformismo militar y coyuntura politica», **Boletin del Instituto de investigaciones economicas y sociales**, Universidad nacional autonoma de Honduras (Tegucigalpa), no 98, Eylül 1980.

17 **İbid.** ve **Latin America Weekly Report** (Londra), 22 Ağustos 1980.

18 Bkz. Sanchez Estrada (Salvador), «La répression des Indiens dans la frange transversale nord du Guatemala», **Amérique latine**, Nisan-Haziran 1980, ss. 73-77.

19 1979'da, antikomünist sağda altı parti vardı. Yasal muhalefet Hristiyan Demokrat Parti, Sosyal-demokrat Parti ve Birleşik Devrim Cephesi'ni içeriyordu. Yasal muhalefet partileri paramiliter güçler tarafından katledilen birçok üyelerini yitirmişlerdi. Bkz. Aguilera Peralta (Gabriel) ve d., **Dialéctica del terror en Guatemala**, San José (Kosta Rica), 1981, ss. 35 ve 59.

20 Bkz. Jonas (Susan), Tobis (David), **Guatemala. Una historia inmediata**, Mexico, 1976, s. 318.

21 Alvaro Moises (José)'nin formülü: «Crise politica e democracia: a transiçao dificil», **Revista de cultura e politica** (Sao Paulo), no 2, Ağustos 1980, s. 13.

22 Bkz. Martins (Luciano), «La réorganisation des partis politiques et la crise économique au Brésil», **Problèmes d'Amérique latine**, LV, Mart 1980, s. 23.

23 Bkz. Rouquié (Alain), «Le modèle brésilien à l'épreuve», **Etudes**, Mayıs 1977, ss. 628-632.

24 Cardoso (F.H.), «Les impasses du régime autoritaire: le cas brésilien», **Problèmes d'Amérique latine**, LIV, Aralık 1979, s. 104.

25 Hileli **gerrymandering** biçimleriyle eşleşen ve iktidarla muhafazakâr partileri imtiyazlı duruma sokmayı amaçlayan seçim reformu projeleri «sistem»e rahat bir çoğunluk kazandıracaklardır. Fakat PDS içinde dahi böylesi usullerin kullanılması konusunda bir birlik yoktur. «Golbery Plots on Strategy for the Rest of the Year», **Latin America Regional Report, Brazil**, (Londra), 13 Mart 1981.

26 Bkz. **Le Monde**, 29 Kasım 1980 ve **La Prensa**, (Buenos Aires), 2 Aralık 1980.

27 Bkz. Rico Ortiz (Luis), **Uruguay. Un analisis del plebiscito**, Paris, 1981 (teksir), s. 37.

28 Bkz. Rouquié (Alain). «Le retoure du général Peron au pouvoir. Les élections générales du 11 mars 1973 et l'élection présidentielle du 23 septembre», **Problèmes d'Amérique Latine**, XXXIII, Eylül 1974, s. 20.

29 **İbid.**, s. 31.

30 **Le Monde**, 14 Temmuz 1978.

31 Bkz. Benim «Argentine: les fausses sorties de l'armèe et l'institutionnalisation du pouvoir militaire», adlı makalem, **Problèmes d'Amérique latine**, LIV, Aralık 1979, ss. 109-129.

32 1874'te General Pavia, bir piyade taburunun başında Cortes'i lağvetmekte, kısa ömürlü cumhuriyete son vermekte, ondan sonra da iktidarı diktatör Serrano'ya teslim etmekteydi. Bkz. Bruguera (F.G.), **Histoire contemporaine d'Espagne (1789-1950)**, (yeri belli değil), 1953, s. 286 ve Tunon de Lara (Manuel), **La Espana del siglo XIX (1808-1914)**, Paris, 1961, s. 194.

33 Guilherme dos Santos (Wanderley), «A ciência politica na América latina (Notas preliminares de autocratica)», **Dados** (Rio de Janeiro), cilt 23, no. 1, 1980, s. 24.

34 Bkz. Spoerer (Sergio), **America latina. Los desafios del tiempo fecundo**, Meksiko, 1980.

35 Örneğin bundan böyle, emeklilik hakkı, ulusal dayanışma ilkesine göre değil, bireysel «sermayeleştirme» sistemine göre tayin edilecektir; bkz. «Reforma previsional. Compare su futuro», **Ercilla** (Santiago), 26 Kasım 1980.

36 Bu konuda kendi makaleme gönderme yapmama izin verilsin: «Révolutions militaires et indépendance nationale en Amérique latine (1968-1971)», **Revue française de science politique, XXI**, 5 ve 6, Ekim ve Aralık 1971.

37 Bkz. «Declaracion del Pacto Andino contra el golpa militar», **El Pais** (Madrid), 14 Kasım 1979.

38 Schumpeter (J.), **Capitalisme, Socialisme et Démocratie**, Paris, 1965, s. 368.

39 Grondona (Mariano), **Vision** (Meksiko), 1 Mayıs 1976. Bunun tartışması için bakınız, Waksman Schinca (Daniel), «Algo màs que simples dictaduras», **El Dia** (Mexiko), 11 Mayıs 1976.

40 Başkanın kızı Lucia Pinochet'ye göre, **Hoy**, sayı 151, 11 Haziran 1980, zikreden Hurtado Beca (C.), «Le processus d'institutionnalisation...», **op. cit.**, s. 89.

41 Bkz. Rouqié (Alain), «La hipotesis bonapartista y el surgimiento de sistemas politicos semi-competitivos», **Revista Mexicana de sociologia**, no E, 1978, ss. 164-165.

42 Bu nokta üzerinde bkz. Rizzo de Oliveira (Eliezer), «Conflits militaires et décisions sous la présidence du général Geisel», Rouquié (Alain) ve diğerleri, **Les partis militaires au Brésil**, Paris, 1980, içinde, ss. 134-139.

43 Gues Monteiro, Dutra, Teixeira Lott ve Albuquerque Lima'nın zamanında kazandıkları gibi.

44 Rizzo de Oliveira (Eliezer), **ibid.** ve **As Forças armadas. Politica e ideologia no Brasil (1964-1969)**, Petropolis, 1976, ss. 10-11.

45 1979 Nisan'ında verdiği bir mülakatta General Morales Bermüdez'in belirttiği buydu: «Un entretien avec le président du Perou», **Le Monde**, 13 Nisan 1979.

46 Neira (Hugo)'ya göre: «Au Pérou, le retour de l'oligarchie», **Études**, Ekim 1980, s. 304.

47 «Posicion oficial ante la Comision fue expuesta anoche al pais por Harguindeguy», **La Nacion** (Buenos Aires), 24 Eylül 1979.

48 **Movimento,** (Sao Paulo), 23 Şubat 1981.

49 Bu «kanun»a boyun eğmeye yanaştığı öne sürülen Arjantin Radikal Partisi lideri Ricardo Balbin'in formülü.

50 Uyuşturucu Mafiası ile ilişkiler ve ülkenin yeni hakimlerince uyuşturucu kaçakçılarının korunması, (bkz: **Newsweek** 2 Şubat - 9 Mart 1981 ve **Le Matin Magazine,** 18 Ekim 1981), gerçekte «devletin özel sektörleşmesi» ya da, «bürokrasinin patrimoniyalleşmesi», Laurance Whitehead'in, «meşru otoriteye dayalı ilişki yokluğu» ve bir «grubun hakimiyeti» olarak niteledi̇ği yapısal ve sürekli olgulardır. «El Estado y los intereses seccionales: el caso boliviano», **Estudios andinos** (La Paz) no: 10, 1974-1975.

51 **Pouvoir militaire et Société politique..., op. cit.** kitabımızın sonuç bölümüne bakınız.

52 Fenoy (Gérard), «L' armée en Colombie». **Cahiers du Monde hispanique et luso-brésilien,** (Toulouse), 26, 1976, ss. 86-87. Sadece, tutucu Laureano Gomez'in partizanlarının krizin askeri yoldan çözümüne karşı çıktıkları belirtilmektedir.

53 Bkz. Urcuyo Fournier (Constantino), **Les Forces de sécurité publiques au Costa Rica (1960-1978),** tez, Paris, Eylül 1978, 1. bölüm.

54 Debray (Régis), «Nicaragua, une modération radicale», **Le Monde diplomatique,** Eylül, 1979.

55 Sandinist hükümetin askeri programının okunmasından çıkan sonuç budur. Bkz. «Organizacion de un nuevo ejercito nacional», «Programa da la junta de gobierno de reconstruccion nacional», **Bohemia** (Havana), 3 Ağustos 1979.

56 Dominguez (Jorge), «The Civic Soldier in Cuba», McArdle Kelleher (Cathrine), der. **Political-Military Systems. Comparative Perspectives,** Baverly Hills, 1974, ss. 209-237.

57 Bkz. Camacho P. (Alfonso), «Bolivia: militares en la politica», **Aportes** (Paris), Ekim 1971, ss. 73-76.

58 Sol kanadına karşı, **partido socialista obrero espanol**'un savunduğu pozisyon budur. Bu pozisyon, başarısız 24 Şubat 1981 darbe girişiminden sonra daha da güçlenmiştir. Bkz. PSOE'nin Genel Sekreteri Felipe González'le yapılan röportaj: **L'Unité,** 7 Mart 1981.

59 İspanya'da, anti-parlamenter darbe girişiminden sonra yapılan büyük mitingde, Bay Fraga Iribarne gibi eski Franco'cu yöneticilerle komünist, sosyalist ve sendikal muhalefetin liderleri kolkola göründüler.

60 Kemalizm sonrası Türkiye, askeri yönetim sonrası rejimce bahşedilen bir seçim sistemiyle bu tür bir senaryoya örnek teşkil etmektedir. Ne var ki, 1960'tan sonra her on yılda bir askeri darbeye şahit olan Türkiye'yi siyasal sistemin askerlerden arındırılmasına örnek olarak verebilmek mümkün değildir. Bkz. Özbudun (Ergun), «The Nature of the Kemalist Political Origine», Kazancıgil (Ali) ve Özbudun (Ergun), **Atatürk, Founder of a Modern State,** Londra, 1981, ss. 79-102.

Bu kitapta Latin denilen Amerika'da askeri iktidarın aldığı değişik görünümleri, tüm çeşitliliği içinde ve karşılaştırmalı olarak ele almaya çalıştık. Militarist gaspın geçtiği yolları ve askeri egemenliğin uygulamada aldığı değişik biçimleri aydınlatmaya çalışmakla düşüncelerimizi zenginleştirme ve onlara biraz çekidüzen verme olanağını bulduğumuz kanısındayız. Okurlar arasında yazarı karamsarlığı yüzünden eleştiren ve hatta (neden olmasın?) utanılası bir militarist eğilime sahip olmakla suçlayanlar olacaktır. Kuşkusuz tarihin gidişi içinde ortaya çıkan «olumlu kahramanları» ele almak her zaman kötüleri incelemekten daha kolaydır. Tıpkı suçlamanın, anlamaktan daha kolay oluşu gibi. Ama kim tarihin kurnazlıklarını önceden bilebiliyor ki? Çalışmamızda demokrasinin Latin Amerika bağlamında, gelişmenin gerilimlerine ya da kapitalizmin bunalımına karşı koyabilmesi için olağanüstü koşulların biraraya gelmesini gerektirdiğini ortaya koyduk. Ama aynı zamanda güney yarıkürede devletin askerileşmesinin ne jeopolitik ne de tarihi bir kader olduğunu vurguladık. Gerçeği, önceden üretilmiş şemaları kullanmadan açıklamak istemek, onu rasyonel ve de hele hele istenir bir şey olarak görmeyi gerektirmez.

Bu kitapta tüm dikkatimizi askerileşme mekanizmaları, askeri hegemonyanın kuruluş süreçleri üzerinde yoğunlaştırdık; zîra bunları fazla deşmemek âdet olmuştur. Mahkum edilen rejimlere fazla bir paye vermemek arzusundan olsa gerek! Bunun yanısıra araştırmamızı, eldeki belgeler elverdiği ölçüde, önde gelen kahramanlar, yani ordu ve askerler üzerinde yoğunlaştırdık. Bu kahramanlar da pek iyi tanınmazlar - hatta onlara karşı mücadele edenlerce bile tanınmaz ya da tanınmazdan gelinirler[1]. Katıldığımız konferans ve seminerlerde, hatta Latin Amerikalı ve konuya aşina izleyicilerin katıldıkları toplantılarda bile, sorunların hep gelip *neden* askeri gasp sorusuna takıldığını görmek bizi şaşırtmıştır. Pretoryanizmin son kerte nedenlerini bilme telaşı, belirtileri ne kadar az incelenmiş ve konuya ilişkin olgusal bilgiler ne kadar az toplanmışsa o kadar artmaktadır. Bu durumla karşılaştırıldığında, Batı Avrupa, özellikle Fransa gibi, siyasal bilimlerin siyasal sistemin işleyişi üzerine mu-

azzam bir veri ve çözümleme cephaneliği oluşturduğu ve seçim araştırmalarının etkileyici bir incelik düzeyine eriştiği ülkelerde, kimsenin, bizlerin nasıl olup da istikrarlı bir çoğulcu temsili sistem altında yaşama ayrıcalığına sahip olduğumuz, sorusunu sormaması, bir çelişki gibi görülebilir. Oysa, hemen her zaman ayraç içine alınan «demokrasinin icadı» sorunu üzerinde biraz daha durmak gerekirdi ve bu sorunu çözümlemek, bilgi birikimi gözönünde bulundurulduğunda, bizde, bizim burada ilgilendiğimiz cumhuriyetlerde «askeri iktidarın ortaya çıkışı» gibi bir sorundan çok daha kolay ele alınıp incelenebilirdi.

Kitapta, aktörleri, çevrelerini ve davranışlarını daha yakından izleyebilmek için büyük açıklamaları bir yana bıraktık. Latin Amerika'nın askerileşmesinin az gelişmişlik bağlamında sermaye birikiminin gereklerine mi cevap verdiği, yoksa bizim «sanayi demokrasilerimizde» başka bir biçimde tezahür eden evrensel bir otoritarizm eğiliminin özel bir şekli mi olduğu sorularını sormadık. Aslında Latin Amerikalı askerlerin uluslarüstü otoritarizmin yerel ajanları olup olmadıkları sorusu pekala sorulabilirdi. Kimilerine göre aynı uluslarüstü otoritarizm, bizde de, özgürlüklerimizi tehdit eden «yeni bir iç düzen» hatta *soft fascism* (yumuşak faşizm)[2] kurma yolundadır. Aynı şekilde Latin Amerikalı askerlerin, devletin kalkınmayı hızlandırmak için kaynakları otoriter biçimde dağıtmasını öngören «yeni Bismark'çı»[3] bir modelin temsilcileri olup olmadıklarını da sorabilirdik. Acaba, incelediğimiz otoriter sistemler Trilateral Komisyonu'nun[4] özgürlük düşmanı görüşlerinin ya da Club de l'Horloge'un refah devletinin ölümünü ve merkezi devletlerde siyasi demokrasinin yokoluşunu muştalayan eşitlikçilik-karşıtı palavralarının, yerel ve çevresel uzantıları sayılabilir miydi? Yoksa bu otoritarizmler gelecekte, gecikmiş ama herhalükârda vaadedilmiş demokrasinin «yüz çiçeği»nin açacağı zemini hazırlayan, hızlı sanayileşme ve modernleşmenin yarattığı geçici bir duruma mı tekabül ediyorlardı? Biz bu kitapta, heyecan verici ve heyecanları dile getiren bu tartışmalara girmedik. Zira hangi paradigma seçilirse seçilsin, aynı bilinmeyen cevapsız kalmakta. Dünkü tutucu modernleşme ve bugünkü yeni-evrensel otoritarizm varsayımlarında ordular önemli bir rol oynamazken neden Latin Amerika'da her iki varsayıma göre de ordular gelişmeleri yönlendiren ve uygulayan kurumlar olmuştur?

Tutarlılık düşkünü okurun mutlaka farketmiş olacağı gibi, biz rejim değişikliklerini açıklarken, zaman zaman koşullayıcı yapıları, zaman zaman da aktörlerin davranışlarını, örgütlerin rolünü hatta liderleri ön plana çıkardık. Bilindiği gibi bu iki yaklaşımın yandaşları arasındaki tartışma hâlâ sürüp gitmekte. Biz ise eklektizm su-

çunu işleyerek, ulusal durumların zengin çeşitliliğini ve özgüllüğünü vurgulayan bir açıklama yöntemini yeğledik. Bir toplumda demokratik kalkış koşulları ancak uzun vadede bir araya gelir, ama istikrarın korunması ya da çoğulcu rejime geri dönüşlerde aktörlerin rolü çok daha önemlidir. Buna karşılık yapısal engellerin varolduğu ülkelerde siyaset adamlarının erdemliliği ve ustalığı pek işe yaramaz. Romula Betancourt Arjantin'de ne yapabilirdi; ya da Ricardo Balbin, eğer Venezuelalı olsaydı demokrasi için neler yapmazdı? Demek ki görünüşte «egzotik» bir olgu hakkında bilgilenmenin ötesinde, kitabın ana sorusu demokrasinin varolma koşullarıdır. Demokrasi, kuzey ve Atlantik ülkelerinin bir ayrıcalığı mı, yoksa evrenselleştirilebilir bir kamu yaşamı biçimi midir? Bu soruya ne siyaset felsefesi ne de tarih doyurucu bir cevap verebildi. Tabii bu, soruyu yok saymak için geçerli bir neden olamaz. Ama eğer bir cevap bulunacaksa, bu tam da ulusal ve uluslararası sosyo-ekonomik koşullarla, aktörlerin yetenekleri arasındaki diyalektik etkileşimin ve dinamik ilişkinin ürünü olacaktır.

SONSÖZ'ÜN DİPNOTLARI

1 Bu konuda Şili Halk Birliği'ne dahil partilerin giriştikleri özeleştirinin genelliği dikkat çekicidir. 1973'ten sonra Şili solu, özellikle sürgündeki sol tarafından askeri sorunlar üzerinde başlatılan tartışma ve araştırmalar fevkalade önemlidir.

2 Bkz. Özellikle Vincennes Üniversitesi'nce 1979 yılında bu tema etrafında düzenlenen kollokyum tebliğleri. Dommergues (Pierre), **Le Nouvel Ordre intérieur**, Paris, 1980. Ayrıca bkz. **Le Monde Diplomatique**, Mart 1979 ve Gross (Bertram), «Friendly Fascism-A Model for America», **Social Policy** (New York), Kasım-Aralık 1970.

3 Bkz. Hermet (Guy), Dictatures beaurgeoises et modernisation conservatrice, problèmes méthodologiques de l'analyse des situations autoritaires», **Revue française de science politique**, Aralık 1975, ss. 1038-1052.

4 Tabii, Komisyon'un hazırladığı ünlü, demokrasinin krizi raporlarına gönderme yapıyoruz. Crozier (M.), Huntington (S.), **The Crisis of Democracy**, New York, 1976.

KAYNAKÇA

Burada yalnız ulaşılabilir kaynakları belirtmekle yetiniyoruz. Ne yazık ki, eser boyunca zikrettiğimiz birçok mükemmel tez çalışması basacak bir yayınevi bulamadıklarından hakettikleri okuyucu kitlesine de ulaşamadılar. Öte yandan temel başvuru kitaplarından bazıları, askeri iktidar sorunuyla doğrudan ilgilenmedikleri halde, askeri egemenliğin karşımıza çıktığı ulusal ya da kesimsel sorunsalları anlayabilmek için zorunlu olduklarından kaynakçaya dahil edildiler.

1. Latin Amerika Toplumları ve Siyasal Sistemleri.

Cardoso (F.H.), Faletto (En.), **Dépendance et Développement en Amérique latine**, Paris, 1978.

Halperin Donghi (Tulio), **Historia contemporánea de América latina**, Madrid, 1969.

McDonald (Ronald), **Party Systems and Elections in Latin America**, Chicago, 1971.

Needler (Martin C.), **Political System of Latin America**, New York, 1970.

Petras (James), Zeitlin (Maurice), **Latin America, Reform or Revolution**, Greenwich (Conn.), 1968.

2. Askeri İktidar Üzerine Genel Kaynaklar.

Bobrow (Davis B.), «Soldiers and the Nation-State», **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, no 358, Mart 1965, ss. 65-76.

Finer (S.E.), **The Man on Horseback. The Role of the Military in Politics**, Londra, 1962.

Huntington (S.P.), der., **Changing Patterns of Military Politics**, New York, 1962.

Janowitz (Morris), **The Military in the Political Development of New Nations. An Essay on Comparative Analysis**, Chicago, Londra, 1964.

Janowitz (Morris), Van Doorn (Jacques) ve d., **On Military Ideology**, Rotterdam, 1971.

Johnson (J.J.), der., **The Role of the Military in Underdeveloped Countries**, Princeton (N.J.), 1962.

Loveman (Bryan), Davis (Thomas M.), **The Politics of Antipolitics**, Lincoln (Nebr.), 1978.

McArdle Kelleher (Catherine) ve d., **Political-Military Systems. Comparative Perspectives**, Berverley Hills, 1974.

Rouquié (Alain) ve d., **La Politique de Mars. Les processus politiques dans les partis militaires**, Paris, 1981.

Van Doorn (Jacques) ve d., **Armed Forces and Society. Sociological Essays**, La Haye, 1968.

3. Latin Amerika Yarı Kıtasına İlişkin Yorumlar.

Edelmann (Alexander T.), **Latin American Gbverment and Politics. The Dynamics of a Revolutionary Society**, Homewood (Ill.), 1965.

Fossum (Egill), «Factors Influencing the Occurrence of Military Coups d'État in Latin America», **Journal of Peace Research**, 3, 1967, ss. 228-251.

Hennessy (Alistair), «The Military in Politics», Veliz (Claudio), **Latin America and the Caribbean**, Londra, 1968, içinde, ss. 365-372.

Horowitz (Irving Louis), Trimberger (Ellen Kay), «State Power and Military Nationalism in Latin America», **Comparative Politics**, Ocak 1976, ss. 223-243.

Lambert (Jacques), «Les interventions militaires dans la politique en Amérique latinc», Hamon (Léo), **Le Rôle extramilitaire de l'armée dans le Tiers Monde**, Paris, 1966, içinde, ss. 353-384.

Lambert (Jacques), **Amérique latine. Structures sociales et institutions politiques**, Paris, 1963; Bölüm IV: «La force politique des classes moyennes: agitation des étudiants et interventions militaires», ss. 259-297.

Lieuwen (Edwin), **Armas y Politica en América latina**, Buenos Aires, 1960.

Lieuwen (Edwin), «The Changing Role of the Military in Latin America», **Journal of Inter-Amcrican Studies**, 3 (4), Ekim 1961, ss. 559-569.

Lieuwen (Edwin), **General Versus Presidents. Neo-Militarism in Latin America**, Londra, 1964.

Lowenthal (A.F.) ve d., **Armies and Politics in Latin America**, New York, 1976.

MacAlister (Lyle N.), «Changing Concepts of the Role of the Military in Latin America», **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, no. 360, Temmuz 1965, ss. 85-98.

MacAlister (Lyle N.), «Civil-Military Relations in Latin America», **Journal of Inter-American Studies**, 3 (3), Temmuz 1961, ss. 341-350.

MacAlister (Lyle N.), «The Military», Johnson (J.J.), der., **Continuity and Change in Latin America**, Stanford (Calif.), 1964, içinde, ss. 136-160.

Mercier Vega (Louis), **La Révolution par l'État (Une nouvelle classe dirigeante en Amérique latine)**, Paris, 1978.

Mörner (Magnus), «Caudillos y militares en la revolucion hispano-americana», **Journal of Inter-American Studies**, 2 (3), Temmuz 1960, ss. 295-310.

Nun (José), «Amérique latine. La crise hégémonique et le coup d'État militaire», **Sociologie du travail**, Temmuz-Eylül 1967, ss. 281-313.

Rouquié (Alain), «Le rôle politique des forces armées en Amérique latine. État des travaux», **Revue française de science politique**, XIX, 9 Ağustos 1969.

4. Ulusal Yaklaşımlar.

Orta Amerika ve Panama.

Adams (Richard), «The Guatemalan Military», **Studies in Comparative International Development**, no. 5, 1968, içinde, ss. 91-109.

Gilhodes (Pierre), **Paysans de Panama**, Paris, 1978.

Goldwert (Marvin), **The Constabulary in the Dominican Republic and Nicaragua**, Gainesville (Flo.), 1962.

Jonas (Susan), Tobis (David), **Guatemala. Una historia inmediata**, Meksiko, 1976.

Millett (Allan Reed), **The Politics of Intervention. The Military Occupation of Cuba (1906-1909)**, Colombus (Ohio), 1968.

Millett (Richard), **Guardians of the Dynasty (A History of the US Created Guardia Nacional de Nicaragua and the Somoza Family)**, New York, 1979.

Monteforte Toledo (Mario), **Centroamérica. Subdesarrollo y dependencia**, Meksiko, 1972, c. 2.

Torres Rivas (Edelberto) ve d., **Centroamérica hoy**, Meksiko, 1975.

Weaver (Jerry L.), «La élite politica de un régimen dominado por militares: el ejemplo de Guatemala», **Revista latinoamericana de sociologia** (Buenos Aires), I, 1969, ss. 21-37.

Wheelock (Jaime), **Imperialismo y Dictadura. Crisis de una formacion social**, Meksiko, 1975.

Arjantin.

Rock (David) ve d., **Argentina in the XXth Century**, Londra, 1975.

Rouquié (Alain), **Pouvoir militaire et Société politique en République argentine**, Paris, 1978.

Brezilya.

Cardoso (Fernando Henrique), **Autoritarismo e Democratizaçao**, Rio de Janeiro, 1975.

Flynn (Peter), **Brazil. A Political Analysis**, Londra, 1978.

Keith (Henry H.), Hayes (Robert A.) ve d., **Perspectives on Armed Politics in Brazil**, Tempe (Rrizona), 1976.

Martins (Luciano), **Pouvoir et Développement économique. Formation et évolution des structures politiques au Brésil**, Paris, 1976.

Murilo de Carvalho (José), «As forças armadas na primeira republica. O poder desestabilizador», **Cadernos do Departemento de ciencia politica** (Belo Horizonte), Mart 1974.

Rizzo de Oliveira (Eliezer), **As Forças armadas. Politica e ideologia no Brasil (1964-1969)**, Petropolis, 1976.

Rouquié (Alain) ve d., **Les Partis militaires au Brésil,** Paris, 1978.

Schulz (John), «O exército e o Imperio», **O Brasil monárquico,** c. II: **Historia geral da clvilizaçao brasileira,** Sergio Buarque de Holanda yönetiminde, Sao Paulo, 1974.

Spina Forjaz (Maria Cecilia), **Tenentismo e Politica,** Rio de Janeiro, 1977.

Stepan (Alfred), **The Military in Politics. Changing Patterns in Brazil,** Princeton, 1971.

Karaibler.

Delince (Kern), **Armée et Politique en Haiti,** Paris, 1979.

Perez (Luis A. Jr.), **Army and Politlcs in Cuba (1898-1918),** Pittsburgh, 1976.

Thomas (Hugh), **Cuba or the Pursuit of Freedom,** Londra, 1971.

Wiarda (Howard J.), **Dictatorship and Development. The Methods of Control in Trujillo's Dominlcan Republic,** Gainsville (F.), 1968.

Şili.

Drake (Paul W.), **Socialism and Populism in Chile (1932-1952),** Urbana (Ill.), 1978.

De Riz (Liliana), **Sociedad y Politica en Chile (de Portales a Pinochet),** Meksiko, 1979.

Garces (Joan), **Allende et l'Expérlence chilienne,** Paris, 1976.

Joxe (Alain), **Las Fuerzas armadas en el sistema politico de Chile,** Santiago, 1967.

Rivas Sánchez (Fernando), Reimann Weigert (Elisabeth), **Las Fuerzas armadas de Chile. Un caso de penetracion imperiailsta,** Meksiko, 1976.

Sigmund (Paul E.), **The Overthrow of Allende and the Politics of Chile** (1964-1976), Pittsburgh, 1977.

Varas (Augusto), Agüero (Felipe), Bustamante (Felipe), **Chile. Democracia, fuerzas armadas,** Santiago, 1980.

Kolombiya.

Gilhodes (Pierre), **Politique et Violence. La question agraire en Colombie,** Paris, 1974.

Leal Buitrago (Francisco), **«Politlca e intervencion mi litar en Colombia», Revista mexicana de sociologia,** Mayıs-Haziran 1970.

Wilde (Alexander W.), «Conversation among Gentlemen. Oligarchical Democracy in Colombia», Linz (Juan), Stepan (Alfred), **The Breakdown of Democratic Regimes,** Baltimore, 1979, içinde.

Meksika.

Boils (Guillermo), **Los Militares y la Politica en México (1915-1974),** Meksiko, 1975.

Lozoya (Jorge Alberto), **El Ejército mexicano (1911-1965),** Meksiko, 1971.

Margiotta (Franklin D.), «Civilian Control and the Mexican Military: Changing Patterns of Political Influence», Welsh (Cl.), **Civilian Control of the Military. Theory and Case from Developing Countries**, Albany (N.Y.), 1976, içinde.

Peru - Ekvador.

Bourricaud (François), **Pouvoir et Société dans le Pérou contemporain**, Paris, 1967.

Drekonja (Gerardo) ve d., **Ecuador hoy**, Bogotá, 1968.

Einaudi (Luigi), Stepan (Alfred), **Latin American Institutional Development: Changing Military Perspectives**, Santa Monica (Cal.), Nisan 1971.

Meister (Albert), **L'Autogestion en uniforme**, Toulouse, 1981.

Middlebrook (K.J.), Scott Palmer (D.), **Military Government and Political Development: Lessons from Peru**, Beverley Hills, 1975.

Philip (Georges E.), **The Rise and Fall of the Peruvian Military Radicals**, Londra, 1978.

Urriza (Manuel), **Peru. Cuando los militares se van**, Karacas, 1978.

Uruguay.

Real de Azua (Carlos), «Ejército y politica en el Uruguay», **Cuadernos de Marcha** (Montevideo), Mart 1969.

Venezuela.

Burgraff (Winfield J.), **The Venezuelan Armed Forces in Politics (1935-1939)**, Columbia (Miss.), 1972.

Levine (Daniel H.), «Venezuela since 1958: the Consolidation of Democratic Politics», Linz (Juan), Stepan (Alfred) ve d., **The Breakdown of Democratic Regimes**, Baltimore, 1978, içinde.

Martz (John), Myres (D.), **Venezuela: the Democratic Experience**, New York, 1977.

DİZİN

ABD (Amerika Birleşik Devletleri): 15, 16, 53, 105, 128-158, 177, 199, 252, 335, 336, 375.
Abreu (Hugo): 312, 313.
Accion democratica (Demokratik Eylem): 192, 206, 208-209, 225.
Alessandri Palma (Arturo): 117, 123.
Alfonzo Ravard (R.A.): 208.
Allende (Salvador): 119, 147, 157, 158, 242, 249, 256, 265, 335.
Altamirano (Carlos): 249.
Alvarez (Gregorio): 260.
Alvear (Marcelo T.): 306.
Amerika Devletleri Örgütü (OAS): 178.
Amerikalılararası Karşılıklı Yardım Anlaşması: 140.
ANAPO (**Alianza nacional popular**/Ulusal Halkçı Birlik/Kolombiya): 219, 221.
And Paktı: 375.
APRA (**Alianza popular revolucionaria americana**/Halkçı Devrimci Amerikan Birliği/Peru): 124, 350-351.
Arbenz (Jacobo): 433.
ARENA (**Aliança renovadora nacional**/Ulusal Yenilenme Birliği/Brezilya): 367.
Arjantin: 11, 14, 20, 27, 29, 30, 32, 37, 38, 40, 50, 65, 67, 69, 74, 79, 88-89, 92-93, 94, 97-105, 110, 113, 115, 142-143, 145, 154, 193, 285, 289-301, 304, 306-308, 311, 315, 355, 358, 362, 369, 372, 383.
Arguedas (Alcides), 67.
Arguedas (Antonio), 163.
Arosemena Monroy (Carlos Julio): 151, 370.
Avila Camacho (Manuel), 209.
Ayora (Isidro): 120.

Balaguer (Joaquin): 175, 178.
Balbin (Ricardo): 390, 393.
Baldomir (Alfredo): 237.
Baldrich (Alberto): 306.
Banzer (Hugo): 333, 343, 362, 371.
Barrientos (René): 331, 332, 343, 362.
Batista (Fulgencio): 49, 166, 179-186.
Belaunde Terry (Fernando): 324, 341, 345, 372.
Beş Nolu Anayasal Değişiklik (Brezilya): 366.
Betancourt Romulo: 178, 207-209, 393.
Bilac Olavio: 103.
Bogotazo (Bogota Ayaklanmaları): 217, 224.
Bogota Belgesi: 201.
Bolivya: 9, 13, 16, 53, 59, 61-62, 71-72, 74, 75, 79, 87, 88, 94, 102, 110, 155, 284, 306, 331-333, 342-343, 355-356, 382, 385.
Bordaberry (J.M.): 259-262, 358.
Bosch (Juan): 161, 178, 312.
Botelho de Magalhaes (Benjamin Constant): 74.
Brezilya: 20, 26, 27, 28, 30, 31, 37, 38, 41, 51, 52, 53, 56, 69, 70, 71, 72, 73, 77, 89, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 111, 116, 121, 147, 148, 149, 150, 152, 154, 157, 289-295, 296-297, 299, 303, 308-309, 314, 356, 377-378, 381.
Bryan-Chamorro Antlaşması: 133.
Bucaram (Assad): 370-371.
Busch (Germán): 343.
Busch (Natusch): 375.

Büyük Britanya: 58, 60, 85, 105, 138.

Cáceres (Andrés Avelino): 62.
Cacique: 30, 36.
CAEM (Centro de altos estudios militares/Yüksek Askeri Araştırmalar Merkezi/Peru): 330, 331, 345.
Calderon Guardia (Rafael Angel): 200.
Calles (Plutarco Elias): 49, 211.
Camacho Leyva (Luis): 222.
Camelot Planı: 102.
Cámpora (Hector): 369, 372.
Cárdenas (Lázaro): 49, 211.
Carranza (Venustiano): 66, 210.
Carter (Jimmy): 348.
Castello Branco (Humberto): 149, 152, 294, 312.
Castillo Armas (Carlos): 366.
Castro (Cipriano): 74, 164, 204.
Castro (Fidel): 49, 151, 153, 311, 324, 335, 344.
Chaco (guerre du): 343-344, 362.
Chibas (Eduardo): 183, 185.
CIA (Central Intelligence Agency/Amerikan Merkezi İstihbarat Örgütü): 17, 157, 177, 248, 250.
Clément (Capitaine Paul): 87.
Clube militar (Askeri klüp): 290, 321.
Compadrazgo: 36, 316.
CONASE (Milli Güvenlik Konseyi): 304.
CONDECA (Orta Amerika Savunma Konseyi): 142.
CNT (Convencion nacional de los trabajadores/Ulusal İşçi Sendikaları Konfederasyonu/Uruguay): 260.
Coolidge (Calvin): 166.
COPEI (Hıristiyan Sosyal Parti): 206, 225.
Cordones industriales (Özsavunma bölgeleri): 255.
Coronel, coronelismo (Albay, eşraf): 30, 76.
Corvalan (Luis): 274.
Costa e Silva (Arthur da): 312.
Cruzoda democratica (Demokratik Seferberlik): 291.

Davila (Carlos): 119.
Delgado Chalbaud (Carlos): 192.
Demokratik Devrimci Parti (Panama): 364.
Denys (Odilio): 313.
Diaz (Adolfo): 133.
Diar (Porfirio): 27, 74.
Dior Ordaz (Gustava): 213.
DINA (**Direccion nacional de intelligencia**) [Milli İstihbarat Örgütü]: 267.
Direccion general de fabricaciones militares (Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü): 307.
Dominik Cumhuriyeti: 49, 50, 130, 136, 137, 175-179.
Duran (Sixto-Sixte): 371.
Dutra (Gaspar): 91, 291.

Echeverria Alvarez (Luis): 226.
Ekvador: 14, 32, 53, 63-64, 91, 102, 120, 123, 151, 336-338, 341, 356, 370.
Emekçiler Partisi (PT/Brezilya): 367.
Estado novo (Yeni Devlet): 291.

FEB (Força expedicionaria bresileira/Brezilya Yurtdışı Gücü): 138, 293, 308, 312.
Fernandez Maldonado (Jorge): 98.
Ferreira Aldunate: 264.
Figueiredo (Joao): 302, 313, 366, 377.
Figueres (José): 200.
Fonseca (Hermes da): 289.
Froncia (José Gaspas Rodriguez de): 186.
Franco (Francisco): 11, 16, 360, 373.
Franco (Rafael): 187-188.
Frei (Eduardo): 242-243, 266.
Frente sandinista de liberacion nacional (FSLN/Sandinista Ulusal Kurtuluş Cephesi): 197.
Frondizi (Arturo): 161, 286.
Fuero militar (Askeri yasa): 54.

Gaitan: 218.
Gallegos (Enrique): 98.
Gamelin (Maurice): 90-91.
Garcia Meza: 343, 375.
Garcia Moreno (Gabriel): 64.
Geisel (Ernesto): 12, 302, 313, 366, 377.

Gomes (Eduardo): 291.
Gomez: (Juan Vicente): 74, 164, 203-204.
Gomez (Laureano): 219.
González (Pablo): 210.
Goulart (Jango): 147, 151, 158, 289, 292, 294.
Grau San Martin (Ramon): 181-182-184.
Grove (Marmaduke): 118-119.
Guatemala: 16, 74, 93-94, 104, 151-152, 165, 305, 311, 315, 365.
Gueiler (Lydia): 371.
Guevara (Ernesto): 155, 331.
Guido (José Maria): 375.
Guiteras (Antonio): 182.
Gutierrez Ruiz (H.): 262.
Guzman Blanco (Antonio): 50.

Haiti: 40, 130, 135-136.
Halk Birliği (Şili): 11, 36, 248-257, 314, 380.
Halk Cephesi (Şili): 241.
Halk Meclisi (Bolivya), 333.
Hernandez Martinez (Maximiliano): 165, 361.
Herrera Campins: 209.
Honduras: 20, 70, 95, 313, 323, 365.
Hoyos Rubio (Rafael): 98.
Huerta (Victoriano), 210.

Ibanez (Carlos): 117-118.
İlerleme İçin Birlik: 347, 375.
Inter-American Air Force Academy (Amerikalılararası Hava Kuvvetleri Akademisi): 145.
International Petroleum Company (IPC-Uluslarası Petrol Şirketi): 324, 325, 329.
Itaipu Barajı: 303.
ITT (Uluslararası Telgraf ve Telefon Şirketi): 9, 16, 250.

Justo (Agustin P.): 285.

Kanal Bölgesi (Panama): 145, 333-335.
Karayib Lejyonu: 200.
Kennedy (John F.): 109, 141, 178, 344, 375.
Kolombiya: 27-28, 41, 55, 72, 78, 91, 149, 198, 215-230, 383.
Kosta Rika: 27-28, 198-203, 228-229, 383.
Kubitschek de Oliveira (Juscelino): 292.
Kundt (Hans): 88.
Küba: 37, 51, 55, 129-133, 157, 179-186, 197, 311, 346, 384.

Lanusse (Agustin): 369, 382.
Laso plânı: 152.
Latorre (Lorenzo): 66, 68.
Lavgerud (Kjell): 366.
Leigh: 12, 363.
Lemus (José Maria): 344, 355.
Levingston (Roberto M.): 382.
Lleras Restrepo (Carlos): 215, 221.
Lopez Arellano (Oswaldo): 313, 346, 365, 378.
Lopez Contreras (Eleazar): 49, 204.
Lopez Michelsen (A.): 216.
Lopez Portillo (José): 226.
Lopez Pumarejo (Alfonso): 217.

Machado (Gerardo): 179-181.
Magloire (Paul): 355.
Martinez de Hoz (A.) :298.
MDB (**Movimiento democrático brasileiro**/Brezilya Demokratik Hareketi): 367.
Médici (Emilio Garrastazû): 12, 297.
Medina Angarita (Isaias): 205.
Meksika: 16, 24, 25, 27, 28, 31, 32, 37, 49, 55, 56, 61, 74, 149, 198, 209-215, 226-228, 229, 383.
Melgar Castro (Juan Alberto): 365.
Mella (Julio (Antonio): 180.
Méndez (Aparicio): 263.
Mercado Jarrin (Edgardo): 151.
Michelini (Zelmar): 262.
Milli Demokratik Birlik/UDN (Brezilya): 37, 291.
Milli Güvenlik Doktrini (**Segurança nacional**), 296-297.
Milli İstihbarat Örgütü (MİÖ/SNI): 302.
Milli Parti (Şili): 242.
Miranda (Francisco): 65.
MNR (Ulusal Devrimci Hareket/Bo-

livya): 361, 362, 385.
Monroe Doktrini: 129.
Monteiro (Pedro Goes): 100, 125, 291.
Morales Bermudez: 98, 155, 345, 379.
Morinigo (Higinio): 188.
Mosconi (Enrique): 306.
Movimiento al socialismo/Sosyalizm Hareketi (MAS/Venezuela): 225.
Movimiento de izquierda revolucionaria/Devrimci Sol Hareket (Şili): 254-255.

Nicaragua: 49, 51, 70, 95, 130-135, 166-175, 178, 355, 361.
Nixon (Richard): 147, 153, 325, 346.

Obregon (Alvaro): 209, 210, 214.
Onganıa (Juan Carlos): 287, 358, 379, 382.
Osorio Arana: 366.
Osorio (Oscar): 344.
Ovando (Alfredo): 322, 331-333, 344.

Pacheco Areco (Jorge): 247, 248, 257.
Paez (José Antonio): 57.
Panama: 137, 149-150, 199, 333-336.
Pasifik Savaşı: 62, 70, 86, 239.
Paraguay: 68, 70, 72, 88, 186-192, 355.
Parti **blanco** (Uruguay): 68, 69, 79, 245, 369.
Parti **colorado** (Paraguay): 187, 190-191, 245.
Parti **colorado** (**Uruguay**): 68, 69, 79, 369
Partido de conciliacion nacional/ Patria y Libertad (Vatan ve Hürriyet): 268.
Paz Garcia (P.): 365.
Peixotto (Floriano): 289.
Pena (Lázaro): 184.
Penaloza (Angel Vicente «El Chacho»): 66.
Pentagon (US Department of Defence): 15, 128-164, 252-254.
Peraite (Charlemagne): 135.
Pérez (Carlos Andrés): 209.
Pérez Jiménez (Marcos): 192, 204, 205, 355.
Peron (Juan Domingo): 30, 32, 98, 101, 113, 285, 287, 370, 372.
Peron (Maria Estela Martinez «Isabelita»): 288, 372.
Peru: 13, 14, 30, 53, 61, 62, 63, 65, 71, 72, 74, 78, 86, 87, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 102, 124, 150, 324-331, 339-342.
Petrobras: 309.
Peynado (Jacinto Bienvenido): 175.
Pierola (Nicalas de): 63, 361.
Pinochet (Augusto): 9, 12, 28, 62, 157, 244, 268, 269, 274, 359, 360, 363.
Platt (Anlaşması): 130, 131.
PLN (Ulusal Kurtuluş Partisi/Kosta Rika): 201.
Portales (Diego): 61.
Pratts: 251-253.
Prestes (Luis Carlos): 100-101, 116, 124, 291.
Prio Socarrás (Ramon): 184.

Quiroga (Facundo): 67.

Radikal Parti (Şili): 241.
Reagan (Ronald): 153, 360, 375.
Remon (José Antonio): 334.
Reyes (Victor Ramon): 173.
Rios Montt (Efrain): 366.
Roca (Julio Argentino): 60, 75.
Rodriguez (Andrés): 189, 190.
Rodriguez (Carlos Rafael): 184.
Rodriguez (Leonidas): 98.
Rodriguez Lara (Guillermo): 337, 338, 370, 378.
Rojas Pinilla (Gustavo): 219-220, 355.
Roldos (Jaime): 371.
Romero (Carlos Humberto): 364.
Roosevelt (Franklin D.): 183.

Salvador: 20, 91, 165, 202, 284, 305, 315, 323, 341, 344, 348, 361, 364.
Sánchez Cerro (Luis Miguel):
Sandino (Augusto Césra): 134.
San Martin (José): 52, 65.
Santa Anna (Antonio Lopez de): 61.
Santos (Maximo): 68.
Saravia (Aparicio): 69.
Schick (René): 173.
Schneider (René): 250, 251.

SELA (Sistema economico latinoamericano/Latin Amerika Ekonomik Sistemi): 24.
SIDE (Devlet İstihbarat Örgütü): 304.
SINAMOS (Toplumsal Harekete Ulusal Destek Sistemi): 340.
Solano Lopez (Francisco): 187.
Somoza Debayle (Anastasio «Tachito»): 166, 168, 171, 172, 173, 174.
Somoza Debayle (Luis): 167, 174.
Somoza Garcia (Anastasio «Tacho»): 39, 49, 70, 128, 166, 167-174, 355, 362.
Sosa (Yon): 16.
Sosyalist Parti (Şili): 119, 244, 254.
Southern Command (Güney Komutanlığı): 142, 155, 334.
Stroessner (Alfredo): 12, 14, 39, 186-192, 355, 356.
Suazo (Siles): 371.
Sucre (Antonio José de): 53.

Şili: 11, 13, 14, 16, 27-28, 38, 61-62, 65, 70, 86-87, 91-92, 98-99, 101-102, 103-110, 117-119, 123, 143-144, 149, 57, 198, 237-238, 239, 240, 241, 242, 243, 249-257, 265-269, 270-274, 275, 76, 314, 356, 363, 376, 383.

Tacnazo (askeri grev): 244.
Tantaleán (Javier): 345.
Távora (Juarez): 291.
Teixeira Lott (Henrique): 291.
Tenentismo (Teğmenler hareketi): 116-117, 121, 124.
Terra (Gabriel), 237.
Toro (David): 343.
Torres (Camilo): 221.
Torres (Juan José): 155, 332-333.
Torrijos (Omar): 334-336.
Troncoso de la Concha (Manuel): 179.
Trujillo (Rafael Leonidas): 15, 39, 49, 128, 166, 175-178, 362.
Truman (Harry S.): 140.
Tupac Amaru: 327.
Tupamaros/MLN (Movimiento de liberacion nacional/Ulusal Kurtuluş Hareketi): 248, 257-259.
Turbay Ayala: 222.
Turcios Lima (Luis): 16, 151.

Ubico (Jorge): 165, 361.
Ulusal Cephe (Kolombiya): 220.
Ulusal Muhafızlar (Nikaragua): 134.
Ulusal Muhafızlar (Panama): 136.
Uriburu (José Félix): 124, 358.
Uruguay: 9, 11, 14, 15, 29, 44, 50, 68, 72, 74, 79, 197, 237, 244-248, 257-265, 272-273, 274, 275, 310, 358.
US Army School of the Americas USARSA/ABD Amerika Ordu Okulu Kanal Bölgesi (Panama): 145, 150.

Vargas (Getulio): 100, 290-293.
Vegh Villegas (A.): 272.
Velasco Alvarado (Juan): 98, 151, 154, 322-325, 329, 345, 378.
Velasco Ibarra (José Maria): 336.
Venezuela: 15, 29, 49, 53, 57, 65, 74, 91, 149, 164, 178, 192, 198, 203-209, 225, 355, 383.
Viaux (Roberto): 101, 250-251.
Videla (Jorge R.): 298, 381.
Villa (Pancho): 210, 211.
Villaroel (Gualberto): 343.
Viola (Roberto Eduardo): 298.
Violencia (Kolombiya'da şiddet dönemi): 217-218.

Welles (Sumner): 180.

Yrigoyen (Hipolito): 123, 285.

Zapata (Emiliano): 210, 211.
Zelaya (José Santos): 132, 133.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ ... 9

Yalın Fakat Yanlış Birkaç Düşünce ... 10
Askeri İktidarın Yeniden Yorumlanışı ... 18

1. LATİN AMERİKA ÜLKELERİNİ ANLAMA GİRİŞİMİ: TOPLUMLAR VE İKTİDARLAR ... 24

Fethedilmiş Bir Kıta ... 25
Büyük Toprakların Fethi ve Toplumsal Mülksüzleşme ... 26
Malikâne Düzeni ve Kapitalist Modernleşme ... 29
Sömürgecilik Dönemi Sonrasının Toplumları Üzerine ... 31
Toplumsal Denetim ve Otorite Üslûbu ... 35
Siyasal Kültür ve Meşrutiyet ... 39
Devlet Hakkında ... 41

2. MİLİTARİZMİN SIFIR DERECESİ VE SİVİL DEVLETİN DOĞUŞU ... 48

Devlet Öncesinde Ordular ... 53
Devlete Karşı Ordular ... 58
Askersiz Bir Militarizm mi? ... 64
Militarizmsiz Askerler, Devlet Bünyesinde Silahlı Kuvvetlerin Kuruluşu ... 69
Sivillerin Üstünlüğü ve Askeri Modernleşme ... 74

3. ORDU ELİYLE MODERNLEŞME ... 82

Askeri Örgütlenme ve «Profesyonelleşme» ... 83
Dışa Dönük Bir Modernleşme ... 86
Kadroların Devşirilmesi ve Yetiştirilmesi ... 92
Zorunlu Askerlik Hizmetinin Konulması ... 101

4. ASKERİ İKTİDARIN ORTAYA ÇIKIŞI ... 109

Askeri İktidarın Örgütsel Etmenleri ... 111
Yeni Ordular Sahneye Çıkıyor ... 114
Askeri Özerklik ve Devletin Kurtarılışı ... 121

5. PENTAGON'UN ALTINCI KENARI ... 128

Yankee İşgalinden İkame Ordulara 130
Pax Americana (Amerikan Barışı) ve Pentagon Düzeni 138
Askeri Bağımlılık ve Sınırları 147
Topyekun Bağımlılık ve Güvenlik 155

6. PATRİMONYAL DEVLET VE PRETORYEN MUHAFIZLAR 164

Nikaragua: Hanedan ve Muhafızları 166
Dominik Cumhuriyeti: Paşaların Paşası ve «İlk Savaşçı» Kanunu 175
Küba: Çavuşun Kahkahası 179
Paraguay: Unutulmuş Bir General 186
Kişisel İktidar ve Askerî İktidar 192

7. ÖRNEK DEMOKRASİLER VE SİVİL ÜSTÜNLÜĞÜ 197

Ordunun ve Esirgeyici Devletin Sönüşü: Kosta Rika 198
Venezuela'da Petrol ve Demokratik Uzlaşma 203
Meksika'da Sivil Otoritarizm ve Siyasal Yaşamın Askeri Etkilerden Arındırılması 209
Kolombiya: Oligarşik Demokrasi ve Kısıtlı Askerileşme 215
Anayasal Düzenin Belirsizlikleri 224
Sivil Üstünlüğü, Araçları ve Yolları 228

8. SAYGILI ASKERLERDEN TERÖRİST DEVLETE 237

Şili'de 1970 Öncesi Devlet, Sosyal Sınıflar ve Siyasi İstikrar 238
Ordunun ve Siyasi Sistemin Geçirdiği Değişimler 242
Uruguay: Esirgeyen Devlet ve Latifundistler 244
Halk Birliği Döneminde Şili'de Siyasal Çatışma Konusu ve Hedefi Olarak Ordu 248
En Uzun Hükümet Darbesi ve Uruguay'ın Askerileştirilmesi 257
Şili'de Savaş Halinden Askeri Devlete 265
Kapitalist Devrim ve «Yeni Otoritarizm» 269
Faşizm mi Dediniz? 273

9. İSTİSNA VE KURAL: PRETORYEN CUMHURİYETLER VE ASKERİ PARTİLER 284

Askeri İktidarın Fiili Kurumsallaşması. Arjantin: Askeri Vesayet ve Sürekli Darbe 285
Brezilya Örneği: «Arabulucu İktidar» ve «Gözetim Altında Demokrasi» 289
Devlet Yararı 295
Devlet ve Hegemonyacı Olmayan Hakimiyet 297
Askeri İstila ya da Başka Yollardan Savaş 302
Devletin Yayılması ve Korporatif Mantık 305
«Askeri Partiler» İçindeki Bölünmeler ve Kararlar 310

10. GENEL KURMAY DEVRİMİ 322

Peru'da İnsancıl Modernleşme ve «Kapitalist Olmayan» Çizgi 324
Bolivya: Milliyetçi Oportünizmden Lirik Yanılsamaya 331
Panama ve Egemenliğin Yeniden Kazanılması 333

Ekvador'da Otoriter Reformizm ve Petrol 336
Tepeden Reformlar 338
Askeri Çarkın İşleyişi ve Uluslararası Konjonktür 342

11. ASKERİ DEVLET VE EVRİMİ: SİVİLLEŞMENİN SERÜVENLERİ 354

Dengeli El Koyuş 357
Askerlerden Sonra Devlet ve Kurumsallaşmanın Biçimleri 360
Sivil Hükümet ve Askeri İktidar 368
Sivillerin Saati 373
Yarın Gene Askerler Gelir mi ya da Askerlerden Nasıl Kurtulunur? 380
Silahlara Veda mı? 383

SONSÖZ 391
KAYNAKÇA 395
DİZİN 401

Kendini birkaç kez diktatör ilân eden, Napoleon'un büyük hayranı ve Meksika'nın geçen yüzyıl ortasındaki baş belası ünlü general Santa Anna, vatan hizmetinde kopan bacağı için görkemli bir cenaze töreni yaptırmıştı. Elbette, caudillo efsanesinin bu çılgın ismiyle yanlarında yaldızlı kılıçlar sürükleyen bu savaşçılarla, bugün General Pinochet'i çevreleyen profesyonel askerler arasında büyük farklar var.Ancak Latin Amerika'da iktidarın askerileşmesinin yeni bir olgu olmadığı, da ortada.

Acaba bu olgu anlaşılması güç bir ihtiyaca mı cevap veriyor? İsyanya'nın kültürel mirası mı suçlanmalı? Kuzey Amerika'nın egemenliği mi? Yoksa ekonomilerin bağımlı oluşu mu? Öte yandan konjonktürün değişmesi, bazı devletlerde sivillerin üstün gelmesi, tek ve basit "açıklamaları" bir yana bırakmamızı gerektiriyor.

Askeri gerçekleri yerinde gözlemleyen uzun bir araştırmaya ve çoğu basılmamış kaynaklara dayanan bu sentezci ve karşılaştırmalı inceleme, askeri iktidarın fizyolojisi, işleyişi, işlevleri ve başlıca oyuncuları üzerine eğiliyor. Bir yandan toplumlararası farklılığı, öte yandan da askeri iktidarın özgüllüğünü gözönünde tutarak, çağımız Latin Amerika'sındaki askeri yönetimlerin çeşitliliğini anlaşılır hale getiriyor: patrimonyal eski diktatörlükler (Paraguay'da Stroessner'in, Nikaragua'da Somoza'larınki gibi) reformcu askeri hükümetler (Peru, Bolivya, Panama, Ekvator'da görülenler gibi) pretoryen cumhuriyetlerdeki oldukça kurumsallaşmış diktatörlükler (Brezilya, Arjantin) ve uzun süre demokrasinin vahaları gibi görünen bazı ülkelerde askeri iktidarların yaptığı terörist denemeler (Şili, Uruguay). Bu alt kıtada devletin askerleşmesi bir "kader" olmadığı için, Alain Rouqié sivil iktidara ve demokrasiye dönüş olanaklarına ilişkin anahtarlar da veriyor; dünyanın bu parçasını sarsan bunalımları, ayaklanma ve çelişkileri, toplumsal ve uluslararası gerçeklik içine oturtuyor.

BİLİM DİZİSİ: 15/70

alan yayıncılık

1500000 T